

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Лука М. Филиповић

Еврокомунизам и Југославија
1968-1980

докторска дисертација

Београд, 2022

University of Belgrade
Faculty of Philosophy

Luka M. Filipović

Eurocommunism and Yugoslavia
1968-1980

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

Ментор:

Проф. др Дубравка Стојановић,
Редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Комисија:

Проф. др Милан Ристовић, председник
Редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Проф. др Предраг Марковић
Научни саветник, Институт за савремену историју, Београд

др Бојан Димитријевић
Научни саветник, Институт за савремену историју, Београд

Проф. др Јово Бакић
Ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Проф. др Алексеј Тимофејев
Ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Датум одбране докторске дисертације:

Београд

Еврокомунизам и Југославија
1968-1980

Сажетак:

Докторска дисертација под насловом *Еврокомунизам и Југославија 1968-1980* има за циљ да допринесе аргументацији коју су досадашња научна истраживања изнела у прилог разматрању различитих хипотеза о историјском развоју партијских политика и односа партија европске крајње левице у наведеном временском периоду, када су партијске идеологије комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке достигле ону фазу историјске еволуције која је доцније означена као еврокомунизам. Сложени процеси зближавања и удаљавања Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Медитерана до сада нису представљали опширније разматрану тему у светској и домаћој историографији, па ова дисертација такође има за циљ да презентује резултате вишегодишњег истраживања развоја односа југословенских комуниста са највећим партијама европске левице. Како би се испунили наведени циљеви истраживања, ова дисертација следила је до сада установљене принципе научне методологије више историјских области - историје идеја, политичке и друштвене историје. Научне методе које су примењене приликом анализе изворних материјала обухватају истраживачке технике традиционалне историјске методе, анализе садржаја, компаративне методе, анализе дискурса и наратива. На овакав начин добијени резултати истраживања упоређивани су са закључцима многих историјских, социолошких и политиколошких студија, али и са подацима добијеним из друге научне литературе настале током последњих пет деценија.

Кључне речи: *Еврокомунизам, социјализам, неолиберализам, детант, држава социјалног старања, Савез комуниста Југославије, Јосип Брзо Тито, Енрико Берлингуер, Сантјаго Кариљо, Жорж Марше.*

Научна област: историја

Ужа научна област: општа савремена историја

Eurocommunism and Yugoslavia
1968-1980

Abstract:

Doctoral dissertation *Eurocommunism and Yugoslavia 1968-1980* represents an effort to contribute to argumentation thus far presented in academic discussion created by the studies in social science and humanities which researched historical development of party policies and relations of the European far left parties in the same period in which ideologies of Italian, French, Spanish and Greek communist parties reached the phase in their historical evolution commonly known as eurocommunism. Since previous researches have not presented extensive inquiries in role of Yugoslav communists in the complex process of forming a larger eurocommunist initiative of the Western European Marxist parties, this dissertation tried to present results originating from the analyses of many historical sources that provide various testimonies about the relations between League of Communists of Yugoslavia and communist parties of the Mediterranean. In order to accomplish the stated goals, this research followed principles of methodology previously established in the fields of history of ideas, political history and social history. Thus, in endeavor to present this dissertation to the academic community and enthusiastic readers, historical sources were studied using the traditional historiography method, content analysis, comparative method, and analysis of discourse and narratives. Research conducted in this manner resulted in new findings which will be presented in this dissertation with regard to historical context and in comparison with the results of previous studies in social sciences and humanities, to which purpose the following dissertation will also compare and discuss the scientific data obtained from the various spectrum of academic literature created over the past half century.

Key words: Eurocommunism, socialism, neoliberalism, superpower détente, welfare state, League of Communists of Yugoslavia, Josip Broz Tito, Enrico Berlinguer, Santiago Carrillo, Georges Marchais.

Scientific field: history

Scientific subfield: contemporary history

Садржај

Предговор	I-VI
Увод	1
<i>Европа у Хладном рату</i>	1
<i>Црвено пролеће Европе и настанак социјалних политика „државе благостања“</i>	4
<i>Године друштвених промена и потраге за „трећим путем“ социјализма</i>	10
<i>Раскид са коминформом и стварање југословенског социјалистичког модела – сукоби струја југословенских комуниста</i>	14
<i>Путеви зближавања Савеза комуниста Југославије и реформистичких струја комунистичких партија Европе</i>	22
I Еврокомунизам – Од реформи партијских политика комунистичких партија медитерана до стварања нове идеологије	28
<i>Порекло и процеси промене значења неких појмова и идеолошких подела</i>	28
<i>Настанак, историјски развој и различите перцепције значења појмова еврокомунизам и демократски социјализам</i>	35
<i>Правци историјског развоја еврокомунистичких идеја – питање избора између бољшевичког социјалистичког модела и демократског социјализма</i>	40
<i>Процеси промене партијских идеологија највећих марксистичких партија Медитерана у контексту сукоба крајње левице и деснице, Хладног рата и проширивања социјалних политика „државе благостања“</i>	51
<i>Утицај политичких и друштвених околности на различите процесе формирања еврокомунистичких модела италијанске, шпанске, француске и грчке партије</i>	59
II Година шока и расцепа – Утицај перцепција бурних догађаја 1986. године на већ започете процесе промене партијских идеологија комунистичких партија Западне Европе	83
<i>Одређивање ставова СКЈ и комунистичких партија Европе о сукобу новог руководства КП Чехословачке са КП Совјетског Савеза и расцепу у КП Грчке</i>	83
<i>Разумевање промена – студентске побуне у Београду и Паризу, сукоби крајње левице и деснице у Италији и Грчкој</i>	91
<i>Процеси зближавања и формирања конкуренције поводом организације светске, европске и медитеранске конференције комунистичких партија</i>	99
<i>Формирање табора – проблеми одређивања партијског става према војној интервенцији у Чехословачкој</i>	107
III Зближавање Савеза комуниста Југославије и реформистичких партија Медитерана – Удаљавање комунистичких партија Западне и Источне Европе (1969-1970)	116
<i>Од XII Конгреса Комунистичке партије Италије до саветовања комунистичких партија Европе у Москви – зближавање југословенских, италијанских и шпанских комуниста током сукоба са Комунистичком партијом Совјетског Савеза</i>	116
<i>Зближавање југословенских и италијанских комуниста након конгреса Комунистичке партије Италије партије у Болоњи</i>	125
<i>Развој односа Савеза комуниста Југославије са реформистичком струјом у Комунистичкој партији Француске – „случај Гароди“ и расправе француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу</i>	135

<i>Процеси превазилажења сукоба у унутрашњој грчкој партији и одређивања будућих подела у Комунистичкој партији Шпаније</i>	144
IV Време детанта и почеци кризе државе благостања у Западној Европи – путеви настајања реформистичког блока комунистичких партија Европе (1971-1974)	154
<i>Политичке кризе у земљама Западне Европе - Суочавање еворпских влада и комунистичких партија са друштвеним феноменима „новог доба“</i>	154
<i>Промене партијских политика и кадрова Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Фрацнсуке, „историјски компромис“ италијанских комуниста</i>	163
<i>Одређивање ставова комунистичких партија Европе о новој шпанској и спољашњој грчкој партији – Процеси зближавања и удаљавања комунистичких партија Европе и Комунистичке партије Совјетског Савеза</i>	173
<i>Нови фронтови Хладног рата и одређивање ставова Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Европе о сукобима на Блиском истоку, јужноамеричком континенту и Пацифику</i>	181
V Дуга „година социјализма“ у Европи – Зенит политичког утицаја еврокомунистичких партија државама Медитерана (1975-1977)	191
<i>Кратки епилог дугог времена диктатура крајње деснице на Медитерану – повратак комунистичких партија на политичку позорницу Грчке и Шпаније</i>	191
<i>Од конференција комунистичких партија Европе у Берлину и Риму до састанка у Мадриду – Демократски социјализам као европски феномен</i>	200
<i>Утицај изборног успеха италијанских комуниста и промене партијске идеологије француске партије на процесе зближавања комунистичких и социјалистичких партија Медитерана</i>	209
<i>Путеви превазилажење расцепа у шпанској и грчкој партији и одређивања нових политичких амбиција италијанских и француских комуниста</i>	218
VI Почетак удаљавања југословенских, италијанских и француских комуниста и смањивања политичког значаја грчке и шпанске партије – Неуспех формирања иницијативе партија европске левице у циљу отпора неолибералним реформама (1978-1980)	229
<i>Бурни догађаји последњих „година олова“ у медитеранским земљама и почеци промене политичког положаја еврокомунистичких партија</i>	229
<i>Време неолибералних и социјалистичких влада – суочавање комунистичких партија са новим сукобом идеологија у земљама Западне Европе</i>	239
<i>Промене у односима партија реформистичког блока након смрти Јосипа Броза Тита – последње посете генералних секретара еврокомунистичких партија СФР Југославији</i>	247
<i>Почеци расцепа у реформистичком блоку комунистичких партија Европе - Дуги процеси удаљавања Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија</i>	257
VII Финансијска политика Савеза Комуниста Југославије према еврокомунистичким партијама (1968-1980)	268
<i>Финансијске политике Савеза комуниста Југославије према европским комунистима пре почетка процеса промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана</i>	268
<i>Формирање првих редовних програма финансијске помоћи Савеза комуниста Југославије комунистичким партијама Италије и Шпаније</i>	272
<i>Финансирање истраживачких посета партијске опозиције доминантној</i>	

<i>струји француских комуниста и јединствен случај помоћи југословенске партије грчким комунистима у време војне диктатуре у Грчкој</i>	283
<i>Дуги процеси проширивања, поновног одређивања и укидања финансијских политика Савеза комуниста Југославије према комунистичким партијама Италије, Француске, Шпаније и Грчке</i>	297
Закључак	306
<i>Запажања о историјским околностима, узроцима и трајним последицама успона и пада политичког утицаја највећих партија крајње европске левице – Потрага за местом еврокомунистичких партија у историји Медитерана, Западне Европе и света</i>	306
<i>Улога југословенских комуниста у подстицању реформи партијских политика европских марксиста – Утицај промена партијске идеологије југословенске партије на удаљавање Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија</i>	321
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	337

Предговор

Докторска дисертација под насловом „Еврокомунизам и Југославија 1968-1980“ презентује резултате вишегодишњег истраживања сложених процеса зближавања и удаљавања комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке и Савеза комуниста Југославије у временском периоду када су савременици почели да користе термин *еврокомунизам* како би дефинисали заједничке особине промена партијских идеологија комунистичких партија Медитерана.¹ Пuteви развоја сарадње југословенске партије са марксистичким партијама Европе не могу се изузети из историјског контекста развоја односа СФР Југославије са државама Источног и Западног блока, као што се не може занемарити улога коју су југословенске државне институције играле у реализацији многих планова југословенских комуниста о проширивању утицаја југословенске партије у сфери односа партија Међународног радничког покрета.² Такође, ово истраживање покушава да упоређивањем сазнања добијених из анализираних извора и разноврсне литературе постави нова питања и допринесе аргументацији коју су досадашња научна истраживања износила у прилог хипотезама о различитим утицајима које су многобројни аспекти промена друштвене стварности у СФР Југославији и земљама Западне Европе могли имати на процесе реформи партијских политика и промене партијских идеологија највећих партија крајње европске левице изван држава Источног блока.³

Тема ове докторске дисертације припада области истраживања опште савремене историје и у најужем смислу представља истраживање историјског развоја односа Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке, док би се у ширем контексту планирано истраживање могло дефинисати као део скупа оних научних радова који се баве проучавањем историје Хладног рата и историје Југославије.⁴ У покушају да еволуцију односа југословенских комуниста и европских марксиста постави у одговарајуће контексте идеолошких фронтова Хладног рада и наведеног временског периода који су обележиле историјске еволуције партијских идеологија комунистичких партија Западне Европе, као и велике друштвене, политичке, економске и културне промене у СФР Југославији, ово истраживање бавило се и историјом идеја, политичком и економском

¹ Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65, Vjekoslav Mikecin, *Evrokomunizam i socijalizam* (Zagreb: Globus, 1979), 148-221, Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism*, (London: Verso publishing, 2016), 11-34, Philip Elliott, P. Schlesinger, „On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review*, 1 (1979), 55-81.

² Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тума 1944-1964* (Београд: Архипелаг, 2014), 65-131, Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 20-25, Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed. by: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289-333.

³ Jovo Bakić, *Evropska Krajnja Desnica (1945-2018)*, (Beograd: Clio, 2019), 15-32, A. Sant’Ana and Leonardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality“, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings“, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37, Aldo U. Marchini, „Italian Communist Party 1921-1964: A Profile“ (Doctoral Dissertation, University of Windsor, Department of Political Science, 1966), 217-267.

⁴ John Tosh, *The Pursuit of History: Aims, methods and new directions in the study of history* (London: Routledge, 2015), 175-246, Y. Bauer, „Contemporary History – Some Methodological Problems“, *History*, Vol. 61, No. 203 (1976), 333-343, Љ. Вујошевић ур. *Историја Савеза комуниста Југославије* (Београд, Издавачки центар Комунист, 1985), Kenneth A. Osgood, „Hearts and Minds: The Unconventional Cold War“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 4, No. 2 (2002), 85-107, Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Treća knjiga, socijalistička Jugoslavija 1945-1888* (Beograd: Nolit, 1988), 9-29.

историјом Западне Европе и Југославије, као и историјом марксистичких идеологија.⁵ Такође, због непосредне и континуиране интеракције примарних субјеката истраживања са партијама и државама Источног блока било је потребно да се ово истраживање бави и историјом СССР-а, и у ширем смислу историјом социјалистичких друштвених система, као и међународним односима у идеолошки подељеној Европи.⁶ Иако наведена тема докторске дисертације имплицира да ће се значајан број структуралних целина следећег текста бити посвећен презентацији резултата истраживања процеса промене партијских идеологија комунистичких партија Западне Европе и развоја сарадње највећих партија крајње европске левице са Савезом комуниста Југославије, историјски догађаји и процеси које ово истраживање има за циљ да проучава нераскидиво су повезани са токовима како глобалне, тако и југословенске друштвене историје.⁷

Питање односа комунистичких партија држава Западног блока и Савеза комуниста Југославије у досадашњој југословенској и српској историографији готово увек је разматрано само као саставни део већих тематских целина. Ово питање углавном је било проучавано или у оквиру истраживања односа југословенске партије са совјетском и другим партијама земаља Источног блока, или је пак представљало споредну тематску целину истраживања односа ФНР или СФР Југославије и земаља Западне Европе.⁸ Иако је домаћа историографија веома богата делима која се баве историјом подела и сукоба у Савезу комуниста Југославије, мање пажње је посвећено утицајима процеса промена партијске идеологије југословенске партије и државних политика СФР Југославије на развој односа југословенских комуниста са партијама европске крајње левице.⁹ Ипак, различити југословенски комунисти, друштвени теоретичари и новинари који су били савременици промена партијских идеологија марксистичких партија Медитерана објавили су изванредан број књига и научних радова, али такође и незанемарљив број новинских чланака о различитим реформама партијских политика еврокомунистичких партија и сукобима струја југословенских, италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста.¹⁰

⁵ Ivan T. Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku* (Beograd: Arhipelag, 2009), 2-9, Андреј Митровић, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919-1939* (Београд: Завод за уџбенике, 2004), 7-14, Philip. P. Wiener, „Some Problems and Methods in the History of Ideas“ *Journal of the History of Ideas*, Vol. 22, No. 4 (1961), 531-548, R. J. Ormerod, „The History and Ideas of Marxism: The Relevance for Operational Research“, *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 59, No. 12 (2008), 1573-1590.

⁶ Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza: Od domovinskog rata do položaja druge velesile, Staljin i Hruščov, 1941-1964* (Rijeka: Otakar Keršovani, 1985), Silvio Pons „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137, Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107.

⁷ Fernand Braudel, *On History*, (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 6-9, Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: A Short Twentieth Century 1914-1991* (London: Abacus, 1994), 9-12, Dubravka Stojanović, *Радање глобалног света (1880-2015)* (Београд: Ћигоја, 2015), 17-24, Predrag Marković, *Trajnost i promena: Друштвена историја социјалистичке и постсоцијалистичке свакодневнице у Југославији и Србији* (Београд: Службени гласник, 2011), Predrag Marković, *Beograd između Istoka i Zapada 1945-1968* (Београд: Службени лист, 1996), 7-37.

⁸ Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958* (Београд: Институт за савремену историју, 2019), 8-24, Саша Мишић. „Обнављање односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије 1955-1956. године“, *Токови историје*, br. 2, (2013), Петар Драгишић, „Југословенски погледи на Европску Економску Заједницу 1957-1973“, *Историја XX века*, br.1 (2018), 147-160; Predrag Marković, *Trajnost i promena. Друштвена историја социјалистичке свакодневнице и постсвакодневнице у Југославији и Србији*, (Београд: Службени гласник, 2011, друго издање), 125–130; Бранко Прибићевић, *Социјализам као светски процес*, (Београд: Монс, 1979), итд.

⁹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbiroovski rascijepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990), Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вуковић Медиа, 2020), М. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar Miko Tripalo, 2012), Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX-XX vek)* (Београд: Дан Граф, 2015), итд.

¹⁰ Mirko Klarin, *Treća Evropa – razgovori o evrolevici* (1976-1987), (Београд: Библиотека Сведочанства, 1989), Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom* (Београд: Књижевне Новине Београд, 1990), Svetozar Vukomanović Tempo, *Revolucija koja teče* (Београд: Комунист, 1971), Josip Djerdja, “The Policy of Non-alignment in a Divided World,” *Međunarodni Problemi*, 3/1961.

Упркос великим променама доминантних друштвених и медијских перцепција идеологија које су наступиле у некадашњим државама Западног Блока након глобалних неолибералних економских реформи, у светској литератури примећују се тенденције пораста броја тема везаних за еврокомунизам, нарочито у епилогу прве деценије светске економске кризе и недавних бурних дешавања у политичком животу САД, Велике Британије и Француске.¹¹ Аутори скорашњих научних студија претпоставили су да је поново пробуђено интересовање за различите идеологије крајње левице у јавности земаља Западне Европе и САД, између осталог и демократски социјализам, условило повећање ентузијазма глобалне академске заједнице за научно истраживање историје „трећих путева” европског и глобалног социјализама.¹² Ипак, проучавање еврокомунизма било је још од касних седамдесетих и раних осамдесетих година прошлог века веома заступљено у британској, француској, италијанској и америчкој историји, социологији и политикологији.¹³ Интересантно је да су се током друге половине седамдесетих година први научни радови који су се бавили проучавањем друштвених последица примене нових политичких пракси италијанских комуниста понекад појављивали само неколико месеци након што би италијански комунисти формално усвојили наведене реформе партијских политика.¹⁴ Са друге стране, путеви историјске еволуције односа еврокомунистичких партија са Савезом комуниста Југославије остали су готово потпуно изван перцепције западних, али и домаћих друштвених и хуманистичких наука.

Стога, примарни циљ овог истраживања било је упознавање нових чињеница и постављање нових хипотеза о веома комплексним и динамичним односима које је Савез комуниста Југославије имао са комунистичким партијама Медитерана у времену њихове транзиције ка еврокомунистичкој идеологији, као и информисање шире научне јавности и свих заинтересованих читалаца са у досадашњој литератури дискутабилно занемареним поглављем историје југословенске партије, али и СФР Југославије. Ово истраживање имало је за циљ да допринесе процењивању, одређивању и довођењу у узрочно-последичне везе различитих утицаја које су кретања у глобалној, али и локалној друштвеној стварности имала на сукобе струја европских марксиста, настанак нових идеолошких феномена, као и на промене у односима комунистичких партија Европе и Савеза комуниста Југославије у времену кризе државе благостања и великих политичких, економских и културних промена шездесетих и седамдесетих година XX века.¹⁵ Такође, ова дисертација покушава да понуди одговоре на различита питања о улози Савеза комуниста Југославије у сукобима комунистичких партија држава Западног и Источног блока, формирању реформистичког блока комунистичких партија Европе, реализацији планова италијанских комуниста о формирању заједничких

¹¹ Margit Tavis and Natalia Letki „When Left is Right: Party Ideology and Policy in Post Communist Europe”, *The American Political Science Review*, Vol. 103, No. 4 (2009), 555-569, Torbjorn L. Knutsen „Fukuyama, Liberalism and The End of History Debate”, *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 22, No. 1, (1991), 67-85, A. Azmanova, „The Mobilisation of the European Left in the Early XXI Century”, *European Journal of Sociology*, Vol. 45, No. 2 (2004), 273-306.

¹² Jonathan Leather Maynard, „Identity and Ideology in Political Violence and Conflict”, *St Antony's International Review*, Vol. 10, No. 2 (2015), 18-52, Andrew Gamble, „The Western Ideology”, *Government and Opposition*, Vol. 44, No. 1, (2009), 1-19, Yuval Levin, „Science and the Left”, *The New Atlantis*, Vol. 22, No. 1, (2008), 15-34.

¹³ Childs, D.H. *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London: Routledge, 2000), Tom Kemp, *Stalinism in France, vol I – The First Twenty Years of the French Communist Party*, (London: New Park Publications 1984), Nigel Young, *An infantile disorder? The crises and decline of the New Left*, (London: Routledge, 1977), Aspaturian V. Burke, J, *Eurocommunism between East and West*, (Bloomington: Indiana University Press, 1980), Brown B. *Socialism of a different kind – Reshaping the Left in France*, (New York: Greenwood Press, 1982), итд.

¹⁴ Peter Lange, „What Is to be Done: About Italian Communism?” *Foreign Policy*, No. 21 (1975), 224-240, D. Kertzer, „Participation of Italian Communists in Catholic Rituals: Case Study”, *Scientific Study of Religion*, I (1975), 1-11, E.Carrillo, „Italian Catholic Church and Communism”, *Catholic Historical Review*, 4 (1981), 644-657.

¹⁵ Aurelie D. Andry, „Social Europe”, in *The long 1970-The story of a defeat* (Florence: European University Institute, 2019) 93-143, A. Marwic, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and The United States* (London: A.C.Black, 2011), H. McLeod, „The religious Crisis of the 60's”, *Modern European History*, 2(2004), E. Chabal, „French political culture in the 70's”, *Geschichte und Gesellschaft*, 2(2016), B. Haas, *The Uniting of Europe* (Notre Dame: UND, 2004), C. Crouch, „Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14-39, D. Porta, *Social Movements-An Introduction*, (New York: Blackwell Publishing, 1999), 193-248.

политичких иницијатива партија европске левице, и напослетку, у процесима удаљавања највећих партија европске крајње левице.¹⁶

Како би се испунили наведени циљеви истраживања, различити историјски извори настали током готово пет деценија дугог периода морали су бити анализирани употребом одговарајућих истраживачких техника и према раније установљеним принципима научне методологије.¹⁷ У складу са обимом теме докторске дисертације, дужином временског периода, комплексношћу међународних и међупартијских односа и великим разликама у перцепцијама идеолошких и теоријских кретања које ово истраживање обухвата, било је неопходно да научне методе на којима се ово истраживање базира буду веома разноврсне али и међусобно комплементарне. Приликом анализе различитих историјских извора примењене су методе више историјских области – историје идеја, политичке историје и друштвене историје.¹⁸ Научне методе које су примењене приликом анализе изворних материјала обухватају технике традиционалне историјске методе, анализе садржаја, компаративне методе, анализе дискурса и наратива.¹⁹

Да би се одредили узроци настанка и реконструисали правци развоја различитих еврокомунистичких модела највећих марксистичких партија Медитерана, као и дефинисале најважније сличности и разлике оних реформи партијских политика које су биле заједничке свим еврокомунистичким партијама али се нису одвијале истовремено ни у истим политичким и друштвеним околностима, неопходно је применити упоредно-историјску методу.²⁰ Употреба компаративне методе у истраживању идеологије еврокомунизма подразумева поређење случајева различитих манифестација промена токова развоја марксистичке мисли комунистичких партија Западне Европе, како у смислу историјске еволуције партијских идеологија и политика тако и у сфери политичке праксе наведених партија, на такав начин који ове случајеве доводи у везу са историјским процесима дугог трајања и њиховим друштвено-структуралним контекстом.²¹ Због комплексности самог појма еврокомунизма и разноврсности идеолошких праваца који се могу сматрати еврокомунистичким у већој или мањој мери, неопходно је дефинисати „референтно тело“, односно упоредни идеолошки субјекат. Ова дисертација користиће резолуције XII Конгреса КПИ и учење о „италијанском

¹⁶ Branko Petranović „Otpor monolitizmu u komunističkom pokretu i vanblokova politika Jugoslavije“ in: B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Treća knjiga, socijalistička Jugoslavija 1945-1988* (Beograd: Nolit, 1988), 357-380, Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1964* (Београд: Архипелаг, 2014), 65-131, Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia's Policy of International Cooperation“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed. by: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289-333.

¹⁷ Peter Claus and John Marriott, *History: An Introduction to Theory, Method and Practice* (London: Routledge, 2017), 183-336, Zachary M. Scharg, *The Princeton Guide to Historical Research* (Princeton: Princeton University Press, 2021), 103-118, Simon Gunn, *Research Methods for History*, (Edinburgh, Edinburgh University Press, 2011), J. Topolski, *Methodology of History* (Boston: D. Reidel Publishing Company, 1976), 11-41.

¹⁸ Gabriel A. Almond, „Political Science: The history of the Discipline“ in: *A New Handbook of Political Science* ed. by Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann (Oxford: Oxford University Press, 1998), 50-96, J. W. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory* (London: Longmans, 1894), Michael C. Lemon, *The Discipline of History and the History of Thought*, (London: Routledge, 2005), Anthony Grafton, „The History of Ideas: Perceptions and Practice 1950-2000 and Beyond“, *Journal of History of Ideas*, Vol. 70, No. 1 (2006) 1-32.

¹⁹ Catherine Kohler Riesmann, *Narrative Analysis*, (London: Sage Publications, 1993), 1-16, Deborah Schiffrin, D. Tannen and Heidi E. Hamilton ed. *The Handbook on Discourse Analysis* (Oxford: Blackwell Publishers, 2001), C. Furay, M. Salevouris. *The Methods and Skills of History: A Practical Guide*, (Oxford: Oxford University Press, 2010), Gonzalo Pasamar, „The Traditional Forms of the *History of the Present* from Herodotus to Humanist Historians“, *Historia da Historiografia*, 5/10 (2012), 165-182.

²⁰ Jürgen Kocka, „Comparison and Beyond“ *History and Theory*, Vol. 42, No.1 (2003), 39-44, Matthew Lange, *Comparative Historical Methods* (London: Sage Publishing, 2013), 1-22, Devin Griffiths, „The Comparative Method and the History of Modern Humanities“, *History of Humanities*, Vol. 2, No. 2 (2017), 473-505.

²¹ Jovo Bakić, *Evropska Krajnja Desnica (1945-2018)*, (Beograd: Clio, 2019), 80-100, Rudolf Klein, „Risks and Benefits of Comparative Studies: Notes from Another Shore“, *The Milbank Quarterly*, Vol. 69, No. 2 (1991), 275-291, Emil Oestericher, „Marx's Comparative Historical Sociology“, *Dialectical Anthropology*, Vol. 3, No. 2 (1978), 139-155.

путу“ у социјализам за одређивање основних одлика еврокомунизма.²² Упоредивање подударности и одступања идеолошких кретања у комунистичким партијама Француске, Шпаније и Грчке са оним еврокомунистичким принципима који су били дефинисани на XII Конгресу Комунистичке Партије Италије током проучаваног временског периода непоходно је вршити паралелно са упоређивањем великих промена које су се дешавале у политичкој, економској и културној сфери друштвене стварности медитеранских земаља током истог периода.²³

Истраживање новинских чланака, пропагандних памфлета, марксистичке литературе, али и политичке реторике европских и југословенским комуниста презентовано у овој дисертацији захтевало је примену научне методе анализе садржаја.²⁴ Под анализом садржаја подразумева се истраживачки поступак, односно начин сређивања података, којим се настоји изградити систематска искуствена евиденција о друштвеној комуникацији. Током дуге историје ове истраживачке методе чији се корени могу пратити још од дела Макса Вебера развили су се различити методолошки погледи као и различите технике примене ове методе.²⁵ Приликом израде ове докторске дисертације анализа садржаја ће се базирати на теорији о основним истраживачким питањима коју је дефинисао Клаус Крипендорф, и биће спроведена како на квантитативном тако и на квалитативном нивоу. Разматраће се обим и интензитет понављања теоријских конструкција и пропагандних симбола, али и значај који аутори придају одређеним секвенцама писаног текста, као и политичке поруке које текстови имају за циљ да артикулишу, и још важније, идеолошке дистинкције чије се манифестације могу пратити кроз различите периоде у делатности различитих аутора и партијских листова.²⁶ Анализа наратива који се срећу у информативним, пропагандним и теоријским листовима, али и другим партијским медијима и облицима политичког дискурса, биће од пресудне важности за доношење судова о начинима артикулације, препознавања и преношења доминантних кретања у развоју марксистичке мисли комунистичких партија Медитерана и Савеза комуниста Југославије. Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија. На послетку, анализа промене дискурса новинских чланака служиће праћењу промена у партијским идеологијама, уобичајеним обрасцима јавног говора, као и геополитичким и друштвеним перцепцијама комунистичких партија Европе.²⁷

²² Silvio Pons and Michele di Donato „Reform Communism“, in: *The Cambridge History of Communism*, ed. by J. Furst, S. Pons and Mark Selden (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 178-202, Stephen Hellman, „Italian Communist Party between Berlinguer and Seventeenth Congress“, *Italian Politics*, Vol. 1 (1986), 47-68. Franco Andreucci and Malcolm Sylvers, „The Italian Communist Write Their History“, *Science & Society*, Vol. 40, No. 1 (1976), 28-56.

²³ Donatella Della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 1-21, Martin Rhodes, „Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform“ *South European Society and Politics*, Vol 3. No. 1 (1996), 1-22, Göran Therborn, Geoff Eley and others „The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History“, *Journal of Modern European History*, Vol. 9, No. 1 (2011), 8-26.

²⁴ Ole R. Hosti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities* (Boston: Addison Wesley, 1969), 1-24, Kimberly A. Neundorf, *The Content Analysis Guidebook* (Los Angeles: Sage Publishing, 2017), Jerome Bruner, *Acts of Meaning*, (Harvard: Harvard University Press, 1990). Danile Riffe, Stephen Lacy and others, *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research* (London: Routledge, 2019), 1-32.

²⁵ Željka Manić, *Analiza sadržaja u sociologiji*, (Beograd, Čigoja: 2017), 9-58, Vojin Milić, *Sociološki metod*, (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996), Carl W. Backman, „Sampling Mass Media Content: The Use of the Cluster Design“, *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6 (1956), 729–733.

²⁶ Klaus Krippendorff, *Content analyses: An introduction to its methodology*, (Berkeley: University of California, 1980), 3-17, Klaus Krippendorff, *Informational Theory: Structural Models for Quantitative Data* (London: Sage Publishing, 1986), 6-29, Klaus Krippendorff, „On the Essential Contexts of Artifacts or on the Proposition That Design Is Making Sense (Of Things)“, *Design Issues*, Vol. 5, No. 3 (1989), 9-39.

²⁷ Aljoša Mimica i Radina Vučetić, *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988–1991*, (Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2008), 5-62, Игор Лакић, „Модели анализе дискурса новинских чланака“, *Ријеч*, бр. 2, 2009, 91-108, L. Pykett, „Reading the Periodical Press: Text and Context“, *Victorian Periodicals Review*, Vol. 22, No. 3 (1989), 100-108.

Резултати истраживања презентовани у овој дисертацији настали су применом наведених научних метода током истраживања веома разноврсних група историјских извора, које обухватају документацију више различитих архивских фондова, прикупљене новинске чланке партијских листова комунистичких партија Медитерана и Савеза комуниста Југославије, али и других листова који су излазили у Западној Европи и СФР Југославији током проучаваног периода, као и бројна научна, књижевна и аутобиографска дела која су оставили учесници оних историјских догађаја о којима ће бити речи у даљем тексту. Од архивских извора који се налази у Архиву Југославије за израду ове дисертације били су нарочито значајни извештаји различитих партијских тела Савеза комуниста Југославије, у првом реду Одељења за међународне односе²⁸, као и многих комисија за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије²⁹, затим белешке са седница идеолошких комисија југословенске партије и Савеза студената Југославије³⁰, и напослетку депеше, протоколи, извештаји о посетама и стенографске белешке разговора вођених између Јосипа Броза Тита и генералних секретара комунистичких партија Европе који се могу наћи у архивској грађи Кабинета председника републике.³¹ Истраживање обављено у Државном архиву Србије обухвата извештаје, записнике са суђења и фотографије из фонда службе државне безбедности СФР Југославије, као и белешке излагања учесника седница и друге материјале идеолошких комисија Савеза комуниста Србије, укључујући и грађу архивских фондова чија се документација чува у оним просторијама Државног архива Србије које се налазе у београдском насељу Железник.³² Током истраживања показало се да су извештаји дипломатских представника СФР Југославије у Италији, Француској и Грчкој који се налазе у фондovima Дипломатског архива Министарства спољних послова садржали изванредан број онаквих информација и процена о значајним историјским личностима и догађајима проучаваног временског периода какве се не могу наћи у анализираним документима партијских тела Савеза комуниста Југославије.³³

²⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Савез комуниста Југославије, Међународна комисија, Италија, Француска, Шпанија, Грчка, у даљем тексту АЈ, СКЈ, 507, спецификација документа.

²⁹ Архив Југославије (АЈ), Социјалистички савез радног народа Југославије, у даљем тексту АЈ, ССРНЈ, Комисије за међународну сарадњу ССРНЈ, спецификација комисије, спецификација документа.

³⁰ Архив Југославије (АЈ), Савеза комуниста Југославије (СКЈ), Идеолошка комисија, спецификација седнице и материјала идеолошке комисије, у даљем тексту АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, Архив Југославије (АЈ), фонд Савеза Студената Југославије (145), У даљем тексту АЈ, ССЈ, 145- спецификација документа.

³¹ Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет председника републике, фонд 837, у даљем тексту АЈ, КПР, спецификација документа.

³² Архив Србије (АС), Фонд БИА, извештаји службе државне безбедности, XIII-1-8, У даљем тексту АС, БИА, XIII-1-8, Архив Србије (АС), Архив Србије, Идеолошке комисије Централног Комитета Савеза Комуниста Србије, у даљем тексту АС, ЦК СКС, спецификација комисије, спецификација документа.

³³ Дипломатски архив Министарства спољних послова (ДА), Савезни секретаријат за иностране послове СФР Југославије (ССИП), Политичка архива, у даљем тексту ДА, ССИП, број фасцикле, земља, година, спецификација документа, пример: ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о сусретима са члановима СП Француске.

Увод

Европа у Хладном рату

Крај Другог светског рата означио је почетак новог глобалног сукоба великих сила и светских идеологија који ће обележити другу половину „кратког“ XX века. Велики број каснијих историјских истраживања говори у прилог претпоставки да су различити процеси формирања будућих блоковских подела новог „биполарног света“ почели још пре завршетка ратних операција у Европи.³⁴ Савезничке конференције у Јалти и Подстаму 1945. године дефинисале су оне будуће сфере утицаја Западних савезника и Совјетског Савеза у Европи чије ће политичке и географске границе чинити линије поделе европског континента током наредне четири деценије.³⁵ Прве велике кризе Хладног рата у Грчкој, Турској, Ирану и СФР Југославији догодиле су се пре формалног успостављања Атлантског и Варшавског пакта, односно оних војних савеза чије ће државе чланице ускоро бити колективно означаване као државе Западног или Источног блока.³⁶ Ривалитет највећих сила глобалних блокова створио је стање сталне конкуренције Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза у погледу развоја војних технологија, индустрије, научних постигнућа, економске моћи и различитих облика глобалних утицаја формалне и неформалне природе. Ипак, једну од најважнијих форми блоковске конкуренције представљала је трка у „извозу“ идеолошких уверења у оне државе које су се налазиле на многобројним граничним „фронтима“ Хладног рата, која је у савременој европској штампи била означена као „битка за душе“ (*battle for the souls*).³⁷

Током година формирања биполарних граница послератног света, Совјетски Савез имао је извесне предности у односу на Сједињене Америчке Државе на „идеолошком фронту“ Хладног рата. Многе од оних политика администрација Сједињених Америчких Држава које су касније означене заједничким називом „културна дипломатија“ (*cultural diplomacy*) САД дефинисане су у циљу приближавања савремене америчке културе, друштвених вредности и политичких идеја становништву и руководством нових политичких покрета у многим деловима света, а пре свега у оним државама које су стекле независност током процеса деколонизације.³⁸ За разлику од Сједињених Америчких Држава, Совјетски Савез ушао је у

³⁴ Campbell Craig, Sergey Radchenko, *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War* (New Haven: Yale University Press, 2008), 9-28, Simon Berthon, *Allies at War: The Bitter Rivalry Among Churchill, Roosevelt and De Gaulle* (New York, Carroll and Graff, 2001), Robert Hunt Sprinke, „Two Cold Wars and Why They Ended Differently“, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4 (1999), 623-639, J.C. Hurewitz, „Origins of the Rivalry“, *Proceedings of the Academy of Political Science* Vol. 29, No. 3 (1969), 1-17, J. Samuel Walker, „The Origins of the Cold War in United States History Textbooks“, *The Journal of American History*, Vol. 81, No. 4 (1995), 1652-1661.

³⁵ Dubravka Stojanović, *Рађање глобалног света (1880-2015)* (Београд: Ћигоја, 2015), 199-242, M. P. Leffler, „Yalta and the Experiences of the Early Cold War“, Vol. 11, No. 1 (1986), 88-123, John Gimbel, „On the Implementation of Potsdam Agreement: An Essay on U.S. Postwar German Policy“, *Political Science Quarterly*, Vol. 87, No. 2 (1972), 242-269.

³⁶ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogleđi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)* (Београд: Архипелаг, 2014), 44-57, Paul Olkhovsky, „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory“, *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287-296, M. P. Leffler, „Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952“, *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 4 (1985), 807-825.

³⁷ Kenneth A. Osgood, *Total Cold War: Eisenhower’s Secret Propaganda Battle at Home and Abroad* (Lawrence: University of Kansas Press, 2006), 11-47, Greg Barnhisel, Catherine Turner, *Pressing the Fight: Print, Propaganda and Cold War*, (Amherst: University of Massachusetts Press, 2010), K. A. Osgood, „Hearts and Minds: The Unconventional Cold War“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 4, No. 2 (2002), 85-107, Linda Risso, „Radio Wars: Broadcasting in the Cold War“, *Cold War History*, Vol. 13, Issue 2 (2013), 134-152.

³⁸ Radina Vučetić, *Koka-kola Socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Београд: Службени гласник, 2016), 27-41, Michael L. Krenn, *The History of The United States Cultural Diplomacy: 1770s*

„рат идеја“ (*war of ideas*) у тренутку када је совјетска партија одржавала веома блиске везе са многим партијама и покретима крајње леве „Трећег света“, Далеког истока, али и са комунистичким партијама Западне Европе.³⁹ Каснија истраживања показују да је током времена „црвеног страха“ реторика државних администрација САД и већине држава Западне Европе нарочито наглашавала идеју да би изборни успеси партија крајње леве на тзв. „граничним подручјима“ послератног света могли послужити као повод за војне интервенције Совјетског Савеза у циљу експанзије сфере утицаја Источног блока.⁴⁰ Ипак, касније анализе такође износе претпоставке да су исцрпљеност људства и материјала Црвене армије након Другог светског рата, економска криза у СССР-у која је претходила „совјетском индустријском чуду“ педесетих, као и чињеница да Совјетски Савез до 1949. године није поседовао атомско оружје могли бити фактори који су пресудно утицали да се прве кризе Хладног рата заврше онаквим компромисима какве су предлагале владе Сједињених Америчких Држава, као и да никада не дође до очекиване совјетске инвазије у земљама Јужне и Западне Европе.⁴¹

Сједињене Америчке Државе дефинисале су спољнополитичке доктрине *конфронтације* (*confrontation*) и *ограничавања* (*containment*) у време администрација председника Трумана и Ајзенхауера како би спречиле не само ширење сфере утицаја Совјетског Савеза, већ и популарности и политичког утицаја оних комунистичких партија које су биле блиске са совјетском партијом.⁴² Након серија грађанских ратова и антиколонијалних побуна које су уследиле на Далеком истоку комунистичке партије дошле су на власт или пак постале утицајне политичке силе у многим државама „ватреног појаса“ Пацифика. Почетак израелско-палестинског конфликта у епилог Другог светског рата означио је почетак нових и наставак старих криза на Блиском истоку, током којих је дошло до успона популарности многих партија и покрета леве у земљама тзв. „Арапског света“. У државама Јужне Америке и Северне Африке оснивање и проширивање партија и покрета крајње леве било је нераскидиво повезано са развојем многих нових друштвених и економских феномена који су пратили почетак или пак наставак дугих историјских процеса деколонизације.⁴³ Ипак, први локални сукоби који су дефинисали будуће линије блоковских подела биполарног света догодили су се на медитеранском „фронту“ Хладног рата. Интересантно је да различита истраживања наглашавају претпоставку да су прве спољнополитичке праксе администрација Сједињених Америчких Држава и Велике Британије чија се примена може сматрати почетком Хладног рата одређене у циљу ограничавања утицаја комунистичких партија Грчке, Италије и Француске.⁴⁴ Такође, неки неки од аутора каснијих историјских студија означили су страх од

to the Present Day, (London: Bloomsbury Publishing, 2017), Helena K. Finn „The Case for Cultural Diplomacy: Engaging Foreign Audiences“, *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 6 (2003), 15-20.

³⁹ Silvio Pons „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27, Douglas J. Macdonald, „Communist Block Expansion in the Early Cold War: Challenging Realism, Refuting Revisionism“, *International Security*, Vol. 20, No. 3 (1995-1996), 152-188.

⁴⁰ A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy“, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, D. Sassoon, „The rise and fall of the European Communism 1939-1948“, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169.

⁴¹ Woodrow J. Kuhns, ed. *Assessing the Soviet Threat: The Early Cold War Years* (Washington D.C. : Central Intelligence Agency, 2005), 3-21, Douglas J. Macdonald, „Communist Block Expansion in the Early Cold War: Challenging Realism, Refuting Revisionism“, *International Security*, Vol. 20, No. 3 (1995-1996), 152-188, A. Korbonski, „Eastern Europe and the Soviet Threat“ in: *The Soviet Threat: Myths and Realities* (Proceedings of the Academy of Political Science), Vol. 33, No. 1 (1978), 66-76.

⁴² Doris A. Graber, „Truman and Eisenhower Doctrines in the Light of the Doctrine of Non-Intervention“, *Political Science Quarterly*, Vol. 73, No. 3 (1958), 321-334, Victor Albrejg, „Truman and Eisenhower, Administrations and Campaigns“, *Current History*, Vol. 47, No. 2 (1964), 221-228.

⁴³ Dubravka Stojanović, *Radanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, Jan Jansen, *Decolonization: A Short History* (Princeton: Princeton University Press, 2017), 1-34.

⁴⁴ Silvio Pons „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27, A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy“, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, M. P. Leffler, „Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952“, *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 4 (1985), 807-825.

могућег успона политичког утицаја шпанских комуниста у случају промене режима у Шпанији као један од најважнијих фактора који су могли утицати на одлуку Западних савезника да након Другог светског рата не покрећу питање опстанка франкистичке администрације у Шпанији, али и да финансијским средствима подстакну покушаје реализације различитих реформистичких политика шпанске владе.⁴⁵

Пре него што је у Грчкој дошло до почетка грађанског рата, односно првог у низу ратова на „граничним подручјима“ биполарног света (*proxy wars*), сукоби левице и деснице у грчком покрету отпора изазвали су дипломатски и војни ангажман САД, Велике Британије и СССР-а.⁴⁶ Током друге половине 1943. године у Грчкој су почели први оружани сукоби између снага ЕЛАС-а (Народноослободилачка војска) и готово свих других група покрета отпора у Грчкој које су биле уједињене анимозитетима према партијама ЕАМ-а (Народноослободилачки фронт). Комунистичка партија Грчке, чији су чланови чинили највећи број бораца ЕЛАС-а, одржавала је веома блиске везе са Совјетским Савезом, али и са југословенским комунистима.⁴⁷ Западни савезници пружали су војну помоћ оним групама грчког покрета отпора које нису биле блиске партијама коалиције ЕАМ-а, а неки аутори доцнијих студија процењују да је британско искрцавање у Грчкој у тренутку када се већи део земље више није налазио под немачком окупацијом било мотивисано стратешким циљем спречавања снага ЕЛАС-а да уђу у Атину.⁴⁸ Већ током последњих месеци 1944. године дошло је до сукоба британске војске са јединицама ЕЛАС-а, што представља не само први случај сукоба војске савезничке силе и покрета отпора у Другом светском рату, већ и догађај који су касније анализе одредиле као почетак Хладног рата.⁴⁹

Такође, истраживања политичке ситуације и изборних резултата у послератној Италији имплицирају да је популарност Комунистичке партије Италије доживела до тада незабележен раст након завршних фаза Другог светског рата у Италији.⁵⁰ Италијански комунисти чинили су највећи број чланова гарибалдистичких бригада италијанског отпора у последњим годинама рата и учествовали су у свим италијанским владама од 1944. до 1948. године. Интересантно је да поједина каснија истраживања процењују да је број италијанских комуниста који су учествовали у покрету отпора на Северу Италије за време прелазне владе генерала Бадолџа био три или четири пута већи од броја војника које је мобилисала нова италијанска влада у Риму.⁵¹ Након рата и уз дискутабилну подршку администрација Велике Британије и САД, владајућа демохришћанска партија у Италији дефинисала је различите партијске политике „удовољавања“ (appeasement) Комунистичкој партији Италији и оним радничким синдикатима који су били блиски италијанским комунистима како би олакшала

⁴⁵ Oscar Calvo-Gonzales „American Military Interests and Economic Confidence in Spain under the Franco Dictatorship”, *The Journal of Economic History*, Vol. 67, No. 3 (2007), 740-767, J.D. Valaik, „Franco’s Spain as American Ally”, *The Review of Politics*, Vol. 25, No. 2 (1963), 270-292, John Hooper, „Spain in Search of Itself”, *The Wilson Quarterly*, Vol. 17, No. 4, (1993), 8-25.

⁴⁶ Nikos Marantzidis, „The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System“, *Journal of Cold War Studies*, (2013), XV (4), 25-54, J.O. Iatrides and Nicolas Rizopoulos, „The International Dimension of Greek Civil War“, *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1 (2000), 87-103.

⁴⁷ AJ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Информације о КП Грчке, Подсетници о развоју сарадње са КП Грчке.

⁴⁸ William H. McNeill, „The Outbreak of Fighting in Athens, December, 1944”, *The American Slavic and Eastern European Review*, Vol 8, No. 4 (1949), 252-271, Violetta Hionidou, „Relief and Politics in Occupied Greece 1941-1944”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 48, No. 4 (2013), 761-783.

⁴⁹ Milan Ristović, *Na pragu Hladnog rata: Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj 1945-1949* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016), Paul Olkhovsky, „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory”, *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287-296, A. Nachmani, „Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-1949”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 4 (1990), 489-522.

⁵⁰ Aldo Marchini, *The Italian Communist Party 1927-1964: A Profile* (Windsor: University of Windsor, 1966) 217-255, Dario, Azzellini, „Italy from the anti-fascist resistance to the new left 1945-1960“, in: *The International Encyclopedia of Revolution and Protest from 1500s to the Present* edited by: I. Ness (London: Willey Backwell, 2009), 1832-1845.

⁵¹ Charles F. Delzell, „The Italian Anti-Fascist Resistance in Retrospect: Three Decades of Historiography”, *The Journal of Modern History*, Vol 47, No 1 (1975), 66-96, Sarah De Nardi, „Forgotten resistance: Italian freedom fighters dropped from our history books”, *The Conversation*, 28. April 2015, Dan D’Amelio, „Italian Women in the Resistance during World War II”, *Italian Americana*, Vol. 19, No. 2 (2001), 127-141.

процес разоружавања италијанског покрета отпора. Ипак, многе историјске студије показују да политички компромиси демохришћана нису у значајној мери утицали на ентузијазам италијанских комуниста да константно проширују своје учешће у државној администрацији и да истовремено предводе серије масовних демонстрација и штрајкова против италијанских влада које су постале део италијанске друштвене стварности у првим послератним годинама.⁵²

За разлику од италијанских комуниста, француска партија никада није ушла у састав прелазних администрација у Француској, нити је у ретким тренуцима превазилажења сукоба са партијама послератних влада успевала да обезбеди значајно веће привилегије од оних које су уживале друге партије француске опозиције.⁵³ Белешке разговора француских комуниста са југословенским и италијанским колегама показују да су многи француски комунисти деценијама након завршетка Другог светског рата испољавали анимозитете према Де Голу због начина на који је дошло до централизације покрета отпора у Француској и доцније, до разоружавања комунистичког покрета отпора.⁵⁴ Ипак, француска партија постала је најутицајнија опозициона партија у земљи током Француске четврте републике и најбројнија партија крајње левице у Западној Европи. Француски комунисти су већ у првим месецима након завршетка Другог светског рата у Европи организовали демонстрације и побуне од којих су неке достигле такве размере да су владе Сједињених Америчких Држава и Велике Британије отворено говориле о могућности оружане интервенције на француском тлу у случају да француске администрације не успеју да зауставе уличне nerede који су постали део свакодневног живота у готово свим већим градовима Француске.⁵⁵ Приликом много каснијих разговора са представницима Савеза комуниста Југославије француски комунисти присећали су се мисли француских новинара који су на Черчилову изјаву да је Европа постала континент подељен „гвозденом завесом“ од Балтичког до Јадранског мора одговорили примедбама да су утицајне политичке силе блиске администрацијама Совјетског Савеза „*већ присутне у Атини, Риму и Паризу*“.⁵⁶

„Црвено пролеће“ Европе и настанак социјалних политика „државе благостања“

Историјска истраживања деценијама су улагала напоре да прецизније оцене утицај који су економске последице Другог светског рата у Европи имале на развој оних нових политичких и културних феномена који су обележили касније перцепције послератне друштвене стварности „подељеног континента“.⁵⁷ Ратна разарања оштетили су индустрију и

⁵²Richard Drake, „Italian Communism and Soviet Terror”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 6, No. 2 (2004), 56-83, A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy”, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, Leonardo Weller and Andre Sant’Ana, *The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality* (New York: CEDE, 2019), 2-30.

⁵³ George Ross, „France and French Communist Party”, *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1, 43-61, Зорица Приклмајер-Томановић, *Социјални корени кризе у Социјалистичкој Партији Француске*, св. 3. (Београд: Институт за истраживање радничког покрета, 1961), Gino G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40-63.

⁵⁴AJ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Информације о КП Француске, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-235, Белешке разговора вођених током сусрета делегација СК Југославије и КП Француске, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

⁵⁵ A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy”, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, G. G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40-63, Georges Lavau, „The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture“, in: *Communism in Italy and France*, ed. by: Donald Blackmer (Princeton: Princeton University Press, 1976), 87-143.

⁵⁶ AJ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са В. Рошеом, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Белешке разговора са представницима КПФ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

⁵⁷ Ivan T. Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku* (Beograd: Arhipelag, 2009), Iris Kesternich, *The effects of World War II on economic and health outcomes across Europe* (Bonn: Institute for Labour Economics, 2012), Mark Mazover,

инфраструктуру готово читавог европског континента и на тај начин допринела да Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез остану једине индустријске суперсиле новог глобалног економског поретка.⁵⁸ Финансирање ратних напора довело је државне буџете, банкарске системе и терцијарни сектор до стања крајње економске исцрпљености, док су производни потенцијални европских села, која су током два светска рата играла кључну улогу у снабдевању војски храном и људством, били уништени до те мере да никада није дошло до обнове „самодовољне“ агркултуре већине европских држава. Демобилизација највећих армија у историји човечанства довела је до привремене обнове масовне незапослености из предратног времена, док су феномени послератног бескућништва и миграција додатно заоштравали конкуренцију на тржишту рада, али и отежавали логистичке изазове обезбеђивања основних животних потреба становништва европских градова чији су велики делови били претворени у рушевине.⁵⁹

Интересантно је да су се већ у првим послератним годинама у ликовној, филмској и књижевној уметности појавили нови правци са препознатљивим заједничким особинама које су настајале током покушаја уметника да опишу осећања депресије, агоније, кривице, страха и губитка смисла.⁶⁰ Идеја о бесмислу људске егзистенције инспирисала је нека од најважнијих филозофских и литерарних дела европског егзистенцијализма која су настала у деценији након завршетка Другог светског рата.⁶¹ Нарочито су занимљиве оне историјске и социолошке анализе које претпостављају да је, упркос ученој правилности да ратови кроз историју веома често играју улогу у обнављању традиционализма и репатријархализацији друштва, први и последњи „тотални рат“ представљао до те мере апокалиптичан догађај у перцепцији својих савременика да је допринео трајном слабљењу утицаја религије у европским друштвима и до извесне мере ограничио репродукцију система традиционалних друштвених норми. Многа истраживања наглашавају трајни губитак поверења у националне идеологије, али и у државне институције након суочавања великог дела светског становништва са ратним страхотама, али и са успоном тоталитарних држава.⁶² Историчар Ерик Хобсбаум означио је „*потрагу за смислом у послератном свету*“ као један од најзначајнијих фактора који су утицали на развој нових културних феномена и промене доминантних идеологија различитих друштвених група у Европи и Сједињеним Америчким Државама током друге половине XX века.⁶³

Послератна економска депресија и суочавање са колективним ратним траумама могли су имати утицаја на опадање популарности предратних политичких партија у државама Западне Европе, али и на успон јавне подршке партијама крајње левице. Резултати локалних и републичких избора и референдума у Грчкој, Италији, Француској, Белгији, Швајцарској и

After the war was over: Reconstructing the Family, Nation, and the State in Greece, 1943-1960 (Princeton: Princeton University Press, 2016).

⁵⁸ Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, „Abram Bergson and others, Postwar Economic Reconstruction and Development in the U.S.S.R.”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 263 (1949), 52-72.

⁵⁹ Daniel P. Moynihan, „Poverty and Progress”, *The American Scholar*, Vol. 33, No. 4 (1964), 594-606, John Salt, „Post-War Unemployment in Britain: Some Basic Considerations”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, No. 46 (1969), 93-103, Steven Horwitz and Michael J. McPhillips, „The reality of postwar economy – More historical evidence on weather WWII ended great depression”, *The Independent Review*, Vol. 17, No. 3 (2013), 325-347.

⁶⁰ Carlo Testa, „The Working Class Goes to Hell: Economic Issues in Post-War Italian Cinema”, *Annali d'Italianistica*, Vol. 30 (2012), 343-354, Kirk Niergarth, *The Dignity of Every Human Being: New Brunswick Artists and Canadian Culture between the Great Depression and the Cold War* (Toronto: University of Toronto Press, 2016), Justin Jetsy, *Art and Engagement in Post-War Japan* (New York, Cornell University Press, 2018), Kathleen Morand, „Post-War Trends in the École de Paris”, *The Burlington Magazine*, Vol. 102, No. 686 (1960), 167-192.

⁶¹ Jean-Paul Sartre, *Existentialism is a Humanism* (London: Methuen&Co, 1948), Albert Camus, *Le Mythe De Sisyphe* (Paris: Gallimard, 1942), Albert Camus, *L'Étranger* (Paris: Gallimard, 1942).

⁶² Barbara Strassberg, „Changes in Religious Culture in Post WWII Poland”, *Sociological Analysis*, Vol. 48, No. 4 (1988), 342-354, James C. Wallace, „A Religious War? Cold War and Religion”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 15, No. 3, (2013), 162-180, Ernest W. Burgess, „The Effect of War on American Family”, *American Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 3 (1942), 343-352, Mattei Dogan, „The Decline of Nationalism within Western Europe”, *Comparative Politics*, Vol. 26, No. 3 (1994), 281-305.

⁶³ Erik Hobsbaum, *Kraj Kulture: Kultura i društvo u XX veku* (Beograd: Arhipelag, 2014), 157-165.

Скандинавским земљама показују константан пораст броја бирача који су гласали за комунистичке и социјалистичке партије у периоду од 1945 до 1949. године.⁶⁴ Популарност комунистичких партија држава на Северној обали Средоземног мора, која није доживљавала значајније падове током више од пола века дугог периода диктатура крајње деснице на Медитерану (1922-1976), била је у нарочитом успону за време бурних догађаја првих послератних година у Грчкој, Италији и Француској.⁶⁵ Убрзо након почетка грађанског рата у Грчкој 1946. године, аутори текстова у савременој штампи земаља Западне Европе и САД почели су да наглашавају сличности између догађаја који су претходили сукобу у Грчкој и масовних демонстрација у Италији и Француској, означавајући месеце различитих побуна предвођених партијама и покретима крајње европске левице као време „црвеног пролећа“ Европе (*rossa primavera*).⁶⁶ Улога Совјетског Савеза у побунама које су уследиле у земљама Западне Европе током првих послератних година до данас представља предмет дебате у историографији.⁶⁷ Ипак, на основу анализираних извора може се закључити да су комунистичке партије Италије и Француске приликом планирања својих политичких активности рачунале на незанемарљиву финансијску подршку совјетске партије и државних институција Совјетског Савеза све до друге половине шездесетих година XX века.⁶⁸

Финансијска и војна помоћ Совјетског Савеза, али и СФР Југославије допринела је да снаге ЕЛАС-а у Грчкој готово четири године задрже контролу над деловима земље упркос константним офанзивама бројније војске владе националистичко-панхеленистичке коалиције која је добијала помоћ у новцу и оружју од стране Сједињених Америчких Држава и Велике Британије.⁶⁹ Ипак, грађански рат у Грчкој завршен је поразом ЕАМ-а, чија је најбројнија и најутицајнија политичка партија била Комунистичка партија Грчке, након чега је дошло до масовне емиграције грчких комуниста у земље Источне и Западне Европе, али и у СФР Југославију. Државне институције СФР Југославије и партијске институције Савеза комуниста помагале су приликом организације и финансирања емиграције хиљада грчких комуниста, покушале да формирају трајна насеља грчких емиграната на територији СФР Југославије, и пружале различите видове помоћи грчким комунистима који су остали у земљи након што је рад Комунистичке партије Грчке стављен ван закона.⁷⁰ Иако аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије сведоче да су савременици посвећивали значајно више пажње побунама у Италији и Француској него првом у низу „споредних“ оружаних сукоба Хладног рата, почетак и крај грађанског рата у Грчкој (1946-1949) године представљају догађаје које је

⁶⁴ Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, Charles S. Maier, „The Two Postwar Eras and the conditions of stability in XX century Western Europe”, *The American Historical Review*, Vol.86, No. 2 (1981), 327-352, Jeff Manza and others, „Class Voting in Capitalist Democracies since WWII: Dealignment, Realignment or Trendless Fluctuation?”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 21 (1995), 137-162.

⁶⁵ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919-1939* (Београд: Завод за уџбенике, 2004), 69-89, Тодор Куљић, *Фашизам*, (Београд: Нолит, 1977), 22-28, D. Sassoon, „The rise and fall of the European Communism 1939-1948”, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169, Douglas J. Macdonald, „Communist Block Expansion in the Early Cold War: Challenging Realism, Refuting Revisionism”, *International Security*, Vol. 20, No. 3 (1995-1996), 152-188.

⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Информације о комунистичким партијама Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

⁶⁷ Silvio Pons „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27, Richard Drake, „Italian Communism and Soviet Terror”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 6, No. 2 (2004), 47-63, A. Korbonski, „Eastern Europe and the Soviet Threat” in: *The Soviet Threat: Myths and Realities* (Proceedings of the Academy of Political Science), Vol. 33, No. 1 (1978), 66-76.

⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога о помоћи КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-213, Информације о сарадњи са КП Француске.

⁶⁹ Nikos Marantzidis, „The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System”, *Journal of Cold War Studies*, (2013), XV (4), 25-54, Paul Olkhovsky „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory”, *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287-296.

⁷⁰ Milan Ristović, „Eksperiment Buljkes: 'grčka republika' u Jugoslaviji 1945-1949”, *Godišnjak za društvenu istoriju IV/2-3*, Beograd, 1997, 179-201, Tsivos Konstantinos, „The Greek emigres in Czechoslovakia and their live in the 1960s”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Vol. 67, Issue 3 (2019), 545-557, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-889, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке.

велики број историографских дела користио да дефинише временске оквире „црвеног пролећа“ Европе.⁷¹

Демонстрације и штрајкови у Италији, али и у другим земљама Западне Европе постали су нарочито интензивни након што је 1948. године дошло до искључивања Комунистичке партије Италије из састава италијанске владе. Нереди на италијанским улицама неретко су били праћени оружаним сукобима припадника група крајње леве и деснице, а поједине међу наведеним групама одржавале су блиске везе са италијанском мафијом, која се убрзо укључила у серије оружаних напада и одмазда у италијанским градовима.⁷² Хаотично стање у Италији најбоље илуструје случај вишегодишње „крвне освете“ између организација крајње леве и деснице у Јужној Италији која је почела након чувеног масакра италијанских комуниста у месту Портела Дела Ђинестра на Сицилији.⁷³ Током истрага које су пратиле оружане сукобе на Сицилији откривено је не само да су читаве групе левих и десних екстремиста инкорпорирани у одреде италијанске војске и полиције и институције италијанског правосуђа, већ и да многе познате личности италијанске леве и деснице одржавају блиске везе са обавештајним службама Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза.⁷⁴ Оружани сукоби, демонстрације и улични нереди постали су до те мере нормализовани у перцепцијама савременика о италијанској друштвеној стварности у првим послератним годинама да су аутори чланака у савременој штампи означили бурне догађаје у италијанским градовима као „неформални грађански рат“ у Италији.⁷⁵

Истовремено док су у Француској трајале побуне партија и покрета крајње леве и последични сукоби демонстраната са одредима француске војске и полиције, аутори текстова у дневној штампи разматрали су претпостављене везе руководећих чланова Комунистичке партије Француске са совјетском обавештајном службом, а неке од наведених афера настављале су да се поново појављују на насловним странама француских листова све до средине осамдесетих година XX века.⁷⁶ Каснији извештаји југословенских дипломатских представника у Француској сведоче да извесне идеје аутора чланака у деголистичким

⁷¹ J.O. Iatrides and Nicolas Rizopoulos, „The International Dimension of Greek Civil War“, *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1 (2000), 87-103, A. Nachmani, „Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-1949“, *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 4 (1990), 489-522, AJ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, AJ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Информације о комунистичким партијама Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

⁷² Philip Cooke, „Red Spring: Italian political emigration to Czechoslovakia“, in: *Europe in 50s: The Anxieties of Beginning Again*, (The Journal of Modern History), Vol. 84, No. 4 (2012), 861-896, Carl, Sifakis, *The Mafia Encyclopedia* (New York: Checkmark Books, 2005), Alan A. Plat and Robert Leonardi, „American Foreign Policy and the Postwar Italian Left“, *Political Science Quarterly*, Vol. 93, No. 2 (1978), 197-215.

⁷³ Након што је на демонстрацијама поводом међународног празника рада 1. маја 1947. године дошло до напада сицилијанске мафије на радничку поворку у којој су били чланови и симпатизери Комунистичке партије Италије, у коме је 11 људи изгубило живот а више десетина тешко рањено, бивши италијански партизани оформили су паравојне јединице на Сицилији и започели серију осветничких акција против криминалне групе за коју се претпостављало да је одговорна за масакр у Портела дела Ђинестри. Италијанске безбедносне службе претпоставиле су да је напад на сицилијанске демонстранте организовала криминална група коју је предводио млади Салваторе Ђулијано, за кога се спекулисало да је сарађивао са америчком обавештајном службом и учествовао у савезничким операцијама на Сицилији 1943. године, а кога је неколико година након догађаја у Портела дела Ђинестри убио бивши партизански командант и лични пријатељ Луиђија Лонга, пуковник Уго Лука. Доцније је Салваторе Ђулијано захваљујући филмовима италијанског неореализма постао веома позната личност популарне културе у Италији и у свету (Angelo Restivo, „The Economic Miracle and its Discontents: Bandit Films in Spain and Italy“, *Film Quarterly*, Vol. 49, No. 2 (1995), 20-40, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-434, Молбе дирекције КП Италије поводом случаја италијанских редитеља који снимају у СФР Југославији, случај Франческа Росија).

⁷⁴ Filippo Sabetti, „The Mafia and the Antimafia: Moments in the Struggle for Justice and Self-Governance in Sicily“, *Italian Politics*, IV (1995), 174-195, Alan A. Plat and Robert Leonardi, „American Foreign Policy and the Postwar Italian Left“, *Political Science Quarterly*, Vol. 93, No. 2 (1978), 197-215, Trevor Barnes, „The Secret Cold War: The C.I.A. and the American Foreign Policy in Europe 1946-1956“, *The Historical Journal*, Vol. 24, No. 2 (1981), 399-415.

⁷⁵ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-390-426, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513-626, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

⁷⁶ AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-230, Извештаји о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-222-256, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

листovima о „лажним идентитетима“ појединих чланова руководства Комунистичке партије Француске можда нису биле само део пропаганде политичких конкурената француских комуниста током година „црвеног страха“ у државама Западног Блока.⁷⁷ Ипак, чињеница да је Француска примила веома велики број оних грчких комуниста који су наставили живот и партијских рад у емиграцији након завршетка грађанског рата у Грчкој говори у прилог претпоставкама оних чланова партијских тела југословенске партије који су проценили да стварна опасност од „комунистичког преврата у Француској“ није ни приближно толико велика колико су имплицирали представници државних администрација Велике Британије и Сједињених Америчких Држава.⁷⁸ Интересантно је да су више од двадесет година након завршетка „црвеног пролећа“ француски и други медији држава Западног Блока, извештавајући о потенцијалним везама терористичких група крајње леве у Западној Немачкој са Совјетским Савезом, поново означавали Француску као земљу у којој може доћи до нове револуције предвођене Комунистичком партијом Француске.⁷⁹

Остаје дискутабилно у којој мери су догађаји у Грчкој, Италији и Француској утицали на настанак и развој оних нових друштвених и политичких феномена које су доцнија историјска истраживања означила као одређујуће особине времена „црвеног страха“ у земљама Западне Европе и Сједињених Америчких Држава.⁸⁰ Интересантно је да су месецима пре завршетка ратних операција у Другом светском рату владе савезничких држава разматрале питање изградње нових међународних институција, глобалног економског система и послератне обнове у државама европског континента. До данас се у историографији воде дебате покренуте питањем да ли су и у којој мери очекивања будућих блоковских ривалитета утицала на одлуке донесене на савезничкој конференцији у Бретон-Вудсу, која се бавила одређивањем међународног економског система послератног света.⁸¹ Ипак, многа истраживања проценила су да је „црвени страх“ у Западном свету пресудно допринео почетку дугог процеса проширивања оних социјалних политика које су разматране на конференцији у Бретон-Вудсу, предложене влади Уједињеног Краљевства у извештају Лорда Бевериџа, или пак касније укључене у оне одлуке државне администрације Сједињених Америчких Држава које су за циљ имале да олакшају практично спровођење Маршаловог плана послератне обнове Европе.⁸² Такође, касније студије бавиле су покушајима одређивања утицаја који су бурни догађаји „црвеног пролећа“ Европе могли имати на напоре влада појединачних држава Западне Европе да на државном или пак локалним нивоима додатно прошире социјалне политике предложене тезама наведених одлука и извештаја који су касније постали познати

⁷⁷ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о писању француске штампе, Информације о сукобима француских комуниста са француским социјалистима и италијанским комунистима.

⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-925, Анализе писама Политбироа ЦК КПГ и ситуације у спољашњој партији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-256, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

⁷⁹ Georges Lavau, „The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture“, in: *Communism in Italy and France*, ed. by: Donald Blackmer (Princeton: Princeton University Press, 1976), 87-143, A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy“, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, G. G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40-63.

⁸⁰ Richard Drake, „The Soviet Dimension of Italian Communism“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 6, No. 3 (2004), 105-119, Silvio Pons „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27, A. Korbonski, „Eastern Europe and the Soviet Threat“ in: *The Soviet Threat: Myths and Realities* (Proceedings of the Academy of Political Science), Vol. 33, No. 1 (1978), 66-76.

⁸¹ Dubravka Stojanović, *Radanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, Harold James, „The multiple context of Bretton Woods“, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 28, No. 3 (2012), 411-430, John W. Pehle, „The Bretton Woods Institutions“, *The Yale Law Journal*, Vol. 55, No. 5 (1946), 1127-1139.

⁸² William C. Cromwell, „The Marshall Plan, Britain and the Cold War“, *Review of International Studies*, Vol. 8, No. 4 (1982), 233-249, William C. Mallalieu, „The Origin of Marshall Plan: A Study in Policy Formation and National Leadership“, *Political Science Quarterly*, Vol. 73, No. 4 (1958), 481-508, G. Gibbon, „The Beveridge Report“, *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 105, No. 4 (1942), 336-340, Leonard Krieger, „The Idea of the Welfare State in Europe and the United States“, *Journal of History of Ideas*, Vol. 24, No. 4 (1963), 553-568.

као „оснивачки документи“ економских политика „државе благостања“ у земљама Западног Блока.⁸³

Интересантно је да су италијански комунисти две деценије након завршетка „црвеног пролећа“ Европе у закључним тезама XII Конгреса италијанске партије у Болоњи 1969. године на више места истакли идеју да је стварање „државе благостања“ континуиран историјски процес дугог трајања који је само започео усвајањем оних кејнзијанских економских принципа на основу којих су крајем четрдесетих година XX века одређене међународне иницијативе послератне обнове и нове привредне политике држава Западног блока.⁸⁴ Припремни материјали за тзв. „историјски“ XII Конгрес италијанске партије и стенографске белешке разговора југословенских и италијанских комуниста у Болоњи сведоче да су италијански комунисти нарочито наглашавали своје идеје о „историјској“ улози комунистичких партија Медитерана и радничких синдиката земаља Северне Европе и Сједињених Америчких Држава у сталном проширивању социјалних политика „државе благостања“.⁸⁵ Аутори текстова о партијској штампи италијанске партије интензивно су писали о тзв. „непрекидном циклусу државе благостања“, који је започео током периода „црвеног страха“ у земљама Западног блока и током кога стално долази до покретања нових политичких иницијатива комунистичких партија и радничких синдиката, на које владе држава Западне Европе одговарају проширивањем социјалних политика, које затим додатно увећавају финансијску и политичку моћ радничке класе, али и самих комунистичких партија и синдиакта, што доприноси сталном обнављању циклуса.⁸⁶ Посебно је занимљиво да су италијански комунисти током процеса промене партијске идеологије италијанске партије инсистирали на понављању процена да ће константно обнављање циклуса „државе благостања“ довести до великих друштвених и политичких промена у земљама Западног блока, које би могле створити услове за постепену еволуцију капиталистичког економског система у социјализам.⁸⁷ Ипак, показало се да су структуралне промене покренуте настанком социјалних политика „државе благостања“ биле веома комплексне и различите у многим регијама држава Западног блока, као и да су комунистичке партије држава Медитерана пролазиле кроз период константног опадања популарности и политичког утицаја непосредно пре него што су започеле са реформама партијских политика.⁸⁸ Питање на које начине и у којој мери су процеси побољшања општег животног стандарда и промене друштвених структура у земљама Западног блока доприносили променама доминантних идеолошких убеђења европске радничке класе остало је централно питање опширних дебата различитих група друштвених теоретичара од краја шездесетих година прошлог века па све до данас⁸⁹. Ипак, аутори досадашњих

⁸³ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (London: Michael Joseph, 1994), Andre A. Sant'Ana and Leonardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, Mark D. Brewer, Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution”, in: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109.

⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-250, Информације о расправама у партијској штампи КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима КПИ.

⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са чланом ЦК КПИ А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем.

⁸⁸ Ivor Crewe, „On the Death and Resurrection of Class Voting” *Political Studies*, Vol 34. No 1 (1986), 620-638, Bo Sarlvik, I. Crewe, *Decade of Dealignment: the Conservative victory of 1979 and electoral trends in the 1970s* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), David Lockwood, „The New Working Class”, *European Journal of Sociology*, Vol 1. No. 2 (1960), 248-259.

⁸⁹ John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings”, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37, Eric A. Nordlinger, *The Working-Class Tories: Authority, Deference and Stable Democracy* (Los Angeles: University of California Press, 1967), Geoffrey Evans, „The Continued Significance of Class Voting”, *Annual Review of Political Science*, Vol 3. No. 1 (2000), 401-417.

истраживања историјског развоја марксистичких партија и покрета у државама изван „гвоздене завесе“ слажу се у проценама да су комунистичке партије држава Западне Европе посредно играле значајну улогу у настанку и проширивању социјалних политика „државе благостања“, док су промене друштвене стварности у државама Западног блока пресудно допринеле формирању нових партијских идеологија комунистичких партија Медитерана.⁹⁰

Године друштвених промена и потраге за „трећим путем“ социјализма

Нове геополитичке околности Хладног рата и друштвене промене покренуте усвајањем политика „државе благостања“ у земљама Западног блока створиле су потребу за одређивањем нове агенде највећих политичких партија, као и услове за настанак различитих нових покрета у земљама Западне Европе и Сједињених Америчких Држава.⁹¹ Белешке разговора представника марксистичких партија Медитерана и југословенских комуниста показују да су руководства комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке већ током друге половине педесетих година XX века разматрала прилагођавање различитих партијских политика потребама које су наметале нове фазе у развоју блоковских односа, али и оним новим политичким и културним феноменима које су европски марксисти означили као последице великих и „све глобалнијих“ друштвених промена.⁹² Представници југословенске партије су крајем педесетих и почетком шездесетих година запазили да италијански комунисти нарочито често говоре о променама друштвених структура не само у Италији и СФР Југославији, већ и у другим земљама Западне и Источне Европе, али и о потенцијалним начинима на које су процеси индустријализације, послератних миграција, урбанизације, развоја потрошачке културе и стварања нових социјалних политика могли утицати на стварање нових политичких пракси и партијских идеологија како у „капиталистичком“, тако и у „социјалистичком“ свету.⁹³ Истовремено, чланови различитих партијских тела Савеза комуниста Југославије посветили су нарочито велике делове својих извештаја поређењу економских резултата различитих „привредних чуда“ земаља Источног и Западног блока, али и разматрању великих политичких промена у Совјетском Савезу и Сједињеним Америчким Државама.⁹⁴

Интересантно је да су аутори романа, филмова и популарне музике каснијих историјских периода приказивали године „Ајзенхауерове ере“ у САД као време незабележеног

⁹⁰АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Информације о комунистичким партијама Италије, Француске, Шпаније и Грчке, Mark D. Brewer, Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution”, in: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109, Andre A. Sant’Ana and Leonardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381.

⁹¹Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107, Henri Weber, „Eurocommunism, Socialism and Democracy”, *New Left Review*, Vol.110, No 1, (1978), A. Marwic, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and The United States* (London: A.C.Black, 2011), H. McLeod, „The religious Crisis of the 60’s“, *Modern European History*, 2(2004), E. Chabal, „French political culture in the 70’s“, *Geschichte und Gesellschaft*, 2 (2016), B. Haas, *The Uniting of Europe* (Notre Dame: UND, 2004), John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings“, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37.

⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Информације о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁹³ АЈ, КПП, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

⁹⁴АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-395-442, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, Европи и свету.

привредног раста највеће економске и војне силе Западног блока, али и као доба растућих друштвених тензија, појаве различитих побуна и настанка многих нових грађанских иницијатива.⁹⁵ Готово читаву деценију пре него што су студенте који су учествовали у побунама 1968. године означили као „*прву генерацију државе благостања*“, аутори чланака у партијској штампи италијанске партије писали су о претпостављеним утицајима промена радног законодавства, животног стандарда и образовних структура становништва на појаву нових идеологија, друштвених норми и политичких покрета у Сједињеним Америчким Државама, али и у многим земљама Западне Европе.⁹⁶ Италијански комунисти годинама касније су говорили су о „*америчком примеру*“ када су током расправа са француским и совјетским колегама бранили своје претпоставке да ће друштвене промене изазване усвајањем нових социјалних политика створити потребне услове да се различите друштвене групе активније, компетентније и „*без посредника*“ посвете борби за остваривање и проширивање својих грађанских права.⁹⁷ Остаје неизвесно у којој мери је „*црвени страх*“ утицао на постепене промене односа државних администрација Сједињених Америчких Држава према агенди оних нових политичких покрета који су водили кампању у циљу промене друштвеног и правног положаја жена, Афро-Американаца и других расних, етничких и верских мањина.⁹⁸

Са друге стране, законодавство Совјетског Савеза је деценијама раније формално усвојило принципе једнакости и „универзалности“ људских права приликом дефинисања правног положаја наведених друштвених група, које су чиниле већину становништва тзв. „слободног света“ на почетку Хладног рата. Ипак, до данас остаје питање дебате у којој мери су етички и идеолошки принципи совјетског „духа закона“ и партијске идеологије совјетске партије могли постати део институционалне праксе и друштвене стварности у тоталитарном политичком систему Совјетског Савеза.⁹⁹ Последње године Стаљинове администрације и прве године „совјетског интеррегнума“, односно периода сукоба струја у унутрашњим структурама партијске бирократије совјетске партије који су уследили након Стаљинове смрти, биле су обележене заостравањем политичке репресије у СССР-у, „затварањем“ земаља Источног блока према Западној Европи и САД, и стварањем нових институционалних и друштвених механизма „надзирања и кажњавања“.¹⁰⁰ Ипак, нова совјетска администрација Никите Хрушчова 1956. године започела је процесе одређивања читавог низа реформи државних институција СССР-а и партијских политика совјетске партије које је историографија касније означила као покушаје „*дестаљинизације*“ Совјетског Савеза.¹⁰¹ Интересантно је да су аутори

⁹⁵ Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, Susan Douglas Franoza, „Introduction: Reframing the Landscape of the 50s“, in: *Ordinary Lessons: Girlhood in the 50s* (Counterpoints), Vol. 43 (1999), 1-16, Norman L. Rosenberg, „Everyday Culture in the 50s: Between the Lines and Beyond“, *Reviews in American History*, Vol. 24, No. 1 (1996), 150-155, Charles S. Johnson, „American Minorities and Civil Rights in 1950“, *The Journal of Negro Education*, Vol. 20, No. 3 (1951), 485-493.

⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије.

⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Информације о ставовима КП Италије и односима КПИ са руководством других КП Европе.

⁹⁸ Radina Vučetić, *Koka-kola Socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Beograd: Službeni glasnik, 2016), 27-41, Jeff R. Woods, *Black Struggle, Red Scare: Segregation and Anti-Communism in the South 1948-1968* (Baton Rouge: LSU Press, 2003), 12-48.

⁹⁹ Karen Petrone, „Between Exploitation and Empowerment: Soviet Women Negotiate Stalinism“, in: *Gender Politics and Mass Dictatorships* ed. by: K. Petrone (London: Palgrave Macmillan, 2010), 125-141, Eugene Huskey, „A framework for the analyses of Soviet Law“, *The Russian Review*, Vol. 50, No. 1 (1991), 53-70, Erik P. Hoffman, „The evolution of Soviet Political System“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 35, No. 3 (1984), 1-13.

¹⁰⁰ Mišel Fuko, *Nadzirati i Kažnjavati* (Novi Sad: IK Zoran Stojanović, 1997), I.O. Dombrovski, *The Faculty of Useless Knowledge*, (New York: Harper Collins, 1996), R.W. Pethybridge, „The Interregnum: March 1953-February 1956“, in: *A History of Postwar Russia*, (London: Routledge, 1966), Balazs Szalontai „The Dynamic of Repression: The Global Impact of Stalinist Model 1944-1953“, *Russian History*, Vol. 29, No. 2 (2002), 415-442.

¹⁰¹ Albert P. van Goudoever, *The Limits of Destalinization in Soviet Union* (London: Taylor and Francis, 1986), Robert Sharlet, *Soviet Constitutional Crisis: From De-Stalinization to Disintegration* (London: Routledge, 1992), Frederic C.

појединих историјских анализа доцније износили различите аргументе у прилог тези да су политичке реформе у Совјетском Савезу допринеле „великом успону“ совјетске индустријске моћи, побољшању услова живота и квалитета услуга здравственог и просветног система, као и настанку нових архитектонских и културних феномена „совјетске урбанизације“ током друге половине педесетих година XX века.¹⁰² Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије и белешке разговора југословенских комуниста са представницима марксистичких партија Медитерана показују да су реформистичке струје многих партија Међународног радничког покрета схватиле нове политике Хрушчовљеве администрације Совјетског Савеза као знак да отвореније иступе са плановима реформи партијских политика.¹⁰³

Интересантно је да су грчки комунисти убрзо након почетка реформи у Совјетском Савезу усвојили неколико резолуција којима су осуђене не само оне струје совјетске партије које су грчки комунисти означили као „стаљинистичке“, већ и све оне струје других комунистичких партија Европе и Далеког истока које су се противиле реформама партијских политика партија Међународног радничког покрета.¹⁰⁴ Током каснијих разговора са представницима Савеза комуниста Југославије, грчки комунисти у земљи тврдили су да је већ током друге половине педесетих година дошло до почетка формирања оних табора чији ће каснији сукоби изазвати расцеп у Комунистичкој партији Грчке 1968. године.¹⁰⁵ Посебно је занимљиво да су прве формалне резолуције оних партијских тела грчких комуниста у иностранству која су се након почетка расцепа у грчкој партији 1968. године нашла под контролом конзервативне струје грчких комуниста поништавале званичне ставове грчке партије о реформистичким политикама других марксистичких партија из 1956. године.¹⁰⁶ Са друге стране, многи француски комунисти били су разочарани недостатком ентузијазма партијске дирекције да настави са процесом дефинисања оних реформи партијских политика француске партије чије су усвајање француски комунисти најавили непосредно након избора новог руководства совјетске партије.¹⁰⁷ Чланови Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да је растућа напетост у односима представника конзервативне и реформистичке струје француских комуниста допринела да многе познате личности напусте Комунистичку партију Француске крајем педесетих година XX века.¹⁰⁸

Barghoorn, „De-Stalinization: Temporary Tactic or Long Term Trend?“ *International Journal*, Vol. 12, No. 1 (1957), 24-33.

¹⁰² Philip Hanson, *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of USSR from 1945* (London: Longman, 2003), G.I. Khanin, „The 50s: The Triumph of Soviet Economy“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 8 (2003), 1187-1211, Kristin J. Roth, „Mass Media and The Remaking of Soviet Culture in 50s and 60s“ (Doctoral Dissertation, Princeton University, Department of History, 2003), 46-167.

¹⁰³ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о ставовима других марксистичких партија Европе и партија МРП-а.

¹⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КП Грчке.

¹⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитриуом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

¹⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Извештај о досадашњој сарадњи са фракцијама КП Грчке у емиграцији.

¹⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о стању у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информације поводом доласка Антоана Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби да се пружи помоћ новинару *L'Humanité*-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, О посети члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија.

¹⁰⁸ Догађајима које су француски и југословенски комунисти доцније описали као „масовно напуштање комунистичке партије“ од стране француских интелектуалаца претходио је велики сукоб у круговима француске универзитетске левице који је почео након совјетске интервенције у Мађарској 1956. Аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да је велики број француских интелектуалаца који су напустили комунистичку партију у знак протеста због подршке француских комуниста совјетској интервенцији у Мађарској следио пример Жан Пол Сартра и Симон Бувуар који су у својим доцнијим делима истакли да су након разочарења у болшевички социјалистички модел развили интересовање за маоизам. Интересантно је да су само пет година раније Сартр и Бувуар дошли у сукоб са Албером Камујем, чији је повод била Камујева одлука

Аутори чланака у француској штампи учили су да познати филозофи, књижевници и друштвени теоретичари објављују све већи број дела која говоре о неопходности стварања леве алтернативе бољшевичком социјалистичком моделу, и означили су наведени феномен као „*лотрагу за трећим путем социјализма*“.¹⁰⁹

Ипак, извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да је партијска дирекција Комунистичке партије Италије значајно дуже и одлучније разматрала потенцијалне реформе партијских политика него што су то чинила руководства других комунистичких партија Европе.¹¹⁰ Интересантно је да су италијански комунисти крајем педесетих и почетком шездесетих година прошлог века све интензивније говорили југословенским колегама о сличностима економских, политичких и културних промена кроз које су пролазиле највеће силе два глобална блока и оних нових феномена које су учили у властитом друштвеном окружењу. Италија је средином педесетих година XX века доживљавала период нагле индустријализације, брзог успона потрошачке културе и незабележеног раста извоза италијанских производа, који су југословенски савременици означили као „*италијанско привредно чудо*“, а италијански комунисти неретко упоређивали са сличним процесима у Сједињеним Америчким Државама и Совјетском Савезу.¹¹¹ Аутори доцнијих историјских истраживања доводили су оне друштвене промене у Италији за које су претпостављали да су биле покренуте настанком нових економских и социјалних политика у везу са променама на италијанској политичкој сцени.¹¹² Постепене реформе доминантних ставова и партијских структура партија владајућих коалиција напослетку су довеле до ублажавања константне политичке кризе у земљи и почетка времена које је на страницама италијанске штампе постало познато као „*доба влада левог центра*“ у Италији.¹¹³ Извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да је, упркос константним сукобима италијанских комуниста са демохришћанима и социјалистима, већ почетком шездесетих година дошло до остваривања првих срдачних контаката између представника две партије које ће оформити владе левог центра и чланова руководства највеће опозиционе партије у Италији.¹¹⁴ Током све редовнијих посета СФР Југославији, чланови дирекције Комунистичке партије Италије све чешће су

да у свом делу „Побуњеник“ (*L'Homme révolté*) отворено изнесе онакве критике партијских политика совјетске партије какве су биле веома сличне критикама које су Сартр и Бувар дефинисали 1956. године. Сартр је нешто касније посетио СФР Југославију и током разговора са Јосипом Брозом Титом нагласио да је, попут многих француских интелектуалаца, годинама „*живео у заблуди*“ да бољшевички модел уређења Совјетског Савеза представља значајно хуманији политички и економски систем од капитализма у државама Западног Блока, и да се империјализми највеће државе Источног Блока и Кине могу назвати „*мањим злом*“ у поређењу са империјализмима САД, Велике Британије и Француске. Наведеном приликом Сартр је показао интересовање за југословенски социјалистички модел и спољну политику СФР Југославије (William L. McBride, *Sartres Political Theory* (Bloomington: Indiana University Press, 1991), 13-46, Ronald Arnsion, „Sartre versus Camus: The Unresolved Conflict“, *Sartre Studies International*, Vol. 11. No. 2 (2005), 302-310, АЈ, КПР, I-3-a/27-18, Белешке о пријему Жан Пол Сартра код Јосипа Броза Тита 13.05.1960. године).

¹⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-275, Информације о расправама вођеним у партијској штампи КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Извештаји о неким аспектима унутрашње политике КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у ЦК КП Француске.

¹¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹¹¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

¹¹² Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59, Oscar Ornati, „The Italian Economic Miracle and Organized Labor“, *Social Research*, Vol. 30, No. 4 (1963), 519-526, Francesca Carnevali, „State Enterprise and Italy's Economic Miracle: The Ente Nazionale Idrocaburi, 1945-1962“, *Enterprise&Society*, Vol. 1, No. 2 (2000), 249-278.

¹¹³ ДА, ССИП, Ф-61, Италија, 1968. година, Извештаји о писању италијанске штампе.

¹¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-442, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, Европи и свету.

говорили представницима Савеза комуниста Југославије о неопходности прилагођавања политичке праксе италијанских комуниста великим друштвеним променама, али и локалним економским, географским и историјским посебностима Италије.¹¹⁵

Случај италијанске партије такође чини посебним чињеница да су чланови партијске дирекције италијанске партије за разлику од грчких, француских и доцније шпанских колега још крајем педесетих година XX века превазишли дискусије о реформама партијских политика и почели да наговештавају могућност промене партијске идеологије.¹¹⁶ Интересантно је да су већ почетком шездесетих година италијански комунисти употребљавали термин *италијански пут у социјализам* када су говорили о социјалистичком моделу своје партије, иако готово никада нису улазили у опширније расправе о значењу наведеног термина приликом разговора са представницима других комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹¹⁷ На основу оних текстова објављиваних у листовима партијске штампе италијанске партије које су италијански комунисти достављали партијским телима југословенске партије не може се закључити ни да ли су аутори наведених чланака термин *италијански пут у социјализам* чешће користили у контексту формалног назива тренутног социјалистичког модела италијанске партије, или пак када су писали о новим правцима развоја марксистичке мисли чије би значајне идеје требало разматрати приликом дефинисања новог социјалистичког модела италијанске партије.¹¹⁸ Ипак, након више година зближавања Комунистичке партије Италије и Савеза комуниста Југославије, и убрзо после нове промене руководства совјетске партије, италијански комунисти су коначно 1964. године почели да приликом посета СФР Југославији одлучније говоре о својим намерама да у будућности дефинишу нову партијску идеологију италијанске партије, али и да воде опширне разговора са представницима југословенске партије о начинима на које би југословенски и италијански комунисти могли пружити подршку реформистичким струјама других марксистичких партија Европе.¹¹⁹

Раскид са Коминформом и стварање југословенског социјалистичког модела – сукоби струја југословенских комуниста

Историјска истраживања показују да је Комунистичка партија Југославије одржавала веома блиске везе са многим комунистичким партијама Европе и активно учествовала у раду међународних институција Коминтерне у међуратном периоду, а већ током завршних фаза Другог светског рата на Балкану дошло је до значајног убрзавања већ започетих процеса зближавања југословенских комуниста са руководством италијанске, шпанске, француске и грчке партије.¹²⁰ Досадашња југословенска и српска историографија делимично су истражиле

¹¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са чланом ЦК КПИ А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем.

¹¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КППГ.

¹¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-436, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, КПП, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, ССРНЈ, Међународна Сарадња, Извештаји о развоју сарадње са партијама европске левнице 1964-1968. године.

¹¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

¹¹⁹ АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

¹²⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1918-1941* (Београд: Nolit, 1988), 213-255, Љ. Вујошевић ур. *Историја Савеза комуниста Југославије* (Београд, Издавачки центар Комунист, 1985), Љубодрог Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1964* (Београд: Архипелаг, 2014), 33-67, Коста Николић, *Бољшевиизација Комунистичке партије Југославије 1919-1929: Историјске последице* (Београд: Институт за савремену историју, 1994), Milivoj Bešlin: „Kraljevina Jugoslavija u

улогу југословенских бораца у Шпанском грађанском рату (1936-1939)¹²¹, док анализирани извори указују да је присуство истакнутих шпанских комуниста у оним совјетским јединицама које су учествовале у ратним операцијама на Балкану могло допринети обнови контаката појединих чланова партијских руководстава југословенске и шпанске партије.¹²² Још пре формалног оснивања ФНР Југославије 29. новембра 1945. године, југословенски комунисти контролисали су државне ресурсе које су могли користити приликом пружања различитих врста помоћи највећим партијама опозиције у државама Западне Европе током оних догађаја који су касније постали познати као „црвено пролеће“ Европе. Током грађанског рата у Грчкој (1946-1949), државне институције ФНР Југославије покушавале су да ускладе политике давања војне помоћи снагама ЕЛАС-а са спољном политиком Совјетског Савеза¹²³, док је Комунистичка партија Југославије пружала финансијску подршку грчким комунистима.¹²⁴ Интересантно је да су се чланови руководства шпанске партије две деценије касније, односно средином шездесетих година XX века, приликом сусрета са члановима Савеза комуниста Југославије неретко присећали свечаних пријема које су југословенски комунисти организовали током посета представника марксистичких партија Европе ФНР Југославији, али и честих неформалних сусрета Јосипа Броза Тита и Александра Ранковића са Долорес Ибарури, Сантјагом Карилџом и Енрикеом Листером.¹²⁵

Зближавање југословенских комуниста са европским марксистима било је заустављено сукобом југословенске и совјетске партије 1948. године, који је убрзо довео до прекида односа Комунистичке партије Југославије са свим партијама чланицама Комунистичког информационог бироа (Коминформа).¹²⁶ Упркос чињеници да су неслагања у партијским ставовима југословенских комуниста и партија земаља Источног блока послужила као повод партијама Информбироа да донесу колективну осуду Комунистичке партије Југославије, досадашња историјска истраживања показују да су партијске институције југословенске партије све до раскида са совјетском партијом константно покушавале да југословенским приликама прилагоде принципе бољшевичког социјалистичког модела.¹²⁷ Белешке знатно

borbi protiv antifašizma 1936-1939“ u: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, priredio: Milo Petrović (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2014), 199-231.

¹²¹ Претходно наведена дела.

¹²² Примера ради, учесник оних каснијих историјских догађаја који ће представљати предмет анализе аутора извештаја партијских тела југословенске партије, Енрике Листер, био је један од совјетских генерала који су учествовали у ратним операцијама на Балкану, након чега је произведен у генерала Југословенске народне армије. Почетком седамдесетих година, Листер је предводио побуну шпанских комуниста против реформистичких политика Карилџовог руководства која је означила почетак расцепа у шпанској партији (Thomas Hugh, *Spanish Civil War* (London: Penguin Books, 1961), 689-693, AJ, SKJ, 507-IX, 122/I-88, AJ, SKJ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора са С. Карилџом, Информације о расцепу у КП Шпаније).

¹²³ Притом, треба имати у виду да се југословенска влада, упркос ентизијазму југословенских комуниста да пруже различите видове помоћи грчким колегама, на почетку сукоба у Грчкој налазила у веома тешком спољнополитичком положају због сложених односа владе Тито-Шубашић са администрацијом Велике Британије, али и због пасивности СССР-а у првим великим кризама Хладног рата (Milan Ristović, *Na pragu Hladnog rata: Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj 1945-1949* (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016), 64-71).

¹²⁴ Milan Ristović, „Eksperiment Buljkes: 'grčka republika' u Jugoslaviji 1945-1949“, *Godišnjak za društvenu istoriju* IV/2-3, Beograd, 1997, 179-201, Milan Ristović, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974. godine“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012), Tsivos Konstantinos, „The Greek emigres in Czechoslovakia and their live in the 1960s“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Vol. 67, Issue 3 (2019), 545-557, AJ, SKJ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КП Грчке.

¹²⁵ AJ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Карилџа, код Јосипа Броза Тита, AJ, КПР, I-3-a/100-4-18, Пријем и посете Д. Ибарури и С. Карилџа.

¹²⁶ Srđan Mičić and Jovan Čavoški „Alliances and Neutrality/Non-Alignment before and after the Second World War: A Theoretical Framework“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 21-53, Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 13-20.

¹²⁷ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945-1952* (Beograd: Rad, 1988), 5-16, Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1964* (Beograd: Архипелаг, 2014), 33-67, Коста Николић, *Бољшевицизација Комунистичке партије Југославије 1919-1929:*

каснијих разговора југословенских комуниста са европским марксистима показују да су поједини чланови руководства југословенске партије доцније означили продубљивање идеолошких разлика између југословенске и совјетске партије као последицу, а не као узрок сукоба југословенских комуниста са партијама Коминформа.¹²⁸ Анализирани извештаји партијских тела југословенске партије настали током периода поновног зближавања југословенских комуниста са Совјетима сведоче¹²⁹ у прилог закључцима оних научних студија које су као потенцијалне узроке сукоба Комунистичке партије Југославије и партија чланица Коминформа наводиле различите интересе и међусобне анимозитете руководства југословенске и совјетске партије, спољнополитичке циљеве СФР Југославије и Совјетског Савеза, али и комплексне односе моћи различитих група формираних у партијским институцијама југословенске партије.¹³⁰ Прекид односа са совјетском партијом послужио је као повод за почетак првог у низу великих послератних сукоба у унутрашњим структурама партијске бирократије Комунистичке партије Југославије, који се завршио искључивањем из партије великог броја припадника оне струје југословенских комуниста која је била блиска совјетској партији. Ипак, тензије у партијским телима југословенске партије пренеле су се на државне институције и на готово све сфере друштвене стварности СФР Југославије, да би напослетку допринеле заощтравању репресивних политика према свим неистомишљеницима партијског руководства, а највише према оним југословенским грађанима који су означени као симпатизери Комунистичке партије Совјетског Савеза.¹³¹

Након прекида сарадње са совјетском партијом, југословенски комунисти нашли су се изоловани у сфери односа комунистичких партија Европе, док је Комунистичка партија Југославије постала предмет редовних и веома оштрих критика партија европске крајње левице. Неке од наведених критика југословенски комунисти су тек непуну деценију касније са извесном мером хумора цитирали током разговора са представницима дирекција највећих марксистичких партија Европе.¹³² Интересантно је да су југословенски комунисти почетком педесетих година XX века, односно непосредно након што су сукоби комунистичких и социјалистичких партија допринели завршетку „црвеног пролећа“ у појединим земљама Европе, покушали да развију сарадњу са европским социјалистима.¹³³ Уз подршку Лабуристичке партије Велике Британије и касније, италијанских социјалиста који су били

Историјске последице (Београд: Институт за савремену историју, 1994), К. St. Pavlowitch „Yugoslav-Soviet Relations 1939-1943 as Seen in British Sources“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 56, No. 3 (1978), 411-426. F.W. Neal, „Yugoslav Communist Theory“, *The American Slavic Review*, Vol. 19, No. 1 (1960), 42-62.

¹²⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПР, I-3-a/27-18, Пријем делегације КП Француске 1956. године, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Кариља, код Јосипа Броза Тита.

¹²⁹ АЈ, КПР, I-3-a/101-121, Посета делегације Комунистичке партије Совјетског Савеза, АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227-230, Информације о новим моментима у развоју односа са КП Француске и односима француске и совјетске партије.

¹³⁰ Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1964* (Београд: Архипелаг, 2014), 65-131, Љубодраг Димић, *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*. (Београд: Архив Југославије, 2010), Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 20-25, Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 135-151.

¹³¹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: Informbiroovski rascijepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990), 15-56, Martin Previšić, „Povijest Informbiroovskog logora na Golom otoku 1949-1956“, (Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2014), 7-24, Jeronim Perović, „The Tito–Stalin Split: A reassessment in light of new evidence“, *Journal of Cold War studies*, Vol. 9, No. 2 (2007), 32-63, Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*, (Beograd: Rad, 1978), 232-244.

¹³² АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПР, I-3-a/27-18, Пријем делегације КП Француске 1956. године, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Кариља, код Јосипа Броза Тита.

¹³³ Renato Brunetta, „Italy’s Other Left“, in: *Italy: Resilient and Vulnerable, Volume II: Politics and Society* (Deadalus), Vol. 130, No. 3 (2001), 25-45, Norman M. Naimark, „Stalin and Europe in the Postwar Period 1946-1953“, *Journal of Modern European History*, Vol 2. No. 1, 28-57, D. Sassoon, „The rise and fall of the European Communism 1939-1948“, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169.

веома утицајни у европској дипломатији, југословенска партија успела је да постигне привремено зближавање са социјалистима у Француској, Швајцарској и земљама Бенелукса, па чак и са оним социјалистичким партијама скандинавских држава које су представници комунистичких и других социјалистичких партија Европе означавали као центристичке партије.¹³⁴ Међутим, догађаји попут дезавуисања Миловања Ђиласа, који је играо значајну улогу приликом успостављања односа југословенских комуниста и европских социјалиста, као и поновно заоштравање репресије над политичким дисидентима у СФР Југославији успоравали су проширивање сарадње југословенске партије са партијама тзв. „умерене“ европске левице.¹³⁵ Према проценама аутора каснијих историјских истраживања, процеси удаљавања југословенских комуниста и британских лабуриста, као и зближавања Комунистичке партије Југославије са различитим антиколонијалним партијама и покретима тзв. „Трећег света“, пресудно су допринели да напослетку дође до прекида односа југословенских комуниста са многим социјалистичким партијама држава Западног блока.¹³⁶

Убрзо пошто је остала изопштена из даљих токова развоја комплексних односа европских комуниста, али и европских социјалиста, Комунистичка партија Југославије покушала је да прошири сарадњу са новим партијама и покретима некадашњих колонија „старог света“. Поред других фактора, зближавању југословенске партије са политичким партијама држава ваневропског света доприносили су и различити видови подршке које је СФР Југославија пружала великом броју антиколонијалних покрета, али и оним државама које су тежиле да избегну учешће у блоковским поделама.¹³⁷ Оснивање Покрета несврстаних 1961. године у Београду означило је почетак нове фазе у већ готово десет година дугом процесу развоја сарадње СФР Југославије са новим независним државама које су се налазиле на широком геополитичком простору сукоба интересних сфера Источног и Западног блока, али и успону утицаја југословенске партије у сфери односа антиколонијалних партија и покрета.¹³⁸ Интересантно је да су италијански комунисти касније изнели претпоставку да је партијска идеологија Савеза комуниста Југославије представљала „*трећи путн социјализма*“ у перцепцији оних партија левице у државама ваневропског света које су покушавале да избегну и одустајање од социјалистичке агенде и прихватање бољшевичког социјалистичког модела на сличан начин као што је позиција СФР Југославије у међународним односима представљала „*идеалну слику државе између светова*“ у перцепцијама многих чланова оних државних

¹³⁴Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed. by: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289-333, N. Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 58-91, N. Mijatov, „Jugoslavija i ujedinjavanje Zapadne Evrope 1950-1958“, *Tokovi istorije*, 2 (2016), 177-196.

¹³⁵ Đoko Trpković, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945-1948* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012), Aleksandar Miletić, „Unrealistic Nordic Dream: Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists“, *Tokovi istorije*, 3 (2015), 89-106, Kosta Nikolić i Srđan Cvetković, *Rađanje Jeretika: suđenje Milovanu Đilasu I Vladimiru Dedijeru 1955* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2011), Vladimir Dedijer, *Veliki Buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju* (Beograd: Prosveta, 1991), 452-460.

¹³⁶ Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 58-91, Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed. by: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289-333.

¹³⁷ Vladimir Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007), Jeffrey James Byrne, “Beyond Continents, Colours, and the Cold War: Yugoslavia, Algeria, and the Struggle for Non-Alignment.” *The International History Review*, Vol. 37, Issue 5 (2015), 912-932, Stefan Gužvica, „Izvoz jugoslovenske revolucije u Alžir“, *Novi Plamen*, ur: Goran Radlovački, 27. maj 2016 (pristupljeno: 7.04.2021), <https://www.noviplamen.net/tekstovi/izvoz-jugoslovenske-revolucije-u-alzir/>.

¹³⁸ Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956-1961* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1990), Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza: 1956-1957* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008).

администрација земаља „Трећег света“ које су тежиле да у што већој мери остану изван утицаја глобалних блокова.¹³⁹

Процес деколонизације утицао је на стварање нових политичких партија у земљама азијског, афричког и јужноамеричког континента које су покушавале да се позиционирају у сфери променљивих међународних односа условљених ривалитетима Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза, али и да дефинишу своје место у глобалним хијерархијама партија левице или деснице.¹⁴⁰ Многе партије левице у земљама тзв. „Трећег света“ у извесном тренутку своје историје одредиле су бољшевички социјалистички модел као неприлагодљив специфичним локалним економским, географским и политичким околностима, али и оцениле многе политичке идеје и друштвене вредности које су савременици сматрали „традиционалном агендом“ европске левице неприменљивим у друштвеној стварности „ваневропских“ култура.¹⁴¹ Партије крајње левице које су тежиле формирању онакве социјалистичке праксе која би се даље могла прилагођавати историјским и друштвеним посебностима локалних регија тражиле су „историјске узоре“ у оним социјалистичким моделима које су поједине партије Међународног радничког покрета означиле као алтернативе бољшевичком социјалистичком моделу. Последице, различите нове партије левице у земљама „Трећег света“ преузимале су поједине партијске ставове и политике кубанске, кинеске или пак југословенске партије¹⁴², што је, поред многих других потенцијалних фактора, могло утицати на повећање интересовања глобалне јавности за југословенски социјалистички модел.¹⁴³

Након напуштања покушаја примене бољшевичког социјалистичког модела у специфичним економским, географским и политичким околностима Западног Балкана, Комунистичка партија Југославије покушала је да изгради онакву социјалистичку праксу каква би се могла прилагођавати императивима локалне друштвене стварности и посебног историјског наслеђа различитих регионалних целина ФНР Југославије, али и тренутним политичким интересима партијског руководства југословенске партије.¹⁴⁴ Током готово четири деценије дугог историјског периода, југословенски социјалистички модел доживљавао је многе и често радикалне промене, које су се дешавале паралелно са комплексним сукобима струја у унутрашњим структурама југословенске партије, као и са последицима променама

¹³⁹АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-442, Разговори са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Европи и свету.

¹⁴⁰Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta (1880-2015)* (Beograd: Čigoja, 2015), 199-242, Dane Kennedy, *Decolonization: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2016), Melvin Goldberg, „Decolonization and Political Socialization with Reference to West Africa“, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 24, No. 4 (1986), 663-667.

¹⁴¹ Mark T. Berger „Decolonisation, Modernisation and Nation-Building: Political Development Theory and the Appeal of Communism in Southeast Asia, 1945-1975“, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 34, No. 3 (2003), 421-448, Tony Smith, „A Comparative Study of French and British Decolonization“, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 20, No. 1 (1978), 70-102, Talbot C. Imlay, „International Socialism and Decolonization during the 1950s: Competing Rights and the Postcolonial Order“, *The American Historical Review*, Vol. 118, No. 4 (2013), 1105-1132.

¹⁴² Philip E. Mosely, „Communist Policy and the Third World“, *The Review of Politics* (Cambridge University Press), Vol. 28, No. 2 (1968), 210-237.

¹⁴³ Robert F. Byrnes, „Yugoslavia: The State in the Middle“, *Current History*, Vol. 36, No. 212 (1959), 200-214, Richard L. Harris, „Cuban Internationalism, Che Guevara, and the Survival of Cuba's Socialist Regime“, *Latin American Perspectives*, Vol. 36, No. 3 (2009), 27-42, Herbert S. Yee, „The Three Words Theory and Post-Mao China's Global Strategy“, *International Affairs*, Vol. 50, No. 2 (1983), 239-249.

¹⁴⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Treća knjiga: Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd: Nolit, 2014) 67-101, Vladimir Unkovski Korica, *The Economic Struggle for power in Tito's Yugoslavia: From WWII to Non Alignment* (London: I.B. Tauris, 2016), 71-164, Hrvoje Klasić, „1968. u Jugoslaviji. Društveno-političke promjene u Jugoslaviji u kontekstu svjetskih zbivanja“, u: *Nasleđe jugoslovenskog socijalizma* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2018), Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (Beograd: Komunist: 1978), 9-37.

партијске идеологије Комунистичке партије, односно Савеза комуниста Југославије.¹⁴⁵ Сукоби струја југословенских комуниста и промене партијских политика југословенске партије током периода 1968-1980. године, као и њихово упоређивање са сличним феноменима у другим марксистичким партијама Европе представљаће предмет дискусије у наредним тематским целинама ове дисертације. Ипак, много пре почетка процеса промене партијских идеологија италијанске, француске, шпанске и грчке партије различити аспекти југословенског социјалистичког модела привлачили су интересовање представника оних струја комунистичких партија Медитерана, али и појединих партија држава Источног блока, које су доцније означене као реформистичке струје.¹⁴⁶ Интересантни су различити случајеви италијанских, грчких, шпанских, чехословачких и румунских комуниста који су током сусрета са представницима Савеза комуниста Југославије говорили о начинима на који су перцепције процеса промене партијске идеологије југословенске партије могле утицати на развој реформистичких политика других марксистичких партија Европе.¹⁴⁷

Годинама пре почетка сукоба совјетске и италијанске партије 1968. године, италијански комунисти су у више наврата пренели југословенским колегама да руководство италијанске партије разматра „историјски пример“ југословенског напуштања болшевичког социјалистичког модела како би формирало процене о различитим потенцијалним последицама стварања онаквог социјалистичког модела какав би се лакше могао прилагодити локалним друштвеним и историјским посебностима.¹⁴⁸ Аутори чланака у партијској штампи италијанске партије су током оних месеци који су претходили „историјском“ XII Конгресу италијанске партије у Болоњи често расправљали о различитим друштвеним и политичким феноменима у СФР Југославији које су доводили у везу са појединим импликацијама практичне примене „југословенског концепта самоуправљања.“¹⁴⁹ Белешке разговора италијанских и југословенских комуниста сведоче да су италијански комунисти након почетка реформи својих партијских политика неретко упоређивали процесе проширивања овлашћења локалних партијских одбора италијанске партије и нове праксе „директног одлучивања“ партијских тела и месних одбора италијанских комуниста са југословенским системом самоуправљања.¹⁵⁰ Интересантно је да су још 1964. године, односно непосредно након што је VIII Конгрес Савеза комуниста Југославије одредио самоуправљање као „систем који треба не само реформисати у складу са резолуцијама конгреса, већ константно прилагођавати новим околностима“, италијански комунисти поверили представницима југословенске партије да ново уређење свог партијског система у сваком појединачном тренутку будућности

¹⁴⁵ Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944-1964* (Београд: Архипелаг, 2014), 33-67, Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), М. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nezazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar za demokraciju i pravu Miko Tripalo, 2012), Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX-XX vek)* (Beograd: Dan Graf, 2015), Laslo Sekelj, *Jugoslavija, Struktura raspadanja* (Beograd: Rad, 1990), 11-59.

¹⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁷ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са италијанским комунистима током конгреса, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду.

¹⁴⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

¹⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-436, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са чланом ЦК КПИ А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем.

замишљају као тренутни резултат „процеса континуираних реформи“ који би требало да следи непрестану еволуцију партијске идеологије италијанске партије.¹⁵¹ Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века чланови руководства италијанске партије говорили су представницима југословенске партије о својим проценама да су се многе значајне идеје о „унутрашњој демократизацији партије“ оних републичких руководства која су доцније означена као „либерална крила“ Савеза комуниста Југославије развијала током истих месеци током којих су чехословачки комунисти дефинисали свој програм „социјализма са људским лицем“ а италијански комунисти у тајности разговарали о будућим програмима децентрализације и демократизације Комунистичке партије Италије.¹⁵²

Развој многих марксистичких идеја које су обликовале историјску еволуцију југословенског социјалистичког модела одвијао се истовремено са смењивањем периода тзв. „тихих“ и отворених сукоба идеолошких струја и интересних група југословенских комуниста. Подела југословенских комуниста на „ибеовце и партијце“ која је обележила сукобе унутар југословенске партије крајем четрдесетих година XX века, већ средином следеће деценије била је готово потпуно потиснута поделом партијских кадрова Савеза комуниста Југославије, али и руководилаца државних институција СФР Југославије на „централисте и децентралисте“.¹⁵³ Историјска истраживања показују да је питање дефинисања федералног уређења државе било само најчешће и најотвореније разматрано питање у читавом спектру оних разлика у ставовима које су дефинисале стране у сукобима који су мењали кадровске структуре југословенске партије током друге половине педесетих и прве половине шездесетих година XX века.¹⁵⁴ Кроз дебате о могућностима примене централистичког или децентралистичког принципа приликом одређивања партијских политика југословенске партије, али и државних политика ФНР и СФР Југославије, дошло је до испољавања читавог скупа различитих анимозитета покренутих последицама старих друштвених тензија као и појавом нових економских, политичких и културних феномена који су могли доприносити заостравању подела у Савезу комуниста Југославије, али и у читавом југословенском друштву.¹⁵⁵ Интересантно је да су италијански комунисти често упоређивали претпостављени утицај који су друштвене промене изазване процесима индустријализације, урбанизације и неједнаким развојем терцијарне привреде у различитим областима ФНР Југославије и Италије могле имати на формирање доминантних ставова сукобљених струја италијанских и југословенских комуниста, али и различитих друштвених група у СФР Југославији и Италији.¹⁵⁶ Непосредно након XII конгреса италијанских комуниста у Болоњи, на коме су

¹⁵¹ АС, СКС, 121-1968-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

¹⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским комунистима о политичким приликама у Европи и свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Извештаји о развоју односа Савеза комуниста Југославије и КП Италије.

¹⁵³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988: treća knjiga: socijalistička Jugoslavija 1945-1988* (Beograd: Nolit, 1988), 67-78, Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (Beograd: Komunist: 1978), 9-37, Vladimir Unkovski Korica, *The Economic Struggle for power in Tito's Yugoslavia: From WWII to Non Alignment* (London: I.B. Tauris, 2016), 71-164.

¹⁵⁴ Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 157-189, Laslo Sekelj, *Jugoslavija, Struktura raspadanja* (Beograd: Rad, 1990), 11-59, Dennison Rusinow, „Understanding the Yugoslav Reforms“, *The World Today*, Vol. 23, No. 3 (1967) 71-79.

¹⁵⁵ Милован Ђилас, *Пад нове класе: повест о саморазарању комунизма* (Београд: Службени лист, 1994), 265-291, Slavko Ćuruvija, „Rankovićeve sjekira“ u: *Ibeovac: Ja, Vlado Đapčević prir. S. Ćuruvija* (Podgorica: Izdavačka kuća Arto, 2020), 174-199, Benjamin Ward, „Political Power and Economic Change in Yugoslavia“, *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 2 (1968), 568-579.

¹⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Информације о разговорима Е. Кардеља са Берлингером и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са чланом ЦК КПИ А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем.

усвојене промене партијске идеологије италијанске партије, италијански комунисти упоредили су процесе успона утицаја реформистичке струје италијанске партије и децентралистичке струје југословенских комуниста, али и нове партијске ставове и политике Комунистичке партије Италије са реформама оних струја југословенске партије које ће доцније постати познате као „либерална крила“ републичких руководства Савеза комуниста Југославије.¹⁵⁷

Са друге стране, потребно је приметити да је сукоб централистичке и децентралистичке струје југословенских комуниста формално завршен тек сменом Александра Ранковића на Четвртој пленарној седници ЦК Савеза комуниста Југославије (Брионски пленум) 1966. године, коме су претходиле смене већине партијских кадрова југословенске партије блиских Ранковићу.¹⁵⁸ Од почетка шездесетих година представници италијанске и грчке партије водили су врло срдачне разговоре о реформама партијских политика марксистичких партија Европе са Ранковићем и његовим сарадницима, док су Карилџо и Ибарури само неколико месеци пре Брионског пленума током разговора са Ранковићем испланирали многе нове програме сарадње југословенских и шпанских комуниста.¹⁵⁹ Ипак, само неколико година касније, италијански и шпански комунисти поистовећивали су „ранковићевце“ са целом централистичком струјом Савеза комуниста Југославије, дефинишући наведене групе југословенских комуниста као „југословенски еквивалент“ конзервативним струјама других марксистичких партија Европе и као политичку силу чије је постојање представљало препреку даљим реформама партијских политика југословенске партије.¹⁶⁰ Наведени феномен осликава само једну од особина „духа времена“ успона утицаја реформистичких струја појединих комунистичких партија Европе, које је претходило великом расколу у сфери односа марксистичких партија Европе 1968. године. Интересантно је да су италијански комунисти непосредно пре формалне промене партијске идеологије италијанске партије на конгресу у Болоњи саопштили југословенским комунистима да се приликом расправа о реформама партијских политика „*све до сада морало веома опрезно поступати, јер се до јуче ни у нашој, а претпостављамо ни у другим партијама, пријатељи нису могли разликовати од непријатеља*“.¹⁶¹

Такође, на феномен промене отворено испољаваних ставова руководства марксистичких партија Медитерана о струјама југословенских комуниста могла је утицати и прећутно подразумевана пракса југословенских комуниста који су, без обзира на међусобна неслагања, доследно понављали званичне партијске ставове и спроводили унапред дефинисане партијске политике према другим комунистичким партијама Европе.¹⁶² Примера ради, југословенска партија је према сведочењима италијанских комуниста „*предводила*

¹⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским комунистима о политичким приликама у Европи и свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Извештаји о развоју односа Савеза комуниста Југославије и КП Италије.

¹⁵⁸ Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 286-365, Vojin Lukić, *Sećanja i saznanja: Aleksandar Ranković i Brionski plenum* (Titograd: Novica Jovović, 1989), 22-132, Milorad M. Drašković, „Succession and the Charismatic Leader in Yugoslavia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 18, No. 1 (1964), 54-66.

¹⁵⁹ АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Карилџа, код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПР, I-3-a/100-4-18, Пријем и посете Д. Ибарури и С. Карилџа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са КПИ и КПГ, белешке разговора са члановима ЦК КП Италије и КП Грчке.

¹⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-498-565, Разговори са италијанским комунистима о друштвеној и политичкој ситуацији у СФР Југославији и Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Карилџом одржаних у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Карилџом.

¹⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори Е. Карелџа и југословенске делегације са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем.

¹⁶² АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

колективне напоре“ реформистичких руководстава комунистичких партија Европе приликом планирања заједничких иницијатива у циљу пружања подршке Дубчековом руководству чехословачке партије, док су у исто време аутори извештаја службе државне безбедности проценили да са нарочитом пажњом треба пратити кретање и делатности оних студената Универзитета у Београду чији су чланови породице студирали у Паргу.¹⁶³ Ипак, са друге стране треба имати у виду да су многи аутори чланака у партијској штампи италијанске и француске партије са великом пажњом партили различите реформе југословенских државних политика и партијских структура југословенске партије од 1964. до 1968. године, и да су се упркос различитим ставовима о етичким и идеолошким импликацијама југословенских реформи сложили у проценама да се еволуција реформистичких ставова југословенске партије заиста одражавала на друштвену стварност у СФР Југославији.¹⁶⁴ Напослетку, иако до данас остаје питање дебате у којој мери су југословенске државне администрације толерисале онакве ставове југословенских марксиста какви су били блиски ставовима реформистичких струја највећих марксистичких партија европског континента, анализирани извори показују да је Савез комуниста Југославије доследно подржавао промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана и играо значајну улогу приликом формирања реформистичког блока комунистичких партија Европе.¹⁶⁵

*Путеви зближавања Савеза комуниста Југославије и реформистичких струја¹⁶⁶
комунистичких партија Европе (1964-1968)*

Средином шездесетих година XX века ставови партијских руководстава марксистичких партија европског континента о реформама партијских политика постали су један од најважнијих фактора који су утицали на даљи развој односа комунистичких партија Европе.¹⁶⁷ Интересантно је да анализирани материјали републичких и савезних идеолошких комисија југословенске партије не показују да су наведена тела југословенске партије расправљала о кретањима марксистичке мисли у Европи током оних седница на којима су разматрала развој реформистичких идеја у СФР Југославији.¹⁶⁸ Касније изјаве чланова председништва Савеза комуниста Југославије показују да су многи утицајни југословенски комунисти инсистирали на ставу да су промене партијских политика југословенске партије искључиво последица тежње југословенских комуниста да своју политичку праксу прилагоде географским, економским и друштвеним посебностима различитих области СФР Југославије, и нарочито наглашавали процене да на развој реформистичких идеја југословенских комуниста нису

¹⁶³ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посете Луиђија Лонга, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским комунистима о политичким приликама у Европи и свету, АС, БИА, XIII-4, О студентима чији су чланови породице боравили на студијама у иностранству.

¹⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КПФ о писању њене партијске штампе о СФРЈ. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, ССРНЈ, Међународна сарадња, Извештаји о развоју сарадње са радничким синдикатима и партијама у Италији и Француској, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ.

¹⁶⁶ О потенцијалним импликацијама употребе термина „реформистичке струје“ и различитим историјским контекстима у којима је наведени појам имао различита значења биће више речи у наредном делу дисертације.

¹⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁸ АС, СКС, 121-1968-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

утицале перцепције глобалних промена.¹⁶⁹ Ипак, представници комунистичких партија Медитерана у више наврата су истицали да је интересовање руководства будућих еврокомунистичких партија за реформе југословенског социјалистичког модела нарочито порасло након што је Савез комуниста Југославије, још током првих фаза сукоба централистичке и децентралистичке струје југословенских комуниста почетком шездесетих година, усвојио званичне партијске ставове о неопходности промене државних политика СФР Југославије и партијских политика југословенске партије.¹⁷⁰ Такође, извештаји партијских институција југословенске партије сведоче да је непосредно након VIII Конгреса Савеза комуниста Југославије 1964. године, на коме су усвојене тезе о даљим реформама самоуправног система СФР Југославије и одлуке о „унутрашњој демократизацији партије“, дошло до значајног повећања броја контаката југословенских комуниста са представницима реформистичких струја комунистичких партија Европе.¹⁷¹

Интересантно је да су приликом посета Александра Дубчека и других представника реформистичке струје чехословачке партије СФР Југославији током друге половине шездесетих година југословенски комунисти у више наврата говорили чехословачким реформистима о неопходности формирања заједничке иницијативе оних струја марксистичких партија Европе које су означили као „прогресивне“ како би се сузбио утицај тзв. „конзервативних“ руководства појединих партија на друге партије Међународног радничког покрета. Приликом разговора са чехословачким комунистима представници југословенске партије означили су Комунистичку партију Кине као „глобални архитип“ успона национализма, левог популизма и „антидемократских“ тенденција у савременој марксистичкој партији.¹⁷² Са друге стране, током разговора са представницима комунистичких партија Медитерана, југословенски комунисти слагали су се са проценама италијанских, шпанских и грчких саговорника да највећу претњу даљој експанзији утицаја реформистичких струја у „социјалистичком свету“ представљају руководства комунистичких партија Источне Немачке и Пољске, упркос чињеници да је Савез комуниста Југославије у наведеном тренутку одржавао релативно срдачне односе са дирекцијама наведених партија.¹⁷³ Ипак, представници југословенске партије и реформистичких струја марксистичких партија Европе приликом својих честих дискусија о будућности Међународног радничког покрета веома ретко су говорили о улози државних интереса Совјетског Савеза у одређивању токова промене партијских идеологија других комунистичких партија, а још ређе критиковали ставове и партијске политике совјетске партије.¹⁷⁴ Током појединих периода у развоју сложених односа југословенске, италијанске и шпанске са совјетском партијом, италијански и

¹⁶⁹ Музеј Историје Југославије, интернет портал (званични youtube канал музеја), Обраћање Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968. године (<https://www.youtube.com/watch?v=Nne2feNUEu8>), АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-428-429, Разговори Е. Кардеља у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са чланом ЦК КПИ Антонијем Минучијем.

¹⁷⁰ АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

¹⁷¹ АС, СКС, 121-1968-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷² АЈ, КПП, I-3-a/19-12, Пријем генералног секретара КП Словачке, Александра Дубчека, код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора Валдека Рошеа са Александром Дубчеком, АЈ, КПП, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС, Подсетници о развоју односа са партијама држава ИБ-а, АЈ, СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-398-412, Разговори са представницима КПИ о развоју односа са партијама Источног Блока.

¹⁷³ АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-406-436, Разговори са италијанским комунистима о развоју односа партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке.

¹⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

шпански комунисти ишли су толико далеко да су очекивали да совјетска партија организује светску конференцију комунистичких партија на којој ће се дискутовати о реформистичким тенденцијама великог броја марксистичких партија Европе и света, или да барем усвоји онакве партијске ставове какви би могли послужити као смернице појединачним партијама Међународног радничког покрета приликом процеса дефинисања нових партијских политика.¹⁷⁵

Ипак, анализирани извори показују да временско раздобље 1964-1968. године представља први тренутак у историјској еволуцији односа Савеза комуниста Југославије са италијанским, француским, шпанским и грчким комунистима када долази до значајног и дуготрајнијег смањивања утицаја тренутних кретања у односима југословенске и совјетске партије на развој сарадње југословенских комуниста са комунистичким партијама Медитерана.¹⁷⁶ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да је само десет година након поновног успостављања односа југословенске са совјетском и последично, са италијанском и француском партијом 1956. и 1957. године дошло до великих промена у сфери оних перцепција комунистичких партија Западне Европе које су означили као „неформалне ставове европских марксиста о совјетској партији“.¹⁷⁷ Белешке разговора југословенских комуниста са делегацијама италијанске и француске партије које су посетиле СФР Југославију током 1956. и 1957. године како би водиле преговоре о проширивању сарадње југословенске партије са италијанским и француским комунистима сведоче да су италијански комунисти већ у наведеном тренутку показивали значајно више разумевања за неслагања југословенске са совјетском партијом него представници француске партије.¹⁷⁸ Већ током првих следећих сусрета Палмира Тољатија и Луиђија Лонга са Јосипом Брозом Титом, генерални секретари италијанске партије опрезно су критиковали извесне ставове државне администрације Совјетског Савеза и, доста отвореније, оне ставове француских комуниста које су означили „конзервативнијим“ од ставова новог руководства совјетске партије.¹⁷⁹ Извештаји Одељења за међународне односе југословенске партије показују да су се француски комунисти након нове промене руководства совјетске партије 1964. године придружили италијанским колегама у критикама појединих и пажљиво одабраних ставова највеће комунистичке партије Источног блока.¹⁸⁰ Посебно је занимљиво да су шпански комунисти доживели формирање Брежњевљеве администрације у Совјетском Савезу као знак да ће совјетска партија ускоро променити своје партијске политике и тако дефинисати обрасце усвајања реформистичких политика које ће следити друге марксистичке партије Европе и света.¹⁸¹

¹⁷⁵ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

¹⁷⁶ АЈ, КПП, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПП, I-3-a/27-18, Пријем делегације КП Француске 1956. године, АЈ, КПП, I-3-a/110-3, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, КПП, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Кариља, код Јосипа Броза Тита.

¹⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-429, Разговори са члановима КП Италије о развоју односа партија МРП-а.

¹⁷⁸ АЈ, КПП, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПП, I-3-a/27-18, Пријем делегације КП Француске 1956. године.

¹⁷⁹ АЈ, КПП, I-3-a/110-3, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426, Припремни материјали за конгрес КП Италије.

¹⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215-220, Сусрети представника КПФ са представницима СКЈ.

¹⁸¹ АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду, АЈ, КПП, I-3-a/110-3, Пријем Долорес Ибарури и Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

Односи југословенске партије и реформистичких руководства комунистичких партија Европе са совјетском партијом све до почетка „расцепа у социјалистичком свету“ 1968. године били су веома сложени и променљиви, како би се на основу анализираних извора могли описати и ставови Брежњевљевог руководства совјетске партије о променама партијских политика партија Међународног радничког покрета.¹⁸² Интересантно је да италијански и шпански комунисти све до почетка заостравања неслагања совјетске и чехословачке партије током пролећа и раног лета 1968. године нису били сигурни да ће совјетска партија формално осудити најављене реформе новог руководства чехословачке партије, које је формирано почетком исте године током Брежњевљеве посете Прагу.¹⁸³ Серије састанака представника совјетске партије и комунистичких партија Медитерана 1967. године биле су прекидане честим посетима италијанских и шпанских комуниста СФР Југославији, током којих су чланови руководства италијанске и шпанске партије у више наврата поверили да њихове процене будућег развоја ставова совјетске партије о реформистичким политикама у извесним периодима за мање од месец дана пролазе дуг пут „од крајњег ентузијазма до потпуног разочарења“.¹⁸⁴ Са друге стране, аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије доживели су чињеницу да италијански и шпански комунисти редовно и отворено извештавају представнике Савеза комуниста Југославије о променама својих „неизречених“ ставова о совјетској партији као знак да се процеси зближавања југословенске партије и комунистичких партија Медитерана коначно одвијају независно од токова развоја односа СФР Југославије и Совјетског Савеза.¹⁸⁵ Међутим, извештаји партијских тела југословенске партије и преписке југословенских комуниста са члановима комунистичких партија Западне и Источне Европе сведоче да су неслагања у ставовима југословенске и совјетске партије током динамичног и турбулентног периода у развоју односа марксистичких партија европског континента (1964-1968) имала мање утицаја на процесе проширивања сарадње и формално-срдачних односа југословенских комуниста са партијама држава Источног блока него што је то био случај у пређашњим историјским епохама.¹⁸⁶ Посебно је занимљиво да су делегације совјетске партије посећивале СФР Југославију и у време отвореног сукоба две партије чији су повод били различити погледи на реформистичке тенденције комунистичких партија Европе, као и да су југословенски и совјетски комунисти у више наврата током приватних разговора означили процесе удаљавања југословенске и совјетске партије, али и СФР Југославије и Совјетског Савеза као „тренутне неспоразуме старих пријатеља“.¹⁸⁷ У исто време када су у разговорима са шпанским комунистима и чехословачким реформистима означили комунистичке партије Источне Немачке и Пољске као највећу претњу развоју реформистичких тенденција чехословачке партије, југословенски комунисти одржавали су веома срдачну преписку са партијским телима две партије и неретко

¹⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПП, АЈ, КПП, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС, Подсетници о развоју односа са партијама држава ИБ-а.

¹⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-222-255, Информације о значајним ставовима КПФ и извештаји о питањима сарадње са КПФ.

¹⁸⁴ АЈ, КПП, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Л. Лонгом, АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Анализе разговора са делегацијама КПИ и КПФ.

¹⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-406-436, Разговори са италијанским комунистима о развоју односа партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-77, Разговори са генералним секретаром КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81 Извештаји о значајним ставовима КП Италије и Шпаније.

¹⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-421-429, Разговори са члановима КП Италије о развоју односа партија МРП-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-215-220, Сусрети представника КПФ са представницима СКЈ.

¹⁸⁷ АЈ, КПП, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС, Подсетници о развоју односа са партијама држава ИБ-а, АЈ, КПП, I-2/68, Информације о припремама конференције КП Европе у Берлину.

иницирали разговоре о проширивању сарадње Савеза комуниста Југославије са партијама Источног блока.¹⁸⁸

Са друге стране, анализирани извори показују да је чак и у периоду опрезног маневрисања у сфери сложених односа комунистичких партија Источне и Западне Европе, који је 1968. године прекинут војном интервенцијом земаља Источног блока у Чехословачкој, Савез комуниста Југославије отворено подржавао реформистичке тенденције других марксистичких партија Европе.¹⁸⁹ Белешке разговора представника југословенске партије и комунистичких партија Медитерана сведоче да су југословенски комунисти испољавали своје неслагање са начином на који је совјетска партија руководила организацијом конференција и састанака представника комунистичких партија Европе у значајно већој мери него што су то чинили италијански, шпански и грчки комунисти.¹⁹⁰ Такође, југословенски комунисти улагали су значајне напоре приликом дефинисања планова организације и финансирања многих заједничких иницијатива са италијанским и шпанским комунистима у циљу пружања подршке реформистичким струјама других партија Међународног радничког покрета.¹⁹¹ Интересантно је да су аутори текстова у партијској штампи највећих марксистичких партија држава Западног блока означили Савез комуниста Југославије као водећу партију неформалне групе реформистичких партија Европе још пре него што је дошло до отвореног сукоба чехословачких, италијанских, шпанских и грчких комуниста у земљи са совјетском партијом.¹⁹² Непосредно пре почетка великог расцепа у Међународном радничком покрету 1968. године, југословенски комунисти унапред су усвојили планове реализације незанемарљивог броја будућих програма пружања различитих врста помоћи југословенске партије комунистичким партијама Медитерана.¹⁹³ Годинама након усвајања нове партијске идеологије италијанске партије, италијански комунисти говорили су о утицајима које су партијске политике Савеза комуниста Југославије имале на развој реформистичке мисли италијанских комуниста, али и о личним перцепцијама мере у којој су формални и неформални облици подршке југословенских комуниста италијанским колегама могли допринети да руководство италијанске партије након дугог периода „*сложених превирања и несигурности*“ донесе онакве одлуке какве су учиниле сукоб италијанске и совјетске партије неизбежним.¹⁹⁴

¹⁸⁸ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку Сантјага Кариља у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-429, Разговори са члановима КП Италије о развоју односа партија МРП-а, АЈ, КПР, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС, „После Карлових Вари“, „Резолуције Конференције у Карловима Варима“, *Комунист*, 4. мај 1967. године, „Разговор председника синдиката ЧССР у Југославији“, *Политика*, 13. новембар 1969, „Из Мађарске – дискусије о национализму“, *Комунист*, 25. мај 1967, „Оптимизам у Москви“, *Борба*, 6. јануар 1964. године.

¹⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁹⁰ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-406-436, Разговори са италијанским комунистима о развоју односа партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке.

¹⁹¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем Л. Лонга код Ј.Б. Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-420, Информације о консултативним састанцима са КП Италије у Београду и Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-72-82, Информације о сусретима и контактима са члановима руководства КП Шпаније.

¹⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КПФ о писању њене партијске штампе о СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Извештаји о значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци, о тражњеу КПИ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-55-62, Информације о ставовима КПШ и питањима сарадње са КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ.

¹⁹⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-61, Пријем Е. Берлингуера, АЈ,

Иако су путеви развоја партијске идеологије југословенске партије били условљени различитим посебностима југословенске геополитичке позиције и друштвене стварности, и последично, тек у појединим тренуцима слични процесима промене партијских идеологија италијанске, француске, шпанске и грчке партије, Савез комуниста Југославије играо је значајну улогу током формирања и успона утицаја реформистичких струја комунистичких партија Европе, као и приликом зближавања будућих еврокомунистичких партија.

СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

I

Еврокомунизам – од реформи партијских политика комунистичких партија Медитерана до стварања нове идеологије

Порекло и процеси промене значења неких појмова и идеолошких подела

Антрополошке студије претпостављају да су просторно-сазнајне поделе представљале неке од основних конструкција друштвене свести од времена првобитних људских заједница које су покушавале да просторним одредницама појасне оне симболе којима су репродуковале колективне покушаје разумевања хаотичне стварности. Један од скорашњих историјских примера просторно-сазнајне поделе може се уочити у подели идеолошког и политичког спектра савременог друштва на левицу и десницу.¹⁹⁵ Као што је у својим истраживањима идеологија и историјског развоја политичких партија истакао социолог Јово Бакић, потребно је нагласити да су све дихотомије, иако нужне за разумевање стварности кроз систематизацију, ограниченог сазнајног домаћаја, па да тако и подела на левицу и десницу често доприноси занемаривању чињенице да је друштвена реалност много комплекснија него што то може бити приказано коришћењем двочланих типологија.¹⁹⁶

Појмови левица и десница први пут у историји постали су политички појмови током Француске револуције, када су се посланици француске Уставотворне скупштине 1789. године изјаснили о питању права краља на вето на тај начин што су посланици који су подржавали наведено краљевско право стали на десну страну од председавајућег, док су они који су се залагали за смањивање краљевих овлашћења стали на леву страну.¹⁹⁷ Након Термидорског пуча и бонапартистичког покушаја обједињавања левице и деснице, наведени појмови поново су постали актуелни после почетка Реставрације 1818. године, када се десница борила за потпуно или делимично враћање сталешког друштва, а левица за потпуно или делимично повратак револуционарних тековина.¹⁹⁸ Током епохе национализма, либерализма и индустријализације у првој половини XIX века, а нарочито након револуција 1848/1849. године, подела политичког спектра на левицу и десницу све више је добијала на значају у перцепцијама оног дела становништва Европе и света који је могао узети учешћа у јавном животу.¹⁹⁹

Као и у случају одређивања самог појма идеологије, о коме ће бити речи у даљем тексту ове дисертације, дискусије истраживача и друштвених теоретичара допринеле су формирању више различитих научних дефиниција појмова левице и деснице. Формалистичка или инструментална (функционалистичка) перспектива дефинише поделу на левицу и десницу као средство редукције хаотичне политичке стварности, док повезаност идеолошких опредељења

¹⁹⁵ Jean Lapouze, *Left and Right: The Topography of Political Perceptions* (Toronto: University of Toronto Press, 1981), 14-47, Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe* (New York: Oxford University Press, 2006), 4-19, H.F. Bienfait and W.E.A. van Beek, „Right and Left as Political Categories. An exercise in „Not-so-Primitive” Classification”, *Anthropos*, Vol. 96, No. 1 (2001), 169-178.

¹⁹⁶ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 15-17.

¹⁹⁷ Francois Furet and Mona Ozouf ed. *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture: The Transformation of Political Culture 1789-1948* (Oxford: Pergamon Press, 1990), 11-41, Lynn Hunt, *Politics culture and class in French revolution*, (Los Angeles: University of California Press, 1984), 1-19.

¹⁹⁸ Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe* (New York: Oxford University Press, 2006), 4-19.

¹⁹⁹ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 18-21, Stiven Luks, „Levica i desnica – velika dihotomija dvadesetog veka“, *Republika*, Vol. 18 (2006), 372-373.

са друштвеним положајем и заједничким интересима појединих друштвених група оцењује мање важним предметом истраживања.²⁰⁰ Са друге стране, садржински, односно структурни приступ одређивању поделе на левицу и десницу наглашава схватање да се основне идеје левице и деснице, садржане у „вредносном језгру“, преносе кроз све историјске епохе и на различите начине манифестују у зависности од историјског и друштвеног контекста.²⁰¹ Овакво схватање може се прецизније објаснити примером односа левице и деснице према хијерархијском положају фундаменталних вредности *једнакости* и *слободе* – док ће левичари суочени са неопходношћу избора давати приоритет једнакости, либерали и либерални конзервативци истицаће да нема вредности изнад слободе.²⁰² Норберто Бобио у свом делу *Левица и десница: значај једног политичког разликовања* даје занимљив пример разлике у хијерархији изворних вредности наводећи однос Русоа и Ничеа према једнакости: Русо осуђује друштвену неједнакост у име природне једнакости, док Ниче осуђује друштвену једнакост у име природне неједнакости.²⁰³ Јово Бакић у књизи *Европска крајња десница 1945-2018* истиче да би се садржинско схватање поделе на левицу и десницу могло формулисати и на следећи начин: „Нема левице без вере у једнакост свега што носи људски лик, као што нема ни деснице без вере у оправданост друштвене хијерархије (без обзира на критеријуме друштвене хијерархије)“²⁰⁴

Од средине XIX века највећи део левице дефинисао је борбу за превазилажење капиталистичке стварности као основни критеријум који раздваја левичарске партије и покрете од остатка хетерогеног политичког спектра, сматрајући да капитализам својом „инхерентном ирационалношћу“ и давањем приоритета профиту у односу на људску добробит нужно репродукује друштвене неједнакости, па се не може суштински реформисати.²⁰⁵ Како наводи Бакић, према циљевима и средствима која примењују у борби против капитализма ради остваривања једнакости, левичарски покрети се могу поделити на крајњу левицу (у коју спадају полпотисти, маоисти, торцкисти, стаљинисти, титоисти, луксембургисти и еврокомунисти), која не преза од револуционарног насиља и привременог укидања или ограничавања људских слобода, и радикалну левицу (социјалисти), која планира револуционисање производних односа након освајања власти парламентарним путем. Трећу групу левих покрета чине тзв. умерени левичари реформисти (социјалдемократе), који упркос чињеници да искључују могућност спровођења револуције верују да се друштвено-економске неједнакости могу превазићи сталним проширивањем реформи, попут социјалних политика „државе благостања“ (welfare state).²⁰⁶ Због наведеног је потребно посебно нагласити дистинкције између контекста у коме су социјалдемократски покрети и партије употребљавали термин „реформистичке политике“, нарочито крајем XIX и почетком XX века,

²⁰⁰ Vladimir Ilić, *Oblici Kritike socijalizma* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1998), 55-97, Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe* (New York: Oxford University Press, 2006), 4-19, Jonathan White, „Right, Left and Beyond: the Pragmatics of Political Mapping”, *LSE: „Europe in Question” Discussion Paper Series*, No. 24 (2010), 1-27, http://eprints.lse.ac.uk/53299/1/_Libfile_repository_Content_European%20Institute_LEQS%20Discussion%20Paper_LEQSPaper24.pdf.

²⁰¹ Mira Bogdanović, „Prilog polemici o levici“, *Sociologija*, Vol. 24, No. 2, 297-313, Vojin Milić, Buržoaski konzervativizam u savremenoj sociološkoj teoriji”, *Filosofija*, Vol. 14, No. 2 (1970), Yuval Piurko, Shalom Schwartz and others „Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations in 20 Countries”, *Political Psychology*, Vol. 32, No. 4 (2011), 537-561.

²⁰² Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 25-32.

²⁰³ Norberto Bobbio, *Left and Right: The Significance of a Political Distinction* (Chicago: The University of Chicago Press, 1996), 67.

²⁰⁴ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 26.

²⁰⁵ Steven Luks, „Socialism and Capitalism, Left and Right”, *Social Research*, Vol. 57, No. 3 (1990), 571-577, Robert V. Robinson, „Reproducing Class Relations in Industrial Capitalism”, *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 2 (1984), 182-196, Jerry Z. Muller, „Capitalism and Inequality: What the Right and the Left Get Wrong?”, *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 2 (2013), 30-40.

²⁰⁶ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 27.

и контекста у коме су југословенски комунисти и чланови руководства еврокомунистичких партија покушавали да дефинишу ново значење истог термина више од пола века доцније.²⁰⁷

Током друге половине педесетих и прве половине шездесетих година XX века југословенски и италијански комунисти веома често су говорили о планираним реформама партијских политика југословенске и италијанске партије, као и државних политика СФР Југославије.²⁰⁸ Представници две партије све редовније су користили термин „реформистичке политике“ како би нагласили сличности оних идеја и вредности које су југословенски и италијански комунисти планирали да следе приликом дефинисања реформи партијских, односно у случају југословенских комуниста, и државних политика.²⁰⁹ Када су шпански и грчки комунисти средином шездесетих година прошлог века почели интензивно да говоре југословенским и италијанским колегама о својим намерама да приликом одређивања нових политика шпанске и грчке партије напусте покушаје прилагођавања принципа бољшевичког социјалистичког модела локалним посебностима Шпаније и Грчке, југословенски и италијански комунисти почели су да означавају шпанску и грчку партију као „братске реформистичке партије“.²¹⁰ Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије и белешке разговора представника југословенске и италијанске партије указују да је прећутно подразумевано значење појма „реформистичка партија“ у реторици југословенских и италијанских комуниста убрзо након наведеног тренутка превазишло оквире дискусије о реформама партијских политика и у све већој мери имплицирало неизречене критике бољшевизма, али и планиране промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана.²¹¹

Непосредно пошто је дошло до формалне промене партијске идеологије италијанских комуниста и сукоба италијанске и совјетске партије, аутори извештаја партијских тела југословенске партије описивали су више различитих случајева када су чланови руководства италијанске партије истакли став да италијански комунисти треба да инсистирају на употреби термина „реформистичке партије“ и „реформистички блок комунистичких партија Европе“ како би нагласили да у наведеним скуповима поред еврокомунистичких²¹² учествују и друге „небољшевичке“ или „антисталинистичке“ партије, попут Савеза комуниста Југославије.²¹³ Током готово две године дугих расправа комунистичких партија држава Источног блока и еврокомунистичких партија које су пратиле рад припремне групе за одржавање конференције комунистичких партија Европе у Берлину 1976, године, делегације готово свих партија

²⁰⁷ V.I. Lenin, „Why the Social-Democrats Must Declare a Determined and Relentless War on Social-Revolutionaries” in: *Lenin Collected Works* (Moscow: Progress Publishers, 1964), 172-175, Graham Johnson, „Making Reform the Instrument of Revolution: British Social Democracy 1881-1911”, *The Historical Journal*, Vol. 43, No. 4 (2000), 977-1002, Marcel Liebman, „Reformism Yesterday and Social Democracy Today”, *Socialist Register* (Social Democracy and After), Vol. 22, No. 1 (1985), 2-22.

²⁰⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1956, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем 1964, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Посета Луиђија Лонга, 1967.

²⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

²¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-420, Информације о консултативним састанцима са КП Италије у Београду и Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-416, Разговори са представницима КПИ о развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са члановима КПИ о политичким приликама у Европи и свету.

²¹² Потребно је напоменути да су приликом процеса промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана, чланови будућих еврокомунистичких партија своју нову партијску идеологију дефинисали као *демократски социјализам* (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета Комунистичке партије Француске).

²¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

учесница користиле су термин „реформистички блок“ у својим званичним излагањима или пак у неформалним разговорима. У наведеном контексту појам „реформистички блок“ означавао је цео скуп партија које се нису слагале са совјетским предлозима о темама дискусије и циљевима организације конференције, укључујући поред еврокомунистичких партија и југословенску, румунску, белгијску, британску, данску и норвешку партију, док су југословенски и италијански комунисти отворено истицали своје амбиције да у неформалну групу марксистичких партија формирану током припрема за Берлинску конференцију временом интегришу многе партије и покрете ваневропског света.²¹⁴

Ипак, потребно је посебно нагласити да је појам *реформизам* током историјског развоја марксистичке мисли имао веома другачије значење од оног које су му након XII конгреса италијанских комуниста приписивали писци чланака у партијским листовима италијанске партије и чланови партијских институција Савеза комуниста Југославије. Термин „реформисти“ коришћен је током расправа на европској левици крајем XIX и почетком XX века како би се означили они марксисти који су сматрали да кумулативност реформи може довести до преласка капитализма у социјализам, и који су учествовали у стварању првих социјалдемократских партија и покрета у Европи.²¹⁵ Анализирани извори говоре у прилог²¹⁶ претпоставкама оних аутора досадашњих научних истраживања који су проценили да је реформистичка мисао првобитних социјалдемократа, односно „реформиста“ првих генерација европских марксиста, имала незанемарљив утицај на доцнији развој марксистичке мисли еврокомуниста, иако су еврокомунистичке партије само у ретким и углавном политички опортуним тренуцима прекидале готово традиционалне сукобе са себи савременим социјалдемократским партијама.²¹⁷ Током сукоба италијанских и совјетских комуниста који је почео након војне интервенције у Чехословачкој, као и приликом дебата вођених на тзв. историјском XII Конгресу италијанске партије у Болоњи, Совјети су поистовећивали италијанске комунисте са реформистима из времена Друге интернационале, притом одричући марксистички карактер идеологије првобитних социјалдемократа, али и еврокомуниста.²¹⁸

Интересантно је да су поједини истраживачи још током догађаја који су претходили одржавању конференције комунистичких партија Европе у Берлину почели да у својим научним радовима користе термине „реформистичке политике“, „реформистичке партије“ и „реформистички блок“, од којих су неки објашњавали употребу наведених ознака намером да следе терминологију извора и реторике самих еврокомуниста или чланова оних партија Међународног радничког покрета које су оценили као реформистичке.²¹⁹ Може се поставити

²¹⁴ AJ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

²¹⁵ John H. Kautsky, „Karl Kautsky and Eurocommunism“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 14, No. 1 (1981), 3-44, V.I. Lenin, „Why the Social-Democrats Must Declare a Determined and Relentless War on Social-Revolutionaries“ in: *Lenin Collected Works* (Moscow: Progress Publishers, 1964), 172-175, Graham Johnson, „Making Reform the Instrument of Revolution: British Social Democracy 1881-1911“, *The Historical Journal*, Vol. 43, No. 4 (2000), 977-1002, Marcel Liebman, „Reformism Yesterday and Social Democracy Today“, *Socialist Register* (Social Democracy and After), Vol. 22, No. 1 (1985), 2-22.

²¹⁶ AJ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, AJ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²¹⁷ Ioannis Balampanidis, „Eurocommunism and social democracy“ in: *Eurocommunism: From Communist to Radical European Left* (London: Routledge, 2015), 138-158, Alan Granadino, „Democratic Socialism or Social democracy? The Influence of the British Labour Party and the Parti Socialiste Français in the Ideological Transformation of the Partido Socialista Português and the Partido Socialista Obrero Español in the mid-1970s“ (Doctoral Thesis, European University Institute, Department for History and Civilization, 2016), Jean-François Revel, „The Myths of Eurocommunism“, *Foreign Affairs*, Vol. 56, No. 2 (1978), 295-305.

²¹⁸ AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-275-310, Информације гледањима КП Француске и КП СССР-а на политике КП Италије, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-414, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у Чехословачкој, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Белешке излагања италијанских комуниста делегација других комунистичких партија на XII Конгресу КП Италије.

²¹⁹ Takemae Eiji, „12 Postwar Reformist Parties“, in: *Democratizing Japan: The Allied Occupation* ed. by: Robert E. Ward, (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1987), 338-362, Charles Gati, „The „Europeanization of Communism“, *Foreign Affairs*, Vol. 56, No. 3 (1977), 539-553, R. N. Tannahill, „The Future of Communist Parties of Western

питање у којој мери је одлука о употреби „терминологије извора“ била последица тежње да се реформе партијских политика комунистичких партија Европе и света дискредитују и да им се, у складу са совјетским наративом, одрекне револуционарни, па чак и марксистички карактер, обзиром да су многе студије које су прихватиле оне термине који наглашавају везе еврокомуниста и раних социјалдемократа потицала из пера критичара промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана. Са друге стране, потребно је имати у виду и лакоћу са којом је савремена штампа у истом временском периоду прихватала друге некритички проблематизоване термине када је извештавала о споровима на европској левици, што је навело поједине ауторе чланака у партијској штампи италијанске партије да дискутују о утицају нових трендова у новинарству и појаве појмова „новог доба“ на начин на који јавност поима марксистичке дебате, али и хаотични карактер историјског тренутка последње деценије државе социјалног старања, када су југословенски дипломатски представници у Италији закључили да се међу левичарима који живе „западно од Елбе“ још само поједини италијански марксиста старају о термилошкој прецизности.²²⁰ Како би се избегле потенцијалне недоумице, неопходно је посебно нагласити да би у складу са методолошким оквирима историје идеја и познатим историјским развојем марксистичке теорије прецизно коришћење научне терминологије подразумевало избегавање онаких термина какви би имплицирали везу између раних социјалдемократа и еврокомуниста, а затим употребу термина „небољшевичке“ политике и партије, као и „антистаљинистички“ блок марксистичких партија. Ипак, ова дисертација следиће пример оних истраживања из седамдесетих година XX века која су прихватила терминологију историјских извора²²¹ у намери да заинтересованим читаоцима олакша разумевање перцепција еврокомуниста о глобалном карактеру феномена реформи партијских политика комунистичких партија Европе и света, али и процеса формирања оних идеја и амбиција југословенских и италијанских комуниста које су допринеле стварању „реформистичког блока“ комунистичких партија Европе.²²²

Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да су југословенски, италијански и шпански комунисти неретко исте оне струје комунистичких партија које су

Europe”, *World Affairs*, Vol. 139, No. 2 (1976), 141-157, David S. Bell, „The French Communist Party: from Revolution to Reform“ in: *The French Party System*, ed by: A.J. Evans (Manchester, Manchester University Press, 2018), 29-41, Sam Marcy, „The Conference of European CP-s“ in: *Eurocommunism, new form of reformism* (Delhi: World View Publishers, 1978), Heinz Timmerman, „National Strategy and International Autonomy: The Italian and French Communist Parties“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 5, No. 2/3 (1972), 258-276.

²²⁰ Премда би се, имајући у виду бољшевички зилотизам многих француских комуниста, очекивало да ће француски комунисти бити први који ће указивати на недостатак познавања марксистичке теорије великог броја аутора чланака нових листова који су се појавили у штампи Западне Европе након бурних догађаја из друге половине шездесетих година. (ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о писању италијанске и француске штампе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-210-250, Информације о расправама у партијској штампи КПИ и КПФ, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПФ).

²²¹ Чињеница да су италијански, шпански и грчки комунисти крајем шездесетих година и током седамдесетих година прошлог века не само означавали своје партијске политике као „реформистичке“, већ и инсистирали на употреби термина „реформистички блок“ (комунистичких партија Европе), могла би указивати на меру у којој су старе дебате европске и глобалне левике изгубиле значај у перцепцијама савременика оних деценија које су пратиле завршетак Другог светског рата, велике друштвене и политичке промене, као и стварање биполарног света.²²¹ Нарочито је занимљив случај југословенских комуниста, који су инсистирали на интензивној употреби термина „реформистичке струје“, „реформистичке партије“, „реформистичке политике“ и „реформистички блок“, неретко отворено наглашавајући претпостављене везе између реформи партијских политика СКЈ и државних политика СФРЈ током шездесетих и прве половине седамдесетих година са свим оним особинама других партија МРП-а које су описивали користећи термине са „реформистичким“ префиксима, и на такав начин могли допринети стварању атмосфере у којој се сви феномени везани за реформе досадашњег стања ствари доживљавају као пожељни исходи (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ).

²²² АЈ, КПП, 1-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

дефинисали као реформистичке понекад означавао и као „прогресивне струје“, притом не улажући напоре да понуде прецизнију дефиницију критеријума према којима су извршили поделу струја европских комуниста на „прогресивне“ и „конзервативне“.²²³ Стенографске белешке разговора представника југословенске партије са италијанским, шпанским и грчким комунистима показују да су саговорници прећутно подразумевали заједничке особине „прогресивних“ струја марксистичких партија Европе, док остављају веома широк простор спекулацијама о заједничким особинама које су еврокомунисти и чланови Савеза комуниста Југославије приписивали оним фракцијама партија крајње европске левице које су означавао као „конзервативне“. Интересантно је да су југословенски комунисти и представници еврокомунистичких партија у више наврата поредили централистичку струју југословенске партије, а још чешће партијске кадрове блиске Александру Ранковићу, са бољшевичком фракцијом италијанске партије, Колијанисовом струјом грчких комуниста у емиграцији, као и са Листеровим крилом руководства шпанске партије.²²⁴

Колијанисова струја грчких и доцније, Листерова струја шпанских комуниста одржавале су блиске везе са совјетском партијом и противиле су се одлукама партијских руководства грчке и шпанске партије да напусте покушаје прилагођавања принципа бољшевичког социјалистичког модела посебностима медитеранских држава, што су чинили и они чланови италијанске партије које је партијска дирекција означила као стаљинисте.²²⁵ Међутим, досадашња истраживања показују да се фракција југословенских централиста први пут помиње у историјским изворима дуго након што је завршен сукоб југословенске партије са партијама држава Источног Блока и последично, сукоб тзв. партијаца и ибеоваца у структурама партијске бирократије Савеза комуниста Југославије.²²⁶ Иста истраживања наводе и да су „конзервативни“ југословенски комунисти готово одушевљено подржали реформе партијских политика Савеза комуниста Југославије усвојене на VIII Конгресу југословенске партије 1964. године, док анализирани извори сведоче да је Ранковић у више наврата водио срдачне разговоре са члановима руководства италијанске и шпанске партије током којих је веома афирмативно оценио оне идеје медитеранских марксиста које су доцније означене као „реформистичке“.²²⁷

Анализирани извори показују да су чланови руководства највећих партија крајње левице медитеранских земаља и аутори чланака у партијској штампи еврокомунистичких партија већ у првим годинама након (ре)инвенције термина „прогресивне струје“ (марксистичких партија Европе) често употребавали термине „прогресивне политике“, „прогресивне партије“ и „прогресивне идеологије“.²²⁸ Питање какве вредности и идеје

²²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

²²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

²²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у КП Грчке и активности новог Бироа КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера и његових сарадника, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-447, Предлози о одржавању консултативних састанака са представницима КПИ.

²²⁶ Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 157-189, Laslo Sekelj, *Jugoslavija, Struktura raspadanja* (Београд: Rad, 1990), 11-59, Dennison Rusinow, „Understanding the Yugoslav Reforms“, *The World Today*, Vol. 23, No. 3 (1967) 71-79, Vojin Lukić: *Sećanja i saznanja: Aleksandar Ranković i Brionski plenum* (Titograd: Novica Jovović, 1989), 22-132, Milorad M. Drašković, „Succession and the Charismatic Leader in Yugoslavia“, *Journal of International Affairs*, Vol. 18, No. 1 (1964), 54-66.

²²⁷ АЈ, КПП, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ, Долорес Ибарури, и њеног заменика, Сантјага Карилја, код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/100-4-18, Пријем и посете Д. Ибарури и С. Карилја, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са КПИ и КПГ, белешке разговора са члановима ЦК КП Италије и КП Грчке.

²²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

дефинишу *прогресивну* идеологију, али и какви партијски ставови чине прећутно подразумеване одреднице заједничких својства партијских политика *прогресивних* партија, постало је формални повод опширних дебата италијанских и француских комуниста током друге половине седамдесетих и прве половине осамдесетих година XX века.²²⁹ Међутим, у веома разноврсном скупу писама и текстова италијанских комуниста, извештаја партијских тела југословенске и италијанске партије, као и званичних докумената којима су одређене промене партијске идеологије и реформе партијских политика италијанских комуниста, не може се срести онаква дефиниција вредности и политика тзв. *прогресивних* партија каква би напустила домен неодређених сугестија.²³⁰ На основу различитих сазнања о политичким праксама италијанских комуниста до којих су дошла досадашња историјска истраживања, као и процена аутора извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије, могло би се поставити питање да ли су и у којој мери италијански комунисти тенденциозно избегавали да наведу прецизнија одређења појмова „прогресивне партије“ и „прогресивне идеологије“ како би додатно проширили свој маневарски простор у сфери сложених односа политичких партија Италије.²³¹

Приликом дефинисања заједничких планова југословенских и италијанских комуниста о организацији различитих облика сусрета представника веома разноврсних партија Европе и света са којима су југословенска или италијанска партија намеравале да прошире сарадњу, југословенски и италијански комунисти константно су обнављали усмени споразум руководстава Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије из 1967. године који је предвиђао да ће учесници наведених скупова долазити само из оних партија чију идеологију обе партије означе као „прогресивну“.²³² Чињеница да најпрецизнија дефиниција појма „прогресивна партија“ која се може наћи у анализираним белешкама разговора југословенских и италијанских комуниста одређује као „прогресивне“ оне партије чија идеологија „*обећава да ће током свог будућег развоја показати сличности са идеологијама југословенске или италијанске партије*“ намеће питање да ли су југословенски и италијански комунисти тенденциозно оставили веома широке оквире оним будућим интерпретацијама појма „прогресивне идеологије“ какве би могле служити тренутним интересима југословенских и италијанских комуниста?²³³ Спискови партија које су југословенски и италијански комунисти оценили као потенцијалне учеснице планираних формалних и неформалних сусрета у организацији југословенске и италијанске партије показују да су одреднице појма „прогресивна партија“ у политичкој пракси југословенских и италијанских комуниста обухватале онакав скуп партија чије су границе према горенаведеним критеријумима дефинисања левице и деснице сезале од крајње левице до десног центра.²³⁴

²²⁹ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације значајним ставовима КПИ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

²³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Стенографске белешке разговора са италијанским комунистима о друштвеним и политичким приликама у Европи и свету.

²³¹ Franco Andreucci and Malcom Silvers „Italian Communist Write Their History”, Science&Society, Vol. 40, No. 1 (1976), 28-56, Martha H. Good, „The Italian Communist Party and Local Government Coalitions”, Studies in Comparative Communism, Vol. 13, No. 2 (1980), 197-219, H. Stehle, „Italian Communist Party on the Parliamentary Path to Power“, *The World Today*, Vol. 34, No. 5 (1978), 175-183, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са КП Италије.

²³² АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456-514, Разговори са члановима КПИ о ставовима марксистичких партија Европе и света, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

²³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-420, Информације о консултативним састанцима са КП Италије у Београду и Риму.

²³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога о финансијској помоћи КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом.

Иако ће наредне тематске целине ове дисертације пружити значајно опширнија објашњења појма *историјски компромис* (италијанских комуниста), али и различитих значења која је термин „историјски компромис“ (*compromesso storico*) имао у веома разноврсним контекстима током проучаваног историјског периода, потребно је дати основне напомене о еволуцији доступних дефиниција и популарних схватања овог појма који ће се сретати у даљем тексту. Термин „историјски компромис“ први пут је употребљен у текстовима Енрика Берлингуера, говорима Алда Мора и на страницама италијанске дневне штампе у време зближавања италијанских комуниста са демохришћанима са циљем да означи серију формалних и неформалних споразума комунистичке и демохришћанске партије, али и да наговести очекивани смер даљег развоја политичке праксе италијанских комуниста.²³⁵ Међутим, европски марксисти су убрзо почели да користе наведени термин како би заједничким називом дефинисали све оне партијске политике италијанске партије за које су веровали да су усвојене у циљу зближавања са демохришћанском партијом, па је питање етичке оправданости напора италијанских комуниста да прошире политике историјског компромиса постало повод нових расправа и расцепа на европској левици средином седамдесетих година прошлог века.²³⁶ Италијански комунисти су нарочито наглашавали да усвајање политика историјског компромиса прати смер реформи партијских политика који је италијанска партија одредила на XII Конгресу 1969. године, али притом нису порицали да су наведене политике дефинисане на начин за који су италијански комунисти веровали да ће олакшати и убрзати процесе проширивања сарадње комунистичке и демохришћанске партије.²³⁷ Напротив, италијански комунисти су приликом сусрета са представницима комунистичких и социјалистичких партија Европе посебно истицали процене партијског руководства италијанске партије да ће прихватање политичке праксе одређене политикама историјског компромиса нужно изазвати онакве уступке демохришћанске партије, али и италијанских влада, какви ће допринети проширивању социјалних политика у Италији, јачању политичког утицаја радничких синдиката и комунистичке партије и, напослетку, „историјској транзицији“ из капиталистичке стварности у марксистичку утопију.²³⁸

Настанак, историјски развој и различите перцепције значења појмова еврокомунизам и демократски социјализам

Еволуција партијских идеологија комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке достигла је током периода 1968-1980. године степен историјског развоја који је инспирисао савременике да користе термин *еврокомунизам* како би заједничким именом означили партијске идеологије марксистичких партија земаља Медитерана.²³⁹ У друштвеним

²³⁵ E. Bernardi, „Aldo Moro and Enrico Berlinguer“, *The Oxford Handbook on Italian politics*, Ed. by G. Pisquino and E. Jones, 2015, R. Meade, *Red Brigades: Story of Italian Terrorism* (London: Palgrave Macmillan, 1990), A. Versori, „Italian European Policy“, *UNISCI Discussion Papers*, (Madrid: University Complutens de Madrid), 41-64, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

²³⁶ AJ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, AJ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²³⁷ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-506, Информације о КП Италије, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

²³⁸ AJ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о односима политичких партија у Италији, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, AJ, СКЈ, 507-IX, 30/1-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске, AJ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-123, Разговори са члановима руководства КПШ, AJ, СКЈ, 507-IX, 33/1-823, Информације о сукобима у унутрашњим структурама КПГ у земљи.

²³⁹ Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65, Vjekoslav Mikecin, *Evrokomunizam i socijalizam* (Zagreb: Globus, 1979), 148-221, Ernest Mandel, *From Stalinism to*

наукама током претходна два века развиле су се различите теорије које су се бавиле одређивањем појма идеологије, па је неопходно изабрати ону дефиницију идеологије чијим ће се слеђењем наједноставије приказати комплексни процеси развоја партијских идеологија еврокомунистичких партија. Ова дисертација следиће дефиницију идеологије као мање или више складног система идеја којим се образују вредности и правдају интереси одређених друштвених слојева, али и различитих етничких заједница, нација или пак организација.²⁴⁰ Према теорији Карла Манхајма, истинско сазнање долази из спознавања стварности која се разликује од друга два облика стања које аутор означава као искривљену свест, *идеологије* и *утопије*.²⁴¹ Наведени облици су током свих историјских епоха подразумевали да њихово промишљање нужно доводи до имагинације алтернативне визије пожељног друштва, односно до превазилажења постојеће стварности.²⁴² У извесном смислу, идеологија еврокомунизма представља покушај прилагођавања партијских идеологија највећих комунистичких партија Западног Медитерана последицама великих промена у друштвеној и политичкој стварности Италије, Француске, Шпаније и Грчке у другој половини XX века.²⁴³ Ипак, еврокомунистичке партије упркос прилагођавању партијске идеологије тренутним друштвеним околностима и локалним историјским посебностима никада нису предстале да наглашавају идеју о неопходности превазилажења тренутне капиталистичке стварности током процеса стварања будуће марксистичке утопије.²⁴⁴

Као један од могућих почетака стварања марксистичке утопије еврокомунисти означавају историјску еволуцију парламентарне у пролетерску демократију и социјалних политика „државе благостања“ у социјалистички привредни систем.²⁴⁵ Различите струје еврокомунистичких партија покушавале су да одговоре на питање да ли ће и у којој мери пролетерско друштво заменити представничку демократију директном, покушавајући да решавањем наведеног питања одреде нове системе одлучивања у оним партијама које су се крајем шездесетих година XX века одлучиле на промену партијске идеологије.²⁴⁶ Ипак, све еврокомунистичке партије слагале су се у ставу да постојећа парламентарна демократија и државне институције у земљама Западне Европе омогућавају репродукцију доминантних друштвених класа, јер остављају простора буржоазији да се служи социјалним и културним капиталом како би остварила личне и политичке циљеве чак и у случају одсуства корупције, односно злоупотребе подстакнуте интересом стицања материјалног капитала.²⁴⁷ Са друге стране, интересантно је да се многи аутори чланака у партијској штампи италијанске и француске партије нису слагали са ранијим претпоставкама великог броја марксистичких теоретичара да ће оскудни услови живота нужно подстаћи радничку класу да оствари своју

Eurocommunism, (London: Verso publishing, 2016), 11-34, Philip Elliott, P. Schlesinger, „On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review*, 1 (1979), 55-81.

²⁴⁰ Јово Бакић, „Идеологија“, у: *Социологија за трећи разред средњих стручних школа и четврти разред гимназије*, прир. Д. Димитријевић, М. Маријановић (Завод за Уџбенике: Београд, 2011), 219-234.

²⁴¹ Karl Mannheim, *Ideology and Utopia – An Introduction to the Sociology of Knowledge*, (London: Routledge and Kegan Paul, 1936), 49-87.

²⁴² Richard H. Cox, „Karl Mannheim’s concept of ideology“, *Revue européenne des sciences sociales*, Vol. 17, No. 46, (1979), 209-222, Dick Pels, „Karl Mannheim and the Sociology of Scientific Knowledge: Toward a new Agenda“, *Sociological Theory*, Vol. 14, No 1 (1996), 30-48.

²⁴³ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Савез комуниста Југославије, Међународна комисија, Италија, Француска, Шпанија, Грчка, у даљем тексту АЈ, СКЈ, 507, спецификација документа.

²⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа КП Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Извештаји о значајним ставовима КП Шпаније.

²⁴⁵ Giuseppe Vacca, „The „Eurocommunist” Perspective: Contribution of the Italian Communist Party”, in: *In Search of Eurocommunism*, edited by Richard Kindersley, (London: Palgrave Macmillan, 1981), 105-146, Henri Weber, „Eurocommunism, Socialism and Democracy”, *New Left Review*, Vol.110, No 1, (1978).

²⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-255, Извештаји о дебатама у КП Француске.

²⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

„историјску улогу“ и замени капиталистички економски систем социјалистичким.²⁴⁸ Партијски документи чијим су усвајањем формално отпочели процеси реформи партијских политика италијанске партије нарочито наглашавају тезу да ће побољшање животног стандарда и услова рада радничке класе кроз константно унапређивање социјалних политика довести до слабљења и постепеног нестанка финансијске несигурности и до смањивања трошкова образовања, што ће последично омогућити да се радничка класа активније и компетентније посвети политичкој борби за даље проширивање својих права, праведнију прераспodelу профита и, на послетку, промену капиталистичке стварности.²⁴⁹

Припремни материјали за XII Конгрес италијанске партије показују да су италијански комунисти предвидели да током једне од етапа еволуције капиталистичког у социјалистички систем на значајно дужем историјском путу стварања будућег друштва марксистичке утопије може доћи до постепеног приближавања партијских идеологија буржоаских политичких партија идеологијама марксистичких партија услед онакве промене друштвених околности каква би учинила неминовном промену доминантних друштвених вредности и идеолошких провенијенција различитих друштвених група.²⁵⁰ Излагања италијанских комуниста на конгресу у Болоњи предвиђала су да путеви превазилажења капиталистичке стварности могу бити и доста другачији од наведеног примера, али ће уређење будућег социјалистичког друштва свакако у једном тренутку достићи стадијум историјског развоја који су италијански комунисти означили као *демократски социјализам*, што ће уједно бити и један од основних предуслова настанка марксистичке утопије.²⁵¹ Позивајући се на тезе наведене у припремним материјалима и конгресним излагањима италијанских комуниста, закључци XII Конгреса италијанске партије дефинисали су ново уређење структура партијских тела и начина одлучивања у италијанској партији као модел претпостављене еволуције партијских система других политичких партија, али и као идејни модел политичког система чије ће стварање представљати само почетак дугих процеса развоја уређења будућег социјалистичког друштва.²⁵² Одлуке партијских руководстава којима су доцније формално започели процеси реформи партијских политика француске, шпанске и грчке партије садрже тезу да прихватање демократског социјализма као партијске идеологије подразумева и спровођење онаких реформи партијског рада наведених марксистичких партија какве морају укључивати демократизацију процеса одлучивања у партији, покретање отворених јавних дискусија о актуелним политичким и друштвеним питањима, као и проширивање овлашћења стручних партијских институција и локалних партијских одбора.²⁵³

Закључне тезе оних конгреса на којима су усвојене промене партијске идеологије италијанске и француске партије нарочито наглашавају став да један од основних предуслова стварања марксистичке утопије не само у појединачним државама Медитерана већ и у ширим глобалним оквирима представља проширивање сарадње марксистичких партија са другим партијама левице у свакој од држава Западне Европе, али и стварање нових међународних покрета у којима ће поред радничких партија учествовати и поједине социјалистичке, социјалдемократске и друге партије левице.²⁵⁴ Аутори текстова из области марксистичке теорије који су објављивани у партијској штампи реформистичких партија Европе у периоду 1968-1980. године оценили су идеолошки зилотизам и искључивост при анализи блиских али

²⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-250, Информације о расправама у партијској штампи КП Италије и КП Француске, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПФ.

²⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

²⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије.

²⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КП Италије.

²⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа КП Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Одлуке IX Конгреса КП Шпаније.

²⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Закључне тезе XXII Конгреса Комунистичке Партије Француске.

различитих партијских ставова других партија европске левице као један од основних узрока досадашњих политичких неуспеха оних руководстава комунистичких партија Европе која су остајала доследна идеји о могућности примене принципима большевичког социјалистичког модела у свим европским земаљама.²⁵⁵ Такође, представници реформистичких струја италијанске, француске, шпанске и грчке партије означили су наведене политичке праксе многих партија крајње европске левице као трајну препреку формирању онакве заједничке иницијативе марксистичких партија и покрета у Европи каква би могла успешно водити политичку борбу за проширивање политика државе благостања у европским државама, али и у међународним институцијама Европске економске заједнице.²⁵⁶ Током процеса промене партијских идеологија потоњих еврокомунистичких партија, највеће марксистичке партије држава Западне Европе прилагодили су многе реформе партијских политика потребама подстицања сарадње марксистичких партија са свим оним партијама европске левице чија се идеологија може оценити као прогресивна.²⁵⁷ Белешке излагања чланова руководства италијанске партије на XII Конгресу италијанских комуниста показују да је, поред проширивања сарадње комунистичке партије са другим прогресивним партијама у Италији, један од најважнијих циљева реформи политичке праксе италијанских комуниста био стварање међународне иницијативе марксистичких и других партија европске левице у циљу заједничког рада на промени политичке и друштвене стварности не само Италије и других појединачних држава Западне Европе, већ и целог европског континента.²⁵⁸

Раних седамдесетих година XX века аутори текстова у штампи земаља Западне Европе почели су да користе термин еврокомунизам како би нагласили претпостављене заједничке особине партијских идеологија, као и сличности партијских политика италијанске, француске, шпанске и грчке партије.²⁵⁹ Ипак, анализирани извори показују да су чланови руководства највећих комунистичких партија Западног Медитерана до друге половине осме деценије прошлог века употребљавали термин еврокомунизам искључиво приликом неформалних разговора са представницима других партија и покрета европске левице.²⁶⁰ Енрико Берлингуер и други чланови дирекције италијанске партије први пут су говорили о еврокомунизму у оним званичним изјавама које су непосредно претходиле конференцији комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.²⁶¹ Интересантно је да су чланови Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије били изненађени ентузијазмом са којим су шпански комунисти користили термин еврокомунизам у својим текстовима, док је Сантјаго Кариљо убрзо након повратка руководства шпанске партије у земљу објавио једно од својих најпознатијих дела „Еврокомунизам и држава“.²⁶² Француски комунисти почели су да означавају своју партијску идеологију као еврокомунизам тек након састанка генералних секретара италијанске, шпанске и француске партије у Мадриду 1977. године. Доцније су чланови руководства француске партије поверили представницима југословенске партије да

²⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-250, Информације о расправама у партијској штампи КП Италије и КП Француске, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПФ.

²⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о промени политика италијанске партије, информације о „историјском компромису“ италијанских комуниста, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

²⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁵⁹ Giuseppe Di Palma „Eurocommunism?“, *Comparative Politics*, Vol.9, No.3 (1977), 357-375, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137, 323-359, Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107.

²⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Стенографске белешке разговора представника СКЈ са члановима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁶¹ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

²⁶² Santiago Carrillo, *Eurocommunism and the State*, (London: Lawrence and Wishart, 1977), АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-152, Информације о књизи Сантјаго Кариља „Еврокомунизам и држава“, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

је Жорж Марше по повратку из Мадрида оценио да се усвајање термина еврокомунизам може показати као потенцијално политички профитабилно.²⁶³ Са друге стране, југословенски и поједини грчки комунисти показали су забринутост због претпостављених негативних импликација формалног коришћења наведеног термина, нарочито наглашавајући став да сваки разговор о еврокомунизму прећутно подразумева прихватање постојања поделе међу марксистичким партијама Европе, па да стога посредно доприноси даљем продубљивању многих ранијих неслагања партијских руководстава комунистичких партија Источног и Западног Блока.²⁶⁴

Белешке разговора представника Савеза комуниста Југославије и италијанске партије показују да су југословенски комунисти осуђивали употребу термина еврокомунизам и саветовали италијанске колеге да оне комунистичке партије држава Западног Медитерана које су се одлучиле на промене партијских идеологија означавају искључиво као партије реформистичког блока марксистичких партија Европе.²⁶⁵ Представници и партијска тела југословенске партије су у више наврата нарочито наглашавали став да је реч еврокомунизам „*буржоаски*“ термин карактеристичан за дијалектику тзв. „новог времена“, који су измислили аутори новинских чланака блиски ставовима левих либерала и покрета Нове левице у Западној Европи како би на суптилан начин истакли процене да су италијански, француски и шпански комунисти изгубили свој револуционарни потенцијал.²⁶⁶ Италијански и француски комунисти делили су ставове југословенских колега све до друге половине седамдесетих година XX века, па су нове партијске идеологије италијанске и француске партије означавали искључиво термином демократски социјализам.²⁶⁷ Приликом формалног дефинисања промене партијске идеологије на XII Конгресу Комунистичке Партије Италије у фебруару 1969. године, многи италијански комунисти у својим излагањима посебно су истакли да се коришћењем термина *демократски социјализам* и *италијански пут у социјализам* наглашава став да напуштање бољшевичког социјалистичког модела не представља и губитак марксистичког карактера партијске идеологије италијанске партије.²⁶⁸ Француски комунисти су доцније исте године усвојили Манифест о социјализму и демократији у коме се између осталог говори и о неопходности очувања јасних идеолошких дистинкција између оних партија левице које као коначни циљ своје политичке и друштвене активности не виде изградњу пролетерског друштва и оних партија крајње левице које покушавају да бољшевички модел замене новим социјалистичким моделом.²⁶⁹ Питање прилагођавања партијске идеологије марксистичких партија променама друштвене и политичке стварности, као и историјским посебностима регија и локалних заједница, али и питање начина постизања транзиције из капиталистичког друштва у марксистичку утопију, представљају неке од најстаријих тема дебате различитих партија крајње левице и марксистичких мислилаца.²⁷⁰ Дуги процеси промене партијских идеологија комунистичких партија Западног Медитерана поново су покренули и новим историјским околностима прилагодили она питања која су изазивала дилеме левичарских

²⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о састанку у Мадриду и актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КПФ и еволуцији њеног односа према СКЈ.

²⁶⁴ АЈ, КПП, I-3-a/46-61, Посета генералног секретара КПИ, АЈ, КПП, I-3-a/44-62, Пријем Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КП Грчке у земљи.

²⁶⁵ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

²⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-425-513, Извештаји о значајним ставовима и сарадњи са КП Италије.

²⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Подсетници о разговорима са делегацијама КП Француске.

²⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке децембарског пленума ЦК Комунистичке Партије Француске.

²⁷⁰ G.D.H. Cole, *The Second International, 1889-1914*, (London: Macmillan, 1963), 1-37, Ottokar Luban, „Rosa Luxemburg's Critique of Lenin's Ultra Centralistic Party Concept and of the Bolshevik Revolution”, *Journal of Socialist Theory*, Vol. 40, No. 3 (2012), 357-365, Steven K. Holloway, „Relations among Core Capitalist States: The Kautsky-Lenin Debate Reconsidered”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol 16. No. 2 (1983), 321-333.

друштвених теоретичара и служила као повод расцепа у организацијама крајње левнице у Европи још током друге половине XIX и прве половине XX века.²⁷¹

Правци историјског развоја еврокомунистичких идеја – питање избора између бољшевичког социјалистичког модела и демократског социјализма

Сукоби реформистичких струја комунистичких партија Западне Европе са оним струјама истих партија чији су погледи на скорашње промене у друштвеној и политичкој стварности многих европских земаља били блиски ставовима руководства совјетске партије почели су 1968. године, након војне интервенције земаља Варшавског Блока у Чехословачкој.²⁷² Ипак, белешке неформалних разговора југословенских комуниста са представницима италијанске и шпанске партије показују да су многи италијански и шпански комунисти, годинама пре него што је постојање подела међу партијама Међународног радничког покрета постало очигледно, критиковали не само партијску идеологију совјетске партије и државне политике Совјетског Савеза, већ и оне марксистичке теорије које су савременици сматрали идејним основама бољшевичког социјалистичког модела.²⁷³ Италијански комунисти су већ средином педесетих година XX века, у време оних друштвених и економских промена у Италији које ће доцније теорије означити као последице „италијанског привредног чуда“, почели да користе термин *италијански пут у социјализам* како би означили нове политичке праксе италијанске партије, упркос чињеници да све до друге половине шездесетих година у формалним излагањима италијанских комуниста није било речи о промени партијске идеологије италијанске партије.²⁷⁴ Нарочито је интересантан случај расцепа у грчкој партији који је почео месецима пре него што су догађаји у Чехословачкој привукли пажњу глобалне јавности током лета 1968. године²⁷⁵, а чији би се структурални почети могли тражити још у оним сукобима струја грчких комуниста који су уследили непосредно након завршетка грађанског рата у Грчкој 1949. године.²⁷⁶ Са друге стране, неслагања руководства француске и шпанске са совјетском партијом послужила су као повод за почетак сукоба различитих струја француских и шпанских комуниста, од којих су неки трајали све до почетка осамдесетих година XX века, а многи су настављени и након нестанка реформистичког блока комунистичких партија Европе.²⁷⁷

Историјски развој неких од питања о којима су европски марксисте расправљали током свих наведених сукоба може се пратити до оних неслагања организација европске и глобалне левнице која су обележила поделе учесника Прве (1864-1876) и Друге (1889-1916)

²⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Анализе припремних материјала за XII Конгрес КПИ – информације о ранијим неслагањима италијанских комуниста са другим партијама европске левнице.

²⁷² Emir Gonel, *The Consequences of De-Stalinization of Eastern Europe: The Comparative analysis of Hungarian Revolution and Prague Spring*, (Budapest: Central European University Press, 2009), 49-70, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137. Peter Sugar, „Continuity and Change in Eastern European Authoritarianism”, *East European Quarterly*, 18 (1984).

²⁷³ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ.

²⁷⁴ Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59, Alexander De Grand, *The Italian Left in the Twentieth Century: A History of the Socialist and Communist Parties* (Bloomington: Indiana University Press, 1989).

²⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-727, Информације о расцепу у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа у Комунистичкој Партији Грчке.

²⁷⁶ D.H. Close, *Greece since 1945 – politics, economy and society* (London: Routledge, 2002), 105-118, Mark Mazower, „After the war was over: Reconstructing the Family, Nation, and the State in Greece, 1943-1960 (Princeton: Princeton University Press, 2016).

²⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224 Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-104-120, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Шпаније.

интернационале.²⁷⁸ Еврокомунисти су у другачијем друштвеном и историјском контексту поново покренули расправе о неким од оних питања која су послужила као повод за неколико трајних прекидања сарадње марксиста и анархиста крајем XIX, али и марксиста и социјалдемократа крајем XX века.²⁷⁹ Неслагања између анархиста окупљених око Михаила Бакуњина и присталица Карла Маркса довела су до сукоба између две највеће групе чланова Прве интернационале када је отворена дебата о питањима односа будућег радничког друштва према државним институцијама и самом концепту државе. Док је већина марксиста сматрала еволуцију националне у државу радничке класе, плуралних грађанских партија у једну радничку партију и буржоаских институција у пролетерске неопходним стадијумом на историјском путу преласка из капиталистичке у утопијску стварност пролетерског друштва, већина анархиста замишљала је друштво након аболиције националне државе и буржоаских институција као синдикалистичку конфедерацију директних демократија колективистичких заједница.²⁸⁰ Бакуњин је бранио тезу да ће се једнопартијска држава нужно претворити у „диктатуру партије над пролетаријатом уместо у диктатуру пролетаријата“ док ће се институције пролетерске диктатуре нужно развити у репресивне механизме на чијем ће се челу налазити они појединци који буду кадри да у одсуству материјалног капитала наметну своју вољу формално једнаким саборцима служећи се ауторитетом властите личности.²⁸¹ Интересантно је да су неке од првих критика политика совјетске партије које су изашле у партијским листовима италијанске партије наглашавале став да чланови руководства совјетске партије и државне администрације Совјетског Савеза представљају идејне моделе управо онаквих „ауторитарних личности“ на чије је потенцијалне злоупотребе партијске и институционалне моћи упозоравао Бакуњин.²⁸² Са друге стране, совјетска партијска штампа одговорила је на критике реформистичке струје италијанске партије означавајући италијанске комунисте као следбенике идеолошке мисли Карла Кауцког.²⁸³

Аутори текстова у совјетској штампи довели су италијанске комунисте у везу са кауцкистима због инсистирања италијанске партије на истицању партијског става да је војна интервенција земаља Варшавског Блока у Чехословачкој била империјалистички подухват који није имао за циљ да одбрани социјалистичке тековине од новог реформистичког руководства чехословачке партије, већ државне интересе Совјетског Савеза.²⁸⁴ Карл Кауцки је објавио своје критике империјалистичких тенденција СФСР Русије још током Руског грађанског рата (1917-1923), односно непосредно након што је 1921. године Црвена Армија преузела контролу над Демократском Републиком Грузијом, износећи претпоставку да идеолошке разлике између руских бољшевика и демократских социјалиста у Грузији нису биле довољно велике да би могле представљати уверљиви повод одлуке администрације СФСР Русије да оконча постојање младе републике на Кавказу.²⁸⁵ Нешто доцније Кауцки је отишао толико далеко да је означио идеолошке разлике између демократских социјалиста и бољшевика као узрок интервенције СФСР Русије у Грузији, истичући процене да совјетска партија користи наслеђене државне и империјалне механизме владавине бившег руског

²⁷⁸ Karl Marx, *The First International and After: Political Writings* edited by David Ferenbach and David Harvey (London: Verso, 2010), G.D.H. Cole, *The Second International 1889-1914*, (London: Macmillan, 1963), 1-37.

²⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије, дискусије италијанских комуниста о досадашњем развоју марксистичке мисли у Европи.

²⁸⁰ Saul Newman, *From Bakunin to Lacan: Anti-Authoritarianism and the Dislocation of Power*, (Washington DC: Lexington Books, 2007), 37-55, Donald Clark Hodges, „Bakunin's Controversy with Marx: An Analysis of the Tensions within Modern Socialism“, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 19, No. 3 (1960), 259-274.

²⁸¹ Michael Bakunin, „The struggle of two parties in the International Working Men's Association“ in: M. Bakunin, *Statism and Anarchy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 45-66.

²⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

²⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-429-436, Извештаји о реакцијама КП Совјетског Савеза на одлуке КП Италије усвојене на XII Конгресу италијанских комуниста у Болоњи.

²⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-414, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Ставови Комунистичке Партије Италије о агресији на Чехословачку.

²⁸⁵ Karl Kautsky, *Georgia: A Social Democratic Peasant Republic*, (London: IBL, 1921), 100-121.

режима како би се обрачунала са конкурентским партијама и покретима крајње левце у непосредном суседству новооснованог Совјетског Савеза, а нарочито са оним организацијама левце чија би идеологија потенцијално могла постати значајно прогресивнија од партијске идеологије совјетске партије.²⁸⁶ Са друге стране, потребно је приметити да су неки од личних анимозитета Кауцког и водећих бољшевичких мислилаца потицали још из времена позне Друге интернационале, када је дошло до разилажења у ставовима бољшевичке и социјалдемократске струје након што је отпочела дебата о питању потенцијалне сарадње радничких партија и покрета са оним партијама чија се идеологија може означити као прогресивна, али не и као марксистичка.²⁸⁷ Након усвајања оних партијских политика италијанске партије које су друге марксистичке партије држава Западне Европе дефинисале као „историјски компромис“ италијанских комуниста почетком седамдесетих година XX века, а које су за циљ имале проширивање сарадње комунистичке са социјалистичком и демохришћанском партијом у Италији, представници совјетске партије поново су почели да приликом сусрета са представницима других марксистичких партија означавају италијанске комунисте као Кауцкисте.²⁸⁸

Интересантно је да су још током расправа са делегатима партија Источне Европе на XII Конгресу италијанске партије 1969. године поједини италијански комунисти нашли за потребно да у својим излагањима нарочито нагласе разлике између марксистичке мисли чланова руководства италијанске партије и појединих социјалдемократских теоретичара који су писали под утицајем марксистичке мисли Карла Кауцког, истичући неопходност да се италијанска партија и формално ограда од оних идеја тзв. „самопроглашених“ кауцкиста које су проценили блиским „анти-револуционарној“ реторици буржоаских партија левце.²⁸⁹ Наиме, италијански комунисти истакли су процене да многи социјалдемократски теоретичари занемарују марксистички карактер ставова некадашњих кауцкиста, селективно анализирајући само оне сегменте теоријских дела Карла Каутског који се баве критиком једнопартијске диктатуре или империјалистичких тенденција СССР-а, које затим доводе у везу са властитим критикама самог концепта пролетерског друштва. Критикујући ставове како оних политичких партија у Италији и Европи које су означили као „старе буржоаске партије“ левце, тако и оних партија и покрета које су дефинисали као организације Нове левце, италијански комунисти позивали су се на Лењинава објашњења дистинкције између прогресивних партија које прихватају неминовност класне борбе, али не и неопходност успостављања диктатуре пролетаријата, и оних партија које виде стварање пролетерског друштва као финални циљ своје партијске политике.²⁹⁰

Италијански комунисти посебно су наглашавали став да италијанска партија променом партијске идеологије не одустаје од могућности револуционарног приступа класној борби, нити напушта идеју о привременој диктатури пролетаријата као прелазном стадијуму еволуције капиталистичког у пролетерско друштво, али да притом прихвата сарадњу са другим партијама левце као један од неопходних предуслова остваривања заједничког циља свих

²⁸⁶ L. Meldolesi, „The Debate on Imperialism Just before Lenin”, *Economic and Political Journal*, Vol 19, No. 2(1984), 1833-1839, Fernando Claudin, *Democracy and Dictatorship: Lenin and Kautsky*, *New Left Review*, Vol. 109, No. 1(1977), 65-85.

²⁸⁷ J. Lenz, *The Rise and Fall of the Second International* (New York: International Publishers, 1932), 30-51, Dick GEARLY, „The Second International: socialism and social democracy“ in: *Twentieth Century Political Thought*, edited by: T. Ball and R. Bellamy (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 217-238.

²⁸⁸ АЈ,СКЈ,507-IX,30/I-275-310, Информације гледањима КП Француске и КП СССР-а на политике КП Италије.

²⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁹⁰ В. И. Лењин је у свом делу „Држава и Револуција“, насталом током бурних догађаја 1917. године у Санкт Петербургу, као један од основних критеријума одређивања дистинкција између буржоаских и радничких партија левце навео однос према диктатури пролетаријата. Наиме, Лењин износи тезу да буржоаске партије левце признају постојање сталне класне борбе, а понекад чак и неопходност спровођења револуције, али да не признају неопходност успостављања диктатуре пролетаријата („која је диктатура само малом броју бивших експлоататора, а демократија пролетерима“) као прелазног стања друштва на путу од капиталистичке стварности до будуће марксистичке утопије (V.I. Lenin, „The State and Revolution“, in: *Collected Works*, Volume 25, 381-492, published by: Lenin Internet Archive (1999), marxists.org).

марксистичких партија Европе и света.²⁹¹ Притом, марксистички теоретичари из редова италијанске партије инсистирали су на разумевању разлика између диктатуре пролетаријата, односно онакве кулминације класне борбе каква може представљати један „историјски корак“ на дугом путу развоја марксистичке утопије, и диктатуре једне партије, која нужно искључује могућност постојања других прогресивних, али и марксистичких партија и идеологија, што су италијански комунисти оценили као „етичку супротност“ принципима једнакости и солидарности који би требало да усмеравају изградњу будућег пролетерског друштва.²⁹² Напослетку, припремне тезе за XII Конгрес италијанске партије јасно одређују стварање пролетерског друштва као заједнички циљ свих марксистичких партија различитих партијских идеологија, дефинишући успостављање демократског социјализма као завршни стадијум историјске еволуције друштвеног уређења свих појединачних заједница глобалног пролетерског друштва.²⁹³

Са друге стране, током истих излагања у којима су се ограђивали од ставова појединих Кауцкиста и социјалдемократа, италијански комунисти такође су истицали убеђење да италијанска партија не треба ни у ком случају да се ограђује од оних поређења савремених европских марксистичких теоретичара која доводе италијанске комунисте у везу са луксембургистима.²⁹⁴ Занимљиво је да су месецима пре усвајања промене партијске идеологије италијанске партије на XII Конгресу италијанских комуниста, марксистички часописи италијанске партије почели да објављују текстове који су се бавили развојем теоријске мисли луксембургиста и који су опширно објашњавали луксембургистичке критике једнопартијске диктатуре, које су представљале само један део луксембургистичких критика болшевичког социјалистичког модела.²⁹⁵ Питање избора између демократског социјализма и болшевичког социјалистичког модела, које је први пут покренуто приликом расправа Розе Луксембург са Владимиром Иличем Лењином и Лавом Троцким о резултатима пролетерских револуција и циљевима радничких покрета током 1917. и 1918. године, постало је једно најчешћих питања дебате у историји марксистичке теорије XX века.²⁹⁶ Упркос чињеници да се корени многих идеја о којима су пред крај Првог светског рата расправљале најутицајније личности највећих радничких покрета у Европи могу пратити деценијама, па чак и вековима уназад²⁹⁷, расправе о практичним проблемима уређења социјалистичког друштва постале су неизбежне оног тренутка када су марксистички покрети први пут у историји дошли у позицију

²⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

²⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

²⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

²⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

²⁹⁶ J.P. Netl, *Rosa Luxemburg*, (London: London University Press, 1966), 653-706, Ottokar Luban, „Rosa Luxemburg's Critique of Lenin's Ultra Centralistic Party Concept and of the Bolshevik Revolution”, *Journal of Socialist Theory*, Vol. 40, No. 3 (2012), 357-365, H. Schurer „Reflections on Rosa Luxemburg and the Bolshevik Revolution“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40 No. 95 (1962), 356-372.

²⁹⁷ Упркос чињеници да су појмови *демократије* и демократске праксе имали потпуно другачије друштвено подразумевано значење у различитим политичким културама кроз историју човечанства, многи мислиоци разматрали су етичке и практичне проблеме онаквог друштвеног уређења какво би се у њихово време могло означити као „демократско“ вековима и чак, миленијумима пре него што су савремени марксистички теоретичари критиковали „буржоаску“, представничку демократију као један од механизма легитимизације и репродукције положаја доминантних друштвених класа. Интересантни су примери Платонове критике демократије као уређења које не оставља могућности за настанак праве меритократије, и Аристотелове тезе да се демократија нужно претвара у тиранију, охлократију, олигархију или плутократију различитим врстама злоупотреба (R. Wallace, J. Ober, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, California University Press, 1997).

да креирају облике локалне администрације на оним територијама некадашњег Руског и Немачког царства над којима су остварили контролу током револуција 1917. и 1918. године.²⁹⁸

За разлику од немачких радничких покрета који су планирали да започну дуг историјски пут ка стварању марксистичке утопије формирањем различитих облика директних демократија на локалном нивоу или пак представничких демократија на нивоу немачких совјетских република, бољшевици су дефинисали социјалистички систем који су покушавали да створе као једнопартијску диктатуру пролетаријата са радничким саветима (совјетима) као највишим административним телима.²⁹⁹ Роза Луксембург је у својим текстовима многе тековине руске револуције означила као неке од најпрогресивнијих појава у дотадашњој историји, док је истовремено оштро критиковала оне елементе бољшевичког социјалистичког модела за које је оценила да нужно воде не само различитим врстама злоупотребе институционалне моћи, већ и обнови ранијих хијерархијских и ауторитарних механизма владавине који су, заједно са концентрацијом материјалног капитала, пресудно доприносили репродукцији бирократских сталежа бившег царског режима и доминантне класе капиталистичког друштва.³⁰⁰ У својим тезама о разликама између буржоаских и марксистичких партија левице, Лењин је наглашавао став да је диктатура пролетаријата не само неопходан стадијум у еволуцији социјалистичког друштва, већ и форма пролетерске демократије, која је репресивна само према оним друштвеним класама које су до настанка пролетерске демократије држале власт уз помоћ институција формално дефинисане диктатуре или пак „демократских“ институција буржоаског парламентаризма и плурализма, које су од француске револуције прикривале оне друштвене неједнакости које су директна последица материјалне неједнакости класа.³⁰¹ Упркос закључцима појединих каснијих анализа и доцније одређеним партијским ставовима многих социјалдемократских партија да је Роза Луксембург критиковала сам концепт диктатуре пролетаријата, теоријска дела најуглашеније марксистичке ауторке немачког радничког покрета јасно показују да је Луксембург наглашавала став да ће се диктатура пролетаријата показати као диктатура над радничком класом само у случају да остане заснована на онаквом једнопартијском политичком систему какав спречава изношење критичке мисли, спровођење отворене дебате током процеса партијског одлучивања и прилагођавање социјалистичког модела локалним околностима и потребама радништва.³⁰²

Луксембургисти сматрају да се, чак и у случају да једнопартијски политички систем на почетку свог историјског развоја не показује наведене тенденције, временом може догодити да партијске структуре моћи постану превише затворене и изоловане од друштвено политичке стварности пролетерског друштва, што ће се одразити не само на компетентност партије да доноси исправне одлуке већ ће довести и до „дехуманизације“ односа партијске бирократије према пролетаријату.³⁰³ Такође, поједине доцније историјске биографије и политиколошке анализе ставова Розе Луксембург посветиле су нарочито пуно пажње хуманистичким, али и оним ставовима немачке револуционарке које су оценили као „пацифистичке“, као и

²⁹⁸ Pavel Osinsky, „War, State Collapse, Redistribution: Russian and German Revolutions Revisited”, *Political Power and Social Theory*, 19 (2008), 3-38. Matthew Rendle, „Making Sense of 1917: Towards a Global History of Russian Revolution”, *Slavic Review*, Vol. 76, No. 3 (2017), 600-618.

²⁹⁹ Ђузепе Бофа, *Повијест Совјетског Савеза* (Ријека: Отокар Кершовани, 1985), Dietrich Orlow, „A German Revolution 1918-1919”, *German Studies Review*, Vol. 5, No. 5 (1982), 187-203, Johann Arnason, „The Unimaginable Revolution: 1917 in Retrospect”, *Historical Sociology*, 2 (2018), 123-143.

³⁰⁰ Rosa Luxemburg, „Chapter 6: The problem of dictatorship“, in: *Rosa Luxemburg, The Russian Revolution* (London: Workers Age Publishing, 1940), 33-41.

³⁰¹ V.I. Lenin, „The State and Revolution“, in: *Collected Works*, Volume 25, 381-492, published by: Lenin Internet Archive (1999), 6-88, <https://www.marxists.org/ebooks/lenin/state-and-revolution.pdf>.

³⁰² Charles F. Elliott, „Lenin, Rosa Luxemburg and the Dilemma of the Non-Revolutionary Proletariat”, *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 9, No. 4 (1965), 327-338, Rosa Luxemburg, „Chapter 6: The problem of dictatorship“, in: *Rosa Luxemburg, The Russian Revolution* (London: Workers Age Publishing, 1940), 33-41.

³⁰³ Mayra Cotta, „Democracy and Dictatorship: Luxemburg’s Path to Revolution”, in: *The German Revolution and Political Theory*, edited by: G. Kats, J. Muldon (London: Macmillan, 2019), 183-197, E. D. Weitz, „Rosa Luxemburg Belongs to Us!” *German Communism and the Luxemburg Legacy*, *Central European History*, Vol. 27, No. 1 (1997), 27-64.

ненасилном карактеру револуција у појединачним немачким федеративним државама.³⁰⁴ Ипак, потребно је приметити да је Роза Луксембург, означавајући многе политике руских большевика као репресивне, у више својих текстова изразила слагање са Лењиновом идејом да тренутно револуционарно насиље може зауставити континуирано свакодневно насиље, али не може квантитативно превазићи „историјску суму“ свакодневног насиља доминантних друштвених класа над радничком класом и империјалних сила над покореним народима.³⁰⁵ Са друге стране, Роза Луксембург је писала о неопходности да принципи хуманости и солидарности имају приоритет над свим другим вредностима које ће усмеравати процес одређивања уређења будућег демократско социјалистичког друштва као и односа у марксистичким покретима и партијама.³⁰⁶ Рани радови представника реформистичке струје италијанских комуниста показују да су луксембургистичке идеје о хуманистичком карактеру уређења будућег социјалистичког друштва и демократском начину одлучивања у марксистичким партијама имале утицаја на процесе формирања првих идејних концепција *италијанског пута* у социјализам.³⁰⁷

Чланови руководства италијанске партије позивали су се на дела Розе Луксембург у оном делу припремних материјала за XII Конгреса италијанских комуниста у Болоњи који су назвали „тезе о држави без партије водиле“, где је опширније разматрана идеја италијанских комуниста да ће постепена еволуција политичког система у егалитарнији и директнији облик демократије допринети транзицији друштвено-економског система у демократски социјализам.³⁰⁸ Италијански комунисти одредили су унутрашњу демократизацију саме комунистичке партије као предуслов историјског развоја вишепартијског представничког система који бирачима оставља избор између великог броја буржоаских партија са веома сличним партијским идеологијама у онакав систем какав пружа могућност директнијег демократског изјашњавања у корист ставова више марксистичких партија различитих партијских идеологија.³⁰⁹ Излагања италијанских комуниста на XII Конгресу посветила су нарочиту пажњу образложењу конгресне тезе о „историјској неминовности“ губитка јавне подршке доминантим политичким партијама у Италији услед унапређивања животног стандарда и образовања радничке класе која ће све више продубљивати „колективно сазнање“ да буржоаске партије формирају политичку културу која спречава да потребе радничке класе постану јавна питања примарног значаја.³¹⁰ Последично, буржоаске партије биће принуђене да у циљу очувања политичког положаја реформишу своје политике, демократизују своје бирократске структуре, и да напослетку измене своју партијску идеологију до те мере да ће она постати блиска партијској идеологији марксистичких партија.³¹¹ Ипак, италијански комунисти предвидели су да ће приближавање партијске идеологије других италијанских партија идеологији комунистичке партије означити почетак једне од последњих фаза

³⁰⁴ Sonia Herrera, Rosa Luxemburg – anticapitalism to get to the pacifist utopia”, in: *Pacifists during the First World War*, (International Catalan Institute for Peace, 2022), Damian Winczewski, „Rosa Luxemburg on Revolutionary Violence“, *Studies in East European Thought*, 2 (2022), Charles F. Elliott, „Lenin, Rosa Luxemburg and the Dilemma of the Non-Revolutionary Proletariat”, *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 9, No. 4 (1965), 327-338.

³⁰⁵ Rosemary O’ Kane, *Rosa Luxemburg in Action – For Revolution and Democracy*, (London: Routledge, 2015), E. B. Ashton, „Rosa Luxemburg’s theory of Revolution”, *Social Research*, Vol. 40, No. 1, (1973), 83-109, F. Jacob, „Rosa Luxemburg: Revolution Theory and Revolutionary Practice”, in: *Rosa Luxemburg: Leben und Wirken*, 45-96.

³⁰⁶ Rosa Luxemburg, The Politics of Revolution, in: *The Rosa Luxemburg Reader*, edited by: K. Anderson and P. Hudis, (New York: MRP, 2004), 128-248, Rosa Luxemburg, „Chapter 6: The problem of dictatorship“, in: *Rosa Luxemburg, The Russian Revolution* (London: Workers Age Publishing, 1940), 33-41.

³⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

³⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КПИ, Тезе о „држави без партије водиле“, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-425, Информације о значајним ставовима КП Италије.

³⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

³¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

³¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КПИ, Тезе о „држави без партије водиле“, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-425, Информације о значајним ставовима КП Италије.

„демократске“ транзиције капитализма у социјализам, којој морају претходити онакве реформе политика и унутрашње структуре комунистичке партије какве ће омогућити да италијански комунисти постану политичка сила која ће усмеравати промене италијанске политичке и друштвене стварности.³¹² Закључци XII Конгреса италијанских комуниста нарочито наглашавају тезу да приближавање италијанске партије другим партијама има за циљ повећање учешћа италијанских комуниста у доношењу оних политичких одлука које могу допринети побољшању положаја радничке класе и проширивању социјалних политика, али и убрзавању оних процеса који ће довести до еволуције капитализма у социјализам, док промене партијске идеологије и унутрашњег уређења италијанске партије имају за циљ да послуже као „идејни модел“ будућих реформи политичког система у Италији.³¹³

Образложења неких од одлука о променама надлежности локалних административних структура, начина рада партијске бирократије и процеса одлучивања у италијанској партији које су усвојене након XII Конгреса италијанских комуниста садржала су идеје које је Роза Луксембург изнела у „Дијалектици спонтаности и организације“ (где се *спонтаност* односи на видове директне демократије, а *организација* на страначко институционални приступ класној борби).³¹⁴ Италијанска партија усвојила је одлуку да ће процес усвајања свих значајних партијских ставова подразумевати дебату чланова стручних и надлежних партијских тела, гласање у коме ће поред партијске дирекције учествовати и представници локалних партијских одбора, радничких синдиката блиских италијанској партији и изван број италијанских комуниста без партијске функције, као и покретање јавне дебате у којој ће моћи да узму учешћа не само италијански комунисти већ и сви заинтересовани грађани Италије.³¹⁵ Са друге стране, због неопходности брзог и одлучног суочавања са променама у друштвеним и политичким околностима, на XII Конгресу одлучено је да ће партијска дирекција италијанске партије задржати монопол у одлучивању о привременим променама партијских политика италијанске партије, али да ће своје одлуке доцније морати да образложи на конгресима представника локалних партијских одбора и пленумима партијског руководства, као и да ће сви италијански комунисти моћи да позову на одговорност чланове партијске дирекције.³¹⁶ Такође, након XII Конгреса италијанских комуниста значајно су проширена овлашћења локалних одбора италијанске партије, али и обавезе локалних партијских администрација да извештавају партијско руководство о актуелним политичким питањима или променама друштвених околности у појединим општинама и окружним.³¹⁷ Обавештења о раду партијских тела италијанске партије која су италијански комунисти послали Одељењу за међународне односе Савеза комуниста Југославије показују да су локални одбори италијанске партије већ првих месеци након стицања нових овлашћења покренули изван број политичких иницијатива у циљу побољшања животног стандарда локалних заједница, као и серије јавних састанака и дискусија на којима се говорило о проблемима и потребама општинских и окружних синдикалних организација.³¹⁸ Приликом разговора са представницима југословенске партије, италијански комунисти у више наврата су нарочито нагласили став да је децентрализација италијанске партије један од неопходних услова наставка процеса демократизације Комунистичке Партије Италије.³¹⁹

³¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

³¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

³¹⁴ Rosa Luxembour, Spontaneity, Organization and Democracy, in: *The Rosa Luxembour Reader*, edited by: K. Anderson and P. Hudis, (New York: MRP, 2004), 248-281, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Финалне оцене ставова италијанских комуниста истакнутих у закључцима XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

³¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

³¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке о реформама политика КП Италије усвојеним на конгресу у Болоњи.

³¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-537-565, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

³¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије и кретањима у КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Преписка партијских тела и представника СК Југославије и КП Италије.

³¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

Закључци XII Конгреса италијанских комуниста означили су проширивање овлашћења партијских одбора у италијанским провинцијама и формирање система директног одлучивања о предизборном програму комунистичке партија у различитим локалним заједницама као један од првих корака дугог процеса прилагођавања социјалистичког модела италијанске партије историјским и друштвеним посебностима Италије.³²⁰ Док је нова партијска идеологија италијанске партије дефинисана као *демократски социјализам*, промене партијских политика и унутрашњег уређења партије шире су објашњене у оним конгресним излагањима италијанских комуниста током којих је нова социјалистичка пракса италијанске партије означена као *италијански пут у социјализам*.³²¹ Упркос чињеници да је термин демократски социјализам коришћен још од средине педесетих година XX века, документација партијских тела југословенске партије сведочи да су аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе били нарочито изненађени честом употребом термина *италијански пут у социјализам* током месеци у званичним изјавама италијанских комуниста, а нарочито у оним текстовима партијске штампе италијанске партије који су говорили о неопходности да се италијански марксисти интензивније посвете проучавању дела Антонија Грамшија.³²² Доцније анализе означиле су феномен поновног објављивања Грамшијевих књига и чланака од стране издавачких предузећа италијанске партије у месецима који су претходили конгресу у Болоњи као процес „*поновног проналажења Грамшијеве мисли*“, који су доводиле у непосредну везу са променама партијске идеологије италијанске партије.³²³ Међутим, текстови и конгресна излагања италијанских комуниста сведоче да су идеје најутицајнијег италијанског марксистичког теоретичара имале великог утицаја на формирање партијских политика много пре него што су италијански марксисти почели да говоре о промени партијске идеологије италијанске партије.³²⁴ Ипак, исти извори сведоче да су све до XII Конгреса италијанске партије многи италијански комунисти оклевали да говоре управо о оним деловима Грамшијевих дела који су доцније коришћени да легитимизују усвајање политика *италијанског пута у социјализам*, а који су имплицирали разлике између Грамшијевих идеја о будућем развоју партијске идеологије италијанске партије и ставова оних италијанских и совјетских марксистичких теоретичара који су бранили тезу о универзалној применљивости большевичког социјалистичког модела.³²⁵

Припремни материјали за конгрес у Болоњи посветили су велику пажњу Грамшијевим упоредно историјским истраживањима и закључцима о економским, културним и политичким посебностима не само различитих земаља, већ и њихових многобројних географских регија и локалних друштвених заједница.³²⁶ Упоредо са историјском еволуцијом различитих економских услова и политичких феномена, Грамши је упоређивао процесе формирања оних покрета које је означавао као социјалне или социјалистичке и промене њихових идеологија у различитим областима Италије и других европских земаља, покушавајући да установи везе између друштвених околности и историјског развоја марксистичке мисли.³²⁷ Тезе чијим је

³²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

³²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

³²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-425, Информације о ставовима КПИ.

³²³ James G. Colbert, „Eurocommunism and the Italian Marxist Tradition“, *Studies in Soviet Thought*, Vol. 23, No. 3 (1982), 205-228, Peter Gibbon, „Gramsci, Eurocommunism and the Comintern“, *Economy and Society*, 3 (1983), 328-366.

³²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КПИ о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посете делегација КПИ.

³²⁵ Frančeska Kjaroto, „Otkrivanje Gramšija u Italiji u prvim posleratnim godinama 1947-1951“ u *Antonio Gramši, O državi*, prir. A. Radaković (Beograd: Proletkult i Jugocoord, 2021), 17-25, Jan-Werner Müller, „The Paradoxes of Post-War Italian Political Thought“, *History of European Ideas*, Vol 39, No 1 (2013), 79-102, William E. Griffith, „Eurocommunism, The Third Great Communist Schism?“ in: *Soviet American Regional Competition*, (Cambridge: CISMIT, 1976), 3-46, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, наведени извори.

³²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КПИ, Тезе о „*италијанском путу у социјализам*“, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-425, Информације о значајним ставовима КП Италије.

³²⁷ Joseph V. Femia, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford: Oxford University Press, 1987), 190-216, M. Skidar, M. Al-Amin, „Antonio Gramsci's Political Thought: An

усвајањем на XII Конгресу италијанских комуниста формално започео процес промене партијске идеологије италијанске партије садрже онакве интерпретације Грамшијевих текстова какве имплицирају да је најпознатији италијански марксистички теоретичар отворено критиковао прихватање болшевичког социјалистичког модела од стране марксистичких партија и покрета изван Совјетског Савеза.³²⁸ Ипак, Грамши у својим списима није ишао много даље од истицања закључка да је немогуће одредити универзално применљиву социјалистичку праксу, каква би дала идентичне резултате у свим економским, политичким и географским регијама, као ни партијску идеологију која не би била подложна процесима промене, какве би чланови марксистичке партије спроводили или формално, са јасном намером да прилагоде своју партијску идеологију друштвеним околностима или пак несвесно, под утицајем последица историјских процеса дугог трајања.³²⁹ Упркос наведеном, многи италијански комунисти су готово деценију пре почетка сукоба италијанске и совјетске партије говорили представницима југословенске партије да су у Грамшијевим делима нашли инспирацију за даљи развој својих размишљања о потреби да прекину са покушајима прилагођавања болшевичког социјалистичког модела италијанским приликама и да започну процесе изградње нове социјалистичке праксе и одређивања партијске идеологије која ће одговарати друштвеним и историјским посебностима Италије.³³⁰

Годинама након XII Конгреса италијанске партије, италијански комунисти су налазили за потребно да у званичне дефиниције партијских ставова италијанске партије инкорпорирају читаве цитате из Грамшијевих дела, а нарочито делове оних размишљања Антонија Грамшија која су се бавила опширним разматрањем идеје о неопходности прилагођавања партијских идеологија и политика различитих комунистичких партија тренутним императивима, али и променама друштвених околности политичког рада марксистичких партија.³³¹ Занимљив је случај формирања нове политичке праксе партијских одбора на Југу Италије након усвајања оног скупа партијских политика италијанске партије који је касније означен као „историјски компромис“, када су се италијански комунисти позивали на она Грамшијева размишљања систематизована под насловом „Јужно питање“ како би објаснили и легитимисали потребу да се појединим партијским одборима у Напуљу, Калабрији и на Сицилији одобри већи степен независности од партијске дирекције у доношењу одлука од оног који су уживале локалне

Analysis”, *Research on Humanities and Social Sciences*, Vol. 18, No. 1 (2016), Thomas R. Bates, „Gramsci and the Theory of Hegemony”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 36, No. 2 (1975), 351-366.

³²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-425, Информације о ставовима КПИ.

³²⁹ Antonio Gramsci, *O državi*, prir. Ivo Petrinović (Beograd: Radnička štampa, 1979), Antonio Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, vol. 3, (New York: Columbia University Press, 2007), Antonio Gramsci, Philosophy, Common Sense, Language and Folklore, in: *The Gramsci Reader, Selected Writings 1916-1935*, ed. by David Forgas (New York, New York University Press, 2000), 323-363.

³³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КПИ о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посете делегација КПИ.

³³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке о реформама политика КП Италије усвојеним на конгресу у Болоњи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-537-565, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

партијске администрације у Тоскани³³² и на ободу италијанских Алпа.³³³ Такође, италијански комунисти крајем шездесетих година проценили су да је Грамши већ почетком двадесетих година прошлог века изразио отворено неслагање са принципима большевичког социјалистичког модела када је, критикујући „поједностављена“ схватања друштвених и историјских процеса оних италијанских комуниста који су на пленуму у Торину закључили да је „*јужни сељак свестан да га експлоатише индустријска буржоазија са Севера, па ће зато бити лако северном пролетеру да га еманципује*“, изнео став да не постоји „*јединствена магична формула*“ проширивања марксистичких покрета.³³⁴ Ипак, посматрајући развој политичких покрета убраних и руралних друштава на Југу Италије, Грамши је изнео претпоставку да су се многи становници јужних италијанских области опирали националном уједињењу због оних анимозитета према индустријализованом италијанском Северу који су потекли из свести о друштвеним неједнакостима италијанских области, као и због тежње да очувају интегрисаност својих медитеранских заједница, барем у истој мери у којој су то чинили мотивисани традиционалистичким уверењима и осећањима локалног патриотизма.³³⁵

Готово педесет година након Грамшијевог хапшења, први следећи генерални секретар италијанске партије који је био пореклом са Сардиније унео је наводе из „Јужног Питања“ у своје текстове који су предлагали формирање нових политика италијанске партије у циљу повећања политичке релевантности италијанских комуниста на крајњем Југу италијанског полуострва, као и на медитеранским острвима.³³⁶ Позивајући се на Грамшијеве процене да се јавна подршка комунистичкој партији у јужним италијанским провинцијама може значајно повећати уколико се интерпретације партијске идеологије приближе култури и колективним вредностима локалних заједница³³⁷, Берлингуер је предлагао одређивање толерантнијих

³³² Интересантно је да су многи италијански комунисти, али и аутори каснијих друштвених и историјских студија покушавали да објасне успон популарности и одржање политичког утицаја Комунистичке Партије Италије у појединим италијанским областима анализирајући географске, економске, друштвене и историјске посебности наведених регија. Посебно је занимљив пример општина на источном ободу италијанских Алпа, у којима је комунистичка партија уживала јако присуство од својих скупова у Торину, преко Другог светског рата, па све до периода сарадње између локалних одбора КПИ у Алпима и локалних одбора СКЈ у Словенији. Такође, интересантан је пример Тоскане, у којој је КПИ континуирано добијала највећи број гласова од свих политичких партија учесница локалних избора још од краја Другог светског рата па све до деведесетих година XX века, упркос чињеници да је Тоскана постала једна од најбогатијих италијанских провинција захваљујући пољопривреди и терцијарном сектору у већој мери него развоју тешке индустрије (Murray Edelman, „Causes of Fluctuations in Popular Support for the Italian Communist Party Since 1946“, *The Journal of Politics*, Vol. 20, No.3 (1958), 532-552, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-667, Извештаји о сарадњи са локалним одборима КП Италије).

³³³ Antonio Gramsci, *The Southern Question*, (New York: Bordighera Press, 1995), 2-47, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и активностима КП Италије, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-537-565, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

³³⁴ Antonio Gramsci, „Some aspects of the Souther Question“, in: A. Gramsci, *Selections from political writings, 1921-1926*, edited by: Q. Hoare (London: Lawrence and Wishar, 1978), AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КПИ.

³³⁵ Такође, Грамши је проценио да ће подршка цркве идеологијама деснице, оне друштвене силе које су француски аналити доцније означили као „страхове од модернизације“, као и популарност ауторитарних личности у политичкој култури традиционалних и хомогених заједница учинити партије крајње деснице доминантним партијама јужних провинција, али да ће напори фашистичког режима да централизује локалну администрацију и повећа државну контролу над различитим аспектима друштвеног и политичког живота резултовати појавом извесних отпора на Југу Италије (A. Gramsci, претходно наведено дело).

³³⁶ Enrico Berlinguer, *Casa per casa, Strada per strada: la politica delle idee*, (Rome: Zolfo Editore, 2019), Enrico Berlinguer, *Per un nuovo grande compromesso storico* (Rome: Castelvecchi, 2014).

³³⁷ Интересантан је пример сведочења каснијих Берлингуерових биографа о начину на који је млади Берлингуер привукао пажњу Палмира Тољатија, што му је омогућило брз напредак у хијерархији партијске омладине КПИ. Наиме, каснија сведочанства Берлингуерових савременика са Сардиније говоре да је будући генерални секретар италијанске партије успео да, непосредно након Другог светског рата, убеди велики број ученика локалних католичких интерната, па чак и поједине свештенике, да се учлане у КПИ. Берлингуер је наводно успео да се приближи члановима локалних институција католичке цркве тако што је одлазио на скупове младих хришћана и анализирао јеванђеља из марксистичке перспективе, али и говорио о сличностима хришћанских вредности и

партијских ставова о традиционализму, приближавање партије католичкој цркви и покретање многих социјалних програма локалних одбора италијанске партије на Југу који би демонстрирали локалном становништву да партија дели вредности тзв. „интегрисаног сиромаштва“ медитеранских заједница.³³⁸ Приликом доцнијих разговора са југословенским комунистима, Берлингуер је тврдио да су Грамши и многи његови савременици планирали да дефинишу партијске политике сличне оним које су доцније постале познате као „историјски компромис“ италијанских комуниста, али су наведене намере руководства италијанске партије напуштене током година диктатуре крајње деснице и након што је постало јасно да би радикалније реформе партијских политика могле изазвати побуну оних италијанских комуниста који су веровали у универзалну применљивост бољшевичког социјалистичког модела.³³⁹ О снази утицаја партијске опозиције реформистичкој струји италијанских комуниста сведочи и чињеница да су поједини чланови партијског руководства страховали од расцепа у италијанској партији и годинама након што је конгрес италијанских комуниста у Болоњи 1969. године усвојио промене партијске идеологије Комунистичке Партије Италије.³⁴⁰

Почетком седамдесетих година XX века, поједини аутори текстова у италијанској партијској штампи налазили су нарочито занимљивим да је Антонио Грамши пола века раније размишљао о различитим факторима који су могли допринети спајању извесних елемената идеологија старих гарибалдистичких и карбонарских друштава са марксистичким идеологијама током година формирања првих италијанских радничких покрета, али и о феномену солидарности организација левице у Италији у поређењу са однисима партија крајње левице у многим другим земљама Западне Европе.³⁴¹ Интересантно је да су нека од каснијих истраживања проценила да се почетак процеса идеолошке „бољшевизације“ италијанске партије временски поклапа са Грамшијевим једанаестогодишњим боравком у затвору (1926-1937) за време Мусолинијеве диктатуре, током кога је настао највећи број оних Грамшијевих дела која говоре о посебностима развоја марксистичке мисли у Италији.³⁴² Са друге стране, аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије наглашавали су процене да су се партијски ставови италијанске партије највише приближили ставовима совјетске партије током последњих година Другог светског рата, када су италијански партизани чинили значајно већи део оних јединица које су се бориле против трупа лојалних режиму крајње деснице него што је то био случај са државном војском нове владе у Риму.³⁴³ Ипак, обе наведене претпоставке говоре у прилог тезама оних аутора који су доцније проценили да је суочавање италијанске левице са политичком репресијом фашистичке диктатуре имало извесног утицаја на јачање бољшевичке марксистичке мисли међу италијанским комунистима, али и члановима других партија италијанске левице.³⁴⁴ Међутим, анализирани извори показују да је заједничко учешће у антифашистичкој борби допринело и

вредности италијанске левице (Giuseppe Fiori, *Vita di Enrico Berlinguer*, Bari: Editori Laterza, 1989, E. Berlinguer, Enrico Berlinguer, *Una vita migliore*, Rome: Edizioni Clichy, 2014).

³³⁸D. Kertzer, „Participation of Italian Communists in Catholic Rituals: Case Study”, *Scientific Study of Religion*, I (1975), 1-11, E. Carrillo, „Italian Catholic Church and Communism”, *Catholic Historical Review*, 4 (1981), 644-657.

³³⁹ AJ, КПР, I-3-a/46-61, AJ, КПР, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Енрика Берлингуера.

³⁴⁰ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416, Разговори вођени са Карлом Галуцијем 7. септембра 1969. године, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о политици КПИ према догађајима у Чехословачкој.

³⁴¹ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету.

³⁴²Thomas R Bates, „Antonio Gramsci and the Bolshevization of the PCI”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 2/3 (1976), 115-131, Aldo Agosti, „Stalinization and the Italian Communist Party”, in: *Bolshevism, Stalinism and the Comintern, Perspectives of Stalinization 1917-1923*, edited by N. Laporte (London: Palgrave Macmillan, 2008), 146-166.

³⁴³ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-390-415, Подсетници о досадашњем развоју сарадње са КП Италије, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-465 Информације о кретањима у КПИ и значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

³⁴⁴ Charles F. Delzell, „The Italian Anti-Fascist Resistance in Retrospect: Three Decades of Historiography”, *The Journal of Modern History*, Vol. 47, No. 1 (1975), 66-96, Philip V. Cannistraro, „Luigi Antonini and the Italian Anti-Fascist Movement in the United States, 1940-1943”, *Journal of American Ethnic History*, Vol. 5, No 1 (1985), 21-40. Dario Azzellini, „Italy from the anti-fascist resistance to the new left 1945-1960”, in: *The International Encyclopedia of Revolution and Protest from 1500s to the Present* edited by: I. Ness (London: Willey Backwell, 2009), 1832-1845.

одржавању релативно блиских односа партија италијанске левице током процеса проширивања и смањивања разлика у формалним одређењима партијских идеологија.³⁴⁵ Примера ради, извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да је усвајање нове партијске идеологије италијанских комуниста само убрзало већ годинама раније започете процесе поновног зближавања комунистичке и социјалистичке партије у Италији.³⁴⁶ Упркос чињеници да су италијански комунисти тек 1969. године напустили блиске везе са совјетском партијом и оне партијске политике које су дефинисане током покушаја прилагођавања болшевичког социјалистичког модела италијанским условима, италијанска партија имала је развијену сарадњу са готово свим партијама италијанске левице много пре конгреса у Болоњи.³⁴⁷ Делови припремних материјала за XII Конгрес италијанских комуниста који садрже опширинија објашњења *италијанског пута у социјализам* посебно наглашавају процене да је, поред многих друштвених и историјских посебности Италије, један од узрока „традиционалне“ блискости партија италијанске левице различитих партијских идеологија, али и зближавања италијанске партије са другим марксистичким партијама медитеранских држава стално присуство страха од успона диктатура крајње деснице на Медитерану.³⁴⁸

Процеси промене партијских идеологија највећих марксистичких партија Медитерана у контексту сукоба крајње левице и деснице, Хладног рата и проширивања социјалних политика „државе благостања“

Аутори извештаја Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије у више наврата су посебно наглашавали процене да се политичке активности, али и правци идеолошког развоја марксистичких партија медитеранских земаља не могу потпуно разумети уколико се посматрају издвојено из контекста сукоба партија крајње левице са партијама крајње деснице држава Медитерана.³⁴⁹ Од времена успона првих диктатура крајње деснице у медитеранским земљама између два светска рата до друге половине седамдесетих година XX века пропаганда различитих организација деснице у Португалу, Шпанији, Француској, Италији, Грчкој и Турској наглашавала је идеју о неопходности формирања онакве владе каква ће својим ауторитетом, а у случају потребе и војним средствима ограничити утицај марксистичких партија и покрета.³⁵⁰ Пропаганда партија крајње деснице неретко је објашњавала пораст популарности марксистичких идеологија старим реторичким конструкцијама европске деснице из времена индустријализације и буржоаских револуција XIX века које су говориле о „моралној декаденцији“ европских друштава и нестанку традиционалних вредности, али и о етичкој исправности рестаурације нарушеног друштвеног

³⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Подсетници о развоју односа са партијама левице у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју сарадње са партијама левице у Италији.

³⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем и руководством СП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Извештаји о разговорима представника СКЈ са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, информације о сарадњи КП и СП у Италији.

³⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-400-415, Информације о сукобу КП Италије и КП СССР-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-556, Извештаји о развоју односа КП Италије са осталим партијама италијанске левице.

³⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

³⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

³⁵⁰Тодор Куљић, *Фашизам*, (Београд: Нолит, 1977), 22-28, Андреј Митровић, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе 1919-1939* (Београд: Завод за уџбенике, 2004), 69-89, Ivan T. Berend, *Ekonomika istorija Evrope u XX veku* (Београд: Arhipelag, 2009), 92-129.

поретка успостављањем диктатуре.³⁵¹ Доцнија истраживања дошла су до закључка да већ током прве деценије Хладног рата реторика појединих партија крајње деснице у медитеранским земљама почиње да преузима све више елемената реторике америчких макартиста из времена „црвеног страха“³⁵² и да последично све интензивније означава партије крајње левнице Западне Европе као сателите совјетске партије у служби државних интереса Совјетског Савеза.³⁵³ Интересантан је случај доласка војне диктатуре на власт у Грчкој, када је администрација „пуковничког режима“ покушала да легитимизује спровођење државног удара од стране војних организација блиских ставовима крајње грчке деснице 1967. године претпостављеном опасношћу од заоштравања економске и политичке кризе у земљи, али и од повећања уличног насиља, као и совјетског утицаја у Грчкој уколико би дошло до повратка комунистичке и других партија левнице на грчку политичку позорницу у епилогу реформи премијера Папандреуа.³⁵⁴ Такође, занимљиво је да су франкистичке организације у Шпанији објашњавале своје противљење повратку шпанских комуниста у земљу након смрти Франциска Франка 1975. године страхом од могућег „комунистичког преврата“ који би имао подршку Совјетског Савеза, упркос чињеници да су се шпански комунисти у емиграцији морали ослањати на финансијску подршку других партија Међународног радничког покрета након почетка сукоба руководства шпанске партије са совјетском партијом на саветовању КП Европе у Москви 1969. године.³⁵⁵

Са друге стране, приликом више различитих сусрета представника југословенске и италијанске партије, југословенски и италијански комунисти проценили су да је константно обнављање политичког и друштвеног утицаја организација крајње деснице у медитеранским земљама допринело формирању и јачању многих марксистичких покрета, али и комунистичких партија држава Медитерана.³⁵⁶ Извештаји институција Социјалистичког савеза радног народа Југославије сведоче да су већ током разговора о организацији конференција партија медитеранске левнице шпански комунисти поверили представницима других партија реформистичког блока Кариљове претпоставке да ће процес политичке транзиције у Шпанији резултовати слабљењем политичког положаја партија крајње деснице, али и партија крајње левнице.³⁵⁷ Занимљиво је да су, анализирајући изборне неуспехе шпанских комуниста почетком осамдесетих година XX века, аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије претпоставили да је узрок губитка популарности шпанске партије нестанак страха од франкистичког преврата након неуспеха државног удара организација

³⁵¹ Othon Evangelos Anastasakis, „Authoritarianism in XX Century Greece, Ideology and Education under the dictatorships of 1936 and 1967” (Phd Thesis at the Department of Government, London School of Economics and Political Science, University of London, 2014), 47-58, Goffredo Adinolfi, „The Institutionalization of Propaganda in the Fascist Era: The Cases of Germany, Portugal, and Italy”, *The European Legacy* Vol. 17. No. 5 (2012), 607-621.

³⁵² A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy”, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, D. Sassoon, „The rise and fall of the European Communism 1939-1948”, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169.

³⁵³ Примера ради, извештаји партијских тела југословенске партије показују да су различите партије италијанске деснице оправдавале су учешће организација крајње деснице у насилним обрачунима са покретима крајње левнице који су почели након масакра у Ђинестри 1947. године потребом да се спречи потенцијална „совјетска завера“, али су исто чиниле и више од три деценије касније током „година олова“ (*anno di piombo*) у Италији, када је равнотежа блоковске моћи већ била значајно померена у корист Западног Блока (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-390-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији).

³⁵⁴ Milan Ristović, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974.“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012), Nicos Mouzelis, „Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece“, in *Modern Greece* (London: Palgrave Macmillan, 1978), 115-133, Mark Mazower, *After the war was over: Reconstructing the Family, Nation, and the State in Greece, 1943-1960* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

³⁵⁵ John Hooper, „Spain in Search of Itself”, *The Wilson Quarterly*, Vol. 17, No. 4, (1993), 8-25, O. G. Encarnacion, „Spain after Franco – Lessons in democratization”, *World Policy Journal*, Vol. 18, No.4, 35-44, АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Информације о КП Шпаније.

³⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

³⁵⁷ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији конференција КП Медитерана.

крајње деснице у Шпанији 1981. године.³⁵⁸ Такође, исти извори наглашавају претпоставке да су дуги процеси погоршавања политичког положаја грчких комуниста и опадања утицаја комунистичке партије на друге партије левице у Грчкој почели већ након пада администрације војне диктатуре 1974. године.³⁵⁹ Поједини италијански комунисти ишли су још даље од југословенских колега, процењујући да је чак и делимично превазилажење расцепа у грчкој партији у другој половини седамдесетих година XX века било барем у извесној мери мотивисано намерама руководства спољашње и унутрашње грчке партије да грчкој јавности представе слику јединства у грчкој партији како би ублажили перцепције савременика о губитку политичке релевантности грчке партије.³⁶⁰ Напослетку, италијански комунисти су већ почетком осамдесетих година прошлог века означили „*колективно осећање исцрпљености*“ великих делова италијанског друштва честим обрачунима организација крајње левице и деснице, различитим облицима терористичких напада и другим бурним догађајима „година олова“ (*anno di piombo*) у Италији (1969-1989) као један од узрока запаженог губитка јавне подршке комунистичкој, али и свим другим партијама италијанске крајње левице.³⁶¹ Упркос чињеници да је термин „година олова“ настао у италијанској штампи током седамдесетих година XX века, сукоби организација крајње левице и деснице праћени различитим врстама идеолошки мотивисаног тероризма постали су до те мере честе појаве у Грчкој већ средином претходне деценије, али и у Шпанији током процеса политичке транзиције, да су италијански комунисти почели да употребљавају наведени термин како би означили сличне насилне манифестације идеолошких сукоба и друштвених тензија које су уочили у готово свим државама на северној обали Средоземног мора.³⁶²

Приликом разговора са представницима југословенске партије о друштвеној ситуацији у медитеранским земљама, италијански комунисти неретко су говорили да се развој идеја многих чланова доцнијих еврокомунистичких партија о неопходности промене партијских идеологија марксистичких партија Европе дешавао управо током кратког периода привидног затишја у сукобима крајње левице и деснице у државама Медитерана који је трајао од завршетка „црвеног пролећа“ Европе 1948. односно 1949. године, па до успона војне диктатуре у Грчкој 1967. и почетка „година олова“ у Италији 1968. године.³⁶³ Упркос одржању континуитета повремених сукоба организација крајње левице и деснице у различитим, а нарочито у јужним италијанским областима, италијански комунисти означили су двадесетогодишњи период привидног смиревања тензија између група крајње левице и деснице у Италији, али и другим земљама Јужне Европе, као „*две деценије несигурног друштвеног примирја на Медитерану*“.³⁶⁴ Италијански комунисти у више наврата су поверили представницима других партија реформистичког блока сумње многих чланова руководства италијанске партије да би развој реформистичких идеја италијанске, али и других еврокомунистичких партија био веома ограничен, ако не и потпуно прекинут да су се марксистичке партије Медитерана раније суочиле са јачањем политичког положаја и популарности „старих“ партија деснице али и са насилним акцијама „нових“ организација крајње деснице у медитеранским земљама.³⁶⁵ Ипак, аутори чланака у партијским листовима италијанске партије веома оштро су критиковали претпоставке појединих италијанских демохришћана и француских деголиста да је настанак еврокомунизма представљао покушај

³⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-160, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-122-164, Информације о сарадњи КП Шпаније и значајним ставовима КП Шпаније.

³⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма партијских тела и представника КП Грчке у земљи.

³⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КП Грчке и КП Шпаније.

³⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Разговори са представницима КП Италије о политичкој ситуацији у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-390-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

³⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Ставови КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

³⁶³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији конференција КП Медитерана.

³⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Разговори са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Италији.

³⁶⁵ АЈ, КПР, I-2/68, Разговори делегација реформистичких партија на Берлинској конференцији КП Европе.

марксистичких партија Западне Европе да „*одреде нову политичку сврху*“ партијама крајње левнице медитеранских држава након привидног нестанка опасности од успона режима крајње деснице на Медитерану.³⁶⁶ Интересантно је да су чланови руководства италијанске партије већ у првој половини седамдесетих година подржали оне ставове Алда Мора који су садржали процене да је ескалацијама идеолошки мотивисаног тероризма и сукоба крајње левнице и деснице у Италији између осталих фактора допринело и повећање утицаја блоковских подела на политичку и друштвену стварност у земљама Западне Европе.³⁶⁷ Италијански комунисти и представници Морове струје демохришћана претпоставили су да заоштравање блоковских сукоба на оним „фронтовима“ Хладног рата који су се налазили на Далеком Истоку, у Африци или Јужној Америци доказује неуспех дотадашњих политика детанта у истој мери у којој наведе процене доказује почетак „година олова“ у Европи.³⁶⁸

Док су се идеје медитеранских марксиста о прилагођавању партијских идеологија комунистичких партија локалним друштвеним околностима и последицама историјских процеса дугог трајања развијале током периода привидног затишја у сукобима крајње левнице и деснице у земљама Медитерана, формирање оних партијских политика партија реформистичког блока које су усвојене са циљем одређивања начина примене наведених идеја у политичкој пракси европских марксиста дешавало се у периоду који је означен као време „попуштања“ (*Détente*) тензија између две највеће силе глобалних блокова.³⁶⁹ Анализирани извори не сведоче о потенцијалним утицајима промена у односима Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава на процесе промене партијских идеологија и реформи партијских политика марксистичких партија Западне Европе, али показују да је развој односа две највеће глобалне силе могао утицати на неке од честих промена односа совјетске партије према партијама реформистичког блока комунистичких партија Медитерана.³⁷⁰ Посебно је занимљив случај конференције комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године, када су аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили да је један од најважнијих фактора који су могли утицати на одлуку руководства совјетске партије да прихвати захтеве реформистичког блока комунистичких партија била тежња администрације Совјетског Савеза да конференција европских марксистичких партија усвоји онакву резолуцију каква би истицала исте вредности које су две глобалне силе изразиле приликом дефинисања политика детанта.³⁷¹ Такође, интересантно је да су југословенски и италијански комунисти почетком седамдесетих година проценили да је један од узрока спремности совјетске партије да превазиђе оне сукобе са марксистичким партијама Западне Европе који су почели након војне интервенције држава Источног Блока у Чехословачкој могла бити и намера совјетске партије да обновом сарадње са партијама реформистичког блока демонстрира владајућим партијама држава Западног Блока да и даље ужива извесни утицај на највеће партије опозиције у појединим државама Западне Европе.³⁷² Са друге стране, чланови партијских тела југословенске партије претпоставили су да је попуштање блоковских тензија у Европи могло допринети да владе готово свих држава Источног Блока прихвате обнову сарадње са Франковом администрацијом у Шпанији почетком седамдесетих година, што је

³⁶⁶ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије.

³⁶⁷ Alberto Ronchay, „Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy“, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921-940, Richard Drake, *The Aldo Moro Case*, (Cambridge: Harvard University Press, 1995), Roberto Bartali, „Brigate Rosse and Moro Kidnapping: secrets and lies“ in: *Speaking Out and Silencing*, (London: Routledge, 2006).

³⁶⁸ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-513-565, Разговори са члановима КП Италије о зближавању Берлингуера са Алдом Мором, AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-390-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

³⁶⁹ Robert J. McMahon, „The rise and fall of the superpower detente 1968-1979“, in: *The Cold War – A very short Introduction*, Vol 2. edited by: Robert J. McMahon (Oxford: Oxford University Press, 2021), 120-141, Richard E. Pipes, *U.S-Soviet Relations in the Era od Detente* (New York: Routledge, 1981), 3-18.

³⁷⁰ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-513-565, Разговори са члановима КП Италије о зближавању Берлингуера са Алдом Мором, AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-390-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

³⁷¹ AJ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

³⁷² AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-426-565, Белешке разговора са члановима КП Италије о односима партија европске левнице, AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

довело до привременог зближавања совјетске и шпанске партије пошто је Совјетски Савез оштро осудио покушај зближавања државних администрација осталих земаља Источне Европе са франкистичком владом Шпаније.³⁷³ Ипак, анализирани извори не показују да су наведени и многи други случајеви зближавања еворкомунистичких партија са совјетском партијом после почетка процеса промене партијских идеологија марксистичких партија Медитерана утицали на развој односа италијанске, а након завршетка периода диктатура крајње деснице у Грчкој и Шпанији, грчке и шпанске партије са оним партијама које су чиниле италијанске, шпанске и грчке владе током друге половине седамдесетих година XX века.³⁷⁴

Италијански, грчки и шпански комунисти су током периода зближавања са оним партијама које су учествовале у италијанским, грчким и шпанским владама у више наврата образложили проширивање сарадње комунистичких и центристичких партија Медитерана заједничким залагањем марксистичких партија и појединих струја партија владајућих коалиција медитеранских држава за превазилажење утицаја блоковских подела у Западној Европи.³⁷⁵ Извештаји Комисије за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије сведоче да су многе партије левог и десног центра у Грчкој и Шпанији означиле блоковске интересе Западног Блока или пак државне интересе Сједињених Америчких Држава као један од узрока успона војне диктатуре у Грчкој и одржања Франковог режима у Шпанији деценијама након завршетка Другог светског рата и „црвеног пролећа“ Европе.³⁷⁶ Извештаји југословенских дипломатских представника у Грчкој 1968. године сведоче о континуираној политичкој и финансијској подршци државних институција САД администрацији „пуковничког режима“ упркос чињеници да су медији држава Западног Блока почели да извештавају о различитим облицима репресије војне диктатуре над политичким неистомишљеницима готово непосредно након државног удара 1967. године.³⁷⁷ Интересантно је да су представници грчке партије у земљи месецима пре побуне студената политехничке школе у Атини 1973 и наглог пораста политичких и етничких тензија на Кипру 1974. године проценили да је пад војне диктатуре постао питање времена јер је „пуковнички режим“ изгубио подршку САД, док су италијански комунисти истовремено проценили да је почетак „времена детанта“ могао бити један од многих фактора који су утицали на слабљење подршке Сједињених Америчких Држава војној диктатури у Грчкој.³⁷⁸ Убрзо после повратка руководства шпанске партије у земљу након почетка периода транзиције у Шпанији, Сантјаго Кариљо и други чланови руководства шпанске партије говорили су представницима Савеза комуниста Југославије о напорима управе шпанске партије да ублажи јавну реторику појединих шпанских комуниста о глобалним интересима САД и претпостављеном успону утицаја Западног Блока на Медитерану.³⁷⁹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије сматрали су нарочито занимљивом чињеницу да су многи шпански комунисти након повратка у земљу нашли за потребно да говоре о својим претпоставкама да су америчке спољнополитичке доктрине „конфронтације“ и „ограничавања“ глобалног утицаја СССР-а али и популарности марксистичких идеологија допринеле да франкистичка администрација у првим годинама Хладног рата добије финансијску подршку држава

³⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије.

³⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

³⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Разговори са члановима КП Италије о односима партија италијанске левнице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-843, Разговори са представницима унутрашње КПГ о ситуацији у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

³⁷⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, Француској, Шпанији и Грчкој, О ставовима италијанских демохришћана и француских деголиста.

³⁷⁷ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, Информације о међународној политици нове владе у Грчкој.

³⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КП Грчке и КП Шпаније.

³⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, О посети генералног секретара КПШ Сантјага Кариља СФР Југославији.

Западног Блока али и политичку подршку САД током Франкових покушаја спровођења реформи у Шпанији.³⁸⁰ Исти извори сведоче да су сукоби Кариљовог руководства шпанске партије и грчке партије у земљи са оним шпанским и грчким комунистима који су имали подршку совјетске партије доприносили су продубљивању неслагања шпанске и грчке са совјетском партијом, док су стара или нова историјска искуства борбе са оним партијама крајње деснице које су уживале подршку Сједињених Америчких Држава очувала анимозитете шпанских и грчких комуниста према оним шпанским и грчким партијама које су биле блиске владама водеће државе Западног Блока.³⁸¹ Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су југословенски и италијански комунисти још пре повратка руководства комунистичке партије у Шпанију и пада војне диктатуре у Грчкој проценили да ће шпанска партија и грчки комунисти у земљи подржати предлоге италијанске партије о формирању заједничке иницијативе партија европске левице у циљу превазилажења утицаја блоковских подела у државама Западне Европе.³⁸²

Приликом честих разговора југословенских и италијанских комуниста о оним економским, политичким и културним променама у Италији које су подстакле размишљања италијанских комуниста о прилагођавању партијске идеологије италијанске партије околностима нове друштвене стварности и локалним историјским посебностима, италијански комунисти нарочито су истицали своје процене о посредном утицају који су марксистичке партије Медитерана имале на формирање нових социјалних политика већине земаља Западне Европе током првих година Хладног рата.³⁸³ Италијански комунисти су претпоставили да су перцепције масовног учешћа одреда италијанских комуниста у завршним фазама Другог светског рата у Италији, изборних успеха комунистичких партија Италије, Француске и Белгије на првим послератним изборима, улоге комунистичких партија у серијама послератних демонстрација у градовима Западне Европе и сукобима група крајње левице и деснице, као и почетка грађанског рата у Грчкој пресудно утицале да владе држава Западног Блока почну са проширивањем планираних социјалних политика.³⁸⁴ Каснија истраживања посветила су велику пажњу разматрању питања да ли су, и у којој мери, неки од догађаја који су доцније постали познати под заједничким називом „црвено пролеће“ Европе допринели одлукама влада држава Западног Блока да прошире оне социјалне политике³⁸⁵ које су биле предложене одлукама конференције у Бретон-Вудсу, Маршаловим планом и извештајем лорда Бевериџа, а планиране као облици привремене помоћи економски најугроженијим друштвеним групама током реализације ширих планова о послератној обнови држава Западне Европе.³⁸⁶ Интересантно је да су аутори чланака у партијској штампи италијанске партије

³⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КП Шпаније.

³⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма партијских тела и представника КП Грчке у земљи.

³⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

³⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-597, Разговори са италијанским комунистима о политичким променама у Европи и свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-556, Извештаји о неким значајним ставовима КП Италије.

³⁸⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, АЈ, КПР, I-3-a/110-4 Посете Луиђија Лонга, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

³⁸⁵ Leonardo Weller and Andre Sant'Ana, *The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality* (New York: CEDE, 2019), 2-30, Herbert Obinger and Carina Schmitt, „Guns and butter? Regime Competition and the Welfare state during the Cold War, *World Politics*, Vol. 63, No. 2 (2011), 246-270, Klaus Petersen and Michele Mioni, „The Cold War and Welfare State in the Western Europe“, in: *International Impacts on Social Policies*, edited by F. Nullmeier, (London, Palgrave Macmillan, 2022), 43-59.

³⁸⁶ Дубравка Стојановић, *Рађање глобалног света 1880-2015* (Београд, Удружење за друштвену историју, 2015), Тома Пикети, *Капитал у XXI веку*, (Нови Сад: Академска књига, 2015), С. Baudelot, R. Establet, *Avoir trente ans en*

током месеци који су претходили одржавању конгреса у Болоњи 1969. године износили различите претпоставке о потенцијалним доприносима послератних активности марксистичких партија држава Западне Европе феномену „црвеног страха“, за који су италијански комунисти проценили да је пресудно утицао да наведене политике привремене помоћи постану редовне социјалне политике које су касније означене као политике „државе благостања“.³⁸⁷ Доцније анализе друштвених промена у државама Западне Европе током оног историјског периода који је Хобсбаум означио као „*златних тридесет година*“ не само да су потврдиле многе претпоставке италијанских комуниста о утицају страха од могућих побуна европских марксиста на настанак многих редовних социјалних политика у државама Западне Европе, већ су и нарочито наглашавале потенцијални допринос који су каснији друштвени и политички ангажмани комунистичких партија Европе могли имати на процесе константног проширивања социјалних политика у земљама Западног Блока.³⁸⁸

Извештаји партијских тела југословенске партије показују да су италијански комунисти уочили извесне цикличне правилности у начинима проширивања политика „државе благостања“ у многим државама Западне Европе, али и претпоставили постојање међусобне зависности процеса усвајања нових социјалних политика и јачања политичког положаја радничких синдиката и партија левице.³⁸⁹ Белешке разговора југословенских и италијанских комуниста о политичким и друштвеним приликама у Италији сведоче да су италијански комунисти приметили да усвајање нових политика „државе благостања“ доприноси даљој синдикализацији радништва Западне Европе, порасту популарности партија левице и последично, проширивању захтева синдиката и покретању политичких иницијатива партија европске левице у циљу усвајања нових социјалних политика, што даље доприноси обнављању целог циклуса.³⁹⁰ Ипак, припремни материјали за XII Конгрес италијанске партије показују да су се италијански комунисти разматрали до тада уочене механизме проширивања социјалних политика искључиво у контексту својих опширних расправа о утицају политика „државе благостања“ на промену друштвених структура у већини земаља Западне Европе, а нарочито на промене услова живота радничке класе у многим државама Западног Блока, за које су италијански комунисти веровали да ће пресудно утицати на почетак процеса превазилажења капиталистичке стварности.³⁹¹ Међутим, нека од каснијих истраживања не говоре у прилог претпоставкама италијанских комуниста да ће константно повећање економске сигурности, стално обнављање перцепција финансијског прогреса и повећања потрошачке моћи, растућа доступност високог образовања и континуирано побољшавање услова рада допринети стварању све веће одлучности, компетентности и солидарности радничке класе у борби за наставак процеса проширивања политика „државе благостања“, што ће временом подстицати даљу еволуцију друштвеног и политичког система према будућој марксистичкој утопији.³⁹² Поједине доцније анализе имплицирају да је, упркос побољшању

1968 et 1998. (Paris, Seuil: 2000), P. Gobby, *Ideas and Welfare State Reform in Western Europe*, (London: Palgrave, 2005), K. Schubert, S. Blume, *Handbook on European Welfare State* (London: Routledge, 2019).

³⁸⁷ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-597, Разговори са италијанским комунистима о политичким променама у Европи и свету.

³⁸⁸ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (London: Michael Joseph, 1994), Andre A. Sant'Ana and Leonard Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, Mark D. Brewer, Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution”, in: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109.

³⁸⁹ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-597, Разговори са италијанским комунистима о политичким променама у Европи и свету, AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-556, Извештаји о неким значајним ставовима КП Италије.

³⁹⁰ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

³⁹¹ AJ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

³⁹² У исто време када су италијански и француски комунисти расправљали о утицају социјалних политика државе благостања на промене друштвеног положаја и доминантних идеолошких провенијенција радничке класе, у друштвеним научним дисциплинама долази до појаве великог интересовања за питање „историјске

различитих услова који би могли допринети успешnijem политичком ангажману радника у синдикатима и марксистичким партијама држава Западне Европе, у многим појединачним случајевима оних радничких насеља у којима су спровођена истраживања дошло до промене најчешћих идеолошких провенијениција радника према конзервативним идеологијама деснице, као и промене културних преференција према оним обрасцима који су се сматрали доминантним код различитих група средње класе.³⁹³ Посебно је занимљив случај оних аутора текстова у партијским листовима француске партије који су током дебате пердставника конзервативне и реформистичке струје француских комуниста истицали претпоставке да су еврокомунистичке партије креирале тезе о еволуцији државе благостања у социјализам док су „несвесно покушавале“ да прилагоде своју партијску идеологију променама доминантних политичких ставова и друштвених перцепција оних група европског радништва које су „извршиле историјску транзицију пролетаријата у средњу класу“.³⁹⁴

Упркос наведеном, резултати неких истраживања говоре против претпоставке о „преображају радничке класе у буржоазију“, док пак други аутори тврде да су се наведене промене догодиле само у оним заједницама у којима је већина радника била запослена у терцијарном сектору, док су индустријски радници задржали многе препознатљиве друштвене структуре и културне посебности радничке класе из раног периода „државе благостања“, што је, између осталог, потенцијално допринело организацији радничких отпора неолибералном радном законодавству почетком осамдесетих година.³⁹⁵ Италијански комунисти су критиковали тезе о опадању популарности марксистичких идеологија у различитим друштвеним групама европске радничке класе, наводећи као аргумент управо константан пораст јавне подршке италијанској партији који показују резултати свих италијанских избора одржаних од конгреса у Болоњи до краја седамдесетих година, али и константно повећање политичке моћи радничких синдиката, које су доцнија истраживања означила као једну од најважнијих особина оне друштвене и политичке стварности у Британији, Француској, Италији и Западној Немачкој која је постојала до почетка неолибералних економских реформи у државама Западне Европе.³⁹⁶ Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије

трансформације“ радничке класе и промене културних, али и политичких преференција европског радништва. Посебно су интересантни резултати неколико истраживања јавног мњења у Великој Британији од којих неки говоре у прилог тезама о „побуржоажењу“ радника и повећању броја тзв. „конзервативних пролетера“, док други пак сведоче о опстанку популарности лабуриста у радничким предграђима, али и заинтересованости радника за даљу синдикализацију и активније ангажовање у политичкој борби за проширивање социјалних политика „државе благостања“ (Michael Haralambos, Martin Holborn, „Моћ, Политика и Држава“ у: *Sociologija: Teme i perspektive*, M. Haralambos, M. Holborn (Zagreb: Golden Marketing, 2002), 587-683.).

³⁹³ Ivor Crewe, „On the Death and Resurrection of Class Voting” *Political Studies*, Vol 34. No 1 (1986), 620-638, Bo Sarlvik, I. Crewe, *Decade of Dealignment: the Conservative victory of 1979 and electoral trends in the 1970s* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), Н.Т. Himmelweit, P. Humphreys, M. Jeager, *How Voters Decide: A Model of Vote Choice Based on a Special Longitudinal Study Extending Over Fifteen Years and the British Election Surveys of 1970-1983* (London: Open University Press, 1985), D. E. Buttler and Richard Rose, *The British General Election of 1959*, (London: Macmillan and Co, 1961), David Lockwood, „The New Working Class”, *European Journal of Sociology*, Vol 1. No. 2 (1960), 248-259.

³⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-231, Информације о писању партијске штампе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-228, Информације о ставовима ЦК КПФ и дебатама у Комунистичкој Партији Француске.

³⁹⁵ John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings”, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37, Eric A. Nordlinger, *The Working-Class Tories: Authority, Deference and Stable Democracy* (Los Angeles: University of California Press, 1967), Antony Heath and others *Understanding Political Change, The British Voter 1964-1987*, (London: Elsevier LTD, 1991), Geoffrey Evans, „The Continued Significance of Class Voting”, *Annual Review of Political Science*, Vol 3. No. 1 (2000), 401-417. Дела која говоре о синдикализацији радништва и политичком утицају синдиката у државама Западне Европе у доба „државе благостања“, као и отпорима неолиберализму, наведена су у следећој фусноти.

³⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-490-525, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-556, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, John Sheldrake, *Industrial relations in Britain 1880-1989*, (London: Pinter Publishers Limited, 1991), James E. Cronin, *Labour and Society in Britain 1918-1979*, (London: Batsford academic and educational, 1984), Shirley Robin Letwin, *The*

показију да француска партија све до почетка осамдесетих година XX века проширивала оне тезе о потенцијалном доприносу социјалних политика еволуцији капиталистичког система у марксистичку утопију које је формално усвојила Манифестом о социјализму и демократији, док су грчка и шпанска партија након завршетка периода диктатура крајње деснице на Медитерану одредиле нове политичке праксе грчких и шпанских комуниста које су имале за циљ да допринесу усвајању политика „државе благостања“ у Грчкој и Шпанији.³⁹⁷ Ипак, анализирани извори показују да комунистичке партије земаља Медитерана нису одредиле ни приближно толико сличне партијске ставове о многим другим темама као што су учиниле у случају дефинисања оних теза о претпостављеном доприносу процеса проширивања политика „државе благостања“ будућим променама друштвене и политичке стварности држава Западне Европе које су заузимале велике делове званичних партијских докумената чијим су усвајањем формално одређене промене партијских идеологија еврокомунистичких партија.³⁹⁸ Специфични правци историјског развоја марксистичке мисли италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста у другачијим друштвеним околностима медитеранских земаља допринели су стварању различитих еврокомунистичких модела партија чланица реформистичког блока комунистичких партија Европе.³⁹⁹

Утицај политичких и друштвених околности на различите процесе формирања еврокомунистичких модела италијанске, шпанске, француске и грчке партије

Партијске идеологије комунистичких партија Медитерана до друге половине седамдесетих година XX века постале су до те мере сличне да су чак и представници оних марксистичких партија Источне Европе који су критиковали промене партијских идеологија највећих партија реформистичког блока убрзо након конференције комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године прихватили термин *еврокомунизам* као заједнички назив за партијске идеологије италијанске, француске, шпанске и грчке партије.⁴⁰⁰ Упркос чињеници да су многи аутори текстова у савременој штампи наглашавали заједничке особине историјске еволуције идеологија марксистичких партија реформистичког блока, партијске идеологије и нарочито, политичке праксе еврокомунистичких партије и даље су се у значајној мери разликовале, као што је то био случај и са друштвеним околностима политичког рада и процеса промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана.⁴⁰¹ Интересантно је да су већ аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије проценили да узроке уочених разлика партијских идеологија италијанске, француске, шпанске и грчке партије треба тражити у различитим друштвеним окружењима процеса промене

anatomy of tacherism, (London: Fontana, 1992), Bruno Amable, *Structural crisis and institutional change in modern capitalism, french capitalism in translation*, (Oxford: Oxford university press, 2017).

³⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

³⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом.

³⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

⁴⁰⁰ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са радничким синдикатима и марксистичким и другим партијама левице држава Европе.

⁴⁰¹ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о писању француске и италијанске штампе, Информације о разговорима са представницима КПИ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Француској.

партијских идеологија еврокомунистичких партија.⁴⁰² Истовремено са посебностима друштвених стварности италијанских, француских, грчких и шпанских комуниста, на различите путеве развоја партијских идеологија реформистичких партија утицале су и различите политичке околности у медитеранским земљама, појединачни интереси еврокомунистичких партија, као и процеси промене позиција комунистичких партија Медитерана у сфери односа марксистичких партија Европе и партија Међународног радничког покрета.⁴⁰³

Како би се што прецизније дефинисале разлике партијских идеологија и политика еврокомунистичких партија, али и претпоставили потенцијални друштвени и политички узроци настанка и продубљивања неких од наведених разлика, потребно је одредити историјски развој партијске идеологије једне од реформистичких партија као модел према коме ће се сагледавати разлике у процесима промене партијских идеологија других комунистичких партија Медитерана.⁴⁰⁴ У даљем тексту историјски развој партијске идеологије и политика италијанске партије посматраће се као упоредни модел приликом покушаја одређивања сличности и разлика у процесима промене партијских идеологија и реформи партијских политика осталих еврокомунистичких партија. Италијанска партија није била само прва марксистичка партија Европе која је почела да промене партијске идеологије одређује у оном смеру који ће доцније постати познат као еврокомунизам, већ је и најдуже од свих еврокомунистичких партија инсистирала на одржавању континуитета процеса прилагођавања политичке праксе комунистичких партија Медитерана новим политичким и друштвеним околностима у медитеранским земљама.⁴⁰⁵ Такође, италијанска партија била је прва велика комунистичка партија Западне Европе која је критиковала покушаје других партија да прилагоде бољшевички социјалистички модел друштвеној стварности европских регија, док су италијански комунисти улагали много веће напоре од представника других партија реформистичког блока да наведене критике дефинишу користећи знања о пређашњем историјском развоју марксистичке теорије у Европи.⁴⁰⁶ Анализирани извори показују да су француски, шпански и грчки комунисти користили закључке XII конгреса италијанске партије како би формално одредили промене партијских идеологија својих партија, као и оне политичке праксе италијанских комуниста дефинисане усвајањем партијских политика „историјског компромиса“ италијанске партије како би усмеравали даље реформе партијских политика француске, шпанске и грчке партије.⁴⁰⁷

Интересантно је да су се извесне разлике у политичким праксама италијанске и француске партије биле толико дубоке да су навеле чак и дипломатске представнике СФР

⁴⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁴⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке.

⁴⁰⁴ Потребно је истаћи да ова дисертација представља само једно у дугом низу ранијих истраживања која су узимала партијске политику и идеологију Комунистичке Партије Италије као упоредни модел приликом разматрања промена партијских идеологија и политичких пракси других реформистичких партија држава Медитерана (Vjekoslav Mikecin, *Evrokomunizam i socijalizam* (Zagreb: Globus, 1979), 3-18, Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65, Armen Antonian, *Towards the Theory of Eurocommunism* (Westpoint: Praeger, 1987), Vassillis Fousiskas, *Italy, Europe and The Left: The Transformation of Italian Communism to European Imperative* (London: Routledge, 2020), etc...).

⁴⁰⁵ Giovanni Sartori, *Eurocommunism: The Italian Case* (Washington DC, AEI Press, 1978), James J. Colbert Jr. „Eurocommunism and the Italian Marxist Tradition“ *Studies in Soviet Thought*, Vol. 23. No. 3. (1983), 205-228, George R. Urban, *Eurocommunism: Its Roots and Future in Italy and Elsewhere* (London: Tample Smith, 1978).

⁴⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Ставови КП Италије о кретањима у КП Француске.

⁴⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа КП Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Извештаји о значајним ставовима КП Шпаније.

Југославије у Италији и Француској да узроке наведених разлика траже у различитим одређењима партијских идеологија две партије.⁴⁰⁸ Посебно је занимљив случај једног од извештаја југословенских представника у Француској са краја седамдесетих година прошлог века који почиње претпоставком да готово потпуно одсуство сличности у односима италијанске и француске партије према другим политичким партијама у Италији и Француској „*потиче од различог схватања еврокомунизма француских и италијанских комуниста*“, а наставља се излагањем о тезама изнетим у чланцима марксистичких теоретичара из редова партијског чланства италијанске и француске партије.⁴⁰⁹ Закључне тезе конгреса који су формално дефинисали промене партијске промене италијанске и француске партије показују врло мале разлике у схватањима италијанских и француских комуниста о улози сарадње са другим партијама у циљу превазилажења капиталистичке стварности. Док закључне тезе XII Конгреса италијанских комуниста 1969. године наглашавају став да ће „*друштво демократског социјализма настати у сарадњи комунистичке партије са свим другим партијама левице и свим прогресивним друштвеним силама*“, закључци XXII Конгреса француских комуниста 1976. године готово у потпуности пресликавају тезу италијанских комуниста, са том разликом што уместо израза „*партије левице*“ користе термин „*марксистичке партије Француске*“.⁴¹⁰ Наизглед мала разлика у употребљеним језичким одредницама указује на веома велику разлику у партијским идеологијама италијанске и француске партије, јер се на основу наведеног може закључити да италијански комунисти промовишу сарадњу комунистичких партија и са оним партијама левице које нису партије марксистичке идеолошке провенијенције, док француски комунисти прихватају искључиво сарадњу са другим марксистичким партијама у Француској. Анализирани извори сведоче да је наведена разлика у тезама којима су одређене промене партијских идеологија италијанске и француске партије доцније, односно приликом процеса реформисања партијских политика две највеће комунистичке партије Западне Европе, истовремено легитимисала постојање значајних разлика у еврокомунистичким моделима италијанске и француске партије и доприносила стварању још већих неслагања у политичкој пракси италијанских и француских комуниста.⁴¹¹

Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да је питање које се партије на италијанској и француској левици могу одредити као марксистичке у више наврата послужило као повод за покретање оштрих и опширних расправа француских и италијанских комуниста, али и утицало на развој сарадње комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској.⁴¹² Посебно су занимљиве процене оних аутора извештаја институција за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије који су закључили да француски комунисти у складу са тренутним потребама и приликама у развоју односа са француским социјалистима мењају неформалне, али и формалне партијске ставове о томе да ли се Социјалистичка Партија Француске може одредити као једна од марксистичких партија Европе.⁴¹³ Излагања француских комуниста на скуповима комунистичких и социјалистичких партија Медитерана које су организовали југословенски и италијански комунисти заједно са италијанским и француским социјалистима сведоче да су француски комунисти у неколико

⁴⁰⁸ ДА, СИСП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о развоју односа КПИ и КПФ.

⁴⁰⁹ ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. година, Информације о неслагањима КП Француске са КП Италије.

⁴¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о одлукама усвојеним на XXII Конгресу Комунистичке Партије Француске.

⁴¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Информације о значајним ставовима КП Италије и КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-290-315, Информације о развоју односа КП Италије и Француске са другим партијама италијанске и француске левице.

⁴¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-312-327, Белешке о значајним ставовима и питањима сарадње са КПФ.

⁴¹³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, Француској, Информације о развоју односа КП Француске и СП Француске.

наврата оценили комунистичку партију као једину марксистичку партију у Француској.⁴¹⁴ Такође, белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су италијански комунисти одредили демохришћане окупљене око Алда Мора и друге струје владајуће демохришћанске партије као „прогресивне друштвене силе“ које се могу показати као политички савезници и потоњи конструктивни учесници у процесу изградње будућег друштва марксистичке утопије.⁴¹⁵ Са друге стране, излагања француских комуниста на пленумима партијског руководства и састанцима локалних одбора француске партије од 1968. до 1982. године⁴¹⁶ показују да су многи француски комунисти оценили не само социјалистичку, већ чак и оне партије и покрете француске левице чији су ставови били блиски ставовима совјетске партије као организације чије идеологије нису довољно прогресивне да би се могло расправљати о проширивању сарадње наведених партија и покрета са Комунистичком Партијом Француске.⁴¹⁷

Потребно је укратко скренути пажњу на сложене односе комунистичких и социјалистичких партија у Италији, Француској, Шпанији и Грчкој, о којима ће бити доста више речи у даљем тексту ове дисертације. Различита истраживања показују да су Социјалистичка партија Француске, ПАСОК (Панхеленски социјалистички покрет) у Грчкој и ПСОЕ (Шпанска социјалистичка радничка партија) у Шпанији били су значајно левље усмерени од Социјалистичке партије Италије⁴¹⁸, па је комунистима у Италији било значајно лакше да спроводе реформе партијских политика а да истовремено задрже базичну левичарску оријентацију у перцепцијама италијанске јавности, односно да не избегну отпужбе за ревизионизам, него што је то био случај у политичкој стварности других земаља Медитерана.⁴¹⁹ За разлику од социјалистичких партија у другим медитеранским земљама, италијански социјалисти су још крајем четрдесетих година XX века почели процесе промене своје партијске идеологије и отпочели низ политичких компромиса са демохришћанима, који су доцније допринели стварању влада левог центра у Италији, али и значајно проширили маневарски простор италијанских комуниста у сфери сложених односа „конкуреније и блискости“ партија италијанске левице. Са друге стране, француски социјалисти су још током последњих година Де Голове администрације почели да проширују свој програм стварања нових политика државе социјалног старања, да би након доласка на власт почетком

⁴¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Информације о организацији медитеранске конференције, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама партија европске левице, АЈ, КПП, I-2/68, Сусрети делегација марксистичких партија европе на конференцији у Берлину.

⁴¹⁵ АЈ,СКЈ,507-IX,48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о политичкој ситуацији у Италији и активностима КП Италије.

⁴¹⁶ Дакле, чак и у време кад су француски комунисти учествовали у Митерановим владама, француски комунисти још увек нису формално дефинисали онакав партијски став о социјалистичкој партији какав би одредио француске социјалисте као прогресивну друштвену силу у Француској. Са друге стране, извештаји југословенских дипломатских представника у Француској сведоче да је учешће француске партије у социјалистичкој влади представљало само кратак период затишја у дугом сукобу француских комуниста и социјалиста (ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. година, Информације о сукобу СП и КП у Француској.)

⁴¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-229, Подсетник о сарадњи са КПФ.

⁴¹⁸ Такође, потребно је нагласити и да су аутори анализираних извора неретко користили непрецизне термине попут Социјалистичка партија Грчке за ПАСОК или пак Социјалистичка партија Шпаније за ПСОЕ, али и да су често под уопштеним терминима грчки, шпански, италијански и француски социјалисти подразумевали различите социјалистичке партије и покрете сличног програма у наведеним земљама (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске, Шпаније и Грчке, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о сарадњи са партијама левице у земљама Медитерана).

⁴¹⁹ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 247-259, Paul Kennedy, *The Spanish Socialist Party and Modernization of Spain* (Manchester: Manchester University Press, 2013), 11-49, Alistar Cole, „The French Socialist party and its Radical Ambiguity”, *French Politics, Culture & Society*, Vol. 29, No. 3 (2011), 29-48, Jacopo Perazzoli, „The Italian Socialist Party in postwar Europe: A study od its relationship with USSR and October Revolution from 1940s to the 1960s“, *Modern Italy*, Vol. 27, Issue 2 (2020), 207-223, Robert McDonald, „Greece After Pasok’s Victory“, *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (1985), 133-136.

осамдесетих година XX века поново покренули питање национализације у Француској, што је, између осталих фактора, могло утицати на одлуку француских комуниста да реформе које су предлагали социјалисти традиционално критикују и оцењују као недовољне, али и да улажу нарочите напоре како би очували оне особине своје политичке праксе које су југословенски и италијански комунисти означили као „*бољшевички политички идентитет*“ Комунистичке партије Француске.⁴²⁰

Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије проценили су да узроке разлика у званичним партијским ставовима француске и италијанске партије о сарадњи са другим партијама, као и још већих разлика у политичким праксама француских и италијанских комуниста треба тражити у специфичном политичком положају комунистичке партије у Француској, али и у двадесетогодишњем развоју односа партија италијанске и француске левице који је претходио почетку процеса промене партијских идеологија највећих комунистичких партија Западне Европе.⁴²¹ Документација партијских институција југословенске партије показује да су италијански комунисти писма упућивана представницима и партијским телима других партија италијанске левице неретко почињали или завршавали онаквим формама срдачности које су подсећале на заједничко ратно искуство из последњих година Другог светског рата или пак на тренутне антифашистичке ставове две партије.⁴²² За разлику од италијанске партије, која је учествовала у саставу свих привремених италијанских влада од 1944-1947, француска партија није ушла у састав послератних влада, а многи француски комунисти су готово тридесет година након завршетка Другог светског рата говорили представницима других партија реформистичког блока да је уједињење покрета отпора у Француској од стране Де Гола уз подршку Британије и САД представљало „*историјску неправду*“ према веома бројном комунистичком покрету отпора.⁴²³ Интересантно је да су шпански комунисти критикујући политике француске партије током неформалних разговора са југословенским комунистима износили претпоставке да многе особине политичке праксе француских комуниста потичу од посебности политичке културе у Француској.⁴²⁴ Чланови руководства шпанске партије проценили су да је политички положај различитих партија француске левице још од XIX века био значајно бољи него положај италијанске и шпанске левице, али и да су идеологије француске деснице још од времена француске револуције биле значајно прогресивније од идеологија деснице у Италији и Шпанији. Последиčno, марксистички покрети и доцније, Комунистичка Партија Француске били су подстакнути да развију што радикалније политичке праксе како би у перцепцијама

⁴²⁰ Наведена дела, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама левице у Италији, Извештаји о сарадњи са радничким партијама и синдикатима у Француској, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о активностима КП и СП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КП Италије.

⁴²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Информације о значајним ставовима КП Италије и КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-290-315, Информације о развоју односа КП Италије и Француске са другим партијама италијанске и француске левице.

⁴²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-633, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

⁴²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228-250, Информације о разговорима са представницима КП Француске, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама партија европске левице, АЈ, КПП, I-2/68, Сусрети делегација марксистичких партија европе на конференцији у Берлину.

⁴²⁴ Ипак, треба имати у виду да су анализе ситуације у КП Француске које су југословенским комунистима изложили чланови руководства КП Шпаније могле бити у извесној мери пристрасне, обзиром да анализирани извори показују да су дирекције шпанске и француске партије очувале велики број међусобних анимозитета чак и у ретким тренуцима зближавања две партије. Још током боравка извесног броја чланова руководства шпанске партије у Паризу често је долазило до неслагања у ставовима Сантјага Кариља и његових сарадника са Валдеком Рошеом, Жоржом Маршеом и осталим члановима дирекције КПФ, да би након интервенције земаља ВБ у Чехословачкој дошло до отвореног сукоба шпанске и француске партије, који је потпуно превазиђен тек након састанка у Мадриду 1977. године (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-162).

савременика јасније дефинисали дистинкције између партија и покрета крајње француске левице и прогресивних буржоаских партија које су неретко формирале француске владе.⁴²⁵

Ипак, чланови руководства италијанске партије у више наврата су током честих разговора о француској партији са представницима Савеза комуниста Југославије нарочито наглашавали своје претпоставке да специфичан однос француских комуниста према другим француским политичким партијама може бити и последица феномена који су означили као дуги процес формирања „*новог политичког идентитета*“ француске партије током времена сталног проширивања социјалних политика „државе благостања“ у Француској.⁴²⁶ Интересантно је да су каснија истраживања изнела различите аргументе у корист претпоставки италијанских комуниста да су промене у друштвеним структурама француског друштва и нарочито, животном стандарду радничке класе, довеле до опадања јавне подршке француској партији, што су и показали и резултати француских избора у другој половини педесетих и првој половини шездесетих година.⁴²⁷ Такође, италијански комунисти проценили су да је након завршетка рата у Алжиру дошло је до зближавања сарадње деголиста са појединим партијама француске левице, до ублажавања критике деголистичког режима од стране социјалиста, а нешто доцније, и до зближавања Де Голове администрације у Француској са Брежњевљевом администрацијом Совјетског Савеза, што је смањило ентузијазам француских комуниста према критици Де Гола, али самим тим и допринело заоштравању сукоба француских комуниста са другим партијама француске левице.⁴²⁸ Према проценама италијанских комуниста, али и аутора појединих савремених анализа политичке ситуације у Француској, сви наведени фактори су у извесној мери потенцијално допринели да француски комунисти улажу напоре како би јавности представили слику о „*бескомпромисној борби*“ француске партије за њене револуционарне идеале, каква искључује могућност политичких компромиса са буржоаским партијама, али и француске партије која, према речима италијанских комуниста, „*представља ставове оних који сматрају недовољним досадашње реформе у Француској*“.⁴²⁹

У прилог тези италијанских комуниста да је формално усвајање нове партијске идеологије француске партије на XXII Конгресу утицало на реформе политичке праксе француских комуниста у много мањој мери него што су промене партијске идеологије других еврокомунистичких партија условљавале реформе партијских политика сведоче и она истраживања која показују да је комунистичка партија била једина партија француске левице која је критиковала иницијативе које су друге партије покретале у циљу проширивања социјалних политика „државе благостања“ у Француској.⁴³⁰ Упркос чињеници да је француска

⁴²⁵ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77 Посете генералног секретара КПШ С. Карилја СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Карилјом.

⁴²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

⁴²⁷ George Ross, „France and French Communist Party”, *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1, 43-61, Зорица Приклмајер-Томановић, *Социјални корени кризе у Социјалистичкој Партији Француске*, св. 3. (Београд: Институт за истраживање радничког покрета, 1961), Susan B. Whitney, „Embracing the status quo: French communists, young women and the popular front” *Journal of Social History*, 2 (1996), 29-43, Pavel Machala, „French Communist Party, Polycetric Eurocommunism and Eastern Europe” in: *The Foreign Policies of the French Left* ed. by P. Machala (New York, Routledge, 1979), 98-124.

⁴²⁸ Такође, према проценама италијанских комуниста, зближавање Де Голове владе у Француској са Брежњевљевим администрацијама у СССР-у средином шездесетих година допринело је и повећању интересовања француске партије за учешће у заједничким активностима партија европске левице, о чему сведоче и извештаји оних аутора партијских тела југословенске партије који су закључили да немогућност „политичког обрачунавања“ са Де Голом појачава ентузијазам француских комуниста да воде „крсташки рат“ против реформистичких струја свих других марксистичких партија у Европи (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-290-315).

⁴²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

⁴³⁰ Gino G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40-63, Georges Lavau, „The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture”, in: *Communism in Italy and France*, ed. by: Donald Blackmer

партија усвајањем *Манифеста о социјализму и демократији* 1968. године формално прихватила, а закључним тезама XXII Конгреса 1976. године потврдила партијски став да је проширивање социјалних политика један од потенцијалних начина превазилажења капиталистичке стварности, извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије који показују да се уобичајена реторика француских комуниста о политикама „државе благостања“ није значајно променила од раних шездесетих до прве половине осамдесетих година XX века.⁴³¹ Интересантно је да су француски комунисти шездесетих година приликом различитих сусрета са представницима југословенске и италијанске партије цитирали мисли швајцарских социјалиста о социјалним политикама државе благостања, означавајући чланове свих партија које наведене политике подржавају без критике и непосредних захтева за њиховим радикалним проширивањем као „болничаре капитализма“.⁴³² Две деценије доцније, након почетка неолибералних економских реформи у земљама континенталне Европе, чланови руководства француске партије неретко су одбијали да учествују у дискусијама са италијанским комунистима и француским социјалистима о покретању заједничке политичке иницијативе против неолибералних политика, истичући став да би разговор о разликама у капиталистичким моделима нужно прећутно подразумевао уверење да постоје „бољи“ и „гори“ капиталистички системи.⁴³³ Непосредно пред улазак француске партије у прву Митеранову владу 1981. године, француски комунисти критиковали су иницијативе француских социјалиста у циљу проширивања политика „државе благостања“, док је Жорж Марше истакао став да јавна иступања Митерана против неолибералних реформи доприносе релативизацији „*репресије садашњег система страхом од будуће*“.⁴³⁴ Италијански комунисти проценили су да је интензивно интересовање свих партија француске левице и неких партија десног центра за проширивање социјалних политика шездесетих година створило потребу да француски комунисти наглашавају дистинкцију између наведених партија и француске партије истичући марксистичке критике „државе благостања“ значајно више од чланова осталих партија реформистичког блока.⁴³⁵ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије слагали су се са проценама италијанских комуниста, а такође су износили и претпоставке да је француска партија проширила дотадашње критике социјалних политика француских влада управо када је дошло до зближавања француских комуниста са социјалистичком и другим политичким партијама у Француској.⁴³⁶

Посебно је занимљиво да су чланови руководства шпанске партије који су живели у емиграцији у Француској неретко водили дуге расправе са француским комунистима које су обично почињале разматрањем неслагања партијских ставова две партије о актуелним политичким питањима, да би се завршавале дискусијом о разликама у партијским

(Princeton: Princeton University Press, 1976), 87-143, Charles A. Micaud, „Organization and Leadership of the French Communist Party“, *World Politics*, Vol. 4, No. 1 (1952), 318-355, Annie Kriegel „The present theory of power of the French Communist Party“, *Government and Opposition*, Vol. 2, No. 1 (1967), 253-268.

⁴³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Припремни материјали за XXII Конгрес КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁴³² Nikola Mijatov, Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958 (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 66-70, Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“ u: On the fault lines of european and world politics: Yugoslavia between alliances and neutrality/non-alignment, prir. S. Mičić i J. Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289-357, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-190-315, Стенографске белешке разговора са члановима дирекције КП Француске.

⁴³³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Француској, Информације о организацији скупова партија европске левице.

⁴³⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. година, Информације о неслагањима КП Француске са КП Италије.

⁴³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској.

⁴³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске.

идеологијама шпанске и француске партије.⁴³⁷ Шпански комунисти веома често су истицали аргумент да однос француске партије према другим партијама француске левице, али и свим осталим политичким партијама чију су идеологију шпански комунисти означили као прогресивну доказује да француска партија „*никада није сасвим прихватила основне принципе еврокомунизма*“, па да су формалне реформе партијских политика француске партије биле последица политичког опортунизма француских комуниста.⁴³⁸ Са друге стране, француски комунисти не само да су критиковали претпостављени политички опортунизам шпанских комуниста још од почетка сукоба шпанске и совјетске партије 1969. године⁴³⁹, већ су након повратка шпанских комуниста у земљу током више неформалних разговора са представницима других партија реформистичког блока поновили мисао аутора чланака у француској штампи да је шпанска партија „*отишла у емиграцију као марксистичка*⁴⁴⁰, а *вратила се као социјалдемократска партија*“.⁴⁴¹ Интересантно је да су аутори чланака у партијским листовима француске партије почели да користе наведену фразу о „напуштању марксизма“ од стране шпанских комуниста непосредно пошто је руководство шпанске партије након повратка у земљу подржало извесне политике прелазне владе и краља Хуана Карлоса I, док су пак чланови руководства шпанске партије у писмима које су упутили југословенским и италијанским комунистима истицали став да подршка шпанске партије привременој влади представља пример примене „*принципа демократског социјализма у политичкој пракси*“.⁴⁴² У својој књизи „Еврокомунизам и држава“ Сантјаго Кариљо је отишао и корак даље од претпоставки италијанских комуниста дефинисаних тезама XII Конгреса да ће постепене промене друштвене стварности условити промене политичких програма буржоаских партија и њихово зближавање са марксистичким партијама, наглашавајући идеју о потреби да марксистичке партије константно подстичу промене ставова других политичких партија демонстрацијама солидарности и подршке свим оним политикама других партија које се могу оценити као прогресивне из перспективе марксистичких партија.⁴⁴³ Као општи критеријум на основу кога марксистичке партије могу доносити суд о прогресивном карактеру политика других партија Кариљо је предложио закључке колективних форума за дискусију на којима ће чланови марксистичких партија разматрати да ли и у којој мери политике других партија следе принципе хуманизма али и оне вредности које се могу дефинисати као „универзалне“ вредности свих марксистичких партија.⁴⁴⁴

⁴³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, Извештаји о значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-162, Информације о сукобу партијских руководства КП Шпаније и КП Француске.

⁴³⁸ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-77 Посете генералног секретара КПШ С. Кариља СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом.

⁴³⁹ Дакле, француски комунисти оптужили су руководство шпанске партије за политички опортунизам у време када је постојање једнопартијског система у Шпанији искључивало могућност да се политички положај шпанске партије побољша зближавањем руководства комунистичке партије у емиграцији са представницима других шпанских партија чији је политички рад такође био илегалан (Richard Gunther, Jose Ramon Monero, *The Media and Politics in Spain: From Dictatorship to Democracy* (Barcelona, ICP, 1999), 5-11).

⁴⁴⁰ Притом, потребно је истаћи да је изворна социјална демократија била марксистичка, иако су доцније комунисти доцније порицали марксистичка убеђења раних социјалдемократа. Како истиче Адам Прежеворски, изворни социјалдемократи веровали су да ће кумулативност реформи довести до преласка капитализма у социјализам, међутим, временом је исто уверење прерасло у праксу стварања реформистичких програма који су за циљ имали побољшавање капитализма, а не његово превазилажење (Adam Przeworski, *Capitalism and Social Democracy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 7-46, 171-204).

⁴⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-226-255, Разговори са представницима КП Француске о односима КПФ са другим партијама европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Информације о ставовима КП Француске.

⁴⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-241-303, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-91-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније.

⁴⁴³ Santiago Carrillo, *Eurocommunism and the State*, (London: Lawrence and Wishart, 1977), 65-114, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-152, Информације о књизи Сантјага Кариља „Еврокомунизам и држава“.

⁴⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

Касније студије периода политичке транзиције у Шпанији говоре о константном страху великог дела шпанског друштва да ће продубљивање анимозитета различитих друштвених и етничких група, као и тензија између политичких партија и покрета крајње леве и деснице послужити као повод војним структурама бивше државне администрације и различитим франкистичким организацијама да покушају спровођење државног удара, који би према многим савременим проценама могао означити почетак новог грађанског рата.⁴⁴⁵ Белешке разговора вођених током посета шпанских комуниста СФР Југославији сведоче да су Кариљо и други чланови руководства шпанске партије у више наврата поверили представницима Савеза комуниста Југославије намере да наглашеним одобравањем одређених одлука краља Хуана Карлоса I демонстрирају прелазним владама да ће у случају сукоба са франкистичким организацијама моћи да рачунају на подршку шпанских комуниста.⁴⁴⁶ Након обнове легалне издавачке делатности шпанских комуниста у Шпанији, многи аутори чланака у партијским листовима шпанске партије позивали су чланове свих марксистичких али и других партија шпанске леве да што гласнијом подршком оним политикама привремене владе које сматрају прогресивним покушају да допринесу повећању одлучности привремених влада да наставе са реформама шпанског политичког система.⁴⁴⁷ Италијански комунисти проценили су да је један од потенцијалних мотива превазилажења расцепа у шпанској партији била неизречена тежња Кариљовог руководства да се у случају будућег насилног сукоба са фалангистима нађе у истој марксистичкој организацији са совјетским генералом Листером и многим ветеранима грађанског рата који су се одвојили од шпанске партије неколико година раније, али и да покаже члановима привремене владе да фалангистичка партија није једина партија у Шпанији која у својим организацијским структурама има значајан број бивших официра.⁴⁴⁸ За разлику од италијанских комуниста, аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да је један од најважнијих фактора који су утицали на превазилажење расцепа у шпанској партији 1977. године, поред интереса шпанских комуниста да остваре што бољи резултат на предстојећим изборима, била намера Кариљовог руководства да другим партијама шпанске леве демонстрира доследност шпанских комуниста принципима сарадње са свим оним политичким неистомишљеницима чија се идеологија може оценити као прогресивна.⁴⁴⁹ Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да су југословенски комунисти оценили да је шпанска партија у дефинисању својих политика према другим партијама отишла значајно даље од италијанске партије, која је сарађивала само са неким од центристичких партија у Италији чију су идеологију италијански комунисти означили као прогресивну.⁴⁵⁰ Поред страха од пуча крајње деснице, формирању наведене тенденције шпанских комуниста могла је у извесној мери допринети и чињеница да су шпански комунисти након пораза у грађанском рату провели више деценија у емиграцији, па су имали прилике да изграђују личну блискост са другим емигрантима, са којима их је, упркос идеолошким разликама, везивало заједничко историјско искуство.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ John Hooper, „Spain in Search of Itself”, *The Wilson Quarterly*, Vol. 17, No. 4, (1993), 8-25, O. G. Encarnacion, „Spain after Franco – Lessons in democratization”, *World Policy Journal*, Vol. 18, No.4, 35-44, АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Информације о КП Шпаније.

⁴⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији, ⁴⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-143, Белешке разговора са члановима ЦК Комунистичке Партије Шпаније.

⁴⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-152, Информације о писању партијске штампе КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-155-164, Разговори са члановима ЦК КП Шпаније о развоју односа КПШ са партијама европске леве.

⁴⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

⁴⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

⁴⁵⁰ Интересантно је да излагања италијанских комуниста на пленумима партијског руководства у време владе Алда Мора показују да су чланови руководства италијанске партије улагали нарочите напоре да образложе неопходност сарадње са демохришћанима, што италијански комунисти нису чинили у случају дискусија о развоју сарадње са партијама италијанске леве (АЈ,СКЈ,507-IX,122/I-135-155, АЈ,СКЈ,507-IX,48/I-426-565).

⁴⁵¹ Rockwell Gray, „Spanish Diaspora, a Culture in Exile“, *Salmagundi*, Vol. 76/77 (1987-1988), 53-83.

Интересантан је случај грчких комуниста, који су имали веома развијену сарадњу са готово свим партијама грчке левице деценијама пре почетка процеса промене партијске идеологије грчке партије у земљи, и који су на партијским пленумима усвојили тезе које означавају даље зближавање са марксистичким али и свим другим прогресивним партијама у Грчкој као императив „грчког пута у социјализам“ током година које су претходиле XII Конгресу италијанске партије.⁴⁵² Белешке излагања чланова руководства грчке партије у земљи током посета СФР Југославији сведоче да су блиске везе грчке партије са другим партијама левице у Грчкој потицале из времена грађанског рата у Грчкој (1946-1949), када је највећи део партија грчке левице ушао у састав коалиције Народноослободилачког фронта (ЕАМ), док је велики број чланова ових партија узео учешћа у војним структурама Народноослободилачке армије (ЕЛАС).⁴⁵³ Након што је политички рад партија бившег ЕАМ-а стављен ван закона, дошло је до оснивања нових партија левице у Грчкој од којих су многе, а нарочито оне партије окупљене око коалиције Уједињене демократске левице (ЕДА) представљале легалне „партије наследнице“ старих партија грчке левице које су наставиле рад у илегалу.⁴⁵⁴ Партије Уједињене демократске левице одржавале су до те мере блиске везе са грчким комунистима у земљи да је државна администрација војне диктатуре означила наведене партије као „сателитске организације“ Комунистичке Партије Грчке, након чега су репресивне политике „пуковничког режима“ проширене на готово све партије грчке левице.⁴⁵⁵ Ипак, поред заједничког учешћа у покретима отпора против војне диктатуре и веза наслеђених из времена грађанског рата, на зближавање комунистичке партије и других партија грчке левице могле су имати утицаја и оне политике грчке партије у земљи које су усвојене у циљу развоја сарадње са „свим оним партијама у грчкој које се опирају пуковничком режиму“, и које су формално усвојене одлукама Новог Бироа грчке партије у земљи почетком 1969. године.⁴⁵⁶ Извештаји Одељења за међународне односе и везе сведоче да су југословенски комунисти пружили подршку⁴⁵⁷ одлуци грчке партије у земљи да, за разлику од италијанске, француске и шпанске партије, као најважнији критеријум према коме ће комунистичка партија одређивати да ли да ступи у сарадњу са другим партијама дефинише однос ових партија према режиму крајње деснице.⁴⁵⁸

Писма која су представници и партијска тела грчке партије у земљи и у емиграцији упутили партијским институцијама Савеза комуниста Југославије показују да је велики број грчких комуниста још годинама пре почетка процеса промене партијске идеологије грчке партије истицао став да су друштвена стварност, географски рељеф и историјске посебности

⁴⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

⁴⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, Информације о разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице.

⁴⁵⁴ Myrto Tsakatika, Costas Eleftheriou „The Radical Left Turn towards Civil Society in Greece: One strategy, Two Paths”, *South European Society and Politics*, Vol. 18, No. 1 (2013), 81-99, L. S. Stavrianos, „The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration, *The Journal of Modern History*, Vol. 24, No. 1 (1952), 42-55, Stefanos Katsikas and P.S. Davies, „National Reconciliation After the Civil War: The Case of Greece”, *Journal of Peace Research*, Vo. 46, No. 4 (2009), 559-575.

⁴⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице.

⁴⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁴⁵⁷ Један од фактора који су утицали на одлуку руководства Савеза комуниста Југославије да у случају грчких комуниста направи изузетак у односу на препоруке о сарадњи са другим политичким партијама које су представници југословенске партије давали члановима руководства осталих еврокомунистичких партија могао би бити однос влада СФР Југославије са владама „пуковничког режима“ у Грчкој. Долазак војне диктатуре на власт у Грчкој пратило је удаљавање Грчке и СФР Југославије, док су дипломатски контакти две земље постали толико ретки да би се могло закључити да су једва постојали (Milan Ristić, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974.“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012), 37-61.).

⁴⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

различитих регија Грчке они фактори који би учинили сваки покушај стварања једнопартијског система неодрживим.⁴⁵⁹ Исти извори сведоче да су, упркос чињеници да све до краја шездесетих година нису користили термин „*демократски социјализам*“, многи грчки комунисти отворено говорили о неопходности прилагођавања партијске идеологије грчке партије локалним економским, политичким и културним посебностима Грчке, спровођења унутрашњих реформи партијске бирократије и начина одлучивања у партији, као и одређивању политичке праксе која ће активније подстицати сарадњу свих „*прогресивних сила грчког друштва*“.⁴⁶⁰ Посебно су занимљиви они извештаји оних чланова Одељења за Међународне односе који су проценили да су процеси промене партијске идеологије и политичке праксе грчких комуниста почели *de facto* раније него у случају италијанске партије, али реформистичка струја грчких комуниста није налазила за потребно да захтева формализацију наведених процеса усвајањем званичних партијских одлука због тога што су грчки комунисти „*сматрали да се многи неформални [реформистички] ставови једноставно подразумевају, баш као и посебности друштвене ситуације у Грчкој...*“.⁴⁶¹ Ипак, белешке разговора југословенских и италијанских комуниста показују да су представници две партије проценили да је на одсуство званичних докумената који потврђују промену политичке праксе и доминантних ставова грчких комуниста у великој мери утицао и страх реформистичке струје да би захтевима за формалним дефинисањем промене партијске идеологије грчке партије могла изазвати реакцију оне струје грчких комуниста чији су ставови и даље били блиски ставовима совјетске партије.⁴⁶²

Интересантно је да су представници оне струје грчких комуниста коју су аутори извештаја партијских тела југословенске партије означили као конзервативну још средином педесетих година XX века почели да критикују оне одлуке партијског руководства чији је формални повод усвајања био дистанцирање грчких комуниста од стаљинистичких идеја, али које су садржале извесне критичке ставове о бољшевичком социјалистичком моделу.⁴⁶³ Напослетку, анимозитети реформистичке и конзервативне струје грчких комуниста довели су до расцепа у грчкој партији већ током фебруара 1968. године, готово шест месеци пре почетка војне интервенције земаља Источног Блока у Чехословачкој и потоњег сукоба италијанских и шпанских комуниста са совјетском партијом.⁴⁶⁴ Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије крајем исте године сведоче да су југословенски и италијански комунист проценили да географски распоред грчких комуниста који су се

⁴⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

⁴⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са Комунистичком партијом Грчке.

⁴⁶¹ Исти извештаји Одељења за међународне односе и везе југословенске партије износе претпоставку да је управо и она особина партијских тела грчке партије коју су означили као „*традиционалну немарност*“ грчких комуниста могла утицати да се све до почетка расцепа у грчкој партији не појаве барем извесни облици покушаја формализације до тада неформално „*подразумеваних*“ реформистичких ставова многих грчких комуниста. Такође, наведени извештаји наглашавају процене да је свест о постојању наведеног фактора могла сама по себи подстакнути развој појединих реформистичких ставова у грчкој партији. Интересантни су случајеви оних извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије који се баве тзв. „*недоличним понашањем*“ грчких комуниста на конгресима југословенске и других партија реформистичког блока. Аутори истих извештаја одредили су уочене бихејвиоралне обрасце грчких комуниста као индикаторе друштвених и историјских посебности Грчке, али и посебности грчке партије у односу на друге партије реформистичког блока КП Европе (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898).

⁴⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-868, Информације о КП Грчке које је СКЈ добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁴⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-790-868, Информације о активностима Колијанисове струје у спољашњој грчкој партији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

⁴⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

определили за подршку реформистичкој или конзервативној струји грчке партије сведочи о утицају различитих историјских и друштвених процеса дугог трајања, али и тренутних околности на формирање табора у грчкој партији.⁴⁶⁵ Чланови Одељења за међународне односе југословенске партије посветили су значајне делове својих извештаја о расцепу у грчкој партији покушајима да пружи објашњење чињенице да је највећи број грчких комуниста у емиграцији подржао конзервативну струју, док се већина грчких комуниста у земљи определила за подршку реформистичкој струји грчке партије.⁴⁶⁶ Наведени извори говоре о различитим условима живота чланова грчке партије који су након грађанског рата наставили илегални партијских рад у земљи и грчких комуниста у емиграцији, који су се морали ослањати на финансијску подршку земаља Источног Блока и различитих партија Међународног радничког покрета, и који су живели у другачијем друштвеном окружењу од грчких комуниста у земљи.⁴⁶⁷ Са друге стране, грчки комунисти у земљи били су принуђени да прилагођавају своје партијске политике динамичним променама политичких околности у Грчкој, где су се истовремено налазили у положају који су југословенски комунисти описали као „стање сталног сукоба“ са различитим организацијама крајње деснице, али и „*нужне сарадње*“ са другим партијама и покретима грчке левице.⁴⁶⁸ Каснија истраживања расцепа у грчкој партији бавила су се разматрањем утицаја који су свакодневно суочавање са друштвеним посебностима Грчке и комуникација са колегама из различитих грчких регија могли имати на развој реформистичких идеја грчких комуниста у земљи, истовремено процењујући да је дугогодишње одсуство појединих грчких комуниста из земље допринело потискивању проблема практичне примене болшевичког социјалистичког модела на специфичне грчке околности из перцепција великог броја грчких комуниста у емиграцији.⁴⁶⁹

Са друге стране, у случају доцнијег расцепа у шпанској партији почетком седамдесетих година XX века, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе југословенске партије посветили су нарочиту пажњу више од три деценије дугом процесу интеграције шпанских комуниста, а нарочито водећих представника конзервативне струје шпанске партије у друштво Совјетског Савеза и других земаља Источног Блока.⁴⁷⁰ За разлику од већине оних грчких комуниста који су живели у „грчким насељима“ и четвртима у земљама Варшавског Блока, велики број шпанских комуниста у емиграцији био је стално запослен у војним, просветним или здравственим институцијама Совјетског Савеза, док су многи шпански

⁴⁶⁵ Посебно је занимљив случај избора за чланове локалних одбора грчке партије у емиграцији непосредно након почетка расцепа у грчкој партији, када су представници конзервативне струје грчких комуниста добили већинску подршку грчких комуниста у Совјетском Савезу, Источној Немачкој и Мађарској, представници реформистичке струје у Чехословачкој и Румунији, док је у Пољској гласање одржано непосредно након студентских демонстрација завршено без јасних резултата. Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да је у Совјетском Савезу и Источној Немачкој дошло до насилних инцидената када су представници конзервативне струје, која је имала подршку совјетске партије, покушали да спрече реформисте да учествују на изборима за чланове локалних партијских одбора, док су у Чехословачкој грчки реформисти уживали финансијску подршку новог руководства чехословачке партије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720-728).

⁴⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о XIII Пленуму грчких комуниста у иностранству, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁴⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела Комунистичке Партије Грчке у иностранству, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁴⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитриуом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁴⁶⁹ Thanasis D. Sfikas „War and Peace in Strategy of Communist Party of Greece“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 3, 5-30, Ilios Jannakakis, „The Greek Communist Party, *New Left Review*“, Vol. 54 No. 1 (1969), Heinz. A. Richer „Economic and Social conditions of the development of the Greek Communist Movement“ in: H. A. Richer, *The Greek Communist Party and the Communist International* (Zurich: JHK, 2002), 111-140, Konstantinos Tsivos, „The Greek emigres in Czechoslovakia and their life in the 60s“, *Glasnik Etnografskog Instituta*, 3 (2019), 545-557.

⁴⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91-134, Извештаји о расцепу у КП Шпаније, информације о шпанским комунистима у СССР-у, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-143, Анализе разговора са члановима руководства КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

комунисти који су емигрирали млади или пак рођени у СССР-у стекли образовање на совјетским универзитетима и, према проценама руководства шпанске партије, радије писали и говорили на руском него што су то чинили на шпанском језику.⁴⁷¹ Италијански комунисти придавали су нарочити значај чињеници да отворени сукоби две струје шпанских комуниста нису почели непосредно после почетка удаљавања шпанске и совјетске партије 1969. године и након што је Кариљово руководство позвало шпанске комунисте да учествују у процесима одређивања промене партијске идеологије шпанске партије, већ тек током 1972. и 1973. године, убрзо пошто је италијанска партија усвојила политике „историјског компромиса“, док је у медитеранским земљама дошло до почетка оног периода сукоба крајње левнице и деснице који је доцније означен као „године олова“.⁴⁷² Белешке разговора представника југословенске партије и чланова Кариљовог руководства шпанске партије показују да су југословенски комунисти и шпански реформисти поред процеса интеграције стручних кадрова шпанске партије у совјетске државне институције и социјализације шпанских комуниста у совјетском друштву разматрали и потенцијални утицај који су страхови извесног броја шпанских комуниста од очекиваних последица великих глобалних друштвених и културних промена могли имати на формирање конзервативне струје у шпанској партији.⁴⁷³ Интересантно је да излагања представника конзервативне струје шпанских комуниста на пленумима партијског руководства шпанске партије показују да је извештај број шпанских комуниста истицао став да реформистичке политике партијске дирекције „*нарушавају јединство*“ шпанске партије у тренутку када се „*цео социјалистички свет*“ суочава са различитим културним манифестацијама друштвених промена у Западној Европи и Сједињеним Америчким Државама, као и са растућим притисцима „*нових политичких покрета*“.⁴⁷⁴

Различити партијски ставови еврокомунистичких партија о новим политичким покретима, чију су политичку агенду многи чланови комунистичких партија медитеранских земаља упознали тек током великих студентских побуна у различитим европским градовима 1968. године, представљали су теме опширних дискусија италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста све до почетка осамдесетих година XX века.⁴⁷⁵ Излагања италијанских комуниста на XII Конгресу италијанске партије показују да су италијански комунисти инсистирали на одређивању онакве дистинкције између идеологија нових политичких покрета каква је нове покрете делила на организације чије су ставове италијански комунисти оценили као блиске идеологијама Нове левнице, и које су оштро критиковане још у припремним материјалима за конгрес италијанске партије⁴⁷⁶, и на различите студентске покрете које су

⁴⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури.

⁴⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-588, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПШ.

⁴⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Стенографске белешке разговора вођених са С. Кариљом у Председништву СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Кариљом одржаних у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

⁴⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Извештаји о посети делегације Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, О разговорима Стана Доланца и Јосипа Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

⁴⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁴⁷⁶ Интересантно је да су поједини италијански комунисти нашли за потребно да у критикама идеологија Нове левнице нарочито нагласе став да „*стаљинистички догматизам*“ руководства совјетске и кинеске партије, као и „*империјалистички интереси*“ СССР-а и Кине представљају „*мању опасност за будућност Међународног радничког покрета*“ него што је то случај са буржоаским идеологијама Нове левнице. Позивајући се на Лењинове критике кауцкиста, социјалдемократа и мењшевика, италијански комунисти истицали су процене да су тзв. „умерене“ струје левнице са краја XIX и почетка XX века признавале неопходност класне борбе, критикујући притом идеју о диктатури пролетаријата, док су као најважније одређујуће факторе оних идеологија које су означили као идеологије Нове левнице дефинисали порицање не само постојања константне класне борбе и значаја класног интереса у усмеравању историјских токова, већ и занемаривање основних императива материјалне стварности. Закључне тезе конгреса у Болоњи одредиле су претпостављене покушаје партија и покрета Нове

италијански комунисти означили као „*духом социјалистичке*“ и прогресивне.⁴⁷⁷ Током месеци бурних догађаја који су претходили конгресу у Болоњи почетком 1969. године, италијански комунисти подржали су захтеве студентских покрета у Француској и Пољској, а нешто доцније и захтеве студената Универзитета у Београду, упркос чињеници да су у случају студентских побуна у СФР Југославији италијански комунисти формирали званични партијски став о покрету југословенских студената тек након што је југословенска партија подржала студентске захтеве.⁴⁷⁸ Чланови Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије посветили су нарочиту пажњу чињеници да су аутори чланака у партијској штампи италијанске партије означили неке од вредности истакнутих у захтевима југословенских, француских, чехословачких и пољских студената као блиске оним вредностима које су италијански комунисти на конгресу у Болоњи означили као „*фундаменталне етичке принципе демократског социјализма*“.⁴⁷⁹ Неке од закључних теза XII Конгреса италијанске партије бавиле су се дефинисањем оних начела на основу којих ће италијански комунисти одредити нове партијске политике према различитим студентским организацијама у Италији које су за циљ имале да унапред предвиде различите облике подршке италијанске партије будућим студентским покретима и могуће путеве зближавања партијске омладине италијанске партије са италијанским студентима.⁴⁸⁰

За разлику од учесника конгреса италијанске партије у Болоњи, француски комунисти нису правили дистинкције између различитих група учесника студентских демонстрација, али ни између студентских организација и многих нових партија и покрета француске левице формираних током великих побуна које су са дужим периодима затишја обележиле последње две године Де Голове администрације у Француској.⁴⁸¹ Извештаји партијских тела југословенске партије показују да су француским комунистима били потребни месеци да дефинишу званичне партијске ставове о студентским протестима који су почели у Паризу 2. маја 1968. године, али и читаве недеље да се, заједно са руководством комунистичкој партији блиских синдиката, активно укључе у организацију масовних штрајкова и демонстрација против деголистичке владе који су уследили након побуне студената на Сорбони.⁴⁸² Белешке разговора вођених приликом сусрета представника југословенске и француске партије непосредно након почетка студентских демонстрација у Француској сведоче да су многи француски комунисти били веома изненађени формирањем студентског покрета⁴⁸³, и да је чак у више наврата дошло до физичких обрачуна између чланова омладине француске партије и студената на Сорбони.⁴⁸⁴ Непосредно након почетка студентских демонстрација аутори

левице да занемаре материјално порекло културних механизма који доприносе репродукцији друштвених неједнакости као облике потискивања свести о улози класних разлика и интереса у формирању друштвене стварности (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427-429).

⁴⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁴⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији и СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-401, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о значајним ставовима КПИ.

⁴⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КП Италије о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-565, Информације о разговорима вођеним током посета делегација СКЈ Италији и делегација КПИ СФР Југославији.

⁴⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-511-530, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁴⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215-220, Сусрети представника КПФ са представницима СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁴⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји представника КПИ о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁴⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁴⁸⁴ Занимљиво је да су југословенски дипломатски представници у Француској у више наврата означили партијску омладину Комунистичке Партије Француске као „*најрадикалнију групу*“ француских комуниста. Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије сведоче да се већина партијске омладине француске

чланака у партијској штампи француске партије критиковали су тзв. „буржоаски карактер“ студентског покрета, означавајући захтеве студената као покушај привилеговане омладине да покрене прогресивне реформе искључиво у властитом класном окружењу, и наглашавајући став да они делови програма студентског покрета који се баве питањима индивидуалних слобода и културних механизма репродукције друштвених неједнакости потискују материјалну стварност класних односа моћи која се може изменити једино колективним акцијама.⁴⁸⁵ Ипак, француски комунисти су убрзо дефинисали званичне партијске ставове о студентском покрету који су веома афирмативно оценили захтеве студената истичући претпоставке да наведени захтеви потичу из свести већине студената о друштвеним проблемима и класним неједнакостима, међутим наглашавајући процене да је француским студентима неопходна подршка и вођство комунистичке партије како би „правилно“ артикулисали своје незадовољство, што им може омогућити само боља едукација о марксистичкој теорији од оне коју им је пружио просветни систем.⁴⁸⁶

Излагања чланова различитих идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије сведоче о претпоставкама југословенских комуниста да су се руководства највећих комунистичких партија Западне Европе нашла изненађена избијањем великих студентских побуна у европским градовима барем у оној мери у којој су чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије били изненађени брзином формирања и проширивања броја учесника студентског покрета у Београду.⁴⁸⁷ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије у више наврата су говорили о „великом шоку европске левице 1968. године“, подсећајући чланове Централног Комитета југословенске партије да су се марксистичке партије Европе током исте године суочиле са бурним догађајима у Чехословачкој, студентским побунама, политичким успоном нових партија и покрета на европској левици, али и са манифестацијама великих друштвених промена и многим новим културним феноменима.⁴⁸⁸ Интересантно је да су италијански комунисти нашли за потребно да у припремне материјале за XII Конгрес италијанске партије 1968. године унесу тезу да догађаји који су привлачили пажњу европских медија током претходне године представљају покушаје суочавања различитих влада, партија и друштвених група са спољашњим манифестацијама истих оних друштвених процеса дугог трајања који су још крајем претходне деценије навели италијанске комунисте да размишљају о начинима прилагођавања партијске идеологије италијанске партије околностима „новог времена“.⁴⁸⁹ Аутори текстова у оним листовима француске партије чије су редакције биле блиске реформистичкој струји француских комуниста покушавали су да одговоре на питање да ли ће, и у којој мери, различите перцепције европских марксиста о догађајима који су означили почетак оних политичких криза у државама Западне Европе које ће доцније анализе означавати као „кризе државе благостања“ утицати на формирање различитих реформистичких модела

партије опирала покушајима реформи партијских политика и промене партијске идеологије КП Француске, означивши притом омладинске организације француске партије као „један од основних стубова моћи“ конзервативне струје француских комуниста. Посебно је интересантно да је процес напуштања реформи политика француске партије започео након побуне на конгресу партијске омладине КП Француске 1980. године. (ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, конгрес омладине КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213-290).

⁴⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-236, Информације о писању партијске штампе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁴⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215-220, Сусрети представника КП Француске са представницима СК Југославије.

⁴⁸⁷ АС, СКС, 121-1968-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

⁴⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁴⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

комунистичких партија Медитерана.⁴⁹⁰ Каснији извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да су већ почетком седамдесетих година италијански и француски комунисти интензивно говорили о томе како су још 1968. године многи чланови потоњих еврокомунистичких партија предвидели неизбежан завршетак времена влада левог центра у Италији и Де Голове администрације у Француској, али и почетак оног периода тероризма и ескалације сукоба различитих група крајње левнице и деснице у земљама Медитерана који ће постати познати као „године олова“.⁴⁹¹

Убрзо након што су еврокомунистичке партије дефинисале различите партијске ставове о студентским покретима, културним феноменима „новог времена“ и новим партијама левнице у државама Западне Европе, између највећих партија реформистичког блока започеле су опширне дебате о одређивању односа марксистичких партија према цркви, које су аутори извештаја Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије означили као питање од примарног политичког значаја у земљама Медитерана.⁴⁹² Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су чланови руководства италијанске партије већ средином шездесетих година изнели претпоставке да се однос многих италијанских комуниста према цркви значајно променио у десетогодишњем епилогу „италијанског привредног чуда“, док је партија значајно ублажила своју реторику о католичком клеру и тенденциозно занемаривала појаву коју су италијански комунисти означили као „приватну религиозност“ појединих чланова италијанске партије.⁴⁹³ Интересантно је да су и они делови припремних материјала за конгрес италијанске партије у Болоњи 1969. године који су се бавили образложењем друштвених околности и историјских посебности којима треба прилагодити формална одређења *италијанског пута у социјализам* истицали став италијанских комуниста о постојању континуитета у историјском развоју друштвених концепција извесних „универзалних“ принципа⁴⁹⁴ које су препознали као заједничке вредности марксистичких идеологија и хришћанске религије.⁴⁹⁵ Посебно је занимљиво да су непосредно након усвајања нових партијских политика које су одређивале различите облике развоја сарадње италијанске партије и институција католичке цркве почетком седамдесетих година XX века објављена прва научна истраживања која су се бавила учешћем комуниста у различитим италијанским провинцијама у верским ритуалима.⁴⁹⁶

Док су колумнисти различитих листова француске партије дебатовали у којој мери је на готово изненадну појаву интересовања марксистичких теоретичара из редова чланства италијанске партије за теолошке теме утицало историјско наслеђе улоге цркве у италијанском

⁴⁹⁰ AJ, SKJ, 507-IX, 30/I-230-236, Информације о писању партијске штампе КП Француске, A. Andry, „Social Europe”, in the long 1970-The story of a defeat (Florence: European University Institute, 2019) 93-143, C. Crouch, „Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14-39, D.Porta and M.Diani, *Social Movements-An Introduction*, (New York: Blackwell Publishing, 1999), 193-248.

⁴⁹¹ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-426-513, AJ, SKJ, 507-IX, 30/I-255-290, Разговори са члановима КПИ и КПФ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Француској, Leonard Weinberg and William Lee Eubank, „Neo-Fascist and Far Left Terrorists in Italy: Some Biographical Observations”, *British Journal of Political Science*, Vol. 18. No.4 (1988), 531-549, Tobias Hos, „Left wing terrorism and conspiracy in Italy in 1970s”, *Social Science Open Access Repository*, (2013), 232-256, (приступљено 18.07.2021), <https://doi.org/10.12759/hsr.38.2013.1.232-256>, M. Bull, „Villains of the Peace: Terrorism and the Secret Services in Italy”, *Intelligence and National Security*, Vol.7, No.4 (2008), 473-488.

⁴⁹² AJ, SKJ, 507-IX, 122/I-110-162, AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-426-513, AJ, SKJ, 507-IX, 33/I-779-825, AJ, SKJ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁴⁹³ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-403-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној ситуацији у Италији, AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о значајним ставовима КП Италије.

⁴⁹⁴ Аутори чланака у партијским листовима италијанске партије одредили су принципе хуманости, солидарности, скромности и колективизма, али и отпора репресивним политикама државних система и материјалистичким интересима доминантних друштвених класа као заједничке вредности свих марксистичких идеологија и оног хришћанског учења које су означили као „изворно“ и „библијско“, односно независно од званичних ставова цркве (AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-420-426, Информације о писању штампе КПИ).

⁴⁹⁵ AJ, SKJ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁴⁹⁶ D. Kertzer, „Participation of Italian Communists in Catholic Rituals: Case Study”, *Scientific Study of Religion*, I (1975), 1-11, E.Carrillo, „Italian Catholic Church and Communism”, *Catholic Historical Review*, 4 (1981), 644-657.

друштву, а у којој мери појава друштвених феномена „новог времена“ или пак промена различитих перцепција италијанске радничке класе услед побољшања животног стандарда у Италији, француска партија водила је дисциплинске поступке против појединих француских комуниста који су сарађивали са институцијама католичке цркве.⁴⁹⁷ Посебно су занимљиви извештаји оних чланова Одељења за међународне односе југословенске партије који су оценили да најважније узроке формирања различитих заједничких организација француских реформиста и католичког свештенства у Француској крајем шездесетих година прошлог века не треба тражити у историјским посебностима и сличностима јужних округа Француске са медитеранским провинцијама Италије, већ у намерама водећих чланова реформистичке струје да демонстрирају своју независност од ауторитета партијске дирекције.⁴⁹⁸ Интересантно је да се дирекција француске партије у својим критикама оних реформиста који су сарађивали са црквеним институцијама није бавила ставовима појединих француских комуниста о религији, већ чињеницом да су представници реформистичке струје без одобрења партијског руководства представљали своје идеје о потреби зближавања цркве и марксистичких партија као званичне ставове француске партије.⁴⁹⁹ Иако француска партија током процеса промене партијске идеологије и реформи партијских политика није одредила званичне партијске ставове о односима марксистичких партија према религији, белешке разговора представника југословенске и италијанске партије сведоче да је током седамдесетих година дошло до извесне промене неформалних ставова партијског руководства француске партије о сарадњи појединих француских комуниста са институцијама католичке цркве.⁵⁰⁰ Италијански и југословенски комунисти приметили су да је након усвајања оних политика италијанске партије које су доцније означене као „историјски компромис“ италијанских комуниста дошло до значајног ублажавања реторике француске партије према цркви, али и до појаве феномена који су аутори каснијих извештаја партијских тела југословенске и италијанске партије означили као „прећутно одобравање“ сарадње појединих представника реформистичке струје француских комуниста са католичким клером у Француској.⁵⁰¹

Интересантна су размишљања извесног броја чланова руководства шпанске партије и реформистичке струје грчких комуниста о потенцијалном утицају који су законодавно, али и културно наслеђе буржоаске револуције могли имати на формирање оних критичких ставова руководства француске партије о религији који су били много искључивији него у случају партијских руководства свих других комунистичких партија Медитерана.⁵⁰² Поједини шпански и грчки комунисти отишли су и корак даље од објашњавања ставова француске партије о цркви чињеницом да је француско друштво било најмање религиозно друштво Западне Европе, или пак идејом о томе да је француска партија била најближа бољшевичком социјалистичком моделу од свих еврокомунистичких партија, наглашавајући процене да она излагања чланова управе француске партије која говоре о „традиционалној религиозности руралног Медитерана“ представљају манифестације културног елитизма партијске дирекције

⁴⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-236, Информације о писању партијске штампе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvele critique*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

⁴⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁴⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-236, Информације о писању партијске штампе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvele critique*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

⁵⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-433, Разговори са члановима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁵⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-236, Информације о писању партијске штампе КП Француске.

⁵⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Разговори са члановима дирекције КП Шпаније о кретањима у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Разговори са представницима КПШ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

у Паризу.⁵⁰³ Са друге стране, упркос чињеници да су шпански и грчки комунисти и даље формално осуђивали улогу цркве у грађанским ратовима у Шпанији и Грчкој, шпанска и грчка партија су након повратка руководства шпанске партије из емиграције и пада грчке војне диктатуре прихватиле готово исте партијске политике према верским организацијама које су италијански комунисти усвојили у оквирима политика „историјског компромиса“.⁵⁰⁴ Марксистички теоретичари из редова шпанске партије већ почетком седамдесетих година почели су да показују нарочито интересовање за случај тзв. „црвеног свештенства“ које је подржало социјалистичке покрете у земљама Јужне Америке, поредећи притом наведени феномен са свештенством леве идеолошке провенијенције у Италији и Француској, али и критикујући сарадњу шпанског клера са франкистичком партијом која је настављена годинама након Франкове смрти.⁵⁰⁵ Посебно је занимљив случај оних представника реформистичке струје грчке партије који су још пре Болоњског конгреса италијанске партије одржавали неформалне везе са деловима православног свештенства и истицали захтеве да партија промени своје званичне ставове о цркви, оправдавајући наведене захтеве чињеницом да је један део свештенства у руралним областима Грчке током грађанског рата пришао групама ЕЛАС-а упркос формалним ставовима цркве која је подржавала националистичке снаге.⁵⁰⁶

Ипак, процене италијанских и југословенских комуниста сведоче да су посебности случаја грчке партије постале једна од најчешћих тема дискусија представника партија реформистичког блока након што је почетком седамдесетих година XX века питање децентрализације еврокомунистичких партија почело да окупира пажњу партијских руководства комунистичких партија Медитерана.⁵⁰⁷ Још од завршетка грађанског рата у грчкој многа партијска тела грчке партије наставила су партијски рад на различитим локацијама у Грчкој или пак у иностранству, што је према проценама аутора извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије значајно отежавало комуникацију институција грчке партије, али и контролу партијске бирократије над радом локалних партијских одбора.⁵⁰⁸ Интересантно је да су поједини представници италијанске партије још пре почетка расцепа у грчкој партији поверили југословенским комунистима своја размишљања о утицају степена аутономије локалних одбора грчких комуниста у процесу доношења различитих одлука на функционалност партијских структура грчке партије како у земљи, тако и у емиграцији.⁵⁰⁹ Извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да је сукоб оних представника две струје грчких комуниста који су се налазили у емиграцији на самом почетку расцепа у грчкој партији ослабио перцепције грчких комуниста у земљи о ауторитету Централног Комитета грчке партије, који је до тада заседао искључиво у иностранству, и на тај начин додатно подстакао већ испољене тежње грчких реформиста у земљи да умање утицај грчких комуниста у емиграцији на процес формирања оних партијских

⁵⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-143, Разговори са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Карилја и Д. Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-121-159, Разговори са генералним секретаром КП Шпаније, Сантјагом Карилљом.

⁵⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

⁵⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Информације о писању партијске штампе КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Шпаније.

⁵⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-721-776, Извештаји о различитим ставовима и кретањима у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁵⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁵⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

⁵⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-868, Информације о КП Грчке које је СКЈ добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

политика које су дефинисале рад институција грчке партије у земљи.⁵¹⁰ Посебно су занимљиве она излагања италијанских комуниста о расцепу у грчкој партији која су садржала процене да се одвајање грчке партије у земљи од партије у иностранству догодило када су се анимозитети грчких комуниста у земљи према оним члановима партијских институција у емиграцији који су „изгубили додир са променама“ грчке друштвене стварности „срели са тежњама локалних партијских одбора“ да остваре већи степен независности од утицаја већ у великој мери децентрализоване партијске бирократије грчке партије.⁵¹¹

О важности коју су локални одбори грчких комуниста добили након расцепа у грчкој партији сведочи и чињеница да је Нови Биро грчке партије у земљи усвојио прве формалне указе који су отворено говорили о процесу промене партијске идеологије грчке партије тек након изборне победе кандидата унутрашње грчке партије над оним присталицама Централног Комитета грчке партије у емиграцији који су учествовали на истовременим изборима за чланове локалних одбора грчке партије у земљи 1969. године.⁵¹² Упркос наведеном, неформална аутономија у погледу директног доношења одлука и дефинисања тзв. „локалних“ политичких пракси грчких комуниста коју су одбори грчке партије у земљи уживали пре и нарочито, током расцепа у грчкој партији, формално је потврђена тек након пада војне диктатуре у Грчкој 1974. године, када је Нови Биро грчке партије у земљи званично проширио и различитим грчким посебностима прилагодио оне одлуке конгреса италијанских комуниста у Болоњи којима су дефинисани дугорочни планови децентрализације италијанске партије.⁵¹³

Припремни материјали за XII Конгрес италијанске партије сведоче да су италијански комунисти оценили децентрализацију као неопходан предуслов унутрашње демократизације италијанске партије, што потврђују и излагања италијанских комуниста на конгресу у Болоњи у којима се готово без изузетака планиране реформе структуре партијских институција и начина доношења одлука у партији означавају термином „процеси децентрализације и демократизације“ Комунистичке Партије Италије.⁵¹⁴ Интересантно је да закључне тезе XII Конгреса, поред у ранијем тексту разматраних идеја о неопходности прилагођавања партијског система друштвеним и историјским посебностима различитих италијанских регија чији се развој на основу доступних извора може пратити све до пленума у Торину и затворских списа Антонија Грамшија, садрже и процене италијанских комуниста о утицају послератних процеса индустријализације, урбанизације и развоја терцијарног сектора привреде на продубљивање неједнакости италијанских провинција и њихових бројних локалних заједница.⁵¹⁵ Приликом дискусија са представницима југословенске партије о друштвеној ситуацији у Италији, италијански комунисти означили су брзину повећавања разлика у друштвеним структурама италијанских села и градова као једну од најважнијих последица оних процеса који су покренути у периоду тзв. „италијанског привредног чуда“ средином педесетих година XX века.⁵¹⁶ Извештаји партијских тела југословенске партије показују да су

⁵¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о XIII Пленуму грчких комуниста у иностранству, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁵¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-868, Информације о КП Грчке које је СКЈ добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁵¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о расцепу у КПГ и сукобу спољашње и унутрашње партије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740-760, О односима са новим бироом ЦК КПГ у земљи.

⁵¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ.

⁵¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Белешке излагања италијанских комуниста на XII Конгресу КП Италије.

⁵¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-511-530, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁵¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-401, Информације о кретањима у КП Италије и развоју сарадње са КП Италије.

неки од првих чланака о *италијанском путу у социјализам* који су објављени у партијској штампи италијанске партије поред све већих економских неједнакости италијанских села и градова анализирали и растуће разлике у условима стицања образовања, културним кретањима, структурама породице и шире друштвене заједнице, али и доминантним политичким ставовима италијанских руралних и урбаних друштава.⁵¹⁷ Занимљиво је да су се италијански комунисти приликом разговора са представницима других реформистичких партија неретко позивали на романе и филмове новог таласа неореализма у италијанској уметности како би другим европским марксистима приближили своја размишљања о „*сукобу традиционалног и модерног*“ друштва који је превазилазио оне границе које су италијански комунисти одредили као разлике руралних и урбаних друштвених заједница.⁵¹⁸ Излагања представника италијанске партије на састанцима партија и покрета медитеранске левице показују да су италијански комунисти већ почетком седамдесетих година проценили да су друштвене неједнакости између радничких предграђа и комерцијалних центара италијанских градова постале приметно веће од друштвених разлика између италијанских села и градова.⁵¹⁹ Наведене процене италијанских комуниста могу се приметити и у образложењима оних одлука пленума партијског руководства италијанске партије којима су општински и окружни одбори италијанских комуниста у многим италијанским провинцијама подељени на више месних партијских одбора, чија су овлашћења затим проширена на такав начин да су месни одбори могли доносити одлуке о политичком и друштвеном ангажману италијанских комуниста на нивоу једног села или предграђа.⁵²⁰

Аутори извештаја Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије проценили су да је формирање новог административног уређења италијанске партије олакшало покушаје практичне примене оних политика италијанске партије које су југословенски комунисти означили као „*италијанско самоуправљање*“, а чланови руководства шпанске партије као „*италијански експеримент са директном демократијом*“.⁵²¹ Ипак, док су званичне изјаве чланова руководства југословенске партије садржале веома афирмативне оцене реформи начина одлучивања у италијанској партији и процеса проширивања овлашћења локалних партијских одбора италијанских комуниста, белешке неформалних разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су југословенски комунисти у више наврата показали забринутост да италијански комунисти иду предалеко са плановима даље укидања различитих механизма контроле централизоване партијске бирократије над радом локалних партијских одбора.⁵²² Извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да су шпански комунисти су још пре повратка руководства шпанске партије у земљу објавили незанемарљиви број текстова о покушајима изградње локалних самоуправа различитих шпанских партија и покрета за време грађанског рата, да би убрзо након дефинисања правног положаја комунистичке партије у Шпанији усвојили партијске одлуке о прилагођавању „*италијанског модела децентрализације*“ шпанским околностима током

⁵¹⁷ АЈ, СКЈ, 07-IX, 48/I-420-426, Информације о писању партијске штампе КПИ о актуелним проблемима развоја марксистичке мисли у свету, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, О друштвеној ситуацији у Италији.

⁵¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Молбе дирекције КП Италије поводом случаја италијанских редитеља који снимају у СФР Југославији, случај Франческа Росија и Лучијана Перуђија, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем.

⁵¹⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о конференцијама партија медитеранске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁵²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-556, Извештаји о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-445-511, Извештаји о одлукама ЦК КП Италије и новим политикама КП Италије.

⁵²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-511-530, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-90-112, Информације о разговорима са С. Карилџом о ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-143, Разговори са члановима ЦК КПИ о кретањима у КПИ и политичкој ситуацији у Италији.

⁵²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-556, Извештаји о ситуацији у Италији и активностима КП Италије.

планираних реформи уређења партијске структуре шпанске партије.⁵²³ Интересантно је да су чак и грчки комунисти, који су развили институције локалних зборова и пленума много пре него што је италијанска партија формално увећала овлашћења месних одбора италијанских комуниста, приликом организације студијских екскурзија грчких комуниста у Италију ради проучавања партијског система италијанске партије инсистирали да присуствују дебатама на седницама месних одбора италијанских комуниста.⁵²⁴ Са друге стране, разлике у начинима рада и иницијативама покренутим од стране локалних одбора италијанске и француске партије сведоче о оним разликама италијанског и француског еврокомунистичког модела које се не би могле довољно јасно сагледати када би се анализирале само формалне дефиниције овлашћења локалних партијских одбора и различитих планираних фаза процеса децентрализације у званичним одлукама руководства италијанске и француске партије.⁵²⁵

Извештаји о променама партијских политика италијанске и француске партије које су југословенски дипломатски представници у Италији и Француској доставили партијским телима југословенске партије показују да француски комунисти нису само проширивали овлашћења општинских и окружних партијских одбора у исто време када и италијански комунисти, већ су усвојили и готово иста онаква званична одређења појмова „*унутрашње демократизације*“ комунистичке партије и „*директне демократије*“ као форме одлучивања у месним партијским одборима каква је дефинисала италијанска партија.⁵²⁶ Ипак, белешке разговора југословенских комуниста са представницима локалних одбора француске партије показују да су чланови многих партијских одбора у многим, а нарочито у јужним француским провинцијама средином седамдесетих година били веома незадовољни сталним одлагањем практичне примене одлука о реформама начина рада партијске бирократије које је руководство француске партије усвојило још крајем шездесетих година XX века.⁵²⁷ Током оних сусрета југословенских дипломатских представника у Француској са руководећим члановима одбора француске партије у областима ушћа Роне, Марсеја, Монпељеа, Тулуза и Гаскоње који су одржани непосредно након почетка студентских демонстрација у Паризу 1968. године, представници локалних одбора француских комуниста су са великим ентузијазмом говорили о обећањима управе француске партије да ће партијска тела ускоро почети са разматрањем идеје о одређивању посебног положаја окружних одбора француских комуниста на југу Француске у оквиру француске партије.⁵²⁸

Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да тежње локалних одбора француских комуниста на југу Француске за стицањем аутономије од партијске управе у доношењу одлука на локалном нивоу представљају манифестације „*историјских*“ тенденција медитеранских општина и округа да се опиру ауторитету централне власти у Француској.⁵²⁹ Извештаји различитих одељења Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да су се међу члановима јужних одбора француске партије истовремено налазили и најрадикалнији представници

⁵²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Информације о писању партијске штампе КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

⁵²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-868, Информације о КП Грчке које је СКЈ добијао од КП Италије.

⁵²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ, Извештаји о развоју сарадње са комунистичким партијама Италије и Француске.

⁵²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Извештаји о кретањима у КП Француске.

⁵²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-295-315, Разговори са члановима локалних партијских одбора КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁵²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁵²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Извештаји о кретањима у Комунистичкој Партији Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

конзервативне и најодлучнији чланови реформистичке струје француских комуниста, док су чланови идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије закључили да друштвене структуре чланства партијских одбора у јужним окрузима значајно одступају од правилности уочених у осталим француским провинцијама, а нарочито од класне структуре партијске дирекције.⁵³⁰ Наведени извори сведоче о потенцијалном утицају друштвених и културних посебности јужних француских области на формирање различитих доминантних ставова локалних одбора француских комуниста, али и имплицирају потенцијалне интересе који су могли утицати на одлуку руководства француске партије да покрене расправе о положају јужних одбора у оквиру француске партије током бурних догађаја 1968. године.⁵³¹ Ипак, каснији извештаји партијских тела југословенске партије показују да је партијска дирекција упркос свим усвојеним проширењима овлашћења локалних партијских одбора, као и свим реформама партијских политика које су остале у сфери планова будућих активности француских комуниста, годинама након почетка промене партијске идеологије француске партије и даље подразумевала да одбори француских комуниста у провинцијама неће преиспитивати ставове партијске управе и структура партијске бирократије у Паризу.⁵³²

Интересантно је да су италијански комунисти приликом неформалних сусрета са представницима југословенске партије у више наврата изнели процене да је проширивање овлашћења локалних партијских одбора остало, као и већина званично одређених реформи политика француске партије, само један од начина умиривања унутрашњих тензија у француској партији формалним испуњавањем захтева реформистичке струје француских комуниста.⁵³³ У прилог претпоставкама италијанских комуниста говори и случај покретања отворене дебате о досадашњим политикама француских комуниста и улози руководства француске партије током догађаја у Чехословачкој 1968. године, коју је партијска дирекција означила као прву фазу „*унутрашње демократизације француске партије*“, а која се завршила серијом искључивања из француске партије оних чланова реформистичке струје француских комуниста који су критиковали ставове партијског руководства 1970. и 1971. године.⁵³⁴ Упоредивши исход првих покушаја покретања конструктивне дискусије о различитим ставовима француских комуниста са исходом оних политика кинеске партије које су постале познате као „Покрет хиљаду цветова“, италијански комунисти су приликом сусрета са представницима југословенске партије направили шаљиву примедбу да „*не изазива нарочито чуђење чињеница да француски комунисти када се разочарају у бољшевизам прихватају маоизам*“.⁵³⁵ Ипак, када је позиција партијског руководства значајно ослабила услед побуне реформистичке струје француских комуниста и након што се већина одбора комунистичке партије у француским провинцијама повела примером одбора јужних округа у отвореном истицању захтева за одређивањем већег степена локалне самоуправе, партијска дирекција је прихватила онакве компромисе какви су, према речима аутора извештаја партијских

⁵³⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левце у Француској, АЈ, ССРНЈ, I-509, Француска, Информације о значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-б-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

⁵³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁵³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-295-315, Разговори са члановима локалних партијских одбора КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁵³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Информације о неким значајним ставовима КПФ.

⁵³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-242, Информације о расправама вођеним на Пленуму ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ поводом случаја партијске опозиције у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Извештаји о неким аспектима унутрашње политике КП Француске.

⁵³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Информације о неким значајним ставовима КПФ.

институција југословенске партије, „*потврдили да су реформе политика француске партије биле неминовне још онда када су формално усвојене*“.⁵³⁶

Извештаји партијских тела југословенске партије показују да је, након процеса учвршћивања партијских позиција новог Маршеовог руководства француске партије почетком седамдесетих година XX века, француска партија почела да реализује многе раније дефинисане реформе партијских политика, као и да организује дебате француских комуниста о актуелним политичким питањима и проширује овлашћења локалних одбора француске партије.⁵³⁷ Такође, белешке разговора француских и југословенских комуниста показују да су партијске институције француске партије опширно разматрале могућности примене оних партијских политика италијанске партије које су у партијској штампи многих партија европске левице биле познате као „историјски компромис“ италијанских комуниста у околностима друштвене и политичке стварности Француске.⁵³⁸

Излагања италијанских комуниста на неформалним састанцима представника партија реформистичког блока током конференција партија медитеранске левице сведоче да су француски комунисти истовремено са развојем различитих начина примене већ одређених реформистичких политика француске партије активно радили и на конципирању различитих програма зближавања француске партије са другим реформистичким партијама Европе.⁵³⁹ Након што су француски комунисти формално усвојили одлуку да наставе са подстицањем процеса промене партијске идеологије француске партије на XXII Конгресу 1976. године, и пошто је француска партија подржала реформистички блок марксистичких партија Европе током расправа са совјетском и другим партијама земаља Источног Блока на конференцији у Берлину исте године, аутори извештаја партијских тела југословенске партије закључили су да се „*француска партија коначно може сматрати еврокомунистичком партијом*“.⁵⁴⁰

Многи фактори попут разлика у друштвеним и политичким стварностима медитеранских земаља, историјским искуствима чланова партија реформистичког блока, као и правцима развоја структура партијских организација и марксистичке мисли европских комуниста, условили су различите путеве формирања и еволуције посебних еврокомунистичких модела италијанске, француске, шпанске и грчке партије.⁵⁴¹ Разлике у партијским идеологијама и политичким праксама еврокомунистичких партија утицале су на комплексне процесе промена односа марксистичких партија Медитерана, током којих су се периоди зближавања и проширивања сарадње често смењивали са периодима удаљавања или пак отворених сукоба комунистичких партија земаља Западног Блока.⁵⁴² Интересантно је да су југословенска и италијанска партија, упркос повременим неслагањима и мањим споровима, успеле да задрже веома блиске односе током целог периода 1968-1980. године, као и да успешно сарађују у циљу превазилажења сукоба других партија реформистичког блока, али и

⁵³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-490-513, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Информације о разговорима са делегацијом КПФ вођеним у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ.

⁵³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

⁵³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку делегације КП Француске у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-283, Осврт на ставове КП Француске у вези са конференцијом КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске.

⁵³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о организацији конференција КП Европе.

⁵⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Информације о закључцима XX Конгреса КПФ, АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

⁵⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁵⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249-255 Подсетници о сукобима СКЈ са КПФ и досадашњем проширивању сарадње СКЈ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Разговори са члановима дирекције КП Шпаније о кретањима у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Разговори са представницима КПШ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

комунистичких партија Источне и Западне Европе.⁵⁴³ Ипак, све до почетка осамдесетих година партије реформистичког блока успевале су да, неретко посредством југословенских или италијанских комуниста, превазиђу честа неслагања сваке појединачне партије са једном или пак свим осталим реформистичким партијама и да дефинишу многе дугорочне планове о заједничким акцијама југословенске, италијанске, француске, шпанске и грчке партије у циљу формирања ширих иницијатива партија европске левнице.⁵⁴⁴ Упркос чињеници да процеси промене партијске идеологије југословенске партије нису делили многе заједничке особине историјских еволуција марксистичких идеологија свих појединачних еврокомунистичких партија, као и да су се партијска тела и представници југословенске партије уздржавали од коришћења термина еврокомунизам, Савез комуниста Југославије остао је једна од водећих реформистичких партија европског континента све до нестанка реформистичког блока комунистичких партија Европе у првој половини осамдесетих година XX века, чему је, поред многих других фактора, могла допринети и финансијска помоћ коју су комунистичке партије добијале од Савеза комуниста Југославије, односно од југословенских порезних обвезника.⁵⁴⁵

⁵⁴³ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Пријем делегације КПИ 1956. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Посете делегација СКЈ Италији и делегација КПИ СФР Југославији, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије.

⁵⁴⁴ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КП Италије о односима марксистичких партија Европе, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о организацији медитеранских конференција.

⁵⁴⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-59-62, Приједи Енрика Берлингуера код Јосипа Броза Тита, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Извештаји о пружању финансијске помоћи комунистичким партијама Шпаније и Грчке.

II

Година шока и расцепа – Утицај перцепција бурних догађаја 1968. године на већ започете процесе промене партијских идеологија комунистичких партија Западне Европе

Одређивање ставова СКЈ и комунистичких партија Европе о сукобу новог руководства КП Чехословачке са КП Совјетског Савеза и расцепу у КП Грчке

Питање које је покренуло велике сукобе међу партијама Међународног радничког покрета крајем шездесетих година XX века било је питање прилагођавања партијске идеологије великим економским, политичким и културним променама, али и друштвеним и историјским посебностима географских регија, држава и локалних заједница.⁵⁴⁶ Захтеви за реформама партијских политика и променом партијске идеологије који су се јавили у једном делу Комунистичке партије Чехословачке изазвали су нове поделе у односима комунистичких партија Европе.⁵⁴⁷ Многе комунистичке партије земаља Западне Европе биле су дубоко подељене између струја које су подржавале реформистичке тенденције у Чехословачкој и струја које су подржавале ставове Комунистичке партије Совјетског Савеза, без обзира како би се ови стави мењали. Овакве поделе унутар партија углавном су пратиле линије одређене пређашњим расправама о постојању потребе за променама појединачних партијских идеологија, али и о улози совјетске партије у оваквим променама.⁵⁴⁸

Генерални секретари комунистичких партија Италије и Шпаније, Луиђи Лонго и Сантјаго Кариљо, два пута су посетили СФР Југославију током 1967. године и са Јосипом Брозом Титом говорили о захтевима за променом партијске идеологије који се јављају у њиховим партијама.⁵⁴⁹ Лонго и већи део партијског руководства стали су на страну оних италијанских комуниста који нису били спремни да безрезервно чекају формирање става совјетске партије.⁵⁵⁰ Са друге стране, Кариљо је заступао ставове већег дела шпанских комуниста у емиграцији који су сматрали да су реформе потребне, али су такође очекивали да ће Политбиро совјетске партије дати смернице које све комунистичке партије треба да следе у одређивању своје партијске идеологије.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Савез комуниста Југославије, Међународна комисија, Италија, Француска, Шпанија, Грчка, у даљем тексту АЈ, СКЈ, 507, спецификација документа. Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет председника републике, фонд 837, у даљем тексту АЈ, КПР, спецификација документа...

⁵⁴⁷ Још 1965. године приликом посете Александра Дубчека, тада генералног секретара КП Словачке, између Дубчека и Јосипа Броза Тита дошло је до разговора о потреби да се реформишу политике и партијске идеологије партија МРП-а. Дубчек је овом приликом изразио забринутост због пораста догматских, али и националистичких тенденција у КП Кине и Совјетског Савеза. Броз је изразио став да овакве тенденције постоје у свим комунистичким партијама али да углавном долазе са маргина друштвеног и партијског живота, али у случају КП Кине и Совјетског Савеза представљају ставове самог партијског руководства и уклапају се у државне политике Кине и СССР-а (АЈ, КПР, I-3-a/19-12).

⁵⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КП Италије, Француске и Шпаније.

⁵⁴⁹ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-77, О боравку генералног секретара КПШ.

⁵⁵⁰ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-34.

⁵⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду, новембар 1967, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Ј.Б.Тита.

Супротно ставовима већине италијанских и шпанских комуниста, руководство Комунистичке партије Француске одбијало је да говори о било каквим појединачним реформама партијских политика.⁵⁵² Доминантна струја међу француским комунистима одредила је свако одступање од большевичког социјалистичког модела као претњу не само властитој позицији у оквиру партије, већ и јединству партија Међународног радничког покрета.⁵⁵³ Валдек Роше и његови сарадници током своје посете СФР Југославији у августу 1967. године вршили су притиске на Броза и представнике Савеза комуниста да својим утицајем подрже комунистичке партије француске и совјетског савеза у напорима да сломе утицај реформистичких струја у свим комунистичким партијама Европе.⁵⁵⁴ На истим позицијама као дирекција француске партије био је и Политбиро Комунистичке партије Грчке у емиграцији, који је отишао толико далеко да је искључио оне чланове грчке партије који су били осумњичени да подржавају реформистичке тенденције других марксистичких партија Европе, али и појединих грчких комуниста у земљи.⁵⁵⁵

Ипак, многе групе унутар структура италијанске и шпанске партије нису биле јединствене у погледу подршке оним ставовима које су Карилџо и Лонго испољавали током приватних разговора са Брозом, у првом реду ставовима о неопходности промена партијских идеологија и улози Совјета у овом процесу.⁵⁵⁶ Извештаји одељења за међународне односе и везе председништва СКЈ показују да су руководства ових партија страховала од могућег рацепа у партијама, али и од реакције совјетских комуниста у случају да јавно истакну своју реформистичку агенду.⁵⁵⁷ Током доцнијх разговора са представницима југословенске партије, италијански и шпански комунисти сведочили су о многобројним формалним и *неформалним* притисцима совјетског руководства, али и државних структура СССР-а којима су били изложени.⁵⁵⁸

Такође, руководства комунистичких партија европе страховала су од финансијских последица могућег сукоба са Комунистичком партијом Совјетског Савеза. Италијански комунисти у више наврата обраћали су се Савезу комуниста са захтевом да државне институције СФР Југославије преузму терет финансирања заједничких активности две партије у случају да Политбиро у Москви ускрати новчану подршку Совјетског Савеза италијанској партији у епилогу претпостављених будућих сукоба.⁵⁵⁹ Од финансијске подршке СССР-а и земаља Варшавског блока нарочито су зависила руководства комунистичких партија Шпаније и Грчке која су живела у емиграцији. Упркос томе, Карилџо и његови сарадници⁵⁶⁰ подржавали су реформистичке струје у комунистичким партијама земаља Источне Европе, чак и када је постало извесно да то ће то довести до разилажења са Политбироом КП Совјетског Савеза.⁵⁶¹ Грчки комунисти у емиграцији били су подељени између групе која је сматрала да КП Грчке треба да прихвати реформистичку агенду сличну оном коју је доцније прихватило руководство

⁵⁵² АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

⁵⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁵⁵⁴ АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

⁵⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, О новом УЦК КПГ.

⁵⁵⁶ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Карилџа код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Карилџа у Београду, 1967.

⁵⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81 Извештаји о ситуацији у КПИ и КПШ.

⁵⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговор Бакарића и Доланца са Косутом (о притисцима вршеним на руководство КПШ и КПИ током саветовања КП у Москви), АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-418-441. О притисцима КПСС на КПИ.

⁵⁵⁹ Што се и догодило али тек након XII Конгреса КПИ (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-425-431).

⁵⁶⁰ Генерални скеретар КПШ Сантјаго Карилџо и већина његових најближих сарадника у тренутку сукоба извазваним догађајима у Чехословачкој живели су у Паризу, за разлику од председнице партије Долорес Ибарури и генерала Енрикеа Листера који су живели у Москви, свако са својом групом помоћника и бивших сабораца из времена грађанског рата (АЈ, КПР, I-3-a/110-14). Ипак, ова чињеница није изузела Карилџо и његове пратиоце од финансијске подршке СССР-а, већ их је учинила зависним и од финансијске подршке француских комуниста (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81).

⁵⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81, Разговор С. Карилџа са К. Хаџи Василевом на XIII конгресу КПБ.

КП Чехословачке, и групе која је радикално истицала своју приврженост Политбироу у Москви.⁵⁶² Након преврата у КП Чехословачке ново руководство је, заједно са Савезом комуниста Југославије, пружало материјалну подршку шпанским комунистима у емиграцији и оним струјама у КПГ чије је захтеве за променама партијске идеологије одредило као прогресивне.⁵⁶³

Долазак новог руководства на чело КП Чехословачке био је само завршни чин дугог сукоба унутар партије чије су се спољашње манифестације отворено испољиле тек током последњих месеци 1967. године.⁵⁶⁴ Чињеница да је коначни исход овог сукоба био условљен управо Брежњевљевог арбитражом почетком јануара 1968. године условила је да руководства свих наведених комунистичких партија Европе изразе формалну подршку новом руководству, без обзира на пређашње ставове о реформистичким тенденцијама.⁵⁶⁵ Сантјаго Кариљо и његови сарадници сматрали су управо наведену чињеницу необоривим доказом да Брежњевљево руководство КП Совјетског Савеза и даље има портенцијал да одреди и усмерава прогресивне тенденције у осталим комунистичким партијама.⁵⁶⁶ Супротно томе, дирекција француске партије чекала је да КП Чехословачке у априлу прихвати Дубчеков програм реформи како би добила повод за оштру критику новог руководства⁵⁶⁷, док се до овог тренутка задовољавала отвореним истицањем жаљења због смене бившег Новотнијевог руководства, са којим је одржавала веома блиске односе.⁵⁶⁸

Одређујућу улогу у развоју односа комунистичких партија Западне Европе имали су управо ставови партијских руководства о комунистичким партијама земаља Источног блока. Током својих посета СФР Југославији маја и новембра 1967. године Сантјаго Кариљо је у више наврата сведочио да су покушаји Брежњевљевог руководства да усмерава прогресивне тенденције у другим партијама непрекидно саботирани од стране руководства комунистичких партија Источне Немачке, Пољске и Чехословачке.⁵⁶⁹ Иако нису имали толико поверења у „прогресивне намере“ Совјета⁵⁷⁰, италијански комунисти инсистирали су на идеји да интересима повезане струје три партије земаља ИБ, окупљене око личности Улбрихта, Гомулке и Новотнија, настоје да допринесу поразу реформистичких захтева у свим другим партијама страхујући од проширивања сличних идеја у својим партијама.⁵⁷¹

Упркос томе што су представници СКЈ готово редовно критиковали три наведена руководства у разговорима са представницима КПИ и КПШ, југословенска партијска и дневна штампа писале су о дирекцијама комунистичких партија земаља Источне Европе као о

⁵⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, О новом УЦК КПГ.

⁵⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитриуом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁵⁶⁴ Emir Gonel, *The Consequences of De-Stalinization of Eastern Europe: The Comparative analysis of Hungarian Revolution and Prague Spring*, (Budapest: Central European University Press, 2009), 49-70, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137. Peter Sugar, „Continuity and Change in Eastern European Authoritarianism”, *East European Quarterly*, 18 (1984).

⁵⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о ставовима КПШ, КПИ, КПГ и КПФ.

⁵⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-74-78, Сусрети и разговори представника СКЈ са С. Кариљом.

⁵⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁵⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора В. Рошеа са А. Дубчеком у Прагу, 19.7.1968. године.

⁵⁶⁹ АЈ, КПр, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду.

⁵⁷⁰ О питању заједничких очекивања да ново Брежњевљево руководство КПСС и државна администрација СССР-а спроведу реформе које су обећане након војне интервенције земаља ВБ у Мађарској, али и о последицама које промене политичке воље КПСС имају на комунистичке партије Европе говорило се још током састанака Броза и представника СКЈ са делегацијама КПИ и КПФ током 1964. године (АЈ, КПр, I-3-a/44-25, АЈ, КПр, I-3-a/27-32, посете делегација КПИ и КПФ 1964. године).

⁵⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ (Лонго, Галуци, Пајета...).

пријатељским руководствомима братских партија.⁵⁷² У истим данима када су Броз и Кариљо током својих неформалних сусрета означили руководства КП Источне Немачке, Пољске и Чехословачке као саботирајуће чиниоце⁵⁷³ конференције КП Европе у Карловим Варима, лист *Комунист* крајње афирмативно је описивао иступања Гомулке, Новотнија и Улбрихта на истој конференцији.⁵⁷⁴ Валдек Роше и његови сарадници ишли су дотле да су током разговора са Дубчеком⁵⁷⁵ тенденциозно наглашавали своје присне односе са бившим Новотнијевим руководством, нарушене након успона Дубчекове струје у КП Чехословачке, коју су званичне изјаве и партијска штампа КПФ већ тада означили као *анти-социјалистичку* и *буржоаску* струју.⁵⁷⁶ На послетку, управо се однос према сукобљеним струјама у комунистичким партијама земаља Варшавског блока показао као пресудни фактор у одређивању страна током расцепа у КП Грчке.⁵⁷⁷

Након расцепа који је у грчкој партији наступио на XIII Пленуму, фебруара 1968. године, група предвођена Колијанисом и блиска совјетском руководству преузела је контролу над Политбироом, док су у одсуству избачени чланови реформистичке струје окупљени око Димитроса Парцалидиса основали свој Уједињени Централни Комитет.⁵⁷⁸ Грчки комунисти који су живели у емиграцији у Совјетском Савезу, Украјини, Бугарској и Источној Немачкој на локалним зборовима изабрали су да пруже подршку Колијанисовој групи, док су грчки комунисти у Чехословачкој, Румунији и Западном Берлину подржали Парцалидиса и његове сараднике.⁵⁷⁹ Извештаји одељења за међународне односе и везе сведоче да је Колијанис са својим присталицама у СССР-у насилним методама обезбедио већину гласова, док се у Чехословачкој скупило око хиљаду грчких емиграната који су подржавали Парцалидиса.⁵⁸⁰ Руководство Савеза комуниста Југославије са великом пажњом посматрало је догађаје који су пратили расцеп у Комунистичкој партији Грчке, јер су се они одражавали на односе осталих комунистичких партија Европе. Партијска дирекција КПФ подржала је Колијаниса, док су комунистичке партије Италије и Шпаније стале на страну Парцалидисове групе.⁵⁸¹ Савез комуниста Југославије и ново руководство КП Чехословачке пружали су финансијску подршку Парцалидисовој струји⁵⁸², док је КПИ преносила вести оних група грчких комуниста у земљи које су се определиле за Парцалидиса и помагала да се њихови чланци објаве у листовима *Unita* и *Комунист*.⁵⁸³

Ставови о реформистичким струјама у партијама земаља Источног блока и у Комунистичкој партији Грчке убрзо су постали одређујући чиниоци у развоју односа КП Европе и Савеза комуниста Југославије. Због тога је врло интересантан сукоб који је избио између југословенских и француских комуниста почетком јануара 1968. године због отвореног писања листа *Комунист* о зближавању и планирању заједничких пројеката СКЈ и КПИ.⁵⁸⁴ Из

⁵⁷² „Разговор председника синдиката ЧССР у Југославији“, *Политика*, 13. новембар 1969, „Из Мађарске – дискусије о национализму“, *Комунист*, 25. мај 1967, „Оптимизам у Москви“, *Борба*, 6. јануар 1964. године.

⁵⁷³ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁵⁷⁴ „После Карлових Вари“, „Резолуције Конференције у Карловима Варима“, *Комунист*, 4. мај 1967. године.

⁵⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора Валдека Рошеа са Александром Дубчеком.

⁵⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ, извештаји о одустајању КПФ од конференције, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁵⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁵⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КПГ.

⁵⁷⁹ Међу емиграцијом чланова КПГ у већини држава Западне Европе већинску подршку добио је Парцалидис. Знајачан изузетак је Француска, где су елементи Колијанисове групе сарађивали са партијском дирекцијом Комунистичке Партије Француске (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728).

⁵⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁵⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, и КПФ поводом расцепа у КПГ.

⁵⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁵⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ.

⁵⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-393, Писмо КПИ о чланку Јосипа Ђерђе објављеном у листу *Комунист* 1.1.1968.

наведеног писања било је јасно да је Комунистичка партија Француске искључена из ових планова, на шта је КПФ одговорила привременим и неформалним прекидом односа са Савезом комуниста.⁵⁸⁵ Реформистичка струја у КПФ је одмах након ових догађаја покренула иницијативу да се приближи Савезу комуниста и њени водећи чланови почели су долазити у СФР Југославију на плаћене боравке приликом којих су се бавили истраживањем југословенског социјалистичког модела.⁵⁸⁶ Непосредно након успостављања сарадње СКЈ и опозиционе струје у француској партији, реторика партијске дирекције у Паризу почела је да подразумева дуге трактате о погубном утицају *југословенског примера* на реформистичке струје у комунистичким партијама Грчке, Румуније и Чехословачке.⁵⁸⁷

Са друге стране, годинама раније започети процеси зближавања⁵⁸⁸ између југословенских и италијанских комуниста значајно су убрзани током периода у коме су Савез комуниста и Комунистичка партија Италије сарађивали на пружању заједничке подршке реформистичким струјама у партијама земаља Источног блока и Комунистичкој партији Грчке.⁵⁸⁹ Формални и неформални сусрети представника две партије постали су веома честа појава током последњих месеци 1967. и првих месеци 1968. године⁵⁹⁰, управо у време када је питање прилагођавања новим друштвеним и историјским околностима постало централно питање у односима комунистичких партија Европе.⁵⁹¹ Истовремено, извештаји Одељења за међународне односе и везе почињу да успостављају обичај размене информација о другим партијама и одржавања редовних консултација о битним политичким и друштвеним појавама као јединствену *традицију* у односима две партије.⁵⁹² Упркос томе што су према захтевима реформистичких струја у комунистичким партијама Европе делили ставове Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије, шпански комунисти често нису били у прилици да се активно и равноправно укључе у различите облике сарадње и дискусија о реформистичкој агенди марксистичких партија Европе које су им предлагала руководства југословенске и италијанске партије.⁵⁹³

Прилике живота у емиграцији руководства комунистичких партија Шпаније и Грчке ограничавале су комуникацију ове две партије са Савезом комуниста, упркос чињеници да је СКЈ пружао материјалну помоћ овим партијама.⁵⁹⁴ Политичка репресија војне диктатуре и узајамни анимозитети војних влада у Грчкој и влада СФР Југославије⁵⁹⁵ приморали су грчке комунисте који су живели у земљи да се често ослањају на посредништво Комунистичке партије Италије како би ступили у контакт са југословенским представницима или примили помоћ од Савеза комуниста.⁵⁹⁶ Ситуација је била тек нешто боља у случају оног дела руководства Комунистичке партије Шпаније који је живео у емиграцији у Москви. Председница партије Долорес Ибарури и многи чланови партијске дирекције долазили су у честе посете СФР Југославији, премда су ово чинили углавном у оним периодима када су

⁵⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-394. О захтеву К. Галуција да дође у СФРЈ и пријем К. Галуција, јануар 1968. године.

⁵⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародија.

⁵⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁵⁸⁸ АЈ, КПП, I-3-a/44-6, АЈ, КПП, I-3-a/44-7, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Пријемни генералних секретара и делегација Комунистичке Партије Италије 1956 и 1964. године.

⁵⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије.

⁵⁹⁰ Када су, између осталог, Савез комуниста Југославије и Комунистичка Партија Италије радили на заједничкој организацији медитеранске конференције која би расправљала управо о многобројним питањима која су покренули захтеви реформистичких струја у различитим партијама МРП-а (АЈ, КПП, I-3-a/44-37, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-393-410).

⁵⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о ставовима КПШ, КПИ, КПГ и КПФ.

⁵⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁵⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-55-62, Информације о ставовима КПШ и питањима сарадње са КПШ.

⁵⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ.

⁵⁹⁵ Милан Ристовић, „У сенци војне диктатуре: југословенско-грчки односи 1967-1974. године“, *Токови историје*, 3/2012, 37-61.

⁵⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ.

односи између Савеза комуниста и КП Совјетског Савеза улазили у процесе зближавања или пак превазилажења сукоба.⁵⁹⁷ Упркос разликама у ставовима, Савез комуниста одржавао је комуникацију и са грчком емиграцијом у Француској, која је била блиска партијској дирекцији КПФ, као и са представницима грчке емиграције који су се определили за Колијанисову струју.⁵⁹⁸ Ипак, политичку и материјалну подршку СКЈ је пружао готово искључиво Парцалидисовој групи, док су многа писма представника Колијанисове групе и грчке емиграције у Француској остала не само без одговора, већ и без формалног превода и анализе Одељења за међународне односе у месецима након сусрета представника овог одељења са Парцалидисом и са његовим сарадницима у Букурешту, током којих су започети процеси зближавања између југословенске партије и реформистичке струје грчких комуниста у емиграцији.⁵⁹⁹

Променљиви односи Савеза комуниста Југославије са КП Совјетског Савеза, који су често били одређујући чинилац у развоју односа југословенских комуниста са комунистичким партијама Западне Европе⁶⁰⁰, доследно су пратили развој односа две државе и потребе државних политика СФР Југославије и СССР-а.⁶⁰¹ Због тога је интересантан случај пријема делегације совјетске партије током јуна 1968. године, дакле у време када су представници Савеза комуниста оштро критиковали политике и партијску идеологију КП Совјетског савеза у разговорима са представницима комунистичких партија Италије и Шпаније⁶⁰², односно у исто време када су југословенски и француски комунисти били у формалном сукобу због различитих ставова о реформама у Чехословачкој.⁶⁰³ Представници Савеза комуниста водили су веома срдачне разговоре са руководством совјетске партије, у којима је било највише речи о повољном развоју економске сарадње СФР Југославије и Совјетског Савеза, док су спорна питања разлика у партијским ставовима о новом руководству КП Чехословачке изостављена из припремних материјала за дискусију.⁶⁰⁴

Истовремено, комплексни процеси развоја односа комунистичких партија Европе са совјетском партијом имали су пресудног утицаја на развој односа Савеза комуниста са овим партијама, чак потенцијално у већој мери него што је то био случај са, државним и партијским интересима условљеним, развојем односа СКЈ и КП СССР-а.⁶⁰⁵ Многи планови о проширивању сарадње Савеза комуниста са комунистичким партијама Италије и Француске, од којих су неки били предмет преговора и консултативних састанака још од 1964. године⁶⁰⁶,

⁵⁹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/110-7, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-14, Пријем председнице Комунистичке Партије Шпаније Долорес Ибарури и њених сарадника код Јосипа Броза Тита.

⁵⁹⁸ Након почетка расцепа у КПГ, Одељење за међународне односе и везе одржавало је комуникацију са Политбироом ЦК КПГ у емиграцији који је контролисала Колијанисова група, али је само неколико дана после сукоба на XIII Пленуму југословенска радио станица „Глас истине“ објавила отворена писма избачених чланова Парцалидиса, Зографоса и Димитриуа (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726).

⁵⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитриуом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁶⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи и развоју односа са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

⁶⁰¹ Љубодраг Димић. *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*. (Београд: Архив Југославије, 2010), Александар Животић. *Југославија, Албанија и велике силе 1945-1961* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), N. Mitrović, *Tito-Čaušesku: Godine zbližavanja*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2020), Saša Mišić, „Jugoslovensko-Italijanski odnosi i Čehoslovačka kriza 1968. godine”, u *1968-četrdeset godina posle*, (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008).

⁶⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ (Лонго, Галуци, Пајета...), АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Карилја код Јосипа Броза Тита.

⁶⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁶⁰⁴ АЈ, КПР, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС.

⁶⁰⁵ Примера ради, током интервјуа који је Ђанкарло Пајета дао Франу Барберинију, новинар *Политике* је отворено критиковао однос КПИ према КП СССР-а а Пајета је изражавао жаљење због грешака партијске дирекције чији је и сам био члан. Током разговора Франческа Петронеа, дописника листа *Unita* у Београду са представницима СКЈ, италијански новинар никада није доводио у питање односе Савеза комуниста са Комунистичком Партијом Совјетског Савеза (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411).

⁶⁰⁶ АЈ, КПР, I-3-a/44-7, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, АЈ, КПР, I-3-a/27/36, Пријем делегација КПИ и КПФ.

напуштени су или пак потуно измењени у епилогу покушаја ових партија да посредују у сукобу руководства совјетске партије са новим руководством КП Чехословачке.⁶⁰⁷ Притом, треба приметити да питање реформи у Чехословачкој није постало најважнија тема у дискусијама комунистичких партија Европе пре него што је у априлу 1968. године руководство КП Чехословачке усвојило Дубчеков „акциони програм“⁶⁰⁸, који су друге комунистичке партије Европе сматрале најрадикалнијим од свих понуђених планова реформи.⁶⁰⁹ Након тога, руководства комунистичких партија Пољске и Источне Немачке изразила су оштре критике нових партијских политика КП Чехословачке, а овим критикама су се придружила руководства КП Француске и Колијанисова група у Комунистичкој Партији Грчке.⁶¹⁰

Интересантно је да прве реакције на Дубчеков план нису дошле од КП Совјетског Савеза, већ од Комунистичке партије Француске, која је позвала комунистичке партије Европе да упуте делегације на конференцију партија европске крајње левнице на којој би се дискутовало о догађајима у Чехословачкој.⁶¹¹ Одељење за међународне односе и везе Председништва СКЈ проценило је да сазивање овакве конференције од стране француске партије има за циљ доношење колективне осуде реформи у Чехословачкој.⁶¹² Комунистичка партија Француске отишла је и корак даље, условљавајући превазилажење сукоба и продужетак разговора о проширивању сарадње са СКЈ учешћем југословенских комуниста на конференцији о Чехословачкој.⁶¹³ Овакво држање француских комуниста изазвало је партијске институције Савеза комуниста да упуте веома оштре критике руководству КПФ⁶¹⁴, што је *de facto* окончало процесе поновног зближавања две партије које су покренули бурни догађаји у Француској и СФР Југославији током маја и јуна 1968. године.⁶¹⁵ Супротно томе, Комунистичка партија Италије покушавала је да допринесе постизању компромисног решења у сукобу КП Чехословачке са другим партијама, али притом управо таквог решења какво би подразумевало да совјетска партија барем формално одобри напоре чехословачке партије да самостално руководи процесима одређивања своје партијске идеологије.⁶¹⁶

Напори руководства италијанске партије да посредује у споразумном превазилажењу неслагања партија земаља Источног блока неретко су превазилазили чак и оне границе зближавања са партијама Источне Немачке, Пољске и Совјетског Савеза које је руководство Савеза комуниста сматрало прихватљивим.⁶¹⁷ Одељење за међународне односе и везе током лета 1968. године у неколико наврата износило је процене да „дипломатисање“ и „превише компромисно“⁶¹⁸ понашање руководства Комунистичке партије Италије угрожава пређашње

⁶⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, Посета Банкарла Пајете, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-205-213, Предлози о проширивању сарадње СКЈ и КПФ и одговор КПФ.

⁶⁰⁸ Emir Gonel, *The Consequences of De-Stalinization of Eastern Europe: The Comparative analysis of Hungarian Revolution and Prague Spring*, (Budapest: Central European University Press, 2009), 49-70, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137. Peter Sugar, „Continuity and Change in Eastern European Authoritarianism”, *East European Quarterly*, 18 (1984).

⁶⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи и развоју односа са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

⁶¹⁰ Сантјаго Кариљо доцније је сведочио да су му након војне интервенције у Чехословачкој у више наврата прилазили руководиоци КП Француске и говорили како подразумевају да је Кариљо са својим сарадницима само формално осудио војну интервенцију, као што је то учинила дирекција КПФ, а да заправо остаје близак ставовима КП Источне Немачке, Пољске и КП Совјетског Савеза (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81). Током разговора са Брозом, Кариљо је тврдио да су управо руководства КП Источне Немачке и Пољске утицала да се Брежњевљева администрација одлучи за војну интервенцију у Чехословачкој (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-90).

⁶¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220, У вези одговора на предлог КПФ о конференцији поводом Чехословачке.

⁶¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁶¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Одговор дирекције КПФ на предлоге о сарадњи које је поднео Н. Диздаревић.

⁶¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

⁶¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁶¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁶¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом.

⁶¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој.

договоре и споразуме о сарадњи ове партије са Савезом комуниста.⁶¹⁹ Ипак, извештаји истог одељења председништва СКЈ истовремено су наглашавали сложен и неугодан положај италијанских комуниста у односима са Совјетима, али и афирмативно оцењивали искреност дирекције италијанске партије која је редовно обавештавала руководство Савеза комуниста о својим плановима.⁶²⁰

У исто време, партијске институције Савеза комуниста Југославије запажале су изненадно удаљавање шпанске партије од југословенске и италијанске партије, као и од реформистичке струје француских и грчких комуниста. Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије закључили су да шпански комунисти још од почетка сукоба чехословачке и совјетске партије све ређе говоре о реформистичким тенденцијама шпанске партије током сусрета са представницима других партија европске левнице.⁶²¹ Упркос томе што су и даље долазили на годишње одморе и плаћене боравке у СФР Југославију, шпански комунисти знатно ређе су се у овим приликама сусретали са представницима Савеза комуниста и готово редовно су избегавали да говоре о питањима везаним за ситуацију у Чехословачкој.⁶²² Без формалног објашњења или претходних консултација са југословенским или италијанским комунистима, руководство шпанске партије удаљило се из токова развоја односа комунистичких партија Европе.⁶²³

Након што је постепено заоштравање сукоба комунистичких партија Чехословачке и Совјетског Савеза крајем јула и почетком августа 1968. године довело до прве појаве совјетске војске на чехословачкој граници и до припремних разговора пред потписивање Братиславске декларације, руководство Савеза комуниста проценило је да и Комунистичка партија Француске показује извесно колебање.⁶²⁴ У циркуларном писму које је упутила свим комунистичким партијама Европе које је позвала на конференцију о Чехословачкој, партијска дирекција КПФ молила је остале партије да „не инсистирају да састанак о Чехословачкој *заправо буде одржан*“.⁶²⁵ Са друге стране, италијански комунисти у исто време припремали су се за уговорене посете делегација комунистичких партија Источне Немачке, Пољске и СССР-а.⁶²⁶ Само неколико дана пре почетка војне интервенције у Чехословачкој, Луиђи Лонго одбио је позив да проведе годишњи одмор у СФРЈ, наводећи као разлог одбијања околност да је већ обећао Брежњевљевим и Дубчековим сарадницима да ће годишњи одмор провести у СССР-у и Чехословачкој, покушавајући да посредује у споразумном решавању сукоба.⁶²⁷ Валдек Роше је са партијском делегацијом такође боравио у Прагу непосредно пред улазак трупа земаља Источног блока у Чехословачку, безуспешно покушавајући да убеди Дубчеково руководство да одустане од реформистичких политика и да одговорност за сукоб са Совјетима припише притисцима неодређених „либерално-буржоаских“ струја у партији.⁶²⁸

Упркос неслагањима у одређивању приступа који треба заузети приликом вођења односа са партијама земаља Источног блока, анализирани извори не показују да су процеси зближавања између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије значајније успорени непосредним последицама покушаја италијанских комуниста да посредују ради

⁶¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

⁶²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁶²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, Преписка партијских тела и сусрети представника СКЈ и КПШ.

⁶²² Веома је интересантан пример групе од 10 чланова Централног Комитета Комунистичке Партије Шпаније који су се са породицама налазили на годишњем одмору у СФР Југославији у тренутку када је почела војна интервенција земаља ВБ у Чехословачкој. Ипак, шпански комунисти овом приликом избегли су да говоре о догађајима у Чехословачкој са колегама из Југославије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-79).

⁶²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи и развоју односа са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

⁶²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

⁶²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ, извештаји о одустајању КПФ од конференције.

⁶²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

⁶²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-412, О позиву Луиђију Лонгу да проведе годишњи одмор у СФР Југославији.

⁶²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора В. Роше са А. Дубчеком у Прагу, 19.7.1968. године.

превазилажења долазећег сукоба.⁶²⁹ Са друге стране, Савез комуниста отворено је осудио покушаје посредовања француских комуниста, који су за циљ имали да се руководство КП Чехословачке приволи да одустане од реформистичких политика.⁶³⁰ Партијска дирекција француске партије на овај начин покушавала је да изврши посредни притисак на реформистичке струје у оквиру француске партије, а од непосредних притисака на Комунистичку партију Чехословачке одустала је тек када је постала свесна могућности насилног исхода сукоба ове партије са Комунистичком партијом Совјетског Савеза.⁶³¹ Ипак, тек ће процеси одређивања званичног партијског става француских и италијанских комуниста о војној интервенцији у Чехословачкој одредити путеве даљег развоја односа Савеза комуниста Југославије са комунистичким партијама Француске и Италије.

Разумевање промена – студентске побуне у Београду и Паризу, сукоби крајње левице и деснице у Италији и Грчкој

Бурне спољашње манифестације друштвених и историјских процеса дугог трајања условиле су суочавање комунистичких партија европе са многим политичким, економским и културним последицама великих глобалних промена. Италијански и југословенски комунисти одржали су многе формалне и неформалне сусрете током којих су покушавали да познатим теоријским појмовима објасне и саговорницима приближе нове и комплексне феномене које су примећивали у свом непосредном друштвеном окружењу.⁶³² Након избијања побуна у многим градовима Европе током пролећа и лета 1968. године, извештаји Одељења за међународне односе и везе говорили су о „стању неверице и шока“ у партијским управама комунистичких партија Европе.⁶³³ У случају партија са више милиона чланова, попут комунистичких партија Италије и Француске, исти писци извештаја тражили су узроке осећањима страха или ентузијазма која су примећена код различитих група партијског чланства. Различита тумачења узрока друштвених промена и очекивања другачијих исхода побуна убрзо су изазвала нове сукобе већ формираних струја у комунистичким партијама Европе.⁶³⁴ Такође, руководства комунистичких партија била су приморана да одреде партијске ставове о агенди многих нових политичких покрета са чијим су се постојањем многи европски комунисти суочили тек током месеци великих побуна.⁶³⁵

У развоју односа Савеза комуниста Југославије са Комунистичком партијом Француске значајну улогу имало је одређивање званичног партијског става према студентским побунама које су избиле у Паризу почетком маја, односно у Београду почетком јуна 1968. године.⁶³⁶ Ови догађаји утицали су на привремено смиривање сукоба и зближавање у односима две партије, па је тако неколико недеља после почетка демонстрација у Паризу дошло до сусрета

⁶²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о сарадњи и развоју односа са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

⁶³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ да учествује у конференцији КП Европе.

⁶³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-220-223, Извештаји о одустајању КПФ од одржавања конференције КП Европе.

⁶³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ (Лонго, Галуци, Пајета...), АЈ, КПр, I-3-а/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПр, I-3-а/44-34.

⁶³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

⁶³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-215-220, Сусрети представника КПФ са представницима СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁶³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-403-411, разговори са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁶³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о питањима сарадње и развоју односа са КПФ.

француских комуниста са представницима југословенске партије.⁶³⁷ Извештаји представника Савеза комуниста сведоче да је дирекција француске партије била нарочито изненађена чињеницом да су студентске побуне у Паризу прерасле у демонстрације стотина хиљада људи и генерални штрајк у коме је узела учешћа готово четвртина радно способног становништва у Француској.⁶³⁸ До овог тренутка, партијска дирекција чврсто је веровала да је Комунистичка партија једина сила на разноврсном политичком спектру Француске која може да покрене, организује и идеолошки усмерава покрет наведених размера.⁶³⁹ Са друге стране, ситуација у СФР Југославији била је потпуно другачија јер је партија контролисала и радничке синдикате и званична представничка тела студентата, док су партијска тела Савеза комуниста била упозната са различитим критичким ставовима тзв. „*универзитетских кругова*“ у СФР Југославији дуго пре почетка студентских побуна у Београду 1968. године. Студентски покрет у СФР Југославији упркос многим покушајима никада није успео да убеди радничке синдикате да се придруже демонстрацијама.⁶⁴⁰ Супротно очекивањима вођства универзитетског покрета многе студентске групе које су учествовале у побунама на послетку су прикључене Савезу Студената СФРЈ, односно представничком телу које је било у блиским везама са партијским структурама Савеза комуниста Југославије.⁶⁴¹

Преписке југословенских и француских комуниста⁶⁴² и писања француске и југословенске штампе⁶⁴³ о догађајима у Паризу сведоче да је руководство француске партије било веома изненађено новим идејама чији су развој показали захтеви студентског покрета на Сорбони.⁶⁴⁴ Нарочиту забринутост партијске дирекције изазвало је поновно покретање оних питања друштвених неједнакости и индивидуалних слобода за која су француски комунисти веровали да су већ понудили решења у оквирима своје партијске идеологије.⁶⁴⁵ У Француској је долазило до сукоба омладине комунистичке партије са различитим групама студентског покрета, као и до сукоба представника партијске омладине из Париза са колегама из провинција.⁶⁴⁶ Студентски покрет формиран на Сорбони у својим званичним прокламацијама поистовећивао је претпостављени ауторитаризам бирократије Комунистичке партије Француске са оним који је перципирао у понашању и ставовима Де Гола и државне администрације у Француској.⁶⁴⁷ Посебно је занимљиво да су многи француски студенти током побуна у Паризу истицали транспаренте који су имплицирали сличности „*конзервативне буржоазије*“, тј. деголистичке администрације у Француској и „*црвене буржоазије*“ односно бирократских структура руководства Комунистичке партије Француске.⁶⁴⁸ Изражавајући солидарност са студентским покретом у СФР Југославији, поједини чланови студентског покрета у Паризу нашли су за потребно да истакну став да у СФР Југославији „*нема разлике између црвеног и конзервативног бирократизма*“.⁶⁴⁹

⁶³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215-220, Сусрети представника КПФ са представницима СКЈ.

⁶³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁶³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁶⁴⁰ Архив Србије, Фонд БИА, извештаји службе државне безбедности, XIII-1-8, У даљем тексту АС, БИА, XIII.

⁶⁴¹ Архив Србије, Идеолошке комисије Централног Комитета Савеза Комуниста Србије, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота у СР Србији, 121, 1969-1972, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, 144, 1972-1974, у даљем тексту АС, ИК ЦК СКС, 121, 144.

⁶⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-225, Преписка СКЈ и КПФ од априла до јула 1968. године.

⁶⁴³ *Политика*, „Студентске побуне у Паризу“ 4. мај 1968, *Комунист*, „Дилеме Валдека Рошеа“, 13. новембар 1965. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-267, чланци објављени у *Le Nouvel Critique* и *Le politique economie*.

⁶⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

⁶⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁶⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом.

⁶⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁶⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом.

⁶⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

Интересантно је да су непосредно пре избијања студентских побуна у Београду и Паризу италијански комунисти достављали југословенским колегама опширне реферате о примећеној незаинтересованости омладине леве идеолошке провенијенције за оне облике политичког и друштвеног деловања које им је предлагала партијска омладина Комунистичке партије, па чак и за класике марксистичке литературе.⁶⁵⁰ Руководство италијанске партије приписивало је примећену појаву негативном утицају идеологија Нове левице које су доцније осуђене на XII Конгресу партије.⁶⁵¹ Упркос томе, током неформалних разговора са југословенским комунистима, представници италијанске партије често су наглашавали страх да нове манифестације незадовољства, нарочито оне које стоје у вези са појавом тероризма крајње левице и деснице у Италији, захтевају много комплекснија објашњења од оних које тренутно могу понудити чувени друштвени теоретичари из редова партијског чланства италијанске партије. Италијански комунисти критиковали су ставове конзервативне струје француских комуниста о студентском покрету, али су у више наврата поверили представницима Савеза комуниста Југославије да је дирекција Комунистичке партије Италије била подједнако изненађена агендом многих нових политичких покрета омладине барем у истој мери у којој је руководство француске партије било изненађено догађајима у Паризу током маја 1968. године.⁶⁵²

Са друге стране, идеолошке комисије Савеза комуниста и служба државне безбедности надзирали су научни и друштвени рад оних универзитетских група чији су ставови одређени као *неприлагодљиви* принципима партијске идеологије.⁶⁵³ На седницама идеолошких комисија Савеза комуниста Србије представници ових тела држали су излагања са циљем да оповргну аргументе чак и оних критичких ставова појединих професора Универзитета у Београду који се никада нису појавили у њиховим објављеним текстовима.⁶⁵⁴ Извештаји службе државне безбедности показују да партијско руководство Савеза комуниста није било изненађено политичком агендом студената Универзитета у Београду колико брзином формирања студентског покрета.⁶⁵⁵ Француски комунисти пренели су југословенским колегама да их је нарочито изненадила чињеница да се студенти са Сорбоне не баве питањем класних разлика у оној мери у којој се баве питањима индивидуалних слобода и утицајем конзервативних друштвених норми на политичку, академску или уметничку културу у Француској.⁶⁵⁶ Италијански комунисти оценили су сличне тенденције универзитетских покрета у Италији као „буржоаску“ агенду која потиче из посвећености унапређивању само властитог друштвеног окружења.⁶⁵⁷ Са друге стране, студентски покрет на Универзитету у Београду одредио је управо решавање питања растућих друштвених неједнакости у СФР Југославији као свој први захтев.⁶⁵⁸

Професори Филозофског факултета Војин Милић, Михајло Марковић и Љубомир Тадић у говорима које су држали на студентским зборовима означили су управо пораст друштвених неједнакости као доказ да социјалистичка пракса, односно систем самоуправљања у СФР Југославији не показује доследност партије оним начелима која је Савез комуниста одредио као основне принципе своје идеологије.⁶⁵⁹ Такође, захтеви студентског покрета истакли су злоупотребу партијских и државних положаја, недостатак слободе медија и ауторитарне тенденције партијске бирократије као основне проблеме

⁶⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ.

⁶⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

⁶⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁶⁵³ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

⁶⁵⁴ АС, СКС, 121-1969-1972, Прилог о симпозијуму филозофа у Врњачкој Бањи, октобар 1964. године.

⁶⁵⁵ АС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

⁶⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

⁶⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XII Конгреса о универзитетским покретима и Новој левици.

⁶⁵⁸ АС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

⁶⁵⁹ АС, БИА, XIII-3, Извештаји о дешавањима на БГ Универзитету после говора Јосипа Броза Тита.

југословенског социјалистичког модела.⁶⁶⁰ Студенти су тражили ангажовање стручњака у доношењу значајних партијских одлука и укључивање шире јавности у процесе дебате о питањима од ширег друштвеног значаја, као и проширивање аутономије локалних заједница и даљу демократизацију друштва.⁶⁶¹ Упркос томе што је Јосип Броз Тито током свог говора од 9. јуна⁶⁶² инсистирао на ставу да студентске побуне у СФРЈ не представљају одраз догађаја у Француској и Пољској, захтеви студентског покрета у Београду били су веома слични захтевима студентског покрета у Паризу.⁶⁶³

Извештаји службе државне безбедности сведоче да су извесне студентске групе, а нарочито група окупљена око осам професора Филозофског факултета, своју идеологију одредили као *демократски социјализам*.⁶⁶⁴ Након бурних догађаја у Београду почетком јуна 1968. године, закључци седница идеолошких комисија Савеза комуниста Србије почињу да инсистирају на неопходности даље *демократизације* друштва.⁶⁶⁵ Италијански комунисти доцније су одредили многе идеје Централних Комитета СР Србије и Хрватске као блиске начелима *италијанског пута у социјализам*, али се нису изјашњавали о потенцијалном утицају агенде студентског покрета на развој партијске идеологије Савеза комуниста.⁶⁶⁶ Остаје дискутабилно колико су италијански комунисти знали о захтевима студената Универзитета у Београду, а до које мере су их поистовећивали са агендом студентских покрета у Западној Европи, према којој нису имали афирмативне ставове.⁶⁶⁷ Француски комунисти такође су се бавили анализама реакција руководства Савеза комуниста на побуне у СФРЈ много више него разматрањем захтева студентског покрета.

Ставови француских комуниста били су веома подељени у погледу односа према студентским побунама у СФР Југославији. Партијска дирекција сматрала је да управо догађаји у Београду показују многе проблеме југословенског социјалистичког модела, али и свих политичких пракси оних комунистичких партија Европе које су напустиле бољшевички социјалистички модел.⁶⁶⁸ Најближи сарадници Валдека Рошеа држали су да студентске побуне у СФРЈ сведоче о „*инхерентним слабостима*“ реформистичких струја у комунистичким партијама.⁶⁶⁹ Такође, партијска дирекција наглашавала је страх да би се овакве слабости манифестовале кроз расцеп у француској партији ако би руководство прихватило захтеве оних струја које се залажу за промену партијске идеологије.⁶⁷⁰ Са друге стране, реформистичка струја у француској партији истицала је своје афирмативно схватање отворености југословенске партије према новим идејама и „*флексибилности*“ југословенског социјалистичког модела.⁶⁷¹ Реформисти у француској партији сматрали су управо ове особине кључним чиниоцима који су омогућили Савезу комуниста да превазиђе друштвене и политичке проблеме створене побунама, али и да велики део агенде студентских побуна интегрише у своју партијску идеологију.⁶⁷² Италијански комунисти подржавали су схватање француских реформиста да је инсистирање партијског руководства на задржавању

⁶⁶⁰ АС, БИА, XIII-2, О писмима студената Савезу комуниста и информације критикама Савеза комуниста.

⁶⁶¹ АС, БИА, XIII-1, О ставовима и захтевима студентског покрета на Универзитету у Београду.

⁶⁶² Музеј Историје Југославије, интернет портал (званични youtube канал музеја), Обраћање Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968. године (<https://www.youtube.com/watch?v=Nne2feNUEu8>).

⁶⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁶⁶⁴ АС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

⁶⁶⁵ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

⁶⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁶⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XIII Конгреса о универзитетским покретима и Новој левици.

⁶⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁶⁶⁹ АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

⁶⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁶⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародија.

⁶⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

бољшевичког социјалистичког модела учинило да се француска партија покаже неспременом да одговори на потребе нових друштвених и историјских околности.⁶⁷³

Француски комунисти су након првих неколико недеља суочавања са изненађењима које су донеле побуне ипак успели да употребе велике људске ресурсе своје партије и свој утицај на синдикате да би на послетку одиграли пресудну улогу у организацији демонстрација и генералног штрајка.⁶⁷⁴ Занимљив је случај разговора представника југословенске партије са руководиоцима француских синдиката током којих су чланови Савеза комуниста случајно присуствовали телефонским разговорима у којима су синдикална руководства преносила радницима инструкције комунистичке партије.⁶⁷⁵ Француска партија инсистирала је да радници буду спречени да узму учешћа у насилним догађајима који су пратили демонстрације, упркос чињеници да је већ неколико радника и студената погинуло током обрачуна са полицијом.⁶⁷⁶ Одељење за међународне односе и везе изнело је процену да француски комунисти страхују од могућности да дође до мобилизације група крајње деснице и последичног успона војне диктатуре, као што је то био случај у Грчкој.⁶⁷⁷ За то време, демонстрације против владе војне диктатуре у Грчкој пратили су велики сукоби крајње левице и деснице, али и међусобни сукоби два покрета отпора која су формирана махом од стране чланова Комунистичке партије Грчке.⁶⁷⁸

Руководство грчке партије у земљи покушавало је да посредује у сукобу покрета „Патриотски фронт“ и „Демократска одбрана“ који је почео након што је идеја формирања јединственог покрета отпора напуштена због неслагања око начина борбе против политика војне диктатуре.⁶⁷⁹ Док је у европским градовима током пролећа и лета 1968. године долазило до обрачуна група грчких комуниста у емиграцији које су подржавале Парцалидиса или Колијаниса, грчки комунисти у земљи сукобљавали су се због припадности различитим покретима отпора.⁶⁸⁰ Извештаји Одељења за међународне односе и везе сведоче да чак ни заостравање политичке репресије војне диктатуре није допринело превазилажењу сукоба, јер су се линије поделе међу грчким комунистима убрзо пренеле и унутар зидова затвора и логора за политичке затвореника.⁶⁸¹ Сахрана бившег премијера Папандреуа крајем године постала је повод за избијање великих демонстрација против „пуковничког режима“ у Грчкој које су биле праћене заостравањем сукоба крајње левице и деснице у земљи.⁶⁸² У исто време, италијански комунисти почели су да југословенским колегама све чешће говоре о немоћи партијске дирекције да заустави одређене групе партијске омладине да заједно са другим групама крајње левице учествују у обрачунима са организацијама крајње деснице, али и са мафијом и полицијом.⁶⁸³ За то време, Савез комуниста помагао је шпанским комунистима да организују и финансирају бекства политичких емиграната из Шпаније.⁶⁸⁴ Такође, југословенска партија сносила је трошкове лечења и боравка у СФРЈ активиста из Шпаније који су били тражени од

⁶⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји представника КПИ о ситуацији у КП Француске.

⁶⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁶⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁶⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

⁶⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720-730, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој које је СКЈ добио од КПГ.

⁶⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁶⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, Извештај о односима у руководству КП Грчке.

⁶⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КПГ.

⁶⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-725, Писма ПБ ЦК КП Грчке о ситуацији у логорима на Јури и Леросу.

⁶⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КПГ о стању у земљи.

⁶⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁶⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализе предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82, Информације о КПШ.

стране Франкове администрације, али и од стране француских власти због учешћа у побунама у Паризу.⁶⁸⁵

Италијански комунисти сматрали су да насилне ескалације друштвених и политичких тензија на Медитерану нису неуобичајене у историјском смислу, али да нови облици идеолошких сукоба представљају феномене који су непознати досадашњем колективном историјском искуству руководства италијанске партије.⁶⁸⁶ Током честих разговора о друштвеној ситуацији у Италији са представницима Савеза комуниста, чланови дирекције италијанске партије често су упоређивали сукобе са крајњом десницом из времена своје младости са онима којима су присуствовали након бурних догађаја из 1968. године.⁶⁸⁷ Руководиоци италијанске партије готово са носталгијом присећали су се „једноставнијих времена“ серије осветничких заседа милитантних група левице и деснице у Италији која је била покренута масакром у Ђинестри двадесет година раније.⁶⁸⁸ Италијански комунисти сведочили су да од почетка „новог времена“ осећање сталног страха на које су одавно навикнути не долази само од претпостављеног делања „другог“, односно припадника крајње деснице, већ и од нових тенденција многих група крајње левице које је партијска дирекција означила као почетак левог тероризма у Италији.⁶⁸⁹ Овакве тенденције представници италијанске партије уочавали су и код студентских покрета у својој земљи.⁶⁹⁰ Док су са једне стране нове универзитетске покрете сматрали недовољно заинтересованим за проблеме радничке класе, италијански комунисти истовремено су сведочили да поједине студентске групе барем у реторичком смислу иступају много радикалније са агендом „класног рата“ него што су то чинили италијански и француски комунисти током *црвеног пролећа* Европе, када су промовисали идеју „глобалне револуције“.⁶⁹¹ Тек у наредним годинама показаће се да је суочавање италијанских комуниста са новим друштвеним и политичким феноменима имало утицаја на формирање многих партијских ставова током последње деценије „државе благостања“ у Италији.⁶⁹²

Такође је интересантно да извештаји службе државне безбедности о деловању студентског покрета у Београду нису оценили да студенти показују насилне тенденције, упркос повременим окршајима демонстраната са полицијом и са представницима Савеза Студената СФРЈ.⁶⁹³ Са друге стране, извештаји безбедносне службе много више су се бавили откривањем потенцијалних „страних утицаја“ на студентски покрет у СФР Југославији.⁶⁹⁴ Извештаји о активностима учесника демонстрација у Београду највише пажње су посветили управо оним студентима који су имали личне или породичне везе са студентима у Француској и Пољској.⁶⁹⁵ Нарочито се пратила активност оних појединаца који су били учесници „Фулбрајтовог“ програма студија у САД, али и оних студената за које се сматрало да имају контакте у Италији. Један од аутора извештаја службе државне безбедности посветио је готово исти број страница изјавама Милована Ђиласа о студентском покрету колико и кретању

⁶⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-99, Извештаји о животу шпанског револуционара Рамона Силве у Љубљани, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-96, Захтев КПШ да се прими партијски радник који живи у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-103, О лечењу Хосе Нунес Малдеа, члана ЦК КПШ у СФР Југославији.

⁶⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ (Лонго, Галуци, Пајета...), АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом представником ЦК КПИ.

⁶⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁶⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Молба за помоћ Франческу Росију, редитељу филма „Салворе Ђулијано“.

⁶⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

⁶⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XIII Конгреса о универзитетским покретима и Новој левици.

⁶⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁶⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-487, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁶⁹³ АС, БИА, XIII-2, О студентима осумњиченим да су узели учешћа у окршајима током демонстрација.

⁶⁹⁴ АС, БИА, XIII-1, Прилог о странијој литератури коју читају студенти Филозофског факултета.

⁶⁹⁵ АС, БИА, XIII-6, О потенцијалним страним идеолошким утицајима на студенте.

аутомобила италијанске амбасаде око Филозофског факултета.⁶⁹⁶ Такође, служба државне безбедности пратила је кретање и састанке са студентима дописника италијанског партијског листа *Unita* Франческа Петронеа и новинара Мирка Кларина који је одржавао контакте са италијанским и шпанским комунистима.⁶⁹⁷ Упркос чињеници да је влада СФРЈ била у веома блиским односима са владама левог центра у Италији⁶⁹⁸, док су југословенски комунисти срчано подржавали реформистичку агенду италијанских колега⁶⁹⁹, анонимни аутори извештаја безбедносне службе означили су као потенцијалну опасност утицај либералних ставова ових влада, али и „превише прогресивних“ тенденција италијанских комуниста на студенте у Београду.⁷⁰⁰ У исто време када су француски и италијански комунисти одредили Савез комуниста Југославије као партију која пружа најгласнију подршку реформама Дубчековог руководства у Чехословачкој, служба државне безбедности у Београду са посебном пажњом надзирала је активности управо оних студената који су имали чланове породица на студијама у Прагу.⁷⁰¹

Ипак, нарочиту пажњу службе државне безбедности привукла је група осам професора Филозофског факултета⁷⁰² Универзитета у Београду, и то управо након догађаја који су пратили говор Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968. године.⁷⁰³ Милић, Тадић и Марковић су одмах након Броза одржали говоре студентима у којима су нагласили став да ће партија привидним и привременим прихватањем компромиса успети да произведе поделе међу студентима које ће довести то разбијања покрета.⁷⁰⁴ Ове процене показале су се тачним већ неколико дана касније, када је група студената окупљена око професора Филозофског факултета остала последња активна међу малобројним групама студентског покрета које нису одмах прихватиле споразум са Савезом комуниста.⁷⁰⁵ Већ у првим данима након Брозовог говора, студентске демонстрације почеле су приметно да се осипају, док су у студентским домовима наступиле масовне прославе оних група студентског покрета које су сматрале студентске захтеве *de facto* испуњеним.⁷⁰⁶ Анализирани извори показују да се бројност чланова Савеза студената СФРЈ али и студената вољних да пруже информације служби државне безбедности значајно повећала у непосредном епилогу демонстрација.⁷⁰⁷ Ипак, белешке са седница Савеза студената и идеолошких комисија Савеза комуниста сведоче да је било покушаја да се делови агенде студентског покрета прилагоде партијској идеологији и укључе у процесе одређивања практичних политика о којима су расправљала наведена партијска и друштвена тела СФРЈугославије.⁷⁰⁸

Упркос томе, поједини студенти одбили су да се помире са исходом који је наступио након Брозовог говора. Служба државне безбедности је током лета 1968. године са нарочитом пажњом надзирала рад појединих студената филозофског факултета који су покушавали да се припреме за наставак побуна до кога никада није дошло.⁷⁰⁹ Неки студенти су по повратку у градове и села у унутрашњости СР Србије ухапшени због покушаја да мобилишу локално

⁶⁹⁶ АС, БИА, XIII-1-8, Прилози о дешавањима на Филозофском факултету.

⁶⁹⁷ АС, БИА, XIII-2, О личностима за које се сумњало да имају везе са студентским покретом.

⁶⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-440, Разговори југословенских представника са италијанским државницима.

⁶⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-430, Иступања југословенских делегата на XIII Конгресу КПИ.

⁷⁰⁰ АС, БИА, XIII-2, О личностима за које се сумњало да имају везе са студентским покретом.

⁷⁰¹ АС, БИА, XIII-4, О студентима чији су чланови породице боравили на студијама у иностранству.

⁷⁰² Загорка Пешић Голубовић, Љубомир Тадић, Војин Милић, Михајло Марковић, Никола Милошевић, Драгољуб Мићуновић, Светозар Стојановић, Миладин Животић.

⁷⁰³ АС, БИА, XIII-1, Прилози о догађајима на Филозофском факултету након говора Јосипа Броза Тита.

⁷⁰⁴ АС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

⁷⁰⁵ АС, БИА, XIII-6, Критике које група професора и студената Филозофског факултета упућује партији.

⁷⁰⁶ АС, БИА, XIII-1, Прилози о догађајима на Филозофском факултету након говора Јосипа Броза Тита.

⁷⁰⁷ Архив Југославије, фонд Савеза Студената Југославије (145), У даљем тексту АЈ, ССЈ, 145-14-25, Архив Србије, Фонд БИА, извештаји службе државне безбедности, XIII-1-8, У даљем тексту АС, БИА, XIII-1-8.

⁷⁰⁸ АЈ, ССЈ, 145-14-25, Белешке са седница Савеза Студената Југославије, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

⁷⁰⁹ АС, БИА, XIII-1, Прилози о догађајима на Филозофском факултету након говора Јосипа Броза Тита.

становништво за учешће у планираним протестима.⁷¹⁰ Поједини студенти чинили су исто у касарнама у којима су служили војску, а неки су доцније осуђени због уласка у фабрике и ометања радника покушајима да их заинтересују за студентску агенду.⁷¹¹ Нарочито су интересантни покушаји извесних студената Филозофског факултета да у својим селима организују комуне по узору на оне које је стварала побуњена америчка омладина.⁷¹² Ипак, сви ови напори завршили су се без успеха, а „југословенске експерименте“ са заједницама побуњене омладине ускоро су прекинули судски процеси вођени против студената осумњичених да су узели учешћа у насилним изгредима током демонстрација.⁷¹³ Неки од ових процеса трајали су све до осамдесетих година, а након 1972. године појединим студентима је суђено због сумње да су неколико година раније починили кривична дела вербалног вређања партије или пак личности Јосипа Броза Тита.⁷¹⁴

Са друге стране, занимљиво је да аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе нарочиту пажњу посвећују одушевљењу француских студената говором Јосипа Броза Тита.⁷¹⁵ Притом остаје непознато до које мере су студенти у Француској познавали друштвену и политичку ситуацију у СФР Југославији. Ипак, на основу обавештења које је Савез комуниста добио од француских и италијанских комуниста може се закључити да су многи француски студенти нарочит значај придавали чињеници да је један лидер социјалистичке земље подржао студентски покрет.⁷¹⁶ Истовремено, универзитетски покрет критиковао је француске комунисте управо због занемаривања највећег дела студентских захтева. Студенти са Сорбоне сматрали су да се француски комунисти, чак и у ретким тренуцима када признају постојање студентског покрета, баве искључиво разматрањем оног дела студентске агенде који сматрају прихватљивим императивима своје партијске идеологије.⁷¹⁷ Као и у СФР Југославији, велике побуне у Француској такође су се завршиле компромисима студентског покрета и радничких синдиката са Де Головом администрацијом.⁷¹⁸ Веома је интересантно да је непосредно након осипања демонстрација крајем јуна 1968. године Де Голова влада однела убедљиву победу на изборима.⁷¹⁹ Истовремено, француски комунисти оценили су свој изборни резултат као највећи политички пораз француске партије у скорој историји. Резултати избора су показали да је комунистичка партија остала најпопуларнија опозициона партија у Француској, али да се упркос томе суочава са великом конкуренцијом на француској левици.⁷²⁰

Реформистичке струје у француској партији након изборног неуспеха почеле су одлучније да наступају са захтевима за променама партијске идеологије и односа према другим партијама на француској левици, али и другим комунистичким партијама Европе.⁷²¹ Већ оствареној сарадњи између Савеза комуниста и најрадикалнијих реформиста у француској партији придружила се и тзв. „умерена струја“ француских комуниста.⁷²² У једном тренутку током двомесечних демонстрација у Француској, чак је и управа Комунистичке партије

⁷¹⁰ АС, БИА, XIII-5, Извештаји о могућности покретања нових побуна.

⁷¹¹ АС, БИА, XIII-6, Прилози о активностима студената Филозофског факултета.

⁷¹² АС, БИА, XIII-5, Прилози о деловању студената у унутрашњости.

⁷¹³ АС, БИА, XIII-7, Процесна документација о осумњиченима за вређање Тита и партије.

⁷¹⁴ АС, БИА, XIII-7, Случај Мијановић Љиљане, случај Владимира Мијановића, случај Занка Микића, случај Удовички Данила, случај Милана Николића.

⁷¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁷¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Разговори са представницима КПИ и КПФ.

⁷¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК КПФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаз Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

⁷¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁷¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

⁷²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

⁷²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји представника КПИ о ситуацији у КП Француске.

⁷²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародија.

Француске показала спремност за превазилажење ранијих неспоразума са руководством југословенске партије.⁷²³ Нови сукоби комунистичких партија због различитих ставова о догађајима у Чехословачкој убрзо су прекинули планове о проширивању сарадње југословенских и француских комуниста.⁷²⁴ Ипак, суочавање са побунама и политичким последицама великих друштвених промена допринело је зближавању Савеза комуниста Југославије са комунистичким партијама Италије и Грчке.⁷²⁵

Процеси зближавања и формирања конкуренције поводом организације светске, европске и медитеранске конференције комунистичких партија

Питање организације и одређивања тема дискусије на конференцијама комунистичких партија постало је нарочито значајно управо у тренутку када су реформистичке струје у многим комунистичким партијама Европе и света отворено иступиле са захтевима за променама партијских идеологија, али и променама хијерархијских односа партија чланица Међународног радничког покрета.⁷²⁶ Ранији сукоби комунистичких партија Југославије, Мађарске и Кине са КП Совјетског Савеза пре или касније доводили су до колективне осуде руководства оних партија које су критиковале бољшевички социјалистички модел на глобалним или регионалним конференцијама комунистичких партија Европе или Међународног радничког покрета.⁷²⁷ Улогу организатора наведених конференција готово традиционално је узимала совјетска партија или пак номинално нека од оних партија земаља Источног блока чије је руководство тренутно било у блиским односима са политбироом совјетске партије у Москви.⁷²⁸ Од средине шездесетих година XX века италијански и шпански комунисти, као и реформистичке струје у комунистичким партијама Француске и Грчке, истицали су очекивања да ће управо светска или макар европска конференција комунистичких партија у организацији совјетске партије одредити смернице промена партијске идеологије и колективне ставове о реформама партијских политика, које би затим следиле појединачне марксистичке партије.⁷²⁹

Током посета генералних секретара комунистичких партија Италије и Шпаније СФР Југославији 1967. године питање организације светске конференције комунистичких партија разматрано је у контексту покретања заједничких акција којима би се могло утицати на развој ставова совјетске партије о захтевима реформистичких струја у комунистичким партијама Европе.⁷³⁰ Током своје посете у јануару Луиђи Лонго изнео је процену да би се Совјети могли убедити да сазову конференцију која би се бавила питањима прилагођавања партијских

⁷²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81, Пријем Кире Хаџи Василева код Валдека Рошеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

⁷²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора В. Рошеа са А. Дубчеком у Прагу, 19.7.1968. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ, извештаји о одустајању КПФ од конференције.

⁷²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПГ.

⁷²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁷²⁷ Mark Kramer, „Stalin, The split with Yugoslavia, and Soviet-East European Efforts to resist controle“, in: *Stalin and Europe, Immitation and Dommination 1928-1953*, ed. by: R. Brandon, T. Snyder (Oxford: Oxford University Press, 2014), 295-316, P. Roberts, „The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World“, *Journal of Cold War Studies*, 1 (2010), 120-138, D.T. Teszar, „The Hungarian Connection: the 1956 Hungarian Revolution ant its impact on Mao Zedong’s Domestic Policies in the late 50s“, *Global Politics Review*, Vol 1. No. 1 (2015). 18-34.

⁷²⁸ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

⁷²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

⁷³⁰ АЈ, КПР, I-3-а/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-а/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПР, I-3-а/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КП Шпаније.

идеологија новим друштвеним и политичким околностима уколико би Савез комуниста и Комунистичка партија Италије заједнички одредили и током дужег времена суптилно али упорно износили захтеве да се оваква конференција одржи.⁷³¹ У складу са својим уверењем о прогресивним тенденцијама Брежњевљеве администрације, Сантјаго Кариљо је изразио ентузијазам према могућности успеха планова југословенских и италијанских комуниста и понудио да шпанска емиграција својим неформалним утицајима и симболичким значајем⁷³² у СССР-у покуша да допринесе планираним притисцима на руководство совјетске партије.⁷³³ Истовремено, многе комунистичке и социјалистичке партије тзв. „Трећег света“ тражиле су да управо Савез комуниста Југославије пренесе Совјетима захтеве ових партија да се коначно организује конференција партија Међународног радничког покрета која би легитимизовала и усмерила реформистичке тенденције у овим партијама.⁷³⁴

Ипак, већ током посете делегације Комунистичке партије Италије у августу постало је јасно да је руководство италијанске партије изгубило поверење да би било каква конференција у организацији КП СССР-а могла донети афирмативне закључке о прогресивним променама и реформистичким тенденцијама појединих комунистичких партија.⁷³⁵ Тек нешто доцније, Кариљо и његови сарадници подржали су ставове италијанских комуниста о неопходности сарадње југословенске, шпанске и италијанске партије у циљу организације конференције која би представљала алтернативу светској конференцији у организацији Комунистичке партије Совјетског Савеза.⁷³⁶ До промене у ставовима руководства комунистичких партија Италије и Шпаније дошло је у епилогу серије састанака представника комунистичких партија Европе који су током лета 1967. године одржани у Совјетском Савезу.⁷³⁷ Током ових састанака управо су представници руководства КП Чехословачке уз подршку руководства комунистичких партија Источне Немачке и Пољске тражили да материјали за дискусију на свим будућим конференцијама партијама МРП-а буду припремљени иза затворених врата у Кремљу и у присуству само одабраних представника појединих КП Источне Европе.⁷³⁸

Након састанака у СССР-у, Луиђи Лонго и Валдек Роше са представницима комунистичких партија Италије и Француске дошли су право у СФР Југославију где су у току исте недеље али у одвојеним аудијенцијама примљени од стране Броза и представника Савеза комуниста.⁷³⁹ Представници француске партије нагласили су задовољство исходом састанака у Совјетском Савезу, замерајући притом Новотнијевом, Улбрихтовом и Гомулкином руководству једино то што им Совјети указују веће поверење у борби против реформистичких тенденција у партијама МРП-а него партијској дирекцији КПФ, која се већ годинама бори против истих тенденција на француској левици.⁷⁴⁰ Упркос томе, Валдек Роше и његови сарадници истицали су да је Комунистичкој партији Француске поверено да организује посебне састанке комунистичких партија Европе, покушавајући притом да заинтересују представнике Савеза комуниста за учешће у овим активностима.⁷⁴¹ Италијански комунисти

⁷³¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита.

⁷³² Интересантно је да су Совјети на саветовању КП Европе у Москви након интервенције земаља ИБ у Чехословачкој покренули неформалне разговоре са шпанским комунистима како би спречили да шпанска партија отворено изнесе критике улоге совјетске партије у догађајима у Чехословачкој, процењујући да би симболички значај шпанске партије у перцепцијама руководства партија МРП-а али и совјетске јавности могао утицати на јавно мњење у „социјалистичком свету“ али и у самом СССР-у (АЈ, КПР, I-4-b/7).

⁷³³ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁷³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456-514, Разговори са члановима КПИ о ставовима марксистичких партија Европе и света, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

⁷³⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Л. Лонгом.

⁷³⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁷³⁷ АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

⁷³⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Л. Лонгом.

⁷³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Анализе разговора са делегацијама КПИ и КПФ.

⁷⁴⁰ АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

⁷⁴¹ Доцније процене аутора извештаја партијских тела југословенске партије нагласиле су закључак да су „посебни састанци“ о којима су говорили чланови делегације француске партије били осмишљени са циљем да

били су разочарани закључцима састанака са совјетским руководством и инсистирали су да Савез комуниста узме учешћа у одређивању тема дискусија и броја учесника на медитеранској конференцији комунистичких партија, чија је организација поверена Комунистичкој партији Италије.⁷⁴²

Планови о сарадњи југословенских и италијанских комуниста у циљу заједничке организације медитеранске конференције комунистичких партија подразумевали су да, поред комунистичких партија капиталистичких земаља Медитерана, у конференцији узму учешћа и представници оних партија и покрета земаља Блиског истока и Северне Африке чију идеологију представници Савеза комуниста и Комунистичке партије Италије одреде као прогресивну.⁷⁴³ Прве нацрте тема дискусије за медитеранску конференцију саставили су Броз и Лонго са својим сарадницима током августа 1967. године, а након тога су ови планови проширивани на многим консултативним састанцима представника две партије све до јуна 1968. године.⁷⁴⁴ Наведени планови подразумевали су да најважнија питања за дискусију, поред кризе на Блиском истоку и успона крајње деснице на Медитерану, буду управо питања нових идејних кретања у развоју марксистичке мисли у свету и питање прилагођавања партијских идеологија и политика потребама нових друштвених и политичких околности.⁷⁴⁵ Представници југословенске и италијанске партије сложили су се да у организацију конференције треба укључити и шпанске комунисте у емиграцији, па су партијска тела и представници Савеза комуниста почели упознавати Кариља и његове сараднике са плановима о медитеранској конференцији, које су они са ентузијазмом подржали.⁷⁴⁶ Ипак, интересантно је да у разговорима италијанских и југословенских комуниста укључивање шпанске партије у емиграцији у заједничке планове никада није имало онај значај који су аутори извештаја партијских тела југословенске партије давали амбицијама две партије да за учешће у организацији медитеранске конференције придобију представнике Комунистичке партије Грчке у земљи.⁷⁴⁷

Поред питања организације конференције која ће расправљати о захтевима реформистичких струја у партијама Међународног радничког покрета, веома актуелно у разговорима вођеним приликом сусрета представника Савеза комуниста са шпанским, италијанским и грчким комунистима било је питање организације трајне институције окупљања и дискусије представника комунистичких партија Европе.⁷⁴⁸ Совјетска партија често је организовала саветовања европских комуниста у Москви, а руководства Комунистичке партије Француске и партија Источне Европе делила су уверење да оваква саветовања представљају најважнију, али и једину неопходну форму редовних сусрета европских комуниста.⁷⁴⁹ Такође, совјетска партија или друге партије блиске совјетском руководству најчешће су имале улогу организатора европских конференција комунистичких партија. Шпански и италијански комунисти испољавали су различите критичке ставове о наведеним облицима окупљања марксистичких партија Европе током шездесетих година ХХ века, а у одређеним тренуцима ставове италијанских и шпанских комуниста подржавали су

развију и партикуларизују традиционалне групе учесника КП Европе, али и да допринесу „крсташко-месијанском рату“ КП Француске и КП СССР-а против реформистичких струја марксистичких партија Европе (АЈ,СКЈ,507-IX,30/I-210-255, Информације о питањима сарадње са КП Француске).

⁷⁴² АЈ, КПП, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Л. Лонгом.

⁷⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456-514, Разговори са члановима КПИ о ставовима марксистичких партија Европе и света, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

⁷⁴⁴ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем Л. Лонга код Ј.Б. Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-420, Информације о консултативним састанцима са КП Италије у Београду и Риму.

⁷⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-401-426, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице.

⁷⁴⁶ АЈ, КПП, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Л. Лонгом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније.

⁷⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-401-426, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице.

⁷⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁷⁴⁹ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

чланови дирекције Комунистичке партије Француске и грчки комунисти у земљи, али и у емиграцији.⁷⁵⁰ На послетку су током посета Лонга и Кариља СФР Југославији 1967. године генерални секретари италијанске и шпанске партије одредили колективно потврђивање ставова КП СССР-а као једини могући исход европских конференција и саветовања комунистичких партија Европе.⁷⁵¹

Након завршетка конференције комунистичких партија Европе у Карловим Варима 1967. године, италијански комунисти изразили су незадовољство уопштавањем тема дискусије и начином на који су Совјети (и чехословачки комунисти као формални домаћини) усмеравали токове расправа и излагања представника других комунистичких партија.⁷⁵² Сантјаго Кариљо и његови сарадници сматрали су да је, упркос извесним тенденцијама Брежњева и совјетске делегације које су одредили као позитивине, само сазивање конференције у Карловим Варима указивало на постојање потребе Совјета да некако одговоре на учестале захтеве многих партија да се организује конференција комунистичких партија Европе.⁷⁵³ Италијански и шпански комунисти сматрали су да је потребно организовати конференцију комунистичких партија Европе која би се бавила управо оним питањима која су саветовања КП Европе у Москви уобичајено изостављала.⁷⁵⁴ Супротно томе, дирекција Комунистичке партије Француске сматрала је да организовање овакве конференције тренутно није потребно, већ да уместо тога треба организовати регионалне сусрете комунистичких партија Европе са смањеним бројем учесника и онаквим питањима дискусије каква би се бавила искључиво локалним специфичностима, проблемима појединих држава и њихових комунистичких партија, али не и актуелним кретањима марксистичке мисли у Европи.⁷⁵⁵

Развој планова партијских дирекција комунистичких партија Италије и Француске о организацији европске и медитеранске конференције био је условљен односом ових партија према реформистичким тенденцијама у другим комунистичким партијама, као и различитим интересима који су одредили токове покушаја ових партија да посредују у сукобу партија земаља Источног блока.⁷⁵⁶ Након објављивања новог програма реформи партијског руководства КП Чехословачке, одељење за међународне односе и везе запазило је да италијански комунисти све одмереније и уздржаније говоре о заједничким плановима организације медитеранске конференције.⁷⁵⁷ Такође, извештаји истог одељења приметили су да италијански комунисти, супротно француским колегама, после почетка реформи у Чехословачкој све скромније говоре о улози своје партије у одређивању кретања у односима комунистичких партија Европе.⁷⁵⁸ Више месеци пре ових догађаја Француски комунисти су током различитих сусрета са представницима Савеза комуниста говорили су о „новој улози“ своје партије у уређивању односа комунистичких партија Европе, притом често не пропуштајући да нагласе управо борбу против реформистичких струја у другим комунистичким партијама као одређујући чинилац „нова улоге“ француске партије.⁷⁵⁹

Упркос томе, убрзани процеси зближавања у односима између Комунистичке партије Француске и Савеза Комуниста Југославије довели су до тога да су југословенски комунисти,

⁷⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456-514, Разговори са члановима КПИ о ставовима марксистичких партија Европе и света, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

⁷⁵¹ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјаго Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁷⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-401-426, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице.

⁷⁵³ АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјаго Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КП Шпаније.

⁷⁵⁴ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјаго Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁷⁵⁵ АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

⁷⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи са КПИ и КПФ.

⁷⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-401-426, Разговори са члановима КПИ о развоју односа партија европске левице.

⁷⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456-514, Разговори са члановима КПИ о ставовима марксистичких партија Европе и света, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

⁷⁵⁹ АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

током консултативних састанака одржаних у Београду крајем 1967. године, предложили италијанским колегама укључивање француске партије у организацију медитеранске конференције.⁷⁶⁰ Ипак, показало се да су претпоставке Одељења за међународне односе и везе о могућности промене тренутног односа дирекције француске партије према реформистичким струјама у другим комунистичким партијама ипак биле превише оптимистичне.⁷⁶¹ Током прве недеље јануара 1968. године, односно у исто време када је у *Комунист*-у објављен чланак Јосипа Ђерђе у коме се отворено говори о разговорима југословенских и италијанских комуниста током којих су извесне тенденције француске партије означене као прогресивне, али и о плановима југословенских и италијанских комуниста у које француска партија није била укључена, Нијаз Диздаревић поднео је партијској дирекцији у Паризу предлоге о проширењу сарадње са Савезом комуниста.⁷⁶² Француска партија убрзо је прекинула контакте са Савезом комуниста, а формално је одговорила на предлоге о проширивању сарадње тек током априла 1968. године, условљавајући притом покретање разговора о проширивању сарадње две партије учешћем југословенске делегације на конференцији коју планира да организује о ситуацији у Чехословачкој.⁷⁶³ Неуспех руководства француске партије да током лета 1968. године организује конференцију комунистичких партија Европе са циљем осуде руководства КП Чехословачке означио је крај покушаја ове партије да се постави као посредник између захтева за реформама комунистичких партија Западне Европе и политичке воље највеће комунистичке партије Источне Европе.⁷⁶⁴

Истовремено, Комунистичка партија Италије напустила је планове о заједничкој организацији медитеранске конференције са Савезом комуниста због својих покушаја да посредује у компромисном превазилажењу сукоба комунистичких партија Совјетског Савеза и Чехословачке.⁷⁶⁵ Већ током разговора вођених између италијанских и југословенских комуниста током априла и маја 1968. године могло се приметити да италијанска партија полако напушта првобитне организацијске концепције око којих су Броз и Лонго постигли договор током претходне године.⁷⁶⁶ Италијанска партија свела је теме дискусије одређене за медитеранску конференцију на питања успона империјализма и заостравања кризе на Блиском истоку, оправдавајући овакве измене планова тражењима представника арапских покрета и партија, који су прихватили да упуте делегације на конференцију захваљујући утицају Савеза комуниста.⁷⁶⁷ Одељење за међународне односе и везе председништва СКЈ изнело је процену да италијански комунисти одустају од првобитних одређења тема за дискусију управо да отварање и проширивање ових тема не би угрозило процесе зближавања партијске дирекције са руководством комунистичких партија Источне Немачке, Пољске и СССР-а.⁷⁶⁸

Интересантни су извештаји партијских тела југословенске партије који показују да је велики део преписке италијанске и југословенске партије у месецима током удаљавања партијских ставова о организацији медитеранске конференције био посвећен одржавању

⁷⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-420, Информације о консултативним састанцима са КПИ у Београду и Риму.

⁷⁶¹ АЈ, КПР, I-3-a/27-102, Извештаји о боравку делегације КПФ на XVIII конгресу СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

⁷⁶² АЈ, СКЈ, 597-IX, 48/I-393, Писмо КПИ о чланку Ј. Ђерђе објављеном у *Комунист*-у, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Нацрти предлога о будућем проширивању сарадње са КП Француске.

⁷⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Одговор дирекције КПФ на предлоге о сарадњи које је поднео Н. Диздаревић.

⁷⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ да учествује на конференцији КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-223, Извештаји о одустајању КПФ од одржавања конференције КП Европе.

⁷⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁷⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом.

⁷⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁷⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

избора у Италији.⁷⁶⁹ Италијански комунисти често су у разговорима са југословенским колегама говорили о јачању конкуренције на италијанској левици и успону популарности влада левог центра, али и о значају финансијске подршке Совјетског савеза предизборним напоприма Комунистичке партије Италије.⁷⁷⁰ Остаје неизвесно до које мере је финансијска зависност предизборне кампање КПИ од финансијске подршке СССР-а утицала на одустајање партијске дирекције од првобитних договора са Савезом комуниста о организацији медитеранске конференције, а у којој мери је одлука италијанских комуниста да напусте првобитне договоре са југословенским колегама представљала део раније дефинисаних планова италијанских комуниста да се приближе Совјетима у тренуцима ескалације спорова око реформи у Чехословачкој.⁷⁷¹ Са друге стране, критички ставови француских комуниста о улози југословенске партије у организацији медитеранске конференције постали су значајно оштрији после почетка оних сукоба партија европске левнице који су уследили након објављивања реформистичког програма КП Чехословачке.⁷⁷²

Комунистичке партије Шпаније и Грчке нису узеле планирану улогу у организацији медитеранске конференције коју је Комунистичка партија Италије одржала у Риму у мају 1968. године, а аутори извештаја партијских тела југословенске партије закључили су да притом остаје дискутабилно и до које мере су италијански комунисти инсистирали на учешћу шпанских и грчких колега.⁷⁷³ Ипак, дирекција италијанске партије је непосредно након конференције у Риму упутила је писмо руководству Савеза комуниста у коме износи примедбе на равнодушно држање југословенских представника током конференције комунистичких партија Медитерана.⁷⁷⁴ Ђанкарло Пајета је доцније тврдио да је дошло до неспоразума између руководства две партије, односно да је италијанска партија очекивала да ће југословенски представници на лицу места проширити дискусију и подстицати присутне делегације да разматрају управо она питања која су одређена као теме конференције током разговора Броза и Лонга и током потоњих консултативних сусрета.⁷⁷⁵ Одељење за међународне односе и везе изнело је процену да је Пајетина посета Београду била покушај италијанске партије да се на суптилан начин превазиђе потенцијални сукоб још пре него што је Савез комуниста изнео отворене критике држања италијанских комуниста.⁷⁷⁶ Док је Пајета у разговорима са представницима Савеза комуниста нарочито наглашавао тешку позицију италијанских комуниста у односима са Совјетима и напоре партијске дирекције да се приближи руководством КП Источне Немачке и Пољске, партијске институције Савеза комуниста показивале су разумевање за положај КПИ, али и потпуну индиферентност према исходима медитеранске конференције.⁷⁷⁷

Док су односи италијанских и југословенских комуниста током лета 1968. године пролазили кроз комплексне фазе повремених неслагања партијских руководства, али не и трајног удаљавања две највеће реформистичке партије Европе, Комунистичка партија

⁷⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁷⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом.

⁷⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога о финансијској помоћи КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са КП Италије.

⁷⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

⁷⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у односима КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КПШ и КПГ.

⁷⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-401-426, Преписка са партијским телима и представницима КП Италије.

⁷⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

⁷⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁷⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

Совјетског Савеза најавила је организацију нове конференције партија МРП-а.⁷⁷⁸ Представници комунистичких партија Италије и Шпаније током разговора са југословенским комунистима износили су процене да Совјети организују светску конференцију комунистичких партија управо да би понудили формални одговор на захтеве партија међународног покрета за организацијом конференције, а избегли да конференција заправо разматра питања везана за агенду реформистичких струја у појединачним партијама.⁷⁷⁹ Чланови дирекција италијанске и шпанске партије износили су наведене претпоставке и годину дана раније поводом организације конференције комунистичких партија Европе у Карловим Варима, али тада се италијански и шпански комунисти нису надали да ће у уским круговима европских марксистичких партија које су учествовале на конференцији у Чехословачкој наћи подршку за истицање својих реформистичких идеја.⁷⁸⁰ Након догађаја који су привукли пажњу партија МРП-а и након значајног проширивања сарадње и зближавања са југословенским комунистима, дирекције шпанске и италијанске партије повериле су југословенским комунистима своје процене да ће управо утицај Савеза комуниста Југославије на комунистичке партије тзв. „Трећег света“ пореметити равнотежу снага на конференцији и приморати Совјете да прихвате барем формалну дискусију о захтевима реформистичких струја.⁷⁸¹

Нарочито након што је одустала од договореног плана организације медитеранске конференције, Комунистичка партија Италије инсистирала је да Савез комуниста Југославије пошаље делегацију на нову конференцију партија МРП-а, где би подржала агенду италијанских и шпанских комуниста и окуражила представнике партија и покрета ваневропског света да иступе са сличним захтевима.⁷⁸² Дирекција италијанске партије обећавала је да ће италијански комунисти овог пута остати доследни својим ранијим плановима и да ће јасније и упорније захтевати дискусију о реформама од КП Совјетског Савеза, што су им југословенски комунисти раније замерали да не чине довољно одлучно.⁷⁸³ Упркос томе, руководство југословенске партије није сматрало да би чак и успех италијанских планова о измени уобичајених токова дискусије на конференцији партија међународног покрета могао да допринесе промени става совјетске партије о агенди реформистичких струја.⁷⁸⁴ Партијске структуре Комунистичка партије Грчке које ће убрзо постати познате као унутрашња партија такође нису показале велики ентузијазам према новој конференцији комунистичких партија света, што се уклапало са већ уобичајеним одсуством грчких комуниста у земљи са скупова и догађаја партија Међународног радничког покрета.⁷⁸⁵ Поред ограничења узрокованих политикама војне диктатуре у Грчкој, интересовање грчких комуниста у земљи за учешће у конференцијама чијом организацијом руководе партије земаља Источног блока значајно је опало након што је совјетска партија отворено подржала Колијанисову струју, упркос томе што се већи део грчких комуниста у земљи определио да пружи подршку Парцалидису.⁷⁸⁶

⁷⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁷⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у односима КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о значајним ставовима КПШ и КПГ.

⁷⁸⁰ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁷⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-413-421, Разговори са представницима КП Италије о развоју односа марксистичких партија Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91-110, Приједи и посете Сантјага Кариља СФР Југославији.

⁷⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Павлонијем, Пекиолијем и Пајетом.

⁷⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-415, Информације о посетама делегација СКЈ Италији и КПИ СФР Југославији.

⁷⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

⁷⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁷⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету Комунистичке Партије Грчке.

Упркос томе што је непосредно пре промене руководства КП Чехословачке захтевала да се европске конференције комунистичких партија сведу на локалне састанке, након одређивања нових партијских политика чехословачке партије, Комунистичка партија Француске покренула је иницијативу за сазивањем европске конференције која би осудила ставове Дубчековог руководства.⁷⁸⁷ Након што је одустала од ових планова током заостравања сукоба партија Источног блока, француска партија није више говорила о организацији европске конференције, али је показала интересовање за учешће у организацији медитеранске конференције.⁷⁸⁸ Непосредно након почетка великих сукоба комунистичких партија Европе у епилогу војне интервенције у Чехословачкој, Комунистичка партија Италије поново је покренула разговоре са Савезом комуниста Југославије о заједничком учешћу у организацији медитеранске конференције.⁷⁸⁹ Италијански комунисти показали су велику спремност да стварање нових планова о организацији медитеранске конференције започну управо проширивањем старих идејних концепција представника две партије чији је даљи развој прекинут током бурних догађаја 1968. године.⁷⁹⁰ Тек нешто доцније, Комунистичка партија Италије означила је организацију медитеранске конференције као потенцијалну потврду своје истрајности у напорима да у сфери односа комунистичких и социјалистичких партија Европе и света доследно примењује управо онакве политике какве би одговарале новим одређењима партијске идеологије усвојеним на XII Конгресу италијанских комуниста.⁷⁹¹

Након догађаја у Чехословачкој крајем лета 1968. године, шпански комунисти почели су да користе конгресе пријатељских комунистичких партија Европе као јединствене форуме за одржавање формалних и неформалних састанака и консултација са представницима других партија.⁷⁹² Са друге стране пак, извештаји партијских тела југословенске партије показују да је Комунистичка партија Шпаније након почетка сукоба са совјетском партијом готово потпуно одустала од идеја о одржавању велике европске конференције комунистичких партија која ће расправљати о реформистичким политикама.⁷⁹³ Убрзо после почетка новог расцепа у Комунистичкој партији Грчке који је поделио грчку партију на две целине, грчки комунисти у земљи и у иностранству имали су потпуно другачија очекивања од потенцијалне конференције комунистичких партија Европе.⁷⁹⁴ Такође, упркос почетку унутрашњих сукоба у Комунистичкој партији Француске и делимичној промени партијских политика, француски комунисти и даље су имали доста другачије идеје о организацији европске конференције од оних које је следила партијска дирекција Комунистичке партије Италије након почетка сукоба италијанске и совјетске партије.⁷⁹⁵ Било је потребно да прође готово целих десет година од конференције комунистичких партија Европе у Карловим Варима пре него што је питање

⁷⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Одговор дирекције КПФ на предлоге о сарадњи које је поднео Н. Диздаревић, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ да учествује на конференцији КП Европе.

⁷⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-223, Извештаји о одустајању КПФ од одржавања конференције КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-226-255, Информације о активностима КП Француске у односима са другим КП Европе.

⁷⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Прелиминарна анализа два предлога која је у Београду изнео Карло Галуци.

⁷⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

⁷⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

⁷⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-82, Информације о сусретима са члановима руководства КП Шпаније на конгресу КП Белгије.

⁷⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-91-110, Анализе преписке партијских тела и представника СКЈ и КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, Информације о значајним ставовима КП Шпаније.

⁷⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету Комунистичке Партије Грчке.

⁷⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-223, Извештаји о одустајању КПФ од одржавања конференције КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-226-255, Информације о активностима КП Француске у односима са другим КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

организације конференције која ће одредити заједничке ставове о променама партијских идеологија поново постало одређујуће питање у развоју односа комунистичких партија Европе.⁷⁹⁶

Формирање табора – проблеми одређивања партијског става према војној интервенцији у Чехословачкој

У тренутку када су војске пет земаља Источног блока ушле у Чехословачку између комунистичких партија Европе већ су постојале дубоке и често прикриване поделе одређене разликама у ставовима партијских руководства према реформистичким тенденцијама. Различите политике партијских управа према реформистичким струјама испољиле су се током процеса одређивања званичних партијских ставова о променама у Чехословачкој, организацији конференције комунистичких партија или пак о побунама у европским градовима.⁷⁹⁷ Ипак, однос партијских руководства будућих еврокомунистичких партија према идејама оних струја које су захтевале промене партијске идеологије није могао бити једини фактор приликом одређивања партијског става комунистичких партија Медитерана о догађајима у Чехословачкој. Дирекције комунистичких партија Италије и Француске биле су приморане да своје ставове о војној интервенцији учине прихватљивим јавном мњењу властитих држава и истовремено руководству Комунистичке партије Совјетског Савеза.⁷⁹⁸ У исто време, шпански и грчки комунисти покушавали су да компромисним политикама спрече настанак, односно продубљивање расцепа у партији.⁷⁹⁹ Различити приоритети партијских руководства учинили су неминовним да се неслагања партијских ставова о војној интервенцији у Чехословачкој заврше отвореном поделом комунистичких партија Европе на сукобљене таборе.⁸⁰⁰

У случају италијанских и француских комуниста истицање формалне осуде војне интервенције у Чехословачкој никада није имало прилику да постане питање дебате унутар партије.⁸⁰¹ Масовне демонстрације солидарности са чехословачким народом и Дубчековим руководством избиле су у градовима Италије и Француске одмах након уласка трупа земаља Источног блока у Праг.⁸⁰² Италијанска и француска партија убрзо су се нашле изложене оштрим критикама јавности и медијским нападима представника других политичких партија због блиских односа италијанских и француских комуниста са Комунистичком партијом Совјетског Савеза.⁸⁰³ Положај италијанских и француских комуниста додатно је отежавала чињеница да је јавност убрзо била обавештена о различитим покушајима комунистичких партија да посредују код Совјета ради постизања онаквог компромиса са чехословачком партијом какав би највише одговарао ставовима партијског руководства о реформистичким

⁷⁹⁶ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

⁷⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁷⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-415, Неки ставови КПИ о агресији на Чехословачку, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-222, О разговору Б. Биљановића са Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

⁷⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Разговори са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-740, Одлуке новог Бироа КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-740-765, Разговори са представницима КПГ о ситуацији у Чехословачкој.

⁸⁰⁰⁸⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-420-436, Информације о сукобима југословенских, шпанских и италијанских представника са члановима делегација земаља Варшавског Блока на XII Конгресу КПИ.

⁸⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-222-255, Информације о значајним ставовима КПФ и извештаји о питањима сарадње са КПФ.

⁸⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-416, Разговори вођени са Карлом Галуџијем 7. септембра 1969. године.

⁸⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-222-224, Разговори Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ.

захтевима.⁸⁰⁴ Током првих сусрета са југословенским конзулом⁸⁰⁵ представници француске партије говорили су о многобројним притисцима којима је њихова партија изложена, нарочито од стране других партија на француској левици.⁸⁰⁶ У исто време, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе донели су закључак да се италијанска партија „спасила“ брзим изношењем осуде војне интервенције у Чехословачкој.⁸⁰⁷ Француска партија убрзо је учинила исто, али су већ саме формулације ових осуда показале нове линије подела између француских и италијанских комуниста.⁸⁰⁸

Док је изношење формалне осуде војне интервенције било готово подразумевано у случају италијанских и француских комуниста, удаљавање у ставовима француског и италијанског руководства било је условљено питањем осуде партијских политика и идеологије Комунистичке партије СССР-а.⁸⁰⁹ Руководство италијанске партије било је јединствено у ставу да су не само политичка воља, већ и идеолошки курс совјетске партије имали пресудну улогу у процесима током којих су сукоби партијских руководства прерасли у оружани сукоб земаља Источног блока.⁸¹⁰ На ванредном пленуму Централног Комитета 27. августа 1968. године италијанска партија усвојила је резолуцију о догађајима у Чехословачкој у којој се нарочито наглашава став да „инвазија“ на Чехословачку представља „историјску дегенерацију“ у односу на правац развоја партијске политике који су Совјети одредили 1956. године.⁸¹¹ Током појединачних говора чија садржина није ушла у текст резолуције, а нарочито током истовремених разговора са представницима Савеза комуниста Југославије⁸¹², италијански комунисти истакли су да дешавања у Чехословачкој представљају доказ да је у новим друштвеним и историјским околностима бољшевички социјалистички модел одржив само спровођењем насилних државних политика.⁸¹³ Са друге стране, француски комунисти формално су осудили војну интервенцију, али се нису изјашњавали о улози совјетске партије и њене идеологије у исходу сукоба Чехословачке и Совјетског Савеза.⁸¹⁴ Напротив, чланови партијске дирекције у Паризу инсистирали су на идеји да ће сукоб који је настао између комунистичких партија Европе бити превазиђен управо захваљујући вођству совјетске партије.⁸¹⁵

Представници локалних одбора Француске партије током састанака са југословенским комунистима описивали су проблеме које имају при покушајима да локалном чланству објасне „комплексну партијску линију“.⁸¹⁶ Примера ради, у окрузима ушћа Роне и Марсеја дошло је

⁸⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

⁸⁰⁵ Упркос многобројним покушајима зближавања, Савез комуниста Југославије и Комунистичка Партија Француске још увек су били у сукобу након почетка војне интервенције у Чехословачкој, тако да је разговоре уместо представника партије обављао конзул СФРЈ у Француској. Међутим, интересантно је да су управо локални одбори у регијама на Југу Француске, који су се најчешће противили одлукама партијске дирекције у Паризу, први прихватили да се састану са југословенским конзулом (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-224).

⁸⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-224, Разговори Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ.

⁸⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о политици КПИ према догађајима у Чехословачкој.

⁸⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416, Разговори вођени са Карлом Галуцијем 7. септембра 1969. године.

⁸⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-255, Информације о значајним ставовима КПФ и извештаји о питањима сарадње са КПФ.

⁸¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о политици КПИ према догађајима у Чехословачкој.

⁸¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415 Неки ставови КПИ у вези са агресијом земаља Варшавског Блока на Чехословачку.

⁸¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420 О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-425, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁸¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416-440, Из разговора југословенских и италијанских комуниста о ситуацији у КПФ.

⁸¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-255, Информације о значајним ставовима и извештаји о питањима сарадње са КПФ.

⁸¹⁶ Такође, ова линија подразумевала је да јавне изјаве партијског чланства морају пратити образац који су италијански комунисти означили као типичан за реторику партијске дирекције. Наиме, руководиоци француске партије прво би кратко изнели формалну осуду војне интервенције, а затим би исту осуду релативизовали веома театралним изразима жаљења због „неспоразума“ између чехословачке и совјетске партије, доприносећи на овај начин релативизацији осуде коју су управо изнели, и инсистирајући на ставу да у сукобу две партије обе стране имају подједнаку одговорност (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416-440).

до сукоба оних француских комуниста који су тражили да се партија изјасни о одговорности совјетске партије, и оних који су, према речима локалног руководства, „одбијали да поверују“ да совјетска партија може имати било какву кривицу.⁸¹⁷ У нешто каснијим разговорима, Валдек Роше и чланови руководства у Паризу саопштили су представницима Савеза комуниста да очекују побуну реформистичке струје у партији, али и побуну локалних одбора против партијске бирократије у престоници.⁸¹⁸ Упркос томе што је дирекција италијанске партије била јединствена у ставу да узроке догађаја у Чехословачкој треба тражити у идеолошком курсу совјетске партије, италијански комунисти сведочили су да у њиховој партији такође постоје групе које одбијају да прихвате саму могућност да је совјетска партија направила грешку.⁸¹⁹ Убрзо након критике коју су упутили Комунистичкој Партији СССР-а, руководиоци италијанске партије саопштили су југословенским колегама да страхују да ће Совјетима наклоњене струје покренути расцеп у партији, као што се догодило у случају Комунистичке Партије Грчке.⁸²⁰

Сукоби грчких комуниста значајно су се проширили у епилогу догађаја у Чехословачкој, да би на послетку довели до новог и дубљег расцепа у партији.⁸²¹ Истог дана када су дивизије земаља Источног блока ушле у Чехословачку, грчки комунисти у земљи поставили су ултиматум Колијанисовој групи у емиграцији. Нови Биро ЦК грчке партије у земљи захтевао је да Колијанс и његови сарадници престану да уносе поделе међу партијско чланство, као и да прихвате да ће се грчки комунисти у земљи надаље бавити искључиво питањима борбе против политика војне диктатуре, уместо питањима борбе совјетске партије против реформистичких струја.⁸²² Колијанисова група одбила је да прихвати захтеве партијског Бироа у земљи, али су то учинили Парцалидис и његови сарадници, који су отишли и корак даље, прихватајући ауторитет грчке партије у земљи над партијом у емиграцији.⁸²³ Одељење за међународне односе и везе које је помно пратило развој сукоба међу грчким комунистима у овом тренутку закључило је да се на грчку партију може гледати као на *de facto* две одвојене партије.⁸²⁴ Догађаји у Чехословачкој артикулисали су незадовољство грчких комуниста у земљи поделама које су наметали грчки комунисти у емиграцији и учинили да сукоб између Парцалидисове и Колијанисове групе прерасте у сукоб *спољашње* и *унутрашње* Комунистичке партије Грчке.⁸²⁵

Југословенски и италијански комунисти одмах су упутили подршку грчким комунистима у земљи, и унапред признали приоритет одлука које донесе Биро унутрашње грчке партије над одлукама које донесу партијска тела у емиграцији.⁸²⁶ Шпански комунисти су такође страховали од могућег расцепа у партији, нарочито због тога што је један део шпанске емиграције у СССР-у био ангажован у совјетској војној и државној администрацији.⁸²⁷ Ибарури и Кариљо нарочито су бринули због реакције партијских руководилаца окупљених око личности совјетског, односно бившег шпанског и југословенског генерала Енрикеа Листера.⁸²⁸ Током првих дана војне интервенције у Чехословачкој, група од десет чланова Централног Комитета шпанске партије налазила се на

⁸¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-224, Разговори Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ.

⁸¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

⁸¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416, Разговори вођени са Карлом Галуџијем 7. септембра 1969. године.

⁸²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420 О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој.

⁸²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о унутрашњим сукобима у Комунистичкој Партији Грчке.

⁸²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, О сусрету Брикадилиса, члана Бироа КПГ у земљи, са представницима Колијанисове и Парцалидисове групе у емиграцији.

⁸²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

⁸²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁸²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о расцепу у КПГ и сукобу спољашње и унутрашње партије.

⁸²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740-760, О односима са новим бироом ЦК КПГ у земљи.

⁸²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом.

⁸²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105 О молби КПШ за подршку СКЈ приликом смењивања генерала Енрикеа Листера са функције у Светском савету за мир.

годишњем одмору у СФР Југославији.⁸²⁹ Упркос томе, шпански комунисти одбијали су да говоре о својим ставовима о ситуацији у Чехословачкој са представницима Савеза комуниста.⁸³⁰ Ипак, пажња глобалне јавности коју су привукли догађаји у Чехословачкој учинила је немогућим одржање политике неизјашњавања и неутралности шпанских комуниста коју је доследно спроводила партијска дирекција.⁸³¹ Због тога су Сантјаго Кариљо и његови сарадници у Паризу заузели компромисну линију осудивши војну интервенцију у Чехословачкој, док су притом избегли да говоре о улози политика и партијске идеологије совјетске партије.⁸³² Кариљо је током неформалних разговора са представницима југословенске партије сведочио да је био веома изненађен када му је само неколико дана касније Валдек Роше саопштио да француска дирекција подразумева да је осуда војне интервенције од стране шпанског руководства само формалне природе, и да шпански комунисти попут француских колега остају одани идеолошком курсу совјетске партије.⁸³³

Савез комуниста Југославије је непосредно након уласка војски земаља Варшавског блока у Чехословачку означио партијску идеологију совјетске партије као одређујући чинилац државних политика СССР-а.⁸³⁴ У овом тренутку, Савез комуниста био је уз комунистичке партије Јапана, Белгије и Велике Британије једна од првих партија Међународног радничког покрета која није раздвајала осуду политика Совјетског Савеза од осуде бољшевичког социјалистичког модела.⁸³⁵ Одмах након доношења резолуције о догађајима о Чехословачкој, италијански комунисти предузели су кораке да осигурају подршку Савеза комуниста у случају претпостављеног сукоба са совјетском партијом.⁸³⁶ Неколико дана након почетка војне интервенције у Чехословачкој, Галуци и други руководиоци италијанске партије поново су почели да долазе у честе посете СФР Југославији, где су покретали многе разговоре о даљем проширивању сарадње две партије.⁸³⁷

Након сукоба са руководством француске партије због различитих ставова о улози совјетске партије у догађајима који су постали познати као „Чехословачка криза“, Сантјаго Кариљо тражио је да му се омогући да дође у СФР Југославију како би током приватних разговора известио Броза и представнике југословенске партије о плановима совјетског и француског руководства.⁸³⁸ Убрзо након удаљавања Кариља и његових сарадника од француског руководства, шпански комунисти почели су се чешће обраћати за финансијску помоћ Савезу комуниста.⁸³⁹ Долорес Ибарури и руководство шпанске партије у Москви очекивали су да ће југословенска партија употребити свој утицај на мање партије Међународног покрета да обезбеди политичку подршку дирекцији шпанске партије у случају да дође до сукоба са Листеровим крилом.⁸⁴⁰ На послетку, чак је и управа француске партије покушала да поново покрене процесе зближавања са Савезом комуниста када је обавештена о

⁸²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-79, Информације о члановима ЦК КПШ на годишњем одмору у СФР Југославији.

⁸³⁰ Интересантно је да извештаји Одељења за међународне односе сведоче да притом развој ситуације у Чехословачкој и усложњавање тешке позиције шпанске партије нису довели до скраћивања планираних активности чланова КПШ у Југославији (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-79).

⁸³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-80-81, О ставовима КПШ у вези са интервенцијом земаља ВБ у Чехословачкој.

⁸³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-416-440, Разговори представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КПШ.

⁸³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом.

⁸³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

⁸³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-420-436, Припремни материјали и извештаји о делегацији СКЈ на XII Конгресу КПИ.

⁸³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој.

⁸³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-416, Разговори вођени са Карлом Галуцијем 7. септембра 1969. године, ⁸³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-420 О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом.

⁸³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-430, У вези тражења КПИ и КПШ да им СКЈ пружи материјалну помоћ.

⁸⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105 О молби КПШ за подршку СКЈ приликом смењивања генерала Енрикеа Листера са функције у Светском савету за мир.

сумњама совјетског руководства да осуда војне интервенције од стране француских комуниста неће остати само реторичка формалност.⁸⁴¹

Након завршетка војне интервенције и успостављања новог руководства на челу чехословачке партије, у Чехословачкој је започео период постепеног укидања реформи спроведених од стране Дубчекове администрације.⁸⁴² Совјетска партија означила је ове догађаје као почетак „нормализације“ друштвено-политичке ситуације у Чехословачкој.⁸⁴³ Совјети су инсистирали да представници чехословачке, али и других партија, избегавају да говоре о свим догађајима који су пратили успон старог руководства у Чехословачкој и одређивање његових реформистичких политика.⁸⁴⁴ Због доследности новог руководства чехословачке партије политикама „брисања“ недавне историје, штампа у Западној Европи почела је називати Чехословачку *краљевством заборављања*.⁸⁴⁵ Упркос свим напорима, Совјети ипак нису успели да спрече југословенске, италијанске и поједине грчке комунисте у земљи да износе отворене критике поступака совјетској партији блиског чехословачког руководства.⁸⁴⁶ Шпанска партија држала се нешто уздржаније, док је већина осталих комунистичких партија Европе означила избегавање изјашњавања о ситуацији у Чехословачкој „типичним маниром“ француске партије.⁸⁴⁷

Током својих честих сусрета, југословенски и италијански комунисти дошли су до закључка да је совјетска партија непосредно након војне интервенције показивала равнодушност према критикама.⁸⁴⁸ У исто време, представници партија земаља Варшавског блока неретко су говорили западним колегама да разумеју њихов „тежак положај“ и да подразумевају да су њихове осуде војне интервенције у Чехословачкој „ништа више од формалности“.⁸⁴⁹ Међутим, када су италијански, шпански и поједини грчки комунисти почели отворено говорити о политичкој репресији у Чехословачкој, и када је постало јасно да ће ове критике прерасти у још оштрије критике совјетског система и самог болшевичког социјалитичког модела, совјетска партија одлучила је да демонстрира снагу свог утицаја на унутрашње структуре комунистичких партија Европе.⁸⁵⁰

Притисци совјетске партије на француске комунисте учинили су да сукоби између реформистичке струје и партијске дирекције у француској партији постану значајно чешћи током октобра и новембра 1968. године.⁸⁵¹ Реформисти су након осуде војне интервенције очекивали да ће партија проширити критички став према совјетској партији, док се управа француске партије налазила под све већим притисцима совјетског руководства да се уздржи чак и од разговора о ситуацији у Чехословачкој са представницима других комунистичких партија Европе.⁸⁵² Такође, јединство италијанске партије у осуди политика, али и идеологије Комунистичке партије Совјетског Савеза почело је да слаби у првим месецима након војне

⁸⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

⁸⁴² Emir Gonel, *The Consequences of De-Stalinization of Eastern Europe: The Comparative analysis of Hungarian Revolution and Prague Spring*, (Budapest: Central European University Press, 2009), 49-70, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137. Peter Sugar, „Continuity and Change in Eastern European Authoritarianism”, *East European Quarterly*, 18 (1984).

⁸⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

⁸⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој.

⁸⁴⁵ BBC, „Lost World of Communism – The Kingdom of Forgetting“, 14. март 2009.

⁸⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁸⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, О неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

⁸⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416, Разговори вођени са Карлом Галуџијем 7. септембра 1969. године.

⁸⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

⁸⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁸⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

⁸⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-224, Разговори Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ.

интервенције у Чехословачкој.⁸⁵³ Италијански комунисти све чешће су говорили југословенским колегама о неочекиваним побунама појединих чланова и група унутар партије који су изненада почињали да стају у одбрану большевичког социјалистичког модела.⁸⁵⁴ Управа италијанске партије нарочито је била забринута због неуспеха да одржи свој познати обичај решавања потенцијалних несугласица у затвореним круговима партијског руководства, па су њени чланови чак и са представницима Савеза комуниста често избегавали да говоре о правим размерама слабости партијског јединства.⁸⁵⁵

Одељење за међународне односе и везе изнело је процене да је нова ситуација у којој се нашла италијанска партија последица совјетских притисака на поједине чланове.⁸⁵⁶ Процене југословенских комуниста потврдили су Сантјаго Кариљо и његови сарадници, који су због притисака совјетске партије на чланове шпанске партије у емиграцији били спречени да испуне своја обећања о скорој посети СФР Југославији.⁸⁵⁷ Уместо тога, Кариљо је користио конгресе других партија и манифестације међународног покрета да у неформалним разговорима са представницима Савеза комуниста критикује совјетску политику креирања расцепа у другим комунистичким партијама Европе.⁸⁵⁸ Интересантно је да се истовремено Луиђи Лонго на пар недеља повукао из јавног живота због болести, што према сазнањима Одељења за међународне односе и везе никада раније није чинио.⁸⁵⁹ Током састанака са Галуцијем, Пајетом и другим руководиоцима италијанске партије, представници Савеза комуниста запазили су да водећи италијански комунисти крајем новембра 1968. године нису били ни приближно оштри у изношењу осуда большевичког социјалистичког модела као што је то био случај два месеца раније.⁸⁶⁰ Такође, управо у овом тренутку руководство унутрашње грчке партије нашло је за потребно да допуни раније изречену осуду војне интервенције у Чехословачкој, наводећи да се ограђује од покушаја неких чланова партије да усвојену критику совјетског система преточе у промовисање доминантних идеологија Западног блока.⁸⁶¹

Са друге стране, управо је грчка партија у земљи прва отворено покренула питање промене партијске идеологије и одредила решавање овог питања као неизбежни следећи корак након осуде большевичког социјалистичког модела.⁸⁶² Међутим, унутрашња грчка партија није могла много учинити на реализацији оваквих планова због политичке репресије војне диктатуре, као и због истовремених притисака совјетске партије и Колијанисове групе на поједине грчке комунисте у земљи.⁸⁶³ Упркос томе што грчки комунисти у земљи још увек нису били у прилици да организују партијски конгрес који би се бавио дефинисањем партијске идеологије, ново руководство партије у земљи већ крајем 1968. године објавио је *Одлуке Бироа ЦК* у форми теза које су давале смернице према којима се очекивало да ће локални партијски одбори одредити своје практичне политике.⁸⁶⁴ Због друштвене и политичке ситуације у земљи *Одлуке* новог Бироа пре свега су се бавиле оним темама које су наметали императиви очувања унутрашњег јединства партије, као и стварања савеза са другим партијама у циљу борбе против војне диктатуре. Ново руководство захтевало је од чланова партије у земљи толеранцију према политичким неистомишљеницима и прихватање сарадње са свим оним

⁸⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој.

⁸⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420 О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸⁵⁵ Поред тога, током посете делегације Савеза комуниста Југославије Италији примећене су извесне контрадикторности у извештајима у унутрашњем стању у италијанској партији које су југословенским делегатима пружили Пајета и Галуци (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420).

⁸⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој.

⁸⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416-440, Разговори представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КПШ.

⁸⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81, Белешке разговора Кире Хаџи Василева са Сантјагом Кариљом.

⁸⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-422, Извештаји о болести Ј. Лонга, телеграм са жељама за оздрављење другу Лонгу.

⁸⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

⁸⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁸⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁸⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

партијама и покретима који се боре против војне диктатуре.⁸⁶⁵ Са своје стране, нови Биро партије у земљи обећао је да ће радити на даљој демократизацији односа у партији и проширивању аутономије локалних партијских одбора у оној мери у којој то ванредне околности буду дозвољавале.⁸⁶⁶ Такође, руководство унутрашње партије подстицало је грчке комунисте у земљи да размишљају о начинима на који партија може укључити различите елементе прогресивне агенде нових друштвених и политичких покрета у своју идеологију.⁸⁶⁷

Руководство француске партије било је у нарочито тешком положају јер се истовремено суочавало са притисцима совјетске партије, осталих партија на француској левици, као и са побунама реформистичких струја које су претиле да прерасту у расцеп у партији.⁸⁶⁸ Интересантно је да су француски комунисти управо у разговорима са представницима Савеза комуниста, са којима су непосредно пре тога били у сукобу, изненада почели отворено говорити о учесталим унутрашњим сукобима у партији, али и о намерама партијске управе да ове сукобе превазиђе прихватањем компромиса.⁸⁶⁹ Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе безуспешно су покушавали да нађу стратешке мотиве изненадне отворености француских комуниста⁸⁷⁰, да би на послетку одредили потребу за прикривањем стања потпуне деморалисаности и панике у партијској управи као узрок неочекиваном понашању руководства француске партије.⁸⁷¹ Ипак, готово све расправе о стању у француској партији које су писали руководећи чланови Савеза комуниста завршавају се претпоставком да би, у случају да партијска дирекција изађе у сусрет захтевима оних струја које траже осуду болшевичког социјалистичког модела, совјетска партија употребила свој утицај да изазове расцеп међу француским комунистима.⁸⁷² Италијански комунисти закључили су да ће компромис који француске колеге прихвате морати да буде такав да истовремено непотпуно али прихватљиво задовољи захтеве и реформистичких струја и совјетске партије.⁸⁷³

Тежак положај партијске управе натерао је француске комунисте да на пленуму Централног Комитета крајем децембра 1968. године усвоје Манифест *о социјализму и демократији*.⁸⁷⁴ Компромис одређен децембарским манифестом подразумевао је одустајање од идеја о промени партијске идеологије, али и прихватање промена практичних политика француске партије. Француски комунисти су осудили критику болшевичког социјалистичког модела, али истовремено допустили отворену расправу о начинима на који француска партија може подстаћи даљу *унутрашњу демократизацију*⁸⁷⁵ односа својих чланова.⁸⁷⁶ Такође, одлучено је да ће се у сфери односа партија Међународног радничког покрета француска партија и даље чврсто држати курса совјетске партије, али да ће истовремено изменити односе

⁸⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

⁸⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁸⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

⁸⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222-224, Разговори Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ.

⁸⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом.

⁸⁷⁰ Интересантно је да су током кратког периода зближавања југословенски и француски комунисти размењивали материјале са седница руководства својих партија у којима се расправљало о Чехословачкој. Када је у новембру 1968. године током пријема представника савеза комуниста у Паризу Валдек Роше примио материјале о ставовима југословенских комуниста, констатовао је да је између две партије коначно, стицајем несрећних околности, постигнута онаква сарадња каквој је његово руководство КПФ увек тежило (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224).

⁸⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

⁸⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224 Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

⁸⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Разговори са представницима КПИ о унутрашњој ситуацији у КПФ.

⁸⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

⁸⁷⁵ Ипак, представници реформистичке струје у КПФ током каснијих сусрета са представницима СКЈ говорили су о томе да одлуке децембарског пленума које се тичу демократизације односа у партији заправо никада нису примењене у пракси (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародија).

⁸⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224 Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

према другим политичким партијама у Француској и покушати да успостави сарадњу са новим политичким покретима.⁸⁷⁷ Званични партијски став о догађајима у Чехословачкој одређен је на основу извештаја Жоржа Маршеа, вође тзв. „умерене“ струје француских комуниста. Маршеов извештај предложио је осуду пређашњих совјетских акција у Чехословачкој, али је истовремено афирмативно говорио о напорима совјетске партије да допринесе превазилажењу нових сукоба комунистичких партија, као и о напорима СССР-а да побољша друштвену и политичку ситуацију у Чехословачкој.⁸⁷⁸ Доцније анализе одредиле су децембарски манифест француских комуниста као почетак дугог процеса промене партијске идеологије, јер је ово био први званични документ француске партије који је усвојио идеју о постепеној еволуцији демократије и социјалних политика „државе благостања“ у социјализам.⁸⁷⁹ Ипак, проћи ће још много година пре него што формална промена партијске идеологије постане питање отворене дебате на седницама Централног Комитета француске партије.⁸⁸⁰

Са друге стране, италијански комунисти сматрали су да је манифестом о *социјализму и демократији* питање промене идеологије француске партије у много већој мери вешто избегнуто него што је покренуто.⁸⁸¹ Супротно руководству француске партије, италијански комунисти проценили су да се једино брзим и одлучним делањем на промени партијске идеологије могу обесхрабрити и приморати на сарадњу оне групе у партији које су се показале присно везаним за совјетску партију или пак подложним совјетским притисцима.⁸⁸² Савез комуниста Југославије срчано је подржао нову иницијативу руководства италијанске партије, упркос томе што су југословенски комунисти и даље имали многобројне сумње у одлучност италијанских комуниста да одустану од политике попуштања пред захтевима совјетске партије.⁸⁸³ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе писали су о изненадном „осећају колективног ентузијазма“ који су уочили код италијанских комуниста у времену које су до тада сматрали „најмрачнијим тренутком“ у послератној историји италијанске партије.⁸⁸⁴ Током разговора са југословенским колегама, италијански комунисти говорили су да је након догађаја у Чехословачкој партијској дирекцији постало јасно да више не могу очекивати од совјетске партије да једног дана покаже спремност да подржи реформе о којима је управа италијанске партије већ годинама водила опширне дискусије са руководством Савеза комуниста.⁸⁸⁵

Након дугих процеса суочавања са страхом од последица удаљавања од совјетске партије, руководство италијанске партије сада је заузело став да се привремени или пак трајни раскид са совјетском партијом може показати корисним, јер би овакав исход ограничио утицаје Совјета на поједине италијанске комунисте и тако потенцијално спречио очекивани расцеп у партији.⁸⁸⁶ Италијански комунисти доцније су сведочили да је на овакву одлуку партијског руководства пресудног утицаја имала свест о историјском искуству југословенских комуниста након њиховог раскида са совјетском партијом двадесет година раније.⁸⁸⁷ Током

⁸⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

⁸⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁸⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

⁸⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-330-350, Извештаји о припремама за XXII Конгрес Комунистичке Партије Француске.

⁸⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Разговори са представницима КПИ о унутрашњој ситуацији у КПФ.

⁸⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, Информације о контрадикторностима уоченим у излагањима представника КПИ.

⁸⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

⁸⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

⁸⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

⁸⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

посете Италији крајем новембра 1968. године, југословенска делегација провела је доста времена дискутујући са руководиоцима италијанске партије о темама дискусије за предстојећи партијски конгрес.⁸⁸⁸ Такође, интересантно је да су управо удружења италијанских комуниста научних и културних радника била прва која су изашла у јавност са захтевима да партија сазове конгрес који ће формално дефинисати нову партијску идеологију.⁸⁸⁹ Крајем децембра 1968. године Лонго је прекинуо изолацију и најавио да ће се ускоро повући у политичку пензију услед исцрпљености бригом због недавних догађаја, али да ће пре тога руководити организацијом конгреса који ће формализовати раскид са бољшевичким социјалистичким моделом.⁸⁹⁰ Одмах након тога, Лонго се састао са представницима Савеза комуниста и поверио им да поред нове партијске идеологије, предстојећи конгрес треба да одреди и његовог наследника на позицији генералног секретара италијанске партије.⁸⁹¹

За разлику од *Манифеста о социјализму и демократији* француске партије и *Одлука новог Бироа* грчке партије, предстојећи конгрес италијанске партије, који је требало да коначно формално одреди принципе *италијанског пута о социјализам* привукао је велику пажњу партија Међународног радничког покрета.⁸⁹² Нарочито велику подршку италијански комунисти добили су од шпанских и југословенских колега, који су најавили да ће безрезервно подржати све одлуке које конгрес италијанске партије буде донео.⁸⁹³ Са друге стране, совјетска партија почела је са јавним нападима на руководство италијанске партије још пре него што су припремни материјали за конгрес послати другим комунистичким партијама.⁸⁹⁴ Француски комунисти држали су се релативно уздржано, подржавајући одлуку италијанских комуниста о реформи партијске идеологије, али истовремено критикујући ставове италијанске партије о Комунистичкој партији Совјетског Савеза.⁸⁹⁵ Нагла одлука италијанске партије да организује конгрес са циљем одређивања нове партијске идеологије формално је означила почетак удаљавања у односима италијанске и совјетске партије, али и осталих партија земаља Источног блока.⁸⁹⁶ Одмах на почетку овог сукоба, спољашња грчка партија определила се да пружи подршку совјетском руководству, док је унутрашња партија подржала италијанске комунисте.⁸⁹⁷ Овим догађајима формиран су обриси тabora у будућем великом сукобу партија Међународног радничког покрета. Комунистичке партије Италије и Шпаније, унутрашња грчка партија и Савез комуниста полако су улазили у отворен сукоб са комунистичком партијом Совјетског Савеза, коју су подржали француски комунисти, грчка партија у иностранству и партије земаља Варшавског Блока.⁸⁹⁸ За то време, у односима италијанских и југословенских комуниста започело је ново доба зближавања, током кога ће две партије сарађивати на пружању подршке другим партијама да се одреде за одређење партијске идеологије слично оном које су италијански комунисти усвојили на XII Конгресу.

⁸⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији.

⁸⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426, О саветовању италијанских комуниста научних и културних радника.

⁸⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-422, Извештаји о болести Ј. Лонга, телеграм са жељама за оздрављење другу Лонгу.

⁸⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-424, Разговор Лонга са југословенским представницима, 30. децембар 1968. године.

⁸⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁸⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори С. Кариља са југословенским представницима о ситуацији у КПИ.

⁸⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁸⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

⁸⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431-436, Иступање страних делегација на XIII Конгресу КПИ.

⁸⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

⁸⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

III

Зближавање Савеза комуниста Југославије и реформистичких партија Медитерана – Удаљавање комунистичких партија Западне и Источне Европе (1969-1970)

Од XII Конгреса Комунистичке партије Италије до саветовања комунистичких партија Европе у Москви – зближавање југословенских, италијанских и шпанских комуниста током сукоба са Комунистичком партијом Совјетског Савеза

Сукоб италијанске и совјетске партије због различитих ставова о догађајима у Чехословачкој 1968. године омогућио је италијанским комунистима да отворено испоље захтеве за реформама партијских политика и променом партијске идеологије које су чланови партијске дирекције формирали и проширивали још од краја претходне деценије.⁸⁹⁹ Ипак, совјетска партија била је одлучна да брани свој ауторитет водеће партије Међународног радничког покрета у сукобима покренутим војном интервенцијом у Чехословачкој, али и доминантно схватање да бољшевички социјалистички модел треба да представља идејни образац развоја свих партијских идеологија појединачних комунистичких партија.⁹⁰⁰ Пре него што су ставови о XII Конгресу италијанске партије постали одређујући чиниоци нових подела комунистичких партија Европе, конгрес италијанске партије привукао је толику пажњу партија Међународног радничког покрета да је и пре свог формалног почетка постао познат као *Конгрес одговора*.⁹⁰¹

Шпански и грчки комунисти у земљи показали су нарочито интересовање за промене партијске идеологије италијанске партије које је конгрес требало да усвоји. Током приватних разговора са представницима Савеза комуниста, представници шпанске и грчке партије отворено су истицали намере да барем до извесне мере употребе закључке конгреса италијанске партије као упоредни образац приликом очекиваног будућег одређивања нове идеологије својих партија.⁹⁰² Са друге стране, француски комунисти подржавали су већину идеја које су италијански комунисти изнели у припремним материјалима за предстојећи конгрес⁹⁰³, али су унапред испољавали велику забринутост због претпостављене реакције совјетске партије на потенцијалне одлуке италијанског конгреса.⁹⁰⁴ Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе сматрали су нарочито важним да нагласе чињеницу да је непосредно пре почетка конгреса Карло Галуци на челу делегације италијанске партије путовао у Париз како би убедио Валдека Рошеа да присуствује конгресу италијанске партије.⁹⁰⁵ Истовремено, совјетска партија демонстрирала је самоувереност тако што је италијанским комунистима упутила већ припремљена излагања представника партија Варшавског Блока која су садржала аргументовану одбрану војне интервенције у

⁸⁹⁹ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, Пријем делегације КПИ 1956. године, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КП Италије на челу са Палмиром Тољатијем 1964. године, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-34.

⁹⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁹⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁹⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

⁹⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

⁹⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-436, Разговори са италијанским комунистима о ставовима КПФ.

⁹⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, О припремама југословенске делегације за одлазак на конгрес КПИ у Болоњи.

Чехословачкој, али и оштре оптужбе италијанске партије и „свих оних“ који критикују болшевички социјалистички модел.⁹⁰⁶

Партијске институције Савеза комуниста примале су редовна обавештења о раду администрације италијанске партије у месецима који су претходили конгресу⁹⁰⁷, док су италијански комунисти редовно слали југословенским колегама нацрте својих будућих излагања.⁹⁰⁸ Одмах након што су италијански комунисти објавили да ће у Болоњи почетком фебруара 1969. године бити одржан конгрес који ће одредити нову партијску идеологију, партијска тела и представници италијанске партије почели су да говоре о значају присуства делегације Савеза комуниста Југославије.⁹⁰⁹ Током разговора са представницима Савеза комуниста, италијански комунисти посебно су истицали утицај који је њихово познавање теоријских основа југословенског социјалистичког модела и праксе самоуправљања имало током рада на припреми теза за дискусију на предстојећем конгресу.⁹¹⁰ Због тога је дирекција италијанске партије упутила југословенским комунистима захтев да делегацију Савеза комуниста предводи Едвард Кардељ, који би на конгресу презентовао италијанским комунистима своје радове о социјалистичкој пракси у југославији и дискутовао о правцима развоја марксистичке мисли у свету са теоретичарима из редова италијанске партије.⁹¹¹ Такође, било је планирано да за то време Нијаз Диздаревић и Мика Трипало заједно са осталим члановима делегације⁹¹² југословенских комуниста воде разговоре о даљем проширивању сарадње са представницима италијанске партије.⁹¹³ Међутим, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе нарочито су наглашавали очекивања да ће улога југословенске делегације на конгресу италијанске партије значајно превазилазити оквире разговора о новим правцима идеолошког развоја и начинима зближавања две партије.⁹¹⁴ На послетку, представници италијанске и југословенске партије већ годинама су водили разговоре управо о наведеним питањима током веома честих сусрета, па није било нарочито тешко претпоставити да италијански комунисти кроз наизглед уобичајене захтеве наглашавају управо значај присуства југословенске делегације, као и потребу за онаквом врстом помоћи југословенске партије какву нису могли тражити формалним путем.⁹¹⁵

Непосредно након доласка југословенске делегације у Болоњу, Пајета и Галуци покренули су серију неформалних разговора са представницима Савеза комуниста, током којих су говорили о намерама совјетске партије да спречи делегације других партија да упуте подршку одлукама италијанске партије које ће бити озваничене на конгресу.⁹¹⁶ Током каснијих разговора југословенски и италијански комунисти проценили су да је совјетска партија, након што је схватила да не може изазвати расцеп у италијанској партији и спречити одржавање конгреса, одлучила да своје притиске усмери на делегације других комунистичких партија Европе.⁹¹⁷ На овај начин, совјетска партија планирала је да представи питање промене

⁹⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

⁹⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-410-426, Информације о ставовима КПИ о Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације СКЈ Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес КПИ.

⁹⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, О припремама југословенске делегације за одлазак на конгрес КПИ у Болоњи.

⁹⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-424, Разговор Лонга са југословенским представницима, 30. децембар 1968. године.

⁹¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Информације о значајним ставовима КПИ и дискусијама на конгресу у Болоњи.

⁹¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за конгрес КПИ и припреме делегације СКЈ.

⁹¹² Делегацију Савеза комуниста Југославије на XII Конгрес КПИ чинили су: Едвард Кардељ, Нијаз Диздаревић, Ема Дероси, Мика Трипало, Владимир Булатовић и Гајо Вучинић (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429).

⁹¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Извештај о боравку делегације СКЈ на конгресу КПИ у Болоњи.

⁹¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

⁹¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-419-436, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

⁹¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

партијске идеологије као локалну агенду италијанске партије, и да тако ограничи ширење реформистичких тенденција у осталим партијама Међународног радничког покрета.⁹¹⁸ Са друге стране, руководство италијанске партије страховало је од могућности да реформистичке идеје италијанских комуниста изгубе признање других партија, што би охрабрило присталице бољшевичког социјалистичког модела и продубило поделе у италијанској партији.⁹¹⁹ Италијански комунисти инсистирали су да учествују у припреми говора представника југословенске и шпанске партије, као и чланова делегација комунистичких партија Јапана, Белгије и Велике Британије⁹²⁰, како би се уверели да ће барем ове делегације довољно нагласити подршку коју су њихове партије већ пружиле реформистичким идејама италијанске партије.⁹²¹

Током приватних разговора представници многих комунистичких партија говорили су члановима делегације Савеза комуниста о притисцима представника совјетске и других партија земаља Источног блока.⁹²² Нарочито је био интересантан случај обраћања представника чехословачке партије, који су британски и белгијски комунисти са хумором оценили као бизаран, док су румунски и југословенски представници говорили о личној нелагодности коју осећају при суочавању са манифестацијама страха чехословачког колеге.⁹²³ Након што је конгрес италијанске партије потврдио осуду војне интервенције у Чехословачкој, представник чехословачке партије инсистирао је да му се пружи прилика да понуди извињење представницима других партија због реформи бившег партијског руководства, као и да замоли делегате осталих партија Међународног покрета да се „не узбуђују превише због Чехословачке“.⁹²⁴ Притом, представник чехословачке партије нарочито је истакао да се његова земља сада сигурно налази на путу даљег прогреса захваљујући „правилном усмеравању идеолошког развоја“ од стране совјетске партије и „несебичном ангажовању“ совјетске војске у Чехословачкој.⁹²⁵ Представници совјетске, пољске, бугарске и мађарске партије оптужили су комунисте Западне Европе да су поверовали пропагандним манипулацијама „буржоаских“ медија у својим земљама, али и да су подлегли „негативним утицајима“⁹²⁶ југословенских и румунских комуниста.⁹²⁷ Италијански комунисти доживели су овакве изјаве као суптилне претње којима се наглашавају намере совјетске партије да италијанску партију доведе у

⁹¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступање представника делегација комунистичких партија Варшавског Блока.

⁹¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-424, Разговор Лонга са југословенским представницима, 30. децембар 1968. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

⁹²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Значајни ставови КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес.

⁹²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

⁹²⁴ Интересантно је да су делегати Савеза комуниста Југославије у својим извештајима нарочито подробно описали и нагласили свој доживљај физичког стања чехословачког представника. Наиме, југословенски представници сведоче да су код чехословачког делегата учили подрхтавање тела, немогућност дужег задржавања усправног држања, и изразе страха на лицу. Овакав извештај међутим намеће питање истинитости извештаја југословенских делегата, који су контрадикторни Галуцијевом сведочењу да су говор и наступ чехословачког представника били претходно припремљени и добро увежбани управо како би се одржала илузија самоуверености и искрености делегата КП Чехословачке (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429).

⁹²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

⁹²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹²⁷ Управо након сукоба комунистичке партије Румуније и КП СССР-а који је почео након догађаја у Чехословачкој 1968. године долази до периода зближавања између влада СФР Југославије и администрације Николаја Чаушескуа у Румунији (Nemanja Mitrović, *Tito – Čaušesku: godine zbližavanja, jugoslovensko-rumunski odnosi 1968-1970*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2020)). Међутим, занимљиво је да истовремено није дошло до зближавања између КП Румуније и КПИ у истој мери у којој је дошло до проширивања сарадње СКЈ и КПИ непосредно након сукоба италијанских комуниста са КП СССР-а (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426).

положај изолованости од других партија Међународног покрета, баш као што је то био случај са Савезом комуниста Југославије двадесет година раније.⁹²⁸

Ипак, представници совјетске и других партија земаља Источног блока нису се задржали на питању разлика у ставовима о догађајима у Чехословачкој ни приближно колико су то подразумевала њихова унапред припремљена излагања.⁹²⁹ Касније анализе италијанских комуниста уочиле су нарочито интересантан тренутак када су се, одмах након првих оштрих оптужби, говори чланова делегација пет партија Источне Европе претворили у покушаје да убеди представнике других партија да не следе пример италијанске партије.⁹³⁰ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да се након демонстрације совјетске одлучности реторика совјетских представника свела на „језик дипломатисања“, и да су Совјети готово отворено нудили да прихвате критику улоге своје партије у дешавањима у Чехословачкој, под условом да друге партије осуде реформистичке идеје италијанских комуниста.⁹³¹ Притом, совјетски представници су истакли да је италијанска партија слободна да сама одређује своју партијску идеологију, али да ће се њихова партија борити управо против напора италијанских комуниста да своје ставове легитимишу критиком совјетске партије и бољшевичког социјалистичког модела.⁹³² Делегати партија Источне Европе позвали су представнике других партија да се оgrade од нове агенде италијанских комуниста коју су одредили као „анти-социјалистичку“, наглашавајући да ће совјетска партија све партије које одобравају поступке италијанске партије сматрати посредно одговорним за подривање јединства у Међународном покрету.⁹³³

Против совјетског наратива о епилогу догађаја у Чехословачкој, али и против осуде нове партијске идеологије италијанске партије, говорили су управо представници југословенске, шпанске, румунске, јапанске и британске партије.⁹³⁴ Занимљиво је притом да су од свих говора страних делегата једино обраћања Кардеља и Кариља у целости преношена на италијанској телевизији и у часопису италијанске партије *Unita*.⁹³⁵ Представници југословенске партије нарочито су нагласили став да усвајање новог одређења партијске идеологије италијанске партије представља почетак новог доба у развоју глобалне марксистичке мисли.⁹³⁶ У складу са пређашњим договорима са руководством италијанске партије, југословенски делегати посебно су истакли да ће Савез комуниста пружити подршку свим комунистичким и социјалистичким партијама света које се одлуче за реформе својих политика и промену своје партијске идеологије. Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе касније су изнели процену да су шпански комунисти били нарочито охрабрени наступањем италијанских и југословенских колега, па су у своја излагања изненада унели нове критике совјетске партијске идеологије које су значајно одступале од првобитних нацрта „убичајено умерених“ говора представника шпанске партије.⁹³⁷ Сантјаго Кариљо је током свог говора нарочиту пажњу посветио управо образложењу тезе да је време када бољшевички социјалистички модел није имао довољно популарну или пак прогресивну марксистичку алтернативу одавно прошло.⁹³⁸ Такође, представници Савеза комуниста Југославије запазили су да шпански комунисти по први пут на XII Конгресу италијанске партије отворено говоре о

⁹²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговору Доланца са Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом.

⁹²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

⁹³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

⁹³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

⁹³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, О неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438.

⁹³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

⁹³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације Савеза комуниста Југославије у Болоњи.

⁹³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Обраћање друга Кардеља италијанским комунистима на XII Конгресу.

⁹³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене конгреса Комунистичке Партије Италије у Болоњи.

⁹³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

неопходности прилагођавања партијске идеологије шпанске партије новим потребама које намећу промене друштвених и историјских околности, што су до овог тренутка чинили искључиво у приватним разговорима са југословенским и италијанским колегама.⁹³⁹

Са друге стране, иако нису дали отворену подршку критици совјетске партије, представници француске партије пружили су подршку реформама партијске идеологије италијанске партије.⁹⁴⁰ Упркос томе што су остали углавном уздржани на конгресу италијанске партије, француски комунисти улагали су велике напоре да одрже своје традиционално добре односе са италијанском партијом у тренутку када је даље продубљивање разлика у ставовима партијских руководстава постало неизбежно.⁹⁴¹ Француски комунисти чак су прихватили да учествују у дискусији на многим семинарима, скуповима и састанцима комунистичких партија Европе које је италијанска партија организовала у циљу промоције своје нове идеологије, под условом да не морају говорити о идеологији совјетске партије.⁹⁴² Попут француске партије, и грчка партија у земљи тражила је начине да практичним делањем испољи своју подршку новој партијској идеологији италијанских комуниста.⁹⁴³ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе приметили су да покушаји грчких комуниста у земљи да се приближе руководству италијанске партије постају значајно чешћи након конгреса у Болоњи.⁹⁴⁴ Ипак, упркос томе што су у подршци новом идеолошком курсу италијанских комуниста били знатно одлучнији од француске партије, грчки комунисти страховали су од совјетских притисака, нарочито након што су уложили велике напоре и прихватили многе компромисе како би ојачали јединство партијских структура у земљи.⁹⁴⁵

Неслагања шпанских комуниста са Совјетима продубљивала су се током више месеци након завршетка XII Конгреса италијанске партије, да би на послетку довела до првог формалног сукоба руководства две партије током припрема за саветовање комунистичких партија Европе у Москви, почетком јуна 1969. године.⁹⁴⁶ Интересантно је да се совјетска партија у почетку држала веома равнодушно и готово отворено према критикама шпанских комуниста, покушавајући у више наврата да постигне компромис са најмање једним делом руководства шпанске партије.⁹⁴⁷ Одељење за међународне односе и везе изнело је претпоставку да совјетска партија исправно процењује да значајан део шпанског руководства у емиграцији неће моћи да приушти доследност у критикама упућеним совјетском руководству услед финансијске зависности од материјалне помоћи СССР-а.⁹⁴⁸ Са друге стране, понашање совјетске партије према италијанским комунистима било је потпуно супротно, и совјетски притисци на унутрашње структуре италијанске партије готово контрадикторно су постали још интензивнији након неуспеха Совјета да изазову расцеп у

⁹³⁹ АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, Разговори С. Кариља са југословенским представницима.

⁹⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Извештаји о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-436, Разговори са италијанским комунистима о ставовима КПФ.

⁹⁴¹ Извештаји одељења за међународне односе и везе председништва СКЈ сведоче да је конгрес италијанских комуниста значајно охрабрио реформистичке струје у француској партији да отвореније иступају са својим захтевима. Руководство француске партије реаговало је спровођењем општин дисциплинских мера према оним француским комунистима који су критиковали партијске политике, док је истовремено улагало напоре да другим комунистичким партијама Европе докаже постојање отворене дискусије у француској партији кроз подстицање дебата на страницама листова партијске штампе АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250).

⁹⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци.

⁹⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-745, Писма Новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Забелешке о састанцима представника СКЈ са представницима Брилакисове групе КПГ у земљи.

⁹⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740-760, Извештаји о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

⁹⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о деловању Колијанисове групе против новог руководства КПГ.

⁹⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-438, Разговори представника СКЈ и КПИ о саветовању КП Европе у Москви.

⁹⁴⁷ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88-95, Белешке разговора вођених током посета Сантјага Кариља СФР Југославији.

⁹⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о пружању помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

италијанској партији.⁹⁴⁹ Руководство Савеза комуниста сматрало је да совјетска партија покушава да покаже како њен утицај на поједине италијанске комунисте није ослабио након XII Конгреса, да би на овај начин одвратила француске и грчке комунисте од покушаја да следе пример италијанске партије.⁹⁵⁰

Италијански и југословенски комунисти заједно су дошли до закључка да је тактика совјетске партије успела да постигне жељене резултате у случају руководства француске партије.⁹⁵¹ Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе оценили су да је управа француске партије непосредно након конгреса италијанских комуниста постала још одлучнија у својим покушајима да сузбије дејство реформистичких струја у партији.⁹⁵² Током разговора са представницима Савеза комуниста Југославије, руководиоци италијанске партије оценили су да страхови Валдека Рошеа⁹⁵³ и водећих француских комуниста потичу управо од убеђења да унутрашње јединство француске партије не би могло да се одржи у случају да Совјети примене исте притиске на француске комунисте као што су чинили у случају италијанских колега.⁹⁵⁴ Потреба француских комуниста да докажу доследност у подршци совјетској партији упркос томе што су пружили подршку и новој партијској идеологији италијанских комуниста одразила се на односе француске партије са Савезом комуниста Југославије.⁹⁵⁵ Наиме, француска партија избегавала је да настави разговоре о обнови сарадње са Савезом комуниста чак и након што су поново отпочели процеси превазилажења сукоба у односима СФРЈ са СССР-ом.⁹⁵⁶ Ипак, ово није спречило реформистичке струје у француској партији да раније започету сарадњу са Савезом комуниста додатно прошире након конгреса италијанске партије у Болоњи.⁹⁵⁷ Нарочито је интересантан случај нових листова реформистичке струје у француској партији који су значајно проширили теме својих текстова када је Манифестом о демократији и социјализму отворено подстакнуто изношење неслагања са идеолошким курсом партијског руководства.⁹⁵⁸ Након конгреса италијанске партије, партијска штампа коју је управа француске партије одредила као „опозициону“ почела је да показује све више интересовања за реформе у партијској идеологији италијанских, али и југословенских комуниста.⁹⁵⁹

У истом тренутку, након што су заоштравање сукоба са совјетском партијом означили као „неизбежно“, шпански комунисти почели су се све чешће обраћати Савезу комуниста Југославије са захтевима да југословенска партија прошири већ постојеће програме давања материјалне помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.⁹⁶⁰ Такође, управа шпанске партије све чешће је стављала до знања југословенским комунистима да очекује политичку подршку

⁹⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

⁹⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

⁹⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-436, Разговори са италијанским комунистима о ставовима КПФ.

⁹⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-242, Извештаји о пленуму ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, Извештаји о афери Гароди и унутрашњој ситуацији у Комунистичкој Партији Француске.

⁹⁵³ Док је покушавало да избегне сукоб са КП СССР-а, партијско руководство КПФ истовремено је страховало од покретања питања властите одговорности за развој догађаја у Чехословачкој (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219).

⁹⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

⁹⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и унутрашњој ситуацији у КПФ.

⁹⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци.

⁹⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информација о молби КПФ да СКЈ пружи помоћ новинарима *L'Humanité-a*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212. Информације поводом доласка и о боравку А. Казанове у СФРЈ, 4-18.4.1968, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Извештаји о боравку Рожеа Гародија у Београду.

⁹⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-240, О писању француске штампе о југословенском социјалистичком моделу.

⁹⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212. Информације поводом доласка и о боравку А. Казанове у СФРЈ, 4-18.4.1968.

⁹⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-99, Извештаји о животу шпанских револуционара у Љубљани, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-96, Захтев КПШ да СКЈ прими партијског радника који илегално живи у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-103, Извештаји о лечењу чланова Политбироа КПШ у СФР Југославији.

Савеза комуниста у случају да совјетски притисци доведу до расцепа у партији.⁹⁶¹ Након што су шпански комунисти почели да упућују отворене критике управи совјетске партије више није било потребе да дирекција шпанске партије прикрива своју блискост са руководством Савеза комуниста Југославије.⁹⁶² Убрзо је дошло до значајног проширења сарадње југословенске и шпанске партије, али и до повећања броја сусрета између руководећих чланова Савеза комуниста и Комунистичке партије Шпаније.⁹⁶³

Слично се догодило и у случају грчке партије у земљи, која је већ добијала помоћ југословенске и италијанске партије, док се истовремено суочавала са притисцима Совјета, Колијанисове групе и војне хунте.⁹⁶⁴ Грчки комунисти у земљи водили су расправе о читавом низу различитих реформи политика своје партије у епилогу конгреса италијанске партије у Болоњи.⁹⁶⁵ Такође, представници грчке партије у земљи поново су покренули више иницијатива како би проширили сарадњу са Савезом комуниста Југославије, па су између осталог тражили и да се наставе серије разговора о реформама које су почеле између представника југословенске партије и Парцалидисове струје.⁹⁶⁶ Аутори извештаја одељења за међународне односе проценили су да иницијативе грчких комуниста у земљи за одржавањем консултација о марксистичкој теорији, геополитичкој ситуацији и реформистичким политикама са југословенским и италијанским комунистима има за циљ да допринесе одлучности југословенске и италијанске партије да грчкој партији и покретима отпора војној диктатури наставе да пружају помоћ у новцу и материјалу.⁹⁶⁷ За разлику од грчких комуниста у земљи, грчка партија у иностранству чврсто се држала идеолошког курса совјетске и француске партије, премда се ово притом није у већој мери одражавало на спремност грчке партије у емиграцији да истовремено покреће иницијативе ради проширења сарадње са Савезом комуниста Југославије.⁹⁶⁸ Партијска тела Савеза комуниста Југославије редовно су примала обавештења и писма од грчких комуниста у иностранству, упркос томе што је руководство спољашње грчке партије било обавештено да југословенски комунисти подржавају нови Биро грчке партије у земљи.⁹⁶⁹

Са друге стране, последице честих промена у односима совјетске и италијанске партије након конгреса у Болоњи нису више могле умањити брзину процеса зближавања југословенских и италијанских комуниста као што је то био случај годину дана раније, када су компромисне политике италијанске партије према комунистичким партијама земаља Источног Блока доводиле до многих краткотрајних спорова са руководством Савеза комуниста Југославије.⁹⁷⁰ Наиме, совјетска партија је изненада променила политику према италијанским и шпанским комунистима непосредно пре него што је требало да дође до новог саветовања комунистичких и социјалистичких партија Европе у Москви.⁹⁷¹ Притисци према италијанским комунистима значајно су опали током припрема за сусрет у Москви, а италијански комунисти све чешће су говорили представницима Савеза комуниста Југославије

⁹⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105, О молби С. Кариља да СКЈ помогне Комунистичкој Партији Шпаније у намери да смени Енрикеа Листера са функције у Међународном савету за мир.

⁹⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о пружању помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

⁹⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-90-105, Белешке разговора вођених са представницима КПШ током њихових одмора у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Посета Сантјага Кариља.

⁹⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ током пленума КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Писма Брилакиса, Дракопулоса и новог Бироа Комунистичке Партије Грчке.

⁹⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

⁹⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Белешке разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријом у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁹⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740-760, Извештаји о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту

⁹⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

⁹⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О предстојећим посетама представника новог руководства грчке партије у земљи.

⁹⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, Извештаји о посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим марксистичким партијама.

⁹⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

о покушајима совјетске партије да превазиђу сукоб са италијанском партијом.⁹⁷² Дирекција италијанске партије оценила је да хитно треба Совјетима показати спремност за поново успостављање добрих односа, нарочито ако би наведено подразумевало бар делимично признање нове партијске идеологије италијанских комуниста од стране руководства совјетске партије.⁹⁷³ Одељење за међународне односе и везе није делило ентузијазам италијанских комуниста према могућности да совјетска партија у скорој будућности одобри ставове италијанске партије усвојене на конгресу у Болоњи.⁹⁷⁴ Напротив, руководство Савеза комуниста сматрало је да Совјети покушавају да приближавањем италијанским комунистима посредно изврше притисак на остале комунистичке партије и тако обезбедне једногласну подршку унапред припремљеним закључцима дискусије која је требало да се одржи у Москви.⁹⁷⁵

Ипак, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе показали су велико разумевање према потреби италијанских комуниста да обнове нарушене односе са Совјетима и предложили су Централном Комитету да Савез комуниста Југославије подржи дирекцију италијанске партије у покретању иницијатива ради зближавања са совјетском партијом.⁹⁷⁶ Компромисно држање италијанске партије према Совјетима није изазвало неповерење руководства Савеза комуниста Југославије према италијанским комунистима као што се десило у више наврата пре него што је италијанска партија одредила промене своје партијске идеологије.⁹⁷⁷ Чланови Одељења за међунаордне односе завршавали су своје извештаје о италијанској партији закључком да се не може замислити такав компромис италијанских комуниста са совјетском партијом какав би могао угрозити реформе политика и промене партијске идеологије италијанске партије које су усвојене на конгресу у Болоњи.⁹⁷⁸ На послетку, интересантан је и покушај совјетске партије да увери руководство Савеза комуниста Југославије да би учешће делегације југословенске партије на саветовању комунистичких партија у Москви представљало „значајан корак“ у обнови југословенско-совјетских односа.⁹⁷⁹ Савез комуниста Југославије љубазно је одбио совјетски предлог, али је инсистирање Совјета навело ауторе извештаја Одељења за међународне односе и везе да разматрају потенцијална нова очекивања совјетске партије од новог саветовања комунистичких партија Европе, па су представници Савеза комуниста проследили суптилна упозорења италијанским и шпанским комунистима да се могу надати непријатним изненађењима у виду совјетских притисака у Москви.⁹⁸⁰

На предвиђања о плановима совјетске партије да различитим неформалним делатностима одрже традиционални императив доношења једногласних закључака на саветовањима КП Европе у Москви југословенске комунисте није навела само нагла промена држања совјетске партије према италијанској, већ и према шпанској партији.⁹⁸¹ Политика

⁹⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

⁹⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-445, Извештаји о Лонговом говору на пленуму ЦК Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-446, О сусрету Л. Солдића са Ф. Петроинео, дописником листа *Unita*.

⁹⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-447, Предлози о одржавању консултативних састанака са представницима КПИ.

⁹⁷⁵ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-448, Извештаји о разговорима вођеним током посете делегације СКЈ Италији.

⁹⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421, Нека запажања о ставовима КП Италије поводом догађаја у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим партијама.

⁹⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

⁹⁷⁹ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-452, Извештаји о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

⁹⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Разговори С. Доланца и Ј. Берђе са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Посета Сантјага Кариља, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Кариљом.

прорачунато отвореног прихватања критике шпанских комуниста убрзо се претворила у категоричко одбијање дијалога од стране совјетског политбироа, које је било праћено тек повременим месијанским осудама „погрешног и опасног“ идеолошког курса руководства шпанске партије.⁹⁸² Ипак, неформални притисци Совјета на водеће шпанске комунисте почели су тек у данима који су претходили саветовању комунистичких партија Европе, односно када се готово цело руководство шпанске партије нашло у Москви.⁹⁸³ Када је постало јасно да шпанска партија неће одустати од намере да на саветовању комунистичких партија отворено изнесе критику не само војне интервенције у Чехословачкој, већ и улоге партијске идеологије совјетске партије у наведеним догађајима, Совјети су почели инсистирати да Долорес Ибарури буде спречена да говори на московском саветовању.⁹⁸⁴ Представници совјетског руководства, у маниру који су италијански комунисти означили као „типичан за реторику совјетске партије“, позивали су се на императив *одржања јединства* партија Међународног радничког покрета, али и симболични значај који личност председнице шпанске партије има за комунисте широм света.⁹⁸⁵ Италијански комунисти такође су били изложени притисцима да одустану од своје намере да отворено критикују партијску идеологију совјетске партије, а формални захтеви совјетске партије убрзо су се претворили у посете Брежњева и његових најближих сарадника појединим хотелским собама руководиоца италијанске партије.⁹⁸⁶ У свом шаљивом маниру, Сантјаго Кариљо доцније је сведочио да се италијански и шпански комунисти од ратних времена нису страховали за своје животе као што је то био случај почетком јуна 1969. године у Москви.⁹⁸⁷

Југословенски комунисти били су темељно обавештени о дешавањима у Совјетском Савезу од стране Луиђија Лонга и дела чланова управе италијанске партије који су, изговарајући се здравственим последицама „стресних околности“, напустили Москву још пре формалног почетка саветовања комунистичких партија.⁹⁸⁸ Претходно су италијански и шпански комунисти са совјетима постигли договор да уместо Ибарури и Лонга у име шпанске и италијанске партије говоре Кариљо и Берлингуер, као и да осуда партијске идеологије совјетске партије буде преиначена у осуду тренутних партијских политика и значајно реторички ублажена, али да у овој форми ипак буде изречена.⁹⁸⁹ На послетку, састанак европских комуниста у Москви 1969. године остао је запамћен као прво саветовање комунистичких партија Европе у историји чији закључци нису усвојени једногласном већином.⁹⁹⁰ Совјетска партија успела је да издејствује усвајање претходно припремљене резолуције саветовања која потврђује совјетске државне наративе о догађајима у Чехословачкој, али је морала унети напомену да ставови наведени у даљем тексту резолуције немају подршку свих партија присутних на саветовању у Москви.⁹⁹¹

Италијански комунисти сматрали су овакав исход првим великим успехом своје партије у сфери односа партија Међународног радничког покрета након усвајања реформи одређених на XII Конгресу.⁹⁹² Такође, управа италијанске партије означила је директну, али и прећутну подршку других партија присутних на саветовању у Москви италијанским и шпанским комунистима као својеврсну потврду утицаја нове партијске идеологије италијанских комуниста.⁹⁹³ Са друге стране, шпански комунисти одредили су саветовање

⁹⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори са представницима КПИ о саветовању КП Европе у Москви.

⁹⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

⁹⁸⁴ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори са представницима КПИ о саветовању КП Европе у Москви.

⁹⁸⁶ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77-85, Преписка са партијским телима и разговори са представницима КПШ.

⁹⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435-48, Стенографске белешке о разговорима представника КПИ и СКЈ.

⁹⁸⁹ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77-85, Преписка са партијским телима и разговори са представницима КПШ.

⁹⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

⁹⁹² АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁹⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори са представницима КПИ о саветовању КП Европе у Москви.

комунистичких партија у Москви као формални почетак отвореног сукоба шпанске и совјетске партије.⁹⁹⁴ Већ током наредних месеци, дирекција шпанске партије покушала је више пута да ублажи или пак превазиђе сукоб са совјетским руководством, од чије је политичке воље и даље зависио финансијски опстанак већег дела партије у емиграцији.⁹⁹⁵ Упркос неким успесима шпанских комуниста у намерама да обнове односе са Брежњевљевој администрацијом у СССР-у, односи шпанске и совјетске партије нису се више могли вратити на стање у коме су се налазили пре саветовања комунистичких партија у Москви 1969. године.⁹⁹⁶ Ипак, шпански и италијански комунисти уживали су безрезервну финансијску и политичку подршку југословенске партије током сукоба са совјетском партијом.⁹⁹⁷ Упркос чињеници да су државни интереси СФРЈ и СССР-а наметнули постепене процесе превазилажења сукоба југословенске са совјетском партијом, време сукоба италијанских и шпанских комуниста са Совјетима отворило је нове могућности сарадње и означило почетак времена још приснијег зближавања Савеза комуниста Југославије са комунистичким партијама Италије и Шпаније.⁹⁹⁸

Зближавање југословенских и италијанских комуниста након конгреса Комунистичке партије Италије партије у Болоњи

Комунистичка Партија Италије прошла је кроз врло дуге и комплексне процесе промене од када су чланови партијске управе први пут почели да користе термин *италијански пут у социјализам*⁹⁹⁹ до XII Конгреса, када је овај појам формално одређен и усвојен као званични назив нове партијске идеологије италијанских комуниста.¹⁰⁰⁰ Партијска тела и чланови Савеза комуниста Југославије до овог тренутка пажљиво су пратили развојни пут марксистичке мисли у италијанској партији и неретко помагали италијанским комунистима финансијским средствима, својим утицајем на друге комунистичке партије, или пак разменом теоријских идеја.¹⁰⁰¹ Иако су били веома комплексни и често прекидани краткотрајним неспоразумима и периодима губитака поверења југословенске према италијанској партији, процеси зближавања југословенских и италијанских комуниста трајали су без прекида од друге половине педесетих година XX века до XII Конгреса италијанске партије.¹⁰⁰²

Усвајање нове партијске идеологије италијанских комуниста довело је до потребе за даљим проширивањем, односно формализацијом већ веома развијене сарадње југословенске и италијанске партије.¹⁰⁰³ Италијански комунисти одмах након конгреса у Болоњи обратили су се Савезу комуниста Југославије са захтевом да југословенска партија званично одреди политику пружања финансијске помоћи италијанској партији, која се до овог тренутка састојала од нередовних давања и излажења у сусрет појединачним захтевима за материјалном помоћи италијанске партије.¹⁰⁰⁴ Такође, убрзо након XII Конгреа нови генерални секретар италијанске партије Енрико Берлингуер је почео да долази у честе посете СФР Југославији, где је доста времена посвећивао неформалним разговорима са Јосипом Брозом Титом, коме се обраћао за савете приликом одређивања односа италијанске партије према политичким

⁹⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, О разговорима представника СКЈ са Сантјагом Кариљом, 28. октобар 1969.

⁹⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Писма која је ЦК Комунистичке Партије Шпаније упутио Савезу комуниста.

⁹⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о пружању помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

⁹⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, О протесту КПШ због успостављања односа Шпаније и Пољске.

⁹⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци.

⁹⁹⁹ АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем, 1964, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, 1967.

¹⁰⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

¹⁰⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци.

партијама и покретима тзв. „Трећег света“, као и држања италијанских комуниста током сукоба са совјетском партијом.¹⁰⁰⁵ Италијански комунисти сматрали су да ће управо кроз истицање блискости своје партије са Савезом комуниста Југославије показати своју одлучност да у односима према другим комунистичким партијама следи оне политике које су одређене као практична примена партијске идеологије усвојене на конгресу италијанске партије у Болоњи.¹⁰⁰⁶

Током разговора о дугим процесима развоја идеја које су одредиле партијску идеологију формално усвојену на XII Конгресу, југословенски и италијански комунисти уочили су многобројне сличности у историјској еволуцији доминантне марксистичке мисли у југословенској и италијанској партији.¹⁰⁰⁷ Италијански комунисти отворено су истицали став да је наглашавање блискости са Савезом комуниста Југославије нарочито значајно за италијанску партију управо због тога што је југословенска партија била једна од првих партија Међународног радничког покрета која је покушала да прилагоди партијску идеологију посебностима свог друштвеног окружења.¹⁰⁰⁸ Тезе италијанских комуниста којима је одређен нови социјалистички модел италијанске партије полазиле су управо од идеје о неопходности прилагођавања партијских идеологија свих марксистичких партија последицама историјских процеса који су обликовали друштвене околности практичног, односно политичког делања појединачних комунистичких партија.¹⁰⁰⁹ У закључцима конгреса италијанске партије у Болоњи нарочито је наглашен став да италијански комунисти не прихватају постојање универзалног социјалистичког модела, већ искључиво универзалних марксистичких принципа које је потребно прилагођавати локалним друштвеним, политичким, економским и културним условима.¹⁰¹⁰ Приликом сусрета са представницима италијанске партије, југословенски комунисти нарочито су истицали да је Савез комуниста Југославије усвојио принцип прилагођавања партијске идеологије регионалним потребама СФРЈ непосредно након сукоба са Коминформом 1948. године.¹⁰¹¹

Италијански комунисти посветили су значајан део својих излагања на XII Конгресу одређивању односа партијске идеологије и историјских процеса промене који непрестано мењају друштвене услове којима треба прилагођавати партијску идеологију.¹⁰¹² Закључци конгреса у Болоњи остављају упозорење будућим генерацијама италијанских комуниста у форми неколико пута наглашеног става да није довољно одредити партијску идеологију према регионалним посебностима које савременици сматрају „историјским и друштвеним наслеђем“ Италије, већ да је неопходно стално изнова прилагођавати социјалистички модел актуелним променама које чланови партије уочавају у властитом друштвеном окружењу.¹⁰¹³ Упркос томе што је конгрес у Болоњи осудио идеологије Нове левице, италијански комунисти донели су одлуку да покушају да у своју партијску идеологију укључе оне делове агенде нових друштвених и политичких покрета које су сматрали прогресивним.¹⁰¹⁴ Током сусрета са представницима југословенске партије, италијански комунисти често су покретали разговор о начинима на које је Савез комуниста Југославије покушао да инкорпорира агенду студентских

¹⁰⁰⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-61, Пријем Е. Берлингуера.

¹⁰⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Стенографске белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером 15.5.1969.

¹⁰⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

¹⁰⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ.

¹⁰⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене конгреса Комунистичке Партије Италије у Болоњи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

¹⁰¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Извештај о боравку делегације СКЈ на конгресу КПИ у Болоњи.

¹⁰¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

побуна у своју партијску идеологију и да понуди решење за друштвене проблеме које је истакао студентски покрет у оквирима социјалистичког модела југословенске партије.¹⁰¹⁵

Идеолошке комисије Савеза комуниста Југославије управо су истицањем идеје о неопходности сталног прилагођавања партијске идеологије променама легитимисале не само своје расправе о реформама политичког и економског система, већ и само одређење *самоуправљања* као флексибилне и околностима прилагодљиве социјалистичке праксе која треба да усмерава развој читавог друштва СФР Југославије.¹⁰¹⁶ Излагања чланова идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије нарочито истичу убеђење да промене у одређењима социјалистичког модела треба да прате промене у друштву, али и да истовремено подстичу онакве друштвене промене какве одговарају принципима партијске идеологије.¹⁰¹⁷ Дакле, управо процеси промене имају пресудну улогу у одржавању сталне везе између развоја партијске идеологије и друштва, док успех социјалистичке праксе зависи од могућности партијског социјалистичког модела да интегрише последице постојећих и усмерава нове друштвене промене.¹⁰¹⁸ Такође, истицање могућности прилагођавања партијске идеологије друштвеним променама било је нарочито значајно у случају Савеза комуниста Југославије због присуства унутрашњих сукоба у партији и релативно честих смена доминантних струја како у структурама федералне партијске управе, тако и у централним комитетима појединих савезних република.¹⁰¹⁹

Колективна сећања на сукобе струја у југословенској и италијанској партији постала су посебна врста „оснивачких митова“ око којих су се развили наративи о сличности историјског развоја партијских идеологија две партије.¹⁰²⁰ Наиме, само неколико недеља након конгреса у Болоњи италијански и југословенски комунисти почели су све чешће да говоре о „заједничком путу“ промена партијске идеологије две партије, а као полазну тачку процеса који су довели до одређивања тренутних ставова својих партијских руководстава перципирали су победу реформистичких струја у унутрашњим партијским сукобима.¹⁰²¹ Италијански комунисти истицали су сличности сукоба реформиста са струјама блиским совјетској партији са сукобом централистичке и децентралистичке струје у Савезу комуниста Југославије почетком шездесетих година.¹⁰²² Следећи наратив италијанских колега, југословенски комунисти почели су да бољшевичку струју у италијанској партији поистовећују са некадашњим сарадницима Александра Ранковића у Савезу комуниста Југославије, и да обе струје означавају као „конзервативне“.¹⁰²³ Струје супротстављене „конзервативним“, односно реформистичку струју у италијанској и децентралистичку струју у југословенској партији, италијански и југословенски комунисти заједно су одредили као „прогресивне“ струје.¹⁰²⁴ Југословенски и италијански комунисти нарочито су наглашавали заједничко схватање сличности Брионског пленума и XII Конгреса италијанске партије, упркос чињеници да на Четвртном пленуму ЦК Савеза комуниста Југославије готово да није било речи о променама

¹⁰¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

¹⁰¹⁶ АС, СКС, 144-1972-1974, Белешке са седница Комисије а идејни рад и идеолошко образовање СК Србије.

¹⁰¹⁷ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁰¹⁸ АС, СКС, 144-1972-1974, Белешке са седница Комисије а идејни рад и идеолошко образовање СК Србије.

¹⁰¹⁹ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁰²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа два предлога члана ЦК КПИ Карла Галуција.

¹⁰²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹⁰²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰²⁴ Притом, треба имати у виду да су југословенски комунисти који су најчешће водили разговоре са представницима руководства италијанске партије, попут Доланца, Кардеља, Диздаревића, Кунца и Трипала углавном били истакнути представници некадашње децентралистичке струје (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432).

партијске идеологије.¹⁰²⁵ Ипак, руководства југословенске и италијанске партије перципирала су ова два догађаја као симболичне почетке „новог времена“ у развоју својих партијских идеологија и као полазне тачке наратива о „заједничкој историји“ две партије.¹⁰²⁶ Обичајно подсећање на перцепције „заједничке историје“ југословенске и италијанске партије убрзо је постало неизоставни део сусрета партијских руководства током којих је обнављање личних сећања и доживљаја прошлости добило функционалну улогу ритуала потврђивања блискости југословенских и италијанских комуниста.¹⁰²⁷

Такође, стенографске белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да је и напуштање бољшевичког социјалистичког модела било догађај од пресудног значаја у заједничком доживљају прошлости југословенских и италијанских комуниста.¹⁰²⁸ Представници две партије често су се присећали својих личних искустава сукоба са Совјетима, упркос томе што је прекиде односа југословенске и италијанске са совјетском партијом делио двадесет година дуг историјски период.¹⁰²⁹ Због тога је нарочито интересантно да су југословенски и италијански комунисти изабрали да потрагу за сличностима у историјском развоју својих партијских идеологија започну поређењем Брионског пленума и XII Конгреса италијанске партије, а не поређењем сукоба југословенске и италијанске партије са Комунистичком Партијом Совјетског Савеза.¹⁰³⁰ Поред комплексности стално динамичног и понекад неусаглашеног развоја односа италијанске и југословенске са совјетском партијом, сличности развоја реформистичких захтева за демократизацијом партије представљају један од чинилаца који су могли утицати на одлуку италијанских и југословенских комуниста да за почетну тачку наратива о *заједничкој историји* две партије узму сукобе тзв. „прогресивних“ и „конзервативних“ струја у својим партијама.¹⁰³¹

Италијански комунисти сматрали су нарочито значајним оне тезе XII Конгреса које говоре о демократизацији не само процеса доношења партијских одлука, већ и односа унутар структура партијске хијерархије.¹⁰³² На конгресу у Болоњи италијанска партија је усвојила одлуку да ће се о свим питањима која чланови партије сматрају значајним водити отворена и јавна расправа, у којој бити позване да узму учешћа све заинтересоване партијске групе, али и шира италијанска јавност.¹⁰³³ Такође, закључци XII Конгреса нарочито пуно пажње посветили су одређивању планова рада на даљој децентрализацији партије, што су италијански комунисти планирали да постигну усвајањем различитих одлука о проширивању аутономије локалних партијских одбора.¹⁰³⁴ Са друге стране, идеолошке комисије савеза комуниста југославије расправљале су о питањима демократизације и децентрализације партијских структура још од када је на VIII Конгресу Савеза комуниста Југославије 1964. године усвојена

¹⁰²⁵ Бојан Димитријевић, *Ранковић- други човек* (Београд: Вукотић Медија, 2020), Војин Лукић, *Брионски пленум – обрачун са Александром Ранковићем; сећања и сазнања* (Београд: Стручна књига, 1990), Иван Драговић, *Брионски пленум* (Београд: ГМТ, 2002),

¹⁰²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰²⁷ Такође, представници СКЈ често су говорили и са представницима КПШ о сећањима на сукоб централистичке и децентралистичке струје у СКЈ, који су поредили са сукобима реформистичке и конзервативне струје у шпанској партији, притом проналези везе између личности Листера и Ранковића и идеолошких уверења њихових партијских сарадника (АЈ, KPR-I-3-a/110-18, АЈ, KPR-I-3-a/110-19).

¹⁰²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹⁰²⁹ АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем, 1964. године, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, 1967.

¹⁰³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹⁰³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Извештај о боровку делегације СКЈ на конгресу КПИ у Болоњи.

¹⁰³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

одлука о раду на реформисању друштвеног и политичког система у СФР Југославији.¹⁰³⁵ Попут италијанских колега, југословенски комунисти у својим излагањима на седницама идеолошких комисија нарочито су истицали важност отворене дебате и информисања јавности о питањима од друштвеног и политичког значаја¹⁰³⁶, као и проширивања овлашћења партијских тела локалних заједница.¹⁰³⁷

Такође, веома значајно питање којим су се представници југословенске и италијанске партије бавили током размене искуства о партијским реформама било је питање односа комунистичких партија према синдикатима.¹⁰³⁸ Док је италијанска партија, чија је политичка моћ у Италији била уско повезана са утицајем на синдикално руководство доносила нове одлуке о проширивању заступљености потреба синдиката у одређивању својих политика¹⁰³⁹, Савез комуниста Југославије покушавао је да убрза процесе синдикализације радништва у СФР Југославији и да укључи синдикате у рад локалних партијских одбора.¹⁰⁴⁰ Југословенски и италијански комунисти сматрали су демократизацију и децентрализацију својих партија као први корак у процесу изградње демократског социјализма у случају италијанске партије¹⁰⁴¹, односно, у случају југословенске партије, почетак процеса проширивања примене идеолошких принципа *самоуправљања* и њихове постепене интеграције у све сфере друштвеног и политичког живота у СФР Југославији.¹⁰⁴²

Након усвајања нове партијске идеологије италијанских комуниста нестала је могућност враћања италијанске партије у сферу непосредног утицаја Комунистичке Партије СССР-а, која је до овог тренутка представљала једину потенцијалну препреку даљем проширивању сарадње југословенских и италијанских комуниста.¹⁰⁴³ Упркос томе што је југословенска партија у више наврата показала разумевање за компромисно држање италијанске партије према Совјетима, италијански комунисти налазили су за потребно да већ током првих разговора са југословенским колегама након XII Конгреса нарочито нагласе да ће се у будућности односи југословенске и италијанске партије коначно моћи несметано развијати.¹⁰⁴⁴ Југословенски и италијански комунисти сматрали су напуштање болшевичког социјалистичког модела једном од одређујућих особина историјског развоја својих партијских идеологија.¹⁰⁴⁵ Представници италијанске партије сами су говорили о томе како је критика партијске идеологије совјетске партије дефинисала њихову партијску идеологију у најмање подједнакој мери у којој је то био случај са реформистичким идејама италијанских комуниста.¹⁰⁴⁶ Чланови руководства италијанске партије током ранијих разговора са представницима Савеза комуниста често су говорили да југословенска партија у погледу развоја партијске идеологије независног од ставова КП Совјетског Савеза има две деценије

¹⁰³⁵ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁰³⁶ Интересантно је да су чланови идеолошких комисија СК Србије током својих седница (1968-1972) веома често изражавали своје сумње у могућности брзе промене друштвене и политичке стварности у локалним заједницама, нарочито оним заједницама које су се налазиле у областима СР Србије јужно од Дунава, као и на територији АП Косова. Међутим, као најважнији узрок песимизма према могућности демократизације односа у локалним синдикатима, општинама и месним заједницама већина чланова идеолошких комисија СКС није одредила друштвене и културолошке посебности наведених регија, већ управо велике економске неједнакости, велики проценат агркултурног становништва и чињеницу да су параметри просечног животног стандарда у овим регијама били значајно испод савезног стандарда (АС, СКС, 121-1969-1972).

¹⁰³⁷ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁰³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-447, Стенографске белешке разговора са представницима КП Италије.

¹⁰³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰⁴⁰ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁰⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁴² АС, СКС, 144-1972-1974, Белешке са седница Комисије а идејни рад и идеолошко образовање СК Србије.

¹⁰⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Белешке разговора вођених током посете Карла Галуција СФР Југославији.

¹⁰⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

предности у односу на италијанску партију.¹⁰⁴⁷ Након конгреса у Болоњи, италијански комунисти отворено су истицали став да је компромисно држање партијске управе према оним струјама у партији које су сматрале бољшевички социјалистички модел јединим и универзалним идеолошким обрасцом свих комунистичких партија значајно оштетило политичке интересе партије у Италији.¹⁰⁴⁸ Критикујући властити рад, представници руководства италијанске партије говорили су представницима Савеза комуниста Југославије како страхују да је „грешка генерације“ непоправљива, и да је италијанска партија у кључном тренутку историје¹⁰⁴⁹ пропустила прилику да понуди одговоре на друштвене потребе новог времена и тако интегрише нове политичке покрете.¹⁰⁵⁰

Такође, интересантно је упоредити значајне дистинкције које су југословенски и италијански комунисти налазили за потребно да нарочито наглашавају током критике бољшевичког социјалистичког модела. Осуђујући свој некадашњи, али и савремени догматизам совјетске партије, италијански комунисти држали су да је веома битно напоменути да италијанска партија није одустала од револуције као потенцијалног крајњег исхода својих политика, већ да сматрају могућим постизање социјализма постепеном историјском еволуцијом *демократије* и социјалних политика „државе благостања“.¹⁰⁵¹ Занимљиво је да су представници италијанске партије управо у разговорима са члановима југословенске партије сматрали нарочито важним наглашавање своје идеје о социјалистичком друштву не само без диктатуре пролетаријата¹⁰⁵², већ и о „*држави без партије водиле*“.¹⁰⁵³ Истицање разлика у ставовима и историјском развоју партијских идеологија југословенске и италијанске партије представљало је неизоставни део разговора југословенских и италијанских комуниста, који за циљ није имао покретање расправе о уоченим неслагањима, већ управо потврђивање блискости две партије.¹⁰⁵⁴

Са друге стране, интересантно је да су представници Савеза комуниста Југославије током сусрета са италијанским комунистима посебно истицали да њихова критика совјетског система подразумева иступање против бољшевичког једноумља, али не нужно и против геополитичких амбиција Совјетског Савеза.¹⁰⁵⁵ Југословенски комунисти на овај начин су потврђивали да се упркос неслагањима у партијским политикама не одричу блискости са најутицајнијим партијама тзв. „социјалистичког света“¹⁰⁵⁶, да разумеју компромисе

¹⁰⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹⁰⁴⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-61, Пријем Е. Берлингуера.

¹⁰⁴⁹ Чланови руководства италијанске партије одредили су управо средину шездесетих година, односно време када су водили прве значајније разговоре о промени своје партијске идеологије са представницима Савеза комуниста Југославије, као кључни историјски тренутак у коме је требало учинити партијску идеологију кадром да понуди решење за друштвене проблеме „новог доба“, као и спровести реформе партијских политика како би оне могле артикулисати агенду нових политичких покрета (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426).

¹⁰⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Белешке разговора вођених током посете Карла Галуција СФР Југославији.

¹⁰⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰⁵² Италијански комунисти у припремним тезама за Болоњски конгрес нарочито су истицали како неке од њихових идеја о друштвеном уређењу заснованом на начелима демократског социјализма потичу из критика дикатуре пролетаријата које је Роза Луксембург изнела током расправа са В. И. Лењином, као и из оних дела Антонија Грамшија која говоре о прилагођавању социјалистичким модела локалним друштвеним и историјским посебностима регија (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429).

¹⁰⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

¹⁰⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹⁰⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђанкарла Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

¹⁰⁵⁶ Анализирани извори такође показују да италијански и југословенски комунисти никада током својих разговора нису доводили у питање легитимитет институција Међународног радничког покрета, чак и у случајевима када су критиковали одлуке ових институција донешене под утицајем совјетске партије. Југословенски и италијански комунисти заједнички су планирали акције ради реформе односа партија у

италијанских комуниста према совјетској партији, као и да због државних интереса СФРЈ и сами морају правити компромисе ради одржавања односа са државном структуром Совјетског Савеза.¹⁰⁵⁷ Притом, док су југословенски и италијански комунисти оштро критиковали уплитање државних интереса СССР-а и Кине у развој партијских идеологија совјетске и кинеске партије, али и у развој марксистичке мисли у Међународном радничком покрету, у истим разговорима никада није било речи о потенцијалном утицају државних интереса СФРЈ на развој партијске идеологије југословенских комуниста.¹⁰⁵⁸ Ипак, током сусрета представника југословенске и италијанске партије било је веома пуно речи о заједничким државним интересима СФР Југославије и Италије, као и о сличностима геополитичког положаја две земље „на границама“ блоковске поделе у Европи.¹⁰⁵⁹

Италијански комунисти сведочили су да је управо познавање историјског развоја државних политика СФР Југославије према Западном и Источном блоку имало утицаја на одређивање оних нових партијских политика усвојених на XII Конгресу италијанске партије које су чиниле тзв. „*програма борбе за Европу без блокова*“.¹⁰⁶⁰ Усвајање новог става италијанских комуниста према блоковским поделама стајало је у тесној вези са партијским интересима проширивања сарадње са социјалистичким и социјалдемократским партијама Швајцарске, Западне Немачке, Аустрије, Холандије, Белгије и скандинавских земаља.¹⁰⁶¹ Представници италијанске партије још пре сукоба са совјетском партијом отворено су говорили представницима Савеза комуниста Југославије о својим намерама да се приближе партијама левог центра оних европских регија ван Медитерана које су означили као географско окружење историјског развоја „*богатих друштава умерене политичке културе*“.¹⁰⁶² Представници југословенске партије подржавали су намере италијанске партије да покрене процесе зближавања са партијама левог центра у Европи, истичући притом потенцијални утицај који италијански комунисти могу имати у политичким структурама будуће заједнице европских држава.¹⁰⁶³ Такође, италијански комунисти приближили су се влади левог центра у Италији подржавајући европску политику италијанских социјалиста, која је истовремено представљала честу тему приликом сусрета руководства социјалистичке партије са представницима Савеза комуниста Југославије.¹⁰⁶⁴

Италијански социјалисти били су веома активни приликом одређивања планова владе левог центра о улози Италије у формирању будућег европског политичког ентитета, и утицали су на стварање многих идејних концепција које ће доцније постати део политика Европске Уније.¹⁰⁶⁵ Вођа социјалистичке партије, Пјетро Нени, посветио је велики део времена које је провео као заменик премијера и министар спољних послова Италије стварању планова о организацији будуће заједнице европских држава.¹⁰⁶⁶ Током својих састанака са Брозом, Нени је говорио о томе како се социјалистичка партија у Италији, попут Де Голове администрације у Француској, залаже за стварање централизованог европског политичког ентитета који ће

Међународном радничком покрету, док је припадност италијанске и југословенске партије оном скупу партија који су италијански и југословенски комунисти сматрали „социјалистичким светом“ била до те мере подразумевана да никада није морала бити преиспитивана или наглашавана (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436).

¹⁰⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁵⁸ Примера ради, приликом анализе предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци чланови Одељења за међународне односе и везе Председништва СКЈ у тексту истог извештаја осуђују утицај државних интереса СССР-а и Кине на делање КП СССР и КП Кине у институцијама МРП-а и разматрају какво би потенцијално држање СКЈ према другим комунистичким партијама имало најповољније исходе из перспективе државних интереса СФР Југославије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436).

¹⁰⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-427 Значајни ставови КПИ.

¹⁰⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436, Белешке разговора вођених током посете Карла Галуција СФР Југославији.

¹⁰⁶² АЈ, КПП, 1-3-а/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Л. Лонга, АЈ, КПП, 1-3-а/44-34, Посета Л. Лонга.

¹⁰⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436, Стенографске белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером 15.5.1969.

¹⁰⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова.

¹⁰⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем.

¹⁰⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова.

значајно превазилазити обим, утицај и овлашћења свих дотадашњих заједница за економску и политичку сарадњу европских држава.¹⁰⁶⁷ Нарочито је занимљиво да су током својих сусрета Броз и Нени делили ентузијазам према оним чиниоцима будућег политичког уређења европске заједнице које су одредили као *федералне институције*¹⁰⁶⁸, као и према могућностима интеграције земаља Источног Блока и на послетку чак и СССР-а у сферу геополитичког утицаја заједнице држава Европе.¹⁰⁶⁹

На конгресу италијанских комуниста у Болоњи усвојена је нова политика италијанске партије према влади левог центра али и према другим политичким организацијама у Италији која је подразумевала рад на зближавању са свим оним партијама и покретима чија се идеологија може оценити као прогресивна са становишта усвојених принципа *италијанског пута у социјализам*.¹⁰⁷⁰ Док су италијански комунисти у својим говорима на XII Конгресу нарочито наглашавали потребу развоја сарадње са Ненијевим социјалистима, чланови управе социјалистичке партије говорили су са Кардељем и југословенском делегацијом о значају СФР Југославије у Ненијевим плановима за стварање нове европске заједнице.¹⁰⁷¹ Само неколико месеци после повратка делегације југословенске партије из Болоње, Нени је у приватним разговорима говорио Брозу да би услов интеграције земаља Источног Блока у заједницу европских земаља био спровођење реформи ради демократизације политичког поретка и отварања тржишта у овим земљама.¹⁰⁷² Италијански социјалисти видели су реформе партијске идеологије Савеза комуниста Југославије, али и систем самоуправљања у СФР Југославији као идејне моделе реформи тзв. „социјалистичког света“ на Истоку Европе.¹⁰⁷³

Развој присне сарадње југословенске партије са социјалистичком и комунистичком партији у Италији довео је Савез комуниста Југославије у јединствену позицију посредника између италијанских комуниста и социјалиста.¹⁰⁷⁴ Према речима самог Ненија, главну препреку остваривању онакве сарадње између италијанских комуниста и социјалиста какву су и комунистичка и социјалистичка партија имале са Савезом комуниста Југославије представљала је управо чињеница да су италијански комунисти превише дуго одбијали да реформишу своју партијску идеологију¹⁰⁷⁵ на начин на који су то учинили социјалисти већ након распада комунистичко-социјалистичке коалиције током „дрвеног пролећа“ Европе.¹⁰⁷⁶ Због тога су југословенски комунисти током разговора са социјалистима неретко оправдавали поступке комунистичке партије из времена њене блискости са совјетском партијом, док су истовремено суптилно подстицали италијанске комунисте да отвореније и одлучније приступе преговорима о проширивању сарадње са социјалистичком партијом.¹⁰⁷⁷

Такође, руководство југословенске партије покушавало је да утиче на дирекцију италијанске партије да одлучније прихвати и промовише оне ставове о европским политикама

¹⁰⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем.

¹⁰⁶⁸ Према информацијама које је Пјетро Нени поверио члановима руководства СКЈ током састанака одржаних 1968 и 1969. године, планови Де Голове администрације у Француској и владе левог центра у Италији укључивали су постепено повећавање надлежности савезних институција будуће европске заједнице држава „*све док не буде могло бити речи о федералним установама*“ онаквог европског ентитета какав би имао извесне особине федерације држава (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435).

¹⁰⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем.

¹⁰⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке Партије Италије.

¹⁰⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова.

¹⁰⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем.

¹⁰⁷³ Архив Југославије, фонд Социјалистичког савеза радног народа Југославије, Међународна комисија, Италија, у даљем тексту АЈ, ССРНЈ, И-506.

¹⁰⁷⁴ АЈ, ССРНЈ, И-506, Разговори представника ССРНЈ са представницима Социјалистичке Партије Италије.

¹⁰⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова.

¹⁰⁷⁶ Пјетро Нени је више пута током разговора са Кардељем навео да себе сматра некадашњим „политичким ментором“ Лонга, Пајете и Галуција, па да је због тога пренео личне анимозитете према овим личностима на читаву генерацију италијанских комуниста. Нени је истакао да у погледу односа према СССР-у потпуно разуме Брозове позиције управо због тога што је Броз, попут самог Ненија, био представник генерације која је своју „политичку зрелост“ стекла пре револуције у Русији 1917. године (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430).

¹⁰⁷⁷ АЈ, ССРНЈ, И-506, Разговори представника ССРНЈ са представницима Социјалистичке Партије Италије.

Италије које су делиле социјалистичка партија и Савез комуниста Југославије.¹⁰⁷⁸ Интересантан је случај првог од многих сусрета Броза са Берлингуером када је Броз у току дискусије о Ненијевим европским политикама рекао Берлингуеру - „Сада (након конгреса у Болоњи) нам је ваљда обојици ближа демократска и прогресивна монархија попут Велике Британије него догматска, бољшевичка диктатура попут оне у руском (совјетском) квази-социјализму“.¹⁰⁷⁹ Током једног од својих првих сусрета Броз и Берлингуер су означили нове политике италијанских комуниста према социјалистичким и социјалдемократским партијама Европе као сличније политикама Де Голове администрације у Француској него политикама Комунистичке Партије Француске које су углавном биле одређене ставовима совјетске партије о европској левици.¹⁰⁸⁰

Усвајање нових партијских политика италијанских комуниста према партијама левог центра земаља Централне и Северне Европе, али и према влади левог центра у Италији, пратило је и поновно одређивање односа италијанске партије према партијама и покретима земаља тзв. „Трећег света“.¹⁰⁸¹ Управо током напора да дефинише своје политике у сфери односа у којој је до сада увек пратила развој ставова совјетске партије, италијанска партија почињала се све више ослањати на савете представника Савеза комуниста Југославије.¹⁰⁸² Италијански комунисти посебно су истицали став да, поред искуства у одржавању односа са партијама и покретима тзв. „Трећег света“, југословенска партија поседује и јединствене геополитичке перцепције које јој омогућавају да пажљиво одабере прогресивне политичке организације са којима ће развити сарадњу.¹⁰⁸³ Чланови дирекције италијанске партије нарочито су наглашавали да њихово „историјско искуство“ показује да оне прогресивне партије и покрети којима Савез комуниста Југославије пружи подршку значајно ређе долазе у тренутак када испољавају различите облике идеолошког догматизма и политичког екстремизма него што је то случај са онима које подржава совјетска партија.¹⁰⁸⁴ Примера ради, током разговора Броза и Берлингуера постигнут је договор да се италијанска партија придружи подршци коју је југословенска партија већ пружала влади бившег краља Сиханука у Камбоџи током борби против побуњеника предвођених покретом Црвених Кмера, који је у овом тренутку уживао подршку великог дела европске крајње левнице.¹⁰⁸⁵ Берлингуер је овом приликом истакао да ће управо јавна подршка Сихануку демонстрирати да је италијанска партија у одређивању својих политика остала доследна принципима нове партијске идеологије који су усвојени на конгресу у Болоњи.¹⁰⁸⁶

Захваљујући подршци коју је добијала од Савеза комуниста Југославије чак и у тренуцима неслагања у ставовима партијских руководстава, италијанска партија поставила је даље зближавање са југословенским комунистима као приоритет своје политике према другим партијама Међународног радничког покрета још пре конгреса у Болоњи.¹⁰⁸⁷ Након XII Конгреса, италијански комунисти покренули су неколико иницијатива са циљем да промовишу нову партијску идеологију и демонстрирају своју одлучност да принципе на конгресу одређених политика примене у сфери односа комунистичких и социјалистичких партија

¹⁰⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем.

¹⁰⁷⁹ АЈ, КПП, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера.

¹⁰⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Стенографске белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером 15.5.1969.

¹⁰⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КП Италије.

¹⁰⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹⁰⁸³ АЈ, КПП, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-а/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-а/44-61, Пријем Е. Берлингуера.

¹⁰⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰⁸⁵ АЈ, КПП, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера.

¹⁰⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Стенографске белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером.

¹⁰⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

света.¹⁰⁸⁸ У свим новим плановима италијанске партије кључну улогу имала је подршка управо југословенске партије, док су италијански комунисти након сукоба са совјетима означили југословенске колеге као своје најближе савезнике међу члановима партија Међународног покрета.¹⁰⁸⁹ Само неколико дана након повратка делегације Савеза комуниста са конгреса италијанске партије у Болоњи, делегација италијанских комуниста предвођена Карлом Галуцијем у Београду је излагала представницима југословенске партије нове планове о сарадњи две партије на реализацији старих заједничких пројеката.¹⁰⁹⁰

Италијанска партија планирала је да поново покрене иницијативу за организацију европске и светске конференције комунистичких и социјалистичких партија.¹⁰⁹¹ За разлику од прошле иницијативе италијанске партије да окупи друге комунистичке партије у циљу дискусије о реформама партијске идеологије, нове организацијске концепције италијанских комуниста полазиле су од идеје стварања јединственог фронта реформистичких партија ради борбе против утицаја совјетске партије у Међународном радничком покрету.¹⁰⁹² Док би европска конференција за циљ имала да створи алтернативу постојећем саветовању комунистичких партија Европе у Москви, било је предвиђено да партије учеснице светске конференције заједнички критикују догматизам совјетске и кинеске партије, као и утицај државних интереса Кине и СССР-а на развој марксистичке мисли у свету.¹⁰⁹³ Планови дирекције италијанске партије подразумевали су учешће југословенске, италијанске и француске партије у организационом одбору европске конференције, док би се у случају светске конференције овим партијама придружила Комунистичка Партија Јапана.¹⁰⁹⁴

Југословенски комунисти срдечно су подржали идеје италијанских колега, упркос томе што је руководство Савеза комуниста Југославије било забринуто због потенцијалног утицаја француских и јапанских комуниста у предвиђеним организационим телима, пре свега због тога што је југословенска партија у овом тренутку била у сукобу са француском и јапанском партијом.¹⁰⁹⁵ Ипак, дирекција италијанске партије уверавала је руководство југословенске партије да ни једна одлука од значаја за организацију две предложене конференције неће бити донета без одобрења Савеза комуниста Југославије.¹⁰⁹⁶ Из наведеног може се закључити да је само годину дана након неспоразума италијанских и југословенских комуниста око организације медитеранске конференције комунистичких партија, италијанска партија потпуно изменила перцепције улоге Савеза комуниста Југославије у процесима дефинисања властите политике према другим комунистичким партијама.¹⁰⁹⁷ На одлуку италијанске партије да одреди нову политику према према југословенској партији могла је имати утицаја и чињеница да је након конгреса у Болоњи совјетска партија прекинула финансирање активности италијанске партије у сфери односа партија Међународног покрета, па су се италијански комунисти морали ослањати на финансијску подршку Савеза комуниста Југославије.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹⁰⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

¹⁰⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹⁰⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КП Италије.

¹⁰⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹⁰⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Ф. Петронеом.

¹⁰⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем.

¹⁰⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹⁰⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Стенографске белешке разговора вођених са Карлом Галуцијем.

¹⁰⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђанкарла Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

¹⁰⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, У вези тражења КП Италије да јој СКЈ пружи материјалну помоћ.

Развој односа Савеза комуниста Југославије са реформистичком струјом у Комунистичкој партији Француске – „случај Гароди“ и расправе француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу

Побуне у Паризу и војна интервенција у Чехословачкој 1968. године означили су почетак времена превирања, нестабилности партијске хијерархије и унутрашњих сукоба у Комунистичкој Партији Француске.¹⁰⁹⁹ Велике друштвене промене и успон нових политичких покрета пресудно су допринели паду Де Голове администрације, али и губитку политичког утицаја до тада највеће опозиционе партије.¹¹⁰⁰ Резултати избора у Француској 1968. и 1969. године показали су да се комунистичка партија суочава са успоном нове политичке конкуренције на француској крајњој левици.¹¹⁰¹ Положај француских комуниста постао је нарочито тежак када је партијска управа изгубила поверење совјетске партије покушавајући да истовремено очува добре односе и са совјетским руководством и са италијанским комунистима, што се показало немогућим у новим историјским и друштвеним околностима.¹¹⁰² Партијско руководство покушало је да прихватањем различитих компромиса спречи расцеп у партији, па су напори партијске управе да одржи барем привидну равнотежу утицаја реформистичких и конзервативних струја резултовали усвајањем *Манифеста о социјализму и демократији*.¹¹⁰³ Ипак, показало се да ни реформистичка ни конзервативна струја нису биле задовољне компромисним политикама партијског руководства, и да су напори партијске дирекције да помири супротстављене струје допринели само даљем продубљивању сукоба у француској партији.¹¹⁰⁴

Након XII Конгреса италијанске партије реформистичка струја у француској партији почела је одлучније наступати са захтевима да партијска управа одобри рад на осмишљавању новог социјалистичког модела француских комуниста.¹¹⁰⁵ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да уколико је некада и постојала могућност да реформистичка струја прихвати компромисе усвојене на децембарском пленуму руководства француске партије 1968. године, оваква очекивања постала су неостварива само неколико месеци касније, после конгреса италијанске партије у Болоњи.¹¹⁰⁶ Упркос чињеници да су многи чланови реформистичке струје у француској партији сматрали реформе италијанских комуниста превише радикалним, одлуке конгреса у Болоњи показале су дубину разлика између компромисна одређених манифестом о социјализму и демократији и стварних захтева француских реформиста.¹¹⁰⁷ Уздржано држање партијске дирекције француске партије током сукоба југословенских, италијанских и шпанских комуниста са совјетском партијом након конгреса у Болоњи додатно је охрабрило многе француске комунисте да отвореније иступају са захтевима за темељним променама партијске идеологије француске партије.¹¹⁰⁸

Међутим, убрзо се испотавило да је одлучније наступање реформистичких струја у француској партији изазвало само заоштравање реакција партијског руководства у циљу

¹⁰⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Извештаји о неким аспектима унутрашње политике КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким.

¹¹⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са осталом левицом.

¹¹⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарне анализе два предлога члана ЦК КПИ Карла Галуција.

¹¹⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

¹¹⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Допуна материјала из маја 1969. године о развоју односа СКЈ са КП Француске.

¹¹⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи.

сузбијања подршке реформистичкој агенди.¹¹⁰⁹ Партијска дирекција убрзо је показала спремност да прибегне мерама попут цензуре партијске штампе, јавне стигматизације и чак искључења из партије водећих реформиста како би демонстрирала решеност да одбрани свој ауторитет.¹¹¹⁰ Извештаји одељења за међународне односе и везе сведоче да је током сукоба југословенске, италијанске и шпанске са совјетском партијом руководство француске партије све отвореније показивало страх од расцепа у партији и истовремено све чешће прибегавало искључивању из партије оних француских комуниста чија се убеђења нису уклапала у очекиване обрасце.¹¹¹¹ Нова политика партијске управе према критичарима партијске идеологије допринела је обнављању поверења совјетске партије у француско руководство, што је затим довело до наглог повећања утицаја конзервативне струје у француској партији.¹¹¹² Интересантно је да су репресивне мере управе француске партије према реформистима навеле Броза да током разговора са Берлингером означи Француску као „*револуционарну републику са реакционарном комунистичком партијом*“.¹¹¹³

Реформистичка струја била је суочена са удруженим притисцима конзервативне струје, партијског руководства и совјетске партије, па је била принуђена да покрене различите иницијативе ради успостављања сарадње са италијанским, шпанским и југословенским комунистима, које су француски реформисти перципирали као једине потенцијалне савезнике у новом сукобу партија Међународног радничког покрета.¹¹¹⁴ Поједини чланови реформистичке струје у француској партији већ су успоставили контакте са партијским телима и представницима Савеза комуниста Југославије након динамичних промена у односима француских и југословенских комуниста и унутрашњих сукоба који су окончали привид јединства у француској партији током 1968. године.¹¹¹⁵ Нарочито је интересантан случај представника нових партијских листова основаних од стране чланова реформистичке струје француске партије, од којих су неки желели да дођу у СФР Југославију како би проучавали југословенску социјалистичку праксу.¹¹¹⁶ Уредници листова попут *Le nouvelle critique* и *L'économie politique*, али и појединих колумни у званичном партијском листу *L'humanité* отворено су изразили нарочито интересовање да истражују југословенски социјалистички модел управо у време када су почели отворени сукоби између југословенске и француске партије.¹¹¹⁷

Савез комуниста Југославије помагао је при организацији и финансирању посета чланова реформистичке струје у француској партији СФР Југославији ради истраживања југословенског социјалистичког модела још од првих месеци 1968. године.¹¹¹⁸ Поред финансирања боравка чланова француске партије са породицама у СФР Југославији и тршкова истраживања, Савез комуниста Југославије такође је користио политички и друштвени ауторитет својих партијских функционера да француским комунистима обезбеди приступ многих државних институција СФРЈ, а у неким случајевима, чак и документацији безбедносних служби.¹¹¹⁹ Ипак, интересовање за југословенски социјалистички модел постало је нарочито изражено међу реформистима у француској партији тек након студентских побуна

¹¹⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

¹¹¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-232, Извештаји о боравку делегације КП Француске на IX Конгресу СКЈ.

¹¹¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹¹³ АЈ, КПР, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера.

¹¹¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародиј

¹¹¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи и развоју односа са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

¹¹¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Информације о новом партијском листу КП Француске *L'économie politique*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, Извештаји о посети Рожеа Гародија у СФР Југославији.

¹¹¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

¹¹¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

¹¹¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби ЦК КПФ да се пружи помоћ новинару *L'humanité*-а Алену Горену приликом прикупљања података о југословенској емиграцији у Западној Европи.

у Паризу и Београду, као и након времена у коме је је изгледало да долази до удаљавања совјетске партије и француских комуниста.¹¹²⁰ Представнике реформистичке струје који су одлучили да посете СФР Југославију нарочито су занимали начини на које је Савез комуниста покушао да испуни захтеве студентског покрета кроз своје партијске политике, али и правци историјског развоја партијске идеологије југословенске партије током две деценије након напуштања бољшевичког социјалистичког модела.¹¹²¹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе приметили су да се после конгреса италијанске партије у Болоњи и након заоштравања сукоба реформистичке и конзервативне струје у француској партији значајно повећало интересовање француских комуниста за истраживачке боравке у СФР Југославији.¹¹²²

Представници реформистичке струје француских комуниста који су долазили на истраживачке боравке у СФР Југославију показивали су нарочито интересовање за оне сфере развоја југословенске социјалистичке праксе у којима су се партијске политике Савеза комуниста Југославије показале отворенијим према прилагођавању променама него што је то био случај са политикама француске партије.¹¹²³ Примера ради, новинаре реформистичких листова француске партије нарочито је занимао процес током кога су државне политике СФРЈ под утицајем промена партијске идеологије Савеза комуниста прешле дуг пут историјске еволуције од револуционарне репресије над религијским организацијама до политика какве су француски реформисти перципирани као толерантне према различитим верским заједницама СФР Југославије.¹¹²⁴ Интересантан је случај Антоана Казанове, једног од утицајних реформиста у француској партији и главног уредника новог партијског листа *La Nouvelle Critique*, који је притом био брат избаченог члана Централног Комитета.¹¹²⁵ Казанова је желео да објави неколико текстова о третману верских заједница у СФР Југославији у циљу одбране својих идеја о потреби да француска партија у „новом времену“ ревидира свој однос према религији који је сматрао догматским и наслеђеним из бољшевичког социјалистичког модела.¹¹²⁶ Одељење за међународне односе и везе председништва Савеза комуниста Југославије уложило је велике напоре како би организовало сусрете Казанове са највишим званичницима верских организација три најбројније религије у СФР Југославији.¹¹²⁷

Питање односа марксистичких идеологија према религији било је нарочито значајно за реформисте у француској партији због тога што су се међу француским комунистима дуго водиле острашћене дебате о потенцијалном развоју сарадње комунистичке партије и оних делова католичког клера у Француској који су били блиски ставовима о социјалним политикама крајње левнице.¹¹²⁸ Поједини представници реформистичке струје крајем шездесетих година почели су да организују заједничке политичке акције и оснивају друштвене, хуманитарне и истраживачке организације са представницима тзв. „дрвене цркве“ која је била нарочито утицајна на Југу Француске, при чему су чак посредством италијанских комуниста успели да обезбеде финансијску подршку Ватикана за наведене делатности.¹¹²⁹ Чињеница да реформисти нису тражили одобрење партијске дирекције пре него што су успоставили контакте са свештенством изазвала је нарочито огорчење представника

¹¹²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

¹¹²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

¹¹²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

¹¹²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

¹¹²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

¹¹²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

¹¹²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-236, О међународном колоквијуму о развоју, извештаји о Рожеу Гародију.

конзервативне струје у француској партији.¹¹³⁰ Конзервативна струја ишла је толико далеко да је тражила спровођење мере искључења из партије према свим француским комунистима који јавно говоре о личном убеђењу у постојање извесне везе између оних етичких вредности и питања друштвене неједнакости којима се баве марксистичке теорије и хришћанска теологија.¹¹³¹

Покретање питања сарадње са црквом такође је пресудно допринело да раније акумулирани анимозитети партијске управе и оних француских комуниста који су се сматрали следбеницима марксистичке мисли филозофа Рожеа Гародија прерасту у отворен сукоб непосредно пре Гародијеве посете СФР Југославији.¹¹³² Одмах након што је партијска дирекција изнела јавну осуду срдачних односа које су гародијеви сарадници одржавали са појединим италијанским комунистима за које се сматрало да су у блиским везама са католичким свештенством, Гароди је објавио да намерава да напише неколико теоријских дела о југословенском социјалистичком моделу.¹¹³³ Судићи по броју извештаја које је Одељење за међународне односе и везе посветило случају Рожеа Гародија могло би се чак закључити да је долазак Гародија у СФР Југославију крајем августа 1969. године привукао више пажње чланова Председништва југословенске партије него што је то обично био случај приликом посета Берлингуера или Кариља.¹¹³⁴ Гароди је био један од најпознатијих француских филозофа током шездесетих и седамдесетих година XX века¹¹³⁵, а доцније је привукао значајну пажњу глобалних медија захваљујући многим контроверзама које су пратиле готово осам деценија дугу политичку каријеру ове комплексне историјске личности.¹¹³⁶ Док је био члан Централног Комитета француске партије и један од вођа реформистичке струје Гароди је стекао велики број истомишљеника међу француским комунистима које је партијска дирекција означила као *гародисте*.¹¹³⁷

Југословенски комунисти били су веома добро обавештени о детаљима сукоба Гародија и његових присталица са партијском дирекцијом и свесни могућих последица које би зближавање руководства Савеза комуниста Југославије са гародистима могло имати на процесе поновног успостављања односа између југословенске и француске партије.¹¹³⁸ Упркос томе што су сматрали да постоји ризик од продубљивања већ актуелних спорова са управом француске партије, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе сматрали су да Гародију треба приредити што свечанији дочек како би се тиме потврдила одлучност југословенске партије да остане доследна принципима своје партијске идеологије независно од става француске, али и совјетске партије.¹¹³⁹ Партијска тела Савеза комуниста уложила су нарочите напоре да Гародију и његовим пратиоцима обезбеде све потребне услове за спровођење истраживања југословенског социјалистичког модела.¹¹⁴⁰ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе чак су анализирали Гародијево држање током бројних

¹¹³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235, О жељи члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија да посети СФР Југославију.

¹¹³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-236, О међународном колоквијуму о развиту, извештаји о Рожеу Гародију.

¹¹³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-238, Реакције дирекције КП Француске на изјаве Рожеа Гародија о СФР Југославији.

¹¹³⁶ Током свог готово стогодишњег живота Роже Гароди прешао је дуг и комплексан пут од више пута одликованог учесника покрета отпора и једног од најпознатијих европских филозофа седме и осме деценије XX века до аутора осуђеног због порицања холокауста, од човека блиског Сартру и Камију до личног пријатеља М. Гадафија, и од утицајног члана ПБ ЦК КПФ до најрадикалнијег критичара идеологије француских комуниста. Током свог бурног живота четири пута је променио религијска уверења, да би након што је постао централна личност католичко-социјалистичких покрета у Француској шокирао јавност прихватајући ислам (M. Prazan, A. Minard, *Roger Garaudy, itinéraire d'une négation*, Paris: Calmann-Lévy, 2007).

¹¹³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235, О жељи члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија да посети СФР Југославију.

¹¹³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

¹¹³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

сусрета са југословенским стручњацима из области економије, права и социологије како би покушали да претпоставе како ће изгледати Гародијеви закључци о дриштвеној и политичкој ситуацији у СФР Југославији.¹¹⁴¹ На послетку, Гароди је изнео веома афирмативне ставове о југословенском социјалистичком моделу, што је руководство Савеза комуниста оценило као значајан успех властитих напора да допринесе повећању престижа југословенске партије у сфери односа партија Међународног радничког покрета.¹¹⁴²

Током предавања које је одржао студентима Универзитета у Београду, Гароди је нарочито нагласио став да би промене кроз које је током претходне деценије прошла партијска идеологија Савеза комуниста Југославије требало да представљају извесну врсту „идејног модела“ за одређивање захтева реформистичких струја у свим комунистичким партијама Европе.¹¹⁴³ Гароди је у више наврата изјавио како је током посете СФР Југославији потврдио своје пређашње уверење да управо југословенски социјалистички модел треба да представља *архетип* оне фазе у историјској еволуцији партијских идеологија комунистичких партија Европе која стоји између бољшевичког социјалистичког модела и *демократског социјализма*.¹¹⁴⁴ Поредешти партијске идеологије југословенске и француске партије, Гароди је изнео став да су управо флексибилности, инклузивност и отвореност према променама биле кључне особине које су учиниле да се југословенски социјалистички модел покаже спремним да одговори на изазове „новог времена“, док је комунистичка партија француске доживела расцеп и постепено опадање своје политичке моћи у новим друштвеним и историјским околностима.¹¹⁴⁵ Такође, Гароди је понудио југословенским комунистима да се заједно са италијанским колегама укључе у рад европских конференција о односу марксизма према религији за које је планирано да буду организоване од стране Гародијевог приватног института за друштвене науке и теолошко-истраживачких институција Ватикана.¹¹⁴⁶

Ипак, француским комунистима убрзо је постало познато да је Гароди током својих излагања на свечаним пријемима који су му приређени од стране Савеза комуниста Југославије оштро критиковао политике руководства француске партије, што је довело до заостравања спора између гародиста и партијске дирекције у Паризу.¹¹⁴⁷ Овај сукоб завршио се искључењем Гародија и његових најгласнијих присталица из француске партије само неколико месеци након Гародијеве посете СФР Југославији.¹¹⁴⁸ Дирекције већине комунистичких партија Европе протестовале су против искључења Гародија из француске партије, при чему су најгласнији били италијански и шпански комунисти. Сантјаго Кариљо написао је неколико текстова у одбрану Гародијевих критика „бољшевичког догматизма“ руководства француске партије, при чему је нарочито нагласио значај Гародијевог проучавања југословенског социјалистичког модела за све оне европске комунисте који се залажу за промене партијских идеологија својих партија.¹¹⁴⁹ Међутим, већ почетком 1970. године аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе сматрали су нарочито значајном чињеницу да на седници Централног Комитета француске партије на коме је донета одлука о искључењу Гародија није било речи о његовим односима са југословенским комунистима.¹¹⁵⁰ У тренутку када је сукоб Гародијевих присталица и партијске дирекције француске партије добио свој формални епилог, у односима југословенских и француских комуниста већ су поново почели процеси зближавања.¹¹⁵¹

¹¹⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о разговорима са Р.Гародијем током његовог боравка у СФРЈ.

¹¹⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-238, Реакције дирекције КП Француске на изјаве Рожеа Гародија о СФР Југославији.

¹¹⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-242, Информације о расправама вођеним на Пленуму ЦК КП Француске.

¹¹⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

¹¹⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-236, О међународном колоквијуму о развоју, извештаји о Рожеу Гародију.

¹¹⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-242, Информације о расправама вођеним на Пленуму ЦК КП Француске.

¹¹⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, Припремни материјали за XIX Конгрес КП Француске.

¹¹⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија.

¹¹⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-242, Информације о расправама вођеним на Пленуму ЦК КП Француске.

¹¹⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија.

Ипак, непосредне последице „случаја Гароди“ такође су допринеле да се сукоби око разлика у ставовима руководства француске партије и Савеза комуниста Југославије пренесу на странице југословенске и француске штампе крајем 1969 и почетком 1970. године.¹¹⁵² Нарочито је интересантно да су, убрзо након искључења Гародија и његових најближих сарадника из Комунистичке Партије Француске, управо партијски листови совјетске партије били први који су објавили различите критике Гародијевих дела из пера совјетских теоретичара марксизма.¹¹⁵³ У своје оптужбе против *гародизма* совјетски аутори укључили су и став да довољан доказ постојања Гародијеве „реформистичка декаденција“ представља изненадна блискост француског филозофа са руководством Савеза комуниста Југославије.¹¹⁵⁴ Југословенски филозоф и члан тзв. „Праксисове школе“ Предраг Вранички и новинар Вјекослав Микецин објавили су одговоре на текстове совјетских марксиста у којима се износе оптужбе на рачун Гародија и Савеза комуниста у југословенским листовима *НИН* и *Телеграм*.¹¹⁵⁵

Текстови Враничког и Микецина изнели су и критике ставова конзервативне струје француских комуниста, па је дирекција француске партије тражила да Савез комуниста Југославије јавно осуди рад уредништва листова *НИН* и *Телеграм* које је одобрило објављивање наведених чланака.¹¹⁵⁶ Одељење за међународне односе и везе и југословенска амбасада у Француској предложили су Централном Комитету југословенске партије да се управи француске партије упути одговор у коме ће се нагласити да „СКЈ не спроводи цензуру“ текстова појединих југословенских комуниста¹¹⁵⁷ и листова који излазе у СФРЈ на начин на који то француски комунисти чине у случају своје партијске штампе.¹¹⁵⁸ Ипак, пошто је у развоју односа југословенске и француске партије већ почео период превазилажења сукоба, дирекцији француске партије понуђено је да у листу *Комунист* објави одговоре свим оним ауторима текстова у југословенској штампи који су критиковали ставове француских комуниста, како би се могла водити отворена дебата.¹¹⁵⁹

Притом, интересантно је да писање југословенске штампе о партијским политикама и унутрашњим односима у француској партији, осим у неколико посебних случајева¹¹⁶⁰, није привлачило нарочиту пажњу француских комуниста пре сукоба југословенске и француске партије који је почео због различитих партијских ставова о догађајима у Чехословачкој током лета 1968. године.¹¹⁶¹ Југословенски листови *Комунист*, *Политика* и *Борба* још од средине шездесетих година XX века¹¹⁶² објављивали су редовне или повремене колумне о правцима развоја марксистичке мисли међу различитим струјама француских комуниста, али и о развоју

¹¹⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-238, Реакције КП Француске на интервју који је Роже Гароди дао за лист *Комунист*.

¹¹⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Информације о писању *Нина* и *Телеграма* о „афери Гароди“ и КПФ.

¹¹⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари.

¹¹⁵⁷ Притом, интересантно је да су истовремено на седницама идеолошких комисија ЦК СКС анализирани чланци из југословенске штампе који критикују партијску идеологију СКЈ (АС, СКС, 121-1969-1972).

¹¹⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари.

¹¹⁶⁰ Француски комунисти показивали су интересовање за писање југословенске штампе о француској партији обично када су делегације КП Француске долазиле у посете СФР Југославији, што се дешавало веома ретко чак и након обнове односа између две партије током друге половине педесетих и прве половине шездесетих година XX века. У тренуцима када су били забринути како ће совјетска партија реаговати на изненадне манифестације блискости француских комуниста са југословенским колегама, чланови руководства француске партије тражили су да заврше своје посете СФР Југославији опширним разговорима са члановима Савеза комуниста током којих су представници две партије пажљиво бирали речи које ће бити употребљене у заједничким саопштењима за штампу. (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255).

¹¹⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁶² „Економска алтернатива француске левице“, *Комунист*, 17. децембар 1964. године, „Пут даље демократизације односа међу радничким партијама“, *Комунист*, 4. јануар 1964. године, „Заседања у Паризу“, *Комунист*, 17. децембар 1964, „Преговори о проширивању француске помоћи Камбоџи“, *Борба*, 6. јануар 1964. године, „Социјалисти и комунисти у Француској почели јавну дискусију“, *Борба*, 6. јануар 1964. године.

односа комунистичке партије са другим партијама на француској левици.¹¹⁶³ Међутим, француски комунисти веома ретко су обраћали пажњу на критике партијске идеологије француске партије које су објављивале *Борбе* и *Политике*, а у неким случајевима су чак достављали текстове француских теоретичара марксизма и материјале о раду своје партије редакцији *Комунист*-а, партијског листа југословенске партије.¹¹⁶⁴ Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе проценили су да је управа француске партије реаговала на текстове Враничког и Микецина у покушају Совјетима потврди своју одлучност да брани ставове совјетске партије.¹¹⁶⁵ Такође, аутори истих извештаја изнели су претпоставке да је дирекција француске партије осетила слабљење свог утицаја након „афере Гароди“ и да је покушала да постављањем ултиматума југословенској партији покаже другим партијама Међународног поркета како упркос свом тешком положају француска партија није изгубила престиж у хијерархији комунистичких партија Европе.¹¹⁶⁶

Истраживачке посете представника реформистичке струје француске партије СФР Југославији допринеле су да се у партијској штампи значајно повећа број чланака француских комуниста који су се бавили различитим темама везаним за југословенску привреду, друштво, културу, али и партијску идеологију Савеза комуниста Југославије.¹¹⁶⁷ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе претпоставили су да ће након напора партијске управе да потисне захтеве реформистичке струје из оквира дискусија вођених на партијским седницама неминовно доћи до одлучнијег испољавања реформистичке агенде на страницама нових партијских листова француских комуниста.¹¹⁶⁸ Конзервативна струја француске партије одговорила је на учестале критике болшевичког социјалистичког модела у реформистичким листовима оштрим нападима на реформисте у текстовима који су излазили у оним листовима француских комуниста које је контролисала партијска управа.¹¹⁶⁹ Југословенске комунисте нарочито је изненадила чињеница да су поједини француски комунисти означили као почетак сукоба редакција реформистичких и конзервативних листова у француској партији управо критике које су представници конзервативне струје изнели о часопису *Самоуправљање*.¹¹⁷⁰

Часопис *Самоуправљање* излазио је у Паризу током шездесетих и седамдесетих година XX века, а издавала га је група француских комуниста блиска убеђењима реформистичке струје у сарадњи са професорима на Сорбони.¹¹⁷¹ Лист *Самоуправљање* углавном је објављивао чланке који су се бавили реформама у Чехословачкој, новим идејама у марксистичкој теорији алжирских и кубанских комуниста, као и текстове о историјској еволуцији југословенског социјалистичког модела и развоју привреде, друштва и културе у СФР Југославији.¹¹⁷² Представници конзервативне струје у француској партији сматрали су да лист *Самоуправљање* промовише тзв. „декадентне“ социјалистичке моделе, па су од партијске управе захтевали спровођење дисциплинских мера према свим француским комунистима који сарађују са уредништвом наведеног и сличних листова који су имали критички став према болшевичком социјалистичком моделу.¹¹⁷³ Реформисти у француској партији одговорили су

¹¹⁶³ „Дилеме Валдека Рошеа”, *Политика*, 13. новембар 1968. године, „Реорганизација комунистичке левнице“, *Борба*, 14. новембар 1968. године. Интересантно је да су листови *Политика* и *Борба* показали нарочито интересовање за Комунистичку Партију Француске управо у тренутку када је, после сукоба који су пратили догађаје у Чехословачкој, дошло до кратког периода зближавања између СКЈ и КПФ, упркос томе што овај период нису обележиле посете делегација француске партије или пак значајнији сусрети представника Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Француске (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255).

¹¹⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари.

¹¹⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Анализа одговора на протест ЦК КПФ због писања југословенске штампе.

¹¹⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, посета Р. Гародија.

¹¹⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹¹⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

¹¹⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Информације о часопису *Самоуправљање* који излази у Паризу.

¹¹⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

на критике конзервативне струје тако што су понудили руководству Савезу комуниста Југославије да југословенски стручњаци за марксистичку теорију напишу неколико текстова за часопис *Самоуправљање* у којима би изнели аргументе у одбрану југословенског социјалистичког модела.¹¹⁷⁴

Са друге стране, развој ставова аутора чланака о социјалистичком моделу СФРЈ и политикама СКЈ који су се почевши од 1969. и 1970. године све чешће појављивала на странама партијских листова француске партије био је условљен блискошћу редакција наведених листова са представницима конзервативне или реформистичке струје, као и променама у односима ових струја са Савезом комуниста Југославије.¹¹⁷⁵ Примера ради, партијска тела Савеза комуниста са нарочитом пажњом пратила су рад редакције листа *Le nouvelle critique* која је била готово искључиво састављена од истакнутих реформиста у француској партији, од којих су неки раније долазили на плаћене истраживачке боравке и годишње одморе у СФР Југославију.¹¹⁷⁶ Аутори чланака који су излазили у *Le nouvelle critique* истицали су контраст између оних социјалистичких пракси у СФР Југославији које су сматрали „прогресивним“, „толерантним“ и „демократским“ и оних пракси у унутрашњој организацији француске и совјетске партије које су означили као „конзервативне“, „догматске“ или пак „бироградске“.¹¹⁷⁷ Редакција часописа *L'économie politique*, која је у међувремену постала веома блиска ставовима конзервативне струје у француској партији, одговорила је на писање *Le nouvelle critique* о СФРЈ објављивањем низа чланака који су садржали оштре критике југословенског социјалистичког модела.¹¹⁷⁸ Партијска идеологија Савеза комуниста Југославије убрзо је у текстовима чији су аутори били представници конзервативне струје француских комуниста постала јединствена врста „универзалног примера“ за различите потенцијалне „опасности“ које произилазе из напуштања бољшевичког социјалистичког модела.¹¹⁷⁹

Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе били су изненађени наглом појавом великог броја расправа о југословенском самоуправљању међу француским комунистима, али и међу другим организацијама и покретима крајње левице у Француској.¹¹⁸⁰ Веома је интересантан случај држања конзервативне струје у француској партији током расправа које су на француској крајњој левици покренуте због издавачке делатности конфедерације француских синдиката CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail).¹¹⁸¹ Наиме, руководство наведене групе синдиката било је веома блиско вођству реформистичке струје, и већ пре почетка сукоба у француској партији одредило је *самоуправљање* као модел организације управе синдиката који припадају CFDT конфедерацији.¹¹⁸² Непосредно након почетка спровођења дисциплинских мера према реформистима у француској партији 1970. године, руководство синдиката CFDT-а почело да организује и финансира објављивање књига и чланака који су се бавили изучавањем различитих самоуправних социјалистичких пракси широм света.¹¹⁸³ Притом, нарочита пажња посвећена је објављивању дела оних аутора који су разматрали различите аспекте

¹¹⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са осталом левицом.

¹¹⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене штампе о СФРЈ.

¹¹⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*,

¹¹⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби ЦК КПФ да се пружи помоћ новинару L'humanité-а Алену Горену, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боравку члана ПБ КПФ Рожеа Гародија у Београду.

¹¹⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са осталом левицом.

¹¹⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁸² Интересантно је да су чланови руководства *Confédération Française Démocratique du Travail* поред радова који се баве проучавањем југословенског социјалистичког модела такође објављивали и чланке о социјалистичкој пракси различитих заједница комунистичких група у Алжиру или пак државама Јужне Америке, као и о социјалистичком моделу КП Кубе (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257).

¹¹⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

југословенског социјалистичког модела, попут Данијела Шовеа, Едмона Мера и Алберта Детраза, који су истовремено били чланови извршног одбора синдикалне конфедерације CFDT-а.¹¹⁸⁴ Ставовe наведених аутора који су се афирмативно изразили о југословенској социјалистичкој пракси подвргао је критици познати професор Ернест Мендел, који је сматрао да је СФР Југославија пример тзв. „фасадне“ социјалистичке демократије која прикрива апсолутну власт партијске бирократије, при чему се позвао на критике бирократске управе СКЈ објављене у часопису *Праксис*.¹¹⁸⁵

Упркос чињеници да је Мендел такође оштро критиковао „*догматизам и бирократизам*“ француске партије, поједини представници конзервативне струје француских комуниста подржали су Менделове критичке ставове о Савезу комуниста Југославије.¹¹⁸⁶ Изненадна подршка конзервативне струје ставовима једног од најпознатијих критичара политика француске партије могла је бити условљена чињеницом да је Мендел одредио доминантне погледе реформиста у француској партији на друштвену и политичку ситуацију у СФРЈ као „веома површне“ и осудио тзв. „реформистичку идеализацију“ југословенског социјалистичког модела.¹¹⁸⁷ Са друге стране, у часопису *L'économie politique* представници конзервативне струје објављивали су своје преводе управо оних текстова Едварда Кардеља у којима је аутор износио аргументе у циљу одбране партијске бирократије у СФРЈ од различитих критика које су се јавиле у СФР Југославији након догађаја из 1968. године.¹¹⁸⁸ Коментари Кардељевих текстова чији су аутори били истакнути чланови конзервативне струје француских комуниста нарочиту важност давали су Кардељевој идеји о неопходности одржања партијске бирократије чак и у претпостављеном будућем *демократском социјализму* у СФРЈ.¹¹⁸⁹ Поједини представници конзервативне струје наглашавали су став да и они марксистички теоретичари који долазе из руководства партија тзв. „декадентног социјализма“ признају да је очување партијских бирократија прагматични предуслов свих покушаја реформи, док су други пак отворено износили очекивања да ће се југословенски и француски комунисти коначно зближити у заједничкој борби против реформистичких тенденција у својим партијама.¹¹⁹⁰

Дакле, из поступака представника конзервативне струје и чланова редакције овој струју наклољеног партијског листа може се закључити да су приликом одређивања веома променљивих ставова конзервативне струје о социјалистичком моделу СФРЈ и политикама СКЈ пресудну улогу имао тренутни интерес наведене струје да пружи подршку партијској управи у сузбијању утицаја реформиста у француској партији.¹¹⁹¹ Са друге стране, поједини реформисти су током сукоба са конзервативном струјом француских комуниста проширили су своје раније тезе о југословенском социјалистичком моделу и започели су трајну сарадњу са партијским институцијама Савеза комуниста Југославије које су организовале и финансирале њихове истраживачке боравке и годишње одморе у СФР Југославији.¹¹⁹² Представници реформистичке струје француских комуниста нарочито су наглашавали своје перцепције успеха Савеза комуниста Југославије да своју партијску идеологију прилагоди потребама које су наметале нове друштвених и историјских околности, сличне онима са

¹¹⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

¹¹⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

¹¹⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

¹¹⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске.

¹¹⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹¹⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби ЦК КПФ да се пружи помоћ новинару L'humanité-а Алену Горену приликом прикупљања података о југословенској емиграцији у Западној Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене штампе о СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

којима се суочавала Комунистичка партија Француске.¹¹⁹³ Намера реформиста да остатку француске партије представе југословенски социјалистички модел као алтернативу болшевичком социјалистичком моделу често је доводила до стварања идеализованих перцепција политика Савеза комуниста базираних на недовољно темељним истраживањима друштвене и политичке стварности у СФР Југославији.¹¹⁹⁴

На послетку, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе износе занимљиву претпоставку да је у перцепцијама многих француских комуниста СФР Југославија била „готово егзотична“ земља која је тек почетком шездесетих година XX века постала део оног геополитичког простора који су Де Голова администрација у Француској и владе левог центра у Италији одредили као будуће оквире тзв. „европског света“.¹¹⁹⁵ Према наведеним проценама, расправе о партијској идеологији Савеза комуниста Југославије представљале су извесну врсту „теоријског експеримента“ француских комуниста који је пружао могућност артикулације управо оних критичких ставова и идеја које представници како реформистичке, тако и конзервативне струје нису отворено испољавали током дебата које су пратиле сукобе у француској партији.¹¹⁹⁶ Развој комплексних односа југословенских и француских комуниста у периоду који је обележило смењивање зближавања и сукоба југословенске и француске партије¹¹⁹⁷ (1964-1970) на послетку је учинио да југословенски социјалистички модел у перцепцијама француских комуниста пређе дуг пут од „архитипа побуне“ против утицаја совјетске партије до примера према коме су се одређивали ставови о последицама напуштања болшевичког социјалистичког модела.¹¹⁹⁸

Процеси превазилажења сукоба у унутрашњој грчкој партији и одређивања будућих подела у Комунистичкој партији Шпаније

Велики сукоб партија Међународног радничког покрета који је почео због војне интервенције земаља Источног Блока у Чехословачкој показао је до које мере су грчки и шпански комунисти у емиграцији зависили од финансијске подршке совјетске партије, услуга државних институција СССР-а и различитих неформалних контаката путем којих су Совјети могли помоћи политичким емигрантима у готово свим земљама Европе.¹¹⁹⁹ Болоњски конгрес италијанске партије који је одржан у фебруару 1969. године охрабрио је многе шпанске комунисте у емиграцији и грчке комунисте у земљи да отвореније износе своје планове о одређивању нових партијских идеологија шпанске и грчке партије.¹²⁰⁰ Ипак,

¹¹⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

¹¹⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

¹¹⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова, АЈ, ССРНЈ, И-506, Разговори представника ССРНЈ са представницима Социјалистичке Партије Италије.

¹¹⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

¹¹⁹⁷ АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, О учешћу југословенске делегације на XIX Конгресу КП Француске.

¹¹⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене штампе о СФРЈ.

¹¹⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

¹²⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступање представника делегација других партија на XII Конгресу КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Писма Брилакиса, Дракопулоса и новог Бироа Комунистичке Партије Грчке.

чланови дирекције шпанске партије и новог руководства грчке партије у земљи били су приморани да улажу велике напоре како би избегли да тренутна неслагања са совјетским комунистима прерасту у отворен сукоб са управом совјетске партије.¹²⁰¹ Током разговора са члановима Савеза комуниста Југославије, представници шпанске и грчке партије често су говорили о својим страховима да би последице сукоба са совјетском партијом могле значајно отежати услове живота великог броја шпанских и грчких комуниста у емиграцији.¹²⁰² Упркос свим напорима руководства шпанске партије и грчке партије у земљи да политике совјетске партије критикују на управо онакав начин какав неће нужно довести до сукоба са Брежњевљевим руководством КП СССР-а, деловање Колијанисове групе у структурама спољашње грчке партије и совјетски притисци на саветовању комунистичких партија у Москви учинили су неминовним сукоб грчке и шпанске са совјетском партијом.¹²⁰³

Након што су грчки комунисти у емиграцији који су подржавали Парцалидиса подредили своје локалне одборе партијском ауторитету грчких комуниста у земљи, многе институције грчке партије у иностранству дошле су под утицај Колијаниса и његових сарадника који су одржавали веома блиске везе са руководством совјетске партије.¹²⁰⁴ Прва писма која је нови Биро грчке партије у земљи упутио партијским телима Савеза комуниста Југославије сведоче о тешком материјалном положају новог партијског руководства и страховима грчких комуниста да ће се неизбежан сукоб са совјетском партијом значајно умањити ентузијазам других комунистичких партија Европе да наставе са пружањем помоћи грчкој партији.¹²⁰⁵ Чланови Одељења за међународне односе СКЈ изнели су процену да је страх од даљег нарушавања односа са совјетском партијом био један од пресудних чинилаца који су утицали да нова управа грчке партије у земљи успори процесе одређивања нове партијске идеологије и да током првих месеци 1969. године у својим званичним документима наглашава дистинкције између осуде Колијаниса и критике болшевичког социјалистичког модела.¹²⁰⁶ Упркос чињеници да су југословенска и италијанска партија наставиле да проширују политике давања помоћ у новцу, материјалу и различитим услугама грчким комунистима који су подржали ново партијско руководство¹²⁰⁷, многе партије Међународног радничког покрета одлучиле су да подрже Колијанисову струју.¹²⁰⁸

Подршка совјетске и других партија земаља Источног Блока била је од пресудне важности у Колијанисовим покушајима да изврши различите врсте притисака на грчке комунисте у земљи како би утицао на избор својих сарадника у Грчкој на руководеће положаје током процеса формирања нове партијске хијерархије унутрашње грчке партије.¹²⁰⁹ Партијске институције председништва Савеза комуниста Југославије биле су обавештене да је Колијанис са својим сарадницима из Совјетског Савеза већ почетком 1969. године дошао у Софију где је био срдечно примљен од стране Тодора Живкова и руководства бугарске партије.¹²¹⁰ Југословенски и италијански комунисти готово истовремено су почели

¹²⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-90-105, Белешке разговора вођених са представницима КПШ током њихових одмора у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ током пленума КПГ одржаног у Љубљани и Трсту.

¹²⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О предстојећим посетама представника новог руководства грчке партије у земљи.

¹²⁰³ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Берђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

¹²⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Белешке разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

¹²⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ током пленума КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Писма Брилакиса, Дракопулоса и новог Бироа Комунистичке Партије Грчке.

¹²⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

¹²⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које су партијска тела СКЈ добијала од КПИ.

¹²⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

¹²⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ током пленума КПГ одржаног у Љубљани и Трсту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добио од КПИ.

¹²¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о деловању Колијанисове групе против новог руководства КПГ.

обавештавати тела грчке партије у земљи да су представници бугарске партије обећали Колијанису да ће подржавати напоре грчке партије у емиграцији да преко границе пребаци што већи број представника Колијанисове струје, који би онда утицали на исходе гласања за представнике локалних партијских одбора грчких комуниста у земљи.¹²¹¹ Упркос делимичном успеху Колијанисових присталица да утичу на неке од локалних партијских одбора у Грчкој, показало се да је убедљива већина грчких комуниста у земљи ипак подржала кандидате које је предложило ново руководство партије у земљи предвођено Брилакисом и Дракопулосом.¹²¹² Чланови Одељења за међународне односе и везе проценили су да тренутни неуспех Колијанисових кандидата на изборима за представнике локалних одбора неће умањити одлучност совјетске партије да различитим притисцима спречи проширивање реформистичких политика новог руководства грчке партије у земљи, упркос томе што су Дракопулос, Брилакис и остали чланови новог Бироа више пута истакли да управа грчке партије тежи да избегне заоштравање односа са совјетском партијом.¹²¹³

Истовремено, отворени или пак суптилни притисци совјетске партије и услови живота у емиграцији приморали су шпанске комунисте да остану дискутабилно умерени у својим критикама большевичког социјалистичког модела све до почетка припрема за саветовање комунистичких партија Европе у Москви 1969. године.¹²¹⁴ Према проценама које су изнели аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе, совјетска партија ставила је шпанске комунисте „*пред свршен чин*“, намећући руководству шпанске партије избор да прихвати ставове Брежњевљеве администрације о догађајима у Чехословачкој или да се суочи са последицама отвореног сукоба са совјетском партијом.¹²¹⁵ Током каснијих разговора са представницима Савеза комуниста, Сантјаго Кариљо присећао се да су многи шпански комунисти перципирали догађаје у Москви као пресудан тренутак у историји своје партије.¹²¹⁶ Почетак отвореног сукоба са совјетским руководством охрабрио је многе шпанске комунисте да почну са објављивањем текстова у којима су износили своје идеје о променама партијске идеологије.¹²¹⁷ Сантјаго Кариљо и његови сарадници ишли су тако далеко да су се чак у више наврата консултовали са представницима Савеза комуниста Југославије приликом рада на планирању реформи партијских политика које су планирали да спроведу тек након будућег повратка руководства шпанске партије у земљу.¹²¹⁸

Ипак, Кариљо и део руководилаца шпанске партије у овом тренутку живели су у Паризу и примали финансијску помоћ од југословенске партије и других партија Међународног покрета, што није био случај са већином чланова Централног Комитета шпанске партије који су наставили живот у Совјетском Савезу годинама након сукоба са руководством совјетске партије.¹²¹⁹ Значајан део чланова руководства Комунистичке Партије Шпаније који су живели у Москви већ дуже времена имао је посао у институцијама цивилне и војне администрације СССР-а.¹²²⁰ Ибарури и Кариљо су током разговора са представницима југословенске партије

¹²¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

¹²¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ током пленума КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Писма Брилакиса, Дракопулоса и новог Бироа Комунистичке Партије Грчке.

¹²¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

¹²¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о деловању Колијанисове групе против новог руководства КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

¹²¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступање представника делегација других партија на XII Конгресу КПИ, АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

¹²¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

¹²¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Посета Сантјага Кариља.

¹²¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Извештаји о посети делегације Комунистичке Партије Шпаније.

¹²¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Посета Сантјага Кариља.

¹²²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-93, О разговорима Сантјага Кариља са Жоржом Маршеом.

¹²²¹ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

у више наврата говорили о страху партијске управе да би се совјетска партија могла путем различитих притисака, обећања или пак идеолошке индоктринације остварити значајан утицај на оне шпанске комунисте који су истовремено држали високе функције и у партијској администрацији Комунистичке Партије Шпаније и у државним институцијама Совјетског Савеза.¹²²¹

Још пре почетка сукоба између руководства шпанске и совјетске партије, поједине групе шпанских комуниста изразиле су неслагање са ставом партијског руководства о поступцима совјетске партије током догађаја у Чехословачкој.¹²²² Према проценама Кариља и Ибарури највећег утицаја међу тзв. „новим али конзервативним струјама“ које су се формирале у шпанској партији имала је група партијских функционера и совјетских официра окупљена око личности генерала Енрикеа Листера.¹²²³ Листер је уживао велику популарност међу шпанским комунистима још од времена када је био генерал у републиканској војсци током грађанског рата, а након Другог светског рата стекао је чин генерала у совјетској и југословенској војсци.¹²²⁴ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе говорили су о Листеру као о „трећем човеку“ шпанске партије, док се Броз током приватних разговора са Ибарури и Кариљом распитивао о Листеровим неуобичајено честим неформалним посетама Куби и Источној Немачкој након којих је уследио Листеров успон у хијерархији институција Међународног радничког покрета.¹²²⁵ Током друге половине шездесетих година XX века популарни „генерал три армије“ све више се удаљавао од остатка руководства шпанске партије, да би на послетку отворено изразио своје неслагање са ставом Ибарури и Кариља о одговорности совјетске партије за развој догађаја у Чехословачкој 1968. године.¹²²⁶ Партијска тела Савеза комуниста Југославије била су обавештена да је након саветовања комунистичких партија Европе у Москви дошло до зближавања Листера и многих шпански комуниста који су били незадовољни реформистичким идејама Кариља и Ибарури.¹²²⁷ Ипак, неслагања међу шпанским комунистима нису резултовала расцепом у партији, па чак ни отвореним сукобом тзв. „Листеровог круга“ и партијске дирекције.¹²²⁸

Аутори извештаја Одељења за међународне односе СКЈ изнели су интересантну претпоставку да је на послетку управо зависност шпанске партије од различитих врста помоћи СССР-а пресудно допринела да до расцепа у шпанској партији ипак не дође током непосредног епилога саветовања комунистичких партија Европе у Москви 1969. године.¹²²⁹ Само неколико недеља након почетка сукоба совјетске и шпанске партије, Гомулкина администрација у Пољској ступила је у преговоре са представницима Франкове владе о могућој обнови билатералних односа између Шпаније и Пољске.¹²³⁰ Посета представника шпанске државне администрације Пољској која је уследила неколико месеци касније изазвала је велике протесте шпанских комуниста широм Европе, али и многих других партија МРП-а.¹²³¹ Совјетска

¹²²¹ АЈ, КПП, I-3-a/110-3, Пријем Сантјага Кариља и Долорес Ибарури код Јосипа Броза Тита.

¹²²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Извештаји о посети делегације Комунистичке Партије Шпаније.

¹²²³ АЈ, КРР, I-3-a/110-11, АЈ, КРР, I-3-a/12, АЈ, КРР, I-3-a/110-10, АЈ, КРР, I-3-a/110-3, АЈ, КРР, I-3-a/110-8, АЈ, КРР, I-3-a/100-7, АЈ, КРР, I-3-a/100-5, Пријем С. Кариља и Д. Ибарури код Ј. Б. Тита.

¹²²⁴ АЈ, КПП, I-3-a/110-3, Пријем Сантјага Кариља и Долорес Ибарури код Јосипа Броза Тита.

¹²²⁵ Током првог сусрета након поновног зближавања Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Шпаније 1965. године, Ј. Б. Тито и Александар Ранковић су се присећали како је Енрике Листер боравио у Брозовој кући заједно са Сантјагом Кариљом током последњег сусрета руководства две партије пре него што је дошло до прекида односа југословенске и совјетске партије 1948. године. (АЈ, КПП, I-3-a/110-3).

¹²²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105, О молби КП Шпаније да СК Југославије помогне при смењивању Енрикеа Листера са функција које држи у Светском савету за мир.

¹²²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Посета Сантјага Кариља.

¹²²⁸ До расцепа у шпанској партији дошло је тек крајем 1972. и почетком 1973. године, након што је партијско руководство поново покренуло иницијативе за промену партијске идеологије шпанских комуниста у емиграцији у циљу припреме за очекивани повратак у земљу (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105).

¹²²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

¹²³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

¹²³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије.

партија изразила је солидарност са шпанским комунистима и понудила да својим утицајем обезбеди подршку различитих партија крајње леве широм света Комунистичкој Партији Шпаније током сукоба са пољском партијом.¹²³² Са друге стране, државна администрација СССР-а није издала чак ни званично саопштење о развоју односа између Пољске и Шпаније, док су чланови Одељења за међународне односе СКЈ у својим извештајима нарочито наглашавали став да Гомулкина администрација никада не би ступила у преговоре са шпанском владом да претходно није била сасвим сигурна у „макар прећутно одобрење Москве“.¹²³³ Упркос наведеном, показало се да је изјава солидарности совјетске партије са шпанским комунистима била довољна да убеди руководство шпанске партије у неопходност обнове блиске сарадње са совјетском партијом.¹²³⁴

Партијска тела Савеза комуниста Југославије закључила су да се нови процеси зближавања између совјетске и шпанске партије ипак могу оценити као „релативно позитиван“ исход из позиције интереса југословенске партије уколико перцепција совјетског руководства о обнови властитог утицаја на шпанске комунисте допринесе одлагању све вероватнијег расцепа у шпанској партији.¹²³⁵ Током разговора вођених са руководством шпанске партије у Паризу крајем 1969. године, представници југословенске партије нарочито су наглашавали своје процене да ће се временом само повећавати утицај реформистичких струја у другим комунистичким партијама Европе.¹²³⁶ Према проценама чланова председништва Савеза комуниста Југославије, наведени процеси неизбежно ће у веома блиској будућности изменити однос снага у шпанској партији у корист оних струја шпанских комуниста које подржавају реформистичке политике тренутног партијског руководства.¹²³⁷ Са друге стране, чланови партијске дирекције на челу са Долорес Ибарури и Сантјагом Кариљом већ су током последњих месеци 1969. и првих месеци 1970. године поново говорили представницима југословенске партије како верују да ће временом можда и совјетска партија подржати реформистичке идеје шпанских, италијанских и грчких комуниста.¹²³⁸ На послетку, скорашњи сукоб са Гомулкиним руководством пољске партије додатно је учврстио Сантјага Кариља у ранијем уверењу да главну препреку промени партијских идеологија и политика комунистичких партија Европе не представља Брежњевљева администрација у Москви, већ руководства комунистичких партија других земаља Варшавског Блока, у првом реду Источне Немачке, Пољске и Чехословачке.¹²³⁹

Развој комплексних односа шпанске и совјетске партије и почели сукоба шпанске емиграције¹²⁴⁰ са комунистичким партијама земаља Источног Блока допринели су даљем зближавању шпанских комуниста са руководством Савеза комуниста Југославије.¹²⁴¹ Узајамно

¹²³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

¹²³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

¹²³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије.

¹²³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

¹²³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

¹²³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

¹²³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Извештаји о посети делегације Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, О разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

¹²³⁹ АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду.

¹²⁴⁰ Непосредно након успостављања односа Пољске владе са Франковом администрацијом у Шпанији, све државе Источног Блока осим СССР-а покренуле су иницијативе за успостављање билатералних односа са Шпанијом. Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе били су убеђени да управо наведена чињеница доказује да Совјети дозвољавају ступање у преговоре са државним институцијама Шпаније, док се само Совјетски Савез уздржава од званичне комуникације са Франковом администрацијом ради очувања престижа који ужива у тзв. „социјалистичком свету“. Са друге стране, представници шпанске партије упутили су низ протестних нота администрацијама држава Источне Европе и одржали су серије протеста у земљама Вашравског Блока упркос томе што је велики део шпанских комуниста живео у емиграцији у земаљама Источне Европе (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-89).

¹²⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

поверење председништва Савеза комуниста и дирекције шпанске партије веома добро илуструје случај одређивања става шпанских комуниста у случају да СФР Југославија започне преговоре о успостављању билатералних односа са Шпанијом.¹²⁴² Током неформалног сусрета члана Извршног Бироа југословенске партије Мике Трипала са Сантјагом Кариљом у Паризу почетком фебруара 1970. године, Кариљо је саопштио Трипалу да дирекција шпанске партије разуме „*опортуност историјског тренутка*“, па да стога неће критиковати Савез комуниста Југославије уколико југословенске владе отпочну сарадњу са Франковом администрацијом у Шпанији.¹²⁴³ Овом приликом Кариљо је нарочито нагласио да управа шпанске партије сматра односе шпанских и југословенских комуниста превише блиским да би даљи развој сарадње шпанске и југословенске партије могао бити угрожен било каквим потенцијалним делањем југословенских комуниста које би било у складу са државним интересима СФР Југославије.¹²⁴⁴ Руководство Савеза комуниста сматрало је да на гест дирекције шпанске партије треба одговорити различитим симболичним изразима подршке шпанским комунситима, као и неформалним уверавањем Кариља и његових сарадника да ипак неће доћи до успостављања односа између влада СФР Југославије и Франкове амминистрације у Шпанији.¹²⁴⁵

Писма која су представници шпанске партије упутили институцијама југословенске партије током 1969 и 1970. године веома срдчним тоном говоре о захвалности шпанских комуниста због различитих врста помоћи коју је Савез комуниста Југославије пружио шпанској партији.¹²⁴⁶ Ипак, текстови истих писама наглашавали су и наде шпанских комуниста да ће Савез комуниста Југославије у будућности наставити и проширити своје политике давања финансијске помоћи шпанској партији.¹²⁴⁷ Стога се намеће питање у којој су мери наведена очекивања шпанских комуниста утицала да руководство шпанске партије заузме другачије ставове према успостављању односа са Франковом владом у случају да такав потез буде мотивисан државним интересима СФР Југославије него у случају када је исти чин био условљен државним интересима земаља Источног Блока.¹²⁴⁸ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе председништва СКЈ нарочито су наглашавали чињеницу да је Савез комуниста Југославије пружао више материјалне помоћи шпанским емигрантима од свих осталих комунистичких партија Европе, изузимајући притом Комунистичку Партију СССР-а.¹²⁴⁹ Са друге стране, у истим извештајима посебно је наглашено запажање да су многи шпански комунисти у различитим приликама говорили да су након скорашњих догађаја остали сигурни једино у „*подршку и искрено пријатељство*“ југословенске и италијанске партије.¹²⁵⁰ Такође, представници Савеза комуниста приметили су да шпански комунисти све чешће истичу став да су југословенска и италијанска партија биле једине комунистичке партије Европе које су отворено и непрекидно подржавале реформистичке идеје руководства шпанске партије.¹²⁵¹

Тешко је проценити у којој је мери удаљавање државних институција СФР Југославије и влада војне диктатуре у Грчкој допринело зближавању југословенске и грчке партије, као што је то био случај у односима југословенских и шпанских комуниста након одбијања

¹²⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

¹²⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Кариљом одржаних у Паризу.

¹²⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Стенографске белешке разговора вођених са С. Кариљом у Председништву СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Кариљом одржаних у Паризу.

¹²⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

¹²⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95-120, Писма шпанских комуниста упућена Централном Комитету СКЈ.

¹²⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

¹²⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије.

¹²⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

¹²⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Кариљом одржаних у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом.

¹²⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

југословенске владе да ступи у односе са Франковом администрацијом у Шпанији.¹²⁵² За разлику од шпански колега, грчки комунисти нису често говорили о односима државних структура СФРЈ и Грчке приликом сусрета са представницима Савеза комуниста Југославије.¹²⁵³ Ипак, представници Парцалидисове струје и грчке партије у земљи у неколико наврата говорили су југословенским комунистима како разумеју да СФР Југославија због географске близине, ранијих билатералних веза и стратешке важности Грчке није могла једноставно прекинути дипломатске односе са њиховом земљом након доласка војне диктатуре на власт.¹²⁵⁴ Ипак, контакти између државних администрација СФР Југославије и Грчке постали су толико ретки током времена владавине војне диктатуре (1967-1974) да се једна може рећи да су званични односи између две земље постојали у наведеном периоду.¹²⁵⁵ Са друге стране, односи грчке партије у земљи и Савеза комуниста Југославије постали су нарочито блиски након што је нови Биро грчке партије у земљи дошао у сукоб са структурама грчке партије у емиграцији, након чега је југословенска партија усмерила своје политике финансијске помоћи грчким комунистима искључиво ка тзв. „унутрашњој“ Комунистичкој партији Грчке.¹²⁵⁶

Подршка југословенске и италијанске партије имала је, према каснијим сведочењима грчких комуниста, великог утицаја на успех напора новог партијског руководства да учврсти свој утицај на структуре грчке партије у земљи.¹²⁵⁷ Нови биро грчке партије у земљи предвођен Брилакисом и Дракопулосом одмах након XII Конгреса италијанских комуниста донео је одлуку о одржавању пленума Централног Комитета унутрашње грчке партије током априла 1969. године.¹²⁵⁸ Ипак, на основу припремних материјама које је унутрашња грчка партија упутила другим комунистичким партијама Европе може се закључити да руководство грчке партије у земљи још увек није планирало да значајније прошири реформе партијских политика које су биле одређене одлукама Новог бироа грчке партије од краја претходне године.¹²⁵⁹ Стенографске белешке доцнијих разговора југословенских и италијанских комуниста о пленуму унутрашње грчке партије показују да су грчки комунисти током неформалних сусрета унапред обавестили италијанске и југословенске колеге да ново партијско руководство сматра радикалније промене партијске идеологије немогућим у тренутним околностима у којима се налази грчка партија у земљи.¹²⁶⁰ Дакле, може се закључити да нови пленум Централног Комитета унутрашње грчке партије није имао за циљ да одреди радикалне промене партијске идеологије, већ да учврсти позицију нове партијске управе и потврди руководећи положај присталица Брилакиса и Дракопулоса у различитим административним структурама грчке партије у земљи.¹²⁶¹

Дневни ред пленума партијског руководства грчке партије у земљи био је подељен у више сесија које су одржане у Љубљани и у Трсту, док су трошкове боравка грчких комуниста у СФР Југославији и Италији платиле југословенска и италијанска партија.¹²⁶² Италијански и југословенски комунисти такође су организовали и финансирани долазак пут грчких колега до Љубљане и Трста, али и њихов повратак у Грчку који је био нарочито тежак због покушаја

¹²⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о положају грчких комуниста у земљи за време војне диктатуре.

¹²⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О посетама представника новог руководства грчке партије у земљи.

¹²⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

¹²⁵⁵ Милан Ристовић, „У сенци војне диктатуре: југословенско-грчки односи 1967-1974. године“, *Токови историје*, 3/2012, 37-61.

¹²⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке.

¹²⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-748, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ.

¹²⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

¹²⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ.

¹²⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-748, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ.

¹²⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-750-780, Информације о унутрашњој ситуацији у КП Грчке.

¹²⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

безбедносних институција влада војне диктатуре да надзиру и ограниче кретање грчких грађана за које су сумњали да су чланови комунистичке партије.¹²⁶³ Пленум новог руководства грчке партије у земљи који је био одржан у СФР Југославији и Италији донео је одлуке о искључењу појединих представника Колијанисове струје из унутрашње партије и потврдио избор на партијске функције многих грчких комуниста блиских Брилакису и Дракопулосу.¹²⁶⁴ Такође, пленум је званично усвојио све претходне одлуке Бироа грчке партије у земљи и потврдио намере новог партијског руководства да спроводи и стално проширује реформе партијских политика.¹²⁶⁵ Док су боравили у Љубљани и Трсту представници новог руководства грчке партије у земљи упитили су Савезу комуниста Југославије многа писма која су, између осталог, неретко садржала излагања идеја о будућим променама партијске идеологије унутрашње грчке партије.¹²⁶⁶ Нарочито су интересантна писма Брилакиса и Дракопулоса на чијим се страницама детаљно говори о утицају партијских идеологија Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије на развој реформистичких идеја новог партијског руководства грчке партије у земљи.¹²⁶⁷ Чланови управе унутрашње грчке партије у писмима упућеним југословенској партији нарочито су нагласили молбе да Савез комуниста Југославије организује више консултативних састанака југословенских, италијанских и грчких комуниста како би се представници грчке партије у земљи могли ближе упутити у историјски развој партијских идеологија југословенске и италијанске партије.¹²⁶⁸

Савез комуниста Југославије убрзо је изашао у сусрет захтевима грчких комуниста у земљи, па је током пролећа и лета 1969. године дошло до више састанака представника југословенске и унутрашње грчке партије.¹²⁶⁹ Планирано је да теме дискусије приликом наведених састанака буду планови новог руководства грчке партије у земљи о проширивању до тада усвојених реформистичких политика, али су грчки комунисти на послетку посветили највећи део времена које су провели у СФР Југославији разговорима о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој.¹²⁷⁰ Представници југословенске партије подстицали су грчке комунисте да говоре о свом тренутном положају у земљи како би се на овај начин обавестили о нагом заостравању ранијих сукоба влада војне диктатуре и илегалне опозиције, али и о равнотежи снага сукобљених фракција грчке партије.¹²⁷¹ Чланови Одељења за међународне односе сматрали су да Савез комуниста Југославије треба да постави као приоритет помоћ грчким комунистима у сукобу са владама војне диктатуре, а да ће до радикалнијих промена партијске идеологије грчке партије свакако доћи у блиској будућности, независно од утицаја југословенске, италијанске или пак совјетске партије.¹²⁷² Током посете Дракопулоса и Брилакиса СФР Југославији у септембру 1969. године руководства југословенске и унутрашње грчке партије заједнички су закључила да борба грчких комуниста у земљи против

¹²⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КППГ које су партијска тела СКЈ добијала од КПИ.

¹²⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

¹²⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

¹²⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ.

¹²⁶⁷ Међутим, интересантно је да су представници унутрашње грчке партије готово редовно завршавали дугачке изразе захвалности партијским телима и представницима Савеза комуниста Југославије и тезе о променама своје партијске идеологије молбама да југословенска партија настави и прошири своје политике пружања финансијске помоћи грчким комунистима у земљи (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747).

¹²⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ.

¹²⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КППГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КППГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О боравку делегације унутрашње КППГ у Београду.

¹²⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Писма ЦК унутрашње партије упућена Председништву СКЈ.

¹²⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КППГ.

¹²⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-725, Писма ПБ ЦК КП Грчке о ситуацији у логорима на Јури и Леросу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КППГ о стању у земљи.

утицаја Колијанисове струје још увек није завршена.¹²⁷³ Након пораза на изборима за чланове локалних руководстава грчке партије у земљи, чланови Колијанисове струје у Грчкој окренули су се покушајима да прошире свој утицај међу чланством оба покрета отпора против војне диктатуре.¹²⁷⁴ Ипак, белешке разговора вођених током 1970. године између представника југословенске и грчке партије у земљи показују да је руководство унутрашње грчке партије постепено постизало све веће успехе у својим намерама да заустави продубљивање ранијих подела у партији, али и да успостави макар привидно јединство између сукобљених фракција грчких покрета отпора.¹²⁷⁵

Грчки комунисти у емиграцији били су веома детаљно обавештени о честим сусретима представника грчке партије у земљи са члановима руководства Савеза комуниста Југославије.¹²⁷⁶ Због тога су она партијска тела спољашње грчке партије која су била под утицајем Колијанисове струје упутила Централном Комитету и Председништву југословенске партије велики број протестних нота и писама која садрже образложење тезе да руководство грчке партије у земљи није легитимно представничко тело грчких комуниста.¹²⁷⁷ Углавном једностране преписке југословенске и спољашње грчке партије показују да су грчки комунисти у иностранству често наглашавали како пређашња неслагања совјетске и југословенске партије нису имала великог утицаја на одлучност Савеза комуниста Југославије да пружи помоћ грчким комунистима у емиграцији.¹²⁷⁸ Грчки комунисти у иностранству тражили су да партијски листови СКЈ, али и други медији у СФР Југославији приликом објављивања текстова и изјава чланова новог руководства грчке партије у земљи објављују и одговоре представника спољашње грчке партије.¹²⁷⁹ Колијанис и други чланови управе грчке партије у иностранству ишли су тако далеко да су у више наврата захтевали да југословенска партија у текстовима будућих честитки које ће упутити грчкој партији у емиграцији поводом важних годишњица нагласи да признаје партијска тела спољашње грчке партије као једине легитимне представнике свих грчких комуниста.¹²⁸⁰

Реакције Колијаниса и његових сарадника на зближавање Савеза комуниста Југославије са унутрашњом грчком партијом допринеле су само даљем удаљавању југословенске партије и грчке партије у емиграцији.¹²⁸¹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе користили су изразе хумора чешће него огорчености када су писали су о маниру о којем су изречена „*директна наређења*“ представника Колијанисове струје.¹²⁸² У случају када су анализирали захтеве грчке емиграције у Француској, чланови администрације Председништва СКЈ нису се уздржали од примедбе да „*Колијанисова емиграција сматра да је у најмању руку равна француској, ако не и совјетској партији*“.¹²⁸³ Ипак, представници грчке партије у иностранству истовремено су писали партијским телима Савеза комуниста Југославије са предлозима да се одрже састанци између представника југословенске партије спољашње грчке партије.¹²⁸⁴ Такође, многи грчки комунисти у емиграцији обраћали су се институцијама Савеза комуниста Југославије са молбама да им југословенска партија пружи различите врсте помоћи упркос неслагањима југословенских

¹²⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О боравку делегације унутрашње КПГ у Београду.

¹²⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КПГ.

¹²⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Грчке.

¹²⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Писма Колијанисове групе упућена Централном Комитету СКЈ.

¹²⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-900, Извештаји о новом стању у спољашњој Комунистичкој Партији Грчке.

¹²⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-900, Молбе грчких комуниста у емиграцији да им СКЈ упути помоћ.

¹²⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-891, Тражења Колијанисове групе да Комунист објави информације о XIII Пленуму.

¹²⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Писма Колијанисове групе упућена Централном Комитету СКЈ.

¹²⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-904, О писму Политбироа ЦК КПГ упућеном СКЈ.

¹²⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-914, О протестној ноти Колијанисове групе упућеној руководству КП Румуније.

¹²⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-925, Анализе писама Политбироа ЦК КПГ и ситуације у спољашњој партији.

¹²⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-904, О писму Политбироа ЦК КПГ упућеном СКЈ.

комуниста са представницима Колијанисове струје.¹²⁸⁵ Документација Одељења за међународне односе и везе показује да су се анализе преписке између југословенске и грчке партије у емиграцији на послетку свеле на неколико извештаја годишње током 1970. и 1971. године.¹²⁸⁶ У случају захтева да руководство Савеза комуниста Југославије призна партијске структуре спољашње партије као једина репрезентативна тела грчких комуниста и да прихвати сусрете са представницима Колијанисове струје, као и у случају молби да југословенска партија настави са пружањем материјалне помоћи грчким комунистима у емиграцији¹²⁸⁷, Одељење за међународне односе углавном је остајало одлучно у препоруци да на писма чланова Колијанисове групе треба одговарати што је ређе могуће.¹²⁸⁸

Упркос покушајима совјетске партије и Колијанисове струје да ослабе позицију новог руководства унутрашње грчке партије, управа грчке партије у земљи успела је да спречи продубљивање подела међу партијским чланством, као и да обезбеди подршку југословенске и италијанске партије.¹²⁸⁹ Док је утицај расцепа у грчкој партији на функционалост партијских структура унутрашње партије постепено постепено опадао, у групама шпанских комуниста у емиграцији почели су дуги процеси одређивања будућих подела у шпанској партији.¹²⁹⁰ Ипак, руководство шпанске партије успело је да превазиђе сукоб са Совјетима на такав начин да су шпански комунисти и даље уживали одређене видове подршке државних институција Совјетског Савеза, а да су истовремено могли до извесне мере отворено критиковати политике совјетске партије и радити на усвајању умерених реформи политика шпанске партије.¹²⁹¹ Југословенска партија пружала је различите облике помоћи шпанским и грчким комунистима током комплексних процеса њиховог удаљавања од совјетске партије и одређивања ставова различитих струја шпанске и грчке партије о промени партијске идеологије, што је допринело даљем зближавању Савеза комуниста Југославије са шпанском и грчком партијом.¹²⁹²

¹²⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Писма Колијанисове групе упућена Централном Комитету СКЈ.

¹²⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-925, Анализе писама Политбироа ЦК КПГ и ситуације у спољашњој партији.

¹²⁸⁷ За разлику од југословенске партије, италијанска партија наставила је да води активну преписку са партијским телима грчке партије у иностранству, као и да пружа материјалну помоћ чак и оним грчким комунистима у емиграцији који су подржавали Колијанисову струју. Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе доцније су проценили да италијански комунисти обнављају односе са Колијанисовом емиграцијом у оним тренуцима када се поново успоставе солидни односи италијанске и совјетске партије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-899-934).

¹²⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-925, Анализе писама Политбироа ЦК КПГ и ситуације у спољашњој партији.

¹²⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

¹²⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније.

¹²⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

¹²⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-778, О неким питањима помоћи унутрашњој КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

IV

Време детанта и почети кризе државе благостања у Западној Европи – путеви настајања реформистичког блока комунистичких партија Европе (1971-1974)

Политичке кризе у земљама Западне Европе - Суочавање еворпских влада и комунистичких партија са друштвеним феноменима „новог доба“

Друштвене последице историјских процеса дугог трајања довеле су до великих промена у политичкој стварности држава Западне Европе крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века.¹²⁹³ Масовне демонстрације постале су готово редовна појава на улицама великих градова Француске и Италије током 1968. и 1969. године, док је настанак нових политичких покрета показао многе слабости како Де Голове администрације и влада „левог-центра“, тако и њихових политичких противника, комунистичких партија Француске и Италије.¹²⁹⁴ Ипак, оставка Де Гола није довела до политичког пораза владајуће партије у Француској, као што ни тренутно повлачење Румора и Ненија са државних функција није прекинуло циклусе сукоба и константног обнављања коалиционе сарадње демократско-хришћанске, социјалдемократске и социјалистичке партије у Италији.¹²⁹⁵ Нове владе у Италији и Француској од којих се 1971. године очекивало да понуде одговоре на иста она политичка и друштвена питања која су била наметнута бурним догађајима у Европи и свету крајем претходне деценије, биле су састављене од представника истих политичких партија и неретко, истих личности које су сачињавале претходне владе.¹²⁹⁶ У исто време, различити сукоби све разноврснијих партија и покрета крајње леве и деснице, покренути за време политичких криза које су довеле до пада претходних влада у Италији и Француској, заоштравали су се током процеса суочавања савременика са новим друштвеним, економским и културним феноменима.¹²⁹⁷

Доцније студије потврдиле су претпоставке многих савременика да уздржано компромисне политике Де Голове и Руморове администрације као ни потоње смене водећих личности ових влада нису допринеле смањивању учесталости побуна које су почеле крајем

¹²⁹³А. Marwic, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and The United States* (London: A.C.Black, 2011), Н. McLeod, „The religious Crisis of the 60’s“, *Modern European History*, 2(2004),Е. Chabal, „French political culture in the 70’s“, *Geschichte und Gesellschaft*, 2(2016), В. Haas, *The Uniting of Europe* (Notre Dame: UND, 2004).

¹²⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПФ.

¹²⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Белешке разговора са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250-235, Извештаји о унутрашњој ситуацији и ставовима КП Француске.

¹²⁹⁶У Француској је нова администрација бившег премијера Жоржа Помпидуа покушавала је да политичким компромисима поново учврсти позицију деголистичких струја у новој влади, али и да истовремено спровођењем економских и политичких реформи ограничи раст незадовољства које је довело до масовних демонстрација након којих је Де Гол поднео оставку. Слично француским деголистима, у Италији је почетком седамдесетих година демохришћанска партија остала највећа и најугицајнија политичка партија у земљи, па је демохришћански кандидат Леоне заменио социјалдемократу Сарагата на положају председника Италије 1971. године. Ипак, италијански демохришћани суочили су се са истим проблемима политичке нестабилности и последицама великих друштвених промена као и француски деголисти (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489).

¹²⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

шездесетих година у Италији и Француској.¹²⁹⁸ Напротив, почетком нове деценије јавне манифестације акумулираног незадовољства синдиката, студентских група или пак нових политичких покрета добиле су нове и неретко насилне форме.¹²⁹⁹ Интересантно је да су извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије о политичкој кризи у земљама Западне Европе готово редовно укључивали излагања о заштравању блоковских подела.¹³⁰⁰ Такође, анализе разговора представника југословенских синдиката са представницима владајућих политичких партија у Италији и Француској показују да су политички наследници Де Гола и Ненија приликом одређивања својих европских политика показали знатно мање симпатија према федералистичким идејама од својих претходника.¹³⁰¹ Нове владе у Италији и Француској биле су приморане да се макар привидно посвете пројектима одређивања нових унутрашњих политика како би барем привремено задовољиле захтеве за реформама који су постајали све чешћи и у посланичким редовима владајућих коалиција.¹³⁰² Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе све чешће су писали о „новој политичкој клими“ и износили очекивања различитих исхода сукоба које су сматрали неизбежном последицом „новонастале нестабилности“ на Западу Европе.¹³⁰³ Италијански и француски комунисти током разговора са југословенским колегама нарочито су наглашавали претпоставку да ће планиране реформе нових државних администрација у Италији и Француској остати без практичних резултата чак и уколико задрже подршку све нестабилнијих већина у народним скупштинама.¹³⁰⁴

Француски комунисти одредили су учесталост сукоба у француском и италијанском парламенту и осипање подршке јавности новим владама као доказ пораста популарности француске и италијанске партије.¹³⁰⁵ Док су представници реформистичке струје у француској партији доживели почетак нових политичких криза у земаљама Западне Европе као знак да треба наставити са реформама партијских политика, представници конзервативне струје држали су да се у новим политичким околностима утицај француске партије може одржати само инсистирањем на очувању тренутне партијске идеологије.¹³⁰⁶ Са друге стране, чланови руководства италијанске партије сматрали су да је даље заштравање политичких тензија у Француској и Италији неминовно јер представници нових влада не показују разумевање комплексности друштвене ситуације.¹³⁰⁷ Међутим, представници италијанске партије истовремено су истицали личне страхове да италијански и француски комунисти упркос свим напорима уложеним у проучавање марксистичких теорија и даље не могу понудити задовољавајуће објашњење нових друштвених и политичких феномена у Италији и Француској.¹³⁰⁸ Током разговора са представницима Савеза комуниста Југославије, чланови

¹²⁹⁸ A. Andry, „Social Europe”, in the long 1970-The story of a defeat (Florence: European University Institute, 2019) 93-143, C. Crouch, „Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14-39, D.Porta and M.Diani, *Social Movements-An Introduction*, (New York: Blackwell Publishing, 1999), 193-248.

¹²⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Информације о променама у француском друштву, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије.

¹³⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹³⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, Разговори Е. Кардеља са П. Ненијем италијанским министром спољних послова, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501. Информације о разговорима са представницима свих политичких партија у Италији.

¹³⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, Посета делегације СКЈ Италији, извештаји о политичкој ситуацији у Италији.

¹³⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Извештаји о разговорима са француским комунистима, конгресу КП Француске и разговорима вођеним са представницима других комунистичких партија.

¹³⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

¹³⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, Информације о разговорима вођеним током XIX конгреса КП Француске.

¹³⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹³⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-495, Припремни материјали и извештаји делегације на XIII Конгресу КП Италије.

¹³⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговор Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

италијанске партије неретко су наглашавали жаљење што се промена партијске идеологије италијанске партије догодила превише касно да би се могла показати политички опортуним у новим друштвеним околностима.¹³⁰⁹ Такође, италијански комунисти све чешће су говорили о неопходности да италијанска партија настави са прилагођавањем својих политика све комплекснијој друштвеној стварности Италије.¹³¹⁰

Планиране дискусије о сличностима друштвених промена у Италији и у другим земљама Западне Европе добијале су све више простора у припремним материјалима за различите састанке представника комунистичких и социјалистичких партија Европе које је италијанска партија покушавала да организује крајем 1971. и почетком 1972. године.¹³¹¹ Покушаји италијанске партије да усмерава процесе зближавања марксистичких партија путем организације консултативних састанака и семинара углавном су се завршавали неуспехом планова италијанских комуниста да платформе за дискусију о актуелним питањима временом постану институције редовних окупљања партија европске левице.¹³¹² Веома је интересантно да су италијански комунисти више пута мењали планиране теме дискусија због тога што многе комунистичке и социјалистичке партије Европе нису показале превише ентузијазма према предлогу италијанске партије да прва, а понекад и једина унапред одређена тачка расправе на планираним скуповима европске левице буде питање промене друштвеног положаја радничке класе у Европи.¹³¹³ Италијански комунисти нарочито су наглашвали став своје партије да промене у друштвеном окружењу европског радништва нужно намећу и промене доминантних политичких ставова све разноврснијих група европске радничке класе, као и приоритета друштвено-политичког ангажмана радничких синдиката у већини држава Западне Европе.¹³¹⁴ Последично, представници италијанске партије истицали су да наведене промене условљавају даље реформе политика и међусобних односа, али и промене партијских идеологија комунистичких и социјалистичких партија, које су италијански комунисти у својим излагањима све чешће изједначавали коришћењем термина *радничке партије* Европе.¹³¹⁵

Расправе о утицајима историјских процеса дугог трајања покренутих социјалним политикама „државе благостања“ на промене у образовним структурама, култури, животном стандарду, али и доминантним политичким уверењима оних друштвених група које су чиниле европску радничку класу постале су уобичајена појава на страницама листова које је француска партија издавала раних седамдесетих година XX века.¹³¹⁶ Упркос томе што су супротстављени ставови о новој друштвеној позицији, али и „историјској улози“ радничке класе у Европи убрзо постали одређујући чиниоци нових подела у старом сукобу реформистичке и конзервативне струје француских комуниста, управа француске партије учтиво је одлагала да упути делегацију на семинаре о наведеним питањима које су организовали италијански комунисти.¹³¹⁷ Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе проценили су да француски комунисти избегавају да са представницима других партија

¹³⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456, О разговорима Доланца и Црвенковског са представницима ИБ КПИ у Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Стенографске белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером.

¹³¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-461, Стенографске белешке разговора делегата СКЈ и КПИ у Трсту, новембар 1970, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456, О разговорима Доланца и Црвенковског са представницима ИБ КПИ у Риму.

¹³¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Разговори представника СКЈ и КПИ о политичкој ситуацији у Европи.

¹³¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-470, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа два предлога КПИ које је у Београду изнео Карло Галуци.

¹³¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-470-513, Предлози КПИ о организацији састанака и побољшању сарадње радничких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-474, Разговори М. Трипала са Пајетом и Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-468, Ставови КПИ о италијанским радницима у емиграцији.

¹³¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије.

¹³¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-470-513, Предлози КПИ о организацији састанака радничких партија Европе.

¹³¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

¹³¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-256-266, Информације о ставовима КП Француске и односима са другим КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-253-265, Материјали о раду института „Морис Торез“ и дебатама у француској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-283, Осврт на став КПФ у вези са конференцијом комунистичких партија Европе.

разговарају управо о оним питањима чије би покретање на заједничким дискусијама неизбежно показало постојање тзв. „*прикривеног расцепа*“ у француској партији.¹³¹⁸ Са друге стране, шпански комунисти веома често су писали и говорили о променама друштвеног положаја, потреба и интересовања радничке класе у Европи.¹³¹⁹ Упркос специфичностима историјског развоја Шпаније под Франковим режимом, шпански комунисти сматрали су да се чак и у случају радничке класе у Шпанији могу уочити извесне промене веома сличне онима кроз које је пролазила радничка класа у државама Западне Европе које су константно проширивале социјалне политике „државе благостања“.¹³²⁰ Ипак, околности живота у емиграцији спречавале су шпанске комунисте да активно учествују у организацији дискусија представника марксистичких партија Европе о промени друштвеног окружења европске радничке класе које је предложила италијанска партија.¹³²¹

Недостатак ентузијазма већине комунистичких партија европских земаља према покретању јавне расправе о променама потреба и интересовања радничке класе у „новом времену“ на послетку је приморао италијанске комунисте да своје планове о организацији конференција и семинара радничких партија Европе сведу на одржавање консултативних састанака са представницима Савеза комуниста Југославије.¹³²² Упркос томе што су наглашвали разлике између југословенског *самоуправљања* и система друштвених и економских политика у капиталистичким земљама Западне Европе, југословенски комунисти налазили су многе сличности у процесима историјског развоја друштвених структура југословенског и италијанског радништва.¹³²³ Последишно, југословенски комунисти подржавали су став италијанских колега о неопходности сталне промене партијских идеологија југословенске, италијанске и осталих радничких партија Европе, како би се осигурао опстанак процеса константног прилагођавања партијских политика потребама друштвених група које су представници две партије означили као „нову“ радничку класу.¹³²⁴ Ипак, супротно ставовима многих нових политичких партија и покрета у Италији, југословенски и италијански комунисти нису сматрали да је радничка класа у Европи изгубила свој „револуционарни потенцијал“ и *историјску улогу* у глобалним процесима еволуције друштва од капиталистичких до социјалистичких система, већ да је усложњавањем и променом услова живота „европског пролетаријата“ дошло до повећања интересовања радника и њихових синдиката за властите локалне потребе.¹³²⁵

Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и Француској почетком седамдесетих година све чешће су се бавили појавама везаним за све оштрије сукобе све бројнијих група крајње левице и деснице, као и феноменом идеолошки мотивисаног тероризма у земљама Западне Европе.¹³²⁶ Италијански комунисти сматрали су да се нове екстремистичке групе крајње левице у Италији, Грчкој и Шпанији значајно разликују од оних у Западној Немачкој, Великој Британији или Француској не само по својим организацијским структурама и идеологијама, већ и по својим

¹³¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245-275, Анализа припремних материјала за XIX и XX конгрес КП Француске.

¹³¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-157, Стенографске белешке разговора представника СКЈ и КП Шпаније.

¹³²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-95, Белешке разговора вођених у председништву СКЈ са Стантјагом Кариљом.

¹³²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82, Информације о КПШ.

¹³²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-490, Стенографске белешке разговора представника СКЈ и КП Италије.

¹³²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори В.

Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-431, О разговорима са Фраческом Петронеом.

¹³²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-480, Материјали о посети делегације КП Италије СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-456, Материјали о посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

¹³²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

¹³²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

„историјским“ коренима.¹³²⁷ Наиме, приликом разговора са југословенским колегама италијански комунисти нарочито су наглашавали своју идеју да сукоби крајње деснице и левице на Медитерану показују извесне посебности за које су сматрали да су настале под утицајем специфичних регионалних друштвених структура и политичких култура.¹³²⁸ Такође, чланови руководства италијанске партије отворено су говорили представницима југословенске партије о некадашњим блиским личним везама са појединим члановима терористичких група крајње левице, али и о личном уверењу да сличне везе постоје између шпанске и грчке партије и оних група крајње левице које су прибегавале насилним видовима отпора диктатурама крајње деснице у Шпанији и Грчкој.¹³²⁹ Након што је на XII Конгресу усвојила неколико теза против тзв. „квази-револуционарства“, управа италијанске партије наставила је да у својим јавним саопштењима осуђује идеолошки мотивисано насиље.¹³³⁰ Међутим, тек почетком осме деценије XX века чланови дирекције италијанске партије почели су сматрати неопходним да у значајан број својих јавних излагања укључе готово ритуално понављање реторичких форми које изражавају осуду деловања терористичких група крајње левице у Италији.¹³³¹

У исто време када је учесталост сукоба крајње левице и деснице у Италији постала неизбежна тема приликом сусрета југословенских комуниста са италијанским колегама, у Грчкој је дошло до проширивања репресивних политика војне диктатуре према политичким неистомишљеницима, као и до радикализације ставова идеолошки разноврсних и често недовољно повезаних група покрета отпора.¹³³² Након што су током 1971. и 1972. године ухапшени многи чланови новог руководства грчке партије у земљи, остатак управе унутрашње партије одредио је нове партијске политике које су за циљ имале зближавање са различитим групама покрета отпора, чак и под цену одлагања даљих промена партијске идеологије.¹³³³ Супротно ставовима италијанских комуниста, представници унутрашње грчке партије сматрали су етички оправданим насилне конфронтације чланова своје партије и осталих група на грчкој левици са групама крајње деснице, али и са представницима државних безбедносних институција док год су се исте институције налазиле под контролом војне диктатуре.¹³³⁴ Ипак, грчки комунисти у земљи инсистирали су на истицању јасних дистинкција између насилног отпора „пуковничком режиму“ и терористичких акција појединих група крајње левице које су угрожавале безбедност цивила који нису били чланови оних група крајње деснице које су подржавале војну диктатуру.¹³³⁵ Приликом сусрета са представницима југословенске партије грчки комунисти у земљи отворено су тражили да партијске и државне институције у СФР Југославији упуте помоћ у оружју, новцу и медицинском материјалу грчким комунистима који

¹³²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, Посета делегације СКЈ Италији, извештаји о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-445-458, Материјали о КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ.

¹³²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹³²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића са А. Косутом представником ЦК КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем.

¹³³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XIII Конгреса о универзитетским покретима и Новој левици.

¹³³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, Извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-445-458, Материјали о КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-460-500, Материјали о КПИ.

¹³³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње КПГ о стању у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-725, Писма ПБ ЦК КП Грчке о ситуацији у логорима на Јури и Леросу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, О унутрашњој КПГ.

¹³³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-821-822, О хапшењу и држању ухапшених Парцалидаса и Дракопулоса, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-820-840, Информације о разговорима које је Ј. Солдић водио са представницима унутрашње КПГ.

¹³³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-827, Материјали о Бироу КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-823, Информације о сукобима у унутрашњим структурама КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-825-836, О ситуацији у Грчкој.

¹³³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-840, Стенографске белешке разговора одржаних на састанцима делегација СКЈ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-832-838, Извештаји о серији разговора обављених са представницима КПГ.

су учествовали у дејствима грчких покрета отпора.¹³³⁶ Интересантно је да су аутори извештаја који су циркулисали унутар југословенске партије неретко веома отворено говорили о намерама југословенских комуниста да грчким покретима отпора доставе помоћ путем неформалних контаката који не би нужно имплицирали умешаност државних структура СФР Југославије у случају да постану познати јавности.¹³³⁷ Са друге стране, групе покрета отпора блиске грчкој партији у земљи очекивале су да ће их поседовање оружја и материјалних средстава довести у повољнији положај током преговора о сарадњи са другим групама покрета отпора.¹³³⁸

Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе приметили су да у исто време када су сукоби крајње левице и деснице у Грчкој постали значајно чешћа појава долази и до заостравања подела различитих група грчких покрета отпора, а нарочито оних подела које су биле одређене ранијим неслагањима спољашње и унутрашње грчке партије.¹³³⁹ Након неуспеха грчких комуниста у емиграцији да преузму контролу над партијским телима унутрашње грчке партије путем избора за чланове локалних одбора, представници Колијанисове струје почели су да уз помоћ совјетске и бугарске партије проширују свој утицај међу члановима покрета отпора у Грчкој.¹³⁴⁰ Један од најважнијих чинилаца у процесима зближавања грчких комуниста у земљи са Савезом комуниста Југославије током прве половине седамдесетих година XX века представља управо формирање нове политике Бироа грчке партије у земљи према покретима отпора.¹³⁴¹ Руководство грчке партије у земљи покушало је да својим утицајем спречи да групе грчких комуниста у покрету отпора буду увучене у сукобе са Колијанисовим присталицама, као и да посредује у процесима зближавања и развоја сарадње различитих група покрета отпора.¹³⁴² Напори управе грчке партије у земљи да уједини што већи број сукобљених фракција покрета отпора наишли су на нарочито срдачну подршку Савеза комуниста Југославије.¹³⁴³ Белешке разговора вођених током сусрета југословенских и грчких комуниста показују да представници две партије више нису размењивали опширне критике идеологије Колијанисове струје у оној мери у којој су се бавили утицајем Колијанисове групе на стварање нових подела у грчким покретима отпора.¹³⁴⁴ Извештаји партијских тела Савза комуниста Југославије током последњих година владавине војне диктатуре у Грчкој све чешће су наглашавали став да дејства грчких комуниста на плану организације покрета отпора треба поставити као примарни критеријум приликом одређивања

¹³³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-811, Информације о разговорима са представницима КПГ и тражењу КПГ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-808-856, О тражењима КПГ након хапшења водећих чланова партије.

¹³³⁷ Интересантно је да су партијска тела Савеза комуниста и државне институције СФР Југославије један део финансијске помоћи, али и наоружања, достављали групама грчких комуниста које су учествовале у покретима отпора у Грчкој управо преко синдикалних организација ССРНЈ. Југословенски синдикати који су имали развијену сарадњу са грчким синдикатима били су у позицији да организују достављање различитих врста средстава грчким покретима отпора без бојазни да ће, уколико буду откривене, пошиљке помоћи нужно имплицирати умешаност партијских тела СКЈ и државних служби СФРЈ (АЈ, ССРНЈ, Међународна сарадња).

¹³³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-805-840, Разговори са представницима унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-811, Информације о разговорима са представницима КПГ и тражењу КПГ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-808-856, О тражењима КПГ након хапшења водећих чланова партије.

¹³³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, Извештај о односима у руководству КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ.

¹³⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

¹³⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, Извештај о односима у руководству КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О боравку делегације унутрашње КПГ у Београду.

¹³⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-832-838, Извештаји о серији разговора обављених са представницима КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-820-840, Информације о разговорима које је Ј. Солдић водио са представницима унутрашње КПГ.

¹³⁴³ 507-IX, 33/I-840, Информације о ситуацији у Грчкој и активностима Бироа унутрашње КПГ.

¹³⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-832-838, Извештаји о серији разговора обављених са представницима КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-820-840, Информације о разговорима које је Ј. Солдић водио са представницима унутрашње КПГ.

партијских политика Савеза комуниста Југославије према подељеним струјама грчке партије.¹³⁴⁵

Након што је пораст популарности нових и неретко, веома радикалних алтернатива идеологијама комунистичких партија на европској левици постао очигледан почетком седамдесетих година, поједини марксистички теоретичари из редова италијанске партије означили су одређивање партијских ставова о новим политичким покретима као „*питање нове деценије*“.¹³⁴⁶ Док су комунистичке партије Европе покушавале да одреде партијске политике према новим супарницима или пак савезницима на крајњој левици, на све комплекснијој и веома променљивој политичкој сцени већине земаља Западне Европе појавили су се нови покрети крајње деснице.¹³⁴⁷ Попут својих идеолошких противника на крајњој левици, нови покрети крајње деснице показивали су значајне разлике у својим идеологијама, начинима организације и често веома неформално одређеним политичким циљевима својих активности.¹³⁴⁸ Последице, приликом сусрета представника југословенске партије и других комунистичких партија Европе вођене су опширне дискусије о могућим начинима категоризације, али и потенцијалним узроцима настанка нових покрета крајње деснице.¹³⁴⁹ Примера ради, чланови руководства италијанске партије уобичајено су завршавали своја излагања о друштвеној стварности у Италији изразима жаљења што не познају чак ни одговарајуће појмове из политичке и друштвене теорије којима би артикулисали своје доживљаје идеологија нових организација крајње деснице и левице.¹³⁵⁰

Интересантно је да су током разговора са представницима Савеза комуниста Југославије италијански и шпански комунисти повезивали настанак нових покрета крајње деснице са претпостављеним успоном национализма у државама Западне Европе.¹³⁵¹ Италијански комунисти проценили су да пораст популарности националих идеологија у Европи представља извесну врсту реакције појединих друштвених група на догађаје из 1968. и 1969. године.¹³⁵² Са друге стране, представници француске партије током дискусија са италијанским и југословенским комунистима понудили су идеју о успону национализма у Француској као потенцијално објашњење наглог повећања јавне подршке националним алтернативама деголизму, али су као идеолошку одредницу заједничку свим новим покретима крајње деснице у Француској одредили анти-имиграцијску агенду.¹³⁵³ Супротно француским и италијанским колегама, грчки комунисти у земљи не само да су подстицали сарадњу покрета отпора са свим политичким организацијама и покретима деснице који нису подржавали војну диктатуру, већ су у својим званичним саопштењима нарочито наглашавали да грчка партија у земљи „*никада неће напустити своју националну оријентацију*“.¹³⁵⁴ Чак су и чланови Одељења за међународне односе на послетку закључили да је успон крајње деснице у Европи

¹³⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-843, Информације о актуелној ситуацији у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-850, Информације о контактима са представницима КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-845, О питањима сарадње са КПГ.

¹³⁴⁶ Италијански комунисти у више наврата говорили су југословенским колегама о „*стању неверице и шока*“ у коме се наша управа италијанске партије када је постало јасно да новонастале организације крајње левице више не чине само „*студенти и нови левичари*“ о којима су представници две партије разговарали током својих сусрета за време демонстрација 1968. године (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440).

¹³⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, Извештаји о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-445-458, Материјали о КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ.

¹³⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹³⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори са члановима руководства КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-427-450, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, О политичкој ситуацији у Италији.

¹³⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке разговора са члановима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем.

¹³⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-157, Стенографске белешке разговора представника СКЈ и КП Шпаније.

¹³⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји и разговори са члановима КПИ о политичкој ситуацији у Италији.

¹³⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245-275, Анализа припремних материјала за XIX и XX конгрес КП Француске.

¹³⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, Извештаји о односима у руководству КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740-765 Информације о Бироу КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-832-838, Извештаји о разговорима са представницима КПГ.

превише јединствен и комплексан феномен да би се могао одредити као само једна од последица наглог пораста интересовања за нове погледе на стара „национална питања“ и нове интерпретације традиционализма које су се појавиле у епилогу бурних догађаја са краја претходне деценије.¹³⁵⁵

У исто време када је Одељење за међународне односе и везе достављало Централном Комитету извештаје који су говорили о комплексности националних идеологија у Европи и утицају регионалних посебности на њихову дугу историјску еволуцију, идеолошке комисије Савеза комуниста Југославије одредиле су национализам као један од универзалних узрока структуралних проблема југословенског друштвено-политичког система.¹³⁵⁶ Стенографске белешке седница идеолошких комисија показују да се у излагањима руководећих чланова југословенске партије од средине шездесетих година интензивно говорило о претпостављеном процесу¹³⁵⁷ успона национализма у СФР Југославији.¹³⁵⁸ Непосредно након што је централистичка струја у Савезу комуниста Југославије изгубила утицај у епилогу догађаја који су претходили Брионском пленуму 1966. године, чланови републичких и савезних комисија за идеолошка питања приметили су да је процес проширивања агенде реформистичке струје у партији и критички настројених група на универзитетима праћен истовременом појавом различитих националних покрета за које се сумњало да уживају подршку извесних група у партији.¹³⁵⁹ Када су 1967. и 1968. године у СР Хрватској и на Косову отпочеле побуне различитих група које су партијска тела Савеза комуниста означавала као националистичке, чланови идеолошких комисија одредили су национализам као примарну претњу опстанку не само партијске идеологије и политичко-економског система, већ и „*читавог друштва СФР Југославије*“.¹³⁶⁰ Интересантно је да су током разговора са италијанским и шпанским комунистима представници Савеза комуниста често говорили да у СФР Југославији нема примера нових покрета крајње левице и деснице, али да се југословенска партија истовремено налази у стању непрестаног сукоба са „*старим непријатељима*“ који су се прилагодили новим друштвеним околностима.¹³⁶¹

Идеја о сталном присуству „старих идеолошких противника“ појављивала се у веома променљивим формама и контекстима током различитих излагања представника југословенске партије приликом сусрета са члановима руководства комунистичких партија Европе.¹³⁶² Југословенски комунисти прилагођавали су наведене форме и контексте потребама упоређивања друштвених и политичких прилика у СФР Југославији и земљама Западне Европе, а временом и променама у партијској структури и идеологији Савеза комуниста Југославије.¹³⁶³ Интересантно је да су представници југословенске партије, током расправа са италијанским комунистима о новим феноменима идеолошких сукоба 1971. и 1972. године, упоредили терористичке акције група крајње деснице у Италији са деловањем југословенске

¹³⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

¹³⁵⁶ Архив Југославије, фонд Централног Комитета Савеза комуниста Југославије, Идеолошка комисија (VIII), у даљем тексту АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка Комисија, II/2-b-(244-252).

¹³⁵⁷ Интересантно је да стенографске белешке седница идеолошких комисија ЦК СКС годинама пре избијања демонстрација на Косову, у Хрватској и у Београду (1967-1969) говоре о успону национализма на територији СР Србије и других савезних република. Међутим, чланови идеолошких комисија ЦК СКС углавном нису наводили изворе на основу којих су формирали своје тезе, а о успон национализма више пута су означили као „опште познату чињеницу“, коју стога није ни потребно доказивати (АС, СКС, 121, 144).

¹³⁵⁸ АС, СКС, 121-1964-1968, Комисија за идејне проблеме и идеолошки рад, припремне тезе за V Конгрес СКС.

¹³⁵⁹ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹³⁶⁰ АС, СКС, 121-1964-1968, Комисија за идејне проблеме и идеолошки рад, тезе о проблемима демократизације.

¹³⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-157, Разговори са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Разговори са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем.

¹³⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, Разговори са представницима КПФ и КПИ.

¹³⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом, АЈ,СКЈ,507-IX,48/I-392-426, Белешке разговора са члановима КПИ, АЈ,СКЈ,507-IX,48/I-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем.

емиграције.¹³⁶⁴ Међутим, недуго потом југословенски комунисти говорили су италијанским колегама о сличностима нових покрета на крајњој левици са којима је италијанска партија била у сукобу и различитих група које су критиковале партијске политике Савеза комуниста у СФР Југославији.¹³⁶⁵ Притом, представници југословенске партије током наведених разговора веома ретко су говорили о постојању дистинкција како у погледу друштвеног и политичког деловања тако и у развоју оних ставова различитих група крајње левике у СФР Југославији и Италији које су италијански комунисти означили као „нове идеологије“, а представници југословенске партије као старе критике партијске идеологије Савеза комуниста Југославије које се поново појављују у новим формама.¹³⁶⁶

Непосредно након смене оних републичких руководстава Савеза комуниста Србије и Хрватске која су доцније означена као „либерална крила“ 1971. и 1972. године, представници југословенске партије говорили су италијанским комунистима о личном уверењу да тзв. „лева опозиција“ идеологији југословенске партије долази готово искључиво из редова бившег партијског чланства или пак универзитетских група некада блиских партијској идеологији Савеза комуниста Југославије.¹³⁶⁷ Суочавајући се са недостатком познатих појмова којима би описали идеологије нових група крајње левике са чијим су се ставовима ближе упознали тек током студентских побуна у Београду и Загребу крајем претходне деценије, чланови идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије почетком седамдесетих година почели су поново користити старе термине као што су *ђиласовци*, *ранковићевци* или пак *бољшевици* којима су уобичајено означавали дисиденте током ранијих времена.¹³⁶⁸ Док су чак и аутори извештаја службе државне безбедности након студентских побуна 1968. године престали да означавају студентске групе које су захтевале реформе економског и политичког система као озбиљну претњу јавној безбедности у СФР Југославији, три године доцније представници југословенске партије током сусрета са италијанским комунистима упоредили су наведене групе са терористичким организацијама крајње левике у Италији.¹³⁶⁹ Дакле, након смене реформистичких републичких руководстава Савеза комуниста Србије и Хрватске почетком седамдесетих година, реторика појединих чланова југословенске партије почела је поистовећивати студентске групе крајње левике у СФРЈ са групама крајње деснице у емиграцији, на сличан начин на који су италијански комунисти поистовећивали оне организације крајње левике и деснице у Италији за које су веровали да узимају учешћа у новим облицима идеолошки мотивисаног тероризма.¹³⁷⁰

Тешко је одговорити на питање да ли су, и у којој мери, друштвени и политички феномени са којима се већина европских земаља суочавала почетком седамдесетих година имали утицаја на процесе формирања нове друштвене и политичке стварност у СФР Југославији. Примера ради, Броз и чланови Председништва СКЈ у више наврата су наглашавали став да глобална идеолошка кретања немају великог утицаја на развој политичке мисли разноврсних група које су узеле учешћа у побунама и последичним сукобима који су се

¹³⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Италији и СФР Југославији.

¹³⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији.

¹³⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Италији и СФР Југославији.

¹³⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији.

¹³⁶⁸ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹³⁶⁹ АС, БИА, XIII-1-8, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији.

¹³⁷⁰ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

дешавали у различитим крајевима СФР Југославије.¹³⁷¹ Белешке излагања на седницама како савезних, тако и републичких комисија које су се бавиле идеолошким питањима показују да су партијска тела Савеза комуниста веома опширно анализирали нове идеологије крајње левице и деснице које су окупирале пажњу италијанских и француских комуниста. Међутим, закључци седница идеолошких комисија сведоче да су оне појаве које су означене као разноврсни и комплексни проблеми југословенске друштвене и политичке реалности на послетку ипак одређиване као непосредне последице локалних посебности историјског развоја друштвених структура у СФР Југославији.¹³⁷² Са друге стране, служба државне безбедности истовремено је улагала велике напоре да установи претпостављено „страно порекло“ многих нових идеја на које су аутори извештаја безбедносне службе наилазили током процеса надзирања различитих група како десне, тако и леве идеолошке провенијенције.¹³⁷³ На послетку, чланови Одељења за међународне односе налазили су да је упоређивања догађаја и поистовећивање нових политичких и друштвених феномена у СФР Југославији и Европи препоручљива конверзацијска стратегија у приликама сусрета представника југословенске партије са италијанским и шпанским комунистима. Упркос томе, извештаји Одељења за међународне односе почетком седамдесетих година XX века често су говорили о уоченим сличностима историјских процеса који су обликовали различите друштвене и политичке стварности СФР Југославије и земаља Западне Европе током претходне две деценије.¹³⁷⁴

Промене партијских политика и кадрова Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Француске, „историјски компромис“ италијанских комуниста

Почетком седамдесетих година XX века већина држава Западне Европе ушла је у период политичких криза које су многе касније анализе тумачиле као прве видљиве знаке неминовног доласка времена *кризе државе благостања* у Европи.¹³⁷⁵ Време које су доцнија историјска истраживања одредила као зенит проширивања социјалних политика, успона политичке моћи синдиката и смањивања друштвених неједнакости у Европи истовремено је у већини земаља Западне Европе било обележено честим смењивањем веома идеолошки разноврсних влада, појавом нових политичких покрета и заоштравањем сукоба све бројнијих и различитијих група крајње левице и деснице.¹³⁷⁶ Комунистичке партије Европе биле су приморане да одреде званичне партијске ставове о многим феноменима „новог времена“ који су према сведочењима италијанских и француских комуниста постајали све значајнији део колективног доживљаја нове друштвене и политичке стварности.¹³⁷⁷ Истовремено, сукоби реформистичких и конзервативних струја комунистичких партија Европе који су почели

¹³⁷¹ Музеј Историје Југославије, интернет портал (званични youtube канал музеја), Обраћање Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968. године (<https://www.youtube.com/watch?v=Nne2feNUEu8>), АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

¹³⁷² АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

¹³⁷³ АС, БИА, XIII-1-8, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

¹³⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, Извештаји Одељења за Међународне односе и везе о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и Француској.

¹³⁷⁵ B. Dianda, *A History of the Seventies*, (Malaga: Vernon Press, 2006), 91-125, M. Moran, „Crises of the Welfare State”, *British Journal of Political Science*, 3 (2009) 393-414, A.Mierzejewski, *The Party’s Over – The End of the Welfare State Boom in Western Europe*, (Washington DC: Lexington Books, 2020), R.Boyer, *Is There a Welfare State Crises? A Comparative Study of the French Social Policies*, (Geneva: International Labour Office, 2002), 16-21.

¹³⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹³⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

крајем претходне деценије улазили су у нову фазу која је била обележена сменама партијских кадрова и променама партијских политика.¹³⁷⁸

Прилагођавање политичке праксе италијанске партије променама партијске идеологије које су усвојене на XII Конгресу италијанских комуниста подстакло је реформистичке струје других комунистичких партија да одлучније наступају са захтевима за прилагођавањем политика својих партија потребама које су наметале нове друштвене околности.¹³⁷⁹ Процеси одређивања компромисних политика италијанских комуниста према владама левог центра, цркви, новим политичким покретима и конкурентским партијама имали су пресудног утицаја на даљи развој старих сукоба у француској партији.¹³⁸⁰ Реформистичка струја француских комуниста сматрала је да ће сталном агитацијом за постепену промену политичке праксе француске партије допринети да на послетку дође и до промене партијске идеологије.¹³⁸¹ Промене партијских политика италијанске и француске партије биле су углавном веома афирмативно оцењене од стране партијских тела југословенске партије јер се сматрало да ће наведене промене условити наставак започетих процеса зближавања између југословенских, италијанских и француских комуниста.¹³⁸² Такође, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе су да ће одређивање нових политичких пракси италијанских и француских комуниста побољшати односе италијанске и француске партије са другим политичким партијама Европе са којима је руководство Савеза комуниста Југославије већ имало блиске односе или пак планирало да прошири сарадњу посредством италијанских и француских комуниста.¹³⁸³

Са друге стране, дуги процеси промене партијских политика Савеза комуниста Југославије у првој половини седамдесетих година XX века прошли су готово потпуно незапажено од стране руководства италијанске и француске партије.¹³⁸⁴ Тек су се дугорочне последице промена кроз које је пролазила југословенска партија у време када су италијански и француски комунисти покушавали да реформишу политике својих партија имале утицаја на даљи развој односа Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Европе.¹³⁸⁵ Југословенска партија почетком седамдесетих година значајно је проширила политике пружања финансијске помоћи италијанској, шпанској и грчкој партији, док су раније покренути процеси зближавања Савеза комуниста Југославије са наведеним комунистичким партијама резултовали настанком нових пројеката о проширивању сарадње југословенских комуниста и њихових европских колега, упркос променама партијских политика и кадрова југословенске партије.¹³⁸⁶ Последично, руководства италијанске, шпанске и грчке партије нису показивала превише ентузијазма да промовишу критику чак ни оних политика Савеза комуниста Југославије које се нису биле комплементарне идејном смеру развоја партијских политика оних комунистичких партија Европе чију је одлуке о натавку промена партијских

¹³⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Извештаји о разговорима са француским комунистима, конгресу КП Француске и разговорима вођеним са представницима других комунистичких партија.

¹³⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Информације о променама у француском друштву, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије.

¹³⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹³⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250-251, Извештаји о развоју политика и ставова Комунистичке Партије Француске.

¹³⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

¹³⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Извештаји о разговорима са француским комунистима, конгресу КП Француске и разговорима вођеним са представницима других комунистичких партија.

¹³⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Италији и СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250-310, Информације о значајним ставовима КП Француске.

¹³⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

¹³⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Извештаји о развоју односа Савеза комуниста Југославије и КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227-260, Информације о питањима развоја сарадње Савеза комуниста са КП Француске.

идеологија југословенска партија истовремено подржавала.¹³⁸⁷ Такође, један од многобројних фактора који су могли утицати да већина комунистичких партија Европе не покаже нарочито интересовање за унутрашње реформе југословенске партије потенцијално је била веома мала брзина постепених промена политика Савеза комуниста Југославије, које су се често чиниле неприметним и самим члановима идеолошких комисија југословенских комуниста.¹³⁸⁸

Интересантно је да се већ након студентских побуна 1968. године поједини чланови идеолошких комисија југословенске партије нису слагали са доминантним ставом већине својих колега да ће партија ограничити побуне заузимањем толерантног и инклузивног става према агенди студентског покрета и покушајима да понуди решења за проблеме истакнуте у студентским захтевима у оквирима надлежности партијских тела и започетих реформи партијских политика.¹³⁸⁹ Тек нешто доцније, крајем 1969. и почетком 1970. године, партијска штампа француске партије писала је о текстовима Едварда Кардеља и других марксистичких теоретичара из редова партијског чланства југословенске партије који су сматрали неопходним одржање тренутних бирократских структура Савеза комуниста, али и начина рада државних институција СФР Југославије.¹³⁹⁰ Са друге стране, након побуна оних група које су идеолошке комисије Савеза комуниста Југославије означиле као „националистичке“, чланови различитих партијских структура сматрали су потребним да партија заузме чвршћи став према свим критичарима партијске идеологије.¹³⁹¹ Институције службе државне безбедности током 1971. и 1972. године почеле су се у значајно већој мери бавити истраживањем претпостављене везе између југословенске емиграције и универзитетских покрета него што је то био случај када су пратиле рад различитих група студентског покрета 1968. и 1969. године.¹³⁹² Такође, почетком седамдесетих година XX века аутори извештаја службе државне безбедности почињу све одлучније да предлажу заштравање мера надзирања студентских група, повећање броја привођења и саслушавања осумњичених за одржавање веза са студентима из иностранства, али и спровођење или пак поновно покретање значајног броја кривичних поступака.¹³⁹³ Сами чланови органа државне безбедности сведочили су о веома бруталним методама испитивања сада већ одавно бивших студената, а појединим лицима судило се због кривичних дела попут вређања партијских институција или личности Јосипа Броза Тита у приватним разговорима чак и више година након што су наведена дела наводно извршена.¹³⁹⁴

Заштравање односа државних институција СФР Југославије према отвореним или пак потенцијалним критичарима политичког и економског система дешавало се у исто време када је почињао дуг процес промене партијских политика Савеза комуниста Југославије.¹³⁹⁵ Међутим, белешке са седница републичких и савезних идеолошких комисија такође показују да су се чланови наведених тела почели значајно смањивати простор који су тезе о неопходности наставка процеса реформи југословенског социјалистичког модела и унапређивања система самоуправљања заузимале у њиховим излагањима.¹³⁹⁶ Уместо тога,

¹³⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у Италији и Француској на догађаје у СФРЈ.

¹³⁸⁸ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

¹³⁸⁹ АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка Комисија, II/2-b-(244-252), Материјали о раду идеолошке комисије ЦК 1969-1972.

¹³⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

¹³⁹¹ АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка Комисија, II/2-b-(244-252), Материјали о раду идеолошке комисије ЦК 1969-1972.

¹³⁹² АС, БИА, XIII-6, О потенцијалним страним идеолошким утицајима на студенте, АС, БИА, XIII-7, О случајевима студената осумњичених за кривична дела и кривичним процесима.

¹³⁹³ АС, БИА, XIII-1-8, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду.

¹³⁹⁴ АС, БИА, XIII-7, Случај Мијановић Љиљане, случај Владимира Мијановића, случај Занка Микића, случај Удовички Данила, случај Милана Николића.

¹³⁹⁵ До које мере је процес промене партијских политика СКЈ и државних политика СФРЈ био постепен и суптилан сведочи и чињеница да су италијански комунисти показали интересовање за догађаје у СФР Југославији тек након смене професора Филозофског факултета у Београду (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518).

¹³⁹⁶ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

након смене тзв. „либералних“ крила партије, односно републичких руководства Савеза комуниста Србије и Хрватске, идеолошке комисије југословенске партије почеле су креирати предлоге оних партијских политика које су одређивале начине на које се партија може супротставити разноврсним претпостављеним делатностима својих „многобројних унутрашњих и спољашњих непријатеља“.¹³⁹⁷ Такође, наведена партијска тела савеза комуниста радила су и на одређивању идеолошких оквира нових државних политика СФР Југославије, односно, према речима самих чланова идеолошких комисија, „на припреми новог устава СФРЈ“, који је на послетку усвојен 1974. године.¹³⁹⁸ Интересантно је да непосредно након смене руководства Савеза комуниста Србије 1972. године престаје са радом Комисија за активности СКС на даљој демократизацији друштвено-политичког живота, а уместо ње се успоставља Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.¹³⁹⁹ Дакле, процес промене партијских политика Савеза комуниста Југославије започео је сменама оних руководећих партијских кадрова чији су ставови били блиски реформистичким струјама у партији, и на самом почетку овог процеса није дошло до одређивања нових партијских политика у оној мери у којој је дошло до напуштања старих.¹⁴⁰⁰

Док постепене и неретко недовољно формално одређене промене политика Савеза комуниста Југославије нису привукле велику пажњу савременика из редова комунистичких партија Европе, наизглед брзе и увек јасно дефинисане промене политичке праксе италијанске партије постале су једна од најпрепознатљивијих тема разматраних приликом сусрета представника партија Међународног радничког покрета.¹⁴⁰¹ Убрзо након XII Конгреса италијанских комуниста и сукоба италијанске са совјетском партијом, руководство италијанске партије почело је разматрати начине прилагођавања партијских политика принципима нове партијске идеологије.¹⁴⁰² Друштвене промене, честе политичке кризе и манифестације феномена везаних за појаву нових покрета крајње левице и деснице у Италији почетком седамдесетих година XX века навеле су многе италијанске комунисте да захтевају радикалне промене политичке праксе италијанске партије.¹⁴⁰³ Међутим, стенографске белешке разговора чланова руководства италијанске партије са представницима Савеза комуниста Југославије показују да је партијска управа планирала да прилагоди начин рада партијских институција потребама које су наметале нове друштвене и политичке околности, али и да потврди и прошири оквири политичке праксе одређене принципима *италијанског пута* у социјализам.¹⁴⁰⁴ Аутори извештаја Одељења за међународне односе закључили су да промене партијских политика нису биле само последица суочавања италијанске партије са феноменима „новог времена“, већ уједно и начин допуне теза о будућим циљевима друштвеног и политичког рада италијанских комуниста усвојених на XII Конгресу.¹⁴⁰⁵ Дакле, процес одређивања нових партијских политика представљао је наставак дугог и комплексног процеса промене партијске идеологије Комунистичке Партије Италије.¹⁴⁰⁶

Процес промене партијске идеологије италијанске партије формално је ушао у нову фазу усвајањем веома разноврсног скупа нових партијских политика током 1972. и 1973. године које су доцније од стране чланова италијанске партије означене као *историјски*

¹³⁹⁷ АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка Комисија, П/2-b-(244-252), Материјали о раду идеолошке комисије ЦК 1969-1972.

¹³⁹⁸ АС, СКС, 144, 1972-1974, Стенографске белешке седница комисије за идејни рад и идеолошко образовање.

¹³⁹⁹ АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

¹⁴⁰⁰ АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка Комисија, П/2-b-(244-252), Материјали о раду идеолошке комисије ЦК 1969-1972.

¹⁴⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке разговора са члановима КПИ.

¹⁴⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-490-525, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

¹⁴⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

¹⁴⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-501-513, Извештаји о друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁴⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-427 Значајни ставови КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Тезе КПИ за XII Конгрес.

компромис.¹⁴⁰⁷ Међутим, сам термин „историјски компромис“ потиче од наслова само једног од многих нацрта Берлингуерових предлога о развоју сарадње италијанских комуниста са владајућом демократско-хришћанском партијом, који је генерални секретар комунистичке партије објавио у партијском листу *Rinascita* 1973. године, и који је привукао велику пажњу италијанске и глобалне јавности јер је наишао на веома срдачну подршку Алда Мора.¹⁴⁰⁸ Интересантно је да Берлингуер овом приликом наводи скорашње догађаје који су пратили пад Аљендеове администрације у Чилеу као повод за проширивање сарадње италијанских комуниста и демохришћана у циљу ограничавања процеса продубљивања блоковских подела у регионима географски блиским Италији, али и утицаја Сједињених Америчких Држава у земљама Западне Европе.¹⁴⁰⁹ Ипак, Берлингуерови предлози о зближавању комунистичке и демократско-хришћанске партије наишли су на оштре критике различитих струја демохришћана, социјалистичке партије и већег дела партија на италијанској левици, тако да се на послетку сам термин „историјски компромис“ показао као најдуготрајније наслеђе оних Берлингуерових и Морових планова који су настали 1973. године.¹⁴¹⁰ Доцније су италијански комунисти заједно са југословенским, француским и шпанским колегама под одређењима појма *историјског компромиса* подразумевали читав низ реформи политика италијанске партије, принципијалне смернице нове политичке праксе и, на послетку, смер даљих промена партијске идеологије италијанске партије.¹⁴¹¹

Стенографске белешке разговора италијанских и југословенских комуниста показују да су представници две партије у контексту промене политичке праксе италијанских комуниста користили термин *историјски компромис* да означе оне нове политике италијанске партије којима је одређено држање италијанских комуниста према социјалистима, цркви и новим покретима крајње левнице.¹⁴¹² Како су покушаји италијанских комуниста да развију ближу сарадњу са демохришћанима готово редовно наилазили на многобројне препреке, руководство италијанске партије одлучило је да започне промене партијских политика усвајањем планова о зближавању са социјалистичком партијом, чије је руководство уједно представљало и најодлучнију опозицију сарадњи италијанских комуниста са владама левог центра.¹⁴¹³ Због тога је руководство италијанске партије покренуло више иницијатива у циљу проширивања сарадње са социјалистичком партијом, као и преговоре о могућности обнове комунистичко-социјалистичке коалиције из времена „црвеног пролећа“ Европе, а уколико наведено не буде могуће, онда барем о формирању коалиције на нивоу локалних општина.¹⁴¹⁴ Иако италијански комунисти развоју односа са другим партијама на италијанској крајњој левици нису посветили ни приближно толико пажње као обнови сарадње са социјалистима, италијанска партија одредила је као своје „природне савезнике“ све оне нове партије и покрете левнице чија се идеологија може оценити као прогресивна из перспективе оних вредности италијанске партије

¹⁴⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

¹⁴⁰⁸ E. Bernardi, „Aldo Moro and Enrico Berlinguer“, *The Oxford Handbook on Italian politics*, Ed. by G. Pisquino and E. Jones, 2015, R. Meade, *Red Brigades: Story of Italian Terrorism* (London: Palgrave Macmillan, 1990), A. Versori, „Italian European Policy“, *UNISCI Discussion Papers*, (Madrid: University Complutens de Madrid), 41-64.

¹⁴⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁴¹⁰ Архив Југославије, фонд Савеза социјалистичког радног народа Југославије, Комисија за међународну сарадњу, Извештаји о односима и сарадњи са политичким партијама и покретима у Италији (демохришћанска, социјалистичка, комунистичка партија), у даљем тексту АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња.

¹⁴¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о ситуацији у Италији и активностима КП Италије.

¹⁴¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

¹⁴¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Извештаји о друштвеној ситуацији у Италији.

које су наведене у тезама XII Конгреса.¹⁴¹⁵ Са друге стране, руководство италијанске партије усвојило је одлуке којима се забрањује италијанским комунистима да одржавају везе са насилним групама и покретима крајње левце, док је као веома пожељну делатност одредило сарадњу италијанских комуниста са владама левог центра у њиховим напорима да сузбију терористичке акције организација крајње левце у Италији.¹⁴¹⁶

Веома значајну препрека остваривању сарадње италијанских комуниста и демохришћана представљало је и одсуство званичних односа италијанске партије са институцијама католичке цркве у Италији.¹⁴¹⁷ Ипак, питање одређивања инклузивних политика италијанске партије према хришћанским верницима и нарочито, према католичком клеру левих идеолошких провенијенција било је покренуто у расправама италијанских комуниста годинама пре XII конгреса, док су Берлингуер и његови сарадници јавно истицали своје идеје о сличностима хришћанских и марксистичких вредности још четрдесетих година XX века.¹⁴¹⁸ Дакле, иницијативе које су италијански комунисти покренули у циљу успостављања сарадње са организацијама католичке цркве нису биле мотивисане само политичким интересом зближавања са Косигином и Моровом струјом демохришћана, већ такође представљају и радикалне промене политичке праксе италијанских комуниста условљене дугим процесима промене партијске идеологије Комунистичке Партије Италије.¹⁴¹⁹ Интересантно је да се већ средином седамдесетих година XX века, односно убрзо након успостављања формалне комуникације између руководства италијанске партије и институција католичке цркве појављују први научни радови који се баве феноменом масовног учешћа италијанских комуниста у верским обредима.¹⁴²⁰ Зближавање италијанске партије са црквом покренуло је низ оштрих расправа међу комунистичким и социјалистичким партијама Европе, нарочито након што су марксистички теоретичари из редова партијског чланства комунистичких партија земаља Источног Блока одредили оне појаве које су означили као „италијански клерикализам“ као доказ да је идеологија италијанске партије напустила сферу социјалистичких идеологија.¹⁴²¹ Са друге стране, шпански и грчки комунисти у земљи изразили су отворену подршку свим новим политикама италијанске партије, док је Савез комуниста Југославије покушавао да посредује у процесу зближавања италијанских комуниста са социјалистичком партијом и католичком црквом.¹⁴²² Као и након XII Конгреса италијанских комуниста, поступци италијанске партије постали су јединствен пример „крајњих домета“ промене партијске идеологије марксистичких партија Европе.¹⁴²³ Интересантно је да су нарочито француски комунисти у покушајима да одреде оквире промена своје политичке праксе веома често поредили тренутне промене политика француске партије са изабраним праксама италијанске партије одређеним током дугог процеса промене партијских политика који су италијански комунисти означили као *историјски компромис*.¹⁴²⁴

¹⁴¹⁵ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама левце у Италији.

¹⁴¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XII Конгреса о покретима Нове левце и тзв. „квази-револуционарима“ у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-487, Информације о значајним ставовима КПИ.

¹⁴¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке разговора са члановима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем.

¹⁴¹⁸ АЈ, КПП, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-а/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Извештај о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁴¹⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама левце у Италији.

¹⁴²⁰ D. Kertzer, „Participation of Italian Communists in Catholic Rituals: Case Study”, *Scientific Study of Religion*, I (1975), 1-11, E. Carrillo, „Italian Catholic Church and Communism”, *Catholic Historical Review*, 4 (1981), 644-657.

¹⁴²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴²² АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама левце у Италији.

¹⁴²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе почетком седамдесетих година XX века писали су о почетку краја дугог процеса губљења утицаја управе француске партије на све разноврсније и независније групе чланова партијске бирократије које су се формирале током сукоба реформистичке и конзервативне струје француских комуниста.¹⁴²⁵ Након што се партијска дирекција у Паризу показала немоћном да заустави сукобе супротстављених струја француских комуниста, многи локални одбори у француским провинцијама почели су отвореније да критикују ставове партијске управе и да своје држање у политичком и друштвеном животу локалних заједница одређују са све мање обзира према смерницама које су дефинисале званичне партијске политике.¹⁴²⁶ Покушаји партијске управе да поврати ауторитет уз подршку конзервативне струје и кроз спровођење оштрих дисциплинских мера према најгласнијим критичарима партијске идеологије допринели су само даљем слабљењу утицаја партијске дирекције.¹⁴²⁷ Након што се већина комунистичких партија земаља Западне Европе определила за подршку Гародију и другим искљученим члановима Политбироа француске партије многи француски комунисти почели су отворено изражавати незадовољство што је партијско руководство изгубило престиж који је уживало међу партијама Међународног радничког покрета пре почетка Чехословачке кризе.¹⁴²⁸ Нови листови партијске штампе, који су писали све независније од политичке воље партијске управе у Паризу, почетком седамдесетих година поново су покренули питање одговорности Валдека Рошеа и његових сарадника за држање партијског руководства током догађаја у Чехословачкој 1968. године.¹⁴²⁹

Положај дирекције француске партије постао је толико тежак у епилогу наведених догађаја да су чак и чланови партијског руководства почели отворено говорити представницима Савеза комуниста Југославије о колективном стању умора, конфузије и дефетизма у коме се налазила партијска управа.¹⁴³⁰ Након више од две године неуспешних покушаја да зауставе сукобе струја француских комуниста, ограниче захтеве за аутономијом локалних партијских одбора и спрече покретање дискусије о властитој улози у сукобу комунистичких партија Европе који је претходио војној интервенцији у Чехословачкој, Валдек Роше и његови најближи сарадници донели су одлуку да се повуку са партијских функција.¹⁴³¹ Попут Сантјага Карилја у шпанској и Енрика Берлингуера у италијанској партији, Жорж Марше је преузео већи део дужности генералног секретара француске партије још пре формалног одласка старог партијског руководства у политичку пензију.¹⁴³² Ипак, процес „смене генерације“ у највишим административним круговима француске партије није текао ни приближно суптилно као што је то био случај у руководствама италијанске и шпанске партије.¹⁴³³ Жорж Марше и његови

¹⁴²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Материјали о боравку студијске делегације КП Француске у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

¹⁴²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

¹⁴²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија, изјаве Карилја о Гародију, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-236, О међународном колоквију о развоју, извештаји о Р. Гародију.

¹⁴²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Допуна материјала из маја 1969. године о развоју односа СКЈ са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КП Француске.

¹⁴³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

¹⁴³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ.

¹⁴³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Материјали о боравку студијске делегације КП Француске у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

¹⁴³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Разговори са члановима партијских руководства КПШ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-430, Закључци XII Конгреса КП Италије.

сарадници били су приморани да своје прве године на највишим партијским функцијама проведу покушавајући да поново успоставе ауторитет партијског руководства над подељеним фракцијама француских комуниста како би спречили расцеп у француској партији.¹⁴³⁴

Према информацијама које су партијска тела Савеза комуниста Југославије добила од италијанских комуниста, Марше је још пре ступања на положај генералног секретара планирао да се прихватањем компромисних промена одабраних партијских политика приближи реформистичкој струји.¹⁴³⁵ Ново руководство француске партије очекивало је да ће стицањем подршке својих најгласнијих критичара обесхрабрити оне локалне одборе, синдикална вођства и друге групе француских комуниста које су тежиле да искористе тежак положај партијске управе у Паризу како би увећале властити утицај у партији.¹⁴³⁶ Упркос чињеници да је Маршеово руководство француске партије од 1971. године почело да спроводи реформе политичке праксе француских комуниста, највећи део нових политика француске партије одређен је тек након формалног усвајања *историјског компромиса* италијанске партије 1973. године.¹⁴³⁷ Конзервативна струја француских комуниста константно је покушавала да заустави спровођење реформи, док су Марше и партијска управа тежили да ограниче утицај реформистичке струје и да спорим компромисима услове одржање подршке реформиста партијској дирекцији.¹⁴³⁸ Такође, Марше и његови сарадници проценили су да би неочекивано повећање релевантности комунистичке партије на политичкој сцени Француске могло веома повољно утицати на враћање пољуљаног поверења бирократских структура француске партије у компетентност партијског руководства.¹⁴³⁹ Аутори извештаја одељења за међународне односе проценили су да промена држања француске партије према другим партијама пружа могућност новом руководству да створи атмосферу у којој ће француски комунисти осећати да су реформе партијских политика неизбежне, а да притом неће бити речи о промени партијске идеологије.¹⁴⁴⁰ Последице, ново руководство француске партије започело је реформе партијских политика одређивањем тзв. „новог курса“ у развоју односа француских комуниста са другим политичким партијама у Француској.¹⁴⁴¹ Упркос томе што су званична одређења нове партијске политике француске партије према другим партијама и покретима подразумевала сарадњу са свим оним политичким организацијама чија се идеологија може сматрати прогресивном, француски комунисти су се у пракси показали веома селективним у избору партија са којима су покушавали да успоставе или прошире сарадњу.¹⁴⁴²

Попут италијанских комуниста, ново руководство француске партије започело је промене своје политичке праксе покретањем иницијатива у циљу проширивања сарадње са другим партијама на француској левици, у првом реду са социјалистичком партијом.¹⁴⁴³ Митеранови социјалисти, чија је популарност значајно порасла у епилогу великих побуна у

¹⁴³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку делегације КП Француске у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-283, Осврт на ставове КП Француске у вези са конференцијом КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске.

¹⁴³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Материјали о боравку студијске делегације КП Француске у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

¹⁴³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ.

¹⁴⁴¹ Упркос чињеници да се о новим политикама комунистичке партије према другим партијама са комплексног и хетерогеног политичког спектра Француске опширно расправљало на све чешћим партијским конгресима, интересантно је да су наведене политике на послетку најчешће одређиване указима партијске дирекције или пак усвајане на седницама чланова партијског Политбироа, без претходних консултација са нижим структурама партијске хијерархије КП Француске (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310).

¹⁴⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске.

¹⁴⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КП Француске.

Француској крајем претходне деценије, већ дуже времена су покушавали да се приближе француским комунистима.¹⁴⁴⁴ Припремни материјали које су партијска тела Савеза комуниста разматрала непосредно пре Митеранових посета СФР Југославији показују да су француски социјалисти већ од средине шездесетих година тежили да успоставе сарадњу са француским комунистима како би учинили нестабилнијом доминантну позицију деголиста у политичком животу Француске, која на послетку није била значајно измењена чак ни оставком самог Де Гола 1969. године.¹⁴⁴⁵ Као и Ненијеви социјалисти у Италији, француски социјалисти већ су имали развијену сарадњу са Савезом комуниста Југославије, а у ретким тренуцима зближавања југословенске и француске партије, југословенски комунисти покушавали су да посредују у процесима превазилажења сукоба комунистичке и социјалистичке партије у Француској.¹⁴⁴⁶ Нарочито су интересантни напори југословенских синдикалних организација да организују заједничке годишње одморе у СФР Југославији за представнике оних комунистичких и социјалистичких синдиката у Француској који су сарађивали са југословенским синдикатима.¹⁴⁴⁷ Ипак, односи југословенских и француских комуниста чак и након што је Маршеово руководство француске партије почело да спроводи реформе партијских политика никада нису постали ни приближно толико блиски као односи Савеза комуниста Југославије и италијанске партије.¹⁴⁴⁸

Промена партијског руководства и извесних политичких пракси француских комуниста показала се као један од кључних чинилаца који су довели до поновног покретања процеса зближавања између Савеза комуниста Југославије и француске партије.¹⁴⁴⁹ Убрзо након почетка реформи партијских политика француске партије чланови Одељења за међународне односе извештавали су о великој промени начина писања партијске штампе француских комуниста о социјалистичком моделу Савеза комуниста и дешавањима у СФР Југославији.¹⁴⁵⁰ Ново руководство француске партије понудило је извињење руководству југословенске партије због чланака посвећених критици југословенског социјалистичког модела који су објављени у листовима чије су редакције биле блиске конзервативној струји француских комуниста.¹⁴⁵¹ Истом приликом нова партијска дирекција званично је одредила своје ставове о југословенској партији као различите, али значајно ближе ставовима које су наговештавали они наративи о Савезу комуниста Југославије који су потицали из пера представника реформистичке струје.¹⁴⁵² Чланови Одељења за међународне односе и везе посветили су велики број својих извештаја насталих од 1971. до 1973. године промени наратива о СФР Југославији у партијској штампи француске партије, на послетку закључивши да је зближавање партијске дирекције са Савезом комуниста Југославије условило постепену промену доминантних ставова о југословенском социјалистичком моделу који су се могли

¹⁴⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку делегације КП Француске у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и активностима КП Француске.

¹⁴⁴⁵ АЈ, ССРНЈ, 1964-1970, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са Митерановом СП Француске.

¹⁴⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Материјали о боравку студијске делегације КП Француске у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика Комунистичке Партије Француске.

¹⁴⁴⁷ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о боравку представника комунистичких и социјалистичких синдиката Француске на годишњим одморима у СФР Југославији.

¹⁴⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске.

¹⁴⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и активностима КПФ.

¹⁴⁵⁰ Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија.

¹⁴⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку делегације КП Француске у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-283, Осврт на ставове КП Француске у вези са конференцијом КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске.

наћи на странама партијских листова блиских ставовима конзервативне струје француских комуниста.¹⁴⁵³

Такође, начин на који је почетком седамдесетих година XX века завршен сукоб југословенске и француске партије изазван догађајима који су пратили „случаја Гароди“ на послетку је у извесном смислу допринео превазилажењу много дужег сукоба југословенских и француских комуниста који је почео још након догађаја у Чехословачкој 1968. године.¹⁴⁵⁴ Како је Гароди после искључења из Политбироа француске партије почео још интензивније говорити и писати о разликама између партијских идеологија југословенске и француске партије, ново руководство француске партије предложило је југословенској партији да Жорж Марше дође у СФР Југославију 1971. године како би лично водио преговарао о могућности да Савез комуниста званично порекне одржавање веза са Гародијем.¹⁴⁵⁵ Упркос чињеници да југословенска партија на послетку није издала саопштење у коме се ограђује од Гародијевих акција у Француској, посете новог генералног секретара француске партије наставиле су се и током наредних година.¹⁴⁵⁶ Чланови руководства југословенске партије такође су почели посећивати конгресе и пленуме француских комуниста, а након превазилажења оних сукоба две партије који су били покренути због расправа у партијској штампи француских комуниста и „афере Гароди“ поново су почели и преговори о проширивању сарадње Савеза комуниста југославије и француске партије.¹⁴⁵⁷ Ипак, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе тек непосредно након усвајања *историјског компромиса* италијанских комуниста 1973. године почели су понављати процене из 1968. године да су односи југословенских и француских комуниста достигли ниво блискости након кога се може говорити о укључивању француске партије у заједничке пројекте југословенских и италијанских комуниста.¹⁴⁵⁸

Представници југословенске и италијанске партије посветили су значајан део разговора вођених приликом својих честих сусрета разматрању потенцијалних утицаја *историјског компромиса* италијанских комуниста на промене партијских политика француске партије.¹⁴⁵⁹ Такође, иако су са италијанским колегама често разговарали о друштвеним и економским променама у СФР Југославији, југословенски комунисти веома ретко су говорили о променама кадрова и политичких пракси Савеза комуниста, као и о променама унутрашњих политика југословенских влада.¹⁴⁶⁰ Процеси зближавања југословенских и италијанских комуниста почетком седамдесетих година XX довели до тренутка када су представници две партије достављали једни другима поверљиве материјале са затворених седница партијских руководства и водили дуге разговоре у којима су критиковали руководства готово свих осталих партија Међународног радничког покрета.¹⁴⁶¹ Упркос наведеном, италијански комунисти нису испољавали јасне ставове чак ни о оним индикаторима будућих промена партијске идеологије Савеза комуниста Југославије о којима су готово сигурно били

¹⁴⁵³ Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

¹⁴⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327, Извештаји о посети Рожеа Гародија у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-223-236, О „Случају Гароди“.

¹⁴⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Допуна материјала из маја 1969. године о развоју односа СКЈ са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КП Француске.

¹⁴⁵⁶ АЈ, КПП, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КПФ Жоржа Маршеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-293, Преписка СКЈ и КПФ о ставовима Жоржа Маршеа о писању листа *Комунист*.

¹⁴⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске.

¹⁴⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске.

¹⁴⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

¹⁴⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-396-525, Извештаји о развоју сарадње са КПИ и значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Италији и СФР Југославији.

информисани.¹⁴⁶² Са друге стране, промене кадрова републичких руководства и партијских политика југословенске партије нису имале непосредне последице на наставак процеса зближавања југословенских и италијанских комуниста, као ни на почетак преговора о проширивању сарадње између југословенске и француске партије. Савез комуниста Југославије наставио је пружати отворену подршку променама партијске идеологије италијанске партије и финансирати разноврсне активности италијанских комуниста, а након усвајања *историјског компромиса* италијанске партије, југословенски комунисти проширили су своје пређашње напоре да допринесу зближавању руководства италијанске партије са различитим струјама социјалистичке и демохришћанске партије које су учествовале у италијанским владама.¹⁴⁶³

Одређивање ставова комунистичких партија Европе о новој шпанској и спољашњој грчкој партији – Процеси зближавања и удаљавања комунистичких партија Европе и Комунистичке Партије Совјетског Савеза

Током прве половине седамдесетих година XX века значајан део разговора вођених током сусрета представника Савеза комуниста Југославије са члановима дирекција комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке био је готово неизоставно посвећен расправама о различитим перцепцијама политичких криза, нових друштвених и културних феномена и сукоба крајње леве и деснице у државама Западне Европе.¹⁴⁶⁴ Ипак, комплексни и променљиви односи са највећом комунистичком партијом Источне Европе и даље су представљали један од одређујућих чинилаца процеса зближавања или удаљавања југословенских комуниста и партија крајње европске леве.¹⁴⁶⁵ Док су руководства југословенске, италијанске и француске партије покушавала да прилагоде партијске политике новим историјским околностима и променама односа моћи сукобљених струја унутар партијских хијерархија, совјетска партија покушавала је да поврати свој утицај на оне комунистичке партије Западне Европе које су започеле процесе промене партијске идеологије.¹⁴⁶⁶ Почетак расцепа у шпанској партији 1973. године показао је да, упркос свим напорима Карилјевог руководства да реформише партијске политике и ранијим сукобима шпанске и совјетске партије, веома велики број шпанских комуниста и даље жели да очува блиске везе са партијама Источног Блока, али и она одређења партијске идеологије шпанских комуниста која су остала најсличнија принципима бољшевичког социјалистичког модела.¹⁴⁶⁷ Такође, интересантно је да су југословенски и италијански комунисти проценили да повећање притисака Колијанисове емиграције на грчке комунисте у земљи годинама након почетка расцепа у грчкој партији заправо показује одлучност совјетске партије да спречи или барем ограничи реформе партијских политика унутрашње грчке партије.¹⁴⁶⁸

¹⁴⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Гледања у Италији на догађаје у Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Белешке разговора са представницима КПИ о ситуацији у Југославији и Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији.

¹⁴⁶³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама леве у Италији.

¹⁴⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁴⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-447, Предлози о одржавању консултативних састанака са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ.

¹⁴⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-120, Разговор С. Доланца са С. Карилјом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-119, Разговори са С. Карилјом у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-123, Разговори са члановима руководства КПШ.

¹⁴⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-827, Материјали о Бироу КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-823, Информације о сукобима у унутрашњим структурама КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-825-836, О ситуацији у Грчкој.

Развој односа оних комунистичких партија Европе које су се одлучиле да започну процес прилагођавања својих партијских идеологија новим друштвеним и политичким околностима и совјетске партије прошао је кроз више фаза у којима су се смењивали периоди сукоба и зближавања.¹⁴⁶⁹ Након првог формалног разилажења у ставовима италијанских и шпанских комуниста и њихових совјетских колега на XII Конгресу италијанске партије и на Саветовању комунистичких партија Европе у Москви 1969. године, процеси удаљавања совјетске од италијанске и шпанске партије нису текли без великих преокрета и ни приближно једнолинијски као што би могли изгледати из перспективе доцнијих историјских времена.¹⁴⁷⁰ Такође, процеси смањивања совјетског утицаја у унутрашњим структурама шпанске и италијанске партије били су веома спори, а опстанак личне привржености многих италијанских и шпанских комуниста совјетској партији приморао је руководства италијанске и шпанске партије да веома опрезно приступају развоју односа са совјетском партијом.¹⁴⁷¹ Дуго након сукоба италијанске и шпанске са совјетском партијом који је отпочео у дугом епилогу догађаја у Чехословачкој 1968. године, италијански и нарочито, шпански комунисти још увек нису били спремни да прихвате потпуни прекид сарадње са совјетском партијом као могући исход комплексних промена у односима италијанске и шпанске партије са партијама земаља Источног Блока.¹⁴⁷²

Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да је стање одржавања сталних анимозитета са совјетском партијом и извесне мере стигматизације од стране партија Источне Европе користи италијанским комунистима у покушајима да учврсте своју нову улогу у односима партија Међународног радничког покрета.¹⁴⁷³ Ипак, југословенски комунисти такође су проценили да њихове италијанске колеге не само да у сукобима са совјетском партијом никада неће ићи до границе која би подразумевала нестанак контаката између две партије, већ ће и наставити са покушајима да унапреде односе са Совјетима у нади да ће у неодређеној будућности совјетска партија ипак формално признати већ извршене промене партијске идеологије италијанске партије.¹⁴⁷⁴ Са друге стране, шпанска партија морала је у значајно већој мери пазити да остане уздржана током својих спорова са совјетском партијом јер је велики део шпанских комуниста и даље живео у земљама Источног Блока, или пак у стању финансијске зависности од политика државних институција Совјетског Савеза.¹⁴⁷⁵ Такође, Карилџо и његови сарадници у више наврата поверили су представницима Савеза комуниста Југославије да незанемарљив број шпанских комуниста и даље одржава ближе везе са члановима партијских тела совјетске партије него са представницима институција шпанске партије.¹⁴⁷⁶ Представници југословенске партије, који су имали доста дуже историјско искуство смењивања периода сукоба и зближавања у односима са совјетском партијом, саветовали су руководства италијанске и шпанске партије да у односима са Совјетима одлучније наступају у истицању својих ставова али да истовремено обазривије

¹⁴⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁷⁰ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-452, Извештаји о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије о односима КПИ и КПСС.

¹⁴⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-95, Посета Сантјага Карилџа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-84, Белешке разговора са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Извештаји о неким значајним ставовима и развоју сарадње са КП Италије.

¹⁴⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, Извештаји о значајним ставовима и развоју сарадње са КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима Комунистичке Партије Италије.

¹⁴⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779/825, Материјали о односу СК Југославије и КП Италије према КП Грчке, информације о ставовима КПИ о односу КП Италије према Колијанисовом руководству спољашње КП Грчке.

¹⁴⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Извештаји о значајним ставовима КПИ и развоју сарадње са КП Италије.

¹⁴⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105, О помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-430, О тражењу КП Италије да прими финансијску помоћ СК Југославије.

¹⁴⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-95, Посета Сантјага Карилџа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-84, Белешке разговора са Сантјагом Карилџом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-123, Белешке разговора вођених са члановима руководства КП Шпаније.

промишљају о потенцијалним и разноврсним неформалним утицајима совјетске партије на поједине италијанске и шпанске комунисте.¹⁴⁷⁷

Са друге стране, совјетска партија константно је мењала своје политике према оним комунистичким партијама Европе које су започеле процесе промене партијских идеологија, покушавајући да допринесе очекиваном напуштању реформистичких политика италијанске, шпанске и грчке партије.¹⁴⁷⁸ Када се показало да константно смењивање срдчности и притисака неће изазвати трајнију промену ставова руководства шпанске партије, совјетска партија почела је да користи свој утицај како би оним шпанским комунистима са којима је одржавала блиску сарадњу обезбедила избор на високе функције у државним службама Совјетског Савеза, али и институцијама Међународног радничког покрета.¹⁴⁷⁹ У случају италијанских комуниста, након постепеног превазилажења сукоба и почетка процеса зближавања италијанске и совјетске партије, Совјети су тражили да италијанска партија покаже спремност извесним гестовима попут признавања легитимитета истих оних фракција других комунистичких партија које је подржавала совјетска партија.¹⁴⁸⁰ Такође, чак ни у кратким периодима дискутабилно добрих односа италијанске партије са највећом партијом Источне Европе, совјетска партија није обновила финансијске политике према италијанским комунистима, па се италијанска партија и даље морала ослањати на финансијску подршку југословенске партије ради потенцијалне реализације својих планова о организацији различитих скупова марксистичких партија Европе, какви би, између осталог, имали за циљ и подривање утицаја совјетске партије на европску левицу.¹⁴⁸¹ Истовремено, према информацијама којима су располагала партијска тела Савеза комуниста Југославије, совјетска партија повећала је давања различитих врста помоћи спољашњој грчкој партији како би Колијанисова емиграција активније наставила са притисцима на грчке комунисте у земљи, рачунајући да ће наведене акције мотивисати многе чланове грчке партије у земљи да се приближе грчкој партији у емиграцији.¹⁴⁸²

Убрзо се показало да су и грчки комунисти у земљи покушавали да избегну погоршање својих већ веома нестабилних односа са совјетском партијом, упркос томе што су били у константном сукобу са Колијанисовом партијом која је од Совјетског Савеза добијала помоћ у новцу, наоружању и поверљивим информацијама.¹⁴⁸³ Исте врсте подршке Савез комуниста Југославије пружао је грчким комунистима у земљи, док су партијска тела југословенске партије готово потпуно прекинула комуникацију са спољашњом грчком партијом.¹⁴⁸⁴ Међутим, италијански комунисти наставили су да одржавају контакте и са Колијанисовом емиграцијом, очекујући да ће очување релативно добрих односа са спољашњом грчком

¹⁴⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, Извештаји о посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-448, Извештаји о разговорима вођеним током посете делегације СКЈ Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим марксистичким партијама.

¹⁴⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима и питањима развоја сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁴⁷⁹ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105, Информације о Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир.

¹⁴⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, Материјали о односу СК Југославије и КП Италије према КП Грчке, информације о ставовима КПИ о односу КП Италије према Колијанисовом руководству спољашње КП Грчке.

¹⁴⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430, Извештаји о тражењу КП Италије да прими финансијску помоћ СК Југославије, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Пријем Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа два предлога КП Италије које је у Београду изложио Карло. Галуци.

¹⁴⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КП Грчке које је СК Југоаславије добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Стенографске белешке разговора делегација СК Југославије и унутрашње КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ.

¹⁴⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739, Извештај о односима у руководству КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О боравку делегације унутрашње КПГ у Београду.

¹⁴⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-805-840, Разговори са представницима унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-811, Информације о разговорима са представницима КПГ и тражењу КПГ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-808-856, О тражењима КП Грчке да јој СКЈ пружи помоћ након хапшења водећих чланова партије.

партијом помоћи убрзању тренутних процеса зближавања италијанске и совјетске партије.¹⁴⁸⁵ Интересантно је да руководство Савеза комуниста Југославије није критиковало држање италијанских комуниста према Колијанисовој партији, а у повременим тренуцима зближавања југословенске и совјетске партије, југословенски комунисти чак су подстицали италијанске колеге да обнављају сарадњу са Совјетима.¹⁴⁸⁶ Истовремено, аутори извештаја партијска тела југословенске партије били су веома узнемирени покушајима грчких комуниста у земљи да одустајањем од даљих реформи извесних партијских политика избегну продубљивање сукоба са групама грчких комуниста у земљи блиских Колијанису, али и са совјетском партијом.¹⁴⁸⁷ Током разговора са члановима руководства италијанске партије, представници Савеза комуниста Југославије поверили су италијанским колегама да југословенска партија подржава комплексне маневре италијанских комуниста у односима са совјетском партијом због тога што је партијска идеологија италијанске партије већ неповратно промењена, па обнова сарадње са Совјетима неће зауставити даље реформе партијских политика италијанских комуниста.¹⁴⁸⁸ У складу са наведеним, југословенска партија покушавала је да повећањем помоћи унутрашњој грчкој партији подстакне грчке комунисте у земљи да убрзају процесе реформе партијских политика, процењујући да ће тек након завршетка ових процеса трајно нестати опасност од повратка онаквог утицаја совјетске партије на унутрашње структуре грчке партије у земљи какав је био присутан пре расцепа у грчкој партији.¹⁴⁸⁹ Такође, партијске институције југословенске партије престале су да током све ређих периода зближавања шпанске и совјетске партије извештавају о потанцијалном повратку ранијег совјетског утицаја на шпанске комунисте тек након почетка расцепа у шпанској партији.¹⁴⁹⁰

Представници југословенске партије који су водили разговоре са руководством шпанске партије крајем шездесетих и почетком седамдесетих година ХХ приметили су да шпански комунисти посвећују све мање времена анализама развоја односа шпанске и совјетске партије, а да истовремено све чешће говоре о плановима политичких активности шпанске партије након очекиваног повратка партијског руководства у Шпанију.¹⁴⁹¹ Интересантно је да представници и партијска тела Савеза комуниста Југославије почињу да показују нарочито интересовање за покушаје шпанских комуниста да се приближе комунистичким партијама Источне Азије управо након што је дошло до удаљавања шпанске и совјетске партије.¹⁴⁹² Међутим, након што су Карилъо и његови сарадници проценили да је повратак партијског руководства у Шпанију готово неминован исход развоја догађаја на Пиринејском полуострву у веома блиској будућности, шпански комунисти поново су почели интензивно да обавештавају југословенске колеге о развоју односа шпанске и совјетске партије.¹⁴⁹³ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе изнели су претпоставку да је управо суочавање са практичним импликацијама остваривања давно одређених политичких циљева

¹⁴⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, Материјали о односу СК Југославије и КП Италије према КП Грчке, информације о ставовима КПИ о односу КП италије према Колијанисовом руководству спољашње КП Грчке.

¹⁴⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о значајним ставовима и питањима сарадње са КП Италије.

¹⁴⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-448, Извештаји о разговорима вођеним током посете делегације СКЈ Италији АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Стенографске бешлешке разговора представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Посета Карла Галуција СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, Материјали о ситуацији у Италији.

¹⁴⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим марксистичким партијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Разговори представника СКЈ и КПИ о политичкој ситуацији у Европи.

¹⁴⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о деловању Колијанисове групе против новог руководства КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста у земљи одржаном у Љубљани и Трсту.

¹⁴⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁴⁹¹ АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем Сантјага Карилъа и Долорес Ибарури код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-84, Белешке разговора са Сантјагом Карилъом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-123, Белешке разговора вођених са члановима руководства КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-120, Разговор С. Доланца са С. Карилъом.

¹⁴⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, Блиском Истоку и у Јужној Америци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-104, О боравку у СФРЈ чланова КПШ Михе и Малдеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-108, Информације о међународној активности КП Шпаније.

¹⁴⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

шпанске партије навело шпанске комунисте да поново разматрају потенцијални значај подршке Совјетског Савеза.¹⁴⁹⁴ Ипак, руководство шпанске партије није било спремно да одустане од реформи партијских политика и планова о промени партијске идеологије како би се приближило руководству совјетске партије, па чак ни од покушаја да умањи увек присутан утицај совјетске и других партија земаља Источног Блока на различите струје шпанских комуниста.¹⁴⁹⁵

Страх од повећања утицаја совјетске партије на шпанске комунисте постао је веома честа тема разговора вођених током сусрета представника шпанске и југословенске партије 1972. и 1973. године, а нарочито након што је руководство шпанске партије подржало усвајање оних политика италијанске партије које су доцније означене као *историјски компромис* италијанских комуниста.¹⁴⁹⁶ Приликом својих све чешћих посета СФР Југославији, Кариљо је у више наврата говорио Брозу и члановима руководства Савеза комуниста о оним великим променама у друштвеним структурама чланства шпанске партије за које је веровао да су учиниле неизбежним јачање совјетског утицаја на шпанске комунисте.¹⁴⁹⁷ Кариљо је проценио да је, поред финансијске зависности од државних институција Совјетског Савеза, промена друштвеног статуса и окружења условила блискост оних чланова руководства шпанске партије који су били запослени у СССР-у и чланова совјетске партије.¹⁴⁹⁸ Такође, након више од тридесет година живота значајног броја чланова партије у емиграцији стасала је нова генерација шпанских комуниста која је стекла образовање у школским установама Совјетског Савеза и одрасла под сталним утицајем културе совјетске омладине.¹⁴⁹⁹ Партијска управа проценила је да велики број нових чланова шпанске партије више не долази из друштвеног окружења радничке класе, да млади шпански комунисти знају веома мало о актуелним дешавањима у Шпанији, као и да се међу партијском омладином у емиграцији ретко могу срести поједници који радије говоре и пишу на шпанском него на руском језику.¹⁵⁰⁰ Кариљо и остатак руководства шпанске партије отворено су говорили представницима југословенске партије о својим сумњама да значајан број младих шпанских комуниста неће желети да се врати у Шпанију када дође до дуго очекиваног повратка шпанске емиграције у земљу, али и о сигурности у исправност процена великог броја чланова партијске управе да је почетком седамдесетих година дошло до зближавања многих омладинских организација шпанских комуниста са Листером.¹⁵⁰¹

Утицај Листерове групе у организацијским структурама шпанске партије значајно је порастао након суочавања шпанских комуниста са променама партијских политика италијанске и француске партије, али и са разноврсним феноменима „новог времена“ чије су манифестације шпански комунисти перципирани као значајно израженије у земљама Западне Европе него у земаљама Источног Блока.¹⁵⁰² Чланови руководства шпанске партије већ почетком седамдесетих година говорили су представницима југословенске партије да Листерова реторика све више наглашава став да је доследност комунистичких партија земаља Источног Блока принципима бољшевичког социјалистичког модела омогућила да феномени попут политичких криза у Француској, левог тероризма у Италији или сукоба крајње левице и

¹⁴⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁴⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-87, Извештаји о реакцијама КПШ на обнову односа Пољске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир.

¹⁴⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Белешке разговора В. Влаховића и К. Црвенковског са Д. Ибарури и С. Кариљом.

¹⁴⁹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, АЈ, КПР, I-3-a/100-5, Посете и приједи Сантјага Кариља и Долорес Ибарури.

¹⁴⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-87, Извештаји о реакцијама КПШ на обнову односа Пољске и Шпаније.

¹⁴⁹⁹ АЈ, КПР, I-3-a/110-13, АЈ, КПР-I-3-a/110-18, АЈ, КПР-I-3-a/110-19, Разговори Броза и Влаховића са Ибарури.

¹⁵⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Белешке разговора В. Влаховића и К. Црвенковског са Д. Ибарури и С. Кариљом.

¹⁵⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера и његових сарадника.

деснице у Грчкој не буду примећени на Истоку Европе.¹⁵⁰³ Поред тога што се ослањала на страх шпанске емиграције у земљама Источног Блока од великих друштвених и политичких промена у Западној Европи, реторика Листерових сарадника нарочито је критиковала промене партијске идеологије италијанских комуниста, али и руководство шпанске партије које је подржало промене политика италијанске партије.¹⁵⁰⁴ Након што су промене политичке праксе италијанских комуниста означене као *историјски компромис* 1973. године, Листерова струја шпанских комуниста почела је да отворено истицати своје противљење претпостављеним намерама партијске управе да реформише унутрашње структуре и односе шпанске партије са другим марксистичким партијама користећи као узор нове политике италијанске партије.¹⁵⁰⁵ Такође, кључни узрок почетка расцепа у шпанској партији представљало је удаљавање Кариљове партијске дирекције и руководства совјетске партије, које је 1973. године чак и ауторима извештаја Одељења за међународне односе и везе изгледало као да неће бити благовремено превазиђено попут ранијих удаљавања совјетске и шпанске партије.¹⁵⁰⁶ На послетку, једини формални повод за повлачење Листерових присталица са руководећих позиција у шпанској партији и оснивање нове партије са Листером на челу било је поново покретање готово пет година старог спора међу шпанским комунистима око питања одговорности совјетске партије за војну интервенцију земаља Источног Блока у Чехословачкој 1968. године.¹⁵⁰⁷

Убрзо се показало да нова Листерова шпанска партија¹⁵⁰⁸ не може преузети улогу старе шпанске партије у сфери односа комунистичких и социјалистичких партија света, упркос чињеници да је сам Листер држао високе функције у институцијама Међународног радничког покрета.¹⁵⁰⁹ Покушаји нове шпанске партије да стекне признање оних комунистичких партија које нису долазиле из земаља Источног Блока уобичајено су се завршавали само продубљивањем анимозитета наведених партија према шпанским комунистима који су подржавали Листера.¹⁵¹⁰ Многе марксистичке партије Европе, Источне Азије и Јужне Америке улагале су велике напоре да демонстрирају солидарност са Кариљовим руководством шпанске партије, па је велики део комунистичких и социјалистичких партија света одбио да ступи у контакт чак и са оним шпанским комунистима за које се веровало да су у ранијим периодима били блиски Листеру.¹⁵¹¹ Ипак, нова шпанска партија уживала је извесну популарност међу оним новим организацијама и покретима крајње левице у појединим земљама Европе, Јужне Америке и Далеког истока које су представници југословенске и италијанске партије означили као екстремистичке групе.¹⁵¹² Интересантно је да су италијански и југословенски комунисти, веома изненађени чињеницом да изван земаља Источног Блока постоје марксистичке организације које подржавају Листера, на потпуно различите начине покушавали да објасне феномен подршке новој шпанској партији.¹⁵¹³ Док су италијански комунисти покушавали да

¹⁵⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Белешке разговора В. Влаховића и К. Црвенковског са Д. Ибарури и С. Кариљом.

¹⁵⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-100, Писма Антониа Мигеа и извештаји о стању у руководству КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, Информације о разговорима обављеним са члановима КП Шпаније у Загребу.

¹⁵⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵⁰⁸ Након почетка сукоба са руководством КП Шпаније, Листер је са својим сарадницима у емиграцији основао Радничку Комунистичку Партију Шпаније (РКПШ), која је одржавала веома блиске везе са совјетском партијом и добијала финансијску помоћ од државних институција СССР-а (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140).

¹⁵⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140, Информације о расцепу у КП Шпаније и деловању Листера.

¹⁵¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-100, Писма Антониа Мигеа и извештаји о стању у руководству КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, Информације о разговорима обављеним са члановима КП Шпаније у Загребу.

¹⁵¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-525, Белешке разговора вођених са представницима КПИ о ситуацији у КПШ.

¹⁵¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-120, Разговор С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-119, Разговори са С. Кариљом у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-123, Разговори са члановима руководства КПШ.

популарност Листера међу чланством нових покрета на крајњој левици доведу у везу са структуралним узроцима других друштвених и политичких појава „новог доба“, југословенски комунисти веровали су да се све марксистичке организације које подржавају Листера налазе у различитим и најчешће неформалним облицима зависности од глобалног утицаја совјетске партије.¹⁵¹⁴ У круговима југословенски и италијанских комуниста било је опште познато да је Листер, који је и даље активно служио као генерал у совјетској војсци, годинама раније руководио совјетским акцијама обучавања, наоружавања и финансирања различитих револуционарних група у Источној Немачкој и државама Јужне Америке.¹⁵¹⁵

Са друге стране, југословенска и италијанска партија покушавале су да својим утицајем на многе мање партије и покрете Међународног радничког покрета допринесу проширивању подршке марксистичких организација из различитих крајева света Кариљовом руководству шпанске партије.¹⁵¹⁶ Такође, Савез комуниста Југославије искористио је свој утицај на друге комунистичке и социјалистичке како би помогао Кариљу и његовим сарадницима у напорима да издејствују смену Листера са функција у институцијама Међународног радничког покрета.¹⁵¹⁷ Након почетка сукоба Кариљовог руководства са Листером, посете Кариља СФР Југославији постепено су постајале све редовније, док се руководство шпанске партије приметно чешће обраћало Савезу комуниста са захтевима да југословенска партија пружи финансијску помоћ шпанским комунистима.¹⁵¹⁸ Током редовних неформалних сусрета италијанске и југословенске партије, италијански комунисти у поверењу су саопштили југословенским колегама да руководство италијанске партије оцењује расцеп у шпанској партији као дугорочно корисну околност, чије ће последице заправо допринети успеху планова југословенских и италијанских комуниста да прошире сарадњу комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹⁵¹⁹ Наиме, италијански комунисти проценили су да је одлазак Листера и његових сарадника из шпанске партије уклонио најутицајнију групу оних шпанских комуниста који су се противили променама партијске идеологије, након чега ће Кариљово руководство несметано моћи да убрза и прошири процесе реформе партијских политика шпанске партије.¹⁵²⁰ Док су југословенски и италијански комунисти расправљали о потенцијалним позитивним импликацијама расцепа у шпанској партији, унутрашња и спољашња грчка партија сукобиле су се и око ставова о новим поделама шпанских комуниста.¹⁵²¹ Док се грчка партија у земљи одмах определила за подршку Кариљу и руководству шпанске партије, Колијанисова емиграција подржала је Листера и тиме доследно испунила ранија очекивања партијских тела Савеза комуниста Југославије и чланова руководства италијанске партије.¹⁵²²

Упркос томе што су се Листерова и Колијанисова партија на послетку нашле на истој страни у великом сукобу партија Међународног радничког покрета који је почео готово деценију раније расправама око промене партијских идеологија и доласком новог руководства на чело совјетске партије, између идеологија и политика две партије постојале су незанемарљиве разлике. Листерова струја одвојила се од шпанске партије тек пошто је, након великих друштвених промена и политичких криза у Западној Европи и САД почетком седамдесетих година, изгубила поверење у етичку исправност и претпостављене циљеве

¹⁵¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-525, Белешке разговора вођених са представницима КПИ о ситуацији у КПШ.

¹⁵¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-525, Белешке разговора вођених са представницима КПИ о ситуацији у КПШ.

¹⁵¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир, АЈ, СКЈ, 07-IX, 122/1-108, Белешке разговора Влаховића и Црвенковског са Ибарури и Кариљом.

¹⁵¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-525, Белешке разговора вођених са представницима КПИ о ситуацији у КПШ.

¹⁵¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима и питањима развоја сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера и његових сарадника.

¹⁵²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у КП Грчке и активности новог Бироа КПГ у земљи.

¹⁵²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима и питањима развоја сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

промене партијске идеологије шпанске, али и других комунистичких партија Европе.¹⁵²³ Колијанисова струја одредила је болшевички социјалистички модел као једину могућу форму партијске идеологије, и никада није пристајала чак ни на прилагођавање болшевичког модела локалним друштвеним и историјским околностима, док су први званични документи грчке партије у емиграцији који су усвојени након расцепа у грчкој партији поништавали одлуке претходних пленума грчких комуниста на којима су осуђене политике Стаљинове администрације у СССР-у.¹⁵²⁴ Са друге стране, Листер учествовао у раду многобројних локалних револуционарних покрета у различитим крајевима света чије је политичко деловање било веома радикално, али чија је пак формално одређена идеологија била у извесној мери прилагођена локалним посебностима регија у којима су деловале организације које су посредством Листера одржавале везе са Совјетским Савезом.¹⁵²⁵ Такође, Листерова група основала је нову партију и није покушала да постојећа партијска тела шпанских комуниста одвоји од Кариљове шпанске партије, док је Колијанисова група у покушају да преузме контролу над институцијама грчке партије у земљи примењивала различите форме притисака какве је популарни „генерал три армије“ дуго пре расцепа у шпанској партији и заједно са Кариљом означио као конспиративне.¹⁵²⁶ Ипак, Листерову и Колијанисову партију зближавала је обострана и веома присна сарадња са совјетском партијом, а према тумачењу југословенских и италијанских комуниста, и искрено уверење да су све совјетске државне политике непроменљиво и унапред етички оправдане наративима о „историјској улози“ Совјетског Савеза.¹⁵²⁷

Југословенски и италијански комунисти су убрзо након расцепа у шпанској партији, а упркос ранијим односима са Колијанисом и Листером, трајно означили грчку партију у емиграцији и нову шпанску партију као партије са којима су југословенски и италијански комунисти у сукобу.¹⁵²⁸ Интересантно је запазити да је Извршни комитет Савеза комуниста Југославије одмах по почетку сукоба струја шпанских комуниста донео одлуку да се у циљу геста солидарности према Кариљовом руководству увећа помоћ коју је југословенска партија давала шпанској партији, а износи различитих врста помоћи шпанским комунистима израчунати су у складу са сумама које су до тада издвајане за помоћ грчким комунистима у земљи.¹⁵²⁹ Ипак, и поред тога што се Савез комуниста Југославије јасно определио за подршку грчкој партији у земљи и Кариљовом руководству шпанске партије, и што је подследично југословенска партија означила Колијанисову и Листерову партију као „совјетске сателите“, догађаји на крајњој европској левици готово да нису имали утицаја на процесе смењивања периода зближавања и сукоба између југословенске и совјетске партије.¹⁵³⁰ Током посета совјетских делегација, представници југословенске и совјетске партије водили су веома срдачне разговоре у којима готово никада није остављано простора за расправе о кретањима у односима комунистичких партија Западне Европе, сем у ретким скучајевима када би две партије одредиле блиске званичне ставове о појединачним и тренутно актуелним питањима везаним за развој прилика на европској левици.¹⁵³¹ Такође, намеће се питање да ли су, и у којој мери, промене партијских политика Савеза комуниста Југославије утицале на зближавање југословенске и совјетске партије? Извори који сведоче о формалној комуникацији

¹⁵²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера и његових сарадника.

¹⁵²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-710-729, Информације о расцепу у КП Грчке и активности новог Бироа КПГ у земљи.

¹⁵²⁵ АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, Приједи и посете Сантјага Кариља.

¹⁵²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-748, О разговору Ј. Терђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 07-IX, 122/1-108, Белешке разговора В. Влаховића и К. Црвенковског са Д. Ибарури и С. Кариљом.

¹⁵²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁵²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима и питањима развоја сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, Белешке са седнице ИБ ЦК СКЈ 3.5.1972.

¹⁵³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-525, Разговори са представницима КПИ о односима СКЈ и КПИ са КП СССР-а.

¹⁵³¹ Интересантно је да се наведено дешавало и током сусрета представника југословенске и совјетске партије непосредно пре и након великог сукоба партија МРП-а 1968. године (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-525).

југословенске и совјетске партије показују да у разговорима представника и препискама партијских тела две партије готово да није било речи о унутрашњим променама кадровских структура и институционалних политика партијских тела Савеза комуниста Југославије.¹⁵³² Ипак, може се приметити да средином седамдесетих година XX века периоди зближавања совјетске и југословенске партије, као и посете представника совјетске партије СФР Југославије постају све чешћа појава, као и да веома брзо након расцепа у шпанској партији 1973. године југословенски комунисти почињу уздржано афирмативно да говоре о напорима италијанских и шпанских комуниста да упркос свим пређашњим и скорашњим сукобима очувају сарадњу са совјетском партијом.¹⁵³³

Са друге стране, југословенска партија додатно се приближила партијским руководством италијанске, шпанске и грчке партије управо због тога што је са великим ентузијазмом подржавала комунистичке партије Европе током периода њихових сукоба са совјетском партијом. Савез комуниста Југославије окончао је комуникацију са Колијанисовом струјом непосредно након што су се партијска тела југословенске партије уверила у одлучност грчке партије у земљи да започне процесе промене партијске идеологије, док се на почетку расцепа у шпанској партији у партијским институцијама југословенских комуниста није ни постављало питање могућности сарадње са Листеровом партијом.¹⁵³⁴ Југословенска партија одлучно је подржала Кариљово руководство шпанске партије и Нови Биро грчке партије у земљи, што је и потврдила проширивањем ранијих политика пружања различитих врста помоћи шпанској партији и грчким комунистима у земљи. Чак ни током оних тренутака када је одржавала срдачне односе са совјетском партијом, југословенска партија није напустила напоре да, у сарадњи са италијанским комунистима, допринесе даљем зближавању Кариљовог руководства шпанске партије и грчких комуниста у земљи са југословенском, италијанском и француском партијом. Ипак, убрзо се показало да ће југословенски и италијански комунисти бити принуђени да прилагоде своје планове о проширивању сарадње оних партија које су започеле промене партијске идеологије новим процесима одређивања партијских ставова комунистичких партија Европе о заостравању блоковских подела и почетку нових сукоба на Медитерану, Далеком Истоку и јужноамеричком континенту.¹⁵³⁵

Нови фронтови Хладног рата и одређивање ставова Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Европе о сукобима на Блиском истоку, јужноамеричком континенту и Пацифику

Током прве половине седамдесетих година XX века заостравање блоковских подела почело је да заузима све више простора у стенографским белешкама разговора вођених приликом сусрета представника Савеза комуниста Југославије са члановима партијских руководства комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке.¹⁵³⁶ Проширивање политичких, економских, али и идеолошких фронтова Хладног рата условило је одређивање партијских ставова комунистичких партија Европе о новим локалним сукобима које су југословенски, италијански и шпански комунисти одредили као манифестације глобалних

¹⁵³² АЈ, КПР, I-3-а/101-121, Материјали о посети делегације КП Совјетског Савеза СФР Југославији.

¹⁵³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Информације о расцепу у КП Грчке и активности новог Бироа КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера и његових сарадника.

¹⁵³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима и питањима развоја сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-525, Разговори са представницима КПИ о питањима сарадње КП Европе.

¹⁵³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Разговори са представницима КП Италије и Француске о политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88-110, Разговори представника СКЈ са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Разговори делегација СК Југославије и КП Грчке.

процеса дугог трајања.¹⁵³⁷ Интересантно је да су италијански комунисти сведочили да у сукобима крајње левице и деснице у земљама Јужне Америке запажају структуралне елементе веома сличне онима које су описивали када су говорили о новим политичким покретима у Италији.¹⁵³⁸ Истовремено, марксистички теоретичари из редова партијског чланства француске партије објављивали су текстове у којима су поредили утицаје различитих друштвених промена на развој политичке кризе у Француској и на заоштравање сукоба на Медитерану.¹⁵³⁹ Занимљиво је да су шпански комунисти показали нарочито интересовање за догађаје, али и односе комунистичких партија на географском простору познатом као *ватрени појас* Пацифика, где је дуги епилог Вијетнамског рата означио почетак нових сукоба на Индокинеском полуострву.¹⁵⁴⁰

Са друге стране, време наставка старих и почетка нових криза у оним регијама које је савремена штампа означила као „гранична подручја“ биполарног света било је обележено покретањем многих нових економских и друштвених процеса, чије ће дугорочне последице пресудно утицати на даљи историјски развој партијских политика комунистичких партија Европе. Примера ради, заоштравање кризе на Блиском истоку покренуло је низ догађаја који су од јесени 1973. до пролећа 1974. године довели до несташице или пак вишеструког повећања цене нафте на глобалном тржишту, што је даље произвело застоје и поскупљења у готово свим секторима производње већине земаља Западне Европе.¹⁵⁴¹ Последице догађаја који су убрзо постали познати као „нафтни шок“ створиле су циклус константног усложњавања и продубљивања глобалне економске кризе која је годинама доцније допринела почецима процеса постепеног укидања социјалних политика „државе благостања“ у Европи и Сједињеним Америчким Државама.¹⁵⁴² Упркос томе што су велике делове разговора вођених приликом својих сусрета средином седамдесетих година посветили разматрању економских промена које је извазвало заоштравање кризе на Блиском истоку, представници југословенске, италијанске и француске партије нису могли бити свесни дугорочних консеквенци историјских процеса које су посматрали из перспективе савременика.¹⁵⁴³ Ипак, марксистичке партије Западне Европе биле су принуђене да разматрају практичне импликације промена услова производње на одређивање нових политика радничких синдиката и развој односа синдикалних руководства са партијским управама комунистичких и социјалистичких партија.¹⁵⁴⁴

Аутори извештаја одељења за међународне односе и везе проценили су да италијански и француски комунисти показују нарочито интересовање за учешће у процесима одређивања нових захтева радничких синдиката због тога што је опстанак утицаја комунистичких партија у Италији и Француској у великој мери зависио од одржања политичке моћи оних радничких синдиката чија су руководства била у значајној мери састављена од чланова италијанске и

¹⁵³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779/825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁵³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-245-275, Анализа припремних материјала за XIX и XX конгрес КП Француске.

¹⁵⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, Блиском Истоку и у Јужној Америци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, О боравку у СФРЈ чланова КПШ Михе и Малдеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Информације о међународној активности КП Шпаније.

¹⁵⁴¹ S. Black, *Political Resposnes to Two Oil Shocks: Learning From Adversity*, (New Jersey: Princeton University, 1985), 3-32, F. Venn, *The Oil Crisis* (Oxford: Taylor and Francis, 2016), 41-87.

¹⁵⁴² M. Moran, „Crises of the Welfate State”, *British Journal of Political Science*, 3 (2009) 393-414, A.Mierzejewski, *The Party’s Over – The End of the Welfare State Boom in Western Europe*, (Washington: Lexington Books, 2020).

¹⁵⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-440, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-275-290, Извештаји политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-275, Информације о променама у француском друштву.

¹⁵⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

француске партије.¹⁵⁴⁵ Италијански комунисти покушавали су да утичу на различита синдикална руководства како би убрзали прилагођавање политика радничких синдиката променама партијске идеологије италијанске партије.¹⁵⁴⁶ Руководство италијанске партије очекивало је да ће италијанске владе састављене од представника социјалистичке и демохришћанске партије бити спремније да изађу у сусрет растућем броју нових захтева радничких синдиката уколико синдикална вођства демонстрирају спремност да прилагоде политике синдиката принципима одређеним *историјским компромисом* италијанских комуниста.¹⁵⁴⁷ Интересантно је да су француски комунисти током преговора о проширивању сарадње са југословенском партијом као једну од основних препрека наставку процеса зближавања југословенске и француске партије одредили чињеницу да су се југословенски радници у Француској у највећем броју определили за чланство у групи синдиката која је била у сукобу са оним синдикатима који су били под утицајем француске партије.¹⁵⁴⁸ Руководство француске партије проценило је да се опредељење више од сто хиљада југословенских радника у Француској за чланство у конфедерацији синдиката CFDT може објаснити чињеницом да је наведена група начин доношења одлука у синдиланим телима означила као *самоуправљање*, као и да су издавачка предузећа CFDT-а објављивала дела аутора који су афирмативно говорили о политичком и економском систему СФР Југославије.¹⁵⁴⁹

Поред посредног утицаја на почетак процеса проширивања захтева радничких синдиката и прилагођавања синдикалних политика променама партијских идеологија комунистичких партија, заоштравање кризе на Блиском истоку поново је покренуло питање организације медитеранске конференције комунистичких и социјалистичких партија.¹⁵⁵⁰ Кратки спорови између југословенских и италијанских комуниста који су спречили да 1968. године дође до реализације заједничких планова Савеза комуниста Југолавије и италијанске партије о организацији медитеранске конференције били су одавно превазиђени, а током потоњих процеса зближавања две партије италијански комунисти често су предлагали да се обнови заједнички рад две партије на стварању трајне институције окупљања комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁵⁵¹ Како су у међувремену многе од наведених партија започеле процесе промене партијских идеологија независно од става совјетске партије, партијска тела Савеза комуниста Југославије проценила су да југословенска партија више нема интереса да се противи спровођењу планова италијанских комуниста да теме дискусије на медитеранској конференцији буду потпуно посвећене догађајима на Блиском истоку.¹⁵⁵² Ипак, представници Савеза комуниста Југославије инсистирали су да што већи број социјалистичких партија узме учешћа у припремама за организацију конференције, процењујући да ће чести

¹⁵⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁵⁴⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са радничким синдикатима у Италији.

¹⁵⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КП Италије о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-525, Материјали о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁵⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Допуна материјала из маја 1969. године о развоју односа СКЈ са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КП Француске.

¹⁵⁴⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, информације о сарадњи са француским синдикатима, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, обавештења о CFDT групи синдиката, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

¹⁵⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Значајни ставови КПИ у вези са европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-518, Програм сарадње СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Ставови КПИ о ситуацији на Медитерану.

¹⁵⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, Извештаји о посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-448, Извештаји о разговорима вођеним током посете делегације СКЈ Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, О сарањи са КПИ и држању КПИ у односима са другим марксистичким партијама.

сусрети убрзати већ започете процесе зближавања италијанских комуниста са социјалистима медитеранских земаља.¹⁵⁵³

Након поновног покретања питања организације онакве медитеранске конференције какву су југословенски и италијански комунисти планирали да приреде још од последњих година претходне деценије, представници југословенске и италијанске партије почели су да посвећују велике делове преписке и разговора темама које су биле у вези са процесом заопштравања блоковских подела на Медитерану.¹⁵⁵⁴ Током ранијих разговора о формирању *заједничке* политике југословенске и италијанске партије према осталим комунистичким и социјалистичким партијама Европе, руководства две партије одредила су начело несврстаности и залагања за превазилажење блоковских подела као универзални принцип зближавања партија европске левице упркос разликама у партијским идеологијама.¹⁵⁵⁵ И поред тога што су југословенски и италијански комунисти годинама дискутовали о неопходности удруженог деловања две партије ради формирања трајних организација или институција окупљања партија европске левице, процес одређивања заједничке политике југословенске и италијанске партије према другим марксистичким партијама Европе никада није формално завршен.¹⁵⁵⁶ Упркос наведеном, југословенска и италијанска партија већ почетком седмдесетих година XX века започеле су рад на планирању и организацији различитих састанака, семинара и научних скупова представника комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹⁵⁵⁷ Ипак, француски комунисти одбили су да учествују у већини активности које су предложиле италијанске и југословенске колеге након што је руководство француске партије испољило отворено неслагање са идејом да принцип несврстаности буде почетна одредница планирања тема дискусије на будућим сусретима представника партија европске левице.¹⁵⁵⁸

Упркос промени многих партијских политика након доласка Маршеа и његових сарадника на руководеће положаје у француској партији, чак су и поједини представници реформистичке струје француских комуниста истицали став да би прихватање било какве агенде која говори о превазилажењу блоковских подела нужно представљало релативизацију сукоба глобалних идеологија и на послетку, самог Хладног рата.¹⁵⁵⁹ Ново руководство француске партије делило је ставове старог руководства да би чак и хипотетичко покретање дискусије о видљивим последицама заопштравања блоковских тензија водило изједначавању одговорности Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза за покретање нових сукоба на азијском, афричком и јужноамеричком континенту.¹⁵⁶⁰ Нарочито је интересантно да су француски комунисти одлучно бранили наведене ставове у тренутку када према проценама југословенских и италијанских колега више нису имали ни приближно онолико разлога за бригу о реакцији совјетске партије као што је то био случај током ранијих година.¹⁵⁶¹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе запазили су да је француска партија одавно изгубила поверење совјетске партије, а да притом ново руководство није показало очекиван

¹⁵⁵³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Сарадња са социјалистичким партијама Италије и Француске.

¹⁵⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁵⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-425-436, Извештаји о предлозима сарадње и тражењима помоћи од стране КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-517, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-532, Значајни ставови КПИ.

¹⁵⁵⁶ АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Пријем Л. Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Л. Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-48, Пријем Е. Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/44-59, Посета Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-430, Анализа предлога које је изложио К. Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама.

¹⁵⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁵⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-240-320, Извештаји о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Француске.

¹⁵⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и активностима КПФ.

¹⁵⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске.

ентузијазам према оним иницијативама које би водиле поновном зближавању са Совјетима.¹⁵⁶² Италијански комунисти закључили су да се држање руководства француске партије не може објаснити само партијским интересима, већ да узроке оних ставова француских комуниста које су одредили као мотивисане искреним идеолошким уверењима треба тражити у комплексности политичког положаја и историјског развоја идеологије француске партије.¹⁵⁶³ На послетку, италијански комунисти искористи су управо тренутак зближавања партијских руководства италијанске и француске партије да саопште југословенским колегама како Берлингуер и његови сарадници сматрају неопходним да италијанска и југословенска партија престану са даљим покушајима укључивања француске партије у заједничке планове о организацији скупова комунистичких партија Европе.¹⁵⁶⁴

Супротно ставовима руководства француске партије, шпански комунисти не само да су показали велико интересовање за учешће у активностима представника партија европске левнице које су југословенски и италијански комунисти планирали да организују, већ су и принципе несврставања и превазилажења блоковских подела одредили као неопходне предуслове свих иницијатива у циљу зближавања марксистичких партија Европе.¹⁵⁶⁵ Ипак, док су југословенска и италијанска партија покушавале да допринесу проширивању сарадње марксистичких партија у Европи, шпански комунисти били су нарочито заинтересовани за унапређивање односа шпанске партије и комунистичких партија земаља Источне Азије. Чланови Одељења за међународне односе проценили су да је због симболичког значаја шпанске партије у перцепцијама других партија Међународног радничког порета подршка шпанских комуниста нарочито значајна сукобљеним партијама Далеког истока и њиховим све разноврснијим фракцијама, док шпанска партија покушава да искористи свој утицај како би обезбедила материјалну помоћ бројчано и финансијски моћних партија азијске левнице.¹⁵⁶⁶ Последње године Вјетнамског рата биле су праћене појавом нових покрета крајње левнице на индокинеском полуострву, што је довело до заоштравања сукоба кинеске и совјетске партије које су пружањем војне и финансијске помоћи покушавале да прошире свој утицај на различите комунистичке партије Источне Азије, или пак на њихове супротстављене фракције.¹⁵⁶⁷ Са друге стране, поделе на левици Далеког истока подстакле су проширивање већ започетих сукоба струја комунистичких партија у Европи, што је италијанске комунисте навело на закључак да су расправе европских комуниста о сукобима марксистичких партија и покрета Источне Азије постале нова форма изражавања раније формираних анимозитета комунистичких партија Европе и њихових струја, али и нових покрета на крајњој европској левици.¹⁵⁶⁸

Комунистичке партије Европе биле су нарочито заинтересоване за развој догађаја у Камбоџи, где је промена односа моћи супротстављених снага у грађанском рату почетком седамдесетих година XX века наметнула одређивање званичних ставова партија европске левнице о идеологији Црвених Кмера.¹⁵⁶⁹ Након што су победу Црвених Кмера одредили као

¹⁵⁶² АЈ, КПР, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КПФ Жоржа Маршеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-267, Информације о разговору Стана Доланца са Жоржом Маршеом, генералним секретаром КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ.

¹⁵⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске.

¹⁵⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-520-536, Информације о разговорима са С. Сегреом о ситуацији у Европи и организацији европских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Значајни ставови КПИ у вези са европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Извештаји о ставовима КПИ поводом ситуације на Медитерану.

¹⁵⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, Извештаји о значајним ставовима и развоју сарадње са КП Шпаније.

¹⁵⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, Блиском Истоку и у Јужној Америци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, О боравку у СФРЈ чланова КПШ Михе и Малдеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Информације о међународној активности КП Шпаније.

¹⁵⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-109, О посетама Сантјага Кариља Кини, Јапану и Северној Кореји, разговори С. Кариља са делегацијом КП Јапана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Кариљом.

¹⁵⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-525, Разговори са представницима КПИ о односима СКЈ и КПИ са КП СССР-а.

¹⁵⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

неминован исход грађанског рата у Камбоџи (1967-1975), аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да тензије у односима партија и покрета крајње левеце на Далеком истоку почињу да се развијају у смеру који ће неминовно резултовати отвореним сукобима и чак потенцијално, почетком нових ратова на индокинеском полуострву.¹⁵⁷⁰ Интересантно је да су југословенска и италијанска партија биле међу првим партијама Међународног радничког покрета које су отворено критиковале идеологију Црвених Кмера у време када је већина партија европске левеце означавала полпотизам у Камбоџи као „*несавршену али прогресивнију*“ идеологију од либералних и демократских алтернатива.¹⁵⁷¹ Југословенска партија подржавала је владе краља Сиханука од почетка оружаних сукоба у Камбоџи 1967. године, а италијански комунисти су након XII конгреса и првих Берлингуерових разговора са Брозом 1969. године означили управо подршку Сихануковој администрацији као симболички гест којим италијанска партија показује доследност у прилагођавању својих политика промени партијске идеологије.¹⁵⁷² Када се почетком седамдесетих година велики број марксистичких партија Европе определио за подршку Црвеним Кмерима, италијански и југословенски комунисти схватили су наведено као знак јачања утицаја оних струја у европским комунистичким партијама које су се противиле реформама партијских идеологија.¹⁵⁷³ Ипак, шпански комунисти који су одржавали ближе везе са партијама Далеког истока од југословенских и италијанских колега проценили су да је подршка идеологији Црвених Кмера значајно израженија у случају нових организација и покрета на крајњој европској левици него у случају руководства оних партија које су означили као „старе“ комунистичке партије Европе.¹⁵⁷⁴

Ипак, док су југословенски и италијански комунисти са израженим ентузијазмом учествовали у оштрим и опширим расправама европске левеце о идеологији и активностима Црвених Кмера, шпански комунисти у много већој мери показивали су интересовање за сукобе комунистичких партија великих држава на обалама Пацифика које су посредно и тек понекад директно биле уплетене у дешавања на индокинеском полуострву.¹⁵⁷⁵ Руководство шпанске партије редовно је извештавало партијска тела Савеза комуниста Југославије о динамичним променама у развоју односа партија и покрета крајње левеце на Далеком истоку, али и комплексним политичким маневрима комунистичких партија Совјетског Савеза, Кине, Јапана и Северне Кореје.¹⁵⁷⁶ Интересантно је да су управо шпански комунисти посредовали приликом покретања дугих преговора о успостављању односа између Савеза комуниста Југославије и партије Северне Кореје који су привлачили пажњу партијских тела југословенске партије у првој половини седамдесетих година XX века.¹⁵⁷⁷ Ипак, анализирани извештаји партијских институција Савеза комуниста Југославије показују да зближавање југословенских и севернокрејских комуниста није било последица промене партијске идеологије севернокрејске партије, већ реализације дугорочних планова руководства шпанске партије да допринесе

¹⁵⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, Блиском Истоку и у Јужној Америци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, О боравку у СФРЈ чланова КПШ Михе и Малдеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Информације о међународној активности КП Шпаније.

¹⁵⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-430-516, Разговори са члановима КПИ о односима марксистичких партија Европе.

¹⁵⁷² АЈ, КПР, I-3-a/44-48, Пријем заменика генералног секретара КПИ Е. Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Посета Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436, Белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером.

¹⁵⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-437, Извештаји о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

¹⁵⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Информације о међународној активности Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁵⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, О боравку чланова руководства КП Шпаније у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-120, О утисцима Сантјага Кариља након посета Јапану, Кини и Северној Кореји.

¹⁵⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-95, Разговори В. Влаховића са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-96, Пријем делегације КП Шпаније.

развоју сарадњу између оних партија који су подржали Карилу и његове сараднике у сукобу са Листером.¹⁵⁷⁸ На послетку се показало да су све чешће посете Сантјага Карилу СФР Југославији и партијама Источне Азије имале пресудну улогу током зближавања Савеза комуниста са севернокорејском, али и са другим партијама Далеког истока.¹⁵⁷⁹ Генерални секретар шпанске партије такође је понудио да лично посредује између југословенских и јапанских комуниста како би дошло до покретања преговора о проширивању сарадње југословенске и јапанске партије.¹⁵⁸⁰ Карилуови напори да утиче на јапанске комунисте како би прихватили предлоге шпанских колега о посетама представника јапанске партије СФР Југославији на крају су резултовали почетком дугог процеса успостављања односа између Савеза комуниста Југославије и јапанске партије.¹⁵⁸¹

Случај зближавања југословенских и јапанских комуниста био је нарочито значајан за проширивање сарадње југословенске и италијанске партије, посебно у домену оних иницијатива италијанских комуниста које су биле покренуте у циљу постепеног укључивања осталих партија Међународног радничког покрета у планиране форме окупљања партија европске левце.¹⁵⁸² Након превазилажења сукоба француских и југословенских комуниста, јапанска партија остала је последња у уском скупу оних марксистичких партија света чије су политике италијански комунисти одредили као блиске принципима своје партијске идеологије, а са којом Савез комуниста Југославије још увек није имао развијену сарадњу.¹⁵⁸³ Зближавање између јапанских и италијанских комуниста почело је дуго пре него што су представници јапанске уз делегације југословенске, британске и белгијске партије отворено подржали промене партијске идеологије италијанских комуниста усвојене на XII Конгресу.¹⁵⁸⁴ Када је италијанска партија, непосредно након усвајања нове партијске идеологије, предложила организацију скупова на којима ће се дискутовати о реформама партијских политика других марксистичких партија света, јапански комунисти били су први представници партија Далеког истока који су прихватили да помогну у реализацији планова италијанских колега.¹⁵⁸⁵ Након што је посредством шпанске партије почетком седамдесетих година дошло до првих сусрета југословенских и јапанских комуниста, руководство италијанске партије оценило је да коначно постоје услови за приређивање сусрета марксистичких партија Европе и Азије чију ће организацију планирати и финансирати југословенска, италијанска, француска и јапанска партија.¹⁵⁸⁶

Поред планова о развоју сарадње европске левце са комунистичким и социјалистичким партијама Источне Азије, италијански комунисти предлагали су и укључивање представника партија и покрета крајње левце из држава Јужне Америке у организацијске концепције скупова марксистичких партија Европе.¹⁵⁸⁷ Током разговора са представницима југословенске партије, од којих су очекивали да ће нове нове планове

¹⁵⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Белешке разговора делегација СКЈ и КПШ, разговори о ситуацији на Далеком Истоку, Блиском Истоку и у Јужној Америци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, О боравку у СФРЈ чланова КПШ Михе и Малдеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Информације о међународној активности КП Шпаније.

¹⁵⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, Извештаји о значајним ставовима и развоју сарадње са КП Шпаније.

¹⁵⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-88, Разговори С. Доланца и Ј. Ђерђе са С. Карилуом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-95, Разговори В. Влаховића са С. Карилуом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-96, Пријем делегације КП Шпаније.

¹⁵⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-109, О посетама Сантјага Карилуа Кини, Јапану и Северној Кореји, разговори С. Карилуа са делегацијом КП Јапана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Карилуом.

¹⁵⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-96, Подсетник за разговоре са делегацијама КПИ и КПШ о ситуацији на Далеком Истоку, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-98, Разговори са руководством КПШ, сарадња са партијама Источне Азије.

¹⁵⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-109, О посетама С. Карилуа земљама Далеког Истока, разговори Карилуа са делегацијом КП Јапана и Северне Кореје, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Карилуом.

¹⁵⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108-120, Информације о посетама С. Карилуа Јапану, Кини и Северној Кореји.

¹⁵⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-421-430, Прелиминарна анализа предлога КПИ које је у Београду изложио К. Галуци.

¹⁵⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-525, Информације о међународним активностима и значајним ставовима КПИ.

¹⁵⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

италијанске партије подржати одлучније од представника свих других комунистичких партија Европе, италијански комунисти изнели су процену да ће управо развој догађаја на јужноамеричком континенту постати нови одређујући фактор подела на европској левици.¹⁵⁸⁸ Наиме, италијански комунисти претпоставили су да ће перцепције сукоба нових партија и покрета крајње леве и деснице у земљама Јужне Америке у веома блиској будућности постати значајни чиниоци током процеса одређивања партијских ставова европских марксистичких партија о успону популарности и сукобима нових организација крајње леве и деснице у Европи.¹⁵⁸⁹ Интересантно је да су марксистички теоретичари и аутори текстова у партијским листовима италијанске партије извесне тенденције на левици јужноамеричког континента одредили као *демократско-социјалистичке* и блиске партијској идеологији италијанских комуниста, док су друге пак означили као сличне или покретима Нове леве или пак терористичким организацијама у Италији. Као најочигледнији пример из оквира прве наведене групе левих покрета италијански комунисти одредили су марксистичке организације окупљене око администрације недавно изабраног чилеанског председника Салвадора Аљендеа, док су истовремено различите групе комунистичке гериле означили као екстремистичке покрете и, још важније, као „сателитске организације“ совјетске партије.¹⁵⁹⁰ Такође, руководство италијанске партије било је веома забринуто због наглог пораста утицаја милитаристичких организација крајње деснице у многим државама Јужне Америке, налазећи велики број сличности између оних покрета деснице који су претендовали да успоставе режиме војних хунти у државама јужноамеричког континента и диктатура на Медитерану.¹⁵⁹¹ Италијанска партија нарочито је наглашавала значај утицаја Сједињених Америчких Држава у успону милитантних група крајње деснице на јужноамеричком континенту, истичући притом претпостављену улогу САД током успостављања војне диктатуре у Грчкој или пак у спровођењу и финансирању оних реформи за које су италијански комунисти веровали да пресудно доприносе одржавању на власти Франковог режима у Шпанији.¹⁵⁹²

Утицај Сједињених Америчких Држава на догађаје у земљама тзв. „Трећег света“, пре свега у државама Јужне Америке, постао је готово неизоставна тема критика које су представници комунистичких партија Европе износили на рачун спољне политике САД управо након пуча у Чилеу 11. септембра 1973. године.¹⁵⁹³ Марксистичке партије и покрети Европе означили су Никсонову администрацију у САД као одговорну за подстицање, организацију и финансирање државног удара током кога је погинуо Салвадор Аљенде, а на власт у Чилеу дошла војна хунта предвођена генералном Пиночеом.¹⁵⁹⁴ Интересантно је да су крајем исте године када је Хенри Кисинџер добио Нобелову награду за мир због ангажмана на повлачењу америчких трупа из Вијетнама, улице великих градова Европе постале позорница масовних демонстрација против спољне политике САД.¹⁵⁹⁵ Након бруталних окршаја демонстраната са полицијом, италијански комунисти упоредили су догађаје у европским градовима са побунама које су пратиле улазак војски земаља Источног Блока у Прагу,

¹⁵⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, Разговори са представницима КПИ о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁵⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

¹⁵⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

¹⁵⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, Материјали о сарадњи СКЈ и КПИ са унутрашњом грчком партијом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Разговори представника СКЈ и КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Европи.

¹⁵⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁵⁹⁴ T. Harmer, *Allende's Chile, US and Cuba 1970-1973* (London: London School of Economic and Political Science, 2008), O. Ulianova, *Soviet Perceptions of the Unidad Popular and Military Coup in Chile*, O. Njolstad, „Carter Administration and Italy: Keeping the Communist out of Power”, *Journal of Cold War Studies*, 2 (2002), 56-94.

¹⁵⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

означивши догађаје у Чилеу као „америчку Чехословачку“.¹⁵⁹⁶ Италијански комунисти искористили су догађаје у Чилеу као повод да предложи владајућој демократско-хришћанској партији сарадњу на пољу агитације против заостравања блоковских подела, али и у прилог редукцији америчког утицаја у Италији, што је наишло на подршку оне струје демохришћана која је била окупљена око личности Алда Мора.¹⁵⁹⁷ Такође, италијански комунисти проширили су своје раније предлоге о организацији различитих врста скупова комунистичких и социјалистичких партија Европе додајући планираним темама дискусије заједничку критику политичког, али и културног утицаја САД у Европи и Јужној Америци.¹⁵⁹⁸ Партијска тела и представници Савеза комуниста Југославије изнели су веоам афирмативне процене о акцијама италијанске партије, нарочито наглашавајући њихов потенцијални значај у придобијању подршке француске партије за планове југословенских и италијанских комуниста о проширивању форми сарадње партија европске левице.¹⁵⁹⁹ Југословенски комунисти сматрали су да ће скорашње ангажовање партија и покрета европске левице у демонстрацијама против спољне политике САД доказати француској, али и другим неодлучним комунистичким партијама Европе да оне партије које су усвојиле промене партијских идеологија немају намеру да проширивањем раније изречених критика Совјетског Савеза релативизује критике Сједињених Америчких Држава.¹⁶⁰⁰

Односи југословенске са италијанском, француском и шпанском партијом, али и другим партијама европске левице, током прве половине седамдесетих година постали су комплексни до те мере да се више нису могли развијати независно од процеса одређивања партијских ставова наведених партија о различитим локалним и глобалним сукобима.¹⁶⁰¹ Партијски ставови о кризама на Блиском истоку, ратовима у Индокини или сукобима крајње левице и деснице у Јужној Америци све интензивније су постајали одлучујући чиниоци у процесима даљег зближавања или пак ескалација раније започетих сукоба различитих партија и покрета све разноврснијег спектра марксистичких партија Европе.¹⁶⁰² Ипак, бурни догађаји на далеком „фронтима“ Хладног рата који су окупирали пажњу савременика током последње деценије „државе благостања“ у Европи нису зауставили проширивање сарадње Савеза комуниста Југославије са италијанском, шпанском и француском партијом. Југословенски и европски комунисти сарађивали су током заједничких покушаја интеграције оних партија и покрета „Трећег света“ чију су идеологију одредили као прогресивну у оквиру нових група марксистичких партија које су покушавали да оформе у циљу заједничког рада на усклађивању ставова о актуелним политичким и друштвеним феноменима и формирању алтернативних одговора на све комплекснија питања која су наметале промене политика и односа моћи водећих сила биполарног света.¹⁶⁰³ Такође, посредством шпанских комуниста, југословенска партија успела је да се приближи јапанској, севернокорејској, и другим партијама Далеког истока, што су аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе само неколико година раније означили као готово незамислив исход у тренутном стању односа

¹⁵⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-489-545, Разговори представника СКЈ и КПИ о политичкој ситуацији у Европи.

¹⁵⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

¹⁵⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁵⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-525, Белешке разговора представника СКЈ и КПИ о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и активностима КПФ.

¹⁶⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

¹⁶⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

партија Међународног радничког покрета.¹⁶⁰⁴ Са друге стране, руководство италијанске партије рачунало је да ће утицај Савеза комуниста Југославије на партије и покрете Блиског истока и Северне Африке пресудно допринети успеху покушаја италијанских комуниста да допринесу зближавању комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁶⁰⁵ Ипак, док су разматрали могућност обнове старих планова о заједничком раду на организацији медитеранске конференције марксистичких покрета и партија, италијански и југословенски комунисти нису могли знати да ће нова велика промена у развоју односа партија крајње европске левике и деснице бити покренута управо развојем догађаја на Медитерану.

¹⁶⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-109, О посетама Сантјага Кариља Кини, Јапану и Северној Кореји, разговори С. Кариља са делегацијом КП Јапана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Кариљом.

¹⁶⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

V

Дуга „година социјализма“ у Европи – Зенит политичког утицаја еврокомунистичких партија државама Медитерана (1975-1977)

Кратки епилог дугог времена диктатура крајње деснице на Медитерану – повратак комунистичких партија на политичку позорницу Грчке и Шпаније

Комунистичке партије Европе које су започеле промене партијске идеологије још увек нису успеле да приведу крају процес одређивања партијских ставова о новим сукобима држава и партија Далеког Истока и Јужне Америке у тренутку када су бурни догађаји на Медитерану покренули нове дискусије партија чланица Међународног радничког покрета.¹⁶⁰⁶ Завршетак периода диктатура крајње деснице означио је почетак политичке транзиције у Грчкој и Шпанији током 1974. и 1975. године, али и повратак комунистичких партија у токове институционализованог политичког живота Грчке и Шпаније.¹⁶⁰⁷ Дуги процеси реформи партијских политика грчке и шпанске партије, који су отпочели још након великих сукоба на европској крајњој левици 1968. године, још увек нису били завршени у тренутку када је развој догађаја у Грчкој и Шпанији поново покренуо питање одређивања партијске идеологије грчких и шпанских комуниста.¹⁶⁰⁸ Комплексна политичка ситуација која је пратила поновно успостављање парламентарних демократија у Грчкој и Шпанији приморала је чланове управе грчке партије у земљи и Кариљовог руководства шпанске партије у емиграцији да дефинишу ставове о многим новим и старим питањима на која су партијске дирекције грчке и шпанске партије до тада одлагале да понуде довољно јасне одговоре.¹⁶⁰⁹

Нове политичке и друштвене околности приморале су грчку и шпанску партију да поново одреде и сам начин доношења одлука и формирања партијских ставова о питањима попут односа грчких и шпанских комуниста према другим политичким партијама и покретима, новим владама Грчке и Шпаније, совјетској партији и, на послетку, другим марксистичким партијама Европе.¹⁶¹⁰ Шпански и грчки комунисти дефинисали су многе значајне партијске ставове о наведеним проблемима током постепеног процеса реформи партијских политика, али је пре учешћа у демократским изборима исте политике било неопходно значајно проширити у контексту одређивања нових идеологија грчке и шпанске партије.¹⁶¹¹ Дуге процесе дефинисања нове партијске идеологије грчких и шпанских комуниста било је потребно формално завршити усвајањем званичних партијских докумената, што је било веома тешко учинити у тренутку када се велики број руководећих чланова грчке и шпанске партије

¹⁶⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПП.

¹⁶⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Информације о КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији.

¹⁶⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, Материјали о сарадњи СКЈ и КПИ са унутрашњом грчком партијом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-108-120, Разговори са представницима руководства Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁶⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом и члановима руководства КПП у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-134, Пријем С. Кариља.

¹⁶¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-850-872, Извештаји о значајним ставовима КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-142-155, Преписка партијских тела Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁶¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом и члановима руководства КПП у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-134, Пријем С. Кариља.

још увек налазио у емиграцији.¹⁶¹² Такође, започете реформе партијских политика грчких комуниста у земљи и шпанске партије у емиграцији било је потребно прилагодити околностима све комплексније политичке и друштвене стварности у Грчкој и Шпанији, али и на ширем медитеранском простору.¹⁶¹³ Међутим, убрзо се показало да је прилагођавање политичке праксе новим околностима био тежи задатак у случају унутрашње грчке него у случају шпанске партије, упркос чињеници да су грчки комунисти у земљи за разлику од шпанских колега у емиграцији активно учествовали у догађајима који су претходили завршетку владавине диктатуре крајње деснице.¹⁶¹⁴

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије преносе да су друштвене тензије и чести сукоби крајње левице и деснице који су обележили период војне диктатуре у Грчкој (1967-1974) достигли врхунац током великих демонстрација које су отпочеле студентским побунама у Атини 1973. године.¹⁶¹⁵ Иако угушене након месеци веома бруталних уличних борби, побуне које су се из Атине убрзо прошириле на друге грчке градове дале су повод бригадном генералу Димитриосу Јоанидису да изведе нови државни удари против дотадашњег вође војне хунте, пуковника Георгиоса Пападопулоса.¹⁶¹⁶ У Београду се претпостављало да је Јоанидисова администрација заоштрила репресивне политике према свим отвореним критичарима војне диктатуре, а нарочито према онима који су долазили из редова партијског чланства грчке партије у земљи.¹⁶¹⁷ Упркос чињеници да се велики део руководства грчке партије у земљи већ налазио у затворима или логорима на Јури и Леросу, грчки комунисти наставили су са организацијом штрајкова, грађанских побуна или пак локалних окршаја са војним и полицијским снагама које је савремена штампа означила као устанке.¹⁶¹⁸ Интересантно је да су југословенски комунисти подржавали и финансијски помагали акције грчких комуниста и покрета отпора под контролом грчке партије, док су пак дирекције италијанске и шпанске партије, одредивши крај војне диктатуре као неизбежан исход догађаја у блиској будућности, неформално саветовале грчким комунистима да избегну последице репресивних политика које су се заоштравале у последњим месецима „пуковничког режима“.¹⁶¹⁹ Ипак, нове политике влада војне диктатуре нису успеле да спрече наставак масовних демонстрација у грчким градовима почетком 1974. године, а политичка позиција Јоанидисове администрације убрзо је била додатно ослабљена исходом догађаја на Кипру.¹⁶²⁰

Док су италијански и југословенски комунисти приликом својих честих сусрета водили оширне дискусије о бурним догађајима на јужноамеричком континенту и индокинеском полуострву, успон националних и друштвених тензија на Кипру допринео је да следећа велика глобална криза започне на Медитерану.¹⁶²¹ Италијански и југословенски комунисти претпоставили су да су наведеном исходу такође допринели и напори војне диктатуре у Грчкој да помогне у организацији група крајње деснице на Кипру, које су средином јула 1974. године извршиле државни удар против администрације тренутног председника, архиепископа

¹⁶¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Информације о КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији.

¹⁶¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ и КПШ.

¹⁶¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-843, Разговори са представницима унутрашње КПГ о ситуацији у земљи.

¹⁶¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-844-846, Информације о разговорима које је Л. Солдић водио са члановима ЦК КПГ.

¹⁶¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-840, Извештаји о друштвеној ситуацији у Грчкој и ситуацији у КПГ, информације о разговорима вођеним између делегације Савеза Комуниста Југославије и КП Грчке у земљи.

¹⁶¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-853, Извештаји о боравку делегације КПГ у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, О значајним ставовима КПШ.

¹⁶²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Различите информације о КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи.

¹⁶²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

Макариоса.¹⁶²² Југословенски комунисти проценили су да је Турска влада искористила догађаје на Кипру као повод за војну интервенцију на северном делу острва, па је тако почео рат који је текао веома неповољно по оне снаге које су добијале војну и финансијску помоћ од војне диктатуре у Грчкој.¹⁶²³ Брзина којом су се догађаји на Кипру развијали изнадила је руководства комунистичких партија Европе до те мере да чак ни они марксистички теоретичари који су долазили из редова чланства италијанске партије нису успели да понуде детаљније анализе ситуације на Кипру пре него што је рат *de facto* завршен стратешким поразом снага блиских војној диктатури у Грчкој.¹⁶²⁴ Могућност отвореног рата између Грчке и Турске пресудно је допринела заоштравању већ постојећих анимозитета влада држава Западне Европе према војној диктатури у Грчкој, која је у међувремену својим политикама успела да изазове губитак подршке Сједињених Америчких Држава.¹⁶²⁵ На послетку, до пада администрације војне диктатуре је дошло тек када је велики број грчких официра отказао послушност Јоанидису, након чега је војска подржала привремену владу која је имала за циљ да припреми одржавање демократских избора.¹⁶²⁶ Одлуком привремене владе повучене су оне одредбе донете након грађанског рата којима је комунистичка партија стављена ван закона, па су грчки комунисти добили прилику да учествују у изборима по први пут након готово три деценије.¹⁶²⁷

Међутим, према информацијама које су југословенски комунисти добили од грчких колега, нова грчка влада није дефинисала никакве дистинкције приликом одређивања правног статуса унутрашње и спољашње грчке партије, али и осталих партија и покрета крајње левице чији су чланови учествовали у покретима отпора у Грчкој.¹⁶²⁸ Последично, руководство Бироа грчке партије у земљи било је приморано да донесе одлуку да ли ће на изборе изаћи заједно са грчким комунистима у емиграцији или ће пак одредити правне оквире расцепа у грчкој партији.¹⁶²⁹ Колијанис се више није налазио на позицији генералног секретара спољашње грчке партије, али је идеологија спољашње грчке партија остала непромењена, као и блискост партијског руководства са совјетском партијом.¹⁶³⁰ Интересантно је да су, без опширних расправа у партијском руководству, грчки комунисти у земљи веома брзо донели одлуку да на изборе изађу заједно са грчком партијом у емиграцији, али и са свим другим партијама и покретима на грчкој левици који су показали ентузијазам да се прикључе Уједињеној Демократској Левици.¹⁶³¹ Савез комуниста Југославије подстицао је грчке комунисте у земљи да прихвате сарадњу са колегама у емиграцији, истичући неопходност зближавања свих партија на грчкој левици ради постизања заједничких политичких циљева.¹⁶³² Истовремено, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да друштвени и политички утицаји две грчке партије стоје у таквом односу да ће, уколико дође до уступака ради постизања сарадње, грчка партија у иностранству бити принуђена да испуни захтеве грчких комуниста у земљи.¹⁶³³ Међутим, руководство спољашње грчке партије усвојило је неколико резолуција које су одређивале извесне реформе партијских политика још пре него што је дошло до првих формалних конатаката између представника две грчке партије.¹⁶³⁴

¹⁶²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом и члановима руководства КПГ у земљи.

¹⁶²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Информације о разговорима са руководством КПГ о ситуацији на Кипру.

¹⁶²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КПГ у земљи.

¹⁶²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи.

¹⁶²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

¹⁶²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи.

¹⁶³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ.

¹⁶³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице.

¹⁶³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КПГ у земљи.

Супротно начину одређивања политика грчке партије у емиграцији, која је одлукама партијског руководства дефинисала оне реформе партијских политика које су представници југословенске и грчке партије у земљи одредили као „симболичне“, грчки комунисти у земљи нарочито су наглашавали намеру да процесу даљих реформи политичке праксе унутрашње грчке партије приступе у складу са својим идејама о демократизацији процеса одлучивања у партији.¹⁶³⁵ Грчки комунисти у земљи прво су приступили процесу спровођења избора чланова локалних одбора и Централног Комитета партије, након чега је било планирано да новоизабрани чланови руководећих тела грчке партије, тек после серије јавних дискусија и расправа на страницама листова партијске штампе, гласањем одреде реформе партијских политика.¹⁶³⁶ Притом, партијска управа инсистирала је да нови чланови руководећих тела партије испуњавају само један критеријум, односно да о усвајању нових партијских политика одлучују искључиво људи који су за време војне диктатуре живели у Грчкој.¹⁶³⁷ Интересантно је да су се прве резолуције које су усвојили нови чланови Централног Комитета бавиле управо формалним потврђивањем наведених метода избора чланова руководећих тела грчке партије у земљи и одређивањем демократских принципа доношења партијских одлука.¹⁶³⁸ Систем организације унутрашње структуре грчке партије формално је одређен као „демократски централизам“, што је у пракси подразумевало да партијска дирекција задржава већи део пређашњих овлашћења, али да одлуке партијске управе морају бити предложене или пак потврђене гласањем представника локалних одбора и чланова Централног Комитета.¹⁶³⁹ Такође, поништене су резолуције пређашњих конгреса и пленума партијске управе којима се из партије искључују они грчки комунисти који су изразили неслагање са ставовима партијског руководства, а сви чланови партије позвани су да отворено износе своје критичке ставове о начину рада партијских институција и идеје о даљем развоју партијских политика унутрашње грчке партије.¹⁶⁴⁰

Значајан део дискусија грчких комуниста о реформама партијских политика био је посвећен одређивању односа грчких комуниста у земљи према другим политичким партијама и покретима у Грчкој, али и према новој државној администрацији премијера Караманлиса.¹⁶⁴¹ Притом, интересантно је да су многи грчки комунисти у земљи наглашавали став да при дефинисању нових политика грчке партије треба пажљиво проучавати и условима политичке и друштвене стварности у Грчкој прилагођавати идејне основе оних партијских политика италијанске партије које су означили као *историјски компромис* италијанских комуниста.¹⁶⁴² Нова руководећа тела грчке партије у земљи усвојила су одлуку да грчки комунисти одмах покрену иницијативе ради зближавања са социјалистичким и социјалдемократским партијама, да дирекција грчке партије прихвати потенцијалне предлоге о проширивању сарадње других партија грчке левнице, а да партијске институције пажљиво размотре могућности зближавања са оним партијама деснице које нису подржавале војну диктатуру.¹⁶⁴³ Како би се приближили новој влади, грчки комунисти у земљи дефинисали су политике зближавања грчке партије са црквом, оним организацијама блиским двору чија се политика може одредити као прогресивна, као и са припадницима националних и других струја покрета отпора са којима су покрети отпора под утицајем грчких комуниста били у сукобу током година владавине војне

¹⁶³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи.

¹⁶³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ.

¹⁶³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

¹⁶³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КПГ у земљи.

¹⁶³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

¹⁶⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ.

¹⁶⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левнице.

¹⁶⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левнице.

диктатуре.¹⁶⁴⁴ Такође, грчки комунисти усвојили су посебне програме развоја сарадње са Караманлисовом администрацијом, који су подразумевали читав низ будућих политичких компромиса у циљу зближавања комунитичке партије са грчком владом, упркос чињеници да је грчка партија већ подржала највећи део реформи нове владе.¹⁶⁴⁵

Планови о развоју присне сарадње са новом владом, али и о наставак зближавања са Савезом комуниста Југославије имали су нарочити значај за грчку партију, која је очекивала помоћ југословенске и грчке владе приликом организације повратка у земљу великог броја грчких комуниста који су још од завршетка грађанског рата живели на територији СР Македоније.¹⁶⁴⁶ Грчки комунисти у земљи проценили су да на територији СФР Југославије и даље живи веома велики број избеглица из Грчке, међу којима је било више хиљада бивших или тренутних чланова грчке партије.¹⁶⁴⁷ Међутим, руководство унутрашње грчке партије није имало податке о местима и условима живота велике већине некада активних чланова грчке партије, па се чак није могло ни проценити да ли ће, и у којем броју, грчки емигранти желети да се врате у земљу након што је рад грчке партије декриминализован, а оптужнице против њених чланова поништене.¹⁶⁴⁸ Последично, грчки комунисти у земљи очекивали су да Савез комуниста Југославије, поред повећања финансијске подршке грчкој партији, помогне и при проналажењу и пребацивању у Грчку барем оних емиграната који су се већ јавили партијским телима грчке партије са молбама да им се омогући повратак у земљу.¹⁶⁴⁹ Исте врсти помоћи грчки комунисти у земљи тражили су и од италијанске партије, док су такође показали велики ентузијазам према укључивању у планове италијанских комуниста о организацији различитих врста скупова представника комунистичких партија Европе.¹⁶⁵⁰ Руководство унутрашње грчке партије проценило је да, након истовременог повратка многих грчких комуниста из емиграције и повратка грчке партије у политички живот Грчке, као и обнове организацијских структура, радничких организација и издавачких предузећа партије у земљи, коначно може активно учествовати у процесима зближавања оних комунистичких партија Европе које су започеле процесе промене партијске идеологије.¹⁶⁵¹ Југословенски и италијански комунисти нарочито пуно су говорили о новим политикама грчке партије према другим партијама европске левице, закључујући да након реформи партијских политика француске и грчке партије само шпанска партија још увек нема могућности да задовољи адекватне услове који би омогућили шпанским комунистима да равноправно учествују у процесу формирања нових организација и политичких иницијатива комунистичких партија Медитерана и Европе.¹⁶⁵²

Ипак, процеси повратка највећег дела руководства шпанске партије у земљу, легализације рада шпанске партије и развоја сарадње шпанских комуниста са другим партијама и новим владама били су много дужи и комплекснији него у случају грчке партије у земљи.¹⁶⁵³ Након повратка грчких комуниста на политичку позорницу Грчке било је потребно да прође још много времена пре него што је у Шпанији завршен дуг процес регулације правног статуса комунистичке партије, али и пре него што политичка ситуација постане довољно јасна да би шпанска партија могла прилагодити своје политике новим

¹⁶⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-425-498, Информације о значајним ставовима КП Грчке у земљи.

¹⁶⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

¹⁶⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма партијских тела и представника КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи.

¹⁶⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

¹⁶⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁶⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

¹⁶⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, О могућем учешћу КПГ на конференцији КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-890, О разговорима чланова Одељења са представницима ЦК КПГ, о конференцији КП Медитерана.

¹⁶⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877-890, Разговори са представницима ЦК КП Грчке у земљи.

¹⁶⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији.

околностима и императивима учешћа у политичком животу Шпаније.¹⁶⁵⁴ Упркос наведеном, извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да се велики број шпанских комуниста и чланова партијског руководства илегално вратио у земљу већ током првих месеци након смрти Франциска Франка 20. новембра 1975. године и почетка периода политичке транзиције у Шпанији.¹⁶⁵⁵ У складу са Франковим политичким тестаментом, законска овлашћења шефа државе прешла су на краља Хуана Карлоса I, који је убрзо након смрти свог дотадашњег формалног старатеља објавио намере да у сарадњи са владом и премијером, владајућом фалангистичком партијом, али и другим политичким партијама чији је правни положај убрзо дефинисан, спроведе реформе које ће довести до радикалних промена политичке и друштвене стварности у Шпанији.¹⁶⁵⁶ Међутим, према сазнањима којима су располагали чланови тела југословенске партије у Београду, економске и политичке реформе нове шпанске администрације биле су успорене сукобима краља, премијера и чланова владе, али и ограничене разликама у интересима и идеологијама различитих нових политичких покрета или пак фракција бивших функционера Франкове администрације, који су имали веома различите визије будућности Шпаније.¹⁶⁵⁷

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије сведоче да је дуги период комплексне политичке транзиције у Шпанији био обележен наизглед изненадним порастом друштвених тензија, нестабилношћу краткотрајних влада, као и заоштравањем старих и појавом многих нових идеолошких, етничких и политичких сукоба.¹⁶⁵⁸ Шпански комунисти доживели су брзину са којом су лидери разноврсних струја до скоро једине политичке партије у Шпанији мењали своје реформистичке програме или пак оснивали нове покрете и партије као доказ да је велики број руководећих чланова владајуће партије и државне администрације у Шпанији заправо само чекао нестанак Франкове личности са политичке позорнице како би са великим ентузијазмом учествовао у спровођењу реформи.¹⁶⁵⁹ Ипак, конзервативне струје фалагистичке партије, али и многе владајућој партији и круговима војних и полицијских службеника блиске организације крајње деснице, противиле су се променама тренутне политичке и друштвене стварности у Шпанији.¹⁶⁶⁰ Са друге стране, убрзо након Франкове смрти шпански комунисти говорили су представницима југословенске партије о појави нових партија и покрета који су представљали конкуренцију комунистичкој партији на шпанској левици, а чији су чланови примењивали методе политичке борбе веома сличне онима које су италијански комунисти означили као тероризам крајње левице у Италији.¹⁶⁶¹ Насилне и неретко оружане манифестације сукоба различитих организација крајње левице и деснице, које су обележиле почетак седамдесетих година XX века у многим европским државама, постале су готово неизоставни део свакодневног живота у Шпанији током периода политичке транзиције.¹⁶⁶² Такође, многе етничке мањине у Шпанији формирале су организације у циљу постизања локалне аутономије или пак независности области попут Баскије или Каталоније, док је са друге стране државна администрација одговорила јачањем полицијског и војног присуства у регијама у којима су се појавили политички покрети етничких мањина.¹⁶⁶³ Сукоби тајних друштава крајње деснице у војсци блиских конзервативној струји фалангистичке партије и мањинских партија и покрета постали су нарочито чести након појаве сепаратистичких организација баскијске и каталонске мањине које су покушале да остваре

¹⁶⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-143, Разговори члана ИК Д. Поповића са М. Аном, чланом ЦК КП Шпаније.

¹⁶⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁶⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

¹⁶⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, О посети генералног секретара КПШ Сантјага Кариља СФР Југославији.

¹⁶⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури.

¹⁶⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁶⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

своје политичке циљеве спровођењем терористичких акција.¹⁶⁶⁴ Са друге стране, краљ Хуан Карлос I и нова влада убрзо су почели да успоравају започете процесе политичких реформи јер су страховали да би конзервативна струја фалангиста која се противила реформама могла искористити велики утицај који је уживала међу војним и полицијским кадровима како би извела државни удар, што се на послетку и догодило, али тек 1981. године.¹⁶⁶⁵

Ипак, већ током прве половине 1976. године, односно само неколико месеци након Франкове смрти, заоштравање идеолошких сукоба и етничких тензија навело је руководство шпанске партије да током разговора са представницима Савеза комуниста Југославије означи Шпанију као „земљу на рубу новог грађанског рата“.¹⁶⁶⁶ Интересантно је да су шпанске власти формално легализовале рад комунистичке партије управо након познатог масакра у мадридској улици Аточа 1977. године, када су фалангистички екстремисти извршили оружани напад на заједнички скуп шпанских комуниста и социјалиста.¹⁶⁶⁷ Масакр у Аточу представљао је само један од многих инцидената који су пратили веома бруталне уличне сукобе група крајње левице и деснице у којима су шпански комунисти одбили да учествују упркос чињеници да су се познати чланови шпанске партије нашли на мети освете екстремистичких група крајње деснице.¹⁶⁶⁸ Још на самом почетку идеолошки мотивисаних обрачуна у Шпанији 1975. године руководство шпанске партије инсистирало је на политици апстиненције шпанских комуниста од учешћа у изгредима било какве врсте.¹⁶⁶⁹ Сантјаго Кариљо и партијско руководство ишли су толико далеко у покушајима да личним примером демонстрирају своје убеђење у неопходност мирне коегзистенције и сарадње са шпанским владама да су чак одбили да са другим партијама шпанске левице узму учешће у демонстрацијама против монархије.¹⁶⁷⁰ Након што је руководство шпанске партије отворено подржало споре и умерене реформе и позвало друге партије да покажу солидарност према тешком политичком положају Хуана Карлоса I и нове владе, дошло је до сукоба шпанске партије са већином покрета и партија шпанске левице.¹⁶⁷¹ Велики број политичких организација крајње левице у Шпанији определио се за радикалније методе борбе за проширивање реформи од оних које су изабрали шпански комунисти, и одбијао могућност сарадње са државном администрацијом чак и у хипотетичком случају да дође до сукоба двора и владе са партијама и покретима крајње деснице.¹⁶⁷² Међутим, убрзо се показало да је сукоб са другим партијама шпанске левице само допринео учвршћивању намера Кариљовог руководства да убрза годинама раније започете процесе одређивања нове партијске идеологије Комунистичке Партије Шпаније.¹⁶⁷³

Због тешке политичке ситуације у Шпанији није било могуће да шпански комунисти организују конгресе, пленуме партијског руководства или изборе за чланове локалних партијских одбора на исти начин на који су то учинили грчки комунисти након пада војне диктатуре.¹⁶⁷⁴ Последично, партијска дирекција одредила је нове политике шпанске партије на неформалним састанцима који су још увек чешће одржавани у иностранству него у Шпанији, притом наглашавајући намеру да демократски изабрани чланови нових партијских тела потврде одлуке партијске дирекције након што у Шпанији дође до декриминализације чланства у комунистичкој партији.¹⁶⁷⁵ Ипак, у погледу промене партијске идеологије руководство шпанске партије ишло је значајно даље од грчких комуниста, који су сматрали да

¹⁶⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-162-164, Приједи делегација чланова Централног Комитета КП Шпаније.

¹⁶⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-169-172, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁶⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-145-165, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁶⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-172, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури.

¹⁶⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁶⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са члановима ЦК о односима КПШ са шпанском владом.

¹⁶⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-172, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-152, Информације о књизи Сантјага Кариља „Еврокомунизам и држава“.

¹⁶⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

¹⁶⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

је довољно усвојити промене партијских политика и начина рада партијских тела како би се формално одредиле промене у односима доминантних марксистичких идеја чланства грчке партије.¹⁶⁷⁶ Са друге стране, чланови руководства шпанске партије већ непосредно након почетка политичке транзиције у Шпанији, поред већ устаљеног термина *демократски социјализам*, почели су употребљавати и термин *еврокомунизам* како би у својим званичним изјавама и током разговора са представницима других партија нарочито нагласили оне промене партијске идеологије које још увек нису биле званично усвојене од стране пленума партијског руководства или конгреса шпанских комуниста.¹⁶⁷⁷ Примера ради, Сантјаго Кариљо је већ током првих месеци после илегалног повратка већег дела руководства шпанске партије у земљу написао неколико текстова о дугим процесима развоја идеологије еврокомунизма, да би непосредно након легализације рада шпанске партије објавио своју доцније веома познату књигу „Еврокомунизам и држава“.¹⁶⁷⁸ Са друге стране, чланови оних партија и покрета који су представљали конкуренцију комунистичкој партији на крајњој шпанској левици означили су идеологију шпанских комуниста као *еврокомунизам* још пре него што је то учинило руководство шпанске партије.¹⁶⁷⁹ Југословенски комунисти упозоравали су шпанске колеге на потенцијалне негативне импликације коришћења термина који је већ употребљен у циљу критике партијске идеологије шпанских комуниста, на шта су Кариљо и чланови руководства шпанске партије уобичајено одговарали да инсистирају на коришћењу термина *еврокомунизам* управо како би јасно нагласили разлике између идеологије шпанске партије и оних партија на шпанској левици чија је партијска идеологија била блиска болшевичком социјалистичком моделу.¹⁶⁸⁰

Неформално одређене промене партијске идеологије шпанске партије и званично усвојене реформе партијских политика грчке партије биле су у значајној мери условљене потребама прилагођавања грчких и шпанских комуниста све комплекснијој друштвеној и политичкој ситуацији у медитеранским земљама.¹⁶⁸¹ Ипак, реформистичке тенденције грчке и шпанске партије које су се испољиле током периода суочавања грчких и шпанских комуниста са последицама локалних и глобалних промена настављале су континуитет дугих процеса промене партијских идеологија и политика грчке и шпанске партије који су почели готово читаву деценију пре него што су дикатуре крајње деснице нестале са геополитичке позорнице Медитерана.¹⁶⁸² Са друге стране, интересантно је да су италијански комунисти одредили завршетак дикатура крајње деснице као историјски епилог истих оних процеса који су обележили развој многих медитеранских друштава и политичких култура током већег дела XX века.¹⁶⁸³ Италијански комунисти проценили су да пад дикатуре војне хунте у грчкој и постепено слабљење политичког монопола фапангистичке партије у Шпанији означавају почетак новог доба у историји медитеранских земаља.¹⁶⁸⁴ Током разговора са представницима југословенске партије, италијански комунисти изнели су процене да ће убрзо уследити проширивање социјалних политика „државе благостања“ не само у Грчкој и Шпанији, већ и у другим медитеранским земљама, као и да ће доћи до постепеног слабљења утицаја блоковских подела на развој односа државних администрација, али и марксистичких партија и покрета на Медитерану. Последично, дирекција италијанске партије покренула је разговоре са

¹⁶⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији.

¹⁶⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

¹⁶⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-152, Информације о књизи Сантјага Кариља „Еврокомунизам и држава“.

¹⁶⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са представницима КПШ о односима са другим партијама.

¹⁶⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Извештаји о разговорима вођеним на IX Конгресу КП Шпаније.

¹⁶⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој и Шпанији и неким значајним ставовима КП Грчке и КП Шпаније.

¹⁶⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-860-868, Извештаји о новим одлукама Бироа ЦК КП Грчке у земљи.

¹⁶⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у односима КП Европе.

руководством Савеза комуниста Југославије у циљу проширивања ранијих планова италијанских и југословенских комуниста о покретању различитих иницијатива које би допринеле даљем зближавању комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁶⁸⁵

За време бурног периода на Медитерану током кога су грчки и шпански комунисти покушавали да промене партијске идеологије и реформишу политике својих партија како би након готово тридесет година поново учествовали у политичком животу Шпаније и Грчке, Савез комуниста Југославије пружао је шпанској и грчкој партији различите врсте помоћи.¹⁶⁸⁶ Поред проширивања политика финансијске помоћи грчким и шпанским комунистима, југословенска партија посредовала је између грчке партије и нове владе у Грчкој у циљу развоја ближе сарадње између грчких комуниста и Караманлисове администрације.¹⁶⁸⁷ Интересантно је да су грчки комунисти чак и током побуна у грчким градовима и првих недеља кризе на Кипру организовали сусрете са представницима југословенске и италијанске партије, као и да су се одмах након наставка рада партијских листова грчке партије међу првим објављеним текстовима нашла веома афирмативна излагања грчких комуниста о партијским политикама и идеологијама југословенске и италијанске партије.¹⁶⁸⁸ Такође, југословенска партија била је међу ретким комунистичким и социјалистичким партијама Европе које су подржавале намере шпанских комуниста да се приближе двору и новој влади у Шпанији упркос чињеници да су промене политичке и друштвене стварности у шпанији текле веома споро а реформе нове администрације биле стално ограничаване страхом од побуне крајње деснице.¹⁶⁸⁹ Током све чешћих сусрета представника југословенске и шпанске партије, шпански комунисти неретко су истицали да једино са југословенским и повремено са италијанским колегама могу отворено дискутовати о развоју односа шпанске партије са другим партијама на шпанској левици, совјетском партијом и са новом државном администрацијом у Шпанији.¹⁶⁹⁰ Процеси реформе партијских политика и прилагођавања партијских идеологија грчких и шпанских комуниста околностима нове друштвене и политичке реалности у Грчкој и Шпанији, али и на ширем медитеранском простору, допринели су додатном проширивању сарадње и даљем зближавању грчке и шпанске партије са Савезом комуниста Југославије.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁶⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

¹⁶⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи КПГ са другим партијама грчке левнице.

¹⁶⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма партијских тела и представника КП Грчке у земљи.

¹⁶⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Карилџом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Карилџа и Д. Ибарури.

¹⁶⁹⁰ Сусрети Сантјага Карилџа и чланова руководства југословенске партије постали су толико чести током периода политичке транзиције у Шпанији да је генерални секретар шпанске партије у неколико наврата користио чак и посете суседним државама или пак краткотрајне боравке на београдском ајродрому како би са југословенским комунистима одржао консултативне састанке о актуелним проблемима са којима су се шпански комунисти суочавали након повратка у земљу (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-170).

¹⁶⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

*Од конференција комунистичких партија Европе у Берлину и Риму до састанка у Мадриду –
Демократски социјализам као европски феномен*

Велике друштвене и политичке промене у државама Западне Европе условиле су наставак процеса промене партијских идеологија и почетак реформи партијских политика партија крајње европске левице током прве половине седамдесетих година XX века.¹⁶⁹² Након завршетка периода владавине диктатура крајње деснице у Грчкој, Шпанији и Португалу, шпански и грчки комунисти показали су велико интересовање да учествују у реализацији планова италијанске партије о зближавању комунистичких партија Медитерана, али и других партија европске левице.¹⁶⁹³ Још од првих сусрета управе италијанске партије са руководством Савезом комуниста Југославије и почетка сукоба италијанске са совјетском партијом, италијански комунисти покушавали су да на различите начине допринесу проширивању сарадње реформистичких струја комунистичких партија Европе.¹⁶⁹⁴ Рачунајући на финансијску помоћ југословенских колега, италијански комунисти покренули су многе иницијативе у циљу организације скупова, семинара и јавних дискусија комунистичких и социјалистичких партија Европе, од којих су неке резултовале сусретима представника партија европске левице, док су многе остале само део опширних дискусија о заједничким плановима југословенских и италијанских комуниста.¹⁶⁹⁵ Ипак, италијанска партија никада није одустала од планова да организује конференцију европских комунистичких партија које су се определиле за реформе партијских политика, која би у сфери сарадње партија европске крајње левице представљала извесну врсту алтернативе традиционалним саветовањима комунистичких партија Европе у Москви.¹⁶⁹⁶ Прилика за поновно разматрање старих и стварање нових планова југословенских и италијанских комуниста о формализацији сарадње оних марксистичких партија које су започеле процесе промене партијске идеологије указала се управо када је совјетска партија објавила да припрема организацију конференције комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹⁶⁹⁷

Италијански комунисти већ средином 1974. године запазили су да представници партија Источног Блока приликом сусрета са колегама из Западне Европе све чешће говоре о неопходности организације европске конференције марксистичких партија која би одредила заједничке политичке циљеве партија европске левице.¹⁶⁹⁸ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да је заоштравање сукоба на многим удаљеним фронтима Хладног рата, праћено различитим покушајима превазилажења блоковских подела у Европи, пресудно допринело обнављању напора совјетске партије да учврсти свој утицај на комунистичке партије земаља Западне Европе.¹⁶⁹⁹ Такође, совјетска партија поново је променила начине на које је покушавала да ограничи потенцијалне домете већ започетих

¹⁶⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁶⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, О могућем учешћу КПГ на конференцији КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-890, О разговорима чланова Одељења са представницима ЦК КПГ, о конференцији КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁶⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁶⁹⁵ АЈ, ССРПЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

¹⁶⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

¹⁶⁹⁷ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁶⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

¹⁶⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-96, Подсетник за разговоре са делегацијама КПИ и КПШ о ситуацији на Далеком Истоку, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

процеса реформи партијских политика италијанске, шпанске, француске и грчке партије, али и свих оних комунистичких партија Европе чија су руководства афирмативно оценила правац развоја марксистичке мисли који је савремена штампа означавала популарним термином *еврокомунизам*.¹⁷⁰⁰ Наиме, чланови управе италијанске партије поверили су представницима и партијским телима Савеза комуниста Југославије информације да совјетска партија планира напуштање уобичајеног обрасца смењивања притисака и зближавања са реформистичким руководством комунистичких партија Европе.¹⁷⁰¹ Уместо наведеног, совјетска партија је према проценама италијанских комуниста планирала да пре организације конференције инсистира да се позване комунистичке партије унапред изјасне о предложеним темама дискусије и плановима рада конференције.¹⁷⁰²

Интересантно је да су италијанска и југословенска партија биле једине комунистичке партије Европе које су се отворено, и пре него што су Совјети дефинисали циљеве организације конференције, изасниле да одбијају предлог према коме би конференција имала у плану да одреди обавезујуће програме заједничког политичког деловања европских комунистичких партија.¹⁷⁰³ Супротно интересима совјетске партије, југословенска и италијанска партија изнеле су став да за циљ конференције треба поставити одређивање заједничких смерница према којима ће затим свака партија дефинисати реформе партијских политика у складу са околностима свог политичког и друштвеног окружења.¹⁷⁰⁴ Дакле, захтеви југословенске и италијанске партије на почетку разговора са совјетском партијом о одржавању конференције комунистичких партија Европе били су крајем 1974. године веома слични оним захтевима које су још почетком 1967. године југословенски и италијански комунисти планирали да поставе совјетској партији, до чега није дошло због нагле промене става управе италијанске партије.¹⁷⁰⁵ Са друге стране, одмах након што су југословенска и италијанска партија, у складу са ранијим договорима, истовремено истакле неслагање са начином на који је совјетска партија одредила циљеве рада конференције, руководство шпанске партије је објавило да ће шпански комунисти у преговорима о учешћу на конференцији поступати исто као југословенске и италијанске колеге, након чега су грчки и француски комунисти уздржано подржали захтеве југословенске и италијанске партије.¹⁷⁰⁶ Током првих сусрета радне групе представника свих партија учесница која је имала за циљ да припреми теме за дискусију и одреди циљеве рада конференције, показало се да комунистичке партије Белгије, Холандије, Британије, Данске и Норвешке такође подржавају захтеве југословенске и италијанске партије.¹⁷⁰⁷ Последично, партије земаља Источног Блока имале су великих тешкоћа да добију убедљиву подршку приликом гласања о усвајању оних теза за које је совјетска партија проценила да би могле представљати припремне материјале за дискусију на планираној конференцији.¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁰ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

¹⁷⁰¹ Интересантно је да су италијански комунисти непосредно после почетка разговора о организацији конференције КП Европе у Берлину, а након почетка сукоба комунистичких партија Источне и Западне Европе, основали нова партијска тела италијанске партије, веома слична одељењима и комисијама за међународне односе и међународну сарадњу СКЈ и ССРНЈ, али и да су одмах упутили начелнике неких од наведених одељења у Берлин (СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556).

¹⁷⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁰³ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

¹⁷⁰⁴ Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁰⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Л. Лонга, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом.

¹⁷⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о значајним ставовима КПГ и КПШ.

¹⁷⁰⁷ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

¹⁷⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

Односи чланова радне групе у Берлину постали су нарочито сложени након што су представници румунске партије отишли толико далеко у подршци захтевима југословенских и италијанских комуниста да је дошло до отвореног сукоба између делегација румунске и совјетске партије.¹⁷⁰⁹ Опширне и страствене дискусије чланова радне групе у Берлину биле су праћене веома комплексним процесима формирања неформалних група представника комунистичких партија Европе, који су трајали до самог краја готово две године дугог рада групе која је требало да припреми одржавање конференције.¹⁷¹⁰ Интересантно је да све до последњих недеља припрема за организацију конференције у Берлину, односно до средине 1976. године, није било извесно да ли ће југословенска и италијанска партија на послетку учествовати у конференцији.¹⁷¹¹ У тренуцима када би дошло до заостравања сукоба чланова радне групе или пак до прихватања извесних компромиса са совјетима од стране партија земаља Бенелукса и скандинавског полуострва, представници југословенске и италијанске партије су превентивно предузимали припреме да трајно напусте вишемесечне сесије радне групе у Берлину.¹⁷¹² Представници шпанске партије били су неодлучни да ли ће у случају расцепа у радној групи следити пример југословенских и италијанских колега, док су делегације француске партије и грчких комуниста у земљи покушавале да преузму улогу посредника у све чешћим разговорима о превазилажењу сукоба југословенских и италијанских представника са члановима делегација партија Источног Блока.¹⁷¹³ Нарочито је занимљиво да су представници партије Источне Немачке, која је била формални организатор скупа, као и представници пољске партије, на послетку напустили своје традиционалне критике реформистичких политика комунистичких партија земаља Западне Европе и чак покушавали да допринесу зближавању југословенских и италијанских представника са члановима делегације совјетске партије.¹⁷¹⁴ Тек током пролећа 1976. године Одељења за међународне односе југословенске и италијанске партије, чији су представници редовно размењивали поверљиве извештаје о својим боравцима у Берлину, донела су закључак да су процеси зближавања совјетске са југословенском и италијанском партијом отишли толико далеко да руководства наведених партија већ подразумевају да ће делегације југословенске и италијанске партије на послетку постићи компромис са совјетским представницима.¹⁷¹⁵

Док су у Берлину од последњих месеци 1974. до почетка лета 1976. године трајале расправе делегација оних комунистичких партија које су чиниле радну групу за припрему конференције партија крајње европске левнице, бурна дешавања у Европи и свету наметала су константне промене значајних ставова и међусобних односа представника марксистичких партија земаља Источног и Западног Блока.¹⁷¹⁶ Сталне промене политичке ситуације у Грчкој и Шпанији условљавале су константне измене теза предвиђених за дискусију о заједничком политичком деловању комунистичких партија медитеранских земаља, али и постепену промену односа совјетске партије према грчким и шпанским комунистима.¹⁷¹⁷ Југословенски и италијански комунисти проценили су да ће совјетска партија показати посебну солидарност са грчком и шпанском партијом како би одржала престиж водеће партије тзв. „социјалистичког света“, што ће затим довести до ублажавања критичког става партија земаља Источног Блока о оним деловима агенде коју су грчки и шпански комунисти у Берлину који су били заједнички ставовима југословенске, италијанске и француске партије.¹⁷¹⁸ Такође, заостравање сукоба на Блиском Истоку, индокинеском полуострву, јужноамеричком

¹⁷⁰⁹ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷¹⁰ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

¹⁷¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о конференцији КП Европе у Берлину.

¹⁷¹² АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷¹³ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

¹⁷¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о конференцији КП Европе у Берлину.

¹⁷¹⁵ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

¹⁷¹⁶ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о значајним ставовима КПГ и КПШ.

¹⁷¹⁸ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

континенту, и на другим удаљеним фронтovima Хладног рата, било је праћено истовременим порастом популарности захтева за смањивањем блоковских тензија на европским границама биполарног света.¹⁷¹⁹ Док су представници европских комунистичких партија у Берлину водили опширне дискусије и формирали различите ставове о идеологијама учесника сукоба на другим континентима, између државних администрација СССР-а и САД настављени су дуги преговори о разоружавању и сарадњи на пољу заједничког деловања у циљу смањивања утицаја блоковских подела на политичку ситуацију у Европи.¹⁷²⁰ Интересанто је да су чланови руководства Јединствене социјалистичке партије Немачке током више неформалних сусрета са делегацијама југословенске, италијанске и шпанске партије инсистирали на ставу да све партије учеснице конференције треба да покажу „више разумевања“ за „тешке изазове“ пред којима се налази партија Совјетског Савеза.¹⁷²¹

Средином десетогодишњег периода смењивања процеса заостравања сукоба и зближавања највећих светских сила, који ће доцније постати познат као „време детанта“, совјетска и америчка влада показале су нарочито интересовање управо за идеолошке сукобе и односе моћи партија крајње левице и деснице на европском континенту.¹⁷²² Југословенски и италијански комунисти проценили су да ће совјетска партија бити спремна на различите компромисе како би обезбедила подршку комунистичких партија Западне Европе за предлог да партије учеснице као прву тачку дискусије на берлинској конференцији одреде „борбу за мир, стабилност и демократски прогрес“ у Европи.¹⁷²³ Приликом неформалних разговора делегација чланица радне групе, постигнут је договор да ће се и будући заједнички манифест европских комунистичких партија бавити општим проблемима актуелне политичке стварности у Европи и начинима постизања друштвеног прогреса ненасилним средствима.¹⁷²⁴ Такође, унапред је одлучено да ће коначни документ који усвоје партије учеснице конференције наглашавати вољу комунистичких партија потписница да демократским путем наставе да доприносе смањивању блоковских и других идеолошких тензија, као и проширивању сарадње између партија и земаља Западне и Источне Европе.¹⁷²⁵ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да је уопштавањем не само тема дискусије, већ и крајњих циљева конференције, након скоро две године рада припремне групе у Берлину постигнуто само вешто заобилажење питања промене партијских идеологија и политика комунистичких партија Европе.¹⁷²⁶ Ипак, југословенски и италијански комунисти одредили су коначни исход расправа партија Западне и Источне Европе у Берлину као „велику победу“ југословенске и италијанске партије, која притом за последицу није имала продубљивање сукоба, већ зближавање за совјетском партијом.¹⁷²⁷

Руководства југословенске и италијанске партије су током честих разговора о резултатима отпора почетним намерама совјетске партије нарочито наглашавала чињеницу да совјетска партија није успела да спроведе у дело своје планове о усвајању обавезујућег заједничког документа који би усмеравао политичко деловање партија учесница конференције у Берлину.¹⁷²⁸ Одељења за међународне односе југословенске и италијанске партије слагала су се у ставу да одлука совјетске партије да утиче на друге партије учеснице како би у резолуцијама конференције биле заступљене тезе о *демократском прогресу* и ненасилним

¹⁷¹⁹ АЈ, КПР, I-2/68, Разговори Ј.Б. Тита и делегације СКЈ са делегацијама КП Источне Европе.

¹⁷²⁰ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷²¹ АЈ, КПР, I-2/68, Разговори Ј.Б. Тита и делегације СКЈ са делегацијама КП Источне Европе.

¹⁷²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори представника СКЈ и КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁷²³ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

¹⁷²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535-546, Разговори са представницима КПИ о односима КП Европе.

¹⁷²⁵ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори представника СКЈ и КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁷²⁸ АЈ, КПР, I-2/68, Информације о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину.

методама политичке борбе у циљу остваривања *различитих* циљева комунистичких партија Европе показује појаву нових прогресивних тенденција руководства совјетске партије.¹⁷²⁹ Такође, италијански и југословенски комунисти још пре завршетка конференције у Берлину проценили су да током разговора са представницима других партија треба наглашавати чињеницу да на конференцији није било речи о одустајању од започетих реформи партијских политика извесних комунистичких партија Западне Европе, што се може тумачити као прећутно одобрење совјетске партије за наставак процеса промене партијских идеологија партија европске левице.¹⁷³⁰ Када је дошло до коначног сусрета руководства европских партија у Берлину, чланови управе италијанске партије са нескривеним одушевљењем су истицали да је током последњих месеци припрема конференције Берлингуер примио приватна писма чланова Брежњевљевог руководства совјетске партије која доказују да су на послетку Совјети молили генералног секретара италијанске партије да не одустаје од учешћа италијанских комуниста на конференцији.¹⁷³¹ Док су наведене гестове италијанских комуниста оценили као „претеране и непримерене“, чланови Одељења за међународне односе са ентузијазмом су писали дуге извештаје о томе како је југословенска партија успела да допринесе ограничавању совјетског утицаја на шпанску, француску, грчку и друге партије Медитерана и држава Западне Европе, а да је притом истовремено утичући на италијанске комунисте да прихвате извесне компромисе са Совјетима постигла зближавање са совјетском партијом.¹⁷³² У тренутку када су током неформалних разговора вођених у Берлину представници румунске, британске и белгијске партије, као и партија скандинавских земаља честитали Брозу и Берлингуеру на „победи“ у спору са Совјетима, чланови југословенске делегације водили су срдачне разговоре са руководством совјетске партије, док су партијска тела југословенске партије већ радила на припремама за посету Брежњева СФР Југославији која је била планирана за последње месеце исте, 1976 године.¹⁷³³

Ипак, југословенски и италијански комунисти успели су да се прихватањем компромиса приближе совјетској партији и да на послетку испуне већи део заједничких планова две партије о усмеравању рада конференције у Берлину тек након готово две године дугих расправа са партијама земаља Источног Блока, које су биле праћене веома комплексним и променљивим процесима заоштравања сукоба и зближавања са совјетском партијом.¹⁷³⁴ Док постизање договора са совјетском партијом још увек није постало очекивани исход рада припремне групе у Берлину чак ни у најоптимистичнијим прогнозама аутора извештаја партијских тела југословенске и италијанске партије, југословенски и италијански комунисти поново су почели да воде разговоре о својим ранијим плановима да организују конференцију европских комунистичких партија на коју не би нужно биле позване делегације партија Источне Европе.¹⁷³⁵ Нарочито је интересантно да се у исто време руководство италијанске партије вратило одређивању партијских ставова о европским интеграцијама, као и да су италијански комунисти све чешће говорили југословенским колегама о некадашњим Ненијевим идејама о улози зближавања партија европске левице у процесу стварања чвршће повезане заједнице европских држава.¹⁷³⁶ Како је могућност налажења компромиса између партија Источне и Западне Европе почетком 1975. године изгледало као све мање вероватан исход

¹⁷²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535-546, Разговори са представницима КПИ о односима КП Европе.

¹⁷³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁷³¹ АЈ, КПР, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије.

¹⁷³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535-546, Извештаји о ставовима КП Италије и односима италијанских комуниста са КП Европе, АЈ, КПР, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину.

¹⁷³³ АЈ, КПР, I-2/68, Разговори Ј.Б. Тита и делегације СКЈ са делегацијама КП Источне Европе.

¹⁷³⁴ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

¹⁷³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

рада припремне групе у Берлину, италијански комунисти одлучили су да спроведу у дело своје некадашње планове о организацији европске конференције марксистичких партија без претходних консултација са совјетском партијом.¹⁷³⁷ Партијска тела југословенске партије посветила су нарочиту пажњу чињеници да је руководство италијанске партије одредило развој економске сарадње европских држава као једину тему дискусије на конференцији за коју је било планирано да буде одржана у Риму.¹⁷³⁸ Током неформалних разговора италијански комунисти поверили су представницима Савеза комуниста Југославије да италијанска партија кроз прећутно подразумевану симболику у избору места и тема дискусије за будућу конференцију партија европске левеце покушава да другим партијама учесницама демонстрира не само своју независност од утицаја совјетске партије, већ и став италијанске партије да би марксистичке партије европе требало активније да учествују у процесима европских интеграција.¹⁷³⁹

Конференција комунистичких и социјалистичких партија Европе чија је једина тема дискусије одређена као „*актуелно стање, могућности и перспективе економске сарадње у Европи*“ одржана је у Риму почетком априла 1975. године.¹⁷⁴⁰ Иако су пружили подршку напорима италијанских комуниста да у Риму окупе представнике различитих партија и покрета на европској левици, чланови руководства југословенске партије нису делили оптимизам италијанских колега који су веровали да организација нове конференције у Италији може трајно одвратити пажњу већине комунистичких партија Европе од догађаја у Берлину.¹⁷⁴¹ Упркос томе што је већина партија учесница конференције са великим ентузијазмом подржала идеје италијанских комуниста о проширивању улоге партија и покрета европске левеце у процесима проширивања економске сарадње и, у продужетку, интеграције европских држава, аутори извештаја партијских тела југословенске партије нису оценили довољно очигледним практичне импликације планова италијанских комуниста о којима се на конференцији у Риму дискутовало искључиво у уопштеним формама.¹⁷⁴² Ипак, током многих сусрета који су уследили након сусрета комунистичких партија у Риму, југословенски и италијански комунисти су проценили да је римска конференција имала велики значај у сфери развоја односа марксистичких партија Европе јер је демонстрирала партијама чије су делегације биле присутне у Берлину одлучност италијанских комуниста да спроведу у дело своје планове о зближавању партија европске левеце неvezано за ставове совјетске партије о иницијативама италијанских комуниста.¹⁷⁴³ Нарочито је интересантно да су на конференцију у Риму делегације упутиле и комунистичке партије Пољске, Чехословачке и Источне Немачке, односно оне партије земаља Источног Блока чија су руководства Броз, Лонго, Кариљо и Дубчек десет година раније означили као представнике најодлучније опозиције прогресивним реформама политика и променама партијских идеологија комунистичких партија Европе.¹⁷⁴⁴

Током сусрета са представницима Савеза комуниста Југославије након конференције у Риму, италијански комунисти поверили су југословенским колегама да је партијска дирекција италијанске партије доживела реакције других комунистичких и социјалистичких партија Европе на организацију конференције о европским интеграцијама као знак да треба наставити са проширивањем оних политика италијанске партије које су за циљ имале зближавање са

¹⁷³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

¹⁷³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Анализе писама представника и партијских тела КП Италије.

¹⁷³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

¹⁷⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, извештаји о разговорима чланова ИК СКЈ са члановима ЦК КПИ у Италији.

¹⁷⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ, информације о заједничким изјавама КПИ и КПФ.

¹⁷⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, извештаји о разговорима чланова ИК СКЈ са члановима ЦК КПИ у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ.

¹⁷⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

другим партијама европске левице.¹⁷⁴⁵ Док је превазилажење сукоба партија земаља Западне Европе и Источног Блока постајало све вероватнији исход припрема берлинске конференције, чланови управе италијанске партије све чешће су се обраћали представницима и партијским телима југословенске партије са молбама да Савез комуниста Југославије својим утицајем на шпанске комунисте покуша да осигура наставак подршке шпанске партије захтевима које су италијански представници изнели у Берлину.¹⁷⁴⁶ Након Берлинске конференције и XXII Конгреса француске партије, аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да ће руководство француске партије веома брзо постићи неформални споразум са дирекцијама италијанске и шпанске партије о учешћу француских комуниста у оним плановима организације заједничких активности представника комунистичких партија Европе које су италијански комунисти планирали да реализују још од друге половине претходне деценије.¹⁷⁴⁷

Италијански комунисти били су веома изненађени брзином којом су текли процеси зближавања комунистичких партија држава Западне Европе након конференција у Риму и Берлину, али и процеси промене партијских политика шпанске и француске партије.¹⁷⁴⁸ Током разговора са представницима Савеза комуниста Југославије, чланови управе италијанске партије неретко су истицали значај вишегодишње подршке југословенске партије за коначни успех напора италијанских комуниста да унапреде сарадњу марксистичких партија Европе.¹⁷⁴⁹ Веома је интересантно да је током посета Берлингуера и Кариља СФР Југославији 1976. и 1977. године Јосип Броз Тито у неколико наврата саветовао генералне секретаре италијанске и шпанске партије да пре покретања даљих акција у циљу зближавања партија европске левице треба прво формално учврстити до сада остварене усмене споразуме о проширивању сарадње италијанске, шпанске и француске партије.¹⁷⁵⁰ Када је почетком 1977. године дошло до напада терористичких група крајње деснице на шпанске комунисте у Мадриду који су на послетку довели до регулације правног положаја комунистичке партије у Шпанији, италијански и француски комунисти саопштили су југословенским колегама да Берлингуер и Марше процењују да је потребно показати нарочиту солидарност са Кариљовим руководством шпанске партије.¹⁷⁵¹ Последично, чланови партијских тела југословенске партије нису били нарочито изненађени чињеницом да су руководства италијанске и француске партије након посете француских комуниста Италији донела одлуку да већ дуго планирани сусрет генералних секретара италијанске, француске и шпанске партије треба одржати у Мадриду.¹⁷⁵²

Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије проценили су да је састанак Берлингуера, Кариља и Маршеа у Мадриду марта 1977. године пресудно допринео превазилажењу готово свих ранијих неспоразума између италијанских, француских и шпанских комуниста.¹⁷⁵³ Италијански комунисти су још пре почетка самита лидера комунистичких партија земаља западног Медитерана проценили да ће скорашњи напори италијанске и југословенске партије да допринесу зближавању шпанских и француских комуниста коначно дати видљиве резултате када између формалних разговора у Мадриду дође до неформалних сусрета Кариља и Маршеа.¹⁷⁵⁴ Занимљиво је да су

¹⁷⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Извештаји о разговорима са представницима КПИ, значајни ставови КПИ.

¹⁷⁴⁶ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁷⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷⁴⁹ АЈ, КПР, I-2/68, Разговори делегација СКЈ и КПИ током рада припремне групе за конференцију у Берлину.

¹⁷⁵⁰ АЈ, КПР, I-3-а/110-13, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља, АЈ, КПР, I-3-а/110-15, Пријем С. Кариља код Ј.Б. Тита, АЈ, КПР, I-3-а/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/46-61, Посета генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/44-62, Посета Енрика Берлингуера.

¹⁷⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-579, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-130-162, О значајним ставовима КПИ и КПШ.

¹⁷⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-169-172, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁷⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-560-571, Материјали о посетама делегације СКЈ Италији и делегације КПИ СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571-578, Програми сарадње СКЈ и КПИ за 1977 и 1978. годину.

¹⁷⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-579, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ и КПШ.

Берлингуерови најближи сарадници непосредно после завршетка састанка у Мадриду известили југословенске комунисте да се процеси превазилажења личних анимозитета Кариља и Маршеа могу сматрати завршеним или барем у довољној мери раздвојеним од процеса даљег проширивања сарадње шпанске и француске партије.¹⁷⁵⁵ Са друге стране, Кариљо је током својих честих посета СФР Југославији више пута нагласио да није променио своје ставове о Маршеу које је раније у поверењу саопштио руководству југословенске партије¹⁷⁵⁶, али да упркос наведеном чврсто верује да ће политички интереси француских комуниста пресудно допринети да генерални секретар француске партије настави блиску сарадњу са руководством шпанске и италијанске партије.¹⁷⁵⁷

Интересантно је да су се након састанка генералних секретара италијанске, шпанске и француске партије у Мадриду француски комунисти придружили италијанским и шпанским колегама у напорима да током својих јавних излагања што чешће означавају нове партијске идеологије италијанске, шпанске и француске партије заједничким термином *еврокомунизам*.¹⁷⁵⁸ Нешто касније, француски комунисти поверили су представницима југословенске партије да су избегавали формалну употребу наведеног термина све док Марше није током интервјуа са француским новинарима истакао да процењује честу употребу речи еврокомунизам веома „профитабилном“ са становишта политичког маркетинга.¹⁷⁵⁹ Са друге стране, током заједничке конференције за штампу која је одржана након састанка у Мадриду, Берлингуер, Кариљо и Марше говорили су да се употребом термина еврокомунизам наглашава управо став да промене партијских идеологија италијанске, шпанске и француске партије не представљају последице локалних политичких интереса појединих партија, већ посебне целине ширег *европског* феномена.¹⁷⁶⁰ Такође, генерални секретари италијанске, шпанске и француске партије инсистирали су да је, упркос опстанку извесних неслагања у партијским политикама, неопходно говорити о заједничкој идеологији италијанских, шпанских и француских комуниста како би се осталим партијама европске левице упутила јасна порука да нова политичка, друштвена и економска стварност европског континента намеће зближавање, сарадњу и даље промене партијских идеологија комунистичких партија Европе.¹⁷⁶¹ Занимљиво је да су португалски комунисти и социјалисти, готово истовремено и пре формалног завршетка разговора Берлингуера, Кариља и Маршеа, означили састанак у Мадриду као најважнији догађај у послератном развоју марксистичких идеологија у Европи.¹⁷⁶²

¹⁷⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-560-571, Материјали о посетама делегације СКЈ Италији и делегације КПИ СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁵⁶ Белешке Кариљових разговора са Титом и другим представницима Савеза комуниста Југославије показују да је Кариљо током седамдесетих година веома мало кориговао оне ставове о Жоржу Маршеу које је формирао током сукоба са руководством француске партије након интервенције земаља ИБ у Чехословачкој 1968. године. У више наврата, Кариљо је југословенским представницима поверио да Маршеа види као „умереног, али и срачунатијег Рошеа“, али такође и предвидео процес поновног успона утицаја конзервативне струје француских комуниста почетком осамдесетих година. Ипак, наведено није спречавало Кариља да одржава срдачне односе са Маршеом и улаже личне напоре како би допринео проширивању сарадње шпанске и француске партије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-160).

¹⁷⁵⁷ АЈ, КПП, I-3-a/110-13, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља, АЈ, КПП, I-3-a/110-15, Пријем С. Кариља код Ј.Б. Тита, АЈ, КПП, I-3-a/110-19, Пријем Сантјага Кариља.

¹⁷⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Информације о заједничким изјавама КП Италије и Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁷⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КПФ и еволуцији њеног односа према СКЈ.

¹⁷⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Информације о заједничким изјавама КП Италије и Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁷⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

Према проценама италијанских комуниста, берлинска конференција била је најдуже припремани сусрет представника марксистичких партија и покрета од времена Друге интернационале (1889-1916), а према проценама њихових југословенских саговорника скуп у Берлину представљао је прву конференцију комунистичких партија Европе на којој је дошло до отворених расправа између представника партија Источне и Западне Европе.¹⁷⁶³ Ипак, југословенски и италијански комунисти нарочито су истицали важност чињенице да су веома дубока неслагања у ставовима комунистичких партија Европе на послетку превазиђена опширним и конструктивним разговорима, али и неједностраним компромисима.¹⁷⁶⁴ Руководства југословенске и италијанске партије схватила су наведену чињеницу као знак управо онаквог прогреса у развоју односа марксистичких партија Европе какав су Броз и Лонго још средином претходне деценије планирали да постигну организацијом различитих скупова европске леве који би представљали алтернативу саветовањима европских комунистичких партија у Москви.¹⁷⁶⁵ У једном тренутку комплексног двогодишњег периода сукоба и зближавања делегација комунистичких партија које су биле чланице радне групе, берлинска конференција привукла је толику пажњу савременика да је Броз препоручио Берлингуеру да у јавним излагањима колективно означава друге комунистичке партије у складу са ставовима које заузимају према почетним предлозима организатора за одређивање тема дискусије на конференцији у Берлину. Притом, нарочито је интересантно да је Јосип Броз Тито другом приликом саветовао генералном секретару италијанске партије да напусти коришћење „*буржоаског и компромитујућег*“ термина еврокомунизам како би саговорницима приближио промене партијске идеологије италијанске и шпанске партије, и да уместо тога говори о италијанској и шпанској партији као о „*партијама које су се у Берлину залагале за заједничке реформе партијских политика*“.¹⁷⁶⁶ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да се након завршетка конференције у Берлину југословенска и италијанска партија могу неформално сматрати водећим партијама групе оних комунистичких партија Европе које су означили као „реформистички блок“.¹⁷⁶⁷

Непосредно након конференције у Риму, руководство италијанске партије саопштило је представницима Савеза комуниста Југославије да ће подршка југословенске партије бити од „*непроцењиве*“ важности приликом спровођења у стварност планова италијанске партије о формирању нове заједничке политичке иницијативе марксистичких партија Европе.¹⁷⁶⁸ Недуго по завршетку конференције у Берлину, партијска тела југословенске партије разматрала су различите предлоге о проширивању сарадње са комунистичким и социјалистичким партијама, радничким синдикатима и другим организацијама леве у Португалу, Британији, Белгији, Холандији, Западној Немачкој, Швајцарској и Скандинавским земаљама.¹⁷⁶⁹ Са друге стране, аутори извештаја одељења за међународне односе проценили су да исход Берлинске конференције сам по себи служи као доказ да су процеси зближавања југословенске партије са комунистичким партијама Чехословачке, Италије, Француске, Шпаније и Грчке током

¹⁷⁶³ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷⁶⁴ АЈ, КПР, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије.

¹⁷⁶⁵ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана, АЈ, КПР, I-3-а/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-а/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга,

¹⁷⁶⁶ АЈ, КПР, I-3-а/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/46-61, Посета генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/44-62, Посета Енрика Берлингуера.

¹⁷⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о конференцији КП Европе у Берлину, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-560-571, Материјали о посетама делегације СКЈ Италији и делегације КПИ СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁶⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са радничким синдикатима и марксистичким партијама држава Централне, Северне и Западне Европе.

последње деценије пресудно допринели смањивању утицаја совјетске партије на комунистичке партије Западне Европе и, на послетку, промени начина комуникације и развоја сарадње партија европске левнице.¹⁷⁷⁰ Упркос чињеници да руководство југословенске партије није имало афирмативан став о употреби термина *еврокомунизам*, који је након састанка Берлингуера, Кариља и Маршеа у Мадриду постао неизоставни део јавне реторике италијанских, шпанских и француских комуниста, представници југословенске партије непосредно након Мадрида пренели су дирекцијама наведених партија да у свим плановима о даљем зближавању италијанске, шпанске и француске партије могу рачунати на подршку Савеза комуниста Југославије.¹⁷⁷¹ На послетку, чланови руководства југословенске партије током сусрета са италијанским колегама користили су ранији термин *демократски социјализам* када су говорили о оним променама партијских идеологија за које су сматрали да су заједничке југословенској, италијанској, француској, шпанској и грчкој партији.¹⁷⁷² Аутори извештаја Одељења за међународне односе закључили су да оне партијске идеологије које се заједнички могу означити као идеологије демократског социјализма у свом идејном развоју превазилазе ограничења наметнута државним границама и локалним интересима појединих партија, и да њихов даљи развој треба посматрати као континентални феномен глобалног значаја.¹⁷⁷³

Утицај изборног успеха италијанских комуниста и промене партијске идеологије француске партије на процесе зближавања комунистичких и социјалистичких партија Медитерана

Почетак реализације планова италијанских комуниста о покретању различитих иницијатива у циљу зближавања партија крајње европске левнице наишао је на подршку већине комунистичких партија Западне, али и појединих партија Источне Европе.¹⁷⁷⁴ Руководства многих партија европске левнице афирмативно су оценила закључке конференције у Риму још пре него што су најоптимистичније процене југословенских и италијанских комуниста означиле превазилажење сукоба делегација комунистичких партија Европе као могући исход рада групе за припрему конференције у Берлину.¹⁷⁷⁵ Током све чешћих разговора о великим политичким променама у Грчкој и Шпанији, италијански комунисти веома детаљно су обавештавали југословенске колеге о сусретима представника италијанске партије са члановима партијских дирекција многих социјалистичких и социјалдемократских партија земаља Централне и Северне Европе.¹⁷⁷⁶ Аутори извештаја одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије проценили су да је суочавање са оним политичким и друштвеним феноменима које су означили као последице комплексних континенталних или глобалних промена пресудно допринело убрзавању већ започетих процеса зближавања

¹⁷⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, извештаји о разговорима чланова ИК СКЈ са члановима ЦК КПИ у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ.

¹⁷⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Преписка са представницима и партијским телима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-560-571, Материјали о посетама делегације СКЈ Италији и делегације КПИ СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка са партијским телима и представницима КПИ, АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

¹⁷⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-579, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ и КПШ.

комунистичких, али и других партија европске левице.¹⁷⁷⁷ Разговори југословенских и италијанских комуниста о проширивању сарадње оних марксистичких партија које су током припрема конференције у Берлину означене као партије реформистичког блока завршавани су готово ритуалним излагањима о потреби укључивања других партија европске левице у организацију скупова на којима би се дискутовало о заједничком прилагођавању партијских политика великим променама политичке и друштвене стварности европских држава.¹⁷⁷⁸

Након превазилажења сукоба делегација највећих комунистичких партија Источне и Западне Европе у Берлину, југословенски и италијански комунисти проценили су да разговоре са представницима других партија о формирању заједничке политичке иницијативе марксистичких партија Европе треба започети разменом мишљења о утицају нових друштвених, економских и културних феномена на промене политичке позиције партија европске левице.¹⁷⁷⁹ Чланови руководства италијанске партије редовно су извештавали партијска тела и представнике Савеза комуниста Југославије о исходима различитих састанака, колоквијума и семинара италијанских комуниста и социјалиста о променама друштвене стварности у Италији и политичког положаја комунистичке и социјалистичке партије.¹⁷⁸⁰ Интересантно је да су југословенски комунисти саветовали италијанским колегама да започну реализацију планова о стварању нових политичких покрета европске левице проширивањем сарадње са социјалистичком партијом, процењујући да ће подршка италијанских социјалиста пресудно утицати да партије левог центра других земаља Западне Европе прихвате учешће у разговорима о покретању заједничких политичких иницијатива са италијанским комунистима и социјалистима.¹⁷⁸¹ Такође, југословенски и италијански комунисти неретко су водили опширне дискусије о потенцијалним начинима на које би италијанска и југословенска партија могле допринети да се француски комунисти приближе Митерановим социјалистима барем у оној мери која би се могла упоредити са развојем блиске сарадње италијанских комуниста и социјалиста у првим месецима након усвајања оних партијских политика италијанске партије које су доцније означене као *историјски компромис* италијанских комуниста..¹⁷⁸²

Нарочито је занимљиво да су се убрзо после конференције комунистичких партија у Риму чланови дирекције француске партије обратили представницима југословенске партије са молбом да партијска тела Савеза комуниста и државне институције СФР Југославије додатно прошире већ веома разноврсне програме посредовања приликом организације различитих заједничких активности које су за циљ имале зближавање француских комуниста и социјалиста.¹⁷⁸³ Истовремено, чланови Одељења за међународне односе југословенске партије и Комисије за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије посветили су велики број извештаја плановима југословенских, италијанских и француских комуниста да укључе представнике социјалистичких партија Италије и

¹⁷⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁷⁷⁹ АЈ, КПр, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка са партијским телима и представницима КПИ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о развоју односа са радничким синдикатима и партијама Европе.

¹⁷⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Белешке разговора са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о развоју односа КПИ и других партија левице у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

¹⁷⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-579, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о развоју односа са синдикатима и партијама левице у Француској.

¹⁷⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КПФ и еволуцији њеног односа према СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-328-341, Преписка са партијским телима и представницима Комунистичке Партије Француске.

Француске у разговоре о новим концепцијама организације конференције комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁷⁸⁴ Након берлинске конференције италијански и југословенски комунисти проценили су да је коначно дошао тренутак да се партијске институције југословенске и италијанске партије активније посвете дефинисању конкретних заједничких акција две партије у циљу коначне реализације комплексних планова о организацији медитеранске конференције који су већ готово читаву деценију представљали предмет разговора југословенских и италијанских комуниста.¹⁷⁸⁵ Интересантно је да су чланови руководства италијанске партије поново покренули дискусије са представницима Савеза комуниста Југославије о организацији медитеранске конференције управо током периода заостравања сукоба комунистичких партија Источне и Западне Европе који је претходио конференцији у Берлину.¹⁷⁸⁶ Стенографске белешке разговора југословенских и италијанских комуниста показују да су, као и готово десет година раније, руководства југословенске и италијанске партије означила медитеранску конференцију као форму окупљања представника партија европске левице која би могла постати алтернатива оним скуповима и састанцима комунистичких партија Европе који су традиционално организовани у земљама Источног Блока.¹⁷⁸⁷

Ипак, када је постало извесно да ће већина оних комунистичких партија Западне Европе које су започеле процесе реформи партијских политика упутити делегације на конференцију коју су италијански комунисти организовали у Риму, партијска тела југословенске и италијанске партије проценила су да је потребно изменити досадашње планове италијанских и југословенских комуниста о организацији конференције комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁷⁸⁸ Такође, убрзо након што су превазилажење сукоба партија Источне и Западне Европе одредили као највероватнији исход рада припремне групе за конференцију комунистичких партија у Берлину, италијански комунисти поверили су представницима југословенске партије да располажу информацијама о сусретима италијанских и француских социјалиста током којих је разматрана могућност да социјалистичке партије Италије и Француске организују конференцију партија медитеранске левице.¹⁷⁸⁹ На послетку, зближавање југословенске и италијанске партије са партијама земаља Источног Блока и нагле промене у развоју односа комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској приморале су југословенске, италијанске и француске комунисте да измене своје планове о организацији медитеранске конференције.¹⁷⁹⁰ Аутори извештаја одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије проценили су да се појава конкуренције европских комуниста и социјалиста покренута питањем организације медитеранске конференције заправо може претворити у опортуну тренутак у процесу зближавања руководства

¹⁷⁸⁴ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о развоју односа са синдикатима и партијама левице у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-325-356, Извештаји о неким значајним ставовима КПФ.

¹⁷⁸⁵ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

¹⁷⁸⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁷⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка са партијским телима и представницима КПИ, АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁷⁸⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

¹⁷⁹⁰ АЈ, КПП, I-2/68, Закључне оцене конференције комунистичких партија Европе у Берлину, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

комунистичких партија Италије и Француске.¹⁷⁹¹ Током сусрета делегација југословенских и италијанских комуниста, чланови руководства југословенске партије инсистирали су да управо представници италијанске партије учине први корак у циљу покретања серије дугих и комплексних разговора са италијанским и француским социјалистима о заједничкој организацији конференције партија медитеранске левице.¹⁷⁹²

Током серије састанка представника комунистичких и социјалистичких партија Италије и Француске који су одржани средином седамдесетих година XX века постигнут је договор да учесници медитеранске конференције буду чланови делегација различитих социјалистичких партија медитеранских земаља, а да комунистичке партије Југославије, Италије, Француске и Шпаније организују и финансирају одржавање конференције партија медитеранске левице.¹⁷⁹³ Аутори извештаја Комисије за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије проценили су да се учешће југословенских, италијанских, шпанских и француских комуниста на медитеранској конференцији у формалном својству посматрача може оценити као веома повољан исход из перспективе партијских интереса југословенске и италијанске партије.¹⁷⁹⁴ Чланови Одељења за међународне односе и везе у својим излагањима нарочито су наглашавали став да на скупу партија медитеранске левице неће бити никакве стварне разлике у позицији представника партија које су имале формалну улогу посматрача и оних партија које су званично дефинисане као партије учеснице медитеранске конференције.¹⁷⁹⁵ Након завршетка конференције у Риму, југословенски комунисти изложили су италијанским колегама своје процене да ће се допринос југословенске, италијанске, француске и шпанске партије у домену организације и финансирања медитеранске конференције позитивно одразити на позицију водећих реформистичких партија у сфери односа марксистичких партија Европе.¹⁷⁹⁶ Такође, током састанака са италијанским комунистима представници југословенске партија нарочито су нагласили став да ће формална улога посматрача конференције социјалистичких партија допринети развоју сарадње реформистичких партија са европским социјалистима, а да притом неће представљати препреку наставку започетих процеса зближавања југословенских и италијанских комуниста са партијама Источног Блока.¹⁷⁹⁷

Интересантно је да су југословенски и италијански комунисти током сусрета са представницима других марксистичких партија Европе улагали напоре да представе организацију медитеранске конференције као први корак у развоју сарадње комунистичких и социјалистичких партија Медитерана која ће допринети формирању заједничке политичке иницијативе партија европске левице.¹⁷⁹⁸ Међутим, током честих неформалних разговора

¹⁷⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁷⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, извештаји о разговорима чланова ИК СКЈ са члановима ЦК КПИ у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ.

¹⁷⁹³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Медитеранска конференција, извештаји о разговорима са представницима КПИ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁷⁹⁴ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

¹⁷⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

¹⁷⁹⁶ АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

¹⁷⁹⁷ АЈ, КПП, I-2/68, Закључне оцене конференције комунистичких партија Европе у Берлину, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, извештаји о посети делегације СКЈ Италији.

¹⁷⁹⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

представника југословенске и италијанске партије, југословенски и италијански комунисти су означили планиране скупове на Сицилији, у Шпанији и СФР Југославији као симболични гест зближавања комунистичких и социјалистичких партија Медитерана.¹⁷⁹⁹ Упркос чињеници да је од средине седамдесетих до почетка осамдесетих година дошло до одржавања неколико конференција комунистичких и социјалистичких партија медитеранских земаља, током наведених скупова које су организовали југословенски, италијански и шпански комунисти није дошло до усвајања заједничких политичких резолуција, као ни до формализације разговора о проширивању сарадње партија медитеранске левице.¹⁸⁰⁰ Током припремних састанака пред одржавање медитеранских скупова комунистичких и социјалистичких партија, италијански и југословенски комунисти постигли су договор са италијанским и француским социјалистима да се на медитеранским конференцијама говори само о уопштеним темама и да се највећи део времена одвојеног за дискусију посвети излагањима представника мањих социјалистичких партија и покрета држава Блиског Истока и Северне Африке.¹⁸⁰¹ Извештаји које су југословенски делегације упутиле руководству Савеза комуниста Југославије након завршетка медитеранских конференција у много већој мери су се бавили описивањем тока неформалних разговора које су југословенски, италијански и француски комунисти водили са представницима социјалистичких партија и покрета Медитерана него оним темама о којима се дискутовало у конференцијским салама.¹⁸⁰²

Иако су са ентузијазмом прихватили учешће на сусретима партија медитеранске левице, француски комунисти су током састанака о организацији медитеранских скупова поверили југословенским и италијанским колегама да чланови руководства француске партије „узалудно покушавају да разумеју“ практичне импликације учешћа комунистичких партија на медитеранским конференцијама након што је већина партија Западне Европе започела процесе реформи партијских политика.¹⁸⁰³ Такође, стенографске белешке оних разговора италијанских комуниста и социјалиста које су представници италијанске партије достављали партијским телима Савеза комуниста Југославије показују да су се преговори о заједничким политичким дејствима комунистичке и социјалистичке партије у Италији развијали независно од планова руководства две партије о организацији медитеранских конференција.¹⁸⁰⁴ Ипак, убрзо пошто су представници италијанске и француске партије предложили одржавање медитеранских скупова на Охридском језеру и у градовима на далматинској обали, чланови партијских институција југословенске партије завршили су изванредан број извештаја о односима партија европске левице закључком да треба наставити са састанцима марксистичких партија Медитерана.¹⁸⁰⁵ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије и синдикалних организација СФР Југославије проценили су да ће континуирана финансијска подршка југословенских комуниста реализацији планова италијанских и француских колега о организацији медитеранских конференција допринети очувању престижа Савеза комуниста

¹⁷⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

¹⁸⁰⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји са медитеранских скупова комунистичких и социјалистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Преписка са партијским телима КПИ.

¹⁸⁰¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

¹⁸⁰² АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји са медитеранских скупова комунистичких и социјалистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

¹⁸⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Информације о ставовима КПФ о пролетерском интернационализму, Белешке разговора представника СКЈ са члановима Централног Комитета КП Француске.

¹⁸⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Преписка са партијским телима КП Италије, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

¹⁸⁰⁵ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о сарадњи са КП Италије и Француске.

Југославије у перцепцијама руководства највећих комунистичких и социјалистичких партија Западне Европе.¹⁸⁰⁶

Медитеранске конференције представљале су само мањи део великог броја различитих конференција, семинара, колоквијума и других форми сусрета комунистичких и социјалистичких партија Европе које су организовали југословенски, италијански и француски комунисти.¹⁸⁰⁷ Ипак, интересантно је да су представници оних комунистичких партија Европе које су током припрема конференције у Берлину означене као партије реформистичког блока током преговора о одржавању скупова са социјалистичким и другим партијама европске левнице најчешће уопштено говорили о политичким кризама и друштвеним тензијама на подручјима која су означили као границе политичке сфере Западне Европе, попут Северне Ирске, Португала, Западне Немачке, Грчке и Турске.¹⁸⁰⁸ Упркос чињеници да су југословенска, француска и италијанска партија одредиле стварање заједничке политичке иницијативе партија европске левнице као примарни циљ организације различитих сусрета са представницима комунистичких и социјалистичких партија европских држава, представници највећих партија реформистичког блока током наведених скупова нису предложили никакве конкретне акције у циљу формирања политичке заједнице оних партија које су означили као радничке партије Европе.¹⁸⁰⁹ Притом, занимљиво је да су италијански и француски комунисти углавном водили разговоре са представницима других партија о потенцијалним темама дискусије и учешћу других комунистичких и социјалистичких партија Европе на састанцима партија европске левнице, док су југословенски комунисти најчешће радили на осмишљавању организацијских концепција све разноврснијих форми сусрета представника партија европске левнице или пак пружали финансијску подршку реализацији предлога италијанских и француских колега.¹⁸¹⁰

Приликом све чешћих дискусија са члановима руководства италијанске и француске партије о стратешком приступу партија реформистичког блока процесима зближавања са другим партијама европске левнице, представници југословенске партије нарочито су истицали потенцијални допринос изборних успеха италијанских комуниста и промене партијске идеологије француске партије развоју сарадње југословенских, француских и италијанских комуниста са другим комунистичким и социјалистичким партијама Европе.¹⁸¹¹ Ипак, успех комунистичке партије на изборима у Италији изненадио је не само друге партије европске и италијанске левнице, већ и саме италијанске комунисте, који су незанемарљивим бројем различитих званичних и приватних телеграма обавестили партијска тела и чланове руководства југословенске партије да резултати италијанских избора показују да се током последње четири године догодио највећи забележени пораст популарност италијанске партије након завршетка Другог светског рата.¹⁸¹² Интересантно је да су, непосредно након објављивања резултата избора у Италији, југословенски и италијански комунисти разговарали чак и о могућим негативним импликацијама изборних резултата на даљи развој сарадње

¹⁸⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, О могућем учешћу КПГ на конференцији КП Европе и Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁸⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксиситчких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о питањима сарадње са КП Француске.

¹⁸⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о сарадњи са КПИ и КПФ.

¹⁸¹⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁸¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксиситчких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Информације о ставовима КПФ о пролетерском интернационализму.

¹⁸¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-555, Преписка СКЈ и КПИ, обавештења добијена од партијских тела КПИ.

италијанских комуниста и социјалиста.¹⁸¹³ Наиме, италијански парламентарни избори одржани у јуну 1976. године били су први избори након готово две деценије на којима је комунистичка партија добила 35% укупног броја гласова, дакле тек три процента мање од владајуће демохришћанске партије и готово три пута више од социјалистичке партије.¹⁸¹⁴ Чињеница да је италијанска партија први пут после „црвеног пролећа“ Европе (1945-1948) добила готово 13 милиона гласова навела је југословенске и италијанске комунисте на размишљање о потенцијалном повратку старих анимозитета социјалистичке партије према водећој партији италијанске левице.¹⁸¹⁵

Ипак, чланови стручних партијских комисија југословенске и италијанске партије нарочито су истицали процене да социјалистичка партија није у значајнијој мери изгубила подршку у односу на изборе одржане у Италији четири године раније, али да је након усвајања оних политика италијанске партије које су означене као историјски компромис италијанских комуниста дошло до опадања популарности других партија и покрета на италијанској левици.¹⁸¹⁶ Међутим, интересантно је да су аутори извештаја синдикалних институција југословенских радничких организација које су сарађивале са италијанским синдикатима проценили да је ипак дошло до повећања популарности италијанске партије у оном италијанским општинама у којима су до сада комунистичка и социјалистичка остваривале прилиближно једнаке проценте јавне подршке.¹⁸¹⁷ Током разговора о наставку медитеранских и других сусрета комунистичких и социјалистичких партија Европе, италијански комунисти са наглашеним олакшањем саопштили су југословенским, француским и шпанским колегама да је руководство социјалистичке партије непосредно након објављивања резултата избора у Италији предложило дирекцији италијанске партије разговоре о додатном проширивању сарадње италијанских комуниста и социјалиста.¹⁸¹⁸ Нарочито је занимљиво да се приликом наведених сусрета такође показало да су југословенски комунисти, захваљујући блиским односима југословенске партије са партијама некадашњих италијанских влада „левог центра“, већ били обавештени о оним реакцијама управа највећих политичких партија у Италији на изборне успехе италијанских комуниста које нису могле постати саставни део званичних изјава руководства социјалистичке и демохришћанске партије.¹⁸¹⁹ Представници југословенске партије информисали су дирекције осталих партија реформистичког блока да је након успеха италијанске партије на изборима дошло не само до повећања ентузијазма социјалистичке партије према идеји о формирању заједничке политичке иницијативе партија италијанске и европске левице, већ и до отворенијег изношења ранијих планова извесних струја демохришћанске партије о развоју сарадње са италијанским комунистима.¹⁸²⁰

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да је изборни резултат комунистичке партије на изборима у Италији потенцијално утицао чак и на коначни исход дугог сукоба комунистичких партија Западне и Источне Европе који је окончан тек током последњих недеља припрема за одржавање европске конференције комунистичких

¹⁸¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸¹⁴ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Односи са партијама левице у Италији.

¹⁸¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

¹⁸¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸¹⁷ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Односи са партијама левице у Италији.

¹⁸¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима и сарадњи чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије.

¹⁸¹⁹ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Односи са партијама левице у Италији, АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁸²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

партија у Берлину.¹⁸²¹ Непосредно пре него што су југословенска и италијанска партија постигле споразум са партијама земаља Источног Блока о темама дискусије на берлинској конференцији, италијански комунисти почели су интензивно да говоре југословенским колегама о неубичајено срдачним честиткама које су након објављивања резултата избора у Италији примили од руководства комунистичких партија Западне, али и Источне Европе.¹⁸²² Интересантно је да су југословенски комунисти током наведених разговора нарочито истицали да су представници Савеза комуниста Југославије након италијанских избора приметили значајни пораст ентузијазма француске, грчке и шпанске партије за учешће у плановима југословенских и италијанских комуниста о заједничкој координацији држања делегација реформистичких партија на предстојећој конференцији.¹⁸²³ Током процеса зближавања југословенске и италијанске са совјетском партијом, извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије нарочито су наглашавали претпоставку да су управо реакције других комунистичких и социјалистичких партија Европе на вести о изборном успеху италијанских комуниста могле бити један од фактора који је утицао на одлуку совјетске партије да престане са покушајима ограничавања процеса промене партијских политика водећих партија реформистичког блока.¹⁸²⁴ Интересантан је случај сусрета Јосипа Броза Тита и Енрика Берлингуера на Берлинској конференцији, када је Броз у шаљивом маниру присутним делегацијама комунистичких партија Европе представио Берлингуера као „председника Италије“.¹⁸²⁵ Током доцнијих неформалних разговора чланова руководства југословенске и италијанске партије, југословенски комунисти поверили су италијанским колегама да, упркос чињеници да не желе доносити суд о намерама председника СФР Југославије, претпостављају да је манир у коме се Броз обратио Берлингуеру представљао начин сугестивног подсећања представника партија Источног Блока на растући политички утицај комунистичке партије у Италији.¹⁸²⁶

Такође, извештаји о разговорима југословенске делегације у Берлину са представницима других комунистичких партија Европе сведоче да су француски, шпански и грчки комунисти неретко говорили делегатима других партија о неопходности да остале марксистичке партије Европе спроводе промене совјих партијских политика по узору на оне реформе које су означили као историјски компромис италијанских комуниста.¹⁸²⁷ Месецима након завршетка избора у Италији, италијански комунисти извештавали су представнике и партијска тела југословенске партије о срдачним честиткама које су непрестано добијали од других комунистичких и социјалистичких партија Европе и света, али и о молбама других партија европске левице да италијанска партија настави са организацијом различитих врста скупова на којима ће саветовати представнике других партија како да прилагоде промене својих партијских идеологија друштвеним и историјским посебностима својих земаља.¹⁸²⁸ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе закључили су да је успех комунистичке партије на изборима у Италији 1976. године значајно допринео повећању интересовања шире европске јавности за идеологију која је у савременој штампи све чешће

¹⁸²¹ АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

¹⁸²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸²³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Односи са партијама левице у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁸²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима и сарадњи чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије.

¹⁸²⁵ АЈ, КПР, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије.

¹⁸²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима и сарадњи чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије.

¹⁸²⁷ АЈ, КПР, I-2/68, Извештаји о сусретима са делегацијама партија европске левице у Берлину.

¹⁸²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

означавана термином еврокомунизам, али и ентузијазма других комунистичких партија Европе да наставе са процесима промене партијских идеологија.¹⁸²⁹ Међутим, исти извештаји нарочито су истицали чињеницу да француска партија поново представља изузетак од правилности уочених у понашању других комунистичких и социјалистичких партија Европе, обзиром да су француски комунисти усвојили формалне промене своје партијске идеологије неколико месеци пре изборних успеха италијанске партије.¹⁸³⁰ Ипак, током све чешћих разговора о положају Маршеовог руководства у француској партији и растућем утицају комунистичке партије у Француској, италијански и југословенски комунисти проценили су да је изборни успех италијанске партије у извесној мери допринео одлучности дирекције француске партије да настави са реформама политичке праксе француских комуниста још дуго након званичног усвајања нове партијске идеологије француске партије.¹⁸³¹

Југословенски и италијански комунисти проценили су да је промена партијске идеологије француске партије била неизбежна последица већ пет година дугог процеса реформи партијских политика француских комуниста који је започет доласком Маршеа и његових сарадника на руководеће позиције у француској партији, а нарочито убрзан након усвајања политика историјског компромиса италијанске партије.¹⁸³² Аутори извештаја партијских тела југословенске партије још почетком деценије износили су процене да ће се сукоби струја у француској партији наставити чак и након што коначно дође до промене партијске идеологије француских комуниста, али да конзервативна струја више никада неће бити у позицији да постигне више од тренутног успоравања даљих реформи политичке праксе француских комуниста, али и саме унутрашње структуре француске партије.¹⁸³³ Стенографске белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да југословенски и италијански комунисти, проценивши да ће дуго најављивани конгрес француских комуниста само потврдити досадашње промене политика француске партије и формално усвојити нову партијску идеологију, нису провели много времена расправљајући о темама за које се претпостављало да ће бити предмет дискусије на предстојећем конгресу.¹⁸³⁴ Ипак, занимљиво је да су аутори извештаја партијских тела југословенске партије придавали нарочити значај чињеници да су француски комунисти у припремним материјалима за предстојећи конгрес своју већ готово сасвим дефинисану партијску идеологију означили термином *демократски социјализам*.¹⁸³⁵ Претпостављајући да француска партија коришћењем наведене терминологије жели да нагласи претпостављени историјски континуитет између Манифеста о социјализму и демократији из 1969. године и конгреса француске партије планираног за почетак 1976. године, чланови партијских институција југословенске партије ипак су афирмативно оценили напоре француских комуниста да се, за разлику од италијанских колега, уздрже од коришћења „буржоаског“ термина еврокомунизам како би означили своју нову партијску идеологију.¹⁸³⁶

Интересантно је да су чланови југословенске делегације која је била присутна на XXII Конгресу француске партије, одржаном у Сен Денију поред Париза током фебруара 1976. године, посветили највећи део својих извештаја са конгреса описивању пријатног пријема

¹⁸²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-294-319, Анализа преписке са представницима и партијским телима КПФ.

¹⁸³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије.

¹⁸³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549-559, Разговори са представницима КПИ о значајним ставовима КПФ.

¹⁸³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КПФ и еволуцији њеног односа према СКЈ.

¹⁸³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Припремни материјали за XXII Конгрес КП Француске.

¹⁸³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-312-327, Белешке о значајним ставовима и питањима сарадње са КПФ.

југословенских комуниста од стане француских колега и анализама предлога водећих француских комуниста о даљем проширивању сарадње француске партије са Савезом комуниста Југославије.¹⁸³⁷ За разлику од југословенских и италијанских колега, француски комунисти су током разговора са представницима југословенске и италијанске партије у више наврата наглашавали став да XXII Конгрес француске партије представља догађај од примарне важности у историји марксистичких идеологија Европе, док су поједини чланови дирекције француске партије ишли тако далеко да су поредили конгрес у Сен Денију са XII Конгресом италијанске партије, одржаним тачно седам година раније у Болоњи.¹⁸³⁸ Са друге стране, шпански и грчки комунисти су приликом сусрета са представницима југословенски и италијанске партије најчешће говорили о потенцијалним позитивним последицама које би званична промена партијске идеологије француске партије могла имати на развој односа француских комуниста са другим комунистичким и социјалистичким партијама Европе, а нарочито са француским социјалистима.¹⁸³⁹

Аутори извештаја партијских институција југословенске партије често давали различите процене утицаја који су догађаји попут изборног успеха италијанске партије и формалне промене партијске идеологије француских комуниста могли имати на процесе проширивања сарадње комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској.¹⁸⁴⁰ Извештаји југословенских делегација које су присуствовале медитеранским конференцијама, али и другим скуповима партија и покрета европске левице сведоче да је зближавање италијанских и француских комуниста са социјалистичким и другим партијама левице у Италији и Француској почело месецима или пак годинама пре него што је 1976. године италијанска партија остварила неочекивано високи резултат на изборима, а француска партија усвојила промене партијске идеологије на XXII Конгресу.¹⁸⁴¹ Са друге стране, нарочито је занимљиво да су приликом сусрета са делегацијама италијанске и француске партије на берлинској конференцији представници југословенске партије истицали допринос изборних успеха италијанских комуниста и конгреса француске партије проширивању сарадње италијанске и француске партије са другим партијама европске левице у већој мери него што су исто чинили италијански и француски комунисти.¹⁸⁴² Ипак, чланови различитих партијских тела Савеза комуниста Југославије слагали су се у проценама да ће зближавање италијанске и француске партије са социјалистичким и другим партијама европске левице имати пресудног утицаја на одређивање нових политичких циљева италијанских и француских комуниста.¹⁸⁴³

Путеви превазилажење расцепа у шпанској и грчкој партији и одређивања нових политичких амбиција италијанских и француских комуниста

Док су политичке и друштвене промене на европском континенту утицале на промене односа владајућих партија и њихових струја у Италији, Француској, Шпанији и Грчкој,

¹⁸³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о боравку делегације СКЈ на XXII Конгресу КП Француске.

¹⁸³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Информације о разговорима са делегацијом КПФ вођеним у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Белешке разговора Доланца и Гличкова са Канапом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-324, Информације о боравку у СФРЈ Шарла Фитермана, члана ПБ ЦК КП Француске.

¹⁸³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877-890, Разговори са представницима ЦК КП Грчке у земљи.

¹⁸⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸⁴¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁸⁴² АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије.

¹⁸⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о раду припремне групе за конференцију КП Европе у Берлину, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левице у Италији и Француској.

изненадни успеси италијанских и француских комуниста на изборима и постепени процеси враћања шпанске и грчке партије у сферу изборне конкуренције променили су политички положај оних партија које су у савременој штампи све чешће означаване као *еврокомунистичке* партије.¹⁸⁴⁴ Са друге стране, аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да исход сукоба комунистичких партија Западног и Источног блока током припрема за конференцију у Берлину и последична организација конференције у Риму од стране италијанске партије представљају догађаје који ће су имали пресудну улогу у даљем усмеравању процеса промене односа комунистичких и социјалистичких партија Европе, али и других партија чланица Међународног радничког покрета.¹⁸⁴⁵ Промена партијске идеологије француских комуниста на XXII Конгресу, активно учешће шпанске партије у процесима демократизације политичког система у Шпанији и зближавање италијанских и грчких комуниста са државним администрацијама, црквеним организацијама и партијама левог центра у Италији и Грчкој били су само неки од фактора који су навели југословенске комунисте на закључак да ће партије крајње европске левице играти пресудну улогу у формирању нове друштвене и политичке стварности у Европи.¹⁸⁴⁶ Након састанка генералних секретара италијанске, шпанске и француске партије у Мадриду и почетка зближавања марксистичких партија Западног Медитерана са партијама левице у Централној и Северној Европи, идеја о стварању нових заједничких политичких иницијатива комунистичких партија Европе постала је неизоставна тема разговора вођених током све чешћих сусрета представника италијанске и југословенске партије.¹⁸⁴⁷

Током готово традиционално честих и дугих разговора о политичкој стратегији италијанских комуниста, чланови руководства италијанске партије су након избора у Италији 1976. године све опширније говорили представницима југословенске партије о личном уверењу у постојање чврсте везе између успеха напора италијанских комуниста да увећају утицај своје партије у сфери односа партија чланица Међународног радничког покрета и наглог раста популарности комунистичке партије у Италији.¹⁸⁴⁸ Такође, италијански комунисти веровали су и да ће планирани развој нових заједничких политичких иницијатива партија европске левице пресудно допринети даљем повећању релевантности комунистичке партије у италијанској политици, бар у оној мери у којој су југословенски комунисти проценили да је успех италијанских колега на изборима у Италији допринео развоју сарадње италијанске партије са другим марксистичким партијама Европе.¹⁸⁴⁹ Стенографске белешке разговора представника Савеза комуниста Југославије са француским, шпанским и грчким комунистима показују да су дирекције других водећих партија оне групе која је на берлинској конференцији означена као „реформистички блок“ комунистичких партија Европе следиле пример руководства италијанске партије покушавајући да у што већој мери допринесу упознавању шире јавности у Француској, Шпанији и Грчкој о скорашњем напретку процеса

¹⁸⁴⁴ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левице у Италији и Француској, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ.

¹⁸⁴⁵ АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Италије.

¹⁸⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

¹⁸⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима КПИ.

зближавања партија европске левице.¹⁸⁵⁰ Ипак, аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да се друге реформистичке партије Европе не могу надати да ће њихов ангажман на пољу развоја односа партија европске левице допринети побољшању сарадње са владајућим политичким партијама у Француској, Шпанији и Грчкој у оној мери у којој је организација конференција, семинара и колоквијума о европским интеграцијама у Италији допринела зближавању италијанских комуниста са демохришћанском и социјалистичком партијом.¹⁸⁵¹

Интересантно је да су извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије који су се бавили променом политичког положаја италијанске, шпанске, француске и грчке партије углавном садржали и претпоставке о потенцијалном развоју нових политичких амбиција наведених партија европске левице.¹⁸⁵² Нарочито је занимљив пример оних разговора са италијанским комунистима током којих су се представници југословенске партије распитивали о хипотетичким могућностима да италијанска партија постане део владајуће коалиције готово две године пре него што је проширивање сарадње између италијанских комуниста и Морове струје демохришћанске партије постало предмет дебате других комунистичких партија Европе.¹⁸⁵³ Током својих посета Италији, чланови руководства југословенске партије организовали су колективне састанке са представницима свих оних политичких партија које су означили као прогресивне, и притом су улагали нарочите напоре да у наведеним приликама дође до разговора чланова руководства италијанске партије и представника оних струја демохришћанске партије које нису подржавале Морове и Косигине идеје о зближавању са италијанским комунистима.¹⁸⁵⁴ Истовремено, интересантно је да су различите комисије Савеза комуниста и Социјалистичког савеза радног народа Југославије посветиле велики број извештаја детаљним дескрипцијама афирмативних ставова Алда Мора и Франческа Косиге о проширивању сарадње италијанских влада са државним администрацијама СФР Југославије.¹⁸⁵⁵ Аутори извештаја Одељења за међународне односе одредили су управо истовремено залагање оне струје италијанских демохришћана коју су означили као „прогресивну струју“ за смањивање блоковских подела у Европи као и за предузимање конкретнијих мера против терористичких и криминалних група у Италији као најважније факторе политичке агенде наведене фракције чији је утицај растао у унутрашњим структурама демохришћанске партије.¹⁸⁵⁶ Југословенски комунисти саветовали су италијанским колегама да приликом све чешћих сусрета са демохришћанима инсистирају на ставу да је италијанска партија већ дефинисала планове о стварању заједничке политичке иницијативе партија европске левице у циљу превазилажења блоковских тензија као и да су

¹⁸⁵⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левице у Италији и Француској, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ.

¹⁸⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

¹⁸⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁸⁵⁴ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији, извештаји о сусретима са представницима италијанских политичких партија.

¹⁸⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији.

¹⁸⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-555, Информације о развоју односа КП Италије са другим политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије.

италијански комунисти спремни да сарађују са државном администрацијом у циљу сузбијања утицаја терористичких група крајње левице у Италији.¹⁸⁵⁷

Са друге стране, француски комунисти поверили су југословенским колегама да могућност уласка комунистичке партије у састав француске владе сматрају претерано оптимистичним сценаријом, али су истовремено такође нагласили да партијска идеологија француске партије више не представља препреку развоју сарадње француских комуниста са социјалистичким и деголистичким партијама.¹⁸⁵⁸ Интересантно је да су приликом разговора о посети Жоржа Маршеа СФР Југославији, који су почели непосредно након састанка у Мадриду, француски комунисти у више наврата саопштили представницима Савеза комуниста Југославије да француска партија рачуна на подршку партијских тела југословенске партије и југословенских синдикалних организација приликом реализације нових планова партијске дирекције о зближавању са француским социјалистима.¹⁸⁵⁹ Упркос чињеници да су већ имали извесне контакте са појединим струјама нових влада, грчки и шпански комунисти наставили су да се обраћају југословенским колегама са захтевима да партијска тела Савеза комуниста и државне институције СФР Југославије посредују приликом процеса зближавања грчке и шпанске партије са државном администрацијом, али и другим партијама левог центра у Грчкој и Шпанији.¹⁸⁶⁰ Ипак, грчки и шпански комунисти оценили су да још увек присутно колективно сећање на давно завршене грађанске ратове у Грчкој и Шпанији, али и актуелно осећање друштвене несигурности и политичке нестабилности подстакнуто акцијама различитих терористичких група крајње левице и деснице, представљају кључне факторе који чине потенцијални улазак грчке и шпанске партије у састав будућих влада много мање вероватним него у случају француске партије.¹⁸⁶¹

Упркос наведеном, чланови дирекција грчке и шпанске партије отворено су говорили представницима Савеза комуниста Југославије о својим намерама да прошире сарадњу са оним партијама левог центра за које су веровали да могу постати део хипотетичког састава будућих државних администрација, као и о плановима да остваре значајније успехе на локалним изборима у оним општинским и окружним заједницама грчке и шпаније у којима су комунистичке партије уживале велику популарност.¹⁸⁶²

Практичне импликације процеса одређивања нових политичких планова руководства оних комунистичких партија чија су руководства све чешће означавала своју партијску идеологију употребом термина еврокомунизам постале су неизоставна тема консултација одржаних између представника југословенске партије и чланова комунистичких партија Западне Европе током друге половине седамдесетих година XX века.¹⁸⁶³ Аутори извештаја партијских институција југословенске партије проценили су да ће нове политичке амбиције водећих партија реформистичког блока марксистичких партија Европе пресудно допринети

¹⁸⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Извештаји о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-555, О значајним ставовима КПИ.

¹⁸⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о боравку делегације СКЈ на XXII Конгресу КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Белешке разговора Доланца и Гличкова са Канапом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-324, Информације о боравку у СФРЈ Шарла Фитермана, члана ПБ ЦК КП Француске.

¹⁸⁵⁹ АЈ, КПП, I-3-a/ 27-57, Посета генералног секретара КП Француске, Жоржа Маршеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-354, Материјали о боравку генералног секретара КП Француске, Жоржа Маршеа у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-349, Интервјуи југословенске штампе са Жоржом Маршеом.

¹⁸⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПП и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПП и КПШ.

¹⁸⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-853, Извештаји о боравку делегације КПП у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПП, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Карилџом, генералним секретаром КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, О значајним ставовима КПШ.

¹⁸⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Карилџом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Карилџа и Д. Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи КПП са другим партијама грчке левице.

¹⁸⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПП.

подстицању наставка процеса промене партијских политика италијанске, француске, шпанске и грчке партије.¹⁸⁶⁴ Такође, занимљиво је да су чланови партијских тела југословенске партије проценили да ће, поред проширивања сарадње са социјалистичким партијама, црквеним институцијама и представницима локалних администрација и самоуправних организација, један од приоритета нове политичке праксе реформистичких партија представљати даље зближавање са руководством радничких синдиката.¹⁸⁶⁵ Током разговора са југословенским колегама о променама политичког положаја синдиката у државама Западне Европе током година које су доцније постале познате као време кризе „државе благостања“, италијански комунисти нарочито су истицали претпоставке да ће однос са синдикалним руководством постати основа политичке моћи партија европске левеце у приближно истој мери као што је то био случај током „црвеног пролећа“ Европе тридесет година раније.¹⁸⁶⁶ Представници југословенских радничких организација које су сарађивале са синдикатима у земљама Западне Европе и Медитерана приметили су да је дошло до значајних промена у развоју односа италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста са руководством највећих синдикалних федерација, али и са локалним радничким организацијама.¹⁸⁶⁷

Непосредно након успеха италијанске партије на изборима у Италији и промене партијске идеологије француске партије на XXII Конгресу, италијански и француски комунисти почели су да извештавају представнике и партијска тела југословенске партије о процесима зближавања са оним италијанским и француским синдикатима чије руководеће кадрове још увек нису у значајној мери чинили чланови комунистичких партија Италије и Француске.¹⁸⁶⁸ Током разговора о почецима успостављања трајних веза италијанске партије са владајућом демохришћанском партијом, италијански комунисти неретко су говорили југословенским колегама и о својим намерама да зближавање са мањим партијама и покретима италијанске левеце постигну управо уз помоћ локалних синдикалних руководства која би посредовала приликом успостављања контаката италијанских комуниста са новим партијама крајње левеце у Италији.¹⁸⁶⁹ Такође, убрзо након изборног успеха италијанске партије, италијански комунисти саопштили су члановима делегације Савеза комуниста Југославије да италијанска партија планира да додатно прошири давно започете процесе прилагођавања партијских политика италијанских комуниста политичкој агенди највећих индустријских синдиката али и потребама локалних радничких заједница у Италији.¹⁸⁷⁰ Нарочито је интересантан случај француске партије, која је успела да прошири сарадњу са многим

¹⁸⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КП Француске и еволуцији њеног односа према СК Југославије.

¹⁸⁶⁵ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Сусрети са члановима ЦК КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, О могућем учешћу КПГ на конференцији КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Извештаји о боравку делегације СКЈ на XXII Конгресу КП Француске.

¹⁸⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-555, Разговори са представницима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-555, О значајним ставовима КП Италије.

¹⁸⁶⁷ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, извештаји о развоју односа са радничким синдикатима и марксистичким партијама држава Централне, Северне и Западне Европе, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији.

¹⁸⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-319-340, Извештаји о годишњим одморима чланова КПФ и француских синдиката у СФР Југославији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-555, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-303-351, Извештаји о неким значајним ставовима комунистичких партија Италије и Француске.

¹⁸⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-555, Разговори са представницима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-555, О значајним ставовима КП Италије.

¹⁸⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

синдикатима блиским социјалистичкој партији или пак анархистичким организацијама још пре него што је дошло до формализације договора о покретању заједничких политичких иницијатива са социјалистичком партијом, али и пре него што су француски комунисти обновили дискусије о могућности сарадње са различитим мањим партијама и покретима француске крајње левице.¹⁸⁷¹ Занимљиво је и да убрзо пошто су формално обновљени блиски односи француских комуниста са Митерановим социјалистима долази и до почетка сарадње синдиката блиских француској партији са групом синдиката CFDT у коју је био учлањен највећи број југословенских радника у Француској, а са којом је француска партија до тада била у сукобу.¹⁸⁷²

Ипак, грчки и шпански комунисти били су у значајно тежој позицији од италијанских и француских колега јер су се многи чланови руководстава највећих радничких организација у Грчкој и Шпанији определили да пруже подршку Колијанисовој струји грчке партије, односно новој Листеровој шпанској партији.¹⁸⁷³ Још док су све радничке организације у Шпанији биле под контролом кровне франкистичке федерације *Sindicato Vertical* многе неформалне групе шпанских радника одржавале су везе са Кариљовим руководством шпанске партије, али и са Листеровим руководством Радничке Комунистичке Партије Шпаније.¹⁸⁷⁴ Након почетка франкционисања Вертикалног синдиката, чланови руководства шпанске партије проценили су да ће Листерова партија постати веома популарна међу оним групама шпанског радништва које су подржавале радикалније методе политичке борбе од оних које су биле одређене партијским политика шпанске партије.¹⁸⁷⁵ Са друге стране, у Грчкој су године насилних сукоба присталица различитих струја грчке партије у земљи и у иностранству биле праћене поделама како формалних тако и неформалних радничких организација блиских левици на групе које су подржавале ново руководство грчке партије у земљи и на оне које су остале блиске Колијансовој партији у емиграцији.¹⁸⁷⁶ Међутим, после пада војне диктатуре у Грчкој је дошло до реорганизације или пак формалне синдикализације многих радничких група, након чега се испоставило да далеко већи број грчких синдиката одржава блиске везе са грчкој партијом у земљи него са чланством грчке партије у емиграцији. Последице, представници некадашње Колијанисове партије морали су се ослањати на посредништво Бироа грчких комуниста у земљи како би успоставили контакте са радничким покретима у Грчкој.¹⁸⁷⁷

Попут највећег дела оних синдиката чије су организацијске идеологије биле блиске идеологијама водећих партија грчке левице, велики број мањих социјалистичких, социјалдемократских и анархистичких партија и покрета у Грчкој се након пада војне диктатуре определио за проширивање сарадње са грчком партијом у земљи.¹⁸⁷⁸ Партијска тела

¹⁸⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Информације о разговорима са делегацијом КПФ вођеним у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Белешке разговора Доланца и Гличкова са Канапом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-324, Информације о боравку у СФРЈ Шарла Фитермана, члана ПБ ЦК КП Француске.

¹⁸⁷² АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са синдикатима у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КП Француске и еволуцији њеног односа према СК Југославије.

¹⁸⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-825-868, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-323-355, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁸⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁸⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁸⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Различите информације о КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ.

¹⁸⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

¹⁸⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

Савеза комуниста Југославије добијала су редовна обавештења од италијанских комуниста, па је руководство југословенске партије било веома добро обавештено о тешком положају спољашње грчке партије након повратка оних представника Колијанисове емиграције који нису непосредно учествовали у вишегодишњем сукобу око контроле над радничким организацијама и мањим партијама и покретима левице са грчким комунистима у земљи.¹⁸⁷⁹ Италијански комунисти поверили су југословенским колегама да су им се чланови руководства спољашње грчке партије у неколико наврата обратили за помоћ приликом успостављања контакта са оним партијама и покретима грчке левице са којима су грчки комунисти у земљи већ имали развијену сарадњу.¹⁸⁸⁰ Југословенски комунисти од италијанских колега сазнали су да, попут великог броја нових радничких синдиката и мањих партија на грчкој левици, велики број партија европске левице одбија чак и хипотетичку могућност зближавања са представницима грчке партије у емиграцији.¹⁸⁸¹ Многобројна писма која су грчки комунисти у емиграцији упутили партијским институцијама југословенске партије, и која су у великом броју остала без превода, анализе и одговора, сведоче о бројним тешкоћама са којима су се некадашњи Колијанисови сарадници суочавали током покушаја да поново ступе на политичку позорницу Грчке.¹⁸⁸² Писма грчких комуниста у емиграцији сведоче да су представници спољашње грчке партије неретко били принуђени не само да се обраћају партијским телима и представницима партије у земљи како би успоставили посредне контакте са другим партијама и покретима на грчкој левици, већ и да траже помоћ унутрашње грчке партије приликом реализације планова о повратку појединих чланова спољашње партије у земљу.¹⁸⁸³

Са друге стране, нарочито је занимљиво да су југословенски и италијански комунисти били у извесној мери изненађени спремношћу грчких комуниста у земљи да пруже различите врсте помоћи представницима спољашње партије упркос чињеници да сукоби између Бироа грчких комуниста у земљи и руководства грчке партије у емиграцији још увек нису били превазиђени.¹⁸⁸⁴ Током разговора са југословенским и италијанским колегама, грчки комунисти у земљи су са великим ентузијазмом говорили о својим проценама да ће неопходност зближавања са унутрашњом партијом у циљу повећања релеватности спољашње партије у Грчкој утицати на руководство партије у емиграцији да прихвати проширивање већ започетих реформи партијских полтика.¹⁸⁸⁵ Интересантно је да су чланови дирекције италијанске партије претпоставили да је промена извесних политика спољашње грчке партије након повлачења и смрти Колијаниса пресудно допринела формирању очекивања грчких комуниста у земљи да ће партија у иностранству започети процес промене партијске идеологије.¹⁸⁸⁶ Са друге стране, југословенски комунисти нису делили оптимизам грчких и италијанских колега према могућности промене партијске идеологије спољашње грчке

¹⁸⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице.

¹⁸⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Анализа писама партијских тела и представника КП Италије.

¹⁸⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-555, Разговори делегација СКЈ и КПИ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левице у Италији.

¹⁸⁸² Интересантно је да су представници грчке партије у емиграцији писали представницима и партијским телима Савеза комуниста Југославије иако у многим случајевима нису добили никакав одговор на своја писма (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779). Такође, занимљиво је и да су југословенски комунисти у неколико наврата замерали италијанским колегама што одржавају онакве односе са спољашњом грчком партијом какве су југословенски комунисти оценили као „релативно солидне“ (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516).

¹⁸⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Анализа писма Централног Комитета КП Грчке у иностранству.

¹⁸⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-862-888, О ситуацији у Грчкој.

¹⁸⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама европске левице, извештаји о медитеранским конференцијама.

¹⁸⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-862-888, О ситуацији у Грчкој.

партије, наглашавајући притом став да је политички опортунизам грчких комуниста у земљи утицао на одлуку руководства унутрашње партије да прихвати сарадњу са спољашњом грчком партијом у значајно већој мери него наде грчких комуниста у земљи да ће се партија у емиграцији придружити реформистичком блоку.¹⁸⁸⁷ Југословенски комунисти ишли су тако далеко да су чак и упозоравали представнике унутрашње грчке партије да ће се руководство спољашње партије пристати на веома мале компромисе у погледу промене своје политичке праксе како би стекло подршку Бироа грчке партије у земљи за реализацију својих планова о повратку у токове институционализоване политике у Грчкој.¹⁸⁸⁸ Ипак, југословенска партија на послетку је подржала напоре грчких комуниста у земљи да развију сарадњу са партијом у емиграцији након што су чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије проценили да би проширивање сарадње између спољашње и унутрашње грчке партије могло допринети формирању бројније и стабилније политичке заједнице партија крајње левице у Грчкој.¹⁸⁸⁹

Претпоставке партијских институција југословенске партије да зближавања грчких комуниста у земљи и у иностранству неће покренути процесе значајнијих реформи партијских политика спољашње грчке партије показале су се као тачне убрзо након повратка већег дела руководства спољашње партије у земљу.¹⁸⁹⁰ Иако се руководство спољашње партије у другој половини седамдесетих година показало знатно отворенијим за сарадњу са другим партијама крајње левице него што је то био случај током првих година расцепа у грчкој партији, некадашњи Колијанисови сарадници инсистирали су да закључци готово свих формалних сусрета представника спољашње и унутрашње грчке партије садрже став да „*два руководства грчке партије*“ сарађују упркос постојању многих неслагања.¹⁸⁹¹ Такође, аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да ће грчки комунисти у емиграцији имати подршку совјетске партије у покушајима да успоре реформе партијских политика спољашње грчке партије, као и да промене политичке праксе и чак партијске идеологије спољашње партије не би могле да доведу до удаљавања грчких комуниста у иностранству од совјетске партије.¹⁸⁹² Убрзо након почетка процеса превазилажења расцепа у грчкој партији, грчки комунисти у земљи поверили су југословенским колегама своје процене да руководство спољашње партије након почетка зближавања са унутрашњом партијом још више страхује од реформи партијских политика него што је то био случај у време отвореног сукоба две струје грчких комуниста јер претпоставља да би наведени исход нужно подразумевао и губитак партијских позиција руководства спољашње партије.¹⁸⁹³ Упркос чињеници да су спољашња и унутрашња грчка партија континуирано постизале нове договоре о проширивању сарадње, спољашња и унутрашња грчка партија остале су *de facto* две одвојене партије, а непремостиве разлике у партијским идеологијама опстале су упркос зближавању две грчке партије.¹⁸⁹⁴

Супротно процесу проширивања сарадње спољашње и унутрашње грчке партије, много бржи процес зближавања две шпанске партије формално је окончан трајним превазилажењем

¹⁸⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

¹⁸⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

¹⁸⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-425-498, Информације о значајним ставовима КП Грчке у земљи.

¹⁸⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

¹⁸⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-425-498, Информације о значајним ставовима КП Грчке у земљи.

¹⁸⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Анализа писма Централног Комитета КП Грчке у иностранству, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-862-889, Анализа писама чланова Новог Бироа ЦК грчких комуниста у земљи.

¹⁸⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-857-860, Разговори са представницима Централног Комитета Комунистичке Партије Грчке.

¹⁸⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левице.

расцепа и поновним настанком јединствене шпанске партије.¹⁸⁹⁵ Док су некадашњи Колијанисови сарадници покушавали да очувају што већи степен политичке независности спољашње партије од утицаја унутрашње грчке партије, Листер и његови сарадници спровели су дезолуцију Радничке Комунистичке Партије Шпаније, након чега су се многи вратили на своје некадашње позиције у Кариљовом руководству шпанске партије.¹⁸⁹⁶ Нарочито је интересантно да према проценама аутора извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије, Листерова партија никада није била у тешком политичком положају након повратка партијског руководства у земљу, као што је то био случај са спољашњом грчком партијом.¹⁸⁹⁷ За разлику од грчке партије у емиграцији, Листерова партија имала је веома развијену сарадњу са многим партијама и покретима на крајњој шпанској левици, уживала је значајан утицај на многе нове радничке синдикате у Шпанији, и могла је рачунати на незанемарљиву финансијску подршку партија Источног Блока.¹⁸⁹⁸ Такође, занимљиво је да су чланови руководства шпанске партије у неколико наврата говорили представницима југословенске и италијанске партије да страхују од потенцијалног повећања популарности Листерове партије непосредно након почетка напада терористичких група крајње деснице на протестне колоне партија и покрета крајње левеце у Мадриду и другим градовима Шпаније.¹⁸⁹⁹ Супротно Кариљовом руководству шпанске партије које је одмах након повратка у земљу усвојило политике ненасилног отпора преосталим институцијама некадашње франкистичке администрације, Листерова нова шпанска партија сарађивала је са различитим групама шпанске крајње левеце које су учествовале у обрачунима са франкистичким групама у полицијским и војним структурама Шпаније.¹⁹⁰⁰ Непосредно пре почетка процеса формалног уређивања правног положаја шпанске партије, шпански комунисти поверили су југословенским колегама да су били веома изненађени када је популарни „генерал три армије“ покренуо разговоре са Кариљом о могућем превазилажењу расцепа у шпанској партији.¹⁹⁰¹ На послетку, југословенски и италијански комунисти до наведеног тренутка предвиђали су да Листер никада неће направити онакве политичке потезе који би нужно довели до удаљавања руководства нове шпанске партије и партија земаља Источног Блока.¹⁹⁰²

Италијански комунисти проценили су да узроке Листерове готово нагле одлуке да иницира поновно зближавање са Кариљовим руководством, али да постепено интегрише готово целу руководећу хијерархију нове шпанске партије у организацијске структуре старе шпанске партије, треба пре свега тражити у промени положаја шпанске партије у сфери односа партија и покрета европске левеце.¹⁹⁰³ Током разговора са југословенским колегама о ситуацији у Шпанији, италијански комунисти нарочито су истицали значај састанка генералних секретара комунистичких партија Медитерана у Мадриду 1977. године, који се догодио непосредно након што се Листер вратио у земљу и ступио у преговоре са Кариљом о

¹⁸⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Информације о сарадњи са КПГ и КПШ.

¹⁸⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левеце, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о ситуацији у Шпанији.

¹⁸⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁸⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Припремни материјали за IX Конгрес Комунистичке Партије Шпаније.

¹⁸⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-133-162, Разговори са представницима ЦК КП Шпаније.

¹⁹⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-162-164, Приједи делегација чланова Централног Комитета КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁹⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-519-562, Сусрети представника Одељења за међународне односе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о неким значајним ставовима КП Италије.

проширивању сарадње две шпанске партије.¹⁹⁰⁴ Са друге стране, југословенски комунисти нису делили ентузијазам са којим су чланови руководства италијанске партије наглашавали значај формализације зближавања шпанских са италијанским и француским комунистима у токовима претпостављеног процеса увећање већ веома великог престижа који је шпанска партија уживала у перцепцијама руководства других партија европске левице, али и Међународног радничког покрета.¹⁹⁰⁵ Интересантно је да су аутори извештаја партијских институција југословенске партије у неколико наврата постављали хипотезе о могућности опадања симболичног значаја шпанске партије у перспективама других марксистичких партија након повратка шпанских комуниста из емиграције. Такође, исти извештаји наглашавали су став да је један од најважнијих узрока расцепа у шпанској партији било суочавање Листерове струје са феноменима „новог времена“, а да је након повратка у Шпанију руководству нове шпанске партије *„постало очигледно да бољшевички социјалистички модел ипак не нуди потребна решења“* за политичке изазове нових друштвених околности.¹⁹⁰⁶ Супротно ставовима италијанских комуниста, представници југословенске партије претпостављали су да је Листер прихватио неминовност дизолуције нове шпанске партије како би јединствена шпанска партија могла ефикасније доприносити даљем зближавању других партија шпанске левице у циљу заједничког политичког деловања против утицаја старих и нових франкистичких организација у Шпанији.¹⁹⁰⁷

Упркос чињеници да су приликом сусрета са југословенским и италијанским колегама често говорили о могућности да франкистичка друштва формирана у структурама шпанске војске и полиције спроведу државни удар и тако покрену нови грађански рат у Шпанији, чланови Кариљовог руководства означили су своју наизглед изненадну одлуку да прихвате Листерове предлоге о сарадњи као очекивану последицу нових политичких амбиција дирекције шпанске партије.¹⁹⁰⁸ Шпански комунисти проценили су да ће интеграцијом чланства Листерове партије стара шпанска партија наследити формалне и неформалне контакте руководства нове шпанске партије са мањим партијама и покретима на шпанској левици, као и да ће шпанској јавности учинити уверљивијим пропагандни наратив шпанских комуниста о повратку политичког утицаја шпанске партије из периода који је претходио грађанском рату.¹⁹⁰⁹ Иако су сматрали веома мало вероватним да ће шпанска партија у коалицији са другим партијама левице успети да оствари победе на локалним изборима у појединим општинама и окрузима када дође до децентрализације шпанског административног система, југословенски и италијански комунисти подстицали су даљи развој свих оних планова шпанских колега који су тежили остваривању нових политичких циљева Кариљовог руководства шпанске партије.¹⁹¹⁰ Нарочито је интересантно да су представници југословенске партије током разговора са италијанским и француским комунистима неретко истицали идеју да су нове политичке амбиције италијанске и француске партије имале пресудног утицаја на одређивање нових партијских политика шпанских и грчких комуниста, али такође и на процесе потпуног односно делимичног превазилажења расцепа у шпанској и грчкој партији.¹⁹¹¹

¹⁹⁰⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/46-61, Посета генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије.

¹⁹⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

¹⁹⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-162-164, Пријем делегација чланова Централног Комитета КП Шпаније.

¹⁹⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са члановима ЦК о односима КПШ са шпанском владом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури.

¹⁹⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са представницима КПШ о односима са другим партијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Извештаји о разговорима вођеним на IX Конгресу КП Шпаније.

¹⁹¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије означили су примећено проширивање политичких циљева водећих партија реформистичког блока као само једну од многих последица „великог оптимизма“ за који су проценили да је постао веома значајан фактор процеса дефинисања нових идеја руководства италијанске, француске, шпанске и грчке партије о будућим променама политичке и друштвене стварности већине држава Западне Европе.¹⁹¹² Интересантно је да су током разговора са југословенским комунистима представници италијанске, француске, шпанске и грчке партије све чешће говорили о утицају који су планови о формирању заједничке политичке иницијативе партија европске левнице имали на развој нових политичких амбиција оних партија чија су руководства све чешће означавала своју партијску идеологију употребом термина еврокомунизам.¹⁹¹³ Готово сви планови дирекција наведених комунистичких партија о стварању политичке заједнице партија европске левнице који су настали током друге половине XX века подразумевали су активно учешће Савеза комуниста Југославије у процесима зближавања комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹⁹¹⁴ Поред тога што су посредовали приликом покретања разговора о проширивању сарадње комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској, југословенски комунисти пружали су различите врсте помоћи шпанским и грчким колегама током периода превазилажења расцепа у шпанској и грчкој партији.¹⁹¹⁵ Према проценама аутора извештаја партијских тела југословенске партије, подршка Савеза комуниста Југославије новим политичким циљевима партија реформистичког блока, али и идејама водећих комунистичких партија Западне Европе о стварању заједничке политичке иницијативе партија европске левнице допринела је даљем проширивању сарадње југословенске, италијанске, француске, шпанске и грчке партије.¹⁹¹⁶ Ипак, током три године које су уследиле након састанка генералних секретара комунистичких партија Медитерана у Мадриду, нови развој догађаја у СФР Југославији, Европи и свету ограничио је политичке амбиције италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста и покренуо дуге процесе удаљавања Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија.¹⁹¹⁷

¹⁹¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, О ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи КПГ са другим партијама грчке левнице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, О сарадњи са КПФ.

¹⁹¹³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левнице у Европи, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁹¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа маркситичких партија Европе, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о годишњим одморима представника радничких синдиката и партија Француске у СФР Југославији.

¹⁹¹⁵ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левнице у Европи, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

¹⁹¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, О могућем учешћу КПГ на конференцији КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-890, О разговорима чланова Одељења са представницима ЦК КПГ, о конференцији КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Ставови КПФ о радничком интернационализму.

¹⁹¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

VI

Почетак удаљавања југословенских, италијанских и француских комуниста и смањивања политичког значаја грчке и шпанске партије - Неуспех формирања иницијативе партија европске левнице у циљу отпора неолибералним реформама (1978-1980)

Бурни догађаји последњих „година олова“ у медитеранским земљама и почеци промене политичког положаја еврокомунистичких партија

Процеси одређивања нових политичких циљева италијанских и француских комуниста условљавали су даље зближавање италијанске и француске партије са социјалистичким, али и другим партијама левнице у Италији и Француској, након чега је развој сарадње са другим партијама подстицао проширивање политичких амбиција италијанске и француске партије.¹⁹¹⁸ Након превазилажења расцепа у шпанској и зближавања две и даље неформално независне грчке партије, шпански и грчки комунисти покушавали су да дефинишу нове политичке циљеве својих партија и унапреде сарадњу са другим партијама левнице у Шпанији и Грчкој по узору на политичку праксу италијанских и француских колега.¹⁹¹⁹ Интересантно је да су приликом разговора са југословенским колегама италијански комунисти у више наврата нарочито наглашавали претпоставку да ће догађаји који су привлачили пажњу руководства партија европске левнице током 1976. године, попут изборног успеха италијанске и промене партијске идеологије француске, у блиској будућности бити означени од стране италијанске и француске јавности као симболични почеци „новог доба“ у развоју односа моћи политичких партија у Италији и Француској.¹⁹²⁰ Такође, током све чешћих разговора о организацији различитих скупова комунистичких и социјалистичких партија Европе, представници водећих партија реформистичког блока проценили су да исходи сукоба и зближавања југословенске и италијанске са совјетском партијом током припрема конференције у Берлину и састанка руководства комунистичких партија Западног Медитерана у Мадриду 1977. године представљају неопходне услове за наставак сарадње југословенске, италијанске, француске, шпанске и грчке партије у циљу формирања будуће политичке заједнице партија европске левнице.¹⁹²¹

Руководства италијанске и француске партије проценила су да је стварање заједничке политичке иницијативе партија европске левнице не само потребно у циљу постизања онаквог развоја сарадње комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској какав би имао повољне исходе из перспективе политичких интереса италијанских и француских комуниста, већ и неопходно обзиром на последице великих друштвених промена у већини

¹⁹¹⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левнице у Италији и Француској, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ.

¹⁹¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Извештаји о сарадњи унутрашње КПГ са другим партијама грчке левнице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Разговори са представницима КПИ о кретањима у КПФ.

¹⁹²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

држава Западне Европе.¹⁹²² Приликом сусрета представника партија европске левице, делегати водећих партија реформистичког блока често су говорили о процесима заостравања старих и настанка нових политичких криза у Италији, Шпанији и Грчкој.¹⁹²³ Током година које ће у каснијој литератури бити означене као последње године „државе благостања“ у Европи, аутори извештаја партијских тела југословенске партије претпоставили су да проширивање социјалних политика актуелних влада наведених земаља има за циљ смањивање растућих друштвених тензија у медитеранским земљама.¹⁹²⁴ Интересантно је да су италијански комунисти проценили да ће „време детанта“ у односима водећих сила Источног и Западног блока бити праћено заостравањем идеолошких подела и сукоба различитих група крајње левице и деснице на оним границама интересних сфера геополитичких блокова које су се налазиле на далеком континентима, али такође и чак потенцијално у још већој мери, у земљама Медитерана.¹⁹²⁵

Чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије и одељења Социјалистичког савеза радног народа Југославије проценили су да је ентузијазам осталих партија реформистичког блока, али и других партија европске левице да наставе са променама партијских политика значајно порастао након што је почетком 1978. године бивши премијер Алдо Моро изложио италијанској јавности нови план коначног превазилажења политичке кризе у земљи.¹⁹²⁶ План који је Моро неформално назвао „историјски компромис“, по узору на термин који су партије европске левице већ користиле да означе читав скуп вишегодишњих реформи партијских политика италијанских комуниста, предвиђао је формирање нове коалиционе владе демохришћанске и социјалистичке партије која би покренула преговоре о покретању формалне сарадње између државне администрације и комунистичке партије у Италији.¹⁹²⁷ Аутори текстова у различитим листовима југословенске и светске штампе проценили су да најугицајнија струја демохришћанске партије планира да након формирања нове владе ограничи политички мотивисане сукобе који су пратили штрајкове и демонстрације усвајањем закона који би дефинисали тзв. „привилегован“ положај комунистичке партије у Италији, као и да допринесе ублажавању друштвених тензија у земљи даљим проширивањем социјалних политика „државе благостања“.¹⁹²⁸ Интересантно је да су руководства француске и шпанске партије доживела објављивање Морових планова о формирању нове владе у Италији као знак да предложи даље проширивање сарадње социјалистима и другим партијама на француској и шпанској левици, али и да усвоје нове реформе партијских политика француске и шпанске партије.¹⁹²⁹ Такође, приликом све редовнијих неформалних сусрета чланова руководства југословенске и италијанске партије, италијански комунисти говорили су југословенским колегама о проценама руководства италијанске партије да ће претпостављена

¹⁹²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Ставови КПФ о пролетерском интернационализму.

¹⁹²³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о боравку делегације СКЈ у Берлину, разговори са делегацијом КП Италије.

¹⁹²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁹²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ.

¹⁹²⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

¹⁹²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији.

¹⁹²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела Савеза Комуниста Југославије и КП Италије.

¹⁹²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-341-349, Забелешке о сусретима представника СКЈ и чланова ПБ ЦК КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Анализе писама партијских тела КПШ и чланова ЦК КП Шпаније.

успешна сарадња италијанских комуниста са државном администрацијом послужити као модел зближавања многих влада држава Западне Европе са партијама крајње левнице.¹⁹³⁰

Са друге стране, југословенски комунисти поставили су италијанским колегама велики број питања о потенцијалним Моровим плановима да нова влада демохришћана и социјалиста одреди реформе италијанске спољне политике у циљу превазилажења блоковских подела, чији је утицај на италијанско друштво бивши премијер означио као један од основних фактора који су допринели заоштравању политичке кризе у Италији.¹⁹³¹ Упркос чињеници да је реторика Морове струје демохришћанске партије већ месецима отворено критиковала политички, финансијски и културни утицај САД у Италији, италијански комунисти нису располагали информацијама о хипотетичким намерама демохришћана и социјалиста да умање учешће Италије у дефинисању планова реализацији војно-стратешких и геополитичких циљева Западног Блока.¹⁹³² За разлику од представника и партијских тела југословенске партије, италијански комунисти показали су веома мало интересовања за спољну политику могуће нове владе, а поједини чланови партијске дирекције ишли су чак тако далеко да су саопштили представницима других партија европске левнице да би италијанска партија подржала чак и приближавање будуће италијанске администрације државама Западног Блока под условом да наведено допринесе проширивању италијанских социјалних политика.¹⁹³³ Ипак, аутори извештаја партијских институција југословенске партије наглашавали су процене да ће, без обзира на развој односа нове италијанске владе са администрацијама САД и СССР-а, обнављање владе левог центра у Италији уз проширивање сарадње са комунистичком партијом свакако бити веома повољно како из перспективе државних интереса СФР Југославије, тако и у погледу проширивања сарадње југословенске партије са већином политичких партија у Италији.¹⁹³⁴

Приликом сусрета представника југословенске и италијанске партије, југословенски комунисти пренели су италијанским колегама да чланови југословенских влада и руководства југословенске партије процењују да ће формирање нове владе допринети даљем зближавању СФР Југославије и Италије, притом нарочито истичући допринос претходне Морове владе потписивању Озимског споразума.¹⁹³⁵ Интересантно је да су југословенски комунисти на састанцима партија европске левнице које је организовала италијанска партија у више наврата оценили почетак преговора о проширивању сарадње италијанских комуниста и демохришћана као „историјски догађај“, наглашавајући притом процене да ће убрзо доћи и до уласка италијанских комуниста у владу, што ће представљати први случај учешћа комунистичке партије у влади западноевропске земље након „црвеног пролећа“ Европе.¹⁹³⁶ Нарочито је занимљив случај када су представници југословенске делегације током посете Италији у готово традиционално шаљивом маниру саопштили италијанским комунистима да ће се СФР Југославији и њеној партији „*коначно исплатити инвестиција*“ када италијанска партија у очекиваној будућности постане део формалног састава италијанске владе у коалицији са

¹⁹³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

¹⁹³¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

¹⁹³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КП Италије.

¹⁹³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁹³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571, Програми сарадње са КП Италије за 1977. и 1978. годину, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-562-671, Писма регионалних комитета КПИ регионалним комитетима СКЈ у Словенији и Хрватској.

¹⁹³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Извештаји о разговорима са члановима дирекције КП Италије, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

¹⁹³⁶ А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о медитеранским конференцијама партија европске левнице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

демохришћанском и социјалистичком партијом.¹⁹³⁷ Иако италијански комунисти нису делили оптимизам југословенских колега о могућем уласку комунистичке партије у италијанску владу, док су пак наведене и бројне сличне коментаре југословенских комуниста неретко налазили непримереним, чланови руководства италијанске партије у различитим приликама поновили су представницима југословенске партије да ће се италијански комунисти, чак и ако не буду формално у саставу владе, залагати за проширивање сарадње Италије и СФР Југославије.¹⁹³⁸ Стенографске белешке разговора вођених током Берлингуерових честих посета СФР Југославији између 1976. и 1978. године показују да је генерални секретар италијанске партије у више наврата означио СФР Југославију као „*будућег најважнијег савезника*“ Италије, а Савез комуниста Југославије као „*братску партију, традиционално ближу*“ италијанским комунистима од свих других комунистичких и социјалистичких партија Европе.¹⁹³⁹

Интересантно је да аутори извештаја партијских тела југословенске партије нису доводили у питање искреност изјава генералног секретара италијанске партије упркос сталном смањивању интензитета преписке југословенске и италијанске партије током последњих година осме деценије XX века.¹⁹⁴⁰ Међутим, чланови републичких и савезних идеолошких комисија југословенске партије истовремено су посветили известан део својих излагања потенцијалним негативним последицама процеса промене партијске идеологије италијанске партије на правце развоја политичке мисли појединих друштвених група и стручних колектива у СФР Југославији, али и самих партијских кадрова Савеза комуниста Југославије.¹⁹⁴¹ Посебно је занимљиво да су чланови руководства југословенске партије приликом једног од све чешћих сусрета са француским комунистима разговарали са представницима француске партије о могућности да италијански комунисти „*оду предалеко са својим уобичајеним компромисима*“.¹⁹⁴² Чланови Маршеовог руководства француске партије поверили су представницима Савеза комуниста Југославије да француски комунисти деле претпостављену забринутост југословенских колега, која је у случају управе француске партије била подстакнута сазнањем да чланови дирекције италијанске партије током срдачних разговора вођених приликом многих сусрета нису опширније известили француске, али ни југословенске комунисте о детаљима неформалних разговора који су пратили формалне сусрете Енрика Берлингуера са Алдом Мором.¹⁹⁴³

Такође, представници и партијска тела југословенске и француске партије размењивали су информације које су југословенски и француски добили путем неформалних контаката са члановима совјетске партије, и које су сведочиле о растућем незадовољству руководства совјетске партије због зближавања Берлингуера и Мора.¹⁹⁴⁴ Упркос чињеници да је Моро отворено критиковао растући утицај САД у Италији, представници совјетске партије

¹⁹³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-549, Разговори секретара ИК СКЈ Стана Доланца са генералним секретаром КПИ Енриком Берлингуером, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-550, разговори секретара ИК СКЈ Александра Гличкова са чланом дирекције КПИ Ђанкарлом Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-551, Разговор Доланца са Пајетом.

¹⁹³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КП Италије, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

¹⁹³⁹ АЈ, КПП, I-3-a/44-59, Пријем Е. Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/46-61, Посета генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/44-62, Посета Е. Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/44-48, Пријем Е. Берлингуера.

¹⁹⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571, Програми сарадње са КПИ за 1977. и 1978. годину, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о ставовима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ.

¹⁹⁴¹ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АС, СКС, 121-1969-1972, Комисија за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

¹⁹⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-341-349, Забелешке о разговорима представника СКЈ са члановима ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-312-327, Белешке о значајним ставовима и питањима сарадње са КПФ.

¹⁹⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Информације о разговорима са делегацијом КПФ вођеним у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-317, Белешке разговора Доланца и Гличкова са Канапом, чланом ПБ ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-324, Информације о боравку у СФРЈ Шарла Фитермана, члана ПБ ЦК КП Француске.

¹⁹⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-328-352, Разговори са представницима КП Француске о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Преписка партијских тела СКЈ и КПФ.

проценили су да чак и у случају учешћа комунистичке партије у будућој влади не би дошло до значајнијих промена италијанске спољне политике, а да би италијанска партија у циљу одржања сарадње са демохришћанима додатно проширила реформе партијских политика и удаљила се од партија држава Источног Блока.¹⁹⁴⁵ За разлику од руководства француске и совјетске партије, шпански и грчки комунисти пренели су југословенским колегама да ће, у случају да италијански комунисти постигну споразум са Моровим демохришћанима, дирекције шпанске и грчке партије почети да разматрају начине прилагођавања својих партијских политика управо оним реформама које италијанска партија буде дефинисала у циљу зближавања са италијанским демохришћанима и социјалистима.¹⁹⁴⁶ Грчки комунисти у земљи ишли су толико далеко да су италијанској партији предложили да делегација унутрашње грчке партије посети Италију како би посматрала начине доношења одлука у локалним одборима италијанских комуниста, након чега би делегација италијанске партије узвратила посету како би са грчким комунистима разговарала о могућностима прилагођавања политика „историјског компромиса“ политичким и друштвеним приликама у Грчкој.¹⁹⁴⁷

Ипак, само неколико месеци након почетка преговора о сарадњи демохришћанске, социјалистичке и комунистичке партије у Италији нестало је потребе за проширивањем дискусија о различитим надама и страховима руководства југословенске, совјетске, француске, шпанске и грчке партије које је изазвало суочавање са могућношћу формирања онакве државне администрације у Италији каква би временом створила услове за учешће комунистичке партије у италијанским владама.¹⁹⁴⁸ Отмица и касније убиство Алда Мора били су догађаји који су зауставили планове најутицајније струје демохришћанске партије да формира нову италијанску владу са социјалистима уз подршку комунистичке партије, али и довели до промене односа актуелне државне администрације према италијанским комунистима.¹⁹⁴⁹ Велику пажњу савременика привукла је чињеница да се отмица Алда Мора догодила управо 16. марта 1978. године, односно истог дана када је требало да дође до покретања нове фазе преговора са Берлингуером и представницима социјалистичке партије о проширивању сарадње демохришћана и партија италијанске левице. Упркос чињеници да су представници терористичке организације крајње левице познате под именом Црвене Бригаде (*Brigate Rosse*) јавно прихватили одговорност за отмицу и касније убиство бившег италијанског премијера, начин на који су наведена дела спроведена навео је медије и комунистичке партије Европе да конструишу веома различите теорије о потенцијалним починиоцима.¹⁹⁵⁰ Интересантно је да су италијански комунисти показали значајно више поверења од југословенских колега у званични наратив о организацији отмице и убиства Мора од стране терористичке групе крајње левице, док су представници и чланови партијских тела југословенске партије налазили веома мало вероватном идеју да су Црвене Бригаде деловале независно од утицаја САД или СССР-а.¹⁹⁵¹ Догађаји који су претходили убиству Алда Мора привукли су велику пажњу глобалне јавности и означили почетак нове фазе борбе

¹⁹⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-341-349, Забелешке о разговорима представника СКЈ са члановима ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-312-327, Белешке о значајним ставовима и питањима сарадње са КПФ.

¹⁹⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са С. Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-158, Извештаји о кретањима у КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ.

¹⁹⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 07-IX, 33/I-840, О ставовима КПГ.

¹⁹⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КП Италије.

¹⁹⁴⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама италијанске левице.

¹⁹⁵⁰ Alberto Ronchay, „Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy“, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921-940, Richard Drake, *The Aldo Moro Case*, (Cambridge: Harvard University Press, 1995), Roberto Bartali, „Brigate Rosse and Moro Kidnapping: secrets and lies“ in: *Speaking Out and Silencing*, (London: Routledge, 2006).

¹⁹⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КП Италије.

италијанских државних администрација и политичких партија против тероризма различитих група крајње левице и деснице у Италији.¹⁹⁵²

Током готово два месеца између отмице и убиства Алда Мора дошло је до развоја сарадње италијанске владе са руководством демохришћанске, социјалистичке и комунистичке партије у циљу откривања информација о Црвеним Бригадама и другим терористичким организацијама крајње левице, као и промовисања идеје националног јединства и превазилажења друштвених и политичких тензија током трајања ванредног стања у Италији.¹⁹⁵³ Интересантно је да су италијански комунисти у више наврата извештавали југословенске колеге да их је зближавање са демохришћанима током месеци заједничке политичке борбе против утицаја екстремистичких група навело на претпоставку да ће управо исход Моровог случаја пресудно допринети коначној реализацији планова некадашњег италијанског премијера о формирању стабилне владе демохришћана и социјалиста уз подршку италијанских комуниста.¹⁹⁵⁴ Ипак, аутори извештаја партијских тела југословенске партије нису делили оптимизам руководства италијанске партије, процењујући да ће након нестанка Морове личности са политичке позорнице доћи до опадања утицаја оних струја у демохришћанској партији које су подржавале сарадњу демохришћана са италијанским комунистима и социјалистима, као и да ће претпостављени повратак тзв. „црвеног страха“ у италијанску политичку културу допринети заостравању анимозитета партија десног центра према партијама крајње левице.¹⁹⁵⁵ Процене југословенских комуниста показале су се тачним када су крајем године италијански комунисти почели да извештавају партијска тела и представнике југословенске партије о својим доживљајима великих промена политичког положаја комунистичке партије у Италији.¹⁹⁵⁶ Чланови руководства италијанске партије тек нешто доцније су поверили југословенским колегама да су демохришћани блиски потоњем италијанском председнику Франческу Косиги остали последња струја демохришћанске партије заинтересована за сарадњу са италијанским комунистима, што је према проценама чланова дирекције италијанске партије било у већој мери последица блиских породичних веза Косиге и Берлингуера него жеље извесног броја италијанских демохришћана да наставе Морове политике зближавања са комунистичком партијом.¹⁹⁵⁷ Ипак, југословенски комунисти били су у извесној мери изненађени када је Берлингуер, непосредно пре обележавања друге годишњице смрти Алда Мора, објавио да ће дирекција италијанске партије поништити своје пређашње одлуке о усвајању свих оних политика „историјског компромиса“ које су дефинисане у циљу проширивања сарадње италијанских комуниста и демохришћана.¹⁹⁵⁸

Упркос чињеници да су проценили случај Алда Мора као догађај који је пресудно допринео усмеравању пажње светске јавности догађајима у Италији, италијански комунисти

¹⁹⁵² Leonard Weinberg and William Lee Eubank, „Neo-Fascist and Far Left Terrorists in Italy: Some Biographical Observations”, *British Journal of Political Science*, Vol. 18. No.4 (1988), 531-549, Tobias Hos, „Left wing terrorism and conspiracy in Italy in 1970s”, *Social Science Open Access Repository*, (2013), 232-256, (приступљено 18.07.2021), <https://doi.org/10.12759/hsr.38.2013.1.232-256>, Martin Bull, „Villains of the Peace: Terrorism and the Secret Services in Italy”, *Intelligence and National Security*, Vol.7, No.4 (2008), 473-488.

¹⁹⁵³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама италијанске левице.

¹⁹⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-565-571, Информације о политичкој ситуацији У Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Извештаји о међусобним контактима делегација и појединаца на свим партијским нивоима.

¹⁹⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

¹⁹⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КП Италије.

¹⁹⁵⁷ Ипак, сарадња италијанских комуниста са Косигиним демохришћанима окончана је још пре смрти Енрика Берлингуера, а према проценама Одељења за међународне односе италијанске партије, срданост између представника наведене струје демохришћанске партије и италијанских комуниста почела је да опада убрзо након завршетка сарадње две партије у циљу борбе против терористичких група крајње левице непосредно након отмице и убиства Мора (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623).

¹⁹⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Извештаји о новим одлукама партијског руководства КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-602-632, Информације о кретањима у Комунистичкој Партији Италије.

и социјалисти убрзо после смрти бившег премијера саопштили су југословенским колегама своје претпоставке да скорашњи догађаји представљају почетак краја дугог периода уличних сукоба и тероризма италијанске крајње левице и деснице.¹⁹⁵⁹ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије запазили су да је штампа других земаља Западне Европе након убиства Алда Мора преузела италијански термин „године олова“ (*Anno di piombo*) који су до тада италијански медији употребљавали да означе серије различитих и неретко идеолошки мотивисаних обрачуна који су у Италији почели десет година раније, односно 1968. године.¹⁹⁶⁰ Италијански комунисти проценили су да ће усвајање оштријих мера државне администрације према терористичким групама, али и различитим криминалним друштвима након догађаја који су привукли пажњу глобалне јавности у рано пролеће 1978. године, постепено довести до још радикалнијих реакција наведених организација, као и до заштравања различитих врста уличних сукоба који су већ постали део свакодневног живота италијанских градова у перцепцијама чланова руководства италијанске партије.¹⁹⁶¹ Процене италијанских комуниста показале су се тачним када је, док је пажња италијанске војске и полиције била окупирана сузбијањем дејстава терористичких група крајње левице, дошло до бомбашког напада групе крајње деснице на железничку станицу у Болоњи у коме је погинуло око сто а рањено око двеста путника.¹⁹⁶² Ипак, догађај који је доцније постао познат као „масакр у Болоњи“ представљао је само наставак серије бомбашких напада, отмица и атентата која је пратила напоре италијанске државне администрације да заустави заштравање све редовнијих међусобних обрачуна група крајње левице и деснице, као и других криминалних организација у Италији.¹⁹⁶³ Интересантно је да су југословенски и италијански комунисти користили термин „године олова“ да означе како појаву нових феномена у сукобима криминалних организација, тако и време терористичких напада и обрачуна различитих група крајње левице и деснице у Шпанији и Грчкој. Југословенски и италијански комунисти проценили су да узроке немира у другим медитеранским земаљама треба тражити у оним комплексним друштвеним променама и историјским процесима које су представници југословенске и италијанске партије означили као заједничке свим земљама северне обале Средоземног мора.¹⁹⁶⁴

Иако нису привукли пажњу руководства партија европске левице ни у приближно истој мери као у случају тероризма и различитих врста обрачуна у Италији, немири које су италијански и југословенски комунисти означили као саставни део друштвене реалности читавог медитеранског простора током последње деценије „година олова“ утицали су на многе промене у политичком и друштвеном окружењу грчке и шпанске партије.¹⁹⁶⁵ Преписка партијских тела југословенске и грчке партије показује да су грчки комунисти годинама након пада војне диктатуре обавештавали партијске институције и представнике Савеза комуниста Југославије о сукобима група крајње левице блиских грчкој партији и оних група крајње

¹⁹⁵⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама италијанске левице.

¹⁹⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-591-617, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Информације добијене од партијских одељења Комунистичке Партије Италије.

¹⁹⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

¹⁹⁶² Leonard Weinberg and William Lee Eubank, „Neo-Fascist and Far Left Terrorists in Italy: Some Biographical Observations”, *British Journal of Political Science*, Vol. 18. No.4 (1988), 531-549, Tobias Hos, „Left wing terrorism and conspiracy in Italy in 1970s”, *Social Science Open Access Repository*, (2013), 232-256, (приступљено 18.07.2021), <https://doi.org/10.12759/hsr.38.2013.1.232-256>, Martin Bull, „Villains of the Peace: Terrorism and the Secret Services in Italy”, *Intelligence and National Security*, Vol.7, No.4 (2008), 473-488.

¹⁹⁶³ Alberto Ronchay, „Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy“, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921-940, Richard Drake, *The Aldo Moro Case*, (Cambridge: Harvard University Press, 1995), Roberto Bartali, „Brigate Rosse and Moro Kidnapping: secrets and lies“ in: *Speaking Out and Silencing*, (London: Routledge, 2006).

¹⁹⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

¹⁹⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Разговори са С. Карилџом.

деснице које су током година „пуковничког режима“ сарађивале са државним институцијама у Грчкој.¹⁹⁶⁶ Такође, приликом посета делегација грчке партије СФР Југославији, грчки комунисти у више наврата су пренели југословенским колегама детаљне извештаје о деловању многих нових група крајње деснице у Грчкој, чија је популарност значајно порасла током сукоба на Кипру.¹⁹⁶⁷ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе југословенске партије проценили су да нови феномени који су настали као последице оних етничких анимозитета на Кипру који су опстали годинама након завршетка релативно брзог војног конфликта на острву и пада војне диктатуре константно подстичу острашћен политички дијалог о националним питањима и раст популарности различитих група крајње деснице у Грчкој.¹⁹⁶⁸ Са друге стране, чланови руководства унутрашње грчке партије такође су неретко говорили представницима југословенске и италијанске партије о својим претпоставкама да, поред реакције на деловање група крајње деснице, економске последице политичких сукоба и раст друштвених неједнакости у Грчкој подстичу организацију многих покрета екстремне левнице за које су грчки комунисти проценили да показују велики број сличности са терористичким групама крајње левнице у Италији.¹⁹⁶⁹ Интересанто је да су грчки комунисти још пре случаја Алда Мора покренули иницијативу са циљем да се у грчкој историографији престане са праксом означавања грађанског рата у Грчкој употребом термина „рат против банди“, а да је притом јавна реторика грчке партије као повод захтева за променом терминологије која се до тада користила и у школским уџбеницима наводила жељу амнестираних учесника грађанског рата да се избегне повезивање старих партија грчке левнице и терористичких покрета „новог доба“.¹⁹⁷⁰

Упркос свим напорима грчке партије да се дистанцира од оних група крајње левнице у које су учествовале у насилним обрачунама у Грчкој, југословенски и италијански комунисти претпоставили су да ће велики делови грчке јавности перципирати чланове грчке партије као учеснике у насилним ескалацијама идеолошки мотивисаних сукоба.¹⁹⁷¹ Током све чешћих и опширнијих дискусија о променама друштвене стварности током периода политичке транзиције у Грчкој, представници југословенске и италијанске партије нарочито су наглашавали процене да ће пропаганда грчких партија десне идеолошке провенијенције искористити учешће грчких комуниста у покретима отпора против „пуковничког режима“ као доказ постојања везе између грчке партије и екстремистичких организација крајње левнице које су настале након формирања нове владе.¹⁹⁷² Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе југословенске партије проценили су да ће даљи раст друштвених тензија и учесталости различитих врста обрачуна припадника покрета крајње левнице и деснице у Грчкој додатно ослабити политички положај грчких комуниста у земљи који су југословенски комунисти оценили као „*већ довољно тежак*“.¹⁹⁷³ Упркос чињеници да је грчка партија након проширивања реформи партијских политика на изборима 1977. године остварила незанемарљиво бољи резултат него на изборима 1974. године, чланови партијских тела

¹⁹⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Различите информације о КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ, извештаји о пружању помоћи КП Грчке у земљи.

¹⁹⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-853, Извештаји о боравку делегације КПГ у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Информације о разговорима са руководством КПГ о ситуацији на Кипру.

¹⁹⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој.

¹⁹⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Извештаји о разговорима представника СКЈ са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

¹⁹⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма и извештаји партијских тела и представника КП Грчке у земљи.

¹⁹⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи.

¹⁹⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

¹⁹⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

југословенске партије претпоставили су да ће улични обрачуни у којима је веома мали број грчких комуниста узео учешћа послужити као повод најутицајнијим струјама политички моћних партија десног центра у Грчкој да ограниче развој сарадње грчких комуниста са грчким владама, али и другим партијама и покретима како би одржали грчку партију у сталном стању политичке изолације.¹⁹⁷⁴

Бурни догађаји који су обележили нову фазу дугог историјског развоја сукоба организација крајње левице и деснице у Грчкој и Италији привукли су велику пажњу шпанске партије, чије је руководство одмах након повратка у земљу било суочено са многим новим појавама које су пратиле заоштравање друштвених тензија у Шпанији.¹⁹⁷⁵ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије оценили су политичку ситуацију у којој се налазила шпанска партија као доста комплекснију него у случају других медитеранских земаља обзиром да су се у Шпанији сукоби група крајње левице и деснице преплитали са обрачунима сепаратистичких група мањинских етничких заједница и франкистичких друштава која су функционисала у структуралним оквирима шпанске војске и полиције.¹⁹⁷⁶ Чланови руководства шпанске партије готово редовно су обавештавали партијска тела и представнике Савеза комуниста Југославије о страховима комунистичке и других партија шпанске левице да ће франкистичке организације уз помоћ незанемарљивог дела кадрова државне администрације и војних официра покушати да изврше државни удар, што би према проценама шпанских комуниста довело до новог грађанског рата.¹⁹⁷⁷ Интересантно је да се франкистички државни удар који су шпански комунисти предвиђали од самог почетка процеса политичке транзиције у Шпанији догодио тек крајем фебруара 1981. године, након чега су партијска тела југословенске партије проценила да ће једина трајна последица пучистичких акција бити даље опадање утицаја покрета крајње деснице и франкистичких организација у структурама шпанске војне и цивилне бирократије.¹⁹⁷⁸ Упркос бројним бомбашким нападима и оружаним обрачунима на улицама шпанских градова који су обележили шпанске „године олова“, државни удар франкистичких организација трајао је мање од једног дана и прошао без жртава и готово без борбе, обзиром да су франкистичке снаге положили оружје након што је вођама побуне постало очигледно да ће највећи део официра шпанске војске одбити да се придружи учесницима пуча.¹⁹⁷⁹

Супротном оним закључцима којима су шпанским комунисти завршавали своје опширне анализе случаја италијанске и грчке партије, последице година немира и сукоба крајње левице и деснице на промену политичког положаја шпанске партије нису наступиле одмах након бурних догађаја у медитеранским земљама крајем друге половине осме деценије XX века.¹⁹⁸⁰ Ипак, представници југословенске и других партија европске левице били су веома изненађени када је на шпанским изборима 1982. године социјалдемократска партија добила највећи број гласова, док шпанска партија није успела да пређе изборни цензус, што је

¹⁹⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета КП Грчке у земљи.

¹⁹⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁹⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

¹⁹⁷⁹ John Hooper, „Spain in Search of Itself” *The Wilson Quarterly*, Vol. 17. No. 4 (1993), 8-25, Javier Cercas, *The Anatomy of a Moment: Thirty-Five Minutes in History and Imagination* (London: Bloomsbury Publishing, 2011), Christopher Dobson, Ronald Payne, *Never Ending War: Terrorism in the 80s*, (New York: Facts on File, 1989), Carolyn P. Boyd, „The Politics of History and Memory in Democratic Spain”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 617, Politics of History in Contemporary Perspective (2008), 132-148.

¹⁹⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

убзо довело до оставке Сантјага Кариља и великог дела руководства шпанске партије.¹⁹⁸¹ Иако су у овом тренутку процеси удаљавања шпанске партије и југословенске отишли превише далеко да би се аутори партијских тела Савеза комуниста Југославије бавили анализама изборних резултата шпанске партије, шпански комунисти ипак су известили југословенске колеге о својим проценама да узроке опадања популарности шпанске партије треба тражити у чињеници да је након неуспеха франкистичког државног удара нестао страх великог дела шпанске јавности леве политичке провенијенције од могућности почетка новог грађанског рата у Шпанији.¹⁹⁸² Наведене претпоставке шпанских комуниста иду у прилог каснијим аналитичким теоријама које су истицале допринос реакције на друштвену стварност током вишедеценијског периода диктатура крајње деснице у медитеранским земаљама процесима константног обнављања политичке моћи или пак популарности партија крајње левице у државама Медитерана.¹⁹⁸³

На основу извештаја партијских институција Савеза комуниста Југославије могло би се закључити да су процеси опадања политичког значаја комунистичке партије након нестанка страха од проширивања утицаја различитих група крајње деснице, које су шпански комунисти означили као најважнији узрок својог изборног неуспеха, били значајно спорији у случају грчке и нарочито, италијанске партије.¹⁹⁸⁴ Упркос постепеном смањивању процента јавне подршке грчкој партији током прве деценије након пада војне диктатуре у грчкој, грчки комунисти задржали су водећу улогу у коалицији партија и покрета грчке левице све до друшке половине осамдесетих година XX века.¹⁹⁸⁵ Са друге стране, статистички подаци које су италијански комунисти достављали југословенским колегама не показују да је популарност комунистичке партије у Италији значајније опала чак ни након укидања већине оних партијских политика италијанске партије које су друге партије европске левице означиле као „историјски компромис“ италијанских комуниста.¹⁹⁸⁶ Ипак, стенографске белешке разговора италијанских и југословенских комуниста показују да су током последњих година осме и првих година девете деценије прошлог века чланови дирекције италијанске партије показивали све већу забринутост због растућег степена политичке изолованости италијанске партије.¹⁹⁸⁷ Интересантно је да су чланови комисија за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије непосредно после смрти Алда Мора значајно смањили учесталост својих излагања о политичким амбицијама италијанских комуниста, док су истовремено почели да посвећују велики број извештаја новим политичким перспективама италијанских социјалиста.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-169, Разговори са руководством КПШ о ситуацији и кретањима у КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-170, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Шпанији.

¹⁹⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-170-215, Информације о неким значајним ставовима КП Шпаније.

¹⁹⁸³ Sandra Halperin, „The far-right in modern world history”, *Globalizations*, (2021), 16-31, (приступљено 11.12.2021), <https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1984734>, Ninna Morner, Many faces of the Far Right in Post-Communist Space, (Stockholm: CBEES, 2022), Piero Ignazi, „The Mediterranean Countries: Too Late for Nostalgia, too Early for Post-material Protest“, *Oxford Academic*, (2003), 187-196, (приступљено 14.12.2021) <https://doi.org/10.1093/0198293259.003.0012>, Jo Angouri and Ruth Wodak, „The Greek success story and the rise of far right“, *Discourse & Society*, Vol. 25, No.4 (2014), 540-565.

¹⁹⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁹⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-911-957, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Грчкој и позицији КП Грчке.

¹⁹⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-662-684, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КП Италије.

¹⁹⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

¹⁹⁸⁸ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама италијанске левице.

Крајем седамдесетих година XX века извештаји партијских одељења Савеза комуниста Југославије све чешће почињу да преносе вести о наглom повећању популарности социјалистичких партија у Италији и Француској, али и активности италијанских и француских социјалиста у Европском парламенту и организацијама Европске економске заједнице.¹⁹⁸⁹ Интересантно је да су чланови југословенских представништава у Италији и Француској у више наврата током последњих месеци осме деценије прошлог века обавештавали државне институције СФР Југославије и партијска тела Савеза комуниста о амбицијама италијанских и француских социјалиста да преузму улогу организатора највећег броја различитих врста скупова представника партија европске левнице која је до тада припадала италијанској партији.¹⁹⁹⁰ Током честих посета представника руководства италијанске партије СФР Југославији, италијански комунисти означили су смрт Алда Мора и последично напуштање оних политика „историјског компромиса“ које су усвојене у циљу зближавања са демохришћанском партијом као почетак опадања утицаја италијанске партије у сфери односа партија и покрета европске левнице, али и Међународног радничког покрета.¹⁹⁹¹ Са друге стране, заоштравање блоковских подела у Европи током периода који је у доцнијим анализама означен као „крај детанта“ послужило је као повод управама комунистичке и социјалистичке партије у Француској да започну нове и обнове старе сукобе за које је италијанским и југословенским комунистима изгледало као да су потпуно превазиђени током година зближавања француских комуниста и социјалиста.¹⁹⁹²

Обнављање блиских односа француских комуниста са совјетском партијом догодило се управо у тренутку када су различите перцепције наглог раста политичких тензија у Авганистану представљале једну од најчешћих тема излагања италијанских комуниста и француских социјалиста у Европском парламенту.¹⁹⁹³ Италијански комунисти у више наврата поверили су југословенским колегама страхове дирекције италијанске партије да би заоштравање сукоба комунистичке и социјалистичке партије у Француској због различитих ставова о политици Совјетског Савеза према Авганистану могло пресудно допринети „историјском неуспеху“ давно дефинисаних планова југословенских и италијанских комуниста о сарадњи у циљу зближавања партија европске левнице.¹⁹⁹⁴ Ипак, чланови партијских институција југословенске партије проценили су да неслагања око узрока сукоба у Средњој Азији служе као повод комунистичкој и социјалистичкој партији у Француској да јавно испоље оне анимозитете за које су претпоставили да представљају последице растуће политичке конкуренције и „прерано започете предизборне кампање“ две партије.¹⁹⁹⁵ У прилог хипотези југословенских комуниста сведочиле су и процене чланова дирекције шпанске партије, који су замерали руководству француске партије изостављање довољно јасне осуде терористичких акција група крајње левнице у Италији и Шпанији, што су чланови дирекције шпанске партије означили као политичку грешку француских колега која ће француским

¹⁹⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁹⁹⁰ Дипломатски архив Министарства спољних послова, Савезни секретаријат за иностране послове СФРЈ, политичка архива, Француска, Италија, 1980, Ф-41, Ф-65, У даљем тексту ДА, ССИП, Ф-41, Ф-65...

¹⁹⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-556-590, Приједи партијских делегација и појединих чланова ЦК КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Информације о студијским екскурзијама чланова КПИ у СФР Југославију.

¹⁹⁹² АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама левнице у Италији, Извештаји о сарадњи са радничким партијама и синдикатима у Француској.

¹⁹⁹³ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о активностима КП и СП Француске.

¹⁹⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-662-684, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КП Италије.

¹⁹⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Информације о значајним ставовима КПФ и питањима сарадње са КПФ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Извештаји о сарадњи са радничким партијама и синдикатима у Француској.

социјалистима донети подршку других партија француске левице, али и незанемаривог броја „традиционалних“ гласача комунистичке партије у Француској.¹⁹⁹⁶

Белешке разговора вођених приликом скупова представника партија реформистичког блока показују да су бурни догађаји последњих „година олова“ у државама Медитерана представљали веома честу тему опширних дискусија југословенских комуниста са италијанским, француским, шпанским и грчким колегама.¹⁹⁹⁷ Представници и партијска тела југословенске и италијанске партије посветили су велики број својих излагања и извештаја опширном разматрању нових идеологија које су означили као блиске идеологијама терористичких група крајње левице и деснице.¹⁹⁹⁸ Интересантно је да су италијански комунисти током дискусија са представницима југословенске и шпанске партије веома често понављали своју тезу да претпостављени раст популарности идеологија крајње деснице представља извесну врсту реакције на организацију покрета левице током студентских побуна шездесетих година, али и на појаву многих нових културних и друштвених феномена који су привлачили пажњу савременика током претходне две деценије.¹⁹⁹⁹ Са друге стране, југословенски комунисти показивали су много већу забринутост порастом популарности партија десног центра од италијанских колега, и приликом дискусија са представницима других партија реформистичког блока неретко су износили претпоставке да би очекивано слабљење глобалног утицаја СССР-а могло пресудно допринети јачању утицаја конзервативних струја у партијама европске деснице.²⁰⁰⁰ Док су марксистички теоретичари из редова чланства италијанске партије објављивали све већи број текстова који су се бавили пореклом оних друштвених и политичких сила за које су веровали да доприносе формирању екстремистичких група деснице у земљама Медитерама, чланови партијских тела југословенске партије посветили су велике делове својих излагања примећеном порасту популарности оних идеологија које су означили као идеологије „грађанске“ или пак Нове деснице у Сједињеним Америчким Државама, Великој Британији и другим земљама Западне Европе.²⁰⁰¹

Преписка југословенски и италијанских комуниста показује да су управо социјалистичке партије Италије и Француске предложиле другим комунистичким и социјалистичким партијама Европе организацију скупова на којима ће представници партија европске левице дискутовати о последицама потенцијалне изборне победе оних струја републиканске партије у САД и конзервативне партије у Великој Британији чију су идеолошку блискост италијански и француски социјалисти наглашавали употребом термина *неолиберализам*.²⁰⁰² Интересантно је да су италијански комунисти оценили оне страхове највећих социјалистичких партија Западне Европе који су потицали из претпоставке да неолиберализам може постати водећа идеологија у државама Западног Блока као претеране и засноване на кретању италијанских и француских социјалиста у тзв. „буржоаском“ политичком и друштвеном окружењу које посвећује превише пажње „глобалним трендовима

¹⁹⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Разговори са представницима КП Шпаније о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Приједи Сантјага Карилја, Разговори са Сантјагом Карилјом.

¹⁹⁹⁷ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

¹⁹⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

¹⁹⁹⁹ АЈ, ССРЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-553, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Ставови КПИ о ситуацији на Медитерану.

²⁰⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁰⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије.

²⁰⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-623, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-662-684, Извештаји примљени од партијских тела Комунистичке Партије Италије.

и англосаксонским феноменима“.²⁰⁰³ Ипак, упркос чињеници да је руководство италијанске партије самоуверено говорило представницима других партија реформистичког блока о својим проценама да неолиберализам никада не може наићи на подршку у државама континенталне Европе, Берлингуер је у Европском парламенту одржао неколико говора у којима је оштро критиковао оне политичке партије држава Западног Блока које се залажу за смањивање социјалних политика „државе благостања“.²⁰⁰⁴ Само неколико месеци после формалног напуштања „историјског компромиса“ 1980. године, италијански комунисти позвали су југословенске колеге да учествују у сусретима са представницима социјалистичких партија Италије и Француске на којима ће се говорити о могућности покретања заједничке иницијативе партија европске левнице у циљу ограничавања утицаја Велике Британије и САД на Медитерану.²⁰⁰⁵ У исто време, француски социјалисти саопштили су дипломатским представницима СФР Југославије у Француској да јачање Европске економске заједнице доживљавају не само као вид превазилажења блоковских подела и њиховог утицаја на друштвену стварност европских држава, већ и као предуслов очувања политика „државе благостања“ у земљама Западне Европе.²⁰⁰⁶ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да је након избора Маргарет Тачер за премијерку Велике Британије 1979. године и победе Роналда Регана на председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 1980. године дошло до значајног проширивања оних делова политичких програма италијанских и француских социјалиста који су се односили на очување старих и усвајање нових социјалних политика.²⁰⁰⁷

Нарочито је занимљиво да су дипломатски представници СФР Југославије у Француској проценили да је партијским телима Савеза комуниста Југославије потребно доставити опширну анализу острашћене дебате која се водила у француској штампи крајем 1979. и почетком 1980. године између две струје економских стручњака који су били на високим функцијама у финансијским институцијама Француске, али и међународним телима Европске економске заједнице.²⁰⁰⁸ Француских економисти блиски ставовима Милтона Фридмана и Фридриха Хајека проценили су да растући трошкови одржавања социјалних политика у европским земљама постају све непотребнији услед технолошке модернизације и глобализације тржишта, док очување субвенционистичких политика спречава велике компаније у Француској да интеграцијом ситних и средњих предузећа постану конкурентнија мултинационалним корпорацијама које су настале у САД и Великој Британији током последњих година.²⁰⁰⁹ Са друге стране, експерти који су стали у одбрану кејнзијанских економских политика претпоставили су да би смањивање субвенција и социјалних политика само заменило државни утицај на тржишту монополима мултинационалних корпорација, док би повећање друштвених неједнакости и смањивање потрошачке моћи средње и радничке класе оштетило француску производњу у много већој мери него што би се десило након примене истих економских реформи у земљама тзв. „англосаксонског“ света.²⁰¹⁰ Извештаји партијских одељења Савеза комуниста Југославије преносе да су ставови стручњака блиских неолибералним струјама у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама изазвали нарочито оштре реакције француских социјалиста, док су пак чланови руководства комунистичке партије у више наврата показали да нису упућени у токове дебате која ће током

²⁰⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са руководством КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

²⁰⁰⁴ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²⁰⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са руководством КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

²⁰⁰⁶ ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о сусретима са члановима СП Француске.

²⁰⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-623, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама.

²⁰⁰⁸ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о писању француске штампе.

²⁰⁰⁹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, О предлозима економских реформи у Француској.

²⁰¹⁰ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о значајним ставовима КП и СП Француске.

наредних година окупирати пажњу готово свих политичких партија и покрета у Француској.²⁰¹¹

Након што су аутори оних текстова у француској штампи који су износили аргументе у прилог спровођењу неолибералних реформи означили запошљавање у француским државним институцијама као форму социјалне политике која доприноси увећању државне контроле над привредом и другим аспектима друштвеног и политичког живота у Француској, француски социјалисти покренули су велику медијску кампању против смањивања државне бирократије, процењујући да би редукција државног апарата довела до појаве стотина хиљада незапослених.²⁰¹² Такође, француски социјалисти најавили су серије демонстрација и штрајкова у случају да будуће владе усвоје реформе француског радног законодавства, за које су проценили да би довеле до губитка финансијске сигурности милиона запослених како у приватном тако и у јавном сектору, а последично и до смањивања практичних могућности колективног ангажмана у циљу одбране индивидуалних слобода, што би довело до нестанка неопходних услова за одржање демократског политичког система у Француској.²⁰¹³ Чланови дипломатских представништава СФР Југославије посветили су велики део својих извештаја о политичкој ситуацији у Француској наглom успону популарности Митеранове струје социјалистичке партије, која је однела убедљиву победу на изборима за чланове локалних одбора француских социјалиста почетком 1980. године.²⁰¹⁴ Југословенски представници у Француској проценили су да је Митеранова струја коначно успела да потисне утицај опозиције у социјалистичкој партији захваљујући објављивању нове предизборне платформе која је подразумевала институционалну борбу за радикално проширивање социјалних давања, субвенција малим и средњим предузетницима и очување француског радног законодавства упркос глобалном тренду јавних дискусија о напуштања политика „државе блаостања“.²⁰¹⁵

За разлику од француских социјалиста који су посветили велики део предизборне кампање излагањима о неопходности заустављања неолибералних реформи проширивањем социјалних политика, француски комунисти веома често су одбијали чак и да узму учешће у расправама о неолибералним економским политикама које су постајале све редовнија појава како на страницама француске штампе, тако и на скуповима партија европске левице.²⁰¹⁶ Преписке француских комуниста и других партија реформистичког блока показују да је руководство француске партије на самом почетку периода великих глобалних економских промена означило разговоре о формирању иницијативе партија европске левице у циљу ограничавања неолибералних реформи у земљама континенталне Европе не само као непотребне већ и потенцијално деструктивне по даљи развој европске марксистичке мисли.²⁰¹⁷ Италијански комунисти у више наврата су отворено говорили југословенским колегама о разочараности руководства италијанске партије ставом оних француских комуниста који су проценили да би свака платформа која би за циљ имала дискусију о новим феноменима тзв. „неолибералног капитализма“ прећутно релативизовала негативне стране друштвене стварности у оним капиталистичким државама које су очувале социјалне политике „државе

²⁰¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-352-364, Разговори са представницима КПФ о унутрашњој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о односима КПФ са другим партијама француске левице.

²⁰¹² ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о ставовима Митеранове струје СПФ.

²⁰¹³ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Белешке разговора са члановима СП Француске.

²⁰¹⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о сукобима и изборима у СП Француске.

²⁰¹⁵ АЈ, ССРНЈ, Комисија за међународну сарадњу, I-511, Сарадња са политичким партијама у француској, Извештаји о значајним ставовима и кретањима у СПФ и КПФ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција.

²⁰¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-352-364, Разговори са представницима КПФ о унутрашњој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о односима КПФ са другим партијама француске левице.

²⁰¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-961, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

благостања“.²⁰¹⁸ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије оценили су да идеја о релативизацији претпостављених негативних импликација одржања постојећих економских система расправом о могућим последицама неолибералних реформи служи као повод отвореног испољавања оних анимозитета француских комуниста чије узроке треба тражити у зближавању италијанских комуниста и француских социјалиста.²⁰¹⁹

Белешке разговора југословенских и француских комуниста показују да су Марше и поједини руководиоци француске партије ишли тако далеко у критици ставова италијанских комуниста и француских социјалиста да су предложили одржавање алтернативних скупова партија европске левнице на којима би се дискутовало о „*свакодневним злочинима капитализма у свету*“.²⁰²⁰ Француски комунисти пренели су југословенским колегама да је намера руководства француске партије да организацијом наведених скупова демонстрира широј европској јавности јасну разлику између оних партија које се противе сваком капиталистичком поретку и оних партија које су спремне да прихвате потенцијалне политичке компромисе у циљу очувања социјалних политика у државама Западне Европе.²⁰²¹ Као прву фазу реализације својих планова о стварању група партија и покрета Међународног радничког покрета које ће представљати алтернативу групама европске левнице блиским италијанским комунистима и француским социјалистима, Марше је најавио „светску турнеју генералног секретара Комунистичке Партије Француске“ у оквиру које је планирао да посети Кубу, СФР Југославију, Совјетски Савез, Мадагаскар и многе земље Централне Африке.²⁰²² Према проценама партијских тела југословенске партије, серија Маршеових посета различитим земљама имала је за циљ да непосредно пре одржавања избора у Француској нагласи посвећеност руководства француске партије очувању добрих односа са оним партијама крајње левнице у свету чије су политике велики делови француске јавности доживљавали као радикалније у погледу отпора утицају капиталистичких земаља на развој глобалног економског система од политика италијанских комуниста и француских социјалиста.²⁰²³

Упркос свим напорима комунистичке партије да се бирачком телу представи као једина партија француске левнице чији политички програм нуди алтернативу постојећем економском систему, што је према проценама југословенских и италијанских комуниста означило повратак једне од традиционалних метода одржавања специфичног политичког идентитета француске партије, Жорж Марше је добио мање од двадесет процената гласова на председничким изборима 1981. године.²⁰²⁴ Са друге стране, Франсоа Митеран је успео да оствари победу над кандидатом некадашње деголистичке партије, а југословенски и италијански комунисти проценили су да је успех Митерана био последица подршке оних француских комуниста који су упркос сукобу комунистичке и социјалистичке партије подржали социјалистичког кандидата у другом кругу председничких избора.²⁰²⁵ Такође, аутори извештаја партијских тела

²⁰¹⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левнице у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-339-355, Белешке разговора са члановима руководства КПИ о унутрашњој ситуацији у Италији и Француској.

²⁰¹⁹ Аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста југославије писали су о анимозитетима француских комуниста према италијанским колегама због зближавања са италијанским и француским социјалистима још средином седамдесетих година прошлог века, али су тек почетком осамдесетих година проценили да је потребно да наведени феномен означе као фактор од потенцијално примарног утицаја на даљи развој односа партија и покрета европске левнице (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367).

²⁰²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-352-364, Разговори са представницима КПФ о унутрашњој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Преписка партијских тела СК Југославије и КП Француске.

²⁰²¹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²⁰²² ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о намерама Маршеа да посети СФРЈ.

²⁰²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о односима КПФ са другим партијама француске левнице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Ставови КПФ о пролетерском интернационализму.

²⁰²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-532-551, Преписка партијских тела СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-339-355, Белешке разговора са члановима руководства КПИ о унутрашњој ситуацији у Италији и Француској.

²⁰²⁵ АЈ, ССРНЈ, Комисија за међународну сарадњу, I-511, Сарадња са политичким партијама у француској, Извештаји о значајним ставовима и кретањима у СПФ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-662-694, Значајни ставови КП Италије о дешавањима у Француској и развојем односа КПФ и СПФ.

југословенске партије закључили су да је узрок Маршеовог неуспеха била подршка мањих партија и покрета француске левице Митерану, који је током предизборне кампање инсистирао на идеји о неопходности проширивања социјалних политика у циљу спречавања потенцијалних неолибералних реформи у Француској.²⁰²⁶ Италијански комунисти сматрали су нарочито интересантном чињеницу да је Митеран убрзо након победе на председничким изборима понудио руководству француске партије разговоре о превазилажењу сукоба француских комуниста и социјалиста и могућем уласку комунистичке партије у састав нове француске владе.²⁰²⁷

Интересантно је да су још након удаљавања италијанских демохришћана и комуниста аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије закључили да је француска партија остала једина партија реформистичког блока која још увек може да оствари некадашње политичке амбиције руководства италијанске партије и постане прва комунистичка партија у саставу стабилне западноевропске владе више од три деценије након завршетка Другог светског рата и „црвеног пролећа“ Европе.²⁰²⁸ Ипак, након што је француска партија коначно ушла у састав нове владе 1981. године, чланови партијских институција југословенске партије нису придавали нарочито велики значај наведеном догађају који су означили као „*краткотрајни симболични успех*“ француске партије, проценивши да француски комунисти неће имати готово никакав утицај у новој влади која је највећим делом била састављена од социјалиста и њихових политичких савезника.²⁰²⁹ Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су италијански комунисти веома афирмативно говорили о напорима Митерана да ограничи сваки покушај утицаја француске партије на процесе одређивања нових спољашњих и унутрашњих политика, док су представници југословенске партије претпоставили да француска партија неће уложити значајне напоре чак ни да француској јавности и другим партијама европске левице презентује макар привидну слику свог активног учешћа у раду социјалистичке владе.²⁰³⁰ Током сусрета са представницима руководства југословенске партије, чланови дирекције француске партије приближили су југословенским колегама улогу француске партије у новој државној администрацији Маршеовим речима које су доцније биле веома често цитиране у француској штампи - „*постали смо опозиција у саставу владе*“.²⁰³¹ Такође, француски комунисти отворено су говорили југословенским колегама о својим намерама да у што већој мери отежавају рад владе својих нових коалиционих партнера захтевајући додатна проширивања сваког социјалистичког предлога о унапређивању француских социјалних политика, како би упркос учешћу у влади одржали досадашњу репутацију „бескомпромисне“ марксистичке партије која не сматра својим коначним циљем одржање политика „државе благостања“, већ изградњу социјалистичког система у Француској.²⁰³² Нарочито је занимљиво да су југословенски дипломатски представници у Француској након првих званичних састанака са функционерима нове државне администрације проценили да је учешће француске партије у влади корисно социјалистима јер чини уверљивијим Митеранов програм зближавања партија

²⁰²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-612-638, Подсетници о развоју односа партија левице у Италији и Француској.

²⁰²⁷ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²⁰²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са руководством КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

²⁰²⁹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о односу КП и СП у Француској.

²⁰³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са руководством КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

²⁰³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-352-364, Разговори са представницима КПФ о унутрашњој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Преписка партијских тела СК Југославије и КП Француске.

²⁰³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-367, Извештаји о односима КПФ са другим партијама француске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Ставови КПФ о пролетерском интернационализму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-344-365, Информације о развоју сарадње са КП Француске и неким значајним ставовима КП Француске.

француске левице у циљу ограничавања утицаја оних партија које су се залагале за спровођење неолибералних реформи како у француском, тако и у Европском парламенту.²⁰³³

Сукоби француских комуниста и социјалиста постали су још сложенији након што су италијански комунисти и социјалисти покушали да заинтересују партије француске левице за активније учешће у реализацији заједничких планова италијанских комуниста и социјалиста о формирању групе представника партија европске левице која ће у Европском парламенту представити предлоге различитих иницијатива у циљу спречавања процеса „преливања“ неолибералних идеологија влада Велике Британије и САД у домен политичке културе континенталне Европе.²⁰³⁴ Стенографске белешке разговора вођених приликом сусрета делегација југословенске и италијанске партије показују да су италијански комунисти и социјалисти покренули разговоре о превазилажењу анимозитета насталих током удаљавања комуниста и демохришћана још пре него што је питање економских реформи у Италији постало предмет опширних расправа у италијанској штампи.²⁰³⁵ Такође, интересантан је случај једног од водећих чланова социјалистичке партије и италијанског председника Алесандра Пертинија, који је две године пре Митерана и француских социјалиста током своје председничке кампање нарочито истицао важност очувања и проширивања социјалних политика у Италији.²⁰³⁶ Непосредно након изборних победа Роналда Регана и Маргарет Тачер у САД и Великој Британији, Пертини је објавио своје намере да развије ближу сарадњу са Митераном како би два социјалистичка лидера почела реализацију планова италијанских социјалиста о формирању заједничке иницијативе партија европске левице која би у европским организацијама водила политичку борбу за очување тековина „државе благостања“ у државама Западне Европе.²⁰³⁷ Упркос чињеници да су Пертинијев избор за председника означили као последицу реакције на дејства терористичких група крајње левице и деснице у Италији, али и компромиса умерене струје демохришћанске и социјалистичке партије, аутори извештаја партијских тела југословенске партије почетком осамдесетих година почели су интензивно наглашавати симболични значај личности „партизанског председника“ (*partigiano presidente*)²⁰³⁸ у предстојећем сукобу партија неолибералних и социјалистичких идеологија у Европи.²⁰³⁹

Упркос чињеници да за разлику од француских колега никада нису постали највећа партија у италијанским владама састављеним претежно од демохришћана и републиканаца, италијански социјалисти наступали су много одлучније у проширивању социјалних политика од Митеранових сарадника који су убрзо након формирања коалиције са француским комунистима означили присуство комунистичке партије у саставу владе као основни узрок политичке нестабилности и нефикасности реформи нове администрације.²⁰⁴⁰ Такође,

²⁰³³ ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о односу КП и СП у Француској.

²⁰³⁴ ДА, СИСП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²⁰³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

²⁰³⁶ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима СП Италије.

²⁰³⁷ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Писање италијанске штампе о економским реформама.

²⁰³⁸ Интересантно је да су југословенски и италијански комунисти наглашавали потенцијални значај Пертинијевог некадашњег учешћа у гарибалдистичким бригаама током последњих фаза Другог светског рата у Италији приликом зближавања партија италијанске левице. Југословенски и италијански комунисти оценили су да је заједничко историјско искуство борбе против фашистичког режима било најзначајнија одредница колективног политичког идентитета италијанске левице (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656). Пертинијев надимак „*partigiano presidente*“, који су осмилили аутори чланака у партијској штампи СП Италије, преузет је од стране аутора књига, филмова и музичких текстова који су постали део популарне културе у Италији. Између осталог, помиње се и у чувеној песми Тота Кутунга „*L'Italiano*“ из 1983. године.

²⁰³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

²⁰⁴⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима СПИ и СПФ и сусретима са представницима социјалистичких партија у Италији и Француској.

повремени сукоби који су уследили након смрти Алда Мора и удаљавања италијанских комуниста и демохришћана нису трајно оштетили односе италијанских комуниста и социјалиста које су чланови партијских институција Савеза комуниста Југославије у својим излагањима насталим крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века дефинисали као „традиционално добре“.²⁰⁴¹ Иако су свој улазак у састав будуће италијанске владе означили као немогућ исход политичких промена које су пратиле бурне догађаје последњих „година олова“ у Италији, италијански комунисти наставили су зближавање са Пертинијевим, али и са Митерановим социјалистима.²⁰⁴² Након напуштања оних политика „историјског компромиса“ које су биле дефинисане ради зближавања са демохришћанском партијом, италијански комунисти одредили су читав скуп нових партијских политика у циљу проширивања сарадње са партијама европске левице које су критиковале најављене економске реформе у Великој Британији и САД док су истовремено водиле кампању за проширивање социјалних политика у земљама континенталне Европе.²⁰⁴³ Такође, преписка југословенске и италијанске партије показује да су италијански комунисти и након бурних догађаја крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века наставили да воде опширне расправе унутар партијских структура о начинима прилагођавања партијске идеологије околностима нове политичке и друштвене стварности, као и о могућностима побољшања сарадње са другим партијама које су своју идеологију и даље означавале употребом термина еврокомунизам.²⁰⁴⁴ Са друге стране, интересантно је да су југословенски и италијански комунисти још пре уласка француских колега у састав социјалистичке владе закључили да би присуство руководства француске партије у државној администрацији потенцијално у већој мери компромитовало заједничку агенду и оштетило политичку позицију партија реформистичког блока на европској левици него што би користило појединачним партијским интересима југословенске и италијанске партије.²⁰⁴⁵

Извештаји дипломатских представника СФР Југославије у Италији и Француској не показују да су комплексни политички маневри италијанске и француске партије и периоди смењивања сукоба и сарадње италијанских и француских комуниста са социјалистичким и другим партијама земаља Западне Европе утицали на процесе зближавања југословенских комуниста са највећим партијама европске левице.²⁰⁴⁶ Напротив, аутори извештаја партијских тела југословенске партије непосредно пре уласка француске партије у владу проценили су да примећено продубљивање анимозитета комунистичких и социјалистичких партија у земљама Западне Европе све мање утиче на сарадњу Савеза комуниста Југославије како са владама у којима учествују социјалисти тако и са комунистичким и другим партијама леве опозиције у Италији и Француској.²⁰⁴⁷ Ипак, почетком осамдесетих година XX века извештаји Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије о стању у односима комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској постају знатно ређа појава него што је то

²⁰⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

²⁰⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији.

²⁰⁴³ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

²⁰⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, О кретањима у КП Италије.

²⁰⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-623, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²⁰⁴⁶ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима СПИ и СПФ и сусретима са представницима социјалистичких партија у Италији и Француској.

²⁰⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-367, Извештаји о односима КПФ са другим партијама француске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Преписка партијских тела СК Југославије и КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији.

био случај крајем претходне деценије.²⁰⁴⁸ Интересантно је да се чланови идеолошких комисија југословенске партије у својим излагањима готово уопште нису бавили успоном неолибералних идеологија и напорима социјалистичких партија да допринесу проширивању социјалних политика „државе благостања“ у државама чланицама Европске економске заједнице, али су притом неретко говорили о потенцијалним негативним утицајима партијских идеологија комунистичких и социјалистичких партија земаља Западне Европе на развој марксистичке мисли у СФР Југославији.²⁰⁴⁹ Обавештења која су партијским телима југословенске партије упутиле комисије за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да је већ на самом почетку периода брзих промена у односима комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској дошло до значајног опадања интензитета учешћа југословенских представника на различитим скуповима представника партија европске левнице које су партије реформистичког блока организовале у циљу проширивања дискусије о развоју економске и политичке ситуације у државама Западне Европе.²⁰⁵⁰

Промене у односима партија реформистичког блока након смрти Јосипа Броза Тита – последње посете генералних секретара еврокомунистичких партија СФР Југославији

Италијански комунисти у доцнијим писмима представницима југословенске партије означили су период неизвесности и наглих промена који је наступио у односима комуниста и социјалиста у Италији и Француској, али и осталих партија европске левнице крајем 1979. и почетком 1980. године као „време велике конфузије“.²⁰⁵¹ Променљиви политички планови и дилеме подстакнуте новим идеолошким разликама највећих партија левнице у земљама Западне Европе ипак нису били једини фактори који су чинили развој односа комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској до те мере комплексним да су аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије све чешће остављали своје извештаје о променама политичке ситуације у Европи без конкретних закључака.²⁰⁵² Почетак совјетске војне интервенције у Авганистану крајем 1979. године изазвао је нове и учинио већ постојеће поделе партија европске левнице још сложенијим, што је навело југословенске и италијанске комунисте да упореде последице које је развој догађаја у Авганистану имао на развој односа марксистичких партија Европе са великим сукобом партија Међународног радничког покрета који је започео више од десет година раније током војне интервенције земаља Источног Блока у Чехословачкој.²⁰⁵³ Интересантно је да су италијански комунисти само неколико месеци након почетка рата у Авганистану поверили југословенским колегама страхове руководства италијанске партије да ће нови пример практичне примене оних совјетских политика које је штампа земаља Западног Блока одавно означила као „Брежњевљеву доктрину“ изазвати прво трајно удаљавање италијанске и француске партије након бурних догађаја у Чехословачкој 1968. године.²⁰⁵⁴

²⁰⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁰⁴⁹ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁰⁵⁰ АЈ, ССРП, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са радничким синдикатима и партијама у Италији и Француској, о састанцима представника партија медитеранске и европске левнице.

²⁰⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије.

²⁰⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-690, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁰⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са члановима КПИ о последицама совјетске интервенције у Авганистану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-652-673, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²⁰⁵⁴ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Извештаји о сусретима са члановима дирекције КПИ.

Претпоставке италијанских комуниста биле су засноване на чињеници да су између две партије већ постојала бројна неслагања која су италијански комунисти означили као „неизречене“ анимозитете француских колега према оним новим политикама италијанске партије које су биле дефинисане у циљу зближавања италијанских комуниста са италијанским и француским социјалистима.²⁰⁵⁵ Чланови управе италијанске партије ишли су толико далеко да су саопштили представницима југословенске партије своју претпоставку да је Маршеово одбијање да учествује у критикама неолиберализма последица незадовољства француских комуниста чињеницом да је појава предлога за реформама социјалних политика у Италији и Француској допринела зближавању италијанских комуниста и социјалиста са француским социјалистима.²⁰⁵⁶ Интересантно је да су дипломатски представници СФР Југославије у Француској убрзо после сусрета са руководством француске партије 1980. године проценили да је удаљавање дирекција италијанске и француске партије почело већ само неколико месеци после састанка вођа еврокомунистичких партија у Мадриду 1977. године, након што је побољшање политичког положаја италијанске партије у Италији и повећање утицаја италијанских комуниста на друге партије европске левице изазвало завист Маршеовог руководства француске партије.²⁰⁵⁷ Према наведеним анализама, процеси удаљавања две партије били су у значајној мери успорени убиством Алда Мора и неуспехом планова италијанских комуниста да наставе зближавање са демохришћанском и другим партијама италијанских влада, али и привременим проширивањем сарадње француских комуниста и Митеранових социјалиста, које је на послетку довело до уласка комунистичке партије у састав владе у Француској.²⁰⁵⁸

Са друге стране, према проценама аутора извештаја Одељења за међународне односе и везе, они анимозитети италијанских и француских комуниста које су чланови дирекција две партије отворено испољили тек током периода сложених политичких маневара француске и италијанске партије крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века представљали су дугорочне последице много ранијих неслагања у ставовима руководства две партије која су постала још израженија током процеса промене партијских идеологија италијанских и француских комуниста.²⁰⁵⁹ Нарочито је занимљиво да су шпански комунисти, приликом истих сусрета током којих су поверили југословенским колегама да је руководство шпанске партије никада није потпуно превазишло неслагања са дирекцијом француске партије, проценили да узроке неслагања италијанских и француских комуниста треба тражити у чињеници да су промене партијске идеологије француске партије биле у великој мери последица компромиса две струје француских комуниста и политичке опортуности реформистичких политика у кратком и јединственом историјском тренутку.²⁰⁶⁰ Такође, извештаји југословенских делегација о току неформалних разговора вођених између представника шпанске, југословенске и италијанске партије на скуповима партија европске левице показују да су шпански комунисти претпоставили да њихови југословенски и италијански саговорници у својим анализама развоја сарадње партија реформистичког блока не посвећују довољно пажње чињеници да је приближавање француских комуниста југословенским и италијанским колегама достигло врхунац у тренутку зближавања италијанске и југословенске са совјетском партијом.²⁰⁶¹ Италијански комунисти ишли су још

²⁰⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-602-633, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске.

²⁰⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-623, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КПФ.

²⁰⁵⁷ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о сусретима са члановима управе КПФ.

²⁰⁵⁸ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, О значајним ставовима КПИ и КПФ.

²⁰⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

²⁰⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, О посети генералног секретара КПШ Сантјага Кариља СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Белешке разговора вођених током посета Сантјага Кариља СФР Југославији.

²⁰⁶¹ АЈ, КПП, I-2/68, Информације о разговорима са делегацијама других КП на конференцији у Берлину, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о конференцијама партија медитеранске левице.

даље од шпанских колега у проценама о утицају совјетске партије на развој сарадње француских комуниста са другим партијама реформистичког блока када су приликом наведених сусрета подсетили представнике шпанске и југословенске партије да је француска партија започела процесе промене партијске идеологије и зближавања са другим реформистичким партијама тек у тренутку када је партијско руководство проценило да су односи француске и совјетске партије трајно нарушени.²⁰⁶²

Обнова сарадње француске и совјетске партије која је започела након конференције комунистичких партија Европе у Берлину већ до краја 1979. године достигла је резултате који су навели француске комунисте да са нескривеним ентузијазмом обавесте руководства осталих партија реформистичког блока да су се односи француске и совјетске партије вратили на стање у коме су били десет година раније.²⁰⁶³ Ипак, анализе југословенских и италијанских комуниста сведоче да су односи француске и совјетске партији постали још ближи него што су били пре почетка војне интервенције у Чехословачкој након што су совјети проценили да је француска партија почетком 1980. године остала последња политички релевантна партија крајње левице у земљама Западног Блока која није осудила совјетско војно присуство у Авганистану.²⁰⁶⁴ Генерални секретар француске партије Жорж Марше отишао је толико далеко у покушајима да демонстрира доследност руководства француске партије званичном партијском ставу о рату у Авганистану који су француски комунисти означили као „неутралан и објективан“²⁰⁶⁵ да је одбио чак и да узме на разматрање како формалне, тако и неформалне сугестије чланова француске владе, француских социјалиста и италијанских комуниста да барем симболично одложи већ планирану посету Москви.²⁰⁶⁶ Интересантно је да су француски комунисти само неколико месеци након повратка генералног секретара француске партије из Москве предложили италијанским и шпанским комунистима да се следећи сусрет представника партијских дирекција реформистичких партија Европе одржи у Паризу.²⁰⁶⁷ Припремне тезе за сусрет у Француској које је француска партија упутила Савезу комуниста Југосалвије сведоче да су планови француских комуниста подразумевали да на састанку у Паризу представници руководства француске, италијанске и шпанске партије у присуству представника других партија реформистичког блока формално обнове усмене договоре постигнуте на састанку у Мадриду 1977. године.²⁰⁶⁸ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да француски комунисти организацијом састанка у Паризу намеравају да допринесу превазилажењу оних неслагања са италијанским и шпанским колегама која су представници италијанске и шпанске партије почели отворено да истичу тек

²⁰⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-602-633, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²⁰⁶³ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о сусретима са члановима управе КПФ.

²⁰⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Белешке о сусретима и разговори са члановима руководства КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-598-613, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије.

²⁰⁶⁵ Интересантно је да су француски комунисти у званична образложења свог партијског става о дешавањима у Авганистану готово неизоставно инкорпорирали идеју о „објективности“ француске партије, тврдећи да француска партија остаје „једина марксистичка партија Западне Европе која не подлеже једностраном погледу на свет западних империјалних сила, него покушава да упозна и перцепцију друге стране“. Француска партија није одустала од наратива да у сукобу империјалних сила „не бира страну“ и да контакте са СССР-ом одржава искључиво вођена намером да објективно сагледа перцепције совјетске администрације чак и након што је у француској јавности избила афера због Маршеовог гостовања у емисији на *ТВ Москва*, где је генерални секретар француске партије изнео веома похвалне оцене не само Брежњевљевих ставова, већ и совјетских војних дејстава у Авганистану (ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980).

²⁰⁶⁶ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима комунистичких и социјалистичких партија у Италији и Француској.

²⁰⁶⁷ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о развоју односа КП Француске и КП Италије.

²⁰⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-365, Преписка са партијским телима и представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

након Маршеове посете Москви, али и да другим партијама европске левике представе француску партију као водећу партију реформистичког блока.²⁰⁶⁹

Такође, југословенски комунисти пренели су италијанским колегама изненађење многих партија и покрета европске левике одлуком Берлингуера да, без претходних консултација са руководством италијанске партије, саопшти француским комунистима да ће италијанска партија прихватити учешће на скупу у Паризу само под условом да се у дневни ред дискусије на планираном састанку унесе расправа о улози совјетске партије у скорашњем исходу догађаја у Авганистану.²⁰⁷⁰ Нарочито је занимљиво да су чланови Одељења за међународне односе југословенске партије посветили значајан део својих извештаја анализама хипотетичких последица које би став генералног секретара италијанске партије могао имати како по развој односа три реформистичке партије Западног Медитерана, тако и личних односа Берлингуера, Маршеа и Кариља, које су аутори текстова у савременој штампи и чланови руководства партија левике у државама Западне Европе након састанка у Мадриду све чешће означавали као „еврокомунистички тријумвират“.²⁰⁷¹ Дипломатски представници СФР Југославије у Француској проценили су да ће наведени одговор генералног секретара италијанске партије послужити као повод за почетак отвореног сукоба италијанске и француске партије, али и као почетак личног сукоба Берлингуера и Маршеа, за који су проценили да је постао неизбежан још након што су лидери највећих комунистичких партија земаља Западног Блока започели разговоре о проширивању сарадње са Митерановим социјалистима, али и након што су резултати избора у Шпанији показали слабост политичког положаја шпанске партије.²⁰⁷² Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе наглашавали су процене да је после повратка шпанских комуниста у земљу дошло до видљивог опадања симболичког значаја шпанске партије у сфери односа партија Међународног радничког покрета, а да су убрзо потом лоши изборни резултати шпанских комуниста значајно ослабили позиције Кариља и његових сарадника у унутрашњој структури шпанске партије.²⁰⁷³

Интересантно је да су италијански комунисти приликом сусрета са југословенским колегама показали нарочиту забринутост због перципираног губитка престижа који је руководство шпанске партије уживало док се налазило у емиграцији, проценивши да ће француски комунисти убрзо почети да тактично намећу питање доприноса шпанске партије реализацији заједничких планова три највеће комунистичке партије држава Западне Европе.²⁰⁷⁴ Такође, чланови партијских тела југословенске партије проценили су да ће заузетост Кариља све комплекснијим проблемима дневне политике у Шпанији, али и новим сукобима струја шпанских комуниста који су уследили убрзо након превазилажења расцепа у шпанској партији, спречити генералног секретара шпанске партије да посредује у циљу превазилажења све чешћих неслагања Берлингуера и Маршеа на сличан начин на који је Берлингуер раније посредовао приликом превазилажења личног сукоба Маршеа и Кариља.²⁰⁷⁵ На послетку, дипломатски представници СФР Југославије у Француској претпоставили су да

²⁰⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-357-364, Извештаји о значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-623, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске.

²⁰⁷⁰ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о развоју односа КП Француске и КП Италије.

²⁰⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Белешке о сусретима и разговори са члановима руководства КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-598-613, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-357-372, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

²⁰⁷² ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о развоју односа КП Француске и КП Италије.

²⁰⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-122-164, Информације о сарадњи КПШ и значајним ставовима КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са представницима КПШ о односима са другим партијама.

²⁰⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-592-612, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-602-633, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-598-613, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије.

²⁰⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-122-164, Белешке разговора са представницима КПШ о односима партија европске левике.

је управо постојање пређашњих анимозитета између Маршеа и Кариља пресудно допринело да генерални секретар шпанске партије одмах након почетка сукоба свог француског и италијанског колеге пружи безрезервну подршку Берлингуеру, не покушавајући чак ни да формално предложи обнову усменог споразума о личној сарадњи чланова „тријумвирата“ који је усвојен током састанка вођа еврокомунистичких партија у Мадриду 1977. године.²⁰⁷⁶ Ипак, стенографске белешке разговора вођених током честих посета Сантјага Кариља СФР Југославији сведоче да је генерални секретар шпанске партије показао више него извесна неслагања са поступцима италијанског колеге, која су постала нарочито изражена када је Берлингуер након смрти Мора одустао од оних политичких пракси италијанске партије које су биле дефинисане како би допринее даљем зближавању италијанских комуниста и демохришћана.²⁰⁷⁷ Интересантно је да су чланови дипломатских представништава СФР Југославије у Италији и Француској у својим извештајима о сукобу генералних секретара највећих комунистичких партија Западног Медитерана често наглашавали процене да је удаљавање Маршеа од Берлингуера и Кариља постало очигледно представницима других партија и покрета европске левце у исто време када је дошло до наглог погоршања здравља Јосипа Броза Тита током првих месеци 1980. године.²⁰⁷⁸

Извештаји о посетама генералних секретара италијанске, француске и шпанске СФР Југославији показују да је Јосип Броз Тито тек у ретким приликама покушавао да посредује у циљу превазилажења мањих неслагања између Берлигнуера, Маршеа и Кариља, а да су чак и у наведеним приликама резултати углавном веома суптилног ангажмана председника југословенске партије давали готово искључиво краткотрајне резултате.²⁰⁷⁹ Ипак, стенографске белешке вођене током сусрета руководства југословенске партије са генералним секретарима највећих комунистичких партија држава Западног Блока сведоче да су Берлигнуер, Марше и Кариљо често и веома опширно говорили Брозу о међусобним неслагањима и приватним споровима чланова партијских дирекција еврокомунистичких партија.²⁰⁸⁰ Наведени извори показују да су сва три генерална секретара комунистичких партија Западног Медитерана приликом неформалних разговора поверавали председнику Савеза комуниста Југославије чак и своје приватне анимозитете према другој двојници чланова тзв. „еврокомунистичког тријумвирата“, очекујући од Јосипа Броза Тита различите видове подршке или пак савета.²⁰⁸¹ Нарочито је интересантно да су посете Берлингуера, Маршеа и Кариља СФР Југославији постале веома честа појава након Берлинске конференције и састанка у Мадриду, односно током периода у коме су се постепено развијали они појединачни ставови генералних секретара еврокомунистичких партија о оним поступцима друге двојице колега који ће на послетку допринети почетку отвореног сукоба руководства италијанске, француске и шпанске партије пред крај живота Јосипа Броза Тита.²⁰⁸² Документација Кабинета председника републике сведочи да је Броз током разговора са Берлигнуером, Маршеом и Кариљом нарочито наглашавао став да је испољавање међусобних анимозитета генералних

²⁰⁷⁶ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о развоју односа КП Француске и КП Италије.

²⁰⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори вођени током посете С. Кариља СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Кариља и Д. Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ.

²⁰⁷⁸ АЈ, КПР, I-3-a/46-61, АЈ, КПР, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-358, Белешке о посети Ж. Маршеа СФР Југославији, АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, Пријемни генералног секретара КПШ, Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

²⁰⁷⁹ АЈ, КПР, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КП Француске Жоржа Маршеа, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, Разговори Ј.Б. Тита са С. Кариљом.

²⁰⁸⁰ АЈ, КПР, I-3-a/46-61, АЈ, КПР, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-358, Белешке о посети Ж. Маршеа СФР Југославији, АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, Пријемни генералног секретара КПШ, Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

²⁰⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Подсетници о разговорима вођеним приликом посета генералних секретара КП Европе.

²⁰⁸² АЈ, КПР, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КП Француске Жоржа Маршеа, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, Разговори Ј.Б. Тита са С. Кариљом.

секретара три највеће еврокомунистичке партије искључиво изван перцепције јавности држава Западне Европе од пресудне важности за очување политичког положаја италијанске, француске и шпанске партије.²⁰⁸³

Такође, Броз је у више наврата саветовао генералним секретарима комунистичких партија држава Западног Медитерана да приликом сусрета са представницима других партија и покрета европске левице говоре о оним догађајима и разговорима који потврђују блискост југословенских, италијанских, француских и шпанских комуниста, уздржавајући се од изношења информација о оним дешавањима која би могла имплицирати постојање макар привремених неслагања између водећих партија реформистичког блока.²⁰⁸⁴ Ипак, након почетка зближавања са социјалистичким партијама земаља Западне Европе, генерални секретари еврокомунистичких партија опрезно су говорили председнику југословенске партије да политичке праксе партија реформистичког блока треба прилагођавати новим историјским околностима, као и да се реформистичке партије не могу служити истим стратешким обрасцима током формирања односа са паратијама Источне Европе и са партијама левице држава Западног Блока.²⁰⁸⁵ Потребно је приметити да стенографске белешке разговора Броза и чланова руководства југословенске партије са представницима партија држава Источног Блока сведоче да југословенски комунисти у многим приликама нису следили исте принципе које је председник југословенске партије означио као универзалне императиве успешног сналажења у комплексним односима партија европске и глобалне левице током разговора са генералним секретарима осталих партија реформистичког блока.²⁰⁸⁶ Интересантан је случај разговора Берлингуера и Броза током кога је генерални секретар италијанске партије са извесном дозом хумора суптилно саопштио Брозу да поједине дипломатске и политичке праксе југословенских комуниста у ретким тренуцима изгледају као да припадају прошлим историјским временима, на шта је председник југословенске партије одговорио проценом да се положај италијанских и француских комуниста неће побољшати све док лидери еврокомунистичких партија буду усвајали оне реторичке и стратешке обрасце које је Броз означио као „*обичаје новог доба*“.²⁰⁸⁷ Са друге стране, Марше је током своје посете СФР Југославији 1978. године поверио руководству југословенске партије да је тек недавно разумео практичну улогу Брозовог уобичајено шаљивог начина говора о неслагањима француских и југословенских комуниста у превазилажењу неизречених тензија и олакшавању дискусије о спорним питањима²⁰⁸⁸, наглашавајући притом контраст између наведеног тренутка и своје прве посете Брионима 1956. године, када је оценио држање Броза као непримерено и превише фамилијарно.²⁰⁸⁹ Нарочито је занимљиво да је Броз приликом последњих сусрета са Кариљом у више наврата изразио жаљење што генерални секретари три највеће комунистичке партије Западне Европе не разговарају о међусобним неслагањима отворено и са извесном мером хумора као што су чинили са председником Савеза комуниста

²⁰⁸³ АЈ, КПП, I-3-a/46-61, АЈ, КПП, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-358, Белешке о посети Ж. Маршеа СФР Југославији, АЈ, КПП, I-3-a/110-11, АЈ, КПП, I-3-a/12, Пријемни генералног секретара КПШ, Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

²⁰⁸⁴ АЈ, КПП, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/110-3, АЈ, КПП, I-3-a/110-8, АЈ, КПП, I-3-a/100-7, Посете Долорес Ибарури и Сантјага Кариља СФР Југославији.

²⁰⁸⁵ АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о разговорима које је Ј.Б. Тито водио са представницима других КП Европе у Берлину, АЈ, КПП, I-3-a/46-61, АЈ, КПП, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера.

²⁰⁸⁶ Примера ради, Броз је током састанака са управама француске и италијанске партије саветовао Маршеа и Берлингуера да неспоразуме и анимозитете француских и италијанских комуниста сакривају од перцепција француске и италијанске јавности, док су пак југословенски комунисти у исто време отворено критиковали многе политике француске, и поједине политике италијанске партије. Такође, веома је интересантно да је Савез комуниста Југославије критиковао однос француских комуниста и совјетске партије чак и у тренуцима када је југословенска партија била у веома блиским односима са совјетском партијом (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, АЈ, КПП, I-3-a/44-59, АЈ, КПП, I-3-a/27-57).

²⁰⁸⁷ АЈ, КПП, I-3-a/44-59, Разговори Ј.Б. Тита и Е. Берлингуера о односима партија европске левице.

²⁰⁸⁸ АЈ, КПП, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КП Француске Жоржа Маршеа.

²⁰⁸⁹ АЈ, КПП, I-3-a/27-15, Пријем делегације КП Француске на Брионима код Јосипа Броза Тита.

Југославије у ретким тренуцима када је долазило до блажих разилажења у ставовима руководства југословенске партије и партијске дирекције једне од три еврокомунистичке партије.²⁰⁹⁰

Аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да растућа отвореност чланова партијских управа италијанске, француске и шпанске партије уочена приликом анализа разговора генералних секретара еврокомунистичких партија и њихових најближих сарадника са представницима руководства Савеза комуниста Југославије представља последицу дугих процеса дистанцирања југословенске партије од динамичних дешавања у сложеној сфери односа партија и покрета левице држава Западне Европе.²⁰⁹¹ Непосредно након Берлинске конференције чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије проценили су да ће процеси зближавања југословенске партије са италијанском, француском и шпанском партијом неминовно довести до тренутка када ће уздржаност југословенских комуниста приликом претпостављених будућих сукоба партија европске левице доприносити проширивању сарадње са другим партијама реформистичког блока у већој мери него што би заузимање искључивог става могло користити партијским интересима југословенске партије.²⁰⁹² Са друге стране, излагања чланова идеолошких комисија југословенске партије пружају нешто другачије објашњење постепеног удаљавања пажње југословенских комуниста од оних питања која су била покренута личним ривалитетима и политичким праксама руководства еврокомунистичких партија, али и од праваца развоја марксистичке мисли у Европи крајем седамдесетих година XX века. Наиме, белешке седница идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије показују да су многи југословенски комунисти инсистирали да се наведена партијска тела баве искључиво разматрањем оних идеолошких питања која стоје у непосредној вези са одређивањем партијских политика југословенске партије, док су разматрање актуелних расправа вођених између руководства марксистичких партија Западне Европе понекад означавали као „*потенцијално штетно и контрапродуктивно*“, а најчешће као непотребно.²⁰⁹³ Ипак, дипломатски представници СФР Југославије у Италији и Француској нарочито су наглашавали претпостављени значај који је одржавање личних односа Јосипа Броза Тита са генералним секретарима еврокомунистичких партија имало у процесима континуираног обнављања јединствене позиције коју је југословенска партија задржала у хијерархији партија реформистичког блока чак и након што су друге реформистичке партије превазишле сукобе са партијама Источне Европе и почеле да све отвореније истичу неслагања руководства највећих комунистичких партија држава Западног Блока.²⁰⁹⁴

Интересантно је да посете генералних секретара еврокомунистичких партија СФР Југославији, које су постале значајно чешће након конференције у Берлину и састанка у Мадриду него што је то био случај током ранијих година, нису промениле своју учесталост и срдачни карактер чак ни након почетка дугих процеса опадања интензитета сусрета представника и преписке партијских тела југословенске партије и других партија реформистичког блока.²⁰⁹⁵ Примера ради, Енрико Берлингуер и Сантјаго Кариљо су између 1976. и 1979. године сваке године долазили на дуже боравке у СФР Југославију, а неретко су по неколико пута годишње користили путовања у земље Источне Европе, годишње одморе

²⁰⁹⁰ АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-13, Приједи Сантјага Кариља.

²⁰⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁰⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-592-612, Информације о значајним ставовима и питањима сарадње са КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-598-613, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-122-164, Анализе разговора са представницима КПШ о односима партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске.

²⁰⁹³ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁰⁹⁴ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима КП Италије, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²⁰⁹⁵ АЈ, КПР, I-3-a/46-61, АЈ, КПР, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-358, Белешке о посети Ж. Маршеа СФР Југославији, АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, Приједи генералног секретара КПШ, Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

чланова својих породица у југословенским летовалиштима, па чак и краће боравке на ајродрому у Београду као повод да изврше готово ненајављене посете Брозу или пак да обаве краће консултативне састанке са другим члановима руководства Савеза комуниста Југославије.²⁰⁹⁶ Иако нису долазили у посете СФР Југославији толико често као њихови политички наследници на највишем партијском положају у италијанској и шпанској партији, Луиђи Лонго и Долорес Ибарури одржавали су редовну преписку са Јосипом Брозом Титом све до почетка 1980. године²⁰⁹⁷, а приликом посета некадашњих генералних секретара италијанске и шпанске партије приређивани су свечани приједи у Брозовим резиденцијама на Брионима и у Београду.²⁰⁹⁸ Нарочито је занимљиво да је Жорж Марше одлучио да посетом Јосипу Брозу Титу започне серију својих посета члановима руководства различитих партија Међународног радничког покрета која је за циљ имала да демонстрира другим партијама европске левице одлучност генералног секретара француске партије да не прихвати политичке компромисе са оним француским партијама које је означио као „*империјалистичке и капиталистичке*“.²⁰⁹⁹ Такође, у исто време када су генерални секретари италијанске, француске и шпанске партије долазили у честе посете СФР Југославији, актуелни италијански председник Пертини и будући француски председник Митеран означили су Јосипа Броза Тита као једну од ретких политичких личности у Европи која би могла успешно посредовати приликом разговора о проширивању сарадње социјалиста и комуниста у Италији и Француској.²¹⁰⁰

Смрт Јосипа Броза Тита 4. маја 1980. године догодила се у тренутку динамичних и сложених промена друштвене и политичке стварности у државама Западног Блока које су додатно убрзавале готово цикличне процесе смењивања периода зближавања и заоштравања сукоба комунистичких и социјалистичких партија у земљама Западног Медитерана.²¹⁰¹ Интересантан је случај италијанског председника Алесандра Пертинија који је убрзо пошто се на себи својствен наглашено емотиван начин²¹⁰² опростио од председника СФР Југославије саопштио италијанским новинарима да је нестанак личности Јосипа Броза Тита са историјске позорнице учинио још тежим већ веома несигуран положај социјалистичких партија у све комплекснијим политичком околностима земаља Западне Европе.²¹⁰³ Представници Митеранове струје француских социјалиста поверили су југословенским дипломатским представницима у Француској да су чланови руководства социјалистичке партије непосредно пре смрти Броза проценили да ће претпостављена подршка председника Савеза комуниста Југославије имати велики значај приликом реализације планова француских социјалиста о организације заједничке политичке иницијативе партија европске левице у циљу отпора оним партијама деснице који се залажу за спровођење економских реформи у државама

²⁰⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о информативним разговорима и сусретима са Санџагом Кариљом и Енриком Берлингуером.

²⁰⁹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/100-5-18, АЈ, КПР, I-3-a/44-34-47, Посете и приједи бивших генералних секретара КПИ и КПШ, писма Долорес Ибарури и Луиђија Лонга упућена Јосипу Брозу Титу.

²⁰⁹⁸ Интересантни су случајеви оних посета Долорес Ибарури Јосипу Брозу Титу током којих је бивша генерална секретарка КП Шпаније у СФР Југославију долазила у пратњи више чланица руководства шпанске партије, својих личних секретарица, али такође и своје ћерке и унуке. Током приједи приређиваних за чланице КП Шпаније у пратњи Ј. Б. Тита уобичајено су се налазили бивши југословенски ветерани из шпанског грађанског рата, а Броз је у више наврата направио шаливе примедбе на рачун вишегодишњег пријатељства Вељка Влаховића и генералне секретарке шпанске партије (АЈ, КПР, I-3-a/100-5-18).

²⁰⁹⁹ АЈ, КПР, I-3-a/27-57, Информације о посети генералног секретара КП Француске Жоржа Маршеа.

²¹⁰⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Информације о значајним ставовима СП Италије, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Информације о значајним ставовима СП Француске.

²¹⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²¹⁰² Током протокола који су претходили сахрани Јосипа Броза Тита, Пертини је ставио руку на ковчег са телом бившег југословенског председника, након чега је клекао и плакао више минута, онемогућавајући осталим представницима дипломатског кора да приступе Титовом одру, да би на послетку успео да се усправи тек уз помоћ окупљених дипломатских представника (ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године).

²¹⁰³ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Излагања Алесандра Пертинија поводом смрти Ј. Б. Тита.

континенталне Европе.²¹⁰⁴ Италијански и француски комунисти су убрзо после повратка делегација својих партијских руководстава са сахране Јосипа Броза Тита пренели представницима и партијским телима југословенске партије страхове дирекција италијанске и француске партије да ће смрт председника Савеза комуниста Југославије значајно ослабити позиције свих партија реформистичког блока у односима како са социјалистичким и другим партијама левице Западне Европе тако и са комунистичким партијама држава Источне Европе.²¹⁰⁵

Извештаји дипломатских представника СФР Југославије у Италији и Француској показују да су се италијански и француски комунисти у недељама које су уследиле након смрти Јосипа Броза Тита трудили да превазиђу чак и оне напоре које су Пертинијеви и Митеранови социјалисти уложили како би показали солидарност са југословенским народом, али и са руководством Савеза комуниста Југославије.²¹⁰⁶ Нарочито је занимљив пример италијанских комуниста, који су готово два дана стајали у редовима испред југословенских дипломатски институција и пословних простора у Италији како би изјавили саучешће присутним грађанима СФР Југославије, као и потоњих излагања југословенских представника који су сведочили да је на улицама појединих италијанских општина спонтано настала извесна врста конкуренције италијанских комуниста и социјалиста који су се трудили да истакну што више оних плаката своје партије који су штампани у циљу комеморације личности Јосипа Броза Тита.²¹⁰⁷ Са друге стране, француски комунисти критиковали су поједине чланове руководства социјалистичке партије који су у својим излагањима поводом смрти југословенског председника нарочито истицали Брозове државничке способности у већој мери него што су наглашавали улогу бившег председника југословенске партије у „*револуционарној борби европских народа*“, као и оне француске социјалисте који су говорећи о Покрету несврстаних придавали већи значај идејама о превазилажењу блоковских подела него „*антиимперијалистичком*“ карактеру Покрета.²¹⁰⁸ Ипак, упркос напорима дирекција највећих партија левице у државама Западне Европе да француској и италијанској јавности прикажу сличности своје политичке агенде и одабраних значајних ставова Јосипа Броза Тита, као и да руководству југословенске партије демонстрирају некадашњу блискост чланова партијских управа комунистичке и социјалистичке партије у Италији и Француској са председником СФР Југославије, аутори извештаја партијских тела југословенске партије проценили су да ће убрзо доћи до великих промена у односима југословенских комуниста са партијама европске левице.²¹⁰⁹

Према проценама чланова Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије, непосредне последице нестанка личности Јосипа Броза Тита из сфере сложених односа руководства партија европске левице могле су се јасно сагледати анализом брзих промена у развоју сарадње југословенске партије и других партија реформистичког блока.²¹¹⁰

²¹⁰⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980, Белешке разговора са Митераном и француским социјалистима.

²¹⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-327-356, Информације о сусретима са члановима руководства КП Француске.

²¹⁰⁶ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о реакцијама руководства комунистичке и социјалистичке партије у Италији и Француској на смрт Јосипа Броза Тита.

²¹⁰⁷ Нарочито су интересантни они извештаји дипломатских представника СФР Југославије у Италији који сведоче да су у току неколико ноћи поједини чланови партијске омладине КП Италије у многим улицама Рима, Напуља, Фиренце и Палерма лепили плакате КПИ штампане поводом смрти Ј.Б. Тита искључиво са друге стране улице од оне на којој су се налазили плакати социјалистичке партије штампани истим поводом како би демонстрирали присуство КПИ у социјалистичким месним заједницама али истовремено избегли да прелепе плакате социјалиста штампане поводом Титове смрти (ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980.).

²¹⁰⁸ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, Информације о развоју односа руководства КП и СП Француске.

²¹⁰⁹ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о реакцијама руководства комунистичке и социјалистичке партије у Италији и Француској на смрт Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Извештаји о развоју сарадње са КП Италије и Француске.

²¹¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

Интересантно је да су само неколико месеци након смрти председника Савеза комуниста Југославије чланови партијских тела југословенске партије приметили значајно смањивање интензитета преписке југословенских комуниста са колегама из италијанске, шпанске и француске партије.²¹¹¹ Делегације три комунистичке партије земаља Западног Медитерана и даље су долазиле у повремене посете СФР Југославији, али након сахране Јосипа Броза Тита генерални секретари италијанске, француске и шпанске партије више нису посвећивали време дугим боравцима у Београду или у градовима на далматинској обали, па чак ни опширнијим разговорима са југословенским комунистима приликом све ређих сусрета на различитим скуповима партија и покрета европске левнице.²¹¹² Извештаји о боравку делегација југословенске партије у Француској и Италији сведоче да су већ у првим годинама након смрти Броза југословенске представнике уобичајено примали чланови тела за међународне односе или пак председници локалних одбора италијанске и француске партије, много ређе представници партијске дирекције и, са изузетком неколико посебних прилика, никада генерални секретари италијанске и француске партије.²¹¹³ Ипак, документација партијских институција југословенске партије сведочи да су југословенски комунисти још увек доживљавали повремене периоде зближавања са италијанским и француским колегама, као и да италијански и француски комунисти нису почели да занемарују договоре о сарадњи са југословенском партијом све до краја друге половине осамдесетих година XX века, када су већ и француска и италијанска партија, попут југословенске, пролазиле кроз периоде унутрашњих превирања и расцепа.²¹¹⁴ Директне последице завршетка личног пријатељства Јосипа Броза Тита и генералних секретара еврокомунистичких партија биле су највидљивије у случају опадања сарадње југословенске и шпанске партије, која је *de facto* престала да постоји већ током прве половине осамдесетих година, док се преписка партијских тела југословенске и шпанске партије након смрти Броза и завршетка периода посета Кариља и Ибарури СФР Југославији свела на свега неколико писама или телеграма годишње.²¹¹⁵ Интересантно је да су аутори извештаја различитих партијских институција Савеза комуниста Југославије и дипломатски представници СФР Југославије у извесном тренутку након 1980. године закључили да су дугорочне последице смрти Јосипа Броза Тита послужиле као повод руководством еврокомунистичких партија да отворено покажу оне анимозитете према руководству Савеза комуниста Југославије који су већ били јасно дефинисани током дугог периода прикривеног удаљавања југословенске партије од других партија реформистичког блока.²¹¹⁶

²¹¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније.

²¹¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније.

²¹¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Извештаји о посетама делегација СКЈ Италији, Француској и Шпанији.

²¹¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о сусретима и разговорима са представницима КП Италије и КП Француске.

²¹¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније.

²¹¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, ССРНЈ, Међународна сарадња, Извештаји о развоју сарадње са радничким синдикатима и партијама у Италији и Француској, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ.

Почеци расцепа у реформистичком блоку комунистичких партија Европе - Дуги процеси удаљавања Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија

Различите друштвене и историјске околности у којима су се одвијали процеси промене партијских идеологија италијанске, француске и шпанске партије допринеле су очувању ранијих и настанку нових разлика у партијским политикама, перцепцијама нових глобалних и европских феномена, ставовима партијских руководства и политичким амбицијама три највеће комунистичке партије Западне Европе.²¹¹⁷ Извештаји партијских одељења Савеза комуниста Југославије сведоче да је удаљавање дирекција италијанске и француске партије спонтано текло месецима или чак годинама пре него што је дошло до отвореног сукоба Берлингуера и Маршеа, али и да се историјски развој многих анимозитета италијанских и француских комуниста може пратити деценијама уназад.²¹¹⁸ Само неколико месеци након што су италијански комунисти поверили југословенским колегама да страхују од нестанка реформистичког блока у случају да дође до отвореног разилажења у ставовима руководства италијанске и француске партије, чланови управе италијанске партије веома равнодушно су саопштили представницима југословенске партије да је сукоб италијанских и француских комуниста неимновна последица историјског развоја партијских идеологија две партије.²¹¹⁹ Белешке разговора представника југословенске и француске партије сведоче да су се француски комунисти у извесној мери слагали са проценама италијанских колега да је удаљавање италијанске и француске партије постало неизбежно много пре формалног почетка сукоба партијских руководства две партије, али су притом нарочито наглашавали став дирекције француске партије да се практична потреба за постојањем реформистичког блока партија европске левице све више смањује заостравањем блоковских подела.²¹²⁰

Нарочито је занимљиво да су француски комунисти после само неколико месеци од почетка отвореног сукоба са управом италијанске партије поверили југословенским колегама да, обзиром да већина реформистичких партија долази из земаља Западног Блока, многи чланови дирекције француске партије више нису сигурни да ли је етички исправно „наглашавати разлике“ између комунистичких партија Источне и Западне Европе употребом термина реформистички блок.²¹²¹ Представници француске партије образложили су наведену „моралну дилему“ дирекције француске партије претпоставком да ће се у годинама након завршетка „времена детанта“ повећавати притисак²¹²² државних администрација земаља Западног Блока на комунистичке партије Западне Европе да ограние сарадњу са совјетском

²¹¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о значајним ставовима КП Италије, Француске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329-331, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

²¹¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Ставови КПФ о пролетерском интернационализму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Информације о неким питањима сарадње са КПФ.

²¹¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Извештаји о значајним ставовима КПИ.

²¹²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске.

²¹²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КПФ.

²¹²² Интересантно је да су француски комунисти у више наврата саопштили дипломатским представницима СФР Југославије у Француској своје процене да италијанска партија неће бити „изложена притисцима“ државних администрација и политичких партија земаља Западног Блока у оној мери у којој ће то бити случај са француском партијом, а такође и имплицирали да ће се италијански комунисти, за разлику од француске партије, „ако буде потребе удаљавати и ограђивати“ и од Савеза комуниста Југославије, а не само од совјетске партије (ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, информације о сусретима са члановима КПФ).

и другим партијама земаља Источног Блока.²¹²³ Интересантно је да су дипломатски представници СФР Југославије у Француској оценили да је неопходно редовно обавештавати партијска тела Савеза комуниста Југославије о великом броју различитих скупова које је комунистичка партија организовала са циљем да у француској јавности подстакне дискусију о економским и дипломатским притисцима земаља Западног Блока на Совјетски Савез.²¹²⁴ Ипак, потребно је приметити да су друге партије у Француској такође организовале конференције и семинаре финансијских стручњака на којима се расправљало о потенцијалним последицама које би економска криза у СССР-у могла имати на продубљивање разлика у војној, производној и политичкој моћи две највеће државе Источног и Западног блока, али и спремности државних администрација две глобалне силе да инвестирају ресурсе како би увећале пропагандне потенцијале блиских партија и покрета на све бројнијим и комплекснијим „идеолошким фронтovima“ Хладног рата.²¹²⁵

Чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије посветили су велике делове извештаја који су се бавили развојем сукоба француске и италијанске партије анализама ставова француских и италијанских комуниста о утицају промене равнотеже снага у оној сфери Хладног рата коју је савремена штампа означила као „битку за душе“ (*battle for the souls*) на политички положај италијанске, француске и других партија европске левице.²¹²⁶ Интересантно је да су италијански комунисти проценили да ће економска криза у Совјетском Савезу значајно допринети опадању популарности марксистичких идеологија широм света, док ће нови културни трендови које су италијански комунисти означили као последице „пропаганде потрошачког изобиља“ утицати на резултате све чешћих истраживања јавног мњења, што ће затим увећати наклоњеност центристичких партија и покрета континенталне Европе ставовима оних финансијских стручњака који су се залагали за спровођење економских реформи у државама Западне Европе.²¹²⁷ Француски комунисти критиковали су ставове италијанских колега, наглашавајући процене руководства француске партије да италијански комунисти и француски социјалисти расправама о економским реформама заправо несвесно помажу остваривању стратешких циљева нових државних администрација САД и Велике Британије, које су, према речима чланова дирекције француске партије, „постигле да поједини еврокомунисти и социјалисти заједно бране садашњи капитализам у страху од будућег“.²¹²⁸ Италијански комунисти одговорили су француским колегама објављивањем серије текстова који су ближе објашњавали став руководства италијанске партије да се француска партија више не може дефинисати као једна од еврокомунистичких партија обзиром да су француски комунисти показали да дају приоритет сарадњи са совјетском партијом у односу на сарадњу са другим прогресивним политичким партијама и покретима у Француској.²¹²⁹

Са друге стране, дирекција француске партије нарочито је замерала управи италијанске партије претпостављени недостатак солидарности са совјетском партијом у тренутку финансијских тешкоћа Брежњевљеве администрације, притом посебно

²¹²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²¹²⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о сусретима са члановима управе КПФ.

²¹²⁵ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о активностима различитих политичких партија у Француској, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације, о ставовима КПФ.

²¹²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-319-337, Ставови КПФ о пролетерском интернационализму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Информације о неким питањима сарадње са КПФ.

²¹²⁷ ДА, СИСИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Извештаји о сусретима са члановима дирекције КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-652-673, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са члановима КПИ о последицама совјетске интервенције у Авганистану.

²¹²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-636, Разговори са представницима КПИ о новим економским политикама у Британији и САД, ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, О реакцијама италијанских комуниста на догађаје у СССР-у, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, писање француске штампе о кризи у СССР-у.

²¹²⁹ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о расправама КПИ и КПФ.

наглашавајући да су италијански комунисти упркос погоршању геополитичког положаја Совјетског Савеза наставили са критикама совјетских спољних политика, поистовећујући совјетски и амерички интервенционизам.²¹³⁰ Наведени ставови руководства француске партије подстакли су чланове Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије да опширно разматрају основаност ранијих претпоставки дипломатских представника СФР Југославије у Француској о обнављању различитих форми неформалних утицаја совјетске партије на француске комунисте.²¹³¹ Представници француске партије су почетком осамдесетих година у више наврата истакли да у југословенске комунисте могу имати много више поверења него у италијанске и шпанске колеге, не само због економског и политичког уређења СФР Југославије, већ и због чињенице да су она неслагања југословенске и партија Источне Европе која су настала као последица различитих ставова о совјетској интервенцији у Авганистану превазиђена знатно раније од новог сукоба италијанских и шпанских комуниста са совјетском партијом.²¹³² Такође, интересантно је да југословенски комунисти нису добили чак ни учтиво неодређен одговор када су саветовали француским колегама да упркос поновном зближавању руководства француске и совјетске партије покушају барем да покрену неформалне разговоре са дирекцијом италијанске партије о оним заједничким интересима италијанских и француских комуниста у сфери односа партија европске левице који би могли допринети ограничавању процеса константног опадања сарадње партија реформистичког блока.²¹³³

Аутори извештаја партијских институција Савеза комуниста Југославије били су нарочито изненађени чињеницом да италијански и француски комунисти нису покушали да превазиђу нови сукоб руководства италијанске и француске партије, истичући притом процене да би се удаљавање италијанске и француске партије лако могло спречити уколико би чланови дирекције једне од две највеће комунистичке партије Западне Европе само на неколико недеља престали са отвореним критикама изјава и одлука управе друге партије.²¹³⁴ Исти извештаји сведоче да су руководства италијанске и француске партије током претходне деценије улагала велике напоре да релативно честа неслагања италијанских и француских комуниста макар у извесној мери задрже изван медија и перцепција јавности највећих земаља Западне Европе, као и да су италијански и француски комунисти постали приметно активнији у јавном животу Италије и Француске од тренутка када се политички положај наведених партија значајно погоршао.²¹³⁵ Дипломатски представници СФР Југославије у Италији и Француској у више наврата су известили партијска тела југословенске партије да се руководства италијанске и француске партије од почетка осамдесетих година XX века налазе у „сталном стању прикривеног шока и дефетизма“ док покушавају да одлуче које ће струје владајућих партија у државама Западног Медитерана или пак других партија европске левице означити као

²¹³⁰ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о сусретима са члановима управе КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске.

²¹³¹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима и кретањима у КП Француске, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, писање француске штампе о кризи у СССР-у, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²¹³² АЈ, КПР, I-3-a/27-57, Посета генералног секретара КП Француске Жоржа Маршеа, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СК Југославије са представницима КП Француске.

²¹³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о сусретима са члановима ЦК КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске.

²¹³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СК Југославије са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске.

²¹³⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, Посете Долорес Ибарури и Сантјага Кариља СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о односима партија и покрета европске левице.

одговорне за неуспехе политичких планова италијанских и француских комуниста.²¹³⁶ Излагања чланова Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије наглашавају претпоставку да су италијански и француски комунисти нарочито тешко поднели суочавање са оним променама у политичкој и друштвеној стварности држава Западне Европе које су крајем седамдесетих година довеле до наглог завршетка периода који су означили као „*време великог оптимизма*“ руководстава еврокомунистичких партија.²¹³⁷

Интересантно је да су чланови партијских институција југословенске партије посветили значајно већи број својих извештаја случају удаљавања шпанске партије од других партија реформистичког блока, него покушају франкистичких организација да спроведу државни удар у Шпанији, који су југословенски и шпански комунисти годинама раније означили као неминован исход почетка процеса политичке транзиције у Шпанији.²¹³⁸ Са друге стране, документација партијских тела Савеза комуниста Југославије сведочи да југословенски комунисти нису покушавали да спрече удаљавање шпанске и југословенске партије након што су лоши изборни резултати шпанских комуниста постали повод за оставку Кариљовог руководства и почетак новог расцепа у шпанској партији.²¹³⁹ Југословенски и италијански комунисти доцније су проценили да је неуспех државног удара у Шпанији пресудно допринео нестанку колективног страха великог дела шпанске јавности да ће заоштравање оних друштвених тензија и идеолошких сукоба чије су последице постале видљиве тек током процеса демократизације шпанског политичког система довести до повећања броја учесника и учесталости насилних инцидената, па чак и до почетка новог грађанског рата.²¹⁴⁰ Представници и партијска тела југословенске и италијанске партије дошли су до закључка да су најважнији фактори који су ослабили политички положај шпанских комуниста, али и изазвали опадање јавне подршке шпанској партији били постепено зближавање партија левог и десног центра у Шпанији праћено повећањем нетрпељивости центристичких партија према партијама крајње леве и деснице, као и нестанак опасности од франкистичког преврата.²¹⁴¹ Са друге стране, шпански комунисти су, током оних сурета са представницима југословенске и италијанске партије који су непосредно претходили удаљавању шпанске партије од осталих партија реформистичког блока, пренели југословенским и италијанским колегама процене Сантјага Кариља и његових сарадника да су последице великих економских, културних и друштвених промена које су биле додатно убрзане током периода шпанске политичке транзиције пресудно допринеле да једна од највећих партија европске леве постане партија од секундарног политичког значаја у Шпанији.²¹⁴² Између осталих фактора, шпански комунисти наглашавали су значај који су претпоставили да је краткотрајно проширивање социјалних политика у периоду између Франкове смрти и почетка економских реформи имало на дуге процесе смањивања

²¹³⁶ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима и кретањима у КП Француске, ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. године, Извештаји о сукобима КПИ и КПФ.

²¹³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ.

²¹³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији.

²¹³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

²¹⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Белешке разговора са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-90-160, Информације о значајним ставовима КП Шпаније.

²¹⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-542-571, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе и везе СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије.

²¹⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са руководством КПШ о ситуацији у Грчкој и Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Кариљом, генералним секретаром КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

идеолошких, класних и етничких тензија, као и на постепено смиривање веома разноврсних друштвених и политичких сукоба у Шпанији.²¹⁴³

За разлику од југословенских и италијанских комуниста, чланови руководства француске партије показали су нарочито интересовање за расправу о претпоставки шпанских комуниста да су велике друштвене и политичке промене у Шпанији пресудно дорпинеле повећању популарности и политичког утицаја социјалистичке партије, која је успела да у своје партијске структуре укључи читаве локалне одборе и поједина партијска тела комунистичке партије.²¹⁴⁴ Италијански и шпански комунисти у више наврата су извештавали југословенске колеге о страху француских комуниста да ће суочавање јавности земаља Западног Медитерана са трајним последицама бурних догађаја „година олова“ и са новим друштвеним и економским феноменима временом учинити да се политички положај социјалистичких партија у државама Западне Европе побољша до те мере да ће еврокомунистичке партије изгубити значај у сфери односа партија европске левице.²¹⁴⁵ Интересантно је да су само неколико месеци пре формирања коалиције са социјалистима 1981. године француски комунисти писали представницима и партијским телима других партија реформистичког блока о неопходности да комунистичке партије Западне Европе наставе промене партијских идеологија, али на такав начин да нове партијске политике које ће бити одређене на основу наведених промена буду у што већем контрасту са оним партијским политика социјалистичких партија држава Западног Блока које су француски комунисти одредили као „компромисно-центристичке“ и „контрареволуционарне“.²¹⁴⁶ Након уласка француских комуниста у коалицију са социјалистичком партијом, југословенски и италијански комунисти су током неколико сусрета са извесном мером хумора понављали Берлингуеров закључак да је француска партија „једина марксистичка партија у историји чија се идеологија радикализовала након уласка у коалициону владу“.²¹⁴⁷ Ипак, преписка југословенских и италијанских комуниста показује да су чланови партијских институција југословенске и италијанске партије почетком осамдесетих година XX века били веома забринуте због све чешћег укидања раније одређених реформистичких политика француске партије, као и због све очигледнијих политичких последица процеса који су означили као поновну бољшевизацију француске партије.²¹⁴⁸

Извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да се интересовање југословенских комуниста за промене у односима струја француске партије значајно увећало након конгреса омладине француске партије 1980. године на коме су представници студентских одбора француских комуниста критиковали италијанску и шпанску партију, рецитовали стихове и истицали плакате који глорификују личности и дела Стаљина и Брежњева и захтевали искључење из партије водећих представника реформистичке струје.²¹⁴⁹ Упркос чињеници да су се Марше и чланови партијске управе формално дистанцирали од ставова омладинских одбора француске партије, чланови партијских институција Савеза

²¹⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Карилњом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

²¹⁴⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о сусретима са члановима управе КПФ.

²¹⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са руководством КПИ о ситуацији у Грчкој и Шпанији.

²¹⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²¹⁴⁷ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о расправама КПИ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²¹⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²¹⁴⁹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о конгресу омладине КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

комуниста Југославије су проценили да се на основу исхода конгреса младих француских комуниста може закључити да је само питање времена када ће партијско руководство и конзервативна струја потпуно потиснути утицај реформистичке струје у француској партији.²¹⁵⁰ Дипломатски представници СФР Југославије у Француској су само неколико месеци касније и непосредно пре уласка француских комуниста у владу известили чланове партијских тела југословенске партије да је у француској партији поново почео сукоб реформистичке и конзервативне струје, као и да је партијска дирекција пружила јасну подршку конзервативној струји и прекинула већ скоро десет година дугу сарадњу са реформистима, а последично и процес промене партијских политика.²¹⁵¹ Интересантно је да се дирекција француске партије, обзиром да су француски комунисти на ранијим конгресима усвојили одлуке које укидају меру искључења из партије, служило методом коју су југословенски и италијански комунисти означили као „*Маршеов остракизам*“ како би из политичког живота уклонила оне чланове партије који су критиковали нови курс партијског руководства.²¹⁵² Наиме, партијска управа и већи део чланова партије престали су да одржавају комуникацију са водећим члановима реформистичке струје, након чега су се обратили представницима и партијским телима других партија и покрета европске левице са молбом да покажу солидарност са француском партијом на тај начин што ће се у случају уласка француских реформиста у просторије њихових организација претварати да се непожељни француски комунисти не налазе у истом простору.²¹⁵³ Ипак, интересантно је да су Марше и чланови дирекције француске партије у време сукоба са реформистичком струјом и укидања реформистичких политика које је партија усвојила на ранијим конгресима у више наврата предлагали руководству југословенске партије проширивање сарадње између француске партије и Савеза комуниста Југославије.²¹⁵⁴

Преписка дипломатских представника СФР Југославије у Француској и чланова партијских институција југословенске партије сведочи да је почетком осамдесетих година дошло до значајног увећања броја посета делегација француске партије СФР Југославији, а нарочито посета студијских група француске партије које су за циљ имале да проучавају различите аспекте југословенског војног, економског и политичког система.²¹⁵⁵ Нарочито је занимљиво да су током наведеног периода различити партијски листови блиски конзервативној струји француских комуниста објављивали чланке и студије о систему друштвене одбране, начину пословања друштвених предузећа и марксистичком образовању омладине у СФР Југославији, али такође и о историјском развоју партијске идеологије Савеза комуниста Југославије.²¹⁵⁶ Иако су аутори извештаја партијских тела југословенске партије били веома изненађени великим променама ставова конзервативне струје француских комуниста о југословенском социјалистичком моделу, југословенски комунисти прихватили су већину предлога француских колега о организацији различитих заједничких активности у

²¹⁵⁰ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о ставовима руководства КПФ поводом догађаја на конгресу партијске омладине КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КПФ.

²¹⁵¹ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о кретањима у КПФ и значајним ставовима руководства КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²¹⁵² ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о новим политикама руководства КПФ.

²¹⁵³ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије закључили су да наведене мере показују да Маршеово руководство усваја дискутабилно оштрије механизме репресије према својим критичарима него што је то чинило руководство Валдека Рошеа током сукоба француске и југословенске партије, присећајући се притом да Рошеово руководство француске партије никада није отворено тражило од Савеза комуниста да ускрати гостопримство француским реформистима приликом њихових посета СФР Југославији (АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356).

²¹⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²¹⁵⁵ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Анализе предлога КП Француске да више студијских делегација француских комуниста посети СФРЈ.

²¹⁵⁶ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Извештаји о писању француске штампе о СФРЈ.

циљу зближава две партије.²¹⁵⁷ Међутим, потребно је приметити да је југословенска партија пре формирања социјалистичке владе у Француској имала развијенију сарадњу са социјалистичком него са комунистичком партијом, па остаје дискутабилно да ли је, и у којој мери, прихватање иницијатива које је дирекција француске партије покренула у циљу побољшања односа са руководством Савеза комуниста Југославије било корисно из перспективе државних интереса СФР Југославије.²¹⁵⁸ Такође, француски комунисти имали су веома ограничену улогу у новој државној администрацији Француске, а стање сталног сукоба у француској влади између Маршеових комуниста и Митеранових социјалиста могло је допринети стварању околности у којима би зближавање југословенске и француске партије потенцијално извазвало удаљавање југословенских комуниста и француских социјалиста, који су све до друге половине осамдесетих година чинили најутицајнију посланичку групу у француском парламенту.²¹⁵⁹

Опширније анализе једног од многобројних фактора који су могли утицати на зближавање југословенских и француских комуниста долазе из извора који говоре о оним сукобима италијанских комуниста који су почетком осамдесетих година XX века допринели јаснијем одређивању нових подела у италијанској партији.²¹⁶⁰ Интересантно је да су представници оне струје италијанских комуниста која се залагала за даље реформе партијске идеологије италијанске партије критиковали југословенске комунисте због зближавања са француским колегама, истичући процену да изненадно проширивање сарадње између друге две највеће партије реформистичког блока представља само једну од последица процеса који су означили као „*бољшевизацију*“ француске, али и југословенске партије.²¹⁶¹ Ставови италијанских реформиста о француској партији поклапали су се са ставовима партијске дирекције, али су критике партијских политика југословенске партије изазвале оштру реакцију Берлингуера и његових сарадника, који су у великој журби обавестили представнике и партијска Савеза комуниста Југославије да руководство италијанске партије и даље сматра југословенске комунисте „*најближим пријатељима*“ италијанских комуниста у сфери све сложенијих односа партија европске левице.²¹⁶² Дирекција италијанске партије није напустила наведени став све до смрти Енрика Берлингуера 1984. године, односно до формалног почетка расцепа у италијанској партији за који су југословенски комунисти проценили да је постао неизбежан већ три године раније, када су италијански реформисти почели са отвореним критикама не само Берлингуерових идеолошких уверења и политичких стратегија, већ и односа генералног секретара италијанске партије и његових најближих сарадника са руководством Савеза комуниста Југославије.²¹⁶³ Представници реформистичке струје италијанских комуниста истицали су претпоставке да је током процеса промене политичког положаја комунистичке партије у Италији крајем претходне деценије и након догађаја који су уследили после смрти Јосипа Броза Тита у СФР Југославији дошло до напуштања

²¹⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²¹⁵⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Односи са партијама левице у Француској, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о развоју сарадње са Социјалистичком Партијом Француске.

²¹⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КПФ, ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о расправама руководства комунистичке и социјалистичке партије у Француској.

²¹⁶⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

²¹⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²¹⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-648, Извештаји о сусретима и разговорима са представницима КП Италије, АЈ, КПП, I-3-a/46-61, АЈ, КПП, I-3-a/46-62, Посете генералног секретара КПИ, Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-664, Анализе писама представника и партијских тела КП Италије.

²¹⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије.

реформистичких идеја и до отвореног испољавања оних заједничких ставова руководства југословенске и италијанске партије које су италијански реформисти означили као „прогресивне у прошлим историјским временима, а конзервативне у новим друштвеним и политичким околностима“.²¹⁶⁴

Ипак, излагања чланова партијских одељења и идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије показују да су извесни чланови реформистичке струје у италијанској партији проценили да оне промене партијске идеологије југословенске партије које су након смрти Јосипа Броза Тита означили као „процес успона титоизма“ представљају само дугорочне последице промена партијских политика Савеза комуниста Југославије које су се догодиле након смене републичких руководства југословенске партије 1971. и 1972. године, односно непосредно пре усвајања новог устава СФР Југославије 1974. године.²¹⁶⁵ Извештаји комисија за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије сведоче да су још током разговора југословенских и италијанских комуниста о организацији медитеранских конференција поједини чланови италијанске партије критиковали сарадњу партијске управе са „ауторитарним“ југословенским руководством, за које су претпоставили да никада не би дозволило да исти принципи демократског социјализма које су југословенски комунисти промовисали приликом дијалога са колегама из држава Западне Европе утичу на одређивање политика југословенске партије.²¹⁶⁶ Са друге стране, поједини чланови идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије управо су у наведеном периоду почели да говоре о „декадентности“ реформистичких политика италијанске партије, да би почетком осамдесетих година незанемарљив број извештаја партијских тела југословенске партије наглашавао процене да је значајан број италијанских комуниста, а нарочито припадника реформистичке струје, „одавно али прикривено“ напустио универзалне марксистичке принципе.²¹⁶⁷ Интересантно је да су чак и они аутори извештаја Одељења за међународне односе који су раније износили веома афирмативне оцене Берлингуерових покушаја да прилагоди политике италијанске партије потребама које је наметао развој сарадње италијанских комуниста са социјалистима и демохришћанима убрзо након 1980. године почели да истичу претпоставку да су Берлингуер и поједини чланови руководства италијанске партије отишли предалеко у прихватању политичких компромиса.²¹⁶⁸ Упркос чињеници да су италијански реформисти означили политике партијског руководства као „превише конзервативне“, чланови партијских тела југословенске партије оценили су ставове дирекције италијанске партије само као „значајно мање забрињавајуће“ од ставова реформистичке струје, док су истовремено почели све оштрије критиковати оклевање Берлингуера да заврши процес укидања оних политика италијанске партије које су усвојене у циљу зближавања са италијанским партијама које су југословенски комунисти све чешће означавали као „буржоаске“ или „капиталистичке“.²¹⁶⁹

²¹⁶⁴ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КП Италије, Информације о кретањима и унутрашњим сукобима у КП Италије.

²¹⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-664, Анализе писама представника и партијских тела КП Италије.

²¹⁶⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о конференцијама партија медитеранске левце, Информације о кретањима у КПИ и односима са партијама левце у Италији.

²¹⁶⁷ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-648, Извештаји о сусретима и разговорима са представницима КП Италије ДА, СИСП, Ф-65, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о питањима сарадње са Комунистичком Партијом Италије.

²¹⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-664, Анализе писама представника и партијских тела КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-648, Информације о неким значајним ставовима КП Италије

²¹⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о питањима сарадње са Комунистичком Партијом Италије, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

Реформистичка струја италијанске партије означила је промене односа југословенске партије према другим политичким партијама у Италији као знак да су дугорочне последице промена партијских политика југословенске партије пресудно допринеле да „*неизречени ставови*“ чланова савезног али и све утицајнијих републичких руководстава Савеза комуниста Југославије почну да утичу на развој сарадње југословенске партије са оним италијанским партијама које су италијански и југословенски комунисти пре само неколико година заједно означавали као „*прогресивне партије*“ у Италији.²¹⁷⁰ Интересантно је да су југословенски комунисти непосредно након смрти Алда Мора 1978. године саветовали италијанским колегама да не предстају са покушајима да развију сарадњу са италијанским демохришћанима, док су само четири године касније аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе са великим ентузијазмом извештавали о Берлингуеровим острашћеним говорима и текстовима у којима је критиковао руководство демохришћанске партије.²¹⁷¹ Нарочито је занимљиво да извештаји дипломатских представника СФР Југославије у Италији показују да је упркос веома афирмативним ставовима Алесандра Пертинија и његових најближих сарадника о југословенској партији и њеном бившем председнику већ током првих неколико месеци након смрти Јосипа Броза Тита дошло до значајног опадања сарадње између италијанских социјалиста и Савеза комуниста Југославије.²¹⁷² Са друге стране, поједини италијански социјалисти су још пре краја Пертинијевог мандата у својим дебатама са Берлингуером истицали процену да на генералног секретара италијанске партије све више утиче „*пријатељство са ауторитарним партијама Југославије и Трећег света*“²¹⁷³ док су у партијској штампи социјалистичке партије излазили чланци аутора који су правили шаљиве алузије на термин „реформистички блок“ комунистичких партија Европе, а који су почињали доцније познатим цитатом социјалистичког посланика - „*Берлингуер се мења, али на горе.*“²¹⁷⁴ Такође, потребно је приметити да су дипломатски представници СФР Југославије у Италији почетком осамдесетих година у више наврата веома позитивно оценили Берлингуерове посете Кини и Северној Кореји, као и зближавање руководства италијанске партије са оним партијама држава Далеког Истока чије су партијске идеологије чланови реформистичке струје италијанских комуниста критиковали још чешће и опширније него што су чинили у случају партијских идеологија југословенске и совјетске партије.²¹⁷⁵

Упркос чињеници да су представници и партијска тела југословенске партије пружили подршку руководству италијанске партије током периода политичких сукоба италијанских комуниста са демохришћанима и социјалистима, али и приликом Берлингуерових покушаја да побољша односе италијанске партије са партијама Источног Блока и Далеког Истока, извештаји чланова Одељења за међународне односе и везе сведоче о постепеном удаљавању југословенске и италијанске партије током прве половине осамдесетих година XX века.²¹⁷⁶ Интензитет преписке партијских институција југословенске и италијанске партије константно

²¹⁷⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КП Италије, Информације о сукобу Берлингуера са руководством демохришћанске и социјалистичке партије.

²¹⁷¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о унутрашњој ситуацији у Италији и значајним ставовима КПИ.

²¹⁷² ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Информације о значајним ставовима СП Италије.

²¹⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о питањима сарадње са Комунистичком Партијом Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-664, Преписка са партијским телима и представницима КП Италије.

²¹⁷⁴ ДА, ССИП, Ф-65, Италија, 1980. година, Извештаји о значајним ставовима КП Италије, Информације о сукобу Берлингуера са руководством демохришћанске и социјалистичке партије.

²¹⁷⁵ Нарочито су интересантни оне анализе аутора извештаја Одељења за Међународне односе СК Југославије које су се бавиле разматрањем идеје да је Берлингуер још за време болести, а нарочито након смрти Јосипа Броза Тита, почео да тражи „савезнике“ међу утицајним комунистичким партијама Далеког Истока како би надоместио претпостављено слабљење позиције КП Италије у сфери односа партија Међународног радничког покрета након губитка подршке Јосипа Броза Тита (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633).

²¹⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о питањима сарадње са КПИ.

се смањивао од 1980. године, уместо опширних анализа политичке ситуације у Италији чланови партијских одељења Савеза комуниста Југославије и комисија Социјалистичког савеза радног народа Југославије све чешће су своја излагања сводили на кратка обавештења о тренутним политичким активностима италијанске партије, а извештаје о сусретима италијанских и југословенских комуниста још пре смрти Енрика Берлингуера почело је делити и по више месеци.²¹⁷⁷ Као и у случају привременог проширивања сарадње југословенске и француске партије, подршка југословенских комуниста италијанским колегама у сукобу са италијанским социјалистима, демохришћанима, али и француским комунистима, означила је само почетак кратког тренутка зближавања у дугом процесу удаљавања југословенске и италијанске партије.²¹⁷⁸ Извештаји партијских тела југословенске партије показују да већ крајем прве половине осамдесетих година, односно десет година након сукоба партија Источне и Западне Европе током припрема за конференцију у Берлину, представници три највеће партије реформистичког блока током све ређих сусрета нису чак ни формално говорили о некадашњим плановима југословенске, италијанске и француске партије да допринесу формирању заједничке политичке иницијативе партија европске левице.²¹⁷⁹ Интересантно је да се приликом наведених сусрета југословенски комунисти готово уопште нису бавили питањима економских реформи у европи, иако су француски и италијански комунисти у више наврата говорили југословенским колегама о покушајима социјалистичких партија у Италији, Француској и Шпанији да постигну различите политичке компромисе са оним новим партијама десног центра које су означили као неолибералне.²¹⁸⁰

Само три године после успешне предизборне кампње током које је најавио покретање различитих иницијатива француских социјалиста у циљу проширивања социјалних политика „државе благостања“, Митеран је почео све интензивније да говори о неопходности прилагођавања француских финансијских политика глобалним економским променама, што је послужило као повод француским комунистима да напусте социјалистичку владу 1984. године.²¹⁸¹ Интересантно је да су исте године године у Великој Британији тачеристичке реформе радног законодавства подстакле почетак великог рударског штрајка, који су доцније анализе означиле као почетак опадања политичког и друштвеног утицаја радничких синдиката у државама Западне Европе, а чији је исход према каснијим проценама пресудно допринео јачању уверења многих партија европске левице да ће неолиберализам неизбежно постати доминантна идеологија у државама Западног Блока.²¹⁸² Такође, током исте године у коју је Џорџ Орвел пишући за време „дрвеног пролећа“ Европе поставио своју дистопијску слику будућности, у Италији је дошло до изненадне смрти Енрика Берлингуера и дуго очекиваног сукоба италијанских комуниста који је постепено довео до расцепа у италијанској партији и означио почетак процеса нестанка са политичке сцене последње комунистичке партије која је претендовала да активно учествује у формирању владе једне од држава Западне Европе.²¹⁸³ У исто време, котнакти представника и партијских тела југословенске, француске и италијанске

²¹⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, информације о сарадњи са КПИ.

²¹⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ.

²¹⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-688, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-339-356, Информације о сусретима и преписци са представницима и члановима партијских тела КП Италије и Француске.

²¹⁸⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о ставовима политичких партија у Италији и Француској о економским реформама у земљама Западног Блока.

²¹⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-339-356, Информације о сусретима и преписци са члановима КП Француске.

²¹⁸² Shirley R. Letwin, *The anatomy of tatcherism*, (London: Fontana, 1992), Тома Пикети, *Капитал у XXI веку*, (Нови Сад: Академска књига, 2015), С. Baudelot, R. Establet, *Qui travaille pour qui*, (Paris: Maspreso, 1992).

²¹⁸³ G. Fantoni, P. Cooke, „We all miss you- Enrico Berlinguer in the Post-Berlin wall Italy”, *Twentieth Century Communism*, Vol. 11 (2016), 130-146, Martin J. Bull, *The Italian Communist Party in the 1980s and the denouement of the Italian party system*, *Journal of Modern Italian Studies*, (2022), DOI: 10.1080/1354571X..2097690,

партије били су толико ретки да готово нису ни постојали, док су чак и највеће социјалистичке партије држава Западне Европе изгубиле интересовање да организују скупове партија и покрета медитеранске левнице.²¹⁸⁴ Занимљив је случај једне од последњих посета Сантјага Кариља СФР Југославији крајем 1979. године, када је генерални секретар шпанске партије поверио југословенским комунистима своје страхове да ће се почетком наредне деценије показати да промене партијских идеологија комунистичких партија Западног Медитерана нису биле довољно брзе и одлучне да одрже корак са брзим променама европске друштвене и политичке стварности и равнотеже моћи глобалних блокова. У себи својственом реторичком маниру, Кариљо је наведеном приликом истакао претпоставку да формалне реформе партијских политика еврокомунистичких партија неће успети да у значајној мери допринесу превазилажењу старих „*унутрашњих нефункционалности и међусобних ривалитета*“ марксистичких партија Европе, као ни да „*удахну нови политички живот*“ реформистичким, али и другим партијама европске левнице.²¹⁸⁵

²¹⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-633-688, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-339-356, Информације о сусретима и преписци са представницима и члановима партијских тела КП Италије и Француске.

²¹⁸⁵ АЈ, КПР, I-3-a/110-18, Пријем генералног секретара КП Шпаније, Сантјага Кариља, код Јосипа Броза Тита.

VII

Финансијска политика Савеза Комуниста Југославије према еврокомунистичким партијама (1968-1980)

Финансијске политике Савеза комуниста Југославије према европским комунистима пре почетка процеса промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана

Историјски развој оних делатности југословенских комуниста које су за циљ имале пружање материјалне или пак других врста помоћи различитим марксистичким партијама и покретима у Европи и свету може се пратити од првих побуна организација крајње левеце против успостављања диктатура крајње деснице на Медитерану у међуратном периоду па све до почетка деведесетих година XX века.²¹⁸⁶ Међутим, одређивање историјског тренутка који се може сматрати почетком финансијске политике Савеза комуниста Југославије према комунистичким партијама Европе захтева претходно прецизније дефинисање појма финансијска политика. Потребно је одговорити на питање шта се тачно подразумева под финансијском политиком једне владајуће партије према странам, али пре свега опозиционим партијама.²¹⁸⁷ Ако пођемо од таквог одређења појма финансијска политика какво би претпоставило неопходност постојања институционално планиране и систематски спровођене политике са јасно дефинисаним тренутним или пак коначним циљевима, онда се тешко може рећи да је Савез комуниста Југославије имао финансијску политику према комунистичким партијама Европе.²¹⁸⁸

Ипак, многи облици давања финансијске, али и других врста помоћи партијама крајње европске левеце били су предвиђени као редовне делатности партијских тела Савеза комуниста Југославије.²¹⁸⁹ Такође, различити облици пружања помоћи у новцу, али и војном, медицинском, пропагандном или уметничком материјалу члановима или симпатизерима комунистичких партија Италије, Шпаније, Француске и Грчке били су формално одређени као једнократна давања, али се из извора може приметити да су се слична давања веома често понављала.²¹⁹⁰ Такође, често понављање једнократних помоћи у новцу различитих, али веома блиских износа партијским институцијама или руководством наведених комунистичких партија показује још један проблем доношења уопштених закључака о финансијској политици Савеза комуниста Југославије према комунистичким партијама Европе. Наведена врста помоћи одређивана је, нарочито у случају грчке и шпанске партије, готово увек тек након што су представници или партијска тела грчких и шпанских комуниста тражили да им се пружи помоћ, а не као део редовног и јасно дефинисаног програма. Ипак, чињеница да извори не показују случајеве у којима је југословенска партија одбила да изађе у сусрет наведеним тражењима грчких и шпанских комуниста сведочи о постојању извесне доследности

²¹⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²¹⁸⁷ Р. Bergeijk, М. Heijmans, Ј. Melissen, *Economic diplomacy – Economic and political perspectives* (Boston: Leiden, 2011), 1-7. S. Woolcock, *European Union Economic Diplomacy* (London: Routledge, 2016), 3-14.

²¹⁸⁸ Goati, *Političke partije i partijski sistemi* (Podgorica: Cemi, 2007), 181-225, I. T. Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku* (Beograd: Arhipelag, 2009).

²¹⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије.

²¹⁹⁰ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија Европе у Москви, информације о КПШ.

југословенских комуниста у одређивању и спровођењу финансијске политике према грчкој и шпанској партији.²¹⁹¹

Са друге стране, чињеница да су редовни програми давања годишње новчане помоћи комунистичким партијама Грчке и Шпаније дефинисани током друге половине шездесетих година XX века допринели додатном усложњавању већ веома комплексног питања циљева финансијске политике Савеза комуниста Југославије.²¹⁹² Интересантан је случај процеса одређивања редовних програма финансијске помоћи италијанској партији, који је започео непосредно након XII Конгреса италијанске партије 1969. године, када су партијска тела југословенске партије формално легитимисала давање новчане помоћи италијанским комунистима усвајањем нове партијске идеологије Комунистичке Партије Италије, односно последичним сукобом италијанске и совјетске партије.²¹⁹³ Начин и околности настанка редовних планова пружања новчане помоћи италијанској партији сведоче да су одређени аспекти финансијске политике Савеза комуниста Југославије били детаљно планирани са циљем да служе дугорочним партијским интересима југословенске партије.²¹⁹⁴ У случају шпанске партије, доследно спровођена једнократна давања новчане помоћи шпанским комунистима од стране југословенских колега почела су непосредно након сукоба шпанске и совјетске партије чији су повод представљали различити ставови две партије о Чехословачкој кризи.²¹⁹⁵ Такође, нарочито је занимљиво да су током расцепа у грчкој партији 1968. године југословенски комунисти престали са понављањем давања серија једнократне помоћи оној струји грчких комуниста која је уживала подршку совјетске партије²¹⁹⁶, упркос чињеници да је Савез комуниста Југославије годину дана раније, односно након доласка војне диктатуре на власт у Грчкој, отпочео са пружањем наведеног облика помоћи свим струјама грчке партије у земљи, али и у емиграцији.²¹⁹⁷

Документација Одељења за међународне односе и везе Председништва Савеза комуниста Југославије и Кабинета председника Републике сведочи да је политика континуираног пружања различитих врста помоћи италијанским, шпанским и грчким комунистима трајала од почетка шездесетих па све до краја осамдесетих година XX века.²¹⁹⁸ Ипак, партијске институције Савеза комуниста Југославије нису формирале политике давања истих облика помоћи свим наведеним партијама у исто време, а интензитет давања свих посебних врста помоћи варирао је у зависности од кретања у односима југословенске партије са комунистичким партијама Медитерана, али и од промена историјских и друштвених околности, као и партијских интереса југословенске партије. Значајну прекретницу у развоју финансијске политике Савеза комуниста Југославије према италијанској, шпанској и грчкој партији представља почетак процеса промене партијских идеологија наведених партија у

²¹⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

²¹⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ.

²¹⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Извештаји са конгреса КПИ у Болоњи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Информације о предлогу да СК Југославије пружи материјалну помоћ КП Италије.

²¹⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци, о тражњеу КПИ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије.

²¹⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-55-62, Информације о ставовима КПШ и питањима сарадње са КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ.

²¹⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПГ у емиграцији.

²¹⁹⁷ Нарочито је занимљиво да су само неколико месеци раније, током сукоба совјетске партије и новог руководства чехословачке партије, партијске институције Савеза комуниста Југославије разматрале различите могућности пружања помоћи чехословачким комунистима, упркос чињеници да су раније одређене партијске политике југословенске партије јасно дефинисале правило да се материјална помоћ не даје оним марксистичким партијама које су у саставу државних влада (АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-55-62).

²¹⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

епилогу бурних догађаја из 1968. године.²¹⁹⁹ Ипак, промене партијских идеологија и политика италијанске, шпанске и грчке партије одвијале су се различитом брзином и резултовале стварањем другачијих еврокомунистичких модела, док се пак вишедеценијски развој сложених односа Савеза комуниста Југославије са сваком од оних партија које ће доцније постати водеће партије реформистичког блока комунистичких партија Европе одликовао одређеним посебностима.²²⁰⁰

Значај промена у развоју финансијских политика Савеза комуниста Југославије према комунистичким партијама Медитерана након почетка процеса промене партијских идеологија највећих марксистичких партија Западне Европе потребно је сагледати у контрасту са претходним стањем у односима југословенских и европских комуниста, али и постојећим традицијама пружања помоћи партијама и покретима европске левнице.²²⁰¹ Почетке историјског развоја политика пружања финансијске помоћи Комунистичке Партије Југославије, а након тога Савеза комуниста Југославије различитим комунистичким партијама Европе треба тражити у деценијама које су претходиле великом сукобу партија Међународног радничког покрета 1968. године. Примера ради, током грађанског рата у Грчкој 1946-1949. године, ФНР Југославија је пружала материјалну и војну подршку политичким структурама ЕАМ-а (Национални фронт за ослобођење), односно војним снагама ЕЛАС-а (НОВ), док је Комунистичка Партија Југославије новчано помагала партијским институцијама Комунистичке Партије Грчке.²²⁰² Након завршетка грађанског рата, југословенска партија је организовала и финансирала многобројне покушаје емиграције чланова грчке партије у земље Западне и Источне Европе, али и на територију ФНР Југославије.²²⁰³ Веома интересантан пример наведене делатности југословенских комуниста представља покушај стварања трајног насеља бивших бораца ЕАМ-а, од којих су многи били чланови грчке партије, у селу Буљкес у Војводини.²²⁰⁴

Од тренутка преузимања власти партијско руководство Комунистичке Партије Југославије имало је на располагању државне ресурсе ФНР Југославије, доцније СФР Југославије, које је партија готово неконтролисано могла употребљавати како би утицала на развој односа са другим комунистичким партијама и на побољшање властите позиције у хијерархији партија чланица Међународног радничког покрета.²²⁰⁵ Ипак, развој трајне финансијске политике југословенске партије према другим комунистичким партијама Европе ограничио је раскид односа југословенских комуниста са совјетском партијом и другим партијама чланицама Коминформа 1948. године. Нашавши се изолована у глобалној сфери односа политичких партија крајње левнице, југословенска партија је покушала да успостави везе са социјалистичким и социјалдемократским партијама Западне Европе.²²⁰⁶ За разлику од комунистичких партија након „црвеног пролећа“ Европе (1946-1948), социјалистичке и социјалдемократске партије држава Западне Европе могле су учествовати у владајућим коалицијама и у институционалном финансирању политичких партија у својим државама.²²⁰⁷

²¹⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Извештаји са конгреса КПИ у Болоњи, захтеви КПИ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ.

²²⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске, АЈ, КПП, I-3-a/44-6, АЈ, КПП, I-3-a/44-7, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Приједи генералних секретара и делегација КПИ.

²²⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци.

²²⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-723-756, Подсетници и информације о историјском развоју односа са КП Грчке.

²²⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

²²⁰⁴ Milan Ristović, „Eksperiment Buljkes: Grčka republika u Jugoslaviji 1945-1949“, *Godišnjak za društvenu istoriju* IV/2-3 (1997), 179-201.

²²⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-723-756, Подсетници и информације о историјском развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

²²⁰⁶ N. Mijatov, *Milovan Dilas i evropski socijalisti 1950-1958* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 13-20.

²²⁰⁷ АЈ, ССРПЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама европске левнице.

Пре него што су, у различитим тренуцима током времена проширивања социјалних политика „државе благостања“ педесетих и шездесетих година прошлог века, добиле могућност учешћа у институционалном финансирању политичких организација, комунистичке партије већине држава Западне Европе морале су се ослањати превасходно на чланарине и добровољне прилоге, као и на финансијску помоћ совјетске партије.²²⁰⁸ Упркос чињеници да су чланарине у већини комунистичких партија држава Западног Блока углавном износиле симболичне суме, у случају комунистичких партија Италије и Француске, чији је број чланова од краја Другог светског па до последњих година Хладног рата са наглим променама варирао између 1,2 и 2,6 милиона, приходи које су италијанска и француска партија остваривале само од партијских чланарина се не могу оценити као занемарљиви.²²⁰⁹ Такође, након усвајања социјалних политика „државе благостања“ у већини држава Западне Европе значајно се увећала политичка и финансијска моћ радничких синдиката, који су неретко одржавали веома блиску политичку, али и економску сарадњу са институцијама комунистичких партија.²²¹⁰ Са друге стране, велики делови чланства шпанске и грчке партије су после завршетка грађанских ратова у Шпанији и Грчкој наставили живот и партијски рад у емиграцији, па су се ослањали на финансијску подршку земаља које су им пружиле политички азил, али и других партија и покрета европске левице.²²¹¹ У најнезавиднијем финансијском положају су били грчки и шпански комунисти у земљи, којима су југословенски комунисти почели да пружају извесне врсте помоћи још пре него што су процеси обнове односа југословенске са грчком и шпанском партијом довели до поновног зближавања југословенских комуниста са две медитеранске партије чија су се руководства налазила у емиграцији.²²¹²

Односи југословенске са италијанском, француском и шпанском партијом формално су обновљени током 1956. и 1957. године, након што је дошло до обнове односа СФР Југославије и Совјетског Савеза, а последично и између Савеза комуниста Југославије и совјетске партије.²²¹³ Током разговора о поновном успостављању сарадње југословенске партије са италијанским и француским комунистима делегације партијских руководства италијанске и француске партије су посетиле СФР Југославију, па су том приликом приређени свечани приједи у Београду и на Брионима, где су чланови дирекција италијанске и француске партије боравили више дана.²²¹⁴ Процеси зближавања југословенске партије са највећим партијама држава Западног Блока били су релативно спори, због чега су делегације италијанских и француских комуниста тек од 1964. године почеле да посећују југославију више пута у току исте године.²²¹⁵ Интересантан је случај посете делегације шпанских комуниста током лета 1965. године, која је била замишљена као колективни годишњи одмор чланова руководства шпанске партије на јадранском приморју.²²¹⁶ Обнова личног пријатељства председника југословенске партије Јосипа Броза Тита са генералном секретарком шпанске партије Долорес Ибарури и њеним замеником Сантјагом Кариљом допринела је да посете наведених личности

²²⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, Информације о променама у француском друштву, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије.

²²⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога о помоћи КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Сарадња са КПФ.

²²¹⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са радничким синдикатима и партијама Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Информације о односу КПФ и радничких синдиката.

²²¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој Партији Грчке.

²²¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ.

²²¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са КП Италије, Шпаније, Француске и Грчке.

²²¹⁴ АЈ, КПР, I-3-a/27-15, АЈ, КПР, I-3-a/44-7, Приједи делегација КПИ и КПФ.

²²¹⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-25, АЈ, КПР, I-3-a/27-36, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Приједи генералних секретара КП Италије и Француске.

²²¹⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријед генералне секретарке КПШ Долорес Ибарури и њеног заменика Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита на Брионима 1965. године.

СФР Југославији постану веома честе током наредних година.²²¹⁷ Готово све посете генералних секретара и многих чланова руководстава комунистичких партија Европе укључивале су плаћена летовања и или обиласке југословенских градова, а понекад и дарове у новцу или вредне поклоне који су од стране партијских тела Савеза комуниста Југославије били дефинисани као облик финансијске помоћи дирекцијама највећих партија европске крајње левице.²²¹⁸

Убрзо пошто је дошло до формалог почетка обнове сарадње Савеза комуниста Југославије са комунистичким партијама Европе, партијске управе марксистичких партија држава Западног Блока почеле су да траже различите врсте помоћи од партијских тела југословенске партије, али и државних институција СФР Југославије.²²¹⁹ Ипак, партијске институције југословенске партије почеле су да разматрају увођење програма новчане помоћи и организације бесплатног боравака у СФР Југославији ради годишњег одмора или лечења тек од 1961. године у случају италијанских комуниста, и тек од 1964. године у случају чланова француске и шпанске партије.²²²⁰ Током оних разговора о проширивању сарадње са комунистичким партијама Италије и Француске који су вођени у периоду 1964-1967. године, представници југословенске партије понудили су италијанским и француским комунистима различите видове заједничких активности чије би трошкове сносила партијска тела Савеза комуниста, или пак државне институције СФР Југославије.²²²¹ Наведене активности укључивале су, између осталог, студијске екскурзије и посете чланова италијанске и француске партије СФР Југославији, организацију семинара и округлих столова о питањима развоја марксистичке теорије у свету, сарадњу у циљу заједничког издавања књига и часописа, претплату извесних италијанских и француских комуниста на партијске листове Савеза комуниста Југославије, али и друге листове из југословенске штампе.²²²² Југословенска партија финансирала је и стални боравак у Београду дописника највећег партијског листа италијанске партије *Unita*, Франческа Петронеа, који је поред новинарске неретко играо и неформалну улогу директног посредника и преносиоца поверљивих порука између руководстава две партије.²²²³ Према проценама аутора извештаја Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије, југословенска партија је за боравак Петронеа и доцније његове породице у Београду издвајала око пет милиона тадашњих динара на годишњем нивоу.²²²⁴

Формирање првих редовних програма финансијске помоћи Савеза комуниста Југославије комунистичким партијама Италије и Шпаније

Дугорочне последице старих сукоба југословенских комуниста и комунистичких партија Западне Европе, разлике у партијским идеологијама и непревазиђени лични

²²¹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, Посете Долорес Ибарури и Сантјага Кариља СФР Југославији.

²²¹⁸ АЈ, КПР, I-3-a/100-5, АЈ, КПР, I-3-a/110-13, АЈ, КПР, I-3-a/110-18, АЈ, КПР, I-3-a/110-19, О поклонима урученим генералном секретару КП Шпаније Сантјагу Кариљу, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, АЈ, КПР, I-3-a/44-37, АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Приједи генералних секретара КП Италије, Л. Лонга и Е. Берлингуера.

²²¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са КП Италије, Шпаније, Француске и Грчке.

²²²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПИ и КПШ.

²²²¹ АЈ, КПР, I-3-a/27-15, АЈ, КПР, I-3-a/44-7, Приједи делегација КПИ и КПФ, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, АЈ, КПР, I-3-a/27-36, АЈ, КПР, I-3-a/44-34, АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Приједи генералних секретара КПИ и КПФ.

²²²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

²²²³ АЈ, СКЈ, 597-IX, 48/1-431, Забелешке о разговорима Д. Вујице, начелника Одељења за међународне односе и везе са Ф. Петронеом, дописником листа *Unita* у Београду.

²²²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

анимозитети чланова руководства југословенске и дирекција марксистичких партија Медитерана представљали су само неке од многобројних чинилаца који су ограничавали развој финансијских политика Савеза комуниста Југославије према италијанској, француској, шпанској и грчкој партији пре краја шездесетих година XX века.²²²⁵ Са друге стране, економске последице дугих процеса развоја индустрије, инфраструктуре и потрошачке трговине у СФР Југославији током педесетих година прошлог века довеле су до увећања материјалних средстава на које су партијске институције Савеза комуниста Југославије могле рачунати приликом планирања своје политике према другим партијама Међународног радничког покрета.²²²⁶ Италија је у исто време када и СФР Југославија пролазила кроз читав низ веома сличних процеса који су у савременој штампи означени као „италијанско привредно чудо“, док је према проценама аутора каснијих анализа активна улога комуниста и социјалиста у политичком и друштвеном животу доприносила константном проширивању социјалних политика „државе благостања“, што је затим утицало на повећање популарности партија италијанске левнице.²²²⁷ Промене састава и политика италијанских државних администрација које су полако постајале тзв. „владе левог центра“ дешавале су се у исто време када и почеци убрзаног развоја привредне сарадње Италије и СФР Југославије.²²²⁸ Упркос чињеници да су многе доцније студије детаљно анализирале југословенске перцепције о Италији и италијанске перцепције о СФР Југославији, тешко је одговорити на питање у којој мери је проширивање трговинске и културне размене између СФР Југославије и Италије допринело зближавању југословенских и италијанских комуниста.²²²⁹ Интересантно је да су представници југословенске и италијанске партије током нешто каснијих разговора веома често упоређивали различите манифестације нових друштвених феномена које су раних шездесетих година XX века опажали у свом непосредном окружењу и означавали као последице процеса урбанизације, технолошке модернизације медија и развоја потрошачке културе који су пратили велике економске промене у СФР Југославији и Италији.²²³⁰

Истовремено са овим процесима, дешавале су се и велике промене у начину на који је руководство италијанске партије одређивало приоритете практичних политика италијанских комуниста, али и тумачило принципе партијске идеологије. Представници италијанске партије су већ током првих разговора о проширивању сарадње италијанске партије и Савеза комуниста Југославије говорили југословенским комунистима о неопходности прилагођавања партијске идеологије италијанске партије потребама које су наметале нове друштвене, историјске и геополитичке околности.²²³¹ Такође, италијански комунисти су у више наврата поверили југословенским колегама да су чланови дирекције италијанске партије нарочито забринути због могућности да промена партијске идеологије италијанских комуниста наруши односе

²²²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са КП Италије, Шпаније, Француске и Грчке.

²²²⁶ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о развоју односа са партијама европске левнице, подаци о годишњим одморима чланова радничких синдиката и партија Европе у СФР Југославији.

²²²⁷ Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59, Alexander De Grand, *The Italian Left in the Twentieth Century: A History of the Socialist and Communist Parties* (Bloomington: Indiana University Press, 1989).

²²²⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, односи са радничким синдикатима и партијама Левнице у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Анализе досадашње сарадње са КП Италије.

²²²⁹ Predrag Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke svakodnevnice i postsvakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, (Beograd: Službeni glasnik, 2011, drugo izdanje), 125-130, Saša Mišić, „Jugoslovensko-Italijanski odnosi i Čehoslovačka kriza 1968. Godine” u *1968- četrdeset godina posle*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59.

²²³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-438, Разговори Бакарића и Доланца са А. Косутом представником ЦК КПИ.

²²³¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-6, АЈ, КПР, I-3-a/44-7, АЈ, КПР, I-3-a/44-25, Приједи генералних секретара и делегација Комунистичке Партије Италије 1956 и 1964. године.

италијанске и совјетске партије.²²³² Италијански комунисти нарочито су наглашавали процене да би отворени сукоб управе италијанске партије и руководства совјетске партије могао довести до трајног смањивања или чак потпуног предстанка давања материјалне помоћи италијанској партији од стране финансијски моћне Комунистичке Партије Совјетског Савеза.²²³³ Са друге стране, југословенски комунисти охрабривали су италијанске колеге неформалним и често веома неодређеним обећањима финансијске помоћи која су обично изражавали понављањем фразе да италијанска партија у случају било каквих хипотетичких последица удаљавања од партија Источног Блока може „*рачунати на пријатељство југословенске партије*“.²²³⁴

Интересантно је да су представници југословенске партије први пут формално предложили италијанским комунистима да Савез комуниста Југославије преузме удео италијанске партије у финансирању реализације заједничких планова руководства две партије током посета делегација италијанских комуниста СФР Југославији у јануару и августу 1967. године.²²³⁵ Приликом наведених сусрета југословенских и италијанских комуниста дошло је до опширних разговора Јосипа Броза Тита и генералног секретара италијанске партије Луиђија Лонга о потенцијалној организацији онакве конференције комунистичких и социјалистичких партија Медитерана каква је требало да представља извесну врсту алтернативе саветовању комунистичких партија Европе у Москви које је организовала совјетска партија. Обзиром да су италијански и југословенски комунисти планирали да на конференцију позову представнике свих оних партија и покрета земаља Северне Африке и Блиског Истока чију идеологију представници југословенске и италијанске партије заједнички одреде као „прогресивну“, италијански комунисти предвиђали су да ће трошкови спровођења у дело амбициозних планова руководства две партије моћи изнети чак неколико десетина милиона тадашњих италијанских лира.²²³⁶ Истовремено, занимљиво је да су због тешког финансијског положаја шпанске партије југословенски комунисти у више наврата понудили шпанским колегама да финансирају присуство делегације шпанске партије на свим оним скуповима партија и покрета европске левице на којима су учествовали представници Савеза комуниста Југославије.²²³⁷

Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе југословенске партије проценили су да због посебно тешког положаја шпанских комуниста у емиграцији, али и због симболичног престижа шпанске партије у сфери односа партија Међународног радничког покрета, југословенски комунисти треба да покажу „*нарочиту солидарност*“ приликом одређивања финансијских политика према шпанској партији.²²³⁸ Већ током састанака Јосипа Броза Тита и Александра Ранковића са Долорес Ибарури и Сантјагом Карилмом на Брионима 1965. године, договорено је да југословенска партија отпочне са програмима финансирања студија и рекреативних боравака у СФР Југославији они чланова омладинских организација шпанске партије који су били заинтересовани да школовање наставе на универзитетима у

²²³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

²²³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са члановима дирекције КП Италије.

²²³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке разговора са члановима КПИ о односима марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима КПИ.

²²³⁵ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем Л. Лонга код Ј.Б. Тита.

²²³⁶ Потребно је приметити да је, упркос чињеници да наведена цифра може изгледати астрономски велика из данашње перспективе, однос америчког долара и италијанске лире 1967. године био 625:1, што значи да би у хипотетичком случају да трошкови организације медитеранске конференције износе 10.000.000 италијанских лира, спровођење у дело планова југословенских и италијанских комуниста стајало тек нешто више од 16.000 америчких долара. Тешко је замислити да би наведена цифра изазвала дилеме руководства југословенске партије, које је у више наврата одобрило да се италијанским и шпанским комунистима издају једнократне помоћи у износу од по 25.000 и 50.000 тадашњих америчких долара. (Подаци о упоредним вредностима валута 1967. године преузети са <https://fx.sauder.ubc.ca/etc/USDpages.pdf>).

²²³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, Информације о развоју сарадње са КП Шпаније.

²²³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПИ.

Београду и Загребу.²²³⁹ За нешто старије чланове шпанске партије, а нарочито за оне који су након грађанског рата наставили партијски рад у Москви, југословенски комунисти предвидели су организацију студијских екскурзија у СФР Југославији. Иако су програми студијских екскурзија углавном укључивали обиласке више југословенских градова, а нарочито оних на далматинској обали, убрзо су конципирани и планови организовања и финансирања годишњих одмора чланова шпанске партије на југословенском приморју.²²⁴⁰ Веома је интересантно да су неки од годишњих одмора шпанских комуниста у СФР Југославији трајали и по месец дана, а да притом у извештајима партијских тела Савеза комуниста Југославије нису наведени обрачуни трошкова боравка чланова шпанске партије.²²⁴¹ Међутим, извештаји Одељења за међународне односе показују да се управо током бурних догађаја у Чехословачкој августа 1968. године, седам чланова Централног Комитета шпанске партије и петнаест чланова њихових породица налазило се на годишњем одмору у Сплиту.²²⁴²

Са друге стране, о блискости италијанске и југословенске партије сведочи и чињеница да су прве политике финансирања годишњих одмора чланова руководства италијанске партије у СФР Југославији одређене 1961. године, дакле четири године пре него у случају шпанске и француске партије.²²⁴³ Чланови партијских тела југословенске партије проценили су да је у периоду од 1961-1967. сваке године на одмор у СФР Југославију долазило између петнаест и двадесет чланова Централног Комитета или партијске дирекције италијанске партије, а да су трошкови наведених боравака италијанских комуниста на југословенском приморју у просеку износили око 15 милиона тадашњих динара годишње.²²⁴⁴ Као и чланови руководства шпанске партије, руководиоци италијанске партије готово без изузетка су долазили на годишње одморе у СФР Југославију заједно са члановима својих породица.²²⁴⁵ Са друге стране, шире партијско чланство италијанске партије било је, за разлику од шпанских комуниста, у приметно већој мери заинтересовано за учешће у оним програмима Савеза комуниста Југославије који су за циљ имали финансирање лечења европских марксиста у СФР Југославији.²²⁴⁶ Велики део шпанских комуниста живео је у Москви и другим градовима Совјетског Савеза где су имали приступ бесплатним услугама совјетског здравственог система, док су се италијански комунисти, упркос константном проширивању социјалних политика у Италији, неретко обраћали партијским телима југословенске партије са захтевима да им се обезбеди плаћање трошкова лечења у југословенским здравственим институцијама.²²⁴⁷ Поред трошкова боравка италијанских комуниста у југословенским болницама и различитих операционих процедура, Савез комуниста Југославије је финансирао и краће опоравке чланова италијанске партије у југословенским одмаралиштима.²²⁴⁸

Ипак, не може се са сигурношћу закључити да су програми финансирања годишњих одмора и лечења италијанских и шпанских комуниста у СФР Југославији били део формално одређених и дугорочних планова развоја финансијске политике Савеза комуниста Југославије према италијанској и шпанској партији.²²⁴⁹ Наведени програми били су веома често званично дефинисани као видови једнократне помоћи италијанској и шпанској партији, а у многим другим случајевима до плаћања трошкова лечења италијанских и шпанских комуниста

²²³⁹ АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ Долорес Ибарури и њеног заменика Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита на Брионима 1965. године.

²²⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КП Шпаније.

²²⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, Извештаји о годишњим одморима чланова шпанске партије у СФРЈ.

²²⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-79, Информације о члановима ЦК КПШ на годишњем одмору у СФР Југославији.

²²⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци.

²²⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о боравку италијанских комуниста у СФРЈ.

²²⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије.

²²⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализе предлога о помоћи КПШ и КПИ.

²²⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Подсетници о досадашњој сарадњи са КП Шпаније.

²²⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о боравку италијанских комуниста у СФРЈ.

долазило је тек након што би се партијска тела или поједини чланови италијанске и шпанске партије формално обратили за помоћ представницима или партијским телима Савеза комуниста Југославије.²²⁵⁰ Примера ради, најдугорочнија званично усвојена и систематски спровођена политика финансирања годишњих одмора примећује се управо у случају програма летњих боравка руководиоца италијанске партије на југословенском приморју од 1961. до 1967. године.²²⁵¹ Иако је наведени програм формално завршен 1967. године, чланови руководства италијанске партије али и други италијански комунисти долазили су на бесплатне годишње одморе у СФР Југославију све до краја наредне деценије. Нарочито је занимљиво да је Одељење за међународне односе чешће извештавало Централни Комитет југословенске партије о боравцима италијанских комуниста у југословенским одмаралиштима почетком седамдесетих година него што је то био случај током претходног периода, када су годишњи одмори чланова руководства италијанске партије у СФР Југославији били део формално дефинисаног програма финансијске политике југословенске партије.²²⁵²

Доцнији извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да је велики сукоб који је избио међу партијама Међународног радничког покрета након Чехословачке кризе пресудно допринео да Савез комуниста Југославије коначно формира званичну политику редовних давања новчане помоћи италијанској и шпанској партији.²²⁵³ Најважнији чинилац поделе током расцепа у сфери односа партија европске и глобалне левице био је партијски став који су комунистичке и социјалистичке партије Европе и света дефинисале о улози совјетске партије у догађајима који су непосредно претходили почетку војне интервенције земаља Источног Блока у Чехословачкој 1968. године.²²⁵⁴ Руководства италијанске и унутрашње грчке, а нешто касније и француске партије осудила су политике совјетске партије према марксистичким партијама Европе и означила државне интересе Совјетског Савеза као узрок војне интервенције у Чехословачкој, док су италијански и грчки комунисти у земљи ишли тако далеко да су отворено критиковали чак и бољшевички социјалистички модел.²²⁵⁵ Ипак, неслагање са званичним ставовима партија Источне Европе о поводима и узроцима војне интервенције у Чехословачкој било је најризицијније у случају дирекције шпанске партије, чија је финансијска егзистенција у Москви зависила од помоћи државних институција Совјетског Савеза и посредно, од политичке воље руководства совјетске партије.²²⁵⁶ Занимљиво је да су партијске институције Савеза комуниста Југославије почеле да разматрају потенцијалне програме помоћи шпанским комунистима у емиграцији још пре него што су чланови дирекције шпанске партије у својим званичним изјавама истакли одлучније критике руководства совјетске партије.²²⁵⁷ Упркос чињеници да је постепено удаљавање совјетске и шпанске партије резултовало отвореним сукобом Брежњева са Ибарури и Карилџом тек током припрема за одржавање саветовања комунистичких партија Европе у Москви лета 1969. године, партијска тела Савеза комуниста Југославије већ уочи одржавања „историјског“ XII

²²⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-103, О лечењу Хосе Нунес Малдеа, члана ЦК КПШ у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-99, Извештаји о животу шпанског револуционара Рамона Силве у Љубљани.

²²⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о боравку италијанских комуниста у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-565, Извештаји о годишњим плановима развоја сарадње са КП Италије.

²²⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи КПШ и КПИ.

²²⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²²⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-416, Разговори вођени са К. Галуцијем 7. септембра 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, Разговори са С. Карилџом.

²²⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, Информације о шпанским комунистима у емиграцији.

²²⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КП Шпаније.

Конгреса италијанских комуниста усвојила су одлуку да се руководству шпанске партије пошаље новчана помоћ у износу од 20.000 америчких долара.²²⁵⁸

Непосредно након сукоба представника југословенске и италијанске партије са делегацијама совјетске и других партија Источног Блока на XII Конгреса италијанских комуниста, један од најпознатнијих чланова Централног Комитета италијанске партије, Карло Галуци, дошао је у Београд како би лично предао руководству југословенске партије предлоге о проширивању сарадње југословенских и италијанских комуниста.²²⁵⁹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да је узрок наведене посете у много већој мери била финансијска ситуација руководства италијанске партије него ентузијазам италијанских комуниста према реализацији планираних програма заједничког деловања две партије у циљу даљег зближавања реформистичких партија Међународног радничког покрета о којима је Галуци говорио током своје посете СФР Југославији.²²⁶⁰ Ипак, Извршни биро Председништва југословенске партије донео је одлуку да се италијанским комунистима хитно упути једнократна новчана помоћ, али и да надлежне партијске институције детаљно размотре финансијске могућности и потенцијалне импликације будућег усвајања политика пружања редовне новчане помоћи италијанској партији.²²⁶¹ Како Галуци током својих излагања о тешком финансијском положају италијанских комуниста није навео новчану суму коју би партијска дирекција италијанске партије очекивала од Савеза комуниста Југославије, Одељење за међународне односе предложило је Извршном бироу да се италијанској партији одобри помоћ у истом износу у коме је тек нешто раније била одређена помоћ шпанској партији, а да се ова сума накнадно увећа ако је руководство италијанске партије оцени као недовољну за превазилажење својих новчаних тешкоћа.²²⁶² Чинњеница да су представници италијанске партије већ у писмима захвалности због пружене помоћи нарочито нагласили молбе да се новчани износ *једнократне* помоћ током следећих давања увећа показује да је руководство италијанске партије већ почетком 1969. године било уверено да ће давање финансијске помоћи италијанским комунистима убрзо постати редовна делатност партијских институција Савеза комуниста Југославије.²²⁶³

Претпоставке дирекције италијанске партије показале су се као тачне када је, само неколико месеци након прве једнократне помоћи, одлуком највишег извршног тела Председништва Савеза комуниста Југославије италијанским комунистима одређена још једна једнократна новчана помоћ, овај пут у износу од 25.000 америчких долара.²²⁶⁴ Сличне суме понављале су се и током обрачуна наредних износа финансијске помоћи југословенске партије италијанским комунистима, премда су и доцније пошилике новчане помоћи италијанској партији углавном биле формално дефинисане као ванредна давања.²²⁶⁵ Ипак, Одељење за међународне односе и везе већ пре краја 1969. године предложило је Централном Комитету југословенске партије да се италијанским комунистима одреди редовна годишња новчана помоћ, али и сугерисало да због потенцијалних опортунистичких импликација наведеног предлога, део планиране помоћи у готовом новцу треба преусмерити на финансирање различитих активности италијанске партије.²²⁶⁶ Међу активностима италијанских комуниста које би финансирала југословенска партија наводе се организација скупова партија европске левице, али и покривање трошкова неформалних сусрета представника југословенске и

²²⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци.

²²⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ.

²²⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-432, Анализа предлога које је у Београду изнео К. Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КП Шпаније.

²²⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-434-441, Преписка са представницима и партијским телима КПИ, писма захвалности КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ.

²²⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436, Прелиминарна анализа два предлога о помоћи КП Италије.

²²⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436-490, Информације о досадашњем развоју сарадње са КП Италије.

²²⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-436, Прелиминарна анализа два предлога о помоћи КП Италије.

италијанске партије, финансирање штампања и издавања партијског листа италијанске партије *Unita* под условом да се неколико страна сваког броја посвети темама везаним за СФР Југославију, као и обезбеђивање двонедељног студијског обиласка различитих југословенских градова за петнаест до тридесет одабраних чланова италијанске партије.²²⁶⁷

Аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да би, заједно са редовним давањима помоћи у новцу, наведени облици пружања финансијске подршке италијанској партији на годишњем нивоу износили преко 60 милиона тадашњих југословенских динара.²²⁶⁸ Притом, програм организовања и финансирања студијских боравка италијанских комуниста у СФР Југославији није укључивао и годишње одморе руководиоца италијанске партије, као ни трошкове лечења италијанских комуниста и живота Франческа Петронеа са породицом у Београду. Наведени издаци од 1969. године дефинисани су као додатни трошкови изван суме од преко 60 милиона тадашњих југословенских динара која је била одређена за финансирање редовних облика пружања материјалне помоћи италијанској партији.²²⁶⁹ Чланови Централног Комитета Савеза комуниста Југославије оценили су да издвајање наведеног износа за редовну годишњу помоћ италијанској партији неће представљати значајно финансијско оптерећење за фондове партијских тела Савеза комуниста и државних институција СФР Југославије.²²⁷⁰ Такође, Извршни биро југословенске партије усвојио је и одлуку да се онај део помоћи италијанској партији који је подразумевао новчана давања додатно увећа уколико надлежна тела југословенске партије процене да током сусрета представника италијанске и југословенске партије италијански комунисти посвећују превише времена опширним излагањима о тешкој политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.²²⁷¹

Интересантно је да су готово сви предлози и одлуке партијских институција Савеза комуниста Југославије о пружању помоћи италијанској партији били образложени чињеницом да је совјетска партија након заоштравања сукоба партија Источне Европе са италијанским комунистима обуставила давање финансијске помоћи италијанској партији.²²⁷² Притом, треба запазити да упркос томе што су италијански комунисти почели да критикују руководство и политике совјетске партије непосредно након војне интервенције држава Источног Блока у Чехословачкој, совјетска партија није формално окончала финансијску помоћ италијанској партији све до XII Конгреса италијанских комуниста, када су званично усвојене промене партијске идеологије италијанске партије.²²⁷³ Са друге стране, југословенска партија значајно је проширила старе и одредила нове политике пружања финансијске подршке италијанској партији непосредно након што су италијански комунисти донели одлуку да започну дуге процесе реформи партијских политика италијанске партије.²²⁷⁴ Нарочито је занимљиво да извештаји партијских тела југословенске партије показују да је убрзо након што су шпански комунисти на XII Конгреса италијанских комуниста подржали усвајање новог социјалистичког модела италијанске партије и најавили промену партијске идеологије шпанске партије дошло до значајног проширивања програма финансирања годишњих одмора и лечења чланова шпанске партије у СФР Југославији.²²⁷⁵ Такође, после сукоба руководства шпанске и совјетске партије на саветовању комунистичких партија Европе у Москви почетком лета 1969.

²²⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ.

²²⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Прелиминарна анализа два предлога о помоћи КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-490, О развоју сарадње са КПИ.

²²⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-439, О годишњим одморима италијанских комуниста у СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са члановима дирекције италијанске партије о развоју сарадње СКЈ и КПИ.

²²⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ.

²²⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Информације о значајним ставовима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Анализа два предлога о помоћи КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговори са К. Галуцијем.

²²⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за конгрес КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ, разговори са члановима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса КПИ.

²²⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије.

²²⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

године, Савез комуниста Југославије поновио је давање једнократне помоћи шпанској партији у истом износу у коме је новчана помоћ шпанским комунистима била одређена непосредно пре XII Конгреса италијанске партије.²²⁷⁶

Чланови партијских тела југословенске партије у више наврата су нарочито наглашавали претпоставке да ће се политика давања више једнократних новчаних помоћи шпанским и италијанским комунистима позитивно одразити на одлучност дирекција првих комунистичких партија Западне Европе које су ступиле у отворен сукоб са руководством совјетске партије да подрже проширивање реформи партијских политика шпанске и италијанске партије.²²⁷⁷ Наведене процене које су југословенски комунисти први пут изнели након почетка процеса промене партијских идеологија италијанске и шпанске партије, поновљене су и током догађаја који су почетком седамдесетих година XX века означили формирање оних подела међу шпанским комунистима које ће доцније довести до расцепа у шпанској партији. Наиме, Долорес Ибарури и Сантјаго Кариља су се током 1971. и 1972. године више пута обраћали Јосипу Брозџу Титу, Централном Комитету југословенске партије и различитим партијским телима Савеза комуниста Југославије са захтевима да им југословенски комунисти помогну својим утицајем на друге партије Међународног радничког покрета, али и финансијским средствима током сукоба са струјом шпанских комуниста окупљеном око личности генерала Енрикеа Листера.²²⁷⁸ Убрзо пошто су расцеп у шпанској партији означили као неизбежан, чланови извршних тела Председништва југословенске партије донели одлуку да југословенска партија својим утицајем на друге партије европске и глобалне левице покуша да допринесе смени Листера са функције у Светском савету за мир.²²⁷⁹ Истовремено, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да ће у наредном периоду финансијска подршка југословенске шпанској партији имати пресудног утицаја на оне шпанске комуните који се још нису одлучили да ли ће подржати партијску дирекцију или тзв. „Листерово крило“ руководства шпанске партије.²²⁸⁰ Белешке седница партијских институција југословенске партије и извештаји представника југословенске партије који су обављали разговоре са шпанским комунистима сведоче да је током расцепа у шпанској партији дошло до проширивања програма организације и финансирања боравка у СФР Југославији оних чланова шпанске партије који су се налазили у бекству због бављења илегалним партијским радом у Шпанији или различитим „револуционарним делатностима“ у другим земљама Западне Европе.²²⁸¹

Анализирани извори не показују колико су партијска тела Савеза комуниста и државне институције СФР Југославије укупно коштали трошкови живота шпанских емиграната за време њиховог боравка у становима који су били посебно припремљени за бивше политичке затворенике из Шпаније, али и за оне чланове и симпатизере шпанске партије за којима су трагали међународни органи кривичног гоњења.²²⁸² Шпански емигранти неретко су мењали

²²⁷⁶ АЈ, КПП, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године, АЈ, СКЈ, 507-IX АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88-95, Белешке разговора вођених током посета Сантјага Кариља СФР Југославији.

²²⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

²²⁷⁸ АЈ, КПП, I-3-a/110-11, АЈ, КПП, I-3-a/12, АЈ, КПП, I-3-a/110-10, АЈ, КПП, I-3-a/110-3, АЈ, КПП, I-3-a/110-8, АЈ, КПП, I-3-a/100-7, АЈ, КПП, I-3-a/100-5, Посете и приједи Сантјага Кариља и Долорес Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

²²⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-140, Информације о расцепу у КПШ и деловању Листера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, Информације о разговорима обављеним са члановима КПШ.

²²⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније.

²²⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-108, Белешке разговора В. Влаховића и К. Црвенковског са Д. Ибарури и С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-120, Разговор С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-123, Разговори са члановима руководства Комунистичке Партије Шпаније.

²²⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-96, О Молби да се у СФРЈ прими партијски радник КПШ који илегално живи у Паризу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-103, О лечењу Хосе Нунес Малдеа, члана ЦК КПШ у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-99, Извештаји о животу шпанског револуционара Рамона Силве у Љубљани.

пребивалишта и често су и својом вољом напуштали СФР Југославију, а притом су веома ретко информисали чак и званична тела шпанске партије о свом кретању. Извештаји институција југословенске партије и службе државне безбедности показују да су многи шпански комунисти на властиту иницијативу долазили у оне југословенске градове које су оцењивали као нарочито безбедне без претходних договора са представницима југословенске партије, којима су се углавном обраћали када им је био потребан новац или пак услуге југословенског здравственог система.²²⁸³ Последично, највише извештаја о шпанским политичким емигрантима у СФР Југославији настало је као последица тражења шпанских комуниста да југословенска партија пружи помоћ појединачним члановима и симпатизерима шпанске партије приликом решавања стамбеног питања или пак обезбеђивања пријема на лечење у југословенским болницама.²²⁸⁴ Ипак, упркос чињеници да југословенска партија у случају шпанских избеглица није формално дефинисала редовну политику пружања финансијске и других врста помоћи као што је то био случај са значајно бројнијом грчком емиграцијом, интересантно је да су аутори извештаја партијских тела југословенске партије налазили нарочито важним да напомену да готово сви шпански и грчки комунисти који бораве у СФР Југославији долазе из оних струја шпанске и грчке партије које су биле у сукобу са струјама које је подржавала совјетска партија.²²⁸⁵

Такође, интересантно је да редовна политика пружања финансијске помоћи шпанској партији није била формално дефинисана као у случају италијанске партије, али и да упркос наведеном различити извори сведоче да је давање једнократних новчаних помоћи шпанским комунистима било значајно чешће него у случају било које друге партије европске левице изузев грчке партије.²²⁸⁶ Притом, потребно је приметити да су се пошиљке једнократне помоћи шпанској најчешће понављале у месецима пре и након сукоба шпанске и совјетске партије 1969. године, као и у годинама сукоба струја шпанских комуниста почетком седамдесетих година XX века.²²⁸⁷ Извештаји чланова Одељења за међународне односе југословенске партије сведоче да су југословенски комунисти током истих периода када су се нарочито посвећивали организацији финансијске али и других врста помоћи шпанској партији показивали посебно интересовање за развој реформи партијских политика и процеса промене партијске идеологије шпанске партије.²²⁸⁸ Приликом сусрета са представницима италијанске партије, југословенски комунисти отворено су говорили италијанским колегама да је финансијска помоћ југословенске партије потребнија шпанској него италијанској партији не само због чињенице да велики број шпанских комуниста живи у емиграцији, већ и због тога што се значајно већи број шпанских комуниста не слаже са реформистичким политикама партијског руководства него што је то био случај на самом почетку већ углавном дефинисаних промена партијске идеологије италијанске партије.²²⁸⁹ Италијански комунисти не само да су афирмативно оценили процене представника југословенске партије, већ су и најавили да ће у случају побољшања финансијског положаја италијанских комуниста усвојити нова одређења финансијских политика италијанске према шпанској и грчкој партији у циљу подстицања

²²⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-120-141, Информације о шпанским комунистима у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-78, О молби Комунистичке Партије Шпаније да јој Савез комуниста пружи финансијску помоћ.

²²⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније.

²²⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ.

²²⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-857-863, Информације о тражењима КП Грчке да јој СК Југославије пружи помоћ.

²²⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-105, О Молби КПШ да СКЈ помогне при смени Е. Листера са функције у Светском савету за мир.

²²⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-104, Информације о разговорима обављеним са члановима КПШ.

²²⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у другим марксистичким партијама Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Извештаји о значајним ставовима КПИ.

одлучнијих промена партијске идеологије две медитеранске партије чија су се руководства налазила у емиграцији.²²⁹⁰

Са друге стране, аутори извештаја Одељења за међународне односе износили су претпоставке да помоћ највећој опозиционој партији у Италији која константно проширује сарадњу са партијама италијанских влада у много већој мери може користити партијским интересима Савеза комуниста и државним интересима СФР Југославије него финансијска политика према шпанској партији чији су престижни положај у хијерархијским односима партија европске левнице оценили као последицу симболичног значаја шпанске партије у перцепцијама руководства других партија Међународног радничког покрета.²²⁹¹ Износи континуираних новчаних давања шпанској партији углавном су износили 20.000-25.000 америчких долара, а притом је нарочито занимљиво да белешке излагања чланова надлежних тела југословенске партије не показују да су југословенски комунисти опширније расправљали о трошковима новчаних и других врста помоћи шпанским комунистима или пак о етичкој оправданости издвајања државних средстава СФР Југославије за потребе финансирања активности шпанске партије. Такође, извештаји различитих одељења југословенске партије и белешке са седница партијских институција Савеза комуниста Југославије сведоче да међу југословенским комунистима није било дискусије о потенцијалним опортунистичким намерама шпанских комуниста, као што је то био случај приликом разматрања предлога о давању новчане помоћи италијанској партији.²²⁹² Примера ради, веома је интересантан манир у коме је Стане Доланц завршио веома кратко излагање у коме је образложио другим члановима Извршног бироа Савеза комуниста Југославије неопходност поновног одређивања новчане помоћи шпанској партији - „*Ја предлажем, другови, да би ту могли одока једно 25.000 долара за сад... Јел може то? Плус све ово остало што моле, те одморе, та боловања, то је нормално...*“.²²⁹³

Упркос чињеници да нису подразумевале толико велики број новчаних давања као у случају шпанске партије, занимљиво је да су финансијске политике југословенске партије према италијанским комунистима укључивале и извесне облике помоћи који су били у вези са културном разменом између СФР Југославије и Италије.²²⁹⁴ Чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије посветили су нарочито велики број својих извештаја напорима југословенских комуниста да помогну при реализацији планова о снимању филмова познатих италијанских режисера чији су политички ставови били блиски ставовима италијанске партије.²²⁹⁵ Од друге половине педесетих до друге половине седамдесетих година XX века италијанска културна сцена доживела је многе промене изазване убрзаним развојем кинематографије неореалистичког таласа, као и наглим порастом потражње за италијанским филмовима на тржиштима Западне Европе и Сједињених Америчких Држава, али и у СФР Југославији. Многе касније анализе бавиле разматрањем и процењивањем различитих утицаја који је италијанска популарна култура у наведеном временском периоду имала на формирање перцепција југословенских савременика о тзв. „Западном свету“.²²⁹⁶ Интересантно је да су

²²⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о ситуацији у КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ, ²²⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

²²⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, О суштетима делегације СКЈ на конгресу у Болоњи са италијанским државним званичницима, АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године,

²²⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-109, О посетама С. Карилја земљама Далеког Истока, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Карилјом.

²²⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Белешке излагања С. Доланца на седници ИБ П СКЈ, 3.5.1972.

²²⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Молбе дирекције КП Италије поводом случаја италијанских редитеља који снимају у СФР Југославији, случај Франческа Росија и Лучијана Перуђија.

²²⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-487, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

²²⁹⁶ Predrag Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke svakodnevnice i postsvakodnevnice u*

убрзо након XII Конгреса италијанских комуниста, односно већ током пролећа и лета 1969. године, аутори извештаја Одељења за међународне односе разматрали захтеве италијанске партије да се различитим италијанским редитељима пружи организацијска и финансијска подршка током снимања филмова на територији СФР Југославије. Иако редитељи за које су се заузимали италијански комунисти углавном нису били чланови, већ само симпатизери италијанске партије, партијска тела и поједини чланови руководства Савеза комуниста Југославије предузели су велики број акција које су за циљ имале да се у најкраћем року италијанским редитељима омогуће сви услови које је италијанска партија оценила као потребне за снимање филмова на далматинској обали Јадранског мора.²²⁹⁷

Италијански редитељи неореалистичког таласа који су снимали филмове у СФР Југославији неретко су били блиски пријатељи руководећих чланова италијанске партије, о чему сведочи и случај чувеног режисера Франческа Росија, аутора глобално познатих филмова као што су „Руке изнад града“ и „Салваторе Ђулијано“, који су приказивали живот у сиромашним предграђима градова у Јужној Италији и на Сицилији. Росијеви филмови су посвећивали нарочиту пажњу темама попут друштвених последица процеса индустријализације и урбанизације, односа у радничким италијанским породицама и сукобима „традиционалног и модерног“ у италијанској култури, корупције у италијанским државним институцијама, насилним обрачунима организација крајње левице и деснице у селима и градовима италијанског југа, као и односима наведених група са италијанском мафијом.²²⁹⁸ Интересантно је да се Карло Галуци у више наврата писмено обраћао многим појединачним члановима различитих тела Председништва југословенске партије са молбама да руководство Савеза комуниста Југославије посредује приликом превазилажења неспоразума који су на извесно време обуставили сарадњу југословенске куће „Јадран филм“ и Росија, кога је Галуци у својим писмима означио као „драгог пријатеља многих чланова дирекције Комунистичке Партије Италије...“²²⁹⁹ Приликом доцнијих неформалних разговора југословенских и италијанских комуниста, представници италијанске партије нарочито су нагласили процене да су Росијеве перцепције италијанског друштва, као и етичке вредности симболично наглашене у његовим филмовима, веома блиске перцепцијама и вредностима италијанске партије. Поједини италијански комунисти ишли су чак тако далеко да су југословенским колегама говорили о потенцијалном доприносу Росијевих кинематографских дела промоцији нове партијске идеологије италијанске партије, чије су формалне одреднице усвојене на XII Конгреса италијанских комуниста.²³⁰⁰ Такође, занимљиво је да су партијске институције југословенске партије великом брзином реаговале како би изашле у сусрет захтевима италијанским комунистима да југословенска партија помогне у организацији и финансирању реализације планова редитеља Лучијана Перуђија, који је на планинама близу далматинске обале снимао филм о доживљајима младог италијанског војника током Првог светског рата. У случају Перуђија дирекција италијанске партије обратила се Централном Комитету југословенске партије са молбом да чланови руководства југословенске партије посредују код представника министарства одбране СФР Југославије како би се Перуђију омогућило

Jugoslaviji i Srbiji, (Beograd: Službeni glasnik, 2011, drugo izdanje), 125–130, Saša Mišić, „Jugoslovensko-Italijanski odnosi i Čehoslovačka kriza 1968. Godine” u *1968- četrdeset godina posle*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59.

²²⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Молбе дирекције КП Италије поводом случаја италијанских редитеља који снимају у СФР Југославији, случај Франческа Росија и Лучијана Перуђија.

²²⁹⁸ Marry Patricia Wood, „Francesco Rossi, an auteur? The cinema of Francesco Rossi” (Ph.D thesis, Univeristy Colledge London, 1994), 34-49, Charles Leavitt, Catherine O’Rawe and Dana Regna, „La polvere dei sogni“, *The Italianist*, Issue 2 (2015), 171-185, Esma Kartal, „Defining Italian Neorealism: A Compulsory Movement”, *CINFJ Cinema Journal*, Issue 2 (2013), 141-158.

²²⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Писма К. Галуција поводом случаја Ф. Росија, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Стенографске белешке разговора представника СКЈ са чланом ПБ ЦК КП Италије, Карлом Галуцијем.

²³⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији. АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-487, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

коришћење војне опреме Југословенске Народне Армије за потребе снимања филма, као и учешће југословенских војника у улози статиста.²³⁰¹

Финансирање истраживачких посета партијске опозиције доминантној струји француских комуниста и јединствен случај помоћи југословенске партије грчким комунистима у време војне диктатуре у Грчкој

Зближавање југословенске и француске партије након 1964. године било је веома споро у поређењу са развојем блиских односа југословенских и италијанских, а нешто касније и шпанских комуниста.²³⁰² Извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да су југословенски комунисти још крајем педесетих и почетком шездесетих година XX века приметили велике разлике у процесима развоја партијских политика, али и доминантне марксистичке мисли француских комуниста и других партија земаља Западног Медитерана.²³⁰³ Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су југословенски и италијански комунисти, готово деценију пре него што су догађаји у Чехословачкој постали повод сукоба партија Међународног радничког покрета 1968. године, показивали извесну забринутост због примећене блискости руководства француске партије са совјетском партијом, коју су оценили као значајно већу него у случају других партија Западне Европе.²³⁰⁴ Такође, крајем седме деценије прошлог века југословенски и италијански комунисти почели су да приликом својих неформалних сусрета све чешће говоре о доследности са којом су аутори текстова у штампи француске партије покушавали да одбране бољшевички социјалистички модел чак и од најблажих критика.²³⁰⁵ Представници југословенске и италијанске партије у неколико наврата означили су ревност са којом су француски комунисти критиковали реформистичке идеје различитих марксистичких аутора као „фанатину и месијанску“ одлучност руководства француске партије да води „крсташки рат“ против реформистичких струја не само француске, већ и других партија Источне и Западне Европе.²³⁰⁶

Иако многи анимозитети руководства француске партије према југословенској партији нису били превазиђени годинама након обнове односа Савеза комуниста Југославије са совјетском, а последично и са франуском партијом 1956. 1957. године, у другој половини шездесетих година дошло је до постепеног и уздржаног проширивања сарадње југословенских и француских комуниста.²³⁰⁷ Интересантно је да су аутори извештаја Одељења за међународне односе нарочито наглашавали процене да је до повећања заинтересованости француске партије за зближавање са Савезом комуниста Југославије дошло убрзо пошто што је нова Брежњевљева администрација 1964. године најавила да ће спровести извесне реформе државних политика Совјетског Савеза, а нарочито након што је три године доцније Брежњев

²³⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-434, Молбе дирекције КП Италије поводом случаја италијанских редитеља који снимају у СФР Југославији, случај Франческа Росија и Лучијана Перуђија.

²³⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²³⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-205-213, Предлози о проширивању сарадње СКЈ и КПФ и одговор КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220, У вези одговора на предлог КПФ о конференцији поводом Чехословачке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

²³⁰⁴ АЈ, КПР, I-3-a/27-15, АЈ, КПР, I-3-a/44-7, Приједи делегација КП Италије и Француске.

²³⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима КПИ.

²³⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, Посета делегације СКЈ Италији, белешке разговора са италијанским комунистима о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у односима КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, О значајним ставовима КП Француске.

²³⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

подржао реформистичке идеје појединих руководстава различитих партија Међународног радничког покрета.²³⁰⁸ Само неколико недеља после састанка одржаних у СССР-у током лета 1967. године на којима је руководство совјетске партије говорило са представницима комунистичких партија Западне Европе о реформистичким тенденцијама појединих марксистичких партија, генерални секретар француске партије посетио је СФР Југославију. Приликом разговора вођених са Јосипом Брозом Титом крајем августа 1967. године Валдек Роше је инсистирао да представници југословенске партије учествују на конференцији комунистичких партија Европе која је за неформално одређени циљ имала критику реформистичких партија, и за чију је организацију француска партија имала подршку совјетске партије.²³⁰⁹ Током боравка делегације француске партије на VIII Конгресу Савеза комуниста Југославије крајем децембра исте године, представници југословенске партије афирмативно су оценили процене француских комуниста да се процеси зближавања две партије одвијају таквом брзином да је неопходно убрзо покренути опширније разговоратаи о проширивању сарадње југословенске и француске партије.²³¹⁰

Интересантно је да су предлози о проширивању сарадње југословенске и француске партије које је Нијаз Диздаревић већ почетком јануара 1968. године поднео руководству француске партије садржали идеје о читавом низу потенцијалних сусрета и делатности француских и југословенских комуниста чије би новчане трошкове сносила југословенска партија. Између осталог, Савез комуниста Југославије понуди је француској партији да финансира студијске екскурзије и посете чланова француске партије СФР Југославији, одржавање семинара и јавних дискусија, али и неформалних састанака француских и југословенских комуниста, као и покретање различитих облика заједничке издавачке делатности југословенске и француске партије.²³¹¹ Ипак, зближавање југословенске и француске партије било је изненада завршено када су француски комунисти нагло одбили предлоге о организацији заједничких активности са југословенским комунистима и готово потпуно прекинули комуникацију са партијским телима југословенске партије.²³¹² Упркос чињеници да су представници руководства француске партије приликом сусрета са члановима дирекције италијанске партије истакли да за прекидање односа са југословенском партијом имају много разлога о којима не желе да посвете превише времена планираног за разговоре са италијанским комунистима, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе успели су да пронађу само један скорашњи инцидент током кога су француски комунисти отворено критиковали југословенску партију.²³¹³ Са друге стране, југословенски комунисти поверили су италијанским колегама своје претпоставке да се дирекција француске партије након што је Брежњев упутио подршку новом реформистичком руководству чехословачке партије нашла у стању шока и страха од ширења реформистичких идеја у француској партији, па да су француски комунисти последично заузели превентивно одбрамбени став према југословенској партији чију су партијску идеологију сматрали најразличитијом од большевичког модела у

²³⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Нацрти предлога о будућем проширивању сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215-222, Белешке разговора представника СКЈ са члановима ПБ ЦК КП Француске.

²³⁰⁹ АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом.

²³¹⁰ АЈ, КПП, I-3-a/27-102, Извештаји о боравку делегације КПФ на XVIII конгресу СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

²³¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Нацрти предлога о будућем проширивању сарадње са КП Француске.

²³¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-211, Одговор дирекције КПФ на предлоге о сарадњи које је поднео Н. Диздаревић.

²³¹³ Италијански комунисти пренели су представницима југословенске партије да се чланови руководства италијанске партије не могу сетити скорашње прилике када су француски комунисти показали отворене анимозитете према Савезу комуниста Југославије, изузев краткотрајног неспоразума дирекција француске и италијанске партије који је избио током посете делегације француских комуниста Риму јануара 1968. године због објављивања чланка Јосипа Ђерђе у *Комунисту* у коме се говорило о заједничким плановима југословенске и италијанске партије о организацији медитеранске конференције у које француска партија није била укључена, али и о различитим реакцијама југословенске и француске партије на избор новог руководства КП Чехословачке (АЈ, СКЈ, 597-IX, 48/I-393, Писмо КПИ о чланку Ј. Ђерђе објављеном у *Комунист-у*).

европској сфери партија Међународног радничког покрета.²³¹⁴ Интересантно је да су чланови партијских тела Савеза комуниста Југославије доцније проценили да је француска партија одбила предлоге о заједничким активностима југословенских и француских комуниста које би финансирао југословенска партија како би ограничила могућност проширивања контаката југословенских комуниста са представницима реформистичке струје француске партије.²³¹⁵

Преписка партијских институција југословенске и француске партије обновљена је тек неколико месеци након што су француски комунисти одбили предлоге о проширивању сарадње са југословенском партијом, и то у тренутку када је руководство француске партије поново покушавало да заинтересује југословенске комунисте за учешће на конференцији партија европске левице.²³¹⁶ Интересантно је да су чланови Одељења за међународне односе југословенске партије оценили да конференција марксистичких партија Европе у организацији француских комуниста има за циљ да формално усвоји колективну осуду реформистичких политика новог руководства чехословачке партије.²³¹⁷ Улога Савеза комуниста Југославије у развоју комплексних односа између француске и италијанске партије, конкуренција око организације конференција комунистичких партија европе и медитерана, као и продубљивање већ великих разлика у развоју партијских идеологија три наведене партије, допринели су постепеном обнављању старих анимозитета између руководства југословенске и француске партије.²³¹⁸ Након војне интервенције земаља Источног Блока у Чехословачкој, аутори извештаја партијских тела југословенске партије оценили су да је отворени сукоб југословенских и француских комуниста постао неизбежан.²³¹⁹ Са друге стране, улога француске партије у неуспешним преговорима између Дубчековог руководства КП Чехословачке и Брежњевљевог руководства КП Совјетског Савеза у епилогу војне интервенције добила је другачији контекст у перцепцијама партијских руководства већине комунистичких партија Европе.²³²⁰ Такође, питање формирања званичног става француске партије о догађајима у Чехословачкој изазвало је оштре сукобе представника различитих струја француских комуниста унутар партијске бирократије, који су напослетку довели и до почетка промене партијске идеологије француске партије.²³²¹ Ипак, до усвајања Манифеста о социјализму и демократији француских комуниста дошло је тек у децембру 1968. године, тек пошто је француска партија, не успевши да благовремено понуди чак ни формалну осуду акција Совјетског Савеза у Чехословачкој и ставова совјетске партије, изгубила престижну позицију коју је уживала у односима са осталим комунистичким партијама Западне Европе, и трајно ограничила развој сарадње са италијанском и шпанском партијом.²³²²

За време наведених догађаја контакти дирекције француске партије са партијским телима и представницима Савеза комуниста Југославије постајали су све ређи, али се истовремено повећавао интензитет комуникације југословенских комуниста са оним структурама бирократије француске партије које су се противиле званичној партијској политици и критиковале ставове партијског руководства.²³²³ Непосредно након обнављања сукоба југословенске и француске партије током војне интервенције земаља Источног Блока

²³¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-390-411, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у КП Француске.

²³¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

²³¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-218, О позиву КПФ за учешће на конференцији КП Европе о Чехословачкој.

²³¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220-222, О одговору СКЈ на позив КПФ да учествује на конференцији КП Европе.

²³¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, Посета делегације СКЈ Италији, белешке разговора са италијанским комунистима о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-557, Разговори са члановима КП Италије о кретањима у односима КП Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, О значајним ставовима КП Француске.

²³¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

²³²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-219, Белешке разговора В. Рошеа са А. Дубчеком у Прагу, 19.7.1968. године.

²³²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, Разговори Нијаза Диздаревића са Леоном Мовеом, чланом ПБ ЦК КПФ.

²³²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Пленум Централног Комитета Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-330-350, Извештаји о припремама за XXII Конгрес Комунистичке Партије Француске.

²³²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

у Чехословачкој, различити представници реформистичке струје француских комуниста почели су да пишу партијским институцијама Савеза комуниста Југославије како би изразили интересовање да успоставе везе са југословенским комунистима независно од смера у коме се развијају званичне политике француске према југословенској партији. Нарочито је занимљиво да су се многи француски реформисти приликом обраћања партијским телима југословенске партије позивали на оне одељке предлога о проширивању сарадње југословенских и француских комуниста које је француска партија недавно одбила, а који су подразумевали финансирање студијских посета чланова француске партије СФР Југославији.²³²⁴ Преписка југословенских комуниста и француских реформиста показује да су многи представници тзв. „опозиционе“ струје француских комуниста показали интересовање да учествују у потенцијалним будућим програмима организованих посета француских комуниста СФР Југославији управо током оних догађаја које су италијански и шпански комунисти приликом неформалних сусрета представника партија европске левице означили као време „*прикривеног расцепа*“ у француској партији.²³²⁵ Надлежне институције Савеза комуниста Југославије убрзо су донеле одлуку да започну одређивање формалних програма финансирања студијских и рекреативних екскурзија, различитих форума за дискусију о правцима развоја савремене марксистичке мисли и промоција теоријских дела француских реформиста, али и годишњих одмора за све оне француске комунисте који покажу интересовање да посете СФР Југославију.²³²⁶

Убрзо се показало да су представници реформистичке струје француских комуниста од свих понуђених активности које би послужиле као повод финансирања посета француских реформиста најчешће бирали да дођу на дуже истраживачке боравке у СФРЈ Југославију који су за формални циљ имали боље упознавање партијских политика југословенске партије или објављивање књига и текстова о југословенском социјалистичком моделу.²³²⁷ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да је интересовање појединих француских комуниста за југословенски социјалистички модел последица развоја оних истраживачких делатности представника реформистичке струје француских комуниста које су означили као „трагање“ за идејним концепцијама партијских политика које би могле представљати алтернативу тренутним политикама француске партије.²³²⁸ Ипак, извештаји одељења Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да су издавачке организације различитих француских синдиката, а нарочито оних чије су чланство у извесној мери чинили југословенски радници у Француској, почеле са објављивањем монографија и чланака у часописима аутора који су се бавили југословенским системом самоуправљања много пре него што су исто почели чинити различити представници реформистичке струје француских комуниста.²³²⁹ Такође, чланови француских синдиката блиских социјалистичкој партији долазили су на дуже студијске боравке, али и на годишње одморе у градове на југословенској обали Јадранског мора које је организовао Савез социјалистичког радног народа Југославије много пре него што су представници реформистичке струје француских

²³²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о стању у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информације поводом доласка Антоана Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби да се пружи помоћ новинару *L'Humanité*-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, О посети члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија.

²³²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-421, Разговори са представницима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Разговори са представницима КПШ о ситуацији у КПФ.

²³²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

²³²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Извештаји о неким аспектима унутрашње политике КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Допуна материјала из маја 1969. године о развоју односа СКЈ са КП Француске.

²³²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

²³²⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са радничким синдикатима у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КП Француске.

комуниста показали интересовање да учествују у програмима финансирања истраживачких посета СФР Југославији.²³³⁰

Интересантан је случај Антоана Казанове, брата избаченог члана Централног Комитета француске партије и уредника новог партијског листа *La nouvelle critique*, који је тражио да му се омогући истраживачки боравак у СФР Југославији како би проучавао партијске политике Савеза комуниста према различитим верским заједницама југославије.²³³¹ Браћа Казанова припадала су оној групи француских реформиста која је подржавала зближавање француских комуниста са институцијама католичке цркве, и која је уз финансијску помоћ синдикалних организација југословенских радника у Француској објавила извештај о блискости општих марксистичких вредности и тзв. „изворних“ вредности хришћанске, али и других великих религија света.²³³² Казанова је убрзо по доласку у Београд саопштио југословенским комунистима своје процене да би резултати истраживања које ће се бавити еволуцијом односа југословенских комуниста према религији од времена револуционарне репресије након Другог светског рата до усвајања оних политика југословенске партије према верским заједницама које је оценио као толерантне могли послужити као модел промене искључиво критичког односа француских комуниста према религији и верским заједницама.²³³³ Недуго после Казановиног боравка у СФР Југославији, часопис *La nouvelle critique* почео је да објављује низ чланака који не само да су износили веома афирмативне оцене југословенског социјалистичког модела, већ су предлагали и партијске политике Савеза комуниста Југославије као алтернативу оним политикама француске партије које су дефинисали као блиске бољшевичком социјалистичком моделу.²³³⁴

Писање листа *La nouvelle critique* о партијским политикама Савеза комуниста и унутрашњим политикама СФР Југославије изазвало је оштре реакције руководства француске партије, које је убрзо почело да спроводи санкције попут укидања партијских фондова, ограничавања тиража или избацивања из партије појединих чланова редакције наведеног, али и других листова француске партије који су објављивали текстове о југословенском социјалистичком моделу.²³³⁵ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе проценили су да чак и они француски реформисти који се уздржавају да директно критикују политике и ставове партијског руководства то неретко чине посредно, истичући своје „пренаглашено позитивне“ оцене партијске идеологије југословенске партије и југословенског система самоуправљања.²³³⁶ Интересантно је да су надлежна тела југословенске партије само неколико месеци након почетка посета француских реформиста СФР Југославији осмислила различите планове пружања финансијске помоћи издавачким предузећима и часописима француских комуниста који се баве партијском идеологијом југословенске партије или пак темама везаним за југословенско друштво и културу.²³³⁷ Упркос напорима дирекције француске партије да различитим дисциплинским мерама органици објављивање чланака оних аутора који су отворено критиковали политике француске партије у часописима француске штампе, али и оних који су своје критике пажљиво ублажавали смештајући их у упоредна истраживања партијских идеологија француске и југословенске партије, извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да се крајем шездесетих и

²³³⁰ АЈ, ССРНЈ, Комисија за међународну сарадњу, I-511, Сарадња са радничким синдикатима и партијама у Француској, Извештаји о организацији годишњих одмора за чланове француских синдиката у СФРЈ.

²³³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

²³³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у ЦК КП Француске.

²³³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информација о боравку А. Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*.

²³³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о држању дирекције КПФ према новој партијској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-231, Извештаји о писању часописа КП Француске о југословенском самоуправљању.

²³³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Извештаји о неким аспектима унутрашње политике КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у ЦК КП Француске.

²³³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

²³³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-234, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

почетком седамдесетих година XX века значајно увећао број француских комуниста који су долазили у истраживачке посете СФР Југославији.²³³⁸

Током месеци сукоба струја у француској партији, југословенска партија помагала је при организацији и финансирању релативно великог броја истраживања југословенског социјалистичког модела или историје СФР Југославије која су чланови реформистичке стурје француских комуниста желели да спроведу.²³³⁹ Занимљиво је да су чланови партијских тела југословенске партије још на самом почетку дугих дебата које су у француској штампи вођене о политикама југословенске и француске партије установили неколико партијских програма који су имали за циљ да откупе и француским комунистима доставе књиге о југословенском социјалистичком моделу и другу марксистичку литературу југословенских аутора.²³⁴⁰ Такође, извештаји одељења југословенске партије али и појединих радничких синдиката сведоче да су југословенски комунисти послали на приватне адресе многих француских реформиста велики број часописа или пак појединачних чланака о различитим аспектима друштвеног и политичког живота у СФР Југославији.²³⁴¹ Поред финансирања боровка француских реформиста са породицама у СФР Југославији и трошкова истраживања, Савез комуниста Југославије користио је политички и друштвени ауторитет својих партијских функционера како би француским гостима омогућио приступ поверљивим подацима различитих државних институција СФР Југославије.²³⁴² Интересантан је случај новинара једног од партијских листова француске партије Алена Герека, коме су током вишенедељног боровка у Београду представници службе безбедности достављали материјале и информације о деловању организација југословенске емиграције и њиховим потенцијалним везама са различитим групама крајње деснице у државама Западне Европе и Сједињеним Америчким Државама.²³⁴³

Ипак, највећу пажњу југословенске, француске и других партија реформистичког блока привукла је посета Рожеа Гародија СФР Југославији почетком јесени 1969. године, о којој је већ било речи у ранијем тексту, и која је била тема сукоба и дискусија, али и преговора о зближавању француске и југословенске партије током наредних неколико година.²³⁴⁴ Приликом боровка Гародија и чланова његове пратње у СФР Југославији о трошку југословенске партије приређени су многи свечани приједи у част француског филозофа, али такође и јавне дискусије, предавања, семинари, посете југословенских студентата члану Централног Комитета француске партије, као и бројне промоције Гародијевих дела.²³⁴⁵ Поред финансирања Гародијевог истраживања југословенског социјалистичког модела и свих пропратних догађаја, југословенски комунисти потрудили су се да француском филозофу обезбеде разговоре са неким од најпознатијих југословенских стручњака из области економије, права, социологије, теологије и филозофије. Такође, Гародију су били омогућени сусрети са члановима различитих стручних одељења министарстава југословенске владе, као и са руководством оних југословенских самоуправних предузећа чији су тржишни перформанс партијска тела југословенске партије оценила као довољно репрезентативан да буде приказан једном од најпознатијих представника опозиционе струје француских

²³³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској.

²³³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информације поводом доласка Антоана Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби да се пружи помоћ новинару *L'Humanité*-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237.

²³⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о сарадњи са француским синдикатима блиским социјалистичкој партији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Информације о часопису *Самоуправљање* који излази у Паризу.

²³⁴¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са синдикатима у Француској.

²³⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боровку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

²³⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, О тражењу КПФ да се пружи помоћ новинару Алену Гереку.

²³⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-236, О међународном колоквијуму о развиту, извештаји о Рожеу Гародију, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Информације о писању *Нина* и *Телеграма* о „афери Гароди“ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-235-250, Извештаји о дебатама вођеним у КП Француске поводом *случаја Гароди*.

²³⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, Информације о боровку члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија у Београду.

комуниста.²³⁴⁶ Након избацивања Рожеа Гародија из француске партије, које је уследило убрзо након што је француски филозоф објавио своје критике руководства француске партије и афирмативне оцене партијских политика југословенске партије, Савез комуниста Југославије финансирао је годишње одморе и истраживачке боравке у СФР Југославији чланова групе француских комуниста која ја је била окупљена око личности бившег члана Централног Комитета и чије су представнике остали чланови партијске дирекције означили као *гародисте*.²³⁴⁷

Ипак, материјална средства која су југословенски комунисти користили како би пружили помоћ различитим групама опозиционе струје у француској партији, која се највише изражавала кроз финансирање истраживачких посета и годишњих одмора француских реформиста, могла би се оценити као безначајна у поређењу са проценама аутора извештаја Одељења за међународне односе о новчаним износима и количини времена које су институције Савеза комуниста Југославије уложиле у осмишљавање, одржавање и константно проширивање програма помоћи грчким комунистима.²³⁴⁸ Након државног удара у априлу 1967. године, у Грчкој је на власт дошла војна диктатура предвођена генералом Патакосом и пуковницима Пападопулосом и Макарезосом, која је нешто касније означена у југословенској и штампи многих других европских земаља као „пуковнички режим“.²³⁴⁹ Партијска тела Савеза комуниста Југославије била су веома добро обавештена о друштвеној ситуацији у Грчкој током вишегодишњег развоја политичке кризе која је пратила *апостасију* за време владе Јоргоса Папандреуа, а чији су извесни идеолошки и друштвено-структурални чиниоци сезали још из времена грађанског рата.²³⁵⁰ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије закључили су да је један од узрока политичке и касније оружане мобилизације крајње деснице у Грчкој био страх од могућег повратка комунистичке партије на политичку сцену или ремилитаризације различитих група крајње левице након Папандреуових реформи.²³⁵¹ Белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су југословенски и италијански комунисти страховали од могуће реакције земаља Западног Блока на повратак комуниста у институционализовану сферу политичког живота у Грчкој, као и да су отворено дискутовали о претпоставкама партијских одељења две партије да организације грчке крајње деснице уживају извесну подршку САД.²³⁵² Такође, Папандреуове либерално-демократске владе покушавале су да различитим реформама одговоре на многе економске и политичке проблеме нових друштвених околности које су настале током процеса урбанизације, технолошке модернизације у привреди, усложњавања тржишта и нарочито, додатног продубљивања великих друштвених неједнакости у Грчкој.²³⁵³ Ипак, законодавне иницијативе Папандреуових влада углавном су остале без трајнијих резултата у грчкој друштвеној и политичкој стварности услед константног обнављања

²³⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-238, Реакције КП Француске на интервју који је Роже Гароди дао за лист *Комунист*, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Анализа одговора на протест ЦК КПФ због писања југословенске штампе.

²³⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КПФ и њеним односима са другим партијама левице у Француској.

²³⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке.

²³⁴⁹ Milan Ristović, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974. godine“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012), D.H. Close, *Greece since 1945 – politics, economy and society* (London: Routledge, 2002), 105-118.

²³⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

²³⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

²³⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ.

²³⁵³ Nicos Mouzelis, „Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece“, in *Modern Greece* (London: Palgrave Macmillan, 1978), 115-133, Mark Mazower, *After the war was over: Reconstructing the Family, Nation, and the State in Greece, 1943-1960* (Princeton: Princeton University Press, 2016), D.H. Close, *Greece since 1945 – politics, economy and society* (London: Routledge, 2002), 105-118.

комплексних политичких криза и заоштравања друштвених тензија, које су на послетку резултовале успостављањем администрације војне диктатуре у Грчкој.²³⁵⁴

Политички рад грчке партије у земљи био је формално илегалан и у време Папандреуових влада и подложен различитим врстама законски дефинисаних санкција, али јавне и безбедносне службе државне администрације нису улагале превише велике напоре да доследно спроводе оне државне политике које су имале за циљ сузбијање друштвеног утицаја грчких комуниста.²³⁵⁵ Са друге стране, нови режим у Грчкој почео је већ крајем лета 1967. године да спроводи различите врсте репресије над политичким неистомишљеницима, чија су масовна хапшења почела управо дејствима војних и полицијских снага, али и паравојних организација крајње деснице против различитих група грчких комуниста, од којих су се многе убрзо нашле у бекству на грчким планинама блиским југословенским границама.²³⁵⁶ Обавештења која су југословенски комунисти примили од представника грчке партије у земљи сведоче да су међу првих две хиљаде политичких затвореника који су упућени у затворске логоре формиране на грчким основима чак више од четири четири петине осуђеника чинили грчки комунисти.²³⁵⁷ Већ у првим месецима након формирања влада војне диктатуре, развој догађаја у Грчкој додатно је отежао већ незавидну финансијску ситуацију оних партијских струкутра грчке партије које су након рата наставиле партијски рад у земљи, и отежао комуникацију унутрашње грчке партије са представницима и партијским телима грчких комуниста у емиграцији, али и са другим комунистичким партијама Европе. Упркос наведеном, различите партијске институције грчке партије у земљи као и у иностранству успевале су да ступе у контакт са југословенским комунистима, којима су се грчки комунисти и пре доласка војне диктатуре на власт често обраћали у циљу добијања новчане и других врста помоћи.²³⁵⁸ Опширни извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој које су југословенским комунистима упућивале различите групе грчких комуниста у земљи и у иностранству обично су се завршавали изразима захвалности због показане солидарности југословенске са грчком партијом, а наки од аутора наведених извештаја налазили су за потребно да посебно нагласе да се термин „солидарност“ односи на финансијску помоћ Савеза комуниста Југославије грчким комунистима.²³⁵⁹

Долазак војне хунте на власт у Грчкој изазвао је нове таласе емиграције грчких комуниста, па су поред партијских тела Савеза комуниста Југославије ангажована и различита одељења Социјалистичког савеза радног народа Југославије како би се грчким емигрантима пружила организацијска и финансијска подршка током пребацивања на југословенску територију.²³⁶⁰ Иако је већина грчких комуниста убрзо настављала путовање у друге земље Западне и Источне Европе, надлежне институције југословенске партије усвојиле су читав низ програма који су за циљ имали да обезбеде стан, привремено запослење или пак новчану помоћ оним грчким комунистима који су планирали дуже задржавање у СФР Југославији.²³⁶¹ Такође, југословенска партија и државне институције СФР Југославије финансирале су различите студијске екскурзије, годишње одморе и трошкове лечења како грчких комуниста у земљи,

²³⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

²³⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

²³⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-725, Писма ПБ ЦК КП Грчке о ситуацији у логорима на Јури и Леросу, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

²³⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КПГ о стању у земљи.

²³⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

²³⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КПГ о стању у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Информације о тражењима КПГ у земљи да јој СКЈ пружи материјалну помоћ.

²³⁶⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о помоћи достављеној грчким комунистима посредством синдиката, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји КПГ о стању у земљи.

²³⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке.

тако и оних у емиграцији.²³⁶² Извештаји Одељења за међународне односе и везе показују да су југословенски комунисти уложили нарочите напоре да уз помоћ југословенских издавачких предузећа објаве књиге, текстове и друга дела грчких аутора чије је штампање у Грчкој постало немогуће након што је „пуковнички режим“ усвојио нове законе о цензури, као и да помогну у одржавању комуникације између грчких комуниста у земљи и у иностранству. Интересантно је да су партијски листови југословенске и италијанске партије, *Комунист* и *Unita*, сарађивали ради објављивања писама и обавештења различитих група и партијских тела грчке партије другим грчким комунистима, али и текстова марксистичких теоретичара из редова чланства грчке партије, па чак и појединих прича и песама које су грчки комунисти посветили скорашњим догађајима у Грчкој.²³⁶³ Ипак, потребно је приметити да су представници југословенске партије, која је углавном финансирала заједничке акције које су у циљу пружања помоћи грчким комунистима спроводиле редакције листова *Комунист* и *Unita*, за разлику од италијанских комуниста током првих годину дана владавине војне диктатуре у Грчкој, па чак и непосредно након почетка расцепа у грчкој партији, инсистирали да се подједнако објављују текстови грчких комуниста у земљи као и оних у емиграцији.²³⁶⁴

Извештаји Одељења за међународне односе показују да су југословенски комунисти били веома добро упознати са постојећим разликама у ставовима различитих група грчких комуниста још много пре него што су од наведених група формиране оне струје чији ће сукоб означити почетак расцепа у грчкој партији, као и поделе грчке партије на тзв. спољашњу и унутрашњу партију.²³⁶⁵ Упркос наведеном, Савез комуниста Југославије је све до почетка војне интервенције у Чехословачкој помагао новчаним и другим средствима готово свим групама грчких комуниста које би се обратиле за помоћ југословенској партији, без обзира на њихове ставове о реформистичким тенденцијама појединих партија европске левице или на претпостављену блискост са совјетском партијом.²³⁶⁶ Узроке одлуке југословенских комуниста да у случају грчке партије направе изузетак од уобичајених правила која су следили приликом одређивања политика финансијске помоћи другим партијама европске левице треба тражити у посебностима историјског развоја сарадње Савеза комуниста и грчке партије, али и у променама државних односа СФР Југославије и Грчке после формирања владе „пуковничког режима“.²³⁶⁷ Убрзо након доласка војне диктатуре на власт у Грчкој, комуникација између југословенских и грчких државних администрација постаја је толико ретка да је готово престала да постоји у поређењу са пређашњим периодом у развоју односа грчких и југословенских влада.²³⁶⁸ Примера ради, службена преписка дипломатских представништава СФР Југославије у Грчкој и институција југословенске партије сведочи да су југословенски представници током 1968. године водили тек неколико разговора са члановима грчке владе и њиховим сарадницима, али искључиво са оним личностима у грчкој државној администрацији за које су оценили да не одржавају блиске везе са партијама и покретима крајње деснице.²³⁶⁹ Исти извори показују да су различити функционери „пуковничког режима“ у више наврата јавно истицали процене да близина СФР Југославије представља извесну врсту стратешке опасности за Грчку, као и да су југословенски дипломатски представници проценили критике југословенских влада крајње левице у грчкој штампи као тек нешто ређе од критика грчког

²³⁶² СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке.

²³⁶³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о сарадњи са КПИ у циљу пружања помоћи КПГ.

²³⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ.

²³⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о збивањима на XIII Пленуму руководства КПГ у иностранству.

²³⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КП Грчке о стању у земљи, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи и у иностранству.

²³⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

²³⁶⁸ Milan Ristović, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974.“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012).

²³⁶⁹ Дипломатских архив Министарства спољних послова, Савезни секретаријат за иностране послове СФРЈ, Политичка архива, Фасцикла 42, Грчка, 1968. године, у даљем тексту, ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968...

режима крајње деснице у југословенској штампи.²³⁷⁰ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе током 1967. и прве половине 1968. године у више наврата су поновили закључак да Савез комуниста Југославије треба да пружа финансијску помоћ свим грчким комунистима без обзира на међусобне разлике не само до претпостављеног пада војне диктатуре, већ и док не дође до слабљења политичког положаја и опадања популарности највећих партија и покрета крајње деснице у Грчкој.²³⁷¹

Белешке разговора југословенских комуниста са оним грчким емигрантима који су потражили уточиште на територији СФР Југославије већ током првих месеци војне диктатуре показују да долазак новог режима на власт у Грчкој није ограничио испољавање анимозитета различитих група које су се постепено формирале у партијским структурама грчке партије током претходних година.²³⁷² Напротив, извештаји партијских институција југословенске партије показују да је, упркос очекивањима југословенских, италијанских и шпанских комуниста, убрзо по формирању владе „пуковничког режима“ дошло до заоштравања оних унутрашњих сукоба у грчкој партији чији су развој представници других партија медитеранске левнице пратили још много пре бурних догађаја који су означили почетак периода војне диктатуре Грчкој.²³⁷³ На основу обавештења која су партијска тела југословенске партије добијала од представника локалних одбора грчке партије у земљи и у иностранству, аутори извештаја Одељења за међународне односе закључили су да је током вишегодишњих отворених неслагања у ставовима или пак прикривених ривалитета веома децентрализованих организација грчких комуниста дошло до формирања две струје у грчкој партији, од којих су обе имале присталице и у Грчкој и у земљама Источне Европе, у којима је након завршетка грађанског рата живео највећи број грчких комуниста у емиграцији.²³⁷⁴ Разматрајући сукоб који су југословенски комунисти већ током априла 1968. године доживели као почетак расцепа у грчкој партији, италијански комунисти изнели су интересантне процене да је грчка партија услед постепених глобалних друштвених промена и наглих промена политичког окружења у Грчкој *„остала заглављена на раскрићу могућих идеолошких одогвора на велике промене у оној стварности коју су проживљавали грчки комунисти у земљи, али и у околностима живота грчких комуниста у емиграцији“*.²³⁷⁵

Упркос опсервацијама аутора извештаја партијских тела југословенске партије који су закључили да догађаји који су пратили долазак војне диктатуре на власт у Грчкој нису имали великог утицаја на превазилажење неслагања грчких комуниста у земљи, расцеп у грчкој партији ипак је започео сукобом грчких комуниста у иностранству.²³⁷⁶ Наведене процене италијанских комуниста, изречене у реторичком маниру својственом ауторима текстова у штампи италијанске партије и недовољно блиско одређене да би се могле оценити као потпуно тачне, ипак су делимично потврђене чињеницом да је сукоб оних струја у грчкој партији које су југословенски комунисти означили као конзервативну и прогресивну струју почео расправама грчких комуниста у емиграцији о начинима борбе против политичке репресије новог режима у Грчкој.²³⁷⁷ Конзервативна струја грчких комуниста у емиграцији окупљена

²³⁷⁰ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, Информације у вези са писањем грчке штампе о СФРЈ.

²³⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КП Грчке о стању у земљи, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи и у иностранству.

²³⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

²³⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, и КПФ поводом расцепа у КПГ.

²³⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји унутрашње и спољашње КП Грчке о стању у земљи.

²³⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ.

²³⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о збивањима на XIII Пленуму руководства КПГ у иностранству.

²³⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Информације о покушајима Новог Бироа КПГ да посредује између покрета отпора у Грчкој.

око личности Колијаниса предлагала је да се грчки комунисти у земљи током сукоба са државном администрацијом и групама крајње деснице ослањају искључиво на подршку совјетске и других партија Источног Блока, док су грчки комунисти у емиграцији који су подржали Парцалидиса подстицали грчке комунисте у земљи на сарадњу са другим партијама и покретима левице у Грчкој, али и са комунистичким партијама и владама земаља Западне Европе.²³⁷⁸ Интересантно је да се велика већина грчких комуниста у земљи определила да пружи подршку Парцалидису, и то непосредно након што је Колијанис уз помоћ партија држава Источног Блока успео да издејствује искључење најпознатијих представника реформистичке струје из највиших партијских тела грчке партије у иностранству.²³⁷⁹

Ипак, белешке разговора представника југословенске и италијанске партије сведоче да су југословенски комунисти приметили заоштравање неслагања грчких комуниста и почетак формирања оних струја у грчкој партији које ће доцније означити као конзервативну и прогресивну већ почетком шездесетих година XX века.²³⁸⁰ Извештаји партијских институција југословенске партије сведоче да су Колијанис и његови сарадници још пре формирања прве владе Јоргоса Папандреуа захтевали искључивање из партије оних грчких комуниста који су критиковали бољшевички социјалистички модел, а да су још крајем педесетих година прошлог века одбијали да признају све оне одлуке Централног Комитета грчке партије које су садржале афирмативне оцене о променама политика совјетске партије у време Хрушчовљевог руководства и процесу тзв. „дестаљинизације“ у СССР-у.²³⁸¹ Такође, италијански комунисти говорили су југословенским колегама о постојању реформистичке струје у грчкој партији већ приликом првих разговора у којима су представници две партије размењивали мишљења о неопходности прилагођавања партијских идеологија марксистичких партија Европе великим променама у друштвеној и политичкој стварности већине држава Западне, али и Источне Европе.²³⁸² Иако аутори извештаја партијских тела југословенске партије сведоче да расцеп у грчкој партији није изазвао ни приближно толико велико интересовање других комунистичких партија Европе као у случају југословенских и италијанских комуниста, реформистичка струја грчких комуниста јасно је дефинисала своје захтеве за покретањем процеса проемне партијске идеологије грчке партије још пре него што је Дубчеково руководство чехословачке партије усвојило свој „акциони програм“ априла 1968. године.²³⁸³ Такође, расцеп у грчкој партији почео је готово годину дана пре него што је у француској партији дошло до сукоба реформистичке и конзервативне струје, пре него што су италијански комунисти усвојили промене партијских политика на XII Конгресу, и пре него што су шпански комунисти одлучили да отворено критикују улгоу совјетске партије током догађаја у Чехословачкој.²³⁸⁴

Интересантно је да су се, убрзо након почетка сукоба највећих партија медитеранске крајње левице са совјетском и другим партијама Источног Блока због различитих ставова о дешавањима у Чехословачкој, југословенски комунисти одлучили да финансијске политике југословенске партије према грчким комунистима поново дефинишу на такав начин да сва средства која су до тада издвајана за помоћ Колијанисовој струји буду преусмерена на

²³⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о збивањима на XIII Пленуму руководства КПГ у иностранству.

²³⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа Комунистичке Партије Грчке у Земљи.

²³⁸⁰ АЈ, КПР, I-3-а/44-6, Пријем делегације КПИ 1956. године, АЈ, КПР, I-3-а/44-25, Посета делегације КП Италије на челу са Палмиром Тољатијем 1964. године, АЈ, КПР, I-3-а/44-34, Посета Луиђија Лонга.

²³⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, О кретањима у КПГ.

²³⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Информације о значајним ставовима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-421-436, Разговори са представницима КПИ о односима у другим марксистичким партијама Европе.

²³⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, и КПФ поводом расцепа у КПГ.

²³⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о збивањима на XIII Пленуму руководства КПГ у иностранству.

пружање финансијске подршке Парцалидису и његовим сарадницима.²³⁸⁵ Пошто су чланови Колијанисове струје убрзо успели да преузму контролу над великим делом партијских тела грчке партије у иностранству, док су грчки комунисти у земљи изабрали представнике Парцалидисове струје за чланове локалних одбора грчке партије и руководиоце покрета отпора у Грчкој, Извршни биро Савеза комуниста Југославије убрзо је донео одлуку да ће надлежна тела југословенске партије у будућности разматрати само оне молбе за давањем новчане помоћи које стигну од грчких комуниста у земљи.²³⁸⁶ Извештаји Одељења за међународне односе и везе сведоче да су представници и партијске институције југословенске партије већ у првим месецима након XII Конгреса италијанских комуниста готово потпуно занемарили комуникацију са представничким организацијама грчких комуниста у иностранству.²³⁸⁷ Преписка југословенске и спољашње грчке партије показује да су након почетка реформи партијских политика грчких комуниста у земљи многа писма чланова Колијанисове струје, али и других грчких комуниста у емиграцији остала без одговора, а некад чак и без формалног превода и анализе од стране чланова Одељења за међународне односе.²³⁸⁸ Белешке разговора представника југословенске партије са грчким и италијанским комунистима сведоче да је занемаривање не само финансијских политика према грчким комунистима у емиграцији, већ и комуникације са оним партијским телима спољашње грчке партије којима су управљали чланови Колијанисове струје, представљало само један део нове праксе Савеза комуниста Југославије у одређивању оних партијских политика према грчким комунистима које су за циљ имале да допринесу убрзавању процеса промене партијске идеологије грчке партије у земљи.²³⁸⁹

Извештаји различитих одељења Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да су чак и државни програми достављања помоћи у оружју и медицинском материјалу грчким покретима отпора против војне диктатуре били претежно оријентисани према оним групама грчких побуњеника чије су вођство чинили грчки комунисти у земљи. Интересантно је да су југословенски синдикати који су сарађивали са појединим грчким предузећима играли значајну улогу у достављању југословенског оружја и другог материјала грчким покретима отпора, што је према проценама аутора извештаја партијских потенцијално могло допринети напорима Савеза комуниста и државних институција СФР Југославије да избегну потенцијалне оптужбе за директан утицај на сарадњу појединих југословенских комуниста са грчким колегама из покрета отпора.²³⁹⁰ Током разговора са италијанским комунистима, представници југословенске партије истицали су намере да у сарадњи са италијанском партијом организују читав низ формалних и неформалних сусрета југословенских и италијанских комуниста са члановима грчке партије у земљи како би разматрали различите могућности покретања заједничких акција италијанске и југословенске партије у циљу помоћи грчким комунистима у земљи.²³⁹¹ Ипак, напослетку је дошло до

²³⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Анализе писама добијених од представника КП Грчке у емиграцији.

²³⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-748, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

²³⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-890-900, Молбе грчких комуниста у емиграцији да им СКЈ упути помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-925, Анализе писама Политбироа ЦК КПГ и ситуације у спољашњој партији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-778, О неким питањима помоћи унутрашњој КП Грчке.

²³⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-891, Тражења Колијанисове групе да Комунист објави информације о XIII Пленуму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Анализе писама добијених од представника КП Грчке у емиграцији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

²³⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

²³⁹⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о помоћи достављеној грчким комунистима посредством синдиката, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-743-747, Извештаји КПГ о стању у земљи.

²³⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПГ.

реализације веома малог броја планова југословенске и италијанске партије о стварању заједничких програма помоћи грчким комунистима јер су југословенски комунисти били разочарани покушајима италијанских колега да истовремено одржавају односе са представницима грчке партије у емиграцији.²³⁹²

Са друге стране, чланови партијских тела југословенске партије су упркос неслагањима са италијанским комунистима ишли толико далеко у намерама да пруже материјалну помоћ грчкој партији у земљи, али и да допринесу зближавању грчких комуниста у земљи са другим партијама реформистичког блока, да су у неколико случајева чак и понудили да југословенска партија финансира посете представника унутрашње грчке партије Италији.²³⁹³ Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да се у време ублажавања репресивних политика војне диктатуре према политичким неистомишљеницима у Грчкој значајно увећао број посета, екскурзија и других бесплатних боравака у СФР Југославији које је југословенска партија организовала за чланове грчке партије у земљи.²³⁹⁴ На основу наведених обавештења може се закључити, под условом да се изузме очигледна чињеница да је организација посета грчких комуниста била значајно лакша у периодима ублажавања репресивних политика „пуковничког режима“, да је финансирање дужих боравака грчких комуниста у СФР Југославији није имало за циљ само да пружи моралну подршку грчким комунистима у борби против војне диктатуре. Нарочито је интересантно да су аутори извештаја партијских одељења југословенске партије наглашавали потенцијални значај организације што чешћих посета грчких комуниста за зближавање југословенске и унутрашње грчке партије, али и упознавање грчких комуниста у земљи са југословенским социјалистичким моделом.²³⁹⁵ Такође, предлози Одељења за међународне односе и одлуке Извршног бироа Савеза комуниста Југославије сведоче да су партијска тела југословенске партије и државне институције СФР Југославије финансирале значајно више годишњих одмора и програма лечења грчких комуниста у СФР Југославији него у случају чланова италијанске, шпанске, а нешто доцније и француске партије.²³⁹⁶

Финансијске политике Савеза комуниста Југославије према грчкој партији у земљи представљају изузетак од уочене праксе приликом одређивања помоћи југословенских комуниста другим партијама европске левнице не само у погледу трајног одржања и константног проширивања програма помоћи грчкој партији, већ и у погледу висине новчаних и других давања југословенске партије грчким комунистима.²³⁹⁷ Интересантно је да су давања једнократне новчане помоћи грчкој партији била приближно исто толико честа као и у случају италијанских и шпанских комуниста, али за разлику од цифре уобичајено издвајане за помоћ италијанској и француској партији која је износила око 20.000-25.000 америчких долара, пошиљке новчане помоћи грчким комунистима само су у ретким случајевима износиле испод 50.000 долара.²³⁹⁸ Белешке са седница Извршног бироа Председништва Савеза комуниста Југославије показују да су чланови највишег извршног тела југословенске партије понекад

²³⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које су партијска тела СКЈ добијала од КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-899-934, Информације о односима КП Италије и КП Грчке.

²³⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

²³⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-749, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-748, О разговору Ј. Ђерђе и Б. Мирковића са представницима унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-749, О боравку делегације унутрашње КПГ у Београду.

²³⁹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ у земљи и питањима сарадње са унутрашњом КПГ.

²³⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Белешке са седнице ИБ П СКЈ 3.5.1972, на којој се расправљало о финансијској помоћи КПШ.

²³⁹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци.

²³⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

доносили одлуке о висини улагања у програме помоћи другим партијама на основу износа који је већ био издвојен за сличне програме у случају грчке партије. Занимљив је пример једне од пошиљки новчане помоћи шпанској партији, за коју је Стане Доланц проценио да треба да износи тачно половину оне суме изражене у америчким доларима коју је Извршни биро југословенске партије само неколико месеци раније одредио за укупну једнократну помоћ различитим партијским телима и представницима грчке партије у земљи.²³⁹⁹ Притом, потребно је истаћи да износи издвајани за новчану помоћ грчким комунистима у земљи нису укључивали ни трошкове годишњих одмора, лечења и привременог или пак сталног становања чланова грчке партије у СФР Југославији, као ни испорука оружја и медицинског материјала оним групама грчких комуниста у земљи које су учествовале у покретима отпора против војне диктатуре.²⁴⁰⁰

Случај грчке партије, али и истраживачких посета представника реформистичке струје француске партије СФР Југославији, показује да су многе финансијске политике Савеза комуниста Југославије биле дефинисане како би додатно подстакле промене партијских идеологија и практичних политика марксистичких партија Медитерана или пак утицале на онакве исходе сукоба струја комунистичких партија Европе какви би учврстили и побољшали положај реформистичких струја у организацијској хијерархији партија европске левнице.²⁴⁰¹ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије више пута су посебно нагласили процене да би финансијска политика Савеза комуниста Југославије према партијама реформистичког блока могла значајно допринети не само остваривању потпуне финансијске независности будућих еврокомунистичких партија од совјетске партије, већ и учвршћивању одлучности италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста да наставе проширивање сарадње са другим партијама и покретима левнице у државама Западне Европе.²⁴⁰² Ипак, многе финансијске политике Савеза комуниста Југославије према највећим партијама медитеранске крајње левнице опстале су дуго након што су партије реформистичког блока формално усвојиле промене партијских идеологија и до те мере реформисале партијске политике да су чланови партијских тела југословенске партије оценили повратак некадашње популарности бољшевичког социјалистичког модела међу марксистима Западне Европе као немогућ исход доцнијег поновног зближавања еврокомунистичких партија са совјетском партијом.²⁴⁰³ Упркос наведеном, белешке разговора југословенских комуниста са представницима других партија реформистичког блока и извештаји партијских институција југословенске партије показују да су многе финансијске политике Савеза комуниста Југославије према еврокомунистичким партијама константно прошириване све до друге половине седамдесетих година XX века.²⁴⁰⁴

²³⁹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Белешке са седнице ИБ П СКЈ 3.5.1972, на којој се расправљало о финансијској помоћи КПШ, Излагање С. Доланца о помоћи КПГ у земљи и КПШ у емиграцији.

²⁴⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ у земљи и питањима сарадње са унутрашњом КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о помоћи достављеној грчким комунистима посредством синдиката.

²⁴⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁴⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Извештаји са конгреса КПИ у Болоњи, захтеви КПИ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ.

²⁴⁰³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁴⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

Дуги процеси проширивања, поновног одређивања и укидања финансијских политика Савеза комуниста Југославије према комунистичким партијама Италије, Француске, Шпаније и Грчке

Многе устаљене праксе пружања различитих врста помоћи највећим партијама медитеранске крајње левице никада нису биле формално дефинисане као редовне делатности партијских институција Савеза комуниста Југославије, па је веома тешко са сигурношћу одредити временске оквири различитих фаза у развоју финансијских политика југословенских комуниста према оним партијама које су након конференције комунистичких партија Европе у Берлину биле означене као партије реформистичког блока.²⁴⁰⁵ Са друге стране, анализирани извори показују да су потенцијалне квантитативне одреднице попут висине различитих давања у новцу и материјалу, учесталости долазака италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста на дуже бесплатне боравке у СФР Југославију и броја извештаја надлежних тела југословенске партије који су били посвећени анализама различитих предлога помоћи другим реформистичким партијама, релативно стабилно расле од краја шездесетих до средине седамдесетих година XX века.²⁴⁰⁶ Белешке излагања чланова Извршног бироа и извештаји чланова Одељења за међународне односе и везе сведоче да је током наведеног периода дошло и до великог броја покушаја партијских институција југословенске партије да се многе раније праксе нередовног пружања различитих врста помоћи потоњим еврокомунистичким партијама систематизују и одреде као део званичних политика Савеза комуниста Југославије.²⁴⁰⁷ Програми давања новчане помоћи партијама медитеранске крајње левице, организовања годишњих одмора, лечења и истраживачких посета чланова реформистичких партија у СФР Југославији, као и финансирања различитих активности италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста достигли су врхунац проширивања током временског периода који је почео успоном војне диктатуре у Грчкој 1967. године, а завршио се формалним превазилажењем сукоба марксистичких партија држава Источног и Западног Блока на конференцији комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.²⁴⁰⁸

Интересантно је да су процеси промене партијских идеологија комунистичких партија медитеранских земаља започели нешто касније од готово десет година дугог периода повећавања броја редовних или једнократних програма пружања различитих облика помоћи југословенске партије највећим партијама европске крајње левице, али и да су југословенски комунисти наставили са улагањем у развој финансијских политика према италијанским, француским, шпанским и грчким колегама и дуго након што су реформистичке партије постале финансијски независне од совјетске и других партија Источне Европе.²⁴⁰⁹ Слично многим програмима једнократне помоћи који су се временом претворили у редовна давања, поједине финансијске политике Савеза комуниста Југославије које су биле осмишљене са

²⁴⁰⁵ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁴⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

²⁴⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-848-898, Извештаји о пружању помоћи Комунистичкој Партији Грчке.

²⁴⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

²⁴⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

намером да подстакну реформе партијских политика других партија реформистичког блока настављене су и дуго након што су партијске институције југословенске партије процениле да је почетни циљ одређивања наведених политика одавно остварен.²⁴¹⁰ Ипак, извештаји Одељења за међународне односе показују да инвестиције партијских тела Савеза комуниста и државних институција СФР Југославије у циљу проширивања финансијских политика југословенских комуниста према еврокомунистичким партијама нису доживеле највећи забележени раст у случајевима појединачних партија реформистичког блока истовремено, као и да су средства издвајана за неке од облика пружања помоћи једној партији често преусмеравана на друге програме финансирања активности чланова исте партије.²⁴¹¹ Белешке излагања чланова извршних тела југословенске партије показују да су југословенски комунисти константно покушавали да прилагоде финансијске политике Савеза комуниста Југославије према другим партијама реформистичког блока променама друштвене и економске стварности, али и променама политичког положаја марксистичких партија у државама Западне Европе.²⁴¹²

Пример одређивања нових форми пружања помоћи италијанској партији показује напоре југословенских комуниста да прилагоде финансијске политике Савеза комуниста Југославије променама друштвених и политичких околности у Италији, али и илуструје феномен преусмеравања средстава са једног на друге програме помоћи југословенске партије италијанским комунистима.²⁴¹³ На самом почетку процеса промене партијске идеологије италијанских комуниста, италијанска партија била је прва велика марксистичка партија Западне Европе према којој је Савез комуниста Југославије дефинисао трајне политике пружања помоћи у новцу, као и финансирању читавог спектра различитих активности италијанских комуниста, па чак и појединих симпатизера италијанске партије.²⁴¹⁴ Надлежне институције Савеза комуниста Југославије су крајем 1969. године одредиле различите суме до тада издвајане за многобројне једнократне програме помоћи италијанским комунистима као редовна годишња давања, што југословенска партија није учинила у случају осталих реформистичких партија европе. Партијска тела југословенске партије ревидирала су, проширивала и преусмеравала новчане износе одређене за редовна годишња давања италијанској партији сваке године у оквиру процеса поновног дефинисања једногодишњих планова развоја сарадње са италијанском партијом за следећу годину.²⁴¹⁵ Интересантно је да су наведени планови обнављани све до друге половине седамдесетих година прошлог века, упркос чињеници су аутори извештаја Одељења за међународне односе већ крајем шездесетих година проценили су да ће промене партијске идеологије италијанских комуниста, али и

²⁴¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-429, Извештаји са конгреса КПИ у Болоњи, захтеви КПИ да јој СКЈ пружи помоћ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ.

²⁴¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁴¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

²⁴¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513-625, О сарадњи са КП Италије у циљу пружања помоћи другим партијама европске левнице.

²⁴¹⁴ Интересантно је да су многи облици пружања новчане помоћи КП Италије опстали након што је КП Италије одавно стекла попуто финансијску независност од КП СССР-а, али и упркос пређашње дефинисаним политикама СКЈ које су јасно одредиле правило да југословенска партија не пружа помоћ оним комунистичким партијама чији је партијски рад легалан у њиховим земљама. Чињеница да италијанска партија представља изузетак од наведеног правила сведочи о блискости југословенских и италијанских комуниста и значају који је сарадња са Комунистичком партијом Италије потенцијално имала у перцепцијама партијског руководства Савеза комуниста Југославије (АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426).

²⁴¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513-625, О сарадњи са КП Италије у циљу пружања помоћи другим партијама европске левнице.

друштвене стварности у Италији допринети значајном побољшању не само политичког, већ и финансијског положаја италијанских комуниста.²⁴¹⁶

Убрзо после усвајања оних политика италијанске партије које су друге партије европске левице убрзо означиле као *историјски компромис* италијанских комуниста почетком седамдесетих година, италијански демохришћани и социјалисти покренули су изванредан број иницијатива у циљу проширивања учешћа комунистичке партије у програмима државног финансирања политичких партија у Италији.²⁴¹⁷ Приликом разговора са представницима југословенске партије, италијански комунисти поверили су југословенским колегама да се након скорашњих реформи политика италијанске партије значајно повећао број приватних донација италијанских грађана различитим организацијама и партијским телима комунистичке партије, као и оних добровољних новчаних прилога које су италијански комунисти добијали од италијанских радника у другим земаљама Западне Европе и Сједињеним Америчким Државама.²⁴¹⁸ Са друге стране, извештаји одељења за међународну сарадњу Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да се константним проширивањем социјалних политика у Италији значајно повећала финансијска моћ италијанских радничких синдиката, који су поред блиских односа са италијанским комунистима одржавали и различите облике предузетничке сарадње са италијанском партијом.²⁴¹⁹ Такође, велики број чланова италијанске партије налазио се на различитим функцијама у организацијској структури италијанских синдиката, док су локални одбори италијанске партије у сарадњи са синдикатима неретко организовали заједничке активности и манифестације у циљу прикупљања помоћи за чланове италијанске партије или радничких синдиката са скромнијим примањима.²⁴²⁰ Након серије изборних успеха италијанских комуниста на локалним изборима у различитим италијанским градовима и провинцијама дошло је до значајног повећања утицаја италијанске партије на процесе одлучивања о употреби средстава општинских буџета које су владе левог центра константно проширивале, као и учешћа италијанских комуниста у све различитијим програмима државног финансирања партијског рада и изборне кампање локалних одбора политичких партија у Италији.²⁴²¹

Представници Савеза комуниста Југославије су, непосредно после почетка расправа партија европске левице о историјском компромису италијанске партије, у више наврата отворено говорили италијанским комунистима о својим претпоставкама да су се политички и финансијски положај италијанске партије побољшали до те мере да италијанској партији више није потребна новчана помоћ југословенске партије.²⁴²² Италијански комунисти у највећем броју забележених разговора потврдили су тачност процена југословенских колега, а понекад су ишли и тако далеко да су молили представнике југословенске партије да се новчани износи издвојени за помоћ италијанској партији употребе ради проширивања програма помоћи оним партијама реформистичког блока којима је помоћ била потребнија, наглашавајући притом да финансијски положај шпанских и грчких комуниста перципирају као толико тежак „да се

²⁴¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-571, Предлози годишњих планова сарадње са КПИ за 1977 и 1978. годину.

²⁴¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-572-633, Информације о односима КПИ са другим партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-532-551, Преписка партијских тела Савеза Комуниста Југославије и КП Италије.

²⁴¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513-556, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-612-636, О развоју сарадње са КП Италије.

²⁴¹⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са радничким синдикатима и партијама левице у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, О друштвеној ситуацији у Италији.

²⁴²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-513-555, Информације о развоју односа КПИ са другим политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-532-551, Анализе писама партијских тела и представника КП Италије.

²⁴²¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са радничким синдикатима и партијама левице у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, О друштвеној ситуацији у Италији.

²⁴²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-597, Припремни материјали за разговоре са представницима КП Италије, извештаји о ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-572-633, Разговори са представницима КПИ о политичким активностима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-449-489, Извештаји о развоју односа са КП Италије.

понекад чини неморалним давати новац другим партијама“.²⁴²³ Ипак, Извршни биро Председништва југословенске партије донео је одлуку да се политике давања новчане помоћи италијанској партији не укидају, већ да се уместо тога они износи који су чинили редовне пошљке помоћи у новцу италијанској партији преусмере на проширивање програма финансирања званичних и неформалних посета чланова италијанске партије или пак различитих заједничких активности југословенских и италијанских комуниста.²⁴²⁴ Извештаји Одељења за међународне односе сведоче да је постепено смањивање годишњих давања у новцу италијанској партији било праћено повећавањем броја италијанских комуниста који су учествовали у програмима бесплатних летовања на југословенској обали Јадранског мора, као и броја чланова омладине италијанске партије који су долазили на студентске екскурзије у СФР Југославију.²⁴²⁵ Такође, део износа раније новчане помоћи италијанској партији усмерен је према финансирању истраживања италијанских комуниста у СФР Југославији, покривању трошкова штампања књига и часописа италијанских комуниста у Италији, али и према развоју политика субвенционисања оних југословенских издавачких предузећа која су сарађивала са синдикалним издаваштвом италијанских радничких организација блиских комунистичкој партији.²⁴²⁶ Нарочито велики део раније новчане помоћи италијанским комунистима преусмерен је у фондове југословенске партије унапред одређене за финансирање реализације планова италијанских и југословенских комуниста о заједничкој организацији скупова представника партија и покрета евроске левнице, који су током прве половине седамдесетих година XX века постали незаобилазна тема дискусије приликом сусрета представника југословенске и италијанске партије.²⁴²⁷

Интересантно је да су италијански комунисти убрзо након покретања различитих иницијатива у циљу зближавања партија европске левнице основали посебне комисије Одељења за међународне односе италијанске партије које су одређивале суме оне новчане помоћи коју су италијански комунисти почели пружати другим марксистичким партијама Европе.²⁴²⁸ Већ почетком седамдесетих година прошлог века, италијански и југословенски комунисти сарађивали су на пружању финансијске и других врста помоћи грчким комунистима у земљи, док су институције италијанске партије одредиле више програма организације посета грчких комуниста Италији и одржавања семинара на којима ће италијански комунисти говорити грчким колегама о променама партијске идеологије италијанске партије.²⁴²⁹ Након великих изборних успеха италијанских комуниста, финансијска средства италијанске партије толико су се увећала да су италијански комунисти предлагали да равномерно са југословенском партијом учествују у финансирању организације медитеранских и других скупова партија европске левнице.²⁴³⁰ Упркос чињеници да су се представници југословенске партије и аутори чланака у југословенској штампи веома

²⁴²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-466-490, Разговори вођени током посета делегација КПИ Југославији и делегација СКЈ Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке разговора са члановима КП Италије.

²⁴²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-625, О сарадњи са КП Италије у циљу пружања помоћи другим партијама европске левнице.

²⁴²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-515, Информације о боравку чланова КП Италије на годишњим одморима у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Информације о неким питањима сарадње са КПИ.

²⁴²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571, Предлози годишњих планова сарадње са КПИ за 1977 и 1978. годину, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са радничким синдикатима и партијама левнице у Италији, годишњи одмори, студијске екскурзије и издавачка делатност.

²⁴²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

²⁴²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Информације о сусретима чланова Одељења за међународне односе СКЈ и КПИ, АЈ, КПП, I-2/68, Извештаји о припремама за конференцију КП Европе у Берлину.

²⁴²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

²⁴³⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских кондеренција, Извештаји о сарадњи са радничким синдикатима и партијама у Италији.

афирмативно изражавали о финансијским политикама италијанске партије, југословенски комунисти и даље су инсистирали да Савез комуниста Југославије покрива све трошкове реализације многих заједничких планова југословенске и италијанске партије.²⁴³¹ Напоследку, занимљиво је да су југословенски комунисти током неколико разговора о одржавању састанака представника марксистичких партија Европе на захтеве италијанских колега да италијанска партија подједнако учествује у финансирању организације скупова партија европске левице одговорили примедбом да ће у том случају Савез комуниста Југославије преузети све трошкове неформалних сусрета који ће неминовно уследити приликом одржавања наведених догађаја.²⁴³²

У исто време када су разматрала како најбоље употребити износе раније предвиђене за пружање новчане помоћи италијанској партије у циљу финансирања унапређивања старих и дефинисања нових програма сарадње италијанских и југословенских комуниста, партијска тела југословенске партије значајно су повећавала суме издвајане за проширивање финансијских политика Савеза комуниста Југославије према француској партији.²⁴³³ Убрзо пошто је ново Маршеово руководство француске партије почетком седамдесетих година започело дуге процесе реформи партијских политика француске партије, истраживачке посете појединих чланова реформистичке струје француске партије СФР Југославији убрзо су прерасле у велики број колективних годишњих одмора и бројне студијске екскурзије француских комуниста.²⁴³⁴ Занимљиво је да су француски комунисти показали мање интересовање за коришћење бесплатних услуга југословенског здравственог система од шпанских и италијанских колега, иако су представници југословенске партије током разговора са француским комунистима више пута нагласили да ће оним члановима француске партије који се одлуче на лечење у југословенским болницама бити омогућени исти услови и каснији боравци у бањама и одмаралиштима као и у случају италијанских комуниста.²⁴³⁵ Током све ређих периода сукоба југословенске и француске партије, аутори извештаја партијских тела југословенске партије у неколико наврата су препоручили Извршном бироу Председништва да донесе одлуке о проширивању програма годишњих одмора француских комуниста у југословенским летовалиштима, претпостављајући да ће наведене политике допринети превазилажењу неспоразума и наставку процеса зближавања две партије, али и демонстрирати француским комунистима финансијску моћ Савеза комуниста, као и државних институција СФР Југославије.²⁴³⁶

Аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили су да ће показивање финансијских потенцијала југословенске партије француским комунистима проширивањем политика помоћи француској партији пружити извесне материјалне доказе у прилог ставова које су чланови реформистичке струје истакли током ранијих расправа о југословенском социјалистичком моделу у партијској штампи француске партије.²⁴³⁷ Интересантно је да су

²⁴³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

²⁴³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-536-538, Информације о боравку чланова ЦК КПИ у Београду, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-540, Извештаји о разговорима чланова ИК СКЈ са члановима ЦК КПИ у Италији.

²⁴³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-571, Предлози годишњих програма сарадње са КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком Партијом Француске.

²⁴³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Материјали о боравку студијске делегације КП Француске у Југославији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о годишњим одморима чланова КПФ у СФРЈ.

²⁴³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-367, Разговори са представницима КП Француске о развоју односа СКЈ и КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку чланова КП Француске у СФР Југославији.

²⁴³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-250, Нови аспекти унутрашње политика КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене партијске штампе о СФР Југославији.

²⁴³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији.

југословенски комунисти користили повећање броја учесника програма финансирања годишњих одмора чланова француске партије и приликом покушаја југословенске партије да посредује у циљу зближавања француских комуниста и социјалиста.²⁴³⁸ Документација одељења Савеза социјалистичког радног народа Југославије показује да су током прве половине седамдесетих година у више наврата организовани колективни годишњи одмори за по неколико стотина француских комуниста и социјалиста у југословенским одмаралиштима на далматинској обали.²⁴³⁹ Такође, излагања чланова партијских тела југословенске партије показују да је након почетка процеса промене партијске идеологије француске партије дошло до значајног повећања средстава које је Савез комуниста Југославије планирао да издвоји у циљу финансирања издавачке делатности француских комуниста.²⁴⁴⁰ Ипак, аутори извештаја партијских институција југословенске партије никада нису разматрали могућност давања новчане помоћи француским комунистима, па је француска партија остала једина партија реформистичког блока која није учествовала у редовним или једнократним давањима новчане помоћи Савеза комуниста Југославије оним марксистичким партијама Европе које су започеле реформе партијских политика.²⁴⁴¹

За разлику од финансијских политика југословенске према француској и италијанској партији, форме пружања помоћи Савеза комуниста Југославије шпанским и грчким комунистима доживеле су веома мале измене током прве половине седамдесетих година XX века.²⁴⁴² Ипак, случајеви шпанске и грчке партије представљају изузетке у дотадашњем развоју програма помоћи југословенских комуниста партијама реформистичког блока комунистичких партија Европе, али и у историјском развоју финансијских политика Савеза комуниста Југославије према другим партијама европске и глобалне левице. Пре пада администрације „пуковничког режима“ у Грчкој 1974. године и смрти Франциска Франка у Шпанији 1975. године, грчка и шпанска партија уживале су изванредан облик посебног статуса у односу на друге партије којима је Савез комуниста Југославије пружао финансијску помоћ, који је упркос дотадашњим плановима партијских тела југословенске партије наставио да се обнавља упркос чињеници да је током процеса политичке транзиције у Грчкој и Шпанији дошло до уређивања правног положаја грчке и шпанске партије и до повратка грчких и шпанских комуниста на политичку сцену.²⁴⁴³ Интересантан је случај континуираних пошљици једнократне новчане помоћи грчкој и шпанској партији, које не само да су биле значајно чешће него у случају италијанске партије, већ нису захтевале ни претходну расправу о етичкој оправданости пружања помоћи и потенцијалним опортунистичким мотивима у партијским институцијама југословенске партије каква је била готово ритуална али незаобилазна не само у случају италијанске, већ и свих других партија европске и глобалне левице којима је Савез комуниста Југославије пружао помоћ.²⁴⁴⁴ Извештаји партијских тела југословенске партије показују да непосредно након повратка руководства шпанске и великог дела грчке партије у Шпанију и Грчку, па чак и након превазилажења расцепа у шпанској и грчкој партији, износи издвајани

²⁴³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са осталом левицом.

²⁴³⁹ АЈ, ССРНЈ, 1964-1970, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са Митерановом СП Француске.

²⁴⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, О боравку делегације СКЈ на XIX и XX Конгресу КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-310, Извештаји о развоју сарадње са КПФ и значајним ставовима КПФ.

²⁴⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁴⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-856-889, Информације о неким питањима сарадње са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Информације о помоћи грчким комунистима у земљи.

²⁴⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Карилџом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-147-151, Извештаји о шпанској партији, посете С. Карилџа и Д. Ибарури, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи.

²⁴⁴⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој Партији Грчке.

за новчану помоћ овим партијама и начини одређивања висине новчаних и других давања шпанским и грчким комунистима нису измењени.²⁴⁴⁵

Посебно је занимљиво да су представници југословенске партије у неколико наврата саопштили грчким комунистима да раније установљене политике Савеза комуниста Југославије налажу да југословенски комунисти дају помоћ у готовом новцу само оним партијама чији је политички рад илегалан, и да је једини изузетак од наведеног правила направљен у случају италијанске партије за време сукоба италијанских комуниста са совјетском партијом.²⁴⁴⁶ Ипак, аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе сведоче да је италијанска партија била само једини изузетак у случају марксистичких партија Европе, као и да су југословенски комунисти чак неколико пута били спремни да учине исти изузетак и у случају француске партије да су француски комунисти затражили новчану помоћ.²⁴⁴⁷ Разлоге за одлуку представника југословенске партије да грчким комунистима скрену пажњу на могућност губитка новчане помоћи Савеза комуниста Југославије, што југословенски комунисти никада нису учинили приликом разговора са шпанским комунистима, треба тражити у тренутним околностима наведеног догађаја. Наиме, излагања чланова идеолошких комисија и извештаји различитих одељења за међународне односе и међународну сарадњу југословенске партије и Социјалистичког савеза радног народа Југославије показују да су југословенски комунисти били незадовољни појединим политичким одлукама руководства грчке партије, а нарочито оним политичким праксама грчких комуниста које су означили као последицу превазилажења расцепа у грчкој партији, али и понашањем грчких комуниста приликом посета СФР Југославији.²⁴⁴⁸ Ипак, белешке са седница партијских тела југословенске партије показују да су неспоразуми између грчких и југословенских комуниста брзо превазиђени, док аутори извештаја Одељења за међународне односе сведоче да је, свега неколико месеци након што су југословенски комунисти суптилно приближили грчким колегама могућност губитка финансијске помоћи, дошло до повећања новчаних давања али и других облика помоћи Савеза комуниста Југославије грчкој партији.²⁴⁴⁹

Белешке разговора југословенских и шпанских комуниста показују да у развоју односа југословенске и шпанске партије након повратка великог броја шпанских комуниста у земљу и превазилажења расцепа у шпанској партији није било инцидента сличних оним који су навели југословенске комунисте да грчким колегама говоре о могућности ограничавања финансијских политика југословенске према грчкој партији.²⁴⁵⁰ Случај шпанске партије сведочи да су у појединим случајевима лични односи чланова дирекција марксистичких партија Европе са члановима руководства југословенске партије у извесним приликама могли имати

²⁴⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

²⁴⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889-898, Писма партијских тела и представника КП Грчке у земљи.

²⁴⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о развоју сарадње са КПИ и КПФ.

²⁴⁴⁸ Интересантни су случајеви извештаја Одељења за међународне односе и везе који говоре о понашању више чланова делегација КП Грчке током неколико посета грчких комуниста у земљи СФР Југославији. Наиме, аутори извештаја наведеног одељења сведоче да су поједини чланови руководства југословенске партије изразили незадовољство оним поступцима грчких комуниста који су укључивали пропуштање заказаних састанака са делегатима Савеза комуниста Југославије, кашњење на пријеме код чланова државне администрације СФР Југославије и конзумирање алкохола током истих догађаја, довођење непозваних гостију грчке националности на свечане вечере у приватним кућама чланова СКЈ, недолжно обраћање чланицама југословенске партије, и, напослетку, међусобно физичко обрачунавање и узимање учешћа у изгредима приликом посета локалним угоститељским објектима (АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-956).

²⁴⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-860, Разговори са представницима ЦК КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-923-930, Информације о сарадњи са КПГ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о помоћи грчким комунистима у земљи.

²⁴⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, разговори са руководством КПШ о ситуацији у КПГ и у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-144, Подсетник за разговоре са С. Карилџом, генералним секретаром КПШ.

већи утицај на развој различитих форми помоћи Савеза комуниста Југославије другим партијама од тренутног развоја формалних односа партијских институција југословенске партије и партија европске левице. Наиме, може се приметити да је након повратка комунистичке партије на политичку сцену Шпаније дошло до извесног смањивања интензитета преписке партијских тела југословенске и шпанске партије, али и учесталости настајања извештаја Одељења за међународне односе и везе о шпанској партији.²⁴⁵¹ Ипак, анализирани извори показују да се број посета чланова руководства шпанске партије приметно се повећао средином седамдесетих година прошлог века, као и интензитет преписке и сусрета Јосипа Броза Тита са Сантјагом Карилџом и Долорес Ибарури, што је потенцијално допринело да поред обнављања и проширивања програма помоћи шпанској партији дође и до повећања новчаних износа издвајаних за поклоне председника Савеза комуниста Југославије члановима руководства шпанске партије.²⁴⁵²

Потребно је приметити и да извештаји Одељења за међународне односе показују да су југословенски комунисти били више него добро обавештени о опадању популарности и слабљењу политичког положаја шпанске и грчке партије у време када су одлучили да наставе и чак прошире финансијске политике према шпанској и грчкој партији.²⁴⁵³ Са друге стране, излагања чланова партијских тела југословенске партије показују да су програми помоћи италијанским комунистима делимично умањени у време када су италијански комунисти водили преговоре са Алдом Мором о проширивању сарадње комунистичке и демохришћанске партије у Италији, док током првих месеци након уласка француских комуниста у састав Митеранових влада у Француској готово да није било говора о оранизацији годишњих одмора и екскурзија за француске комунисте у СФР Југославији.²⁴⁵⁴ Са друге стране, нарочито је интересантно да су традиционално срдачни односи југословенских и италијанских комуниста били потенцијално најближи управо током година између Берлинске конференције и укидања политика „историјског компромиса“ италијанске партије у епилогу отмице и убиства Алда Мора, док је непосредно пре уласка француске партије у владу и након промене политика југословенске и француске партије дошло до делимично наглог поновног зближавања југословенских и француских комуниста.²⁴⁵⁵ За разлику од италијанске и француске партије, политички положај грчкиј и шпанских комуниста након повратка у Грчку и Шпанију постајао је све незавиднији, док је константно опадање јавне подршке грчкој и шпанској партији на изборима навело ауторе извештаја Одељења за међународне односе и везе да већ почетком друге половине седамдесетих година процене да грчка и шпанска партија не само да никада неће ући у састав државних администрација, већ ће убрзо постати и „маргиналне партије“ грчке и шпанске опозиције.²⁴⁵⁶ Ипак, финансијске политике југословенске према грчкој и шпанској партији опстале су након почетка процеса опадања политичке релевантности комунистичких партија у Грчкој и Шпанији упркос чињеници да се југословенски комунисти

²⁴⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-141, Извештаји о развоју сарадње са Комунистичком Партијом Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-139-148, Преписка са партијским телима и члановима ЦК КП Шпаније.

²⁴⁵² АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, АЈ, КПР, I-3-a/100-5, АЈ, КПР, I-3-a/110-13, АЈ, КПР, I-3-a/110-18, АЈ, КПР, I-3-a/110-19, Пријемни генералних секретара КПШ Долорес Ибарури и Сантјага Карилџа код Јосипа Броза Тита.

²⁴⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

²⁴⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-396-525, Извештаји о развоју сарадње са КПИ и значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

²⁴⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-331, Информације о промени ставова КПФ и еволуцији њеног односа према СКЈ.

²⁴⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану.

нису могли надати да ће зближавање Савеза комуниста Југославије са грчком и шпанском партијом потенцијално користити партијским интересима југословенске партије, као ни државним интересима СФР Југославије.²⁴⁵⁷

Одлуке и извештаји партијских тела југословенске партије показују да је крајем седамдесетих година XX века дошло до укидања различитих форми помоћи југословенских комуниста италијанској, француској, шпанској и грчкој партији, као и до релативно брзог опадања износа издвајаних за одржавање преосталих финансијских политика Савеза комуниста Југославије према еврокомунистичким партијама.²⁴⁵⁸ Након смрти Јосипа Броза Тита 1980. године није напуштена само традиција давања поклона генералним секретарима и другим члановима руководства еврокомунистичких партија, већ је дошло и до приметног опадања броја извештаја партијских тела југословенске партије који говоре о дужим истраживачким боравцима, студијским екскурзијама и трошковима лечења европских марксиста у СФР Југославији.²⁴⁵⁹ Убрзо после почетка економске и политичке кризе у СФР Југославији средином осамдесетих година XX века дошло је до укидања последње још увек присутне форме пружања помоћи Савеза комуниста југославије еврокомунистичким партијама, односно политике финансирања годишњих одмора чланова реформистичких партија Европе на југословенској обали Јадранског мора.²⁴⁶⁰ Почети дугог опадања финансијских политика југословенске партије према другим партијама реформистичког блока непосредно су претходили првим извештајима партијских тела југословенске партије који отворено говоре о процесима удаљавања Савеза комуниста Југославије и комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке.²⁴⁶¹ На основу анализираних извора могло би се закључити да је ограничавање финансијских политика југословенске према највећим комунистичким партијама Медитерана допринело удаљавању Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија, али и да је, у исто време, опадање сарадње југословенске са италијанском, француском, шпанском и грчком партијом додатно убрзавало процесе напуштања оних партијских политика југословенских комуниста које су биле дефинисане у циљу пружања финансијске помоћи марксистичким партијама Европе. Прецизније одређивање различитих фаза промене мере међусобног утицаја постепеног удаљавања југословенске и еврокомунистичких партија и процеса напуштања финансијских политика Савеза комуниста Југославије представљало би интересантну тему будућих научних истраживања.

²⁴⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

²⁴⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656 Предлози годишњих планова сарадње са КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-355, Информације о значајним ставовима КПФ.

²⁴⁵⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о досадашњем развоју и плановима сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁴⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-656 Предлози годишњих планова сарадње са КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-155, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-355, Информације о значајним ставовима КПФ.

²⁴⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о досадашњем развоју и плановима сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

Закључак

Запажања о историјским околностима, узроцима и трајним последицама успона и пада политичког утицаја највећих партија крајње европске левице – Потрага за местом еврокомунистичких партија у историји Медитерана, Западне Европе и света

Дуги процеси зближавања и удаљавања Савеза комуниста Југославије и највећих партија крајње европске левице развијали су се под утицајем променљивих политичких околности и сложених промена друштвене стварности у СФР Југославији и у земљама Медитерана. Историјски период током кога је дошло до промене партијских идеологија комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке, као и до проширивања сарадње еврокомунистичких партија са југословенском партијом, обухвата време настанка многих нових економских, политичких и културних феномена у државама Западне Европе и САД, али и различита раздобља у развоју променљивих и комплексних односа највећих сила глобалних блокова.²⁴⁶² Истовремено, историјски развој друштвене реалности у СФР Југославији, смене доминантних струја у бирократској структури југословенске партије, као и промене геополитичких околности условљавале су различите фазе еволуције партијске идеологија и партијских политика Савеза комуниста Југославије.²⁴⁶³ Наведене глобалне и локалне промене представљају само неке од многих фактора који су могли утицати да током периода тек нешто дужег од једне деценије (1968-1980) комунистичке партије Медитерана доживе зенит, али и почетак опадања своје политичке моћи, као и да Савез комуниста Југославије пређе дуг историјски пут од најутуцајне партије реформистичког блока марксистичких партија Европе до напуштања реформистичких политика и удаљавања од еврокомунистичких партија.

Досадашња историјска и социолошка истраживања покушавала су да одреде потенцијални утицај политичког присуства еврокомунистичких партија на формирање социјалних политика држава Западног блока²⁴⁶⁴, али и наглашавала значај оних глобалних економских промена које су пратиле настанак и напуштање социјалних политика „државе благостања“ у Западној Европи током процеса промене друштвених околности политичког рада комунистичких партија држава Западног блока.²⁴⁶⁵ Различите студије које су се бавиле

²⁴⁶² Giuseppe Di Palma „Eurocommunism?“, *Comparative Politics*, Vol.9, No.3 (1977), 357-375, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137, Santiago Carrillo, *Eurocommunism and the State*, (London: Lawrence and Wishart, 1977), Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107, Henri Weber, „Eurocommunism, Socialism and Democracy“, *New Left Review*, Vol.110, No 1, (1978), John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings“, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37.

²⁴⁶³ M. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Jakovina T. (Zagreb: Centar za demokratiju i pravu Miko Tripalo, 2012), 149–178, Predrag Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke svakodnevnice i postsvakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, (Beograd: Službeni glasnik, 2011, drugo izdanje), 125–130, Љубодраг Димић. *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*. (Београд: Архив Југославије, 2010), Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 360-405, Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 8-24.

²⁴⁶⁴ Andre A. Sant'Ana and Leondardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality“, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, Mark D. Brewer, Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution“, in: *Polarization ant the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109.

²⁴⁶⁵ Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65, Vjekoslav Mikecin, *Evrokomunizam i socijalizam* (Zagreb: Globus, 1979), 148-221, Ernest Mandel, *From Stalinism to*

проучавањем токова историјског развоја марксистичке мисли комунистичких партија Медитерана нарочито су истицале чињеницу да се појава реформистичких идеја временски поклапа са периодом константног проширивања социјалних политика у земљама Западне Европе и САД. Међутим, аутори истих истраживања покушавали су да процене да ли су, и у којој мери, почечи неолибералних реформи у државама Западног блока доприносили убрзавању већ започетих процеса опадања популарности и политичког утицаја марксистичких партија Медитерана.²⁴⁶⁶ Интересантно је да су многе реформе партијских политика комунистичких партија Италије и Француске биле усвојене пре средине седамдесетих година XX века, односно пре оног периода који је у историографији познат као „време кризе државе благостања“, али да су италијанска и француска партија достигле врхунац своје политичке моћи управо током времена политичких криза у државама Западне Европе.²⁴⁶⁷ Такође, посебно је занимљиво да су грчки и шпански комунисти у својим политичким програмима наглашавали неопходност сталног проширивања социјалних политика током очекиваног процеса еволуције политичког и економског система капиталистичких земаља у социјализам упркос чињеници да су се покушаји усвајања социјалних политика „државе благостања“ у Грчкој и Шпанији догодили тек након пада диктатура крајње деснице на Медитерану и почетка грчке и шпанске политичке транзиције.²⁴⁶⁸

Анализирани извори говоре у прилог претпоставкама оних истраживача који су проценили да је проширивање политика „државе благостања“ имало значајног утицаја на промене друштвених структура држава Западне Европе, као и на настанак нових политичких и културних феномена, након чега су перцепције европских марксиста о променама властитог друштвеног окружења допринеле развоју реформистичких идеја партијских руководства комунистичких партија Медитерана.²⁴⁶⁹ Белешке разговора италијанских и југословенских комуниста сведоче да су чланови дирекције италијанске партије почели да разматрају могућност реформи партијских политика италијанске партије средином педесетих година, односно током периода великих економских промена у Италији који ће доцније постати познат као „време италијанског привредног чуда“.²⁴⁷⁰ Аутори текстова у партијској штампи италијанске партије у више наврата су истицали идеју о неопходности сталног повећавања политичке релевантности комунистичких партија, како би комунистичке партије могле доприносити константном проширивању социјалних политика државе благостања.²⁴⁷¹ Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке партије Италије показују да су италијански комунисти дефинисали тзв. „циклус државе благостања“, током кога усвајање нових социјалних политика доводи до прогресивних промена друштвених вредности и структура као

Eurocommunism, (London: Verso publishing, 2016), 11-34, Philip Elliott, P. Schlesinger, „On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review*, 1 (1979), 55-81.

²⁴⁶⁶ Tom Kemp, *Stalinism in France, vol I – The First Twenty Years of the French Communist Party*, (London: New Park Publications 1984), Fernando Claudin, *Eurocommunism and Socialism* (London: Verso Books, 1979), Childs, D.H. *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London: Routledge, 2000); Brown B. *Socialism of a different kind – Reshaping the Left in France*, (New York: Greenwood Press, 1982).

²⁴⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-227, Одлуке пленума Централног Комитета Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка са партијским телима и представницима КПИ, АЈ, КПР, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

²⁴⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа КП Грчке у Земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, Извештаји о значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији.

²⁴⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁴⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

²⁴⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-456, Преписка са партијским телима и представницима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-397-428, Извештаји о писању партијске штампе КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Информације о неким значајним ставовима КП Италије.

и до увећања политичке моћи партија крајње левице што затим доприноси даљем проширивању социјалних политика и обнови циклуса, као један од основних предуслова превазилажења капиталистичке стварности.²⁴⁷²

Преписка партијских тела и белешке разговора представника југословенске и италијанске партије показују да су чланови руководства Комунистичке партије Италије заједно са југословенским комунистима веома често и опширно разматрали потенцијални утицај економских реформи „државе благостања“ на различите друштвене, политичке и културне феномене у Италији, али и у другим земљама Западне Европе.²⁴⁷³ Италијански комунисти су приликом сусрета са другим партијама европске левице у више наврата дефинисали настанак нових политичких покрета и појаву студентских побуна у Европи и Сједињеним Америчким Државама као последице промене друштвених структура земаља Западног блока у дводеценијском епилогу дефинисања првих планова послератне обнове и усвајања начела кејнзијанске економске теорије као основних принципа одређивања финансијских политика држава Западног Блока.²⁴⁷⁴ Интересантно је да припремни материјали за XII Конгрес италијанске партије нарочито наглашавају став италијанских комуниста да се појава оне нове политичке агенде у САД која се бавила људским и грађанским правима може сматрати практичним доказом тезе о постојању везе између проширивања социјалних политика и промене доминантних друштвених норми, али и настанка услова да радничка класа ангажованије воде „историјску“ борбу за побољшање животног стандарда, услова рада и својих политичких права.²⁴⁷⁵ Ипак, италијански комунисти веома често су југословенским колегама говорили и о својим перцепцијама оних феномена „новог времена“ које су оценили као негативне последице друштвених промена покренутих последицама усвајања социјалних политика „државе благостања“. Као примере наведених феномена италијански комунисти су најчешће истицали тероризам крајње левице и деснице, формирање покрета Нове левице и многе токове у популарној култури шездесетих и седамдесетих година XX века које су означили као статусне симболе „прогресивне буржоазије“, прихваћене са циљем да допринесу искључивању радничке класе из кругова универзитетске левице, политичке елите и структура државне бирократије.²⁴⁷⁶

Извештаји различитих партијских тела Савеза комуниста Југославије и комисија Социјалистичког савеза радног народа Југославије сведоче да су француски, шпански и грчки комунисти приликом промене својих партијских идеологија усвојили оне партијске ставове о улози социјалних политика „државе благостања“ у будућим процесима еволуције друштвене стварности које су италијански комунисти дефинисали на XII Конгресу 1969. године.²⁴⁷⁷ Ипак, еврокомунистичке партије дефинисале су другачије практичне политике којима су покушавале да допринесу проширивању социјалних политика у различитим политичким и друштвеним околностима медитеранских држава. Такође, белешке разговора вођених приликом сусрета југословенских комуниста са представницима марксистичких партија

²⁴⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Закључне тезе XII Конгреса Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КПИ за XII Конгрес, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Значајни ставови КПИ.

²⁴⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-456, Преписка са партијским телима и представницима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-449-489, Белешке разговора са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Италији.

²⁴⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

²⁴⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420, О посети делегације Савеза комуниста Југославије Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-424, Разговор Л. Лонга са југословенским представницима, 30. децембар 1968. године.

²⁴⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Тезе КП Италије за XII Конгрес италијанских комуниста, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

²⁴⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана.

Медитерана сведоче да је у различитим периодима долазило до великих промена у интересовању руководства реформистичких партија за спровођење политичке кампање у циљу дефинисања нових, али и задржавања старих социјалних политика.²⁴⁷⁸ Занимљиво је да су грчки и шпански комунисти у више наврата говорили италијанским и југословенским колегама о својим очекивањима да проширивање социјалних политика не само олакша процес политичке транзиције након пада диктатура крајње деснице у Грчкој и Шпанији, већ и да ублажи многе друштвене, политичке или пак етничке анимозитете за које су грчки и шпански комунисти проценили да доприносе заоштравању сукоба крајње левице и деснице на средоземљу.²⁴⁷⁹ Након неуспеха државног удара крајње деснице у Шпанији 1981. године, шпански комунисти отишли су чак толико далеко да су као један од фактора који су могли допринети опадању популарности франкистичких официра у војсци означили друштвене последице касних и релативно спорих покушаја усвајања извесних политика француског и британског модела „државе благостања“ у Шпанији.²⁴⁸⁰ Са друге стране, грчки комунисти организовали су демонстрације и штрајкове чији су формални захтеви били напуштање неолибералних реформи и проширивање социјалних политика у Грчкој све до друге половине осамдесетих година, односно дуго након што су чак и аутори чланака у партијској штампи италијанске и француске партије прихватили да ће неолиберализам неизоставно постати нова глобално доминантна идеологија након Хладног рата.²⁴⁸¹

Веома је интересантан случај Француске партије, која је почетком осамдесетих година XX века одбила да учествује у оним заједничким иницијативама партија европске левице које су предлагали италијански комунисти и француски социјалисти а које су за циљ имале организацију различитих форми међународног отпора неолибералним економским реформама у Европи.²⁴⁸² Наведеном приликом француски комунисти истакли су процене да марксистичке партије Европе треба да одбију сваку дискусију о неолибералним реформама и социјалним политикама државе благостања, образлажући наведени став идејом да би сваки дијалог о новим економским политикама у државама Западног блока прећутно подразумевао прихватање постојања разлика у капиталистичким системима, што би нужно значило свођење дискусије о економском уређењу држава Западне Европе на упоређивање тзв. „доброг“ и „лошег“ капитализма.²⁴⁸³ Извештаји југословенских дипломатских представника у Француској показују да су француски комунисти почетком осамдесетих година веома интензивно говорили и писали о неопходности да комунистичке партије Европе „*престану са релативизацијом капиталистичке репресије у свету*“, која је према проценама руководства Комунистичке партије Француске представљала последицу покушаја италијанских комуниста и француских социјалиста да „*очувају постојећи капиталистички поредак у страху од будућег*“.²⁴⁸⁴ Интересантно је да су се италијански и шпански комунисти слагали у проценама

²⁴⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-329, Информације о актуелним кретањима у КП Француске.

²⁴⁷⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом и члановима руководства КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-134, Пријем С. Кариља, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-850-872, Извештаји о значајним ставовима КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-142-155, Преписка партијских тела Савеза комуниста Југославије и Комунистичке Партије Шпаније.

²⁴⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-164-182, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније.

²⁴⁸¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-925-989, Информације о разговорима са представницима КП Грчке, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о расправама и значајним ставовима КП Италије и КП Француске.

²⁴⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²⁴⁸³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-335-355, Информације о значајним ставовима КП Француске.

²⁴⁸⁴ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о кретањима у КПФ и значајним ставовима руководства КП Француске, ставови француске левице о економским реформама.

да су промене ставова Комунистичке партије Француске о неолибералним реформама и социјалним политикама најочигледнији индикатори почетка процеса напуштања реформистичких идеја у партијском руководству француске партије.²⁴⁸⁵ Аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије у више наврата су износили претпоставке да промене ставова француских комуниста о социјалним политикама „државе благостања“ показују да се идеологија француске партије враћа на онај „развојни пут“ на коме се налазила крајем шездесетих година, односно пре почетка сукоба конзервативне и реформистичке стурје француских комуниста и реформи партијских политика Комунистичке партије Француске.²⁴⁸⁶ Дипломатски представници СФР Југославије у Француској отишли су и корак даље од чланова партијских тела Савеза комуниста Југославије, нагласивши став да се након одбијања француских комуниста да сарађују са другим партијама европске левнице у циљу проширивања социјалних политика „државе благостања“ француска партија „више не може сматрати еврокомунистичком партијом“.²⁴⁸⁷

Велики број научних истраживања која су се бавила проучавањем различитих аспеката политика комунистичких партија Италије, Француске, Шпаније и Грчке нагласио је важност утицаја који су смене фаза заостравања и превазилажења блоковских подела у Европи могле имати на развој партијских идеологија еврокомунистичких партија.²⁴⁸⁸ Аутори многих историјских студија посветили су веома пуно пажње покушајима прецизнијег одређивања мере у којој су геополитичке околности првих година Хладног рата могле допринети успону политичке моћи и популарности комунистичких партија Медитерана, али и улози коју је „црвено пролеће“ Европе играло у процесима ширења „црвеног страха“ у земљама Западне Европе и у Сједињеним Америчким Државама.²⁴⁸⁹ Такође, поједина историјска истраживања нарочито су наглашавала потенцијални значај који су настанак „Брежњевљеве доктрине“ као и почетак доцнијег периода зближавања држава Источног и Западног блока могли имати током процеса формирања партијских политика и проширивања сарадње италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста.²⁴⁹⁰ Процеси формирања реформистичког блока марксистичких партија Европе одвијали су се током периода покушаја превазилажења блоковских тензија који је у савременој штампи постао познат као „време детанта“, док су процеси удаљавања партија чланица реформистичког блока почели након што су администрације САД и СССР-а трајно напустиле покушаје постизања нових споразума о разоружавању и сарадњи у циљу превазилажења сукоба на тзв „граничним подручјима“

²⁴⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-556-582, Разговори са члановима КПИ о односима партија европске левнице АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159-186, Разговори са Кариљом и члановима руководства КПШ.

²⁴⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске.

²⁴⁸⁷ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о новим политикама руководства КПФ.

²⁴⁸⁸ Emir Gonel, *The Consequences of De-Stalinization of Eastern Europe: The Comparative analysis of Hungarian Revolution and Prague Spring*, (Budapest: Central European University Press, 2009), 49-70 Giuseppe Di Palma „Eurocommunism?“, *Comparative Politics*, Vol.9, No.3 (1977), 357-375, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137, 323-359, Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107.

²⁴⁸⁹ A. Brogi, „US Anti-communism in France and Italy“, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157, D. Sassoon, „The rise and fall of the European Communism 1939-1948“, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169, Andre A. Sant’Ana and Leonardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality“, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, Mark D. Brewer, Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution“, in: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109.

²⁴⁹⁰ Jan F. Triska, *Diversity in Unity: Eurocommunism and Soviet Union* (Washington D.C.: Kennan Institute, 1977), Klaus Petersen and Michele Mioni, „The Cold War and Welfare State in the Western Europe“, in: *International Impacts on Social Policies*, edited by F. Nullmeier, (London, Palgrave Macmillan, 2022), 43-59, David Childs, *Two red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London, Routledge: 2002).

сфера утицаја глобалних блокова.²⁴⁹¹ Интересантно је да су промене партијских идеологија комунистичких партија Медитерана започеле за време учешћа војске Сједињених Америчких држава у Вијетнамском рату, док се напуштање реформистичких политика и удаљавање еврокомунистичких партија дешавало током војне интервенције Совјетског Савеза у Авганистану.²⁴⁹²

Извештаји партијских тела југословенске партије говоре у прилог тезама оних аутора историјских студија који су претпоставили да су комплексни путеви развоја односа највећих сила глобалних блокова имали пресудног утицаја на формирање реформистичког блока марксистичких партија Европе, али и на почетак расцепа групе реформистичких партија који је уследио убрзо након завршетка „времена детанта“.²⁴⁹³ Белешке разговора југословенских и италијанских комуниста сведоче да су руководства југословенске и италијанске партије након почетка војне интервенције земаља Источног блока у Чехословачкој готово истовремено проценила да ће, са могућим изузетком румунских комуниста, даљи развој реформистичке мисли партија Међународног радничког покрета током наредене деценије бити могућ само у оквирима оне сфере „социјалистичког света“ коју чине марксистичке партије држава Западног блока и држава чланица Покрета несврстаних.²⁴⁹⁴ До данас остаје питање дебате у историографији у којој мери је међународна реакција на војну интервенцију у Чехословачкој, заједно са другим факторима, допринела одлуци државне администрације Совјетског Савеза да прихвати и иницира различите програме сарадње са Сједињеним Америчким Државама у циљу смањивања блоковских тензија у свету, као и да подстиче различите процесе зближавања појединих држава Западног и Источног блока.²⁴⁹⁵ Један од интересантних примера зближавања држава једнопартијских администрација крајње леве и деснице представља представља случај проширивања сарадње влада држава Источног блока са Франковом администрацијом у Шпанији, који је убрзо постао повод новог великог сукоба партија Међународног радничког покрета након кога су Совјетски Савез и СФР Југославија остале једине утицајније социјалистичке државе (према речима шпанских комуниста, „социјалистичке силе“) европског континента које су категорички одбијале чак и да формално разматрају могућност успостављања дипломатских односа са франкистичким режимом у Шпанији.²⁴⁹⁶

Аутори извештаја различитих партијских институција Савеза комуниста Југославије претпоставили су да је након две године дугог сукоба партија Источне и Западне Европе током припрема конференције у Берлину советска партија прихватила извесне компромисе и чак иницирала процесе поновног зближавања са партијама реформистичког блока како би добила једногласну подршку партија учесница конференције за усвајање онакве коначне резолуције Берлинске конференције каква би демонстрирала јавности и владама држава Западног Блока

²⁴⁹¹ Robert J. McMahon, „The rise and fall of the superpower detente 1968-1979“, in: *The Cold War – A very short Introduction*, Vol 2. edited by: Robert J. McMahon (Oxford: Oxford University Press, 2021), 120-141, Richard E. Pipes, *U.S-Soviet Relations in the Era od Detente* (New York: Routledge, 1981), 3-18.

²⁴⁹² Bogdan D. Denitch, „Eurocommunism: A Threat to Soviet Hegemony?“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 33, No 1 (1977), 148-157, Jiri Valenta, „From Prague to Kabul, Soviet style of invasion“, *International Security*, Vol. 5, No 2 (1980), 114-141, Ioannis Balamandis, *From Eurocommunism to Radical European Left* (London: Routledge, 2020).

²⁴⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁴⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Неки ставови КПИ о агресији земаља Варшавског Уговора на Чехословачку.

²⁴⁹⁵ David W. Paul, „Soviet Foreign Policy and the Invasion of Czechoslovakia: A Theory and a Case Study“, *International Studies Quarterly*, Vol. 15, No. 2 (1971), 159-202, Robert J. McMahon, „The rise and fall of the superpower detente 1968-1979“, in: *The Cold War – A very short Introduction*, Vol 2. edited by: Robert J. McMahon (Oxford: Oxford University Press, 2021), 120-141, Richard E. Pipes, *U.S-Soviet Relations in the Era od Detente* (New York: Routledge, 1981), 3-18, Henry M. Jackson, „Soviet Invasion of Czechoslovakia and its impact on NATO“, *Cornell International Law Journal*, Vol. 2, No. 1 (1969), 108-115.

²⁴⁹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Терђе са Сантјагом Карилљом.

посвећеност совјетске партије очувању оних принципа које су наглашавали текстови недавно потписаних споразума САД и СССР-а.²⁴⁹⁷ Француки и шпански комунисти слагали су се са проценама југословенских колега, док су италијански комунисти доживели исходе рада припремне групе за одређивање тема дискусије европске конференције комунистичких партија Европе у Берлину као знак да поново дефинишу своје раније планове организације заједничке политичке иницијативе комунистичких, социјалистичких и других партија европске левце у циљу превазилажења блоковских подела у Европи.²⁴⁹⁸ Интересантно је да се процеси поновног зближавања совјетске партије са партијама реформистичког блока временски поклапају са периодима великих изборних успеха италијанске и француске партије, као и са привременим успоном популарности шпанске и грчке партије након пада диктатура крајње деснице на Медитерану, али и са другим значајним догађајима који су обележили „дугу годину социјализма“ у Европи.²⁴⁹⁹ Чланови Одељења за међународне односе југословенске партије проценили су да пример италијанске партије, чије је само постојање на италијанској политичкој сцени пре мање од двадесет година било означено од стране италијанских демохришћана и појединих социјалиста као „*последница совјетског утицаја у Италији*“ и као „*претња за међународну безбедност*“, а која је убрзо након обнове сарадње са совјетском партијом остварила најбољи изборни резултат у својој историји, говори у прилог ранијој претпоставци југословенских комунста да се половином седамдесетих година интересовање јавног мњења држава Западног блока за блоковске поделе значајно смањивало.²⁵⁰⁰

Са друге стране, занимљива је претпоставка италијанских комуниста да је смањивање блоковских тензија у Европи било праћено истовременим заостравањем блоковских подела и сукоба различитих нових партија и покрета крајње левце и деснице на оним „граничним подручјима“ сфера утицаја геополитичких блокова која су се налазила на Далеком и Блиском истоку, у Африци и Јужној Америци.²⁵⁰¹ Италијански комунисти означили су државне интересе САД, СССР-а и Кине, али и продубљивање блоковских подела као кључне факторе који су допринели појави оних нових друштвених и политичких феномена који су привукли пажњу глобалне јавности у епилогу историјских догађаја попут успона режима Црвених Кмера у Камбоџи и сукоба крајње левце и деснице у Чилеу након пада Аљендеове владе.²⁵⁰² Питање етичке оправданости подршке партија и покрета европске левце режиму Црвених Кмера у Камбоџи изазвало је нове поделе и сукобе европских левичара, током којих је већина организација Нове левце у Западној Европи и САД подржавала полпотистичку администрацију²⁵⁰³, док су југословенска и италијанска партија још од почетка грађанског рата у Камбоџи пружале различите облике подршке снагама лојалним бившем краљу Сихануку.²⁵⁰⁴ Такође, потребно је приметити да се поновно зближавање партија реформистичког блока и

²⁴⁹⁷ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана.

²⁴⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138-162, Белешке разговора са члановима руководства КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-142-155, Преписка партијских тела СКЈ и КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-850-872, Извештаји о значајним ставовима КП Грчке, ²⁴⁹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КПИ о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

²⁴⁹⁹ АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана.

²⁵⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-556-572, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ.

²⁵⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Информације о ситуацији у Италији и активностима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-506, Информације о КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-507, Материјали о сарадњи са КП Италије.

²⁵⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

²⁵⁰³ Breanna Atwood, *Khmer Rouge: Evolution of the Academic Debate* (San Luis: CPSU, 2010), Margaret Slocomb, „The Nature and Role of Ideology in the Modern Cambodian State”, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 37, No. 3 (2006), 375-395, Donald W. Beachler, „Arguing about Cambodia: Genocide and Political Interest” in: *The Genocide Debate*, ed by D.W. Beachler (London: Palgrave Macmillan, 2014), 38-57.

²⁵⁰⁴ АЈ, КПП, I-3-a/44-48, Пријем заменика генералног секретара КПИ Е. Берлингуера, АЈ, КПП, I-3-a/44-59, Посета Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером.

совјетске партије догодило непуне две године након што је погибија Салвадора Аљендеа 11. септембра 1973. године, током догађаја који су пратили спровођење државног удара у Чилеу предвођеног војном хунтом генерала Пиночеа која је уживала подршку САД, послужила као повод за покретање вишемесечних серија демонстрација у Италији, Француској и другим европским земљама притив америчког политичког, војног и културног утицаја у земљама континенталне Европе.²⁵⁰⁵ Истовремено, зближавање шпанске партије са комунистичким партијама Кине, Северне Кореје и Јапана означило је почетак периода у коме су шпански комунисти посредовали током процеса проширивања сарадње Савеза комуниста Југославије са комунистичким партијама Далеког истока.²⁵⁰⁶

Док се формирање реформистичког блока дешавало у периоду проширивања сарадње Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза, удаљавање реформистичких партија дешавало се након завршетка „времена детанта“ и почетка новог периода заостравања блоковских подела у Европи.²⁵⁰⁷ Анализирани извори сведоче да су разлике у ставовима италијанских и француских комуниста о совјетској интервенцији у Авганистану послужиле као повод да се ранији анимозитети италијанских и француских комуниста испоље током отвореног сукоба италијанске и француске партије, који је *de facto* означио крај постојања најдуготрајније заједничке политичке иницијативе еврокомунистичких партија.²⁵⁰⁸ Посебно је занимљиво да југословенски и грчки комунисти нису уложили значајније напоре како би покушали да спрече нестанак реформистичког блока комунистичких партија Европе, као и да су се шпански комунисти готово неприметно удаљили од других марксистичких партија Европе током сукоба италијанске и француске партије, баш као што су и готово неприметно нестали са историјске позорнице након изборних неуспеха шпанске партије почетком осамдесетих година XX века.²⁵⁰⁹ Нарочито је интересантно да је током последње деценије Хладног рата дошло до проширивања сарадње италијанске партије са Комунистичком партијом Кине, као и да су француски комунисти започели проширивање сарадње са Комунистичком партијом Совјетског Савеза још месецима пре него што је дошло до отвореног сукоба италијанских и француских комуниста.²⁵¹⁰ Југословенски, италијански и грчки комунисти проценили су да поновно зближавање француске и совјетске партије, праћено заостравањем репресивних мера партијског руководства према оним француским комунистима који се нису слагали са новим партијским курсом, представља само неке од „спољашњих манифестација“ дугог процеса напуштања реформи партијских политика француских комуниста, који су означили као „рестаљинизацију“ Комунистичке партије Француске.²⁵¹¹ Интересантни су извештаји оних дипломатских представника Савеза комуниста Југославије у Француској који су након почетка сукоба француских комуниста и Митеранових социјалиста проценили да француска партија „никада није ни била

²⁵⁰⁵ T. Harmer, *Allende's Chile, US and Cuba 1970-1973* (London: London School of Economic and Political Science, 2008), O. Ulianova, *Soviet Perceptions of the Unidad Popular and Military Coup in Chile*, O. Njolstad, „Carter Administration and Italy: Keeping the Communist out of Power”, *Journal of Cold War Studies*, 2 (2002), 56-94.

²⁵⁰⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-109, О посетама Сантјага Кариља Кини, Јапану и Северној Кореји, разговори С. Кариља са делегацијом КП Јапана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110, Разговори Ј. Б. Тита са С. Кариљом.

²⁵⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КПФ.

²⁵⁰⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁵⁰⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-825-889, Информације о разговорима са члановима руководства КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-135-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније.

²⁵¹⁰ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ, Информације о дебатама на италијанској и француској левици, Извештаји о сукобима КПИ и КПФ.

²⁵¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

еврокомунистичка партија у оном смислу у коме се то може рећи за италијанску, шпанску и грчку партију“.²⁵¹²

Многа досадашња истраживања историјског развоја партијске идеологије и политика Комунистичке партије Француске приписивала су различите посебности еврокомунистичког модела и оних политичких пракси француских комуниста које су одступале од уочених образаца других комунистичких партија Медитерана оним специфичностима по којима се политичка ситуација у Француској током прве две деценије постојања Пете републике разликовала од политичке ситуације у земљама Јужне Европе.²⁵¹³ Аутори извештаја Одељења за међународне односе југословенске партије у више наврата су покушавали да процене меру у којој је на посебности историјске еволуције партијске идеологије француских комуниста могло утицати константно присуство „традиционално“ утицајне социјалистичке партије, али и других партија француске левице, чија је популарност према проценама југословенских комуниста нарочито порасла током оних политичких криза које су пратиле пад Де Голове администрације у Француској.²⁵¹⁴ Италијански комунисти ишли су још даље од југословенских колега у својим опширним анализама комплексне политичке ситуације у Француској, па су годинама пре почетка сукоба са француским комунистима почели отворено да говоре представницима других партија европске левице о „новом политичком идентитету“ француске партије која, суочена са снагом леве конкуренције остаје приморана да стално обнавља слику о себи као о „радикално бескомпромисној“ партији како би задржала оне бираче чије идеолошке провенијенције нису постале умереније након деценија „државе благостања“.²⁵¹⁵ Интересантно је да су промене партијске идеологије француске партије почеле само неколико месеци пошто су југословенски и италијански комунисти говорили о „стању потпуног шока“ у коме се француска партија нашла након суочавања са новим идеологијама студентског покрета 1968. године, док су реформе политика француских комуниста напуштене убрзо након конгреса омладине француске партије 1980. године на коме је дошло до побуне оних младих француских комуниста који су захтевали да партија обнови традицију покушаја прилагођавања большевичког социјалистичког модела специфичним околностима француске друштвене стварности.²⁵¹⁶

У исто време када су сукоби француских комуниста и социјалиста нарушавали стабилност прве Митеранове владе, аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије посебно су нагласили процене да су посебности политичке ситуације у Италији пресудно допринеле исходима процеса успона и пада популарности најутицајније комунистичке партије у сфери односа партија левице држава Запданог блока.²⁵¹⁷ Касније историјске, социолошке и политиколошке студије презентовале су аргументе у прилог тези да

²⁵¹² ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о кретањима у КПФ и значајним ставовима руководства КП Француске, ставови француске левице о економским реформама.

²⁵¹³ Gino G. Raymond, *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*, (London: Palgrave Macmillan, 2005), 40-63, Georges Lavau, „The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture“, in: *Communism in Italy and France*, ed. by: Donald Blackmer (Princeton: Princeton University Press, 1976), 87-143, Charles A. Micaud, „Organization and Leadership of the French Communist Party“, *World Politics*, Vol. 4, No. 1 (1952), 318-355, Annie Kriegel „The present theory of power of the French Communist Party“, *Government and Opposition*, Vol. 2, No. 1 (1967), 253-268.

²⁵¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-332-339, Забелешке разговора представника СКЈ са представницима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-328, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Анализе предлога КП Француске да више студијских делегација француских комуниста посети СФРЈ.

²⁵¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-390-630, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са руководством КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији у Европи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Ставови КПИ о сарадњи марксистичких партија Европе.

²⁵¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-215, О разговорима са чланом Политбироа ЦК ППФ Анријем Кразицким, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-222, Разговори Биљановића са представницима КПФ Милоом и Авитом, ДА, СИСП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о конгресу партијске омладине КП Француске.

²⁵¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-565-579, Извештаји о друштвеној ситуацији у Италији.

је идеологија италијанских социјалиста током деценија које су прошле између „италијанског привредног чуда“ и почетка неолибералних реформи у континенталној Европи постала доста сличнија идеологијама партија десног центра него што је то био случај са партијским идеологијама француских и шпанских социјалиста.²⁵¹⁸ Са друге стране, аутори текстова у партијској штампи италијанске партије чак ни у време зближавања италијанских и европских комуниста и социјалиста, и упркос сталном понављању идеје да је заједничко историјско искуство антифашистичке борбе годинама очувало блискост партија италијанске левице, нису напуштали тезу да је социјалистичка партија постала „*партија потрошачке класе*“ још током догађаја који су обележили „црвено пролеће“ у Италији.²⁵¹⁹ Извештаји партијских тела југословенске партије, која је све до почетка промене партијске идеологије италијанске партије одржавала ближе везе са италијанским социјалистима него са комунистима, не говоре о друштвеним структурама чланова и бирача Социјалистичке партије Италије, али сведоче да су према проценама југословенских комуниста политичке праксе италијанских социјалиста демонстрирале знато више политичког опортунизма него што је то био случај чак и са оним политикама италијанске партије које су усвојене током процеса дефинисања „историјског компромиса“ италијанских комуниста.²⁵²⁰ Поједине студије изнеле су претпоставку да је политичка пракса, али и партијска идеологија социјалистичке партије остављала доста више простора за политичко маневрисање италијанским комунистима него што је то био случај са њиховим француским, шпанским и грчким колегама²⁵²¹, док процене чланова партијских институција југословенске партије сведоче да су италијански комунисти били потпуно свесни да „*сви политички компромиси које могу направити*“ неће угрозити слику италијанске јавности о Комунистичкој партији Италије као о *de facto* јединој политички значајној партији крајње левице у Италији.²⁵²²

Утицај различитих односа снага на левици у специфичним политичким стварностима држава Медитерана на правце развоја марксистичке мисли, али и процесе опадања политичког утицаја еврокомунистичких партија најјасније се може сагледати на примеру еволуције политичких пракси шпанских и грчких комуниста и социјалиста током периода политичке транзиције у Шпанији и Грчкој.²⁵²³ Извештаји које су југословенски комунисти добијали од партијских тела шпанске и грчке партије показују да се сарадња шпанских и грчких комуниста са социјалистичким, али и другим партијама шпанске и грчке левице константно проширивала током периода заједничких сукоба са оним партијама које су подржавале диктатуре крајње

²⁵¹⁸ Jovo Bakić, *Evropska Krajnja Desnica (1945-2018)*, (Beograd: Clio, 2019), 247-258, Raphael Zariski, „Italian Socialist Party: A Case Study in Fractional Conflict”, *American Political Science Review*, Vol. 56, No. 2 (1962), 372-390, Alessandro Pizzorno, „The Italian Socialist Party and Political Participation”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 3, Issue 4 (1959), P. Corduener „The P.S.I. and the crises of the party democracy. Transformation of the Italian Socialists”, *Journal of Modern Italian Studies*, Vol. 27, No. 2 (2022), 343-367.

²⁵¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-395-430, Информације о ставовима и писању партијске штампе Комунистичке партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427 Значајни ставови КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене конгреса КПИ у Болоњи.

²⁵²⁰ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415-451, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-435, Стенографске белешке разговора Јосипа Броза Тита са Пјетром Ненијем, ДА, ССИП, Ф-41, Италија, Извештаји о односима са партијама левице у Италији.

²⁵²¹ Jovo Bakić, *Evropska Krajnja Desnica (1945-2018)*, (Beograd: Clio, 2019), 247-258, Raphael Zariski, „Italian Socialist Party: A Case Study in Fractional Conflict”, *American Political Science Review*, Vol. 56, No. 2 (1962), 372-390, Alessandro Pizzorno, „The Italian Socialist Party and Political Participation”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 3, Issue 4 (1959), P. Corduener „The P.S.I. and the crises of the party democracy. Transformation of the Italian Socialists”, *Journal of Modern Italian Studies*, Vol. 27, No. 2 (2022), 343-367.

²⁵²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415-451, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Извештаји о сарадњи са политичким партијама у Италији.

²⁵²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке партије Шпаније и Комунистичке партије Грчке.

деснице у Шпанији и Грчкој.²⁵²⁴ Белешке разговора југословенских са шпанским и грчким комунистима сведоче да су се током периода реформи партијских политика шпанских и грчких комуниста, политичке праксе, али и партијске идеологије шпанских и грчких социјалиста, али и других партија тзв. „умерене“ левице у Шпанији и Грчкој све више приближавале обрасцима које су шпански и грчки комунисти означили као прећутно подразумеване „оквире мисли и практичног деловања“ партија европске крајње левице.²⁵²⁵ Након пада диктатура крајње деснице на Медитерану, шпански и грчки комунисти додатно су проширили сарадњу са другим партијама левице, покушавајући да формирају велике коалиционе иницијативе које ће допринети убрзавању процеса политичке транзиције, али и у очекиваној будућности представљати контратежњу тзв. „хегемонијама“ партија десног центра за које се претпоставило да ће бити формиране након нестанка претње да ће сукоби организација екстремне деснице и левице довести до државног удара или покретања новог грађанског рата.²⁵²⁶ Интересантно је да су југословенски и италијански комунисти након серије изборних неуспеха Комунистичке партије Шпаније почетком осамдесетих година XX века претпоставили да је у Шпанији већ дошло до почетка процеса „утапања“ све малобројнијих шпанских комуниста у партијске структуре шпанских социјалиста чија је популарност константно расла, и који су убрзо након нестанка комунистичке партије са позорнице политичке игре великих партија успели да уђу у састав шпанских влада.²⁵²⁷ Аутори анализа партијских тела југословенске и италијанске партије приписивали су претпоставку да је, упркос сличном исходу, пут развоја политика и сарадње партија грчке левице током периода транзиције био релативно дужи и другачији него у случају „стапања“ шпанских комуниста и социјалиста трајном утицају историјских посебности друштвене и политичке улоге грчких комуниста у земљи, који су деценијама након грађанског рата успевали да очувају водећу позицију грчке партије у сфери односа многобројних мањих „партија наследница“ некадашње коалиције ЕАМ-а.²⁵²⁸

Друштвене последице процеса константног проширивања социјалних политика државе благостања, комплексне геополитичке околности Хладног рата и специфичности политичких традиција и стварности држава Медитерана представљају само неке од многих фактора који су одредили различите путеве успона и пада политичког утицаја еврокомунистичких партија, и у извесној мери утицали на дуге процесе промене партијских идеологија, али и доцнијег напуштања реформи партијских политика највећих комунистичких партија држава Западног блока.²⁵²⁹ Многи значајни историјски догађаји и процеси обележили су кратко временско раздобље (1968-1980) током кога су еврокомунистичке партије прешле дуг историјски пут од почетка промене партијских идеологија, преко достизања зенита свог утицаја у политици држава Медитерана и сфери односа партија Међународног радничког покрета, па све до почетка оних економских и друштвених процеса који ће допринети да крајем осамдесетих година са глобалне политичке и историјске позорнице нестану многе од оних партија које су аутори каснијих истраживања означили као „последње партије крајње европске левице XX

²⁵²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Информације о КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији.

²⁵²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, Материјали о сарадњи СКЈ и КПИ са унутрашњом грчком партијом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-108-120, Разговори са представницима руководства Комунистичке Партије Шпаније.

²⁵²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом и члановима руководства КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-134, Пријем С. Кариља.

²⁵²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-543-564, Разговори са представницима КПИ о развоју односа партија европске левице, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

²⁵²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Преписка партијских тела и представника СК Југославије и КП Италије.

²⁵²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

века“.²⁵³⁰ У историјском развоју партијских идеологија и политика партија левице и деснице земаља Западног Блока, наведени временски оквири обухватају тек нешто више од једне деценије дугачак период чији је почетак био обележен расцепом у Међународном радничком покрету и суочавањем комунистичких партија Европе са појавом студентских побуна и нових покрета левице, док је крајем истог периода започео глобални успон популарности неолибералних идеологија и процес формирања покрета Нове деснице, чији су настанак многи аналитичари доживели као реакцију појединих друштвених група на политичке и културне промене „дуге деценије побуна“ у државама Западне Европе и САД.²⁵³¹ Аутори историјских истраживања покушавали су да процене утицај који су велике промене друштвене стварности већине држава Западног блока, током временског периода који је раздвајао бурне догађаје шездесетих година и почетке глобалних неолибералних реформи осамдесетих година прошлог века, потенцијално имале на заоштравање оних политичких криза у земљама Западне Европе које су доцније означене заједничким називом „кризе државе благостања“.²⁵³² Интересантно је да се период успона политичког утицаја еврокомунистичких партија поклапа са временом тероризма крајње левице и деснице у Европи и заоштравањем оних друштвених тензија и последичних насилних сукоба које су италијански и шпански комунисти у више наврата представили као део друштвене стварности у земљама Медитерана, али и у другим државама Западне Европе.²⁵³³ Аутори различитих истраживања водили су бројне дебате разматрајући питање да ли су, и у којој мери, политичка нестабилност и колективни осећај несигурности допринели порасту популарности оних комунистичких партија које су напустиле бољшевички социјалистички модел, док су се са друге стране већином слагали у проценама да су политичке кризе, тероризам и сукоби крајње левице и деснице барем у извесној мери олакшали ране изборне успехе покрета Нове деснице и глобализацију неолибералних идеологија.²⁵³⁴ Посебно је занимљиво да су прве неолибералне администрације у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији инсистирале на наративима о корупцији у радничким синдикатима, чији су политички и друштвени утицај означиле као сталну претњу политичкој стабилности и друштвеној сигурности држава Западног блока.²⁵³⁵

²⁵³⁰ Giuseppe Vacca, „The „Eurocommunist” Perspective: Contribution of the Italian Communist Party”, in: *In Search of Eurocommunism*, edited by Richard Kindersley, (London: Palgrave Macmillan, 1981), 105-146, Henri Weber, „Eurocommunism, Socialism and Democracy”, *New Left Review*, Vol.110, No 1, (1978), Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65.

²⁵³¹ Shirley Robin Letwin, *The anatomy of tatcherism*, (London: Fontana, 1992), Bruno Amable, *Structural crisis and institutional change in modern capitalism, french capitalism in translation* (Oxford, Oxford University Press, 2017), Ben Williams, „The New Right and the Legacy for British Conservatism”, *Journal of Political Ideologies*, Vol. 26 (2021), 240-261, Vincente Navarro, „Neoliberalism as a class ideology, or, the political cause of growing inequalities”, *International Journal of Health Services*, Vol. 37, No. 1 (2007), 47-62.

²⁵³² A. Andry, „Social Europe”, in: *Long 1970s-The story of a defeat* (Florence: European University Institute, 2019), 93-143, C. Crouch, „Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14-39, D.Porta and M.Diani, *Social Movements-An Introduction*, (New York: Blackwell Publishing, 1999), 193-248, A. Marwic, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and The United States* (London: A.C.Black, 2011), H. McLeod, „The religious Crisis of the 60’s”, *Modern European History*, 2(2004), E. Chabal, „French political culture in the 70’s”, *Geschichte und Gesellschaft*, 2(2016), B. Haas, *The Uniting of Europe* (Notre Dame: UND, 2004).

²⁵³³ AJ, CKJ,507-IX,122/I-110-162, AJ, CKJ, 507-IX, 48/I-426-513, Разговори са италијанским и шпанским комунистима, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији и Шпанији.

²⁵³⁴ Leonard Weinberg and William Lee Eubank, „Neo-Fascist and Far Left Terrorists in Italy: Some Biographical Observations”, *British Journal of Political Science*, Vol. 18. No.4 (1988), 531-549, Tobias Hos, „Left wing terrorism and conspiracy in Italy in 1970s”, *Social Science Open Access Repository*, (2013), 232-256, (приступљено 18.07.2021), <https://doi.org/10.12759/hsr.38.2013.1.232-256>, Martin Bull, „Villains of the Peace: Terrorism and the Secret Services in Italy”, *Intelligence and National Security*, Vol.7, No.4 (2008), 473-488, Alberto Ronchay, „Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy”, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921-940.

²⁵³⁵ John Sheldrake, *Industrial relations in Britain 1880- 1989*, (London: Pinter Publishers Limited, 1991), James E. Cronin, *Labour and Society in Britain 1918-1979*, (London: Batsford academic and educational, 1984), James B. Jacobs, „The Rise and Fall of Organized Crime in US”, *Crime and Justice* (University of Chicago Press) Vol. 49 (2020), 17-67, A. Anne, B. Mostafa, „Neoliberal globalizations, Unions and Labour Movement Strategies”, *Work, Employment & Society*, Vol. 31, No. 2 (2017), 373-397.

Италијански и француски комунисти су готово читаву деценију пре почетка периода великих изборних успеха навјећих комунистичких партија држава Западне Европе средином седамдесетих година XX века у више наврата поверили југословенским колегама своје претпоставке да велики део политичког утицаја италијанске и француске партије зависи од учешћа италијанских и француских комуниста у организацијским структурама радничких синдиката.²⁵³⁶ Истовремено, аутори извештаја југословенске партије проценили су да многе мање партије и покрети европске левице покушавају да своје односе са синдикатима развијају следећи обрасце италијанских и француских комуниста, али и британских лабуриста.²⁵³⁷ Истраживања тачеристичке идеологије и пропаганде у Великој Британији показују да су британски конзервативци непосредно пре изборне победе Маргарет Тачер 1979. веома често године говорили о „страховлади синдиката“ у Великој Британији, а да је сам наротив о синдикатима који „држе државу као таоца“ настао још након великог успеха рударског штрајка 1972. године, када су масовне демонстрације у циљу подршке штрајкачима и побуне у многим радничким предграђима енглеских градова допринеле да државна администрација одустане од покушаја смањивања трошкова социјалних политика.²⁵³⁸ Упркос резултатима оних друштвених истраживања која показују да је за мање од десет година колико је прошло од великог успеха рударских синдиката до формирања владе Маргарет Тачер, у Великој Британији је дошло до великих економских, друштвених и културних промена, велики штрајк рудара (1984-1985) поново је успео да подстакне серије побуна у градовима Уједињеног Краљевства, али и демонстрације подршке у другим државама Западне Европе које су организовале различите партије европске левице.²⁵³⁹ Према проценама аутора каснијих анализа, успешно гушење побуна у Великој Британији и неуспех рударског штрајка 1985. године допринели су опадању ентузијазма многих партија европске левице за активну политичку борбу у циљу очувања тековина „државе благостања“, али и олакшали већ започете процесе прихватања идеје о „глобалној неминовности“ неолибералних реформи од стране јавности многих земаља Западне Европе.²⁵⁴⁰ Непосредно пре смрти Енрика Берлингуера 1984. године и почетка оних сукоба који ће доцније довести до расцепа у италијанској партији, италијански комунисти означили су радничке синдикате држава Западне Европе као „политичке наследнике“ и настављаче друштвене улоге партија крајње европске левице, али и организације чија је идеологија најсличнија идеологији еврокомунистичких партија које су тада проживљавале последње дане значајнијег политичког утицаја у земљама Западног

²⁵³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-525, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичкој ситуацији у Италији и Француској, АЈ, ССРНЈ, Међународна сарадња, Извештаји о развоју сарадње са радничким синдикатима и партијама у Италији и Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-501-513, АЈ,СКЈ,507-IX, 30/I-275-290, О политичкој ситуацији у Италији и Француској.

²⁵³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Извештаји о сарадњи са партијама европске левице и радничким синдикатима Европе.

²⁵³⁸ Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners* (London: Verso Books, 2004), Shirley Robin Letwin, *The anatomy of tatcherism*, (London: Fontana, 1992), David Winchester, „The British Coal Miner Strike of 1972“, *Monthly Labour Review*, Vol. 95, No. 10 (1972), 30-37, Ian Taylor, „Law and Order, Moral Order – The Changing Rethorics of Thatcher Government“, *Socialist Register*, Vol. 23 (1987), 298-329.

²⁵³⁹ John Sheldrake, *Industrial relations in Britain 1880- 1989*, (London: Pinter Publishers Limited, 1991), James E. Cronin, *Labour and Society in Britain 1918-1979*, (London: Batsford academic and educational, 1984), Andrew Glyn, „Global Economy and the British Miners Strike“, *Social Scientist*, Vol. 13, No. 1 (1986), 23-31, Ian Rutledge and Phil Wright, „Coal Worldwide: The International Context od the British Miners Strike“, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 9, No. 4 (1985), 303-326.

²⁵⁴⁰ Hilary Appel and Mitchell A. Orenstein, „Why did Neoliberalism Triumph and Endure in the Post-Communist World?“, *Comparative Politics*, Vol. 48, No. 3 (2016), 313-331, Stephanie Lee Mudge, „What's Left of Leftism? Neoliberal Policies in Western Party Systems, 1945-2004“, *Social Science History*, Vol. 35, No. 3 (2011), 337-280, Michael A. Wilkinson, „The Matherial Contribution: Ordoliberalism, Neoliberalism and Deradicalization of Political Opposition“ in: *Authoritarian Liberalism and Transformation of Modern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 118-158.

блока.²⁵⁴¹ Претпоставке италијанских комуниста да ће раднички синдикати Западне Европе, након нестанка великих партија крајње леве са историјске позорнице и опадања популарности социјалистичких партија, представљати „последњи бастион одбране“ социјалних политика усвојених у претходним историјским епохама добиле су извесну потврду у серијама штрајкова који су током касних осамдесетих и деведесетих година успевали да одложе укидање неких политика „државе благостања“ у Француској, Италији, Шпанији, Немачкој и земљама Бенелукса.²⁵⁴² Интересантан је случај синдиката француских железничара (*Société générale des chemins de fer*), који су три деценије након завршетка Хладног рата, односно све до великог неуспеха штрајка железничара 2018. године, успевали да претњом гашења дела инфраструктуре спрече француске владе да доврше неолибералне реформе радног законодавства јавног сектора у Француској.²⁵⁴³

Приликом разматрања различитих процена историјског значаја политичког и идеолошког наслеђа еврокомунистичких партија потребно је анализирати више сфера утицаја комунистичких партија Медитерана, чије су веома разноврсне активности у проучаваном временском периоду стајале у нераскидивој узрочно-последичној вези са оним сложеним процесима економских, геополитичких и културних промена које су обележиле политичку и друштвену историју европског континента, као и историју Хладног рата, Међународног радничког покрета и левих идеја.²⁵⁴⁴ Резултати досадашњих истраживања на пољу одређивања потенцијалних утицаја процеса промене партијских идеологија највећих партија европске крајње леве у периоду 1968-1980. године на путеве даљег развоја леве политичке мисли указују да су многа питања која су еврокомунистичке партије поставили или пак поново покренуле остала актуелна питања леве политичке и друштвене теорије деценијама након нестанка реформистичког блока комунистичких партија Европе.²⁵⁴⁵ Са друге стране, на основу анализираних извора могло би се закључити да је нестанак великих партија крајње леве са политичке позорнице држава Западног блока дискутабилно у већој мери утицао на развој државних политика земаља Западне Европе него што је то био случај са, углавном неуспешним, појединачним и колективним политичким иницијативама комунистичких партија Медитерана.²⁵⁴⁶ Аутори различитих историјских студија изнели су велики број аргумената у прилог тези да је незанемарљив део политичког утицаја еврокомунистичких партија почивао на тзв. „политикама црвеног страха и удовољавања“, односно на могућности

²⁵⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Извештаји о партијама леве и радничким синдикатима, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-640-656, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

²⁵⁴² Bruno Amable, *Structural crisis and institutional change in modern capitalism, french capitalism in translation* (Oxford, Oxford University Press, 2017), Mosimann Nadja, „Attacking and instrumentalising the labour movement: The strategies of radical right parties towards workers and their electoral implications“, SVPW/ASSP annual conference, University of Geneva, 2018, Пикети Тома, *Kapital у XXI веку*, (Нови Сад: Академска књига, 2015), Baudelot Christian, Establet Roger, *Avoir trente ans en 1968 et 1998* (Paris: Seuil, 1998).

²⁵⁴³ Л. Филиповић, „Отпори реформама радног законодавства Емануела Макрона – Случај штрајка синдиката железничара, март-април 2018“ (дипломски рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018), Л. Филиповић, „Компаративно истраживање наратива о отпорима неолиберализму – Случај британских рудара и француских железничара“ (мастер рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019).

²⁵⁴⁴ Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45-65, Vjekoslav Mikecin, *Evrokominizam i socijalizam* (Zagreb: Globus, 1979), 148-221, Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism*, (London: Verso publishing, 2016), 11-34, Philip Elliott, P. Schlesinger, „On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review*, 1 (1979), 55-81.

²⁵⁴⁵ George Schopfilin, „Eurocommunism, Socialism, Modernization: the Dilemmas of the Left in Eastern and Western Europe“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 16, No. 4 (1983), 275-286, Manuel Azcarate, „The present state of Eurocommunism: its main features, political and theoretical“ In: *Search of Eurocommunism*, edited by Richard Kinderslay (London: Palgrave Macmillan, 1981), 23-55, J.A. Niscaro, „Eurocommunism, Spain and the views of Santiago Carillo“ (Masters Theses, University of Massachusetts Amherst, Department for History, 2014).

²⁵⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

највећих партија европске крајње левице да покрену масовне демонстрације и утичу на одлуке радничких синдиката о штрајку, али и на оним перцепцијама владајућих политичких странака о друштвеној и геополитичкој улози комунистичких партија које су мотивисале европске владе да проширују политичке привилегије партија левице и испуњавају захтеве синдиката.²⁵⁴⁷ Извештаји партијских тела југословенске партије и белешке разговора југословенских комуниста са италијанским и француским комунистима сведоче да су руководства италијанске и француске партије свесно користила своју јединствену позицију током комплексних политичких маневара, док су италијански и француски комунисти у више наврата истицала процене да су комунистичке партије Западне Европе у значајној мери посредно или непосредно утицале на процесе настанка, проширивања и, напослетку, формирања покушаја одбране политика „државе благостања“ у Европи.²⁵⁴⁸ Ипак, потребно је имати у виду да су комунистичке партије Медитерана достигле зенит своје популарности и политичког утицаја у другој половини XX века тек пошто су започеле промене партијских идеологија и реформе партијских политика, што се догодило непосредно након што су највеће марксистичке партије држава Западног блока годинама бележиле све лошије изборне резултате током „деценије великих побуна“.²⁵⁴⁹ Иако се покушај појединих комунистичких партија Европе да, према речима Сантјага Кариља, „удахну нови политички живот европској левици“ завршио нестанком великих партија крајње левице из политичке стварности држава Западне Европе, еврокомунистичке партије успеле су да остваре неочекиване политичке успехе током година „кризе државе благостања“ и непосредно пре почетка последње деценије Хладног рата.²⁵⁵⁰ На основу наведеног могло би се закључити да су еврокомунистичке партије биле последње, а у контексту трајних последица своје политичке активности, чак и једине успешне марксистичке партије држава Западне Европе. Сагледавање утицаја који су реформистичке идеје италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста имале на даљи развој леве политичке мисли наводи на закључак да је, упркос неуспеху еврокомунистичких партија да остваре коначни циљ реформи својих партијских политика, односно превазилажење капиталистичке стварности, идеологија еврокомунизма превазишла географске оквире Медитерана и историјске оквире проучаваног периода (1968-1980), постајући глобални феномен и остајући предмет научних истраживања током временског периода дугог више од пола века.

²⁵⁴⁷ Andre A. Sant'Ana and Leondardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381, Mark D. Brewer, Fernando Claudin, *Eurocommunism and Socialism* (London: Verso Books, 1979), Childs, D.H. *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London: Routledge, 2000), Jeffrey Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution”, in: *Polarization ant the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109.

²⁵⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

²⁵⁴⁹ АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем, 1964, АЈ, КПП, I-3-a/44-25, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке Партије Италије 1969, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-315, Припремни материјали за XXII Конгрес КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877-890, Разговори са представницима ЦК КП Грчке у земљи.

²⁵⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе, АЈ, КПП, I-2/68, Информације о учешћу југословенске делегације на конференцији КП Европе у Берлину.

Улога југословенских комуниста у подстицању реформи партијских политика европских марксиста – Утицај промена партијске идеологије југословенске партије на удаљавање Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија

Опширно изучавајући узроке и последице успона популарности и нестанка политичког утицаја еврокомунистичких партија, научна литература настала у земљама Западне Европе и Сједињеним Америчким Државама посветила је веома мало пажње развоју односа комунистичких партија Медитерана и Савеза комуниста Југославије, као и улози југословенских комуниста у процесима промене партијских идеологија партија крајње европске левице, али и формирању реформистичког блока комунистичких партија Европе.²⁵⁵¹ Поред различитих потенцијалних утицаја политички околности, културолошких фактора и првца развоја трендова у глобалној академској заједници, наизглед константном „занемаривању“ историје односа европских марксиста и југословенских комуниста у светској историографији могла је допринети и чињеница да је историјски развој партијске идеологије Савеза комуниста Југославије само током извесних временских периода и само у погледу појединих доминантних партијских ставова пратио токове еволуције марксистичке мисли комунистичких партија држава Западне Европе.²⁵⁵² Интересантно је да су југословенски комунисти, доследно подржавајући и различитим облицима помоћи подстичући реформе партијских политика комунистичких партија држава Западне Европе, готово редовно избегавали, а у појединим тренуцима осуђивали употребу термина *еврокомунизам*, опредељујући се за старији термин *демократски социјализам*, који су сматрали слободнијим од импликација „прогресивно-буржоаске“ политичке мисли, али и доводили у везу са појединим реформистичким политикама Савеза комуниста Југославије.²⁵⁵³ Такође, потребно је имати у виду да су аутори истраживања политичке и друштвене улоге еврокомунистичких партија у државама Медитерана посвећивали мање пажње развоју сарадње еврокомунистичких партија са другим марксистичким партијама, док су истраживачи сфере односа партија европске левице давали највећи значај сукобима еврокомуниста са совјетском партијом и процесима еволуције односа комунистичких партија Западне и Источне Европе.²⁵⁵⁴

Анализирани извори показују да су и сами италијански, француски и шпански комунисти током година које су претходиле зближавању са Савезом комуниста Југославије дебатовали о позиционирању југословенске партије у различитим замишљеним поделама „социјалистичког света“, обзиром да СФР Југославија није припадала ни Источном ни

²⁵⁵¹ Tom Kemp, *Stalinism in France, vol I – The First Twenty Years of the French Communist Party*, (London: New Park Publications 1984); Nigel Young, *An infantile disorder? The crises and decline of the New Left*, (London: Routledge, 1977); Aspaturian V. Burke, J, *Eurocommunism between East and West*, (Bloomington: Indiana University Press, 1980); Childs, D.H. *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, (London: Routledge, 2000); Brown B. *Socialism of a different kind – Reshaping the Left in France*, (New York: Greenwood Press, 1982), итд.

²⁵⁵² Nikola Mijatov, Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958 (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 8-24, Саша Мишић, „Обнављање односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије 1955-1956. године“, *Токови историје*, br. 2, (2013); Петар Драгишић, „Југословенски погледи на Европску Економску Заједницу 1957-1973“, *Istorija XX veka*, br.1 (2018), 147-160; Predrag Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke svakodnevnice i postsvakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, (Beograd: Službeni glasnik, 2011, drugo izdanje), 125–130; Бранко Прибићевић, *Социјализам као светски процес*, (Београд: Монс, 1979).

²⁵⁵³ АЈ, КПР, I-3-a/44-59, Пријем Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, Посете Долорес Ибарури и Сантјага Кариља СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-597, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513, Разговори са италијанским и француским комунистима о политичким приликама у Европи и свету.

²⁵⁵⁴ Giuseppe Di Palma „Eurocommunism?“, *Comparative Politics*, Vol.9, No.3 (1977), 357-375, Maud Bracke, *Witch socialism, whos detante?* (Budapest: Central European University Press, 2007), 131-137, Kevin Delvin, „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107, Henri Weber, „Eurocommunism, Socialism and Democracy“, *New Left Review*, Vol.110, No 1, (1978), Giuseppe Vacca, „The „Eurocommunist” Perspective: Contribution of the Italian Communist Party“, in: *In Search of Eurocommunism*, edited by Richard Kindersley, (London: Palgrave Macmillan, 1981), 105-146.

Западном блоку.²⁵⁵⁵ Интересантан је случај оних расправа о социјалистичком моделу СФР Југославије и политикама југословенске партије које су вођене на страницама партијских листова француске партије, на основу којих су чланови руководства италијанске партије закључили да за француске комунисте „СФР Југославија представља егзотичну државу између светова, блоковски неодређену и мистично занимљиву оријенталну, али и европску силу...“.²⁵⁵⁶ Према проценама италијанских комуниста, наведене слике о СФР Југославији чиниле су партијску идеологију југословенске партије идеалним пољем за „мисаоне експерименте“ француских комуниста, који су „маштали да у стварности социјалистичких пракси југословена могу наћи потврде најоптимистичнијих надања или пак највећих страхова“, али и других очекивања супротстављених струја француских комуниста који су своје перцепције практичних последица реформистичких политика југословенске партије користили као доказе различитих хипотеза које су постављали током вишегодишњих расправа око питања промене партијске идеологије француске партије.²⁵⁵⁷

За разлику од аутора текстова у партијској штампи француске партије, италијански комунисти неретко су означавали своју блискост са југословенским комунистима, али и упућеност у детаље дешавања у партијским структурама југословенске партије као очекивану последицу разноврсних процеса размене између СФР Југославије и Италије.²⁵⁵⁸ Истраживања развоја дипломатских односа и токова међусобних економских и културних утицаја југословенског и италијанског друштва наглашавала су претпоставке да је Италија представљала „прозор у Западни свет“ за многе грађане СФР Југославије, док су италијански комунисти у више наврата тврдили да је друштво СФР Југославије представљало „слику другог“ у перцепцијама великог броја становника Италије, али и незанемарљивих делова шире јавности многих медитеранских држава Западног блока.²⁵⁵⁹ Приликом својих честих званичних посета Београду и Брионима, и потенцијално још чешћих посета југословенским одмаралиштима, чланови руководства италијанске партије говорили су југословенским комунистима о свом уверењу у постојање везе између блискости СФР Југославије и Италије, о којој су значајно опширније говорили аутори чланака у италијанској партијској штампи, и хипотетичких утицаја које је упознавање различитих фаза развоја југословенског социјалистичког модела могло имати на историјску еволуцију марксистичке мисли италијанских комуниста.²⁵⁶⁰

Током година који су претходиле XII Конгресу италијанске партије у Болоњи 1969. године, италијански комунисти поверавали су југословенским колегама различите процене утицаја који је случај привременог искључивања југословенске партије из токова односа партија Коминформа имао на формирање планова италијанских комуниста о промени партијске идеологије и дефинисању онаквих партијских ставова какви би водили удаљавању

²⁵⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁵⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-251, Информације о новом ставу КП Француске о писању њене штампе о СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке Партије Италије.

²⁵⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о ситуацији у КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КПИ о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

²⁵⁵⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

²⁵⁵⁹ Petar Dragišić, *Šta smo znali o Italiji? Pogledi iz Beograda na Italiju 1955-1978* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), 41-59, Predrag Marković, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke svakodnevnice i postsvakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, (Beograd: Službeni glasnik, 2011, drugo izdanje), 125-130, Саша Мишић, „Обнављање односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије 1955-1956. године“, *Токови историје*, br. 2, (2013), АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ.

²⁵⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

италијанске и совјетске партије.²⁵⁶¹ Извештаји партијских тела југословенске партије показују да су италијански комунисти убрзо после уласка тупа земаља Источног Блока у Чехословачку 1968. године почели интензивније да говоре представницима других партија европске левнице о „*примеру југословенских комуниста*“, који су након сукоба са совјетском партијом успели не само да спрече расцеп у југословенској партији, дефинишу нови социјалистички модел и отпочну процесе зближавања са европским социјалистима, већ и да кроз развој сарадње са партијама „Трећег света“ изграде утицајну позицију у институцијама Међународног радничког покрета.²⁵⁶² Италијански комунисти приписивали су феномен које су означили као истовремену експанзију утицаја југословенских комуниста у сферама односа партија европске левнице и антиколонијалних покрета ваневропског света дугорочним последицама процеса промене државних политика СФР Југославије, али и стварања јединствене партијске идеологије Савеза комуниста Југославије.²⁵⁶³

Белешке разговора које су италијански комунисти водили са представницима Савеза комуниста Југославије непосредно након XII Конгреса италијанске партије сведоче да су италијански комунисти готово ритуално понављали своје претпоставке да је упознавање југословенског социјалистичког модела допринело идејном обликовању нове партијске идеологије Комунистичке партије Италије.²⁵⁶⁴ Аутори чланака у партијској штампи италијанске партије су непосредно пре промене партијске идеологије италијанских комуниста, али и током наредних година дефинисања нових партијских политика италијанске партије водили опширне дискусије о различитим практичним проблемима југословенског система *самоуправљања*, о концепту *друштвене својине* у СФР Југославији, као и о јединственим феноменима југословенског тржишта које су означили као „*најслободније у социјалистичком свету*“.²⁵⁶⁵ Примера ради, италијански комунисти су толико често говорили о различитим процењеним мерама посредног утицаја политика *унутрашње демократизације* и *децентрализације* југословенске партије на формирање нових начина одлучивања у италијанској партији и програма проширивања овлашћења локалних одбора италијанских комуниста крајем шездесетих и почетком седамдесетих година да су југословенски комунисти означили неке од реформи партијских структура италијанске партије као „*италијански експеримент са самоуправљањем*“.²⁵⁶⁶ Интересантно је да су италијански комунисти, приликом посета СФР Југославији које су уследиле након промене партијске идеологије италијанске партије, нарочито наглашавали процене да је средином шездесетих година XX века Савез комуниста Југославије био прва велика комунистичка партија Европе која је реформисала партијске политике на онакав начин какав ће доцније бити доведен у везу са оним реформама политичке праксе које су чехословачки комунисти означили као „*социјализам са*

²⁵⁶¹ АЈ, КПР, I-3-а/44-25, Посета делегације КПИ на челу са генералним секретаром Палмиром Тољатијем, 1964, АЈ, КПР, I-3-а/44-25, Пријем Луиђија Лонга, 1967, АЈ, КПР, I-3-а/44-34, Посета Луиђија Лонга, 1967, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-411, О посети Ђ. Пајете, стенографске белешке разговора са Ђ. Пајетом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Пријем делегације СКЈ у Болоњи, разговори са К. Галуцијем током конгреса.

²⁵⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Неки ставови КПИ о агресији земаља Варшавског Уговора на Чехословачку, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-420-436, Информације о сукобима југословенских, шпанских и италијанских представника са члановима делегација земаља Варшавског Блока на XII Конгресу КПИ.

²⁵⁶³ АЈ, КПР, I-3-а/44-48, Пријем заменика генералног секретара КП Италије Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера, АЈ, КПР, I-3-а/44-61, Пријем Е. Берлингуера, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436, Белешке разговора вођених са Енриком Берлингуером 15.5.1969.

²⁵⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем.

²⁵⁶⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке партије Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-456, Извештаји о писању партијске штампе КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415, Информације о неким значајним ставовима Комунистичке партије Италије.

²⁵⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-426, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-401, Информације о кретањима у КП Италије и развоју сарадње са КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-445-511, Извештаји о одлукама ЦК КП Италије и новим политикама КП Италије.

људским лицем“, али и са процесом дефинисања партијске идеологије коју су италијански и француски комунисти означили као „демократски пут у социјализам“.²⁵⁶⁷

Недуго након чланова руководства италијанске партије, бројни шпански и грчки комунисти почели су да говоре представницима Савеза комуниста Југославије о потенцијалном утицају који је одлука југословенске партије да, две деценије након почетка расцепа у Међународном радничком покрету 1968. године, напусти покушаје прилагођавања болшевичког социјалистичког модела југословенским околностима имала на размишљања грчких и шпанских комуниста о могућим последицама сукоба са совјетском партијом, али и на путеве развоја нових марксистичких идеја реформистичких струја шпанске и грчке партије.²⁵⁶⁸ Посебно су занимљива поређења реформистичких идеја југословенских и чехословачких комуниста које је приликом својих посета СФР Југославији правио генерални секретар шпанске партије и један од најзначајнијих еврокомунистичких мислилаца, Сантјаго Кариља, који је историјску улогу чехословачких реформиста означио као „варницу која је запалила социјалистички свет“ а утицај југословенских комуниста на формирање реформистичких струја других партија као „стабилну плим у којој је деценијама подривала идеолошке догме и доминантну хијерархију“ марксистичких партија Европе и света.²⁵⁶⁹ За разлику од шпанских комуниста, који су велики број својих текстова о партијској идеологији југословенске партије посвећивали идејама југословенских комуниста о неопходности успостављања континуаног процеса сталних реформи партијских политика које би пратиле промене југословенске друштвене стварности, грчки комунисти показали су више интересовања за проучавање практичних последица које су примене различитих реформистичких политика југословенских комуниста имале на промене у унутрашњим структурама Савеза комуниста Југославије.²⁵⁷⁰ Грчки комунисти организовали су студијске посете СФР Југославији и Италији како би проучавали начине рада партијских институција југословенске и италијанске партије, а током месеци који су претходили значајним конгресима грчких комуниста у земљи представници грчке партије обраћали су се партијским телима Савеза комуниста Југославије са захтевима да им се пружи помоћ приликом прикупљања литературе о историјском развоју партијских политика југословенске партије и организације бројних консултативних састанака, али и неформалних сусрета са југословенским комунистима.²⁵⁷¹

Док стенографске белешке разговора чланова руководства еврокомунистичких партија и представника Савеза комуниста Југославије показују да је упознавање историјског искуства југословенских комуниста у сукобима са совјетском партијом могло утицати на формирање политика комунистичких партија Западне Европе према партијама држава Источног Блока, извештаји партијских институција југословенске партије сведоче да су различита размишљања о еволуцији партијске идеологије југословенске партије могла у

²⁵⁶⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Стенографске белешке разговора Стана Доланца са Антонијем Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом.

²⁵⁶⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Из разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-89-110, Разговори са члановима руководства КП Шпаније.

²⁵⁶⁹ АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-77, О боравку генералног секретара КПШ Сантјага Кариља у Београду, 1967, , АЈ, КПП, I-3-a/110-11, АЈ, КПП, I-3-a/12, Пријем генералног секретара КПШ, Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

²⁵⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Информације о одлукама КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-108-120, Разговори са представницима руководства Комунистичке Партије Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-887, Припремни материјали за конгрес и позив СКЈ да учествује на конгресу КПГ.

²⁵⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-883, Информације о припремама за конгрес КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КПГ које је СКЈ добијао од КПИ.

извесној мери допринети дефинисању реформистичких идеја европских марксиста.²⁵⁷² Ипак, чланови највећих комунистичких партија држава Западног Блока и аутори извештаја партијских тела југословенске партије слагали су се у проценама да је најважнија сфера у којој су активности југословенских комуниста могле допринети процесима стварања нове марксистичке идеологије обухватала подршку коју су југословенски комунисти пружали еврокомунистима у организацијама Међународног радничког покрета и приликом успостављања контаката са другим партијама и покретима европске и глобалне левице, као и финансијску помоћ коју су комунистичке партије Медитерана добијале од Савеза комуниста Југославије и државних институција СФР Југославије.²⁵⁷³ Интересантно је да су италијански комунисти током оних неформалних сусрета са представницима југословенске партије који су претходили формирању реформистичког блока неретко говорили југословенским комунистима да је Савез комуниста Југославије годинама одржавао позицију „велике силе европске и глобалне левице“, која је еврокомунистичким партијама помагала колико „прикривеним утицајима“ толико и онаквом отвореном подршком каква је подразумевала бројне ризике за југословенске комуните у кључним тренуцима „када се одлучивало о будућности трећег пута социјализма у Европи“.²⁵⁷⁴

Када су говорили о одлучној подршци југословенских комуниста реформама партијских политика будућих еврокомунистичких партија у „месецима шока, страха и несигурности“ италијански, шпански и грчки комунисти прећутно су подразумевали да се наведене перцепције временског периода односе на раздобље сукоба италијанске, шпанске и грчке партије са Совјетима које је уследило након почетка расцепа у грчкој партији и војне интервенције земаља Источног блока у Чехословачкој 1968. године.²⁵⁷⁵ Током релативно кратког али у историји марксистичких партија Европе веома значајног периода између уласка совјетских трупа у Праг и оних догађаја који су означили почетак формалних промена партијске идеологије италијанске и шпанске партије, односно конгреса италијанских комуниста у Болоњи и саветовања комунистичких партија у Москви, југословенски комунисти обавили су серије званичних и тајних састанака са италијанским и шпанским колегама, али и усвојили нове партијске политике које су за циљ имале пружање различитих врста помоћи италијанској и шпанској партији.²⁵⁷⁶ Још пре почетка великог расцепа у сфери односа партија европске левице, југословенска партија подржавала је реформистичке идеје појединих француских и грчких комуниста и пружала помоћ оним струјама француских и грчких комуниста које су критиковале утицај совјетске партије на унутрашње структуре француске и грчке, али и других комунистичких партија Европе.²⁵⁷⁷ Белешке разговора италијанских, шпанских, француских и грчких комуниста са представницима југословенске партије показују да су југословенски комунисти током година смењивања периода зближавања и удаљавања

²⁵⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁵⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализа предлога о помоћи КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о иницијативама КП Италије и сарадњи са КП Италије у циљу реализације планова о организацији конференције КП Медитерана.

²⁵⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка са партијским телима и представницима КПИ, АЈ, КПр, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године.

²⁵⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁵⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-414, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у Чехословачкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-415-425, Разговори са италијанским комунистима о односима марксистичких партија Европе, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81, Разговори са Сантјагом Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи КПШ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432-436, О различитим питањима сарадње са КП Италије.

²⁵⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информације поводом доласка Антоана Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби да се пружи помоћ новинару *L'Humanité*-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237, О посети члана ПБ ЦК КПФ Рожеа Гародија, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у КП Грчке.

совјетске партије и марксистичких партија Западне Европе активно учествовали и неретко, у извесној мери утицали на развој односа комунистичких партија Источног и Западног блока.²⁵⁷⁸ Пошто су резултати анализе бројних извора који сведоче о историјској улози југословенских комуниста у развоју сложених односа комунистичких партија Западне Европе и совјетске партије приказани у претходним деловима ове дисертације, потребно је подсетити се да су, према проценама италијанских, француских и шпанских колега, југословенски комунисти након сукоба будућих еврокомунистичких партија са партијама Источног блока имали незанемарљивог утицаја на процесе проширивања сарадње комунистичких партија Медитерана и других партија европске и светске левце.²⁵⁷⁹

Након промене партијске идеологије Комунистичке партије Италије, италијански комунисти ослањали су се на утицај Савеза комуниста Југославије у сфери односа оних партија и покрета који су чинили државне администрације земаља Покрета несврстаних како би проширили сарадњу са многим партијама левце или пак оним партијама које су италијански комунисти означили као „прогресивне“ друштвене и политичке силе држава Блиског истока, Северне Африке и Југосисточне Азије.²⁵⁸⁰ Истовремено, партијска тела и представници италијанске партије неретко су се обраћали југословенским комунистима са захтевима да Савез комуниста Југославије посредује приликом разговора о проширивању сарадње италијанских комуниста са другим политичким партијама у Италији, или да југословенски комунисти различитим облицима помоћи олакшају италијанским колегама организацију оних скупова комунистичких и социјалистичких партија Европе који су имали за циљ да допринесу зближавању еврокомунистичких партија са другим партијама европске левце.²⁵⁸¹ Нарочито је занимљиво да су, након превазилажења сукоба са партијском управо Комунистичке партије Француске, југословенски комунисти посредовали приликом проширивања сарадње француских комуниста са Митерановим социјалистима, са којима је југословенска партија имала веома блиску сарадњу годинама пре почетка периода удаљавања и зближавања југословенских и француских комуниста.²⁵⁸² Партијска тела југословенске партије и државне институције СФР Југославије радиле су на организацији и финансирању програма заједничких летовања у СФР Југославији за чланове оних француских синдиката који су били блиски руководством комунистичке и социјалистичке партије, као и различитих студијских екскурзија представника француске левце које су за циљ имале да допринесу зближавању француских комуниста и социјалиста.²⁵⁸³

Само неколико месеци након пада последњих диктатура крајње деснице на Медитерану и почетка политичке транзиције у Грчкој и Шпанији, грчки и шпански комунисти говорили су представницима других комунистичких партија Европе да су југословенска и италијанска партија биле једине партије Међународног радничког покрета које су отворено подржале оне партијске политике грчких и шпанских комуниста које су усвојене у циљу проширивања сарадње грчких и шпанских комуниста са новим владама и партијама грчке и шпанске левце,

²⁵⁷⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КППГ.

²⁵⁷⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана, АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Иступања представника других комунистичких партија на XII Конгресу.

²⁵⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Анализа предлога које је у Београду изнео Карло Галуци, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној и политичкој ситуацији на Медитерану, информације о раду на припремама конференције КП Медитерана.

²⁵⁸¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са политичким партијама у Италији, АЈ, КПП, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Брлину 1976. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-634-694, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

²⁵⁸² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-275-290, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и активностима КПФ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-263, Материјали о боравку делегације КП Француске у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-283, Осврт на ставове КП Француске у вези са конференцијом КП Европе.

²⁵⁸³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о боравку представника комунистичких и социјалистичких синдиката Француске на годишњим одморима у СФР Југославији.

али и са појединим партијама десног центра у Грчкој и Шпанији.²⁵⁸⁴ Извештаји партијских тела југословенске партије говоре у прилог тезама оних аутора каснијих историјских студија који су проценили да је зближавање партија крајње левице са центриситчким партијама у Грчкој и Шпанији могло бити последица страха великих делова грчког и шпанског друштва од могућег државног удара различитих група крајње деснице које су још увек уживале значајан утицај у појединим структурама војске и полиције.²⁵⁸⁵ Са друге стране, белешке разговора грчких и шпанских комуниста са представницима југословенске партије показују да су партијска руководства грчке и шпанске партије очекивала финансијску помоћ Савеза комуниста Југославије, али и војну помоћ СФР Југославије у случају почетка нових грађанских ратова у Грчкој и Шпанији.²⁵⁸⁶ На основу анализираних извора тешко је проценити потенцијалну меру у којој су очекивања да ће партије крајње деснице поново покушати насилно преузимање власти у Грчкој и Шпанији, поред многих других фактора, могле утицати на одлуку југословенских комуниста да у случају грчких и шпанских комуниста направе преседан у дотадашњој пракси пружања финансијске подршке другим марксистичким партијама настављајући са давањем новчане помоћи грчкој и шпанској партији дуго након што су нове владе Грчке и Шпаније поништиле одлуке некадашњих режима о стављању партијског рада грчких и шпанских комуниста ван закона.²⁵⁸⁷

Према проценама чланова партијских руководства италијанске, шпанске и грчке партије, али и аутора извештаја Одељења за међународне односе и везе југословенске партије, политике финансијске помоћи Савеза комуниста Југославије комунистичким партијама Медитерана крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века могле су имати извесног утицаја на одлучност партијских дирекција будућих еврокомунистичких партија да одбију различите облике компромиса са совјетском партијом, али и да наставе са процесима реформе партијских политика и промене партијских идеологија.²⁵⁸⁸ Интересантно је да су југословенски комунисти усвојили многе програме пружања новчане и других врста помоћи италијанским колегама након што су италијански комунисти испољили забринутост да ће совјетска партија укинути финансијске политике према италијанској партији у случају промене партијске идеологије италијанских комуниста, али и упркос чињеници да је Комунистичка партија Италије тада била друга највећа политичка партија у Италији са незанемарљивим приходима.²⁵⁸⁹ Такође, занимљиво је да су представници реформистичке струје француских комуниста могли рачунати на веома разноврсне облике помоћи партијских тела југословенске партије и државних институција СФР Југославије чак и у оним тренуцима када су званични контакти партијских руководства југословенске и француске партије били толико ретки да према проценама југословенских комуниста готово нису ни постојали.²⁵⁹⁰ Случај финансијских политика југословенске према шпанској и грчкој партији сведочи у прилог раније наведеној хипотези да је намера југословенских комуниста да подстакну

²⁵⁸⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Различите информације о КПГ у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима ЦК КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-154-158, Разговори са представницима КПШ о односима са другим партијама, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција КП Европе.

²⁵⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој и Шпанији и неким значајним ставовима КП Грчке и КП Шпаније.

²⁵⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

²⁵⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-1-723, О питањима давања помоћи КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КПГ и КПШ.

²⁵⁸⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

²⁵⁸⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој Партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Анализе досадашње сарадње са КП Италије.

²⁵⁹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Кратак преглед неспоразума СКЈ и КПФ око случаја Рожеа Гародија, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-212, Информације поводом доласка Антоана Казанове, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230, Информације о молби да се пружи помоћ новинару *L'Humanité*-а, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-237.

промене партијских идеологија марксистичких партија Медитерана могла имати утицаја на формирање различитих програма помоћи Савеза комуниста Југославије реформистичким струјама комунистичких партија Европе.²⁵⁹¹ Убрзо након почетка расцепа у шпанској и грчкој партији, југословенски комунисти значајно су повећали новчане износе предвиђене за материјална давања грчким комунистима у земљи и Кариљовом руководству шпанске партије, док су истовремено укинули програме пружања помоћи оним струјама шпанске и грчке партије које су биле блиске руководству совјетске партије иако се највећи број чланова тзв. „конзервативних“ струја шпанске и грчке партије и даље налазио у емиграцији.²⁵⁹²

Интересантно је да југословенски комунисти нису престали са реализацијом старих и стварањем нових планова пружања различитих врста подршке реформистичким струјама комунистичких партија Медитерана, а након тога и еврокомунистичким партијама, чак ни годинама након што су италијански и француски комунисти проценили да путеви развоја партијске идеологије Савеза комуниста Југославије показују све мање сличности са токовима еволуције марксистичке мисли највећих партија крајње левице у државама Западног блока.²⁵⁹³ Током периода удаљавања партија реформистичког блока почетком осамдесетих година ХХ века, аутори чланака у партијској штампи италијанске партије водили су опширне дебате подстакнуте другачијим проценама историјског тренутка у коме су поједине струје италијанских комуниста приметиле растуће разлике између оних марксистичких идеја које су југословенски комунисти промовисали приликом сусрета партија европске и светске левице, и оних идеолошких и етичких норми којима су приписивали доминантан утицај на развој партијске идеологије југословенске партије и државних политика СФР Југославије.²⁵⁹⁴ Питање временског раздобља у коме је југословенска партија почела да напушта оне политике које су југословенски комунисти означили као сличне оним реформистичким политикама појединих комунистичких партија које су представљале повод расправа и расцепа у партијама Међународног радничког покрета шездесетих година у научној литератури насталој у земљама бивше СФР Југославије остало је нераскидиво повезано са питањима да ли су, када, и у којој мери, југословенски комунисти у пракси следили оне вредностима које су истицали приликом формалног усвајања партијских ставова СКЈ и државних политика СФРЈ.²⁵⁹⁵

Занимљиво је да извештаји службе државне безбедности настали током студентских побуна у СФР Југославији 1968. године сведоче да су, у исто време када је Савез комуниста Југославије подржавао реформе новог руководства чехословачке партије и реформистичке идеје појединих струја италијанских и грчких комуниста, поједини чланови наведене службе проценили да са нарочитом пажњом треба надзирати кретање и анализирати забележене изјаве оних студената који су имали чланове породице на студијама у Прагу или пак извесно време

²⁵⁹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ, информације о неким питањима сарадње са КПГ и КПШ.

²⁵⁹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-159, Разговори са Сантјагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-854, Информације о КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-138, Разговори са члановима Централног Комитета КП Шпаније о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој и Шпанији.

²⁵⁹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁵⁹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији, информације о сарадњи са КПИ.

²⁵⁹⁵ Hrvoje Klasić, „1968. u Jugoslaviji. Društveno-političke promjene u Jugoslaviji u kontekstu svjetskih zbivanja“, u: *nasleđe jugoslovenskog socijalizma* (Београд: Форум за применјену историју, 2018), Мирко Кларин, *Трећа европа – разговори о евролевици (1976-1987)*, (Београд: Библиотека Сведочанства, 1989), М. Веšlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Jakovina T. (Zagreb: Centar za demokraciju i pravu Miko Tripalo, 2012), 149–178, Љубодраг Димић. *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*. (Београд: Архив Југославије, 2010), Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), 360-405.

боравили у градовима Италије и Грчке.²⁵⁹⁶ Непосредно након студентских побуна у Београду и Загребу, аутори извешатаја партијских тела југословенске партије готово зачуђујуће често су наглашавали тезу да ставови различитих група југословенског студентског покрета не показују значајније сличности са идејама нових студентских организација у Сједињеним Америчким Државама и земљама Западне Европе, о чему је и Јосип Броз Тито говорио приликом свог доцније чувеног обраћања јавности 6. јуна 1968. године.²⁵⁹⁷ Ипак, анализирани извори показују да су још пре почетка реформи партијских политика комунистичких партија Медитерана, неки од чланова републичких и савезних идеолошких комисија налазили за потребно да у својим излагањима говоре о различитим „*сумњиво буржоаским*“, „*превише либералним*“, а понекад чак и о „*опасним*“ идејама оних европских марксиста који су отворено критиковали политике совјетске и других партија држава Источног блока, а чије су многе ставове југословенски комунисти формално подржавали.²⁵⁹⁸ Нарочито је интересантно да се квантитативни параметри попут учесталости и броја страница стенографских белешки оних излагања чланова идеолошких комисија југословенске партије која су била посвећена „*негативним утицајима*“ појединих идеја европске марксистичке мисли на „*идеолошки развој југословенске омладине*“ убрзано повећавају почетком седамдесетих година XX века, а нарочито у временском периоду који је уследио након доношења новог устава СФР Југославије 1974. године.²⁵⁹⁹

Аутори извешатаја Одељења за међународне односе опширно су анализирали оне дебате на француској левици чији је формални повод био начин на који су представници југословенске државне администрације и чланови руководства југословенске партије реаговали на појаву великих студентских, али и других побуна у различитим областима СФР Југославије 1968. године.²⁶⁰⁰ Информације којима су располагала партијска тела југословенске партије сведоче да је већина студената на Сорбони и представника реформистичке струје у француској партији са великим ентузијазмом наглашавала да је студентски покрет у „*једној социјалистичкој земљи*“ добио формалну подршку државних институција, правећи поређења између „*прогресивног Броза и конзервативног Де Гола*“.²⁶⁰¹ Са друге стране, професори на француским универзитетима и многи бивши чланови француске партије говорили су о „*вештој манипулацији тоталитарног режима*“ којом су руководећи партијски кадрови и представници „*државног племства*“ (*La Noblesse d'Etat*) у СФР Југославије успели да „*изолују демократско-социјалистичке струје студената*“ неодређено обећавајући да ће понудити решења оних проблема југословенског друштва на које су студенти указивали у оквирима партијских и државних политика југословенских комуниста, али и интегришући истакнуте чланове студентског покрета у бирократске структуре институција југословенске државе и

²⁵⁹⁶ АС, БИА, XIII-4, О студентима чији су чланови породице боравили на студијама у иностранству, АС, БИА, XIII-5, Информације о деловању студената и професора Универзитета у Београду, АС, БИА, XIII-3, Извештаји о дешавањима на БГ Универзитету после говора Јосипа Броза Тита.

²⁵⁹⁷ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије, Музеј Историје Југославије, интернет портал (званични youtube канал музеја), Обраћање Јосипа Броза Тита 9. јуна 1968. године (<https://www.youtube.com/watch?v=Nne2feNUEu8>).

²⁵⁹⁸ АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АС, СКС, 121-1969-1972, Прилог о симпозијуму филозофа у Врњачкој Бањи, октобар 1964. године, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁵⁹⁹ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁶⁰⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Анализа одговора на протест ЦК КПФ због писања југословенске штампе.

²⁶⁰¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Информације о значајним ставовима Комунистичке Партије Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји представника КПИ о ситуацији у КП Француске.

партије.²⁶⁰² Интересантно је да су аутори чланака у партијској штампи француске партије блиски ставовима конзервативне струје француских комуниста селективно цитирали наведене мисли бивших чланова француске партије и појединих универзитетских професора како би проширили иначе веома малобројне аргументе које су износили у прилог често понављаној тези да југословенски комунисти „*никада не би код куће* (у СФР Југославији) *толерисали оне реакционарне тенденције које подржавају када критикују партије држава Источне Европе*“.²⁶⁰³

Извештаји партијских тела југословенске партије о писању италијанске штампе и белешке разговора представника италијанске и југословенске партије показују да су италијански комунисти, за разлику од француских колега, веома често покушавали да оне малобројне тенденције југословенске партије које су веома ретко означавали као контрадикторне етичким начелима *демократског социјализма* објасне специфичним друштвеним околностима СФР Југославије и различитим спољнополитичким изазовима са којима су се суочавали југословенски комунисти.²⁶⁰⁴ Занимљиво је да су италијански комунисти приликом сусрета са делегацијама Савеза комуниста Југославије неретко поредили идеолошки мотивисан тероризам и сукобе различитих организација крајње леве и деснице у Италији са претпостављеним деловањем група југословенске деснице у емиграцији, али и тзв. „анархиста“ у СФР Југославији, поистовећујући инциденте који су пратили демонстрације и побуне у југословенским градовима са активностима „*квази-револуционара*“ и покрета Нове леве у земљама Западне Европе.²⁶⁰⁵ Остаје неизвесно да ли су, и у којој мери, италијански комунисти били упознати са чињеницом да су чланови идеолошких комисија југословенске партије крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века све чешће користили термине „анархисти“ и „квази-револуционари“ да опишу поједине припаднике студентског покрета у СФР Југославији чије су захтеве италијански комунисти веома одлучно подржали, међутим не пре него што су са југословенским комунистима обавили серије неформалних консултација о догађајима у СФРЈ и Италији.²⁶⁰⁶ Ипак, анализирани извори показују да су италијански комунисти посветили значајно више времена дискусијама о порасту интензитета активности група југословенске крајње деснице у земљи и у емиграцији, као и о претпостављеном „*успону национализма*“ у појединим областима југословенских република, притом нарочито наглашавајући тезу да су југословенски комунисти приморани да одлажу усвајање нових политика унутрашње демократизације југословенске партије и државних институција јер се налазе у стању сталне опасности од онаквог потенцијалног преврата какав би био подстакнут растућим утицајем нових и старих „*унутрашњих непријатеља*“.²⁶⁰⁷

²⁶⁰² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-228-255, Информације о чланку Ернеста Мендела који се бави ситуацијом у СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-249, Извештаји о стању у КП Француске и њеним односима са осталом левицом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-233, Информације о објављивању студија Е. Кардеља у часописима КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-216, Гледања у КП Француске на побуне у СФР Југославији.

²⁶⁰³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-257, Неколико нових публикација о самоуправљању објављених у Француској, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Извештаји о протесту ЦК КПФ због мешања СКЈ у њихове унутрашње ствари, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-247, Анализа одговора на протест ЦК КПФ због писања југословенске штампе.

²⁶⁰⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-525-562, Извештаји о писању партијске штампе КП Италије о СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

²⁶⁰⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-504, Посета делегације СКЈ Италији, извештаји о политичкој ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-460-500, Материјали о сарадњи са КП Италије.

²⁶⁰⁶ АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, Информације о значајним ставовима КП Италије.

²⁶⁰⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-525-562, Извештаји о писању партијске штампе КП Италије о СФРЈ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Информације о значајним ставовима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији.

На основу анализираних извора веома је тешко одредити да ли су групе крајње југословенске левице и деснице о којима су говорили италијански комунисти могле представљати егзистенцијалну претњу југословенском режиму, као и у којој мери су фактори попут претпостављеног успона популарности националних идеологија, појаве етничких тензија и диспропорционалног продубљивања друштвених неједнакости у различитим регијама СФР Југославије могли утицати на историјски развој партијске идеологије Савеза комуниста Југославије.²⁶⁰⁸ Ипак, на основу документације партијских тела југословенске партије може се закључити да су дугорочни исходи сукоба оних струја југословенских комуниста које су формиране након Брионског пленума имали значајан утицај на процесе усвајања и напуштања реформи унутрашњег уређења и политичке праксе југословенске партије, али и државних политика СФР Југославије.²⁶⁰⁹ Аутори досадашњих научних истраживања слажу се у проценама да је након завршетка сукоба централистичке и децентралистичке струје у југословенској партији дошло до формирања нових идеолошких фракција и интересних група југословенских комуниста, чији ће поједини представници убрзо нестати из јавног живота, док ће пак други остати на руководећим позицијама у партијској хијерархији југословенских комуниста и државној администрацији СФР Југославије све до друге половине осамдесетих година XX века.²⁶¹⁰ Излагања чланова идеолошких комисија југословенске партије показују да су многи стари и нови анимозитети сукобљених струја југословенских комуниста интензивно долазили до изражаја већ током бурних догађаја који су крајем шездесетих година постали повод сукоба партија Међународног радничког покрета и расцепа у појединим партијама европске левице.²⁶¹¹ Југословенски комунисти су током разговора са италијанским колегама о разликама у друштвеним и политичким стварностима СФР Југославије и Италије неретко говорили о својим проценама да су многи југословенски комунисти након завршетка сукоба централистичке и децентралистичке струје, које су италијански комунисти означили као „конзервативну“ и „прогресивну“ струју, нашли нове начине да испоље идеолошка неслагања и лична непријатељства кроз расправе око многих других значајних питања.²⁶¹²

Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије показују да је једно од најчешће и најопширније разматраних питања о којима су југословенски комунисти расправљали током друге половине шездесетих и прве половине седамдесетих година XX века било питање реформи партијских политика југословенске партије, самоуправног система и државних политика СФР Југославије.²⁶¹³ Последично, југословенски комунисти користили су термине „реформистичке политике“ и „реформистичке струје“ у много ширем контексту него што су то чинили представници италијанске, француске, шпанске и грчке партије, који су се у

²⁶⁰⁸ АС, БИА, XIII-5, Извештаји о могућности покретања нових побуна, АС, БИА, XIII-7, Процесна документација о осумњиченима за вређање Тита и партије, АС, БИА, XIII-4, О студентима чији су чланови породице боравили на студијама у иностранству.

²⁶⁰⁹ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁶¹⁰ Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), М. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar za demokraciju i pravu Miko Tripalo, 2012), Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX-XX vek)* (Beograd: Dan Graf, 2015).

²⁶¹¹ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁶¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, О разговорима са Берлингером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Белешке о разговорима са представницима КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Разговори Бакарића са А. Косутом представником ЦК КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем.

²⁶¹³ АС, СКС, 121-1969-1972, Прилог о симпозијуму филозофа у Врњачкој Бањи, октобар 1964. године, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

својим текстовима и излагањима о „реформистичким трендовима“ бавили само питањима реформи партијских политика власти или других партија Међународног радничког покрета.²⁶¹⁴ Представници Савеза комуниста Југославије и еврокомунистичких партија приликом својих сусрета често су поистовећивали извесне реформистичке политике југословенске партије са појединим променама политичке праксе европских марксиста и наглашавали блискост многих значајних ставова партија будућег реформистичког блока.²⁶¹⁵ Међутим, упоређивање материјала партијских тела италијанске партије које су италијански комунисти упутили југословенским колегама и извештаја партијских институција југословенске партије не само да показује да су реформистичке политике југословенске и италијанске партије биле веома различите, већ указује и на веома другачије историјске путеве развоја оних партијских принципа и доминантних ставова југословенских и италијанских комуниста које су представници две партије приликом својих сусрета готово традиционално означавали као „заједничке вредности“ реформистичких струја и партија Међународног радничког покрета.²⁶¹⁶ Са друге стране, белешке разговора југословенских комуниста са италијанским колегама и представницима других еврокомунистичких партија сведоче да су југословенски комунисти наставили да подржавају даље промене партијских идеологија и реформе партијских политика комунистичких партија Европе чак и годинама након што је Савез комуниста Југославије напустио онакве праксе, партијске политике и правце еволуције доминантних партијских вредности какве би еврокомунисти означили као реформистичке.²⁶¹⁷

У исто време када су италијански комунисти усвајали оне партијске политике које ће доцније постати познате као „историјски компромис“ италијанске партије, у југословенској партији дошло је до новог сукоба струја југословенских комуниста, који се завршио сменом оних републичких руководстава која су доцније у штампи и појединим историографским делима означена термином „либерална крила“ Савеза комуниста Југославије.²⁶¹⁸ Интересантно је да су чланови многих партијских тела југословенске партије од 1972. године почели све ређе да извештавају о реформама партијских политика југословенске партије у афирмативном контексту, да би након доношења новог устава СФР Југославије 1974. године готово потпуно напустили и саму употребу термина „реформистичке политике“.²⁶¹⁹ Посебно је занимљиво да је непосредно након промене републичког руководства југословенске партије у СР Србији, Централни Комитет СК Србије укинуо идеолошку комисију за рад на даљој демократизацији републичких партијских структура и локалних одбора југословенских комуниста, а основао идеолошку комисију за рад на идеолошкој едукацији, чији су чланови

²⁶¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-255-290, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁶¹⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПР, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Кариљом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-134, Пријем С. Кариља.

²⁶¹⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-440, Разговори са представницима КПИ о друштвеној ситуацији у Италији, АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота.

²⁶¹⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана.

²⁶¹⁸ E. Bernardi, „Aldo Moro and Enrico Berlinguer“, *The Oxford Handbook on Italian politics*, Ed. by G. Pisquino, 2015, R. Meade, *Red Brigades: Story of Italian Terrorism* (London: Palgrave Macmillan, 1990), A. Versori, „Italian European Policy“, *UNISCI Discussion Papers*, (Madrid: University de Madrid), 41-64, M. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar za demokraciju Miko Tripalo, 2012), L. Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX-XX vek)* (Beograd: Dan Graf, 2015).

²⁶¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-556-614, Извештаји о новим партијским политикама КП Италије, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији медитеранских конференција КП Европе, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

већ током првих седница говорили о „моралној и идеолошкој декаденцији“ омладине, академске заједнице и појединих партијских кадрова, усвајајући тезе о неопходности да се развој марксистичке мисли у СР Србији и СФР Југославији „врати на утврђено исправни курс“.²⁶²⁰ Извештаји службе државне безбедности показују да у првој половини седамдесетих година долази не само до заштравања оних пракси југословенских безбедносних органа које би Мишел Фуко дефинисао као „механизме надзирања и кажњавања“, већ и до почетка судских процеса против многих учесника студентских побуна 1968. године.²⁶²¹ Поједини кривични процеси против бивших чланова студентског покрета трајали су све до почетка наредне деценије, а неки од оптужених осуђени су на вишегодишње казне затвора због кривичних дела попут вређања личности Јосипа Броза Тита или руководећих чланова партије, а у ретким случајевима чак и због оних критика партијске идеологије југословенске партије које су биле изречене током приватних разговора вођених у студентским домовима годинама раније, односно у време када су југословенски комунисти позивали грађане да учествују у конструктивним критикама и процесима реформи партијских и државних политика.²⁶²²

Извештаји партијских тела Савеза комуниста Југославије сведоче да су италијански комунисти током два сурета поставили представницима југословенске партије неколико питања о случају искључивања професора са Филозофског факултета Универзитета у Београду, као и да су шпански комунисти након смене тзв. „либералних крила“ републичких руководства југословенске партије показали интересовање за поједине марксистичке идеје Марка Никезића.²⁶²³ Ипак, анализирани извори не показују да су представници или аутори текстова у партијској штампи комунистичких партија Медитерана говорили о судбини појединих учесника у студентским и другим демонстрацијама у СФР Југославији, па остаје неизвесно и у којој мери су еврокомунисти, упркос својим честим боравцима у југословенским одмаралиштима, били упознати са оним аспектима друштвене и политичке стварности у СФР Југославији о којима нису говорили са члановима руководства југословенске партије.²⁶²⁴ Занимљиву тему будућих научних истраживања могло би представљати процењивање брзине заштравања извесних аспеката политика државне репресије према различитим неистомишљеницима режима у СФР Југославији, али и ставова југословенске партије о критичарима партијске идеологије током деценије која је прошла између напуштања оних политика југословенских комуниста које би еврокомунисти означили као реформистичке и почетка времена које су обележиле економске кризе у СФР Југославији и нови сукоби струја у партијској хијерархији Савеза комуниста Југославије.²⁶²⁵ Белешке са седница републичких и савезних идеолошких комисија Савеза комуниста Југославије показују да су током месеци пре и након доношења новог устава СФР Југославије 1974. године чланови наведених партијских тела означавали поједине југословенске комунисте који су критиковали смер развоја државних политика СФРЈ и партијских политика СКЈ као „збуњене и заведене другове“ који ће, суочени

²⁶²⁰ АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање.

²⁶²¹ АС, БИА, XIII-5, Прилози о деловању студената у унутрашњости, АС, БИА, XIII-1, Прилози о догађајима на ФФ након говора Ј.Б. Тита, АС, БИА, XIII-5, Извештаји о могућности покретања нових побуна.

²⁶²² АС, БИА, XIII-7, Случај Мијановић Љиљане, случај Владимира Мијановића, случај Занка Микића, случај Удовички Данила, случај Милана Николића, АС, БИА, XIII-6, Процесна документација о осумњиченима за вређање Тита и партије.

²⁶²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-515-556, Разговори са италијанским комунистима о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Југославији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-556, Преписка партијских тела и представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, Разговори са члановима ЦК КП Шпаније.

²⁶²⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о раду на организацији конференције КП Медитерана.

²⁶²⁵ Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек* (Београд: Вукотић Медиа, 2020), М. Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar za demokraciju i pravu Miko Tripalo, 2012), Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX-XX vek)* (Beograd: Dan Graf, 2015).

са „*другарским критикама*“, убрзо прихватити неопходност промене партијске и државне идеологије. Само неколико година касније, излагања на седницама идеолошких комисија веома често су садржала идеје о зближавању бивших чланова југословенске партије са различитим групама „*спољашњих и унутрашњих*“ непријатеља југословенске партије и државне администрације СФР Југославије, а неретко и о претпостављеним везама тзв. „*левих дисидената*“ и преосталих „*либералних*“ партијских кадрова са оним европским марксистима чије су ставове аутори извештаја службе државне безбедности годинама раније оценили као „*декадентне*“, „*реакционарно-буржоаске*“ и „*опасне*“ по идеолошки развој студената, али и југословенских комуниста.²⁶²⁶

Док су чланови идеолошких комисија југословенске партије и служба државне безбедности СФР Југославије разматрали потенцијалне негативне утицаје најважнијих праваца европске марксистичке мисли, између осталог и еврокомунизма, на формирање „*непожељних*“ ставова грађана СФРЈ и чланова СКЈ, југословенска партија никада није променила оне званичне ставове о развоју партијских идеологија комунистичких партија Западне Европе које је усвојила крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, а који су наглашавали веома срдачну подршку реформама партијских политика оних партија крајње европске левнице које ће доцније бити означене као еврокомунистичке партије.²⁶²⁷ Иако извештаји партијских тела југословенске партије сведоче да су од друге половине педесетих до друге половине шездесетих година југословенски комунисти постигли усмене споразуме са италијанским, шпанским и грчким колегама да партије будућег реформистичког блока о свим неслагањима у партијским ставовима отворено дискутују приликом неформалних сусрета партијских делегација, белешке разговора југословенских комуниста са представницима комунистичких партија Медитерана показују да су се еврокомунисти ретко распитивали о унутрашњим кретањима у Савезу комуниста Југославије.²⁶²⁸ Интересантно је да су током друге половине седамдесетих година италијански комунисти у неколико наврата оценили да је развој ставова југословенске партије према еврокомунистичким партијама и нарочито, политика југословенских комуниста према италијанској партији у току последње две деценије био готово потпуно изузет од утицаја сукоба струја југословенских комуниста и промена руководећих кадрова југословенске партије.²⁶²⁹ Ипак, сама чињеница да италијански комунисти раније нису отворено показивали своја размишљања о потенцијалним утицајима унутрашњих кретања у Савезу комуниста Југославије на развој сарадње југословенских комуниста и комунистичких партија Медитерана могла би указивати да су италијански комунисти током друге половине седамдесетих година запазили извесне трендове у развоју партијских политика југословенске партије које до тада нису примећивали или нису сматрали довољно значајним да би о њима дискутовали са представницима других партија европске крајње левнице. Такође, на релативно касно испољавање интересовања италијанских комуниста за оне промене партијских политика југословенске партије које нису пратиле токове развоја партијских идеологија других партија реформистичког блока могла је утицати и чињеница да су југословенски комунисти све до почетка осамдесетих година не само подржавали даље реформе политика еврокомунистичких партија, већ и наставили са праксом пружања

²⁶²⁶ АС, СКС, 144, 1972-1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање, АС, СКС, 121-1969-1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, II/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

²⁶²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-632-656, Преписка са представницима и партијским телима КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-356, Анализе писама представника и партијских тела КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-135-164, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније.

²⁶²⁸ АЈ, КПП, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга, АЈ, КПП, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Карилња код Јосипа Броза Тита, АЈ, КПП, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-858, Разговори Д. Вујића са Дракопуосом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-133, Разговори С. Доланца са С. Карилњом, АЈ, СКЈ, 507-IX 122/I-134, Пријем С. Карилња.

²⁶²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-565-571, Информације о политичкој ситуацији У Италији, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-572-633, Извештаји о међусобним контактима делегација и појединаца на свим партијским нивоима, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-534-694, Извештаји о разговорима са италијанским комунистима и значајним ставовима КПИ.

финансијске помоћи комунистичким партијама Медитерана годинама пошто су италијанска и француска партија достигле „историјски зенит“ свог политичког утицаја и након што су се шпански и грчки комунисти вратили на политичку позорницу.²⁶³⁰

Интересантно је да су оне промене партијских политика југословенске партије и државних политика СФР Југославије које су уследиле након смрти Јосипа Броза Тита дефинисане током истог временског раздобља у коме долази до постепеног удаљавања југословенске и италијанске партије, али и до веома брзог проширивања сарадње Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Француске.²⁶³¹ Југословенски и италијански комунисти су током неформалних разговора вођених 1980. године проценили да је руководство француске партије искористило побуну младих француских комуниста на конгресу партијске омладине исте године као повод да обустави процесе реформи партијских политика, али и да започне примену онакве праксе занемаривања раније усвојених реформистичких политика какву су југословенски комунисти означили као „заборављање еврокомунистичке епохе“ у историји француске крајње левице.²⁶³² Посебно су занимљиви извештаји оних дипломатских представника СФР Југославије у Француској који су непосредно након наведеног конгреса младих француских комуниста закључили да француска партија „никада заправо није ни била еврокомунистичка партија“, већ тада означавајући сукоб француских и италијанских комуниста као неминован исход будућег развоја односа највећих партија реформистичког блока.²⁶³³ Међутим, убрзо пошто су процеси промене партијске идеологије француских комуниста и формално кренули другачијим током од оног који су следили током „еврокомунистичког“ поглавља историје француске партије, али и веома брзо након почетка сукбоа француских и италијанских комуниста, дошло је до зближавања између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Француске.²⁶³⁴ Аутори чланака у партијској штампи италијанске партије касније су претпоставили да нагло проширивање сарадње југословенских и француских комуниста почетком осамдесетих година XX века представља последицу истих оних дугих процеса промене партијске идеологије Савеза комуниста Југославије којима италијански комунисти годинама нису посвећивали пажњу, а који су почетком последње деценије Хладног рата довели до постепеног удаљавања југословенских и италијанских комуниста.²⁶³⁵

Током раздобља опадања популарности и политичког утицаја еврокомунистичких партија, поједини представници комунистичких партија Медитерана закључили су да би реформистички блок марксистичких партија Европе хипотетички могао да настави да постоји и без учешћа француске партије, али да је нестанак једне од највећих заједница партија европске левице у историји постао неизбежан оног тренутка када су се почели отворено испољавати до тада прикривени анимозитети југословенских и италијанских комуниста.²⁶³⁶ Интересантно је да су представници нове реформистичке струје италијанских комуниста у

²⁶³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-141-157, Информације о разговорима са члановима ЦК КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-857-863, Разговори са представницима КПГ, извештаји о пружању помоћи КПГ.

²⁶³¹ ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о реакцијама руководства комунистичке и социјалистичке партије у Италији и Француској на смрт Јосипа Броза Тита, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-513-688, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Извештаји о развоју сарадње са КП Италије и Француске.

²⁶³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, Разговори са италијанским комунистима о ситуацији у КП Француске.

²⁶³³ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о конгресу омладине КП Француске, писању француске штампе и сукобима италијанских и француских комуниста.

²⁶³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-313-327, Извештаји о неким питањима сарадње са КП Француске, ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о посетама студијских делегација КП Француске СФРЈ.

²⁶³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-644-665, Информације о писању партијске штампе КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ.

²⁶³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ.

својим „филипикама“ против Берлингуера нарочиту пажњу посвећивали претпостављеној наклоњености генералног секретара италијанске партије и његових сарадника према стварању присних веза са оним партијама које су означили као „ауторитарне“, „анти-демократске“ и „конзервативне“, попут комунистичких партија Кине, Северне Кореје, Источне Немачке, Румуније, али и Савеза комуниста Југославије.²⁶³⁷ Са друге стране, многи француски комунисти који су напустили партију након конгреса партијске омладине који су аутори чланака у француској штампи означили као „*Маришов стаљинистички пуч*“ говорили су и писали о процесима постепеног продубљивања разлика између партијске идеологије преосталих еврокомунистичких партија и југословенске партије, коју су све чешће означавали као „*партију Источног Блока изван гвоздене завесе*“.²⁶³⁸ Непосредно пре почетка удаљавања шпанске партије од осталих партија реформистичког блока, шпански комунисти поверили су италијанским колегама процене руководства шпанске партије да су разноврсни феномени нових криза у југословенским републикама, смрт Јосипа Броза Тита и опадање међународног утицаја СФР Југославије само учинили очигледним да се доминантна марксистичка мисао југословенских комуниста враћа у исте оне токове које су највеће партије крајње европске левице формално напустиле 1968. године уз подршку југословенске партије.²⁶³⁹ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије почетком осамдесетих година XX века били су веома зачуђени чињеницом да многи италијански, француски и шпански марксисти говоре о скорашњим искуствима суочавања са последицама оних промена у југословенској партији којих нису били свесни током „*велике деценије*“ еврокомунизма, европског социјализма и експанзије утицаја југословенских комуниста у сфери односа партија европске крајње левице.²⁶⁴⁰ У исто време када је Савез комуниста Југославије својим растућим утицајем у Међународном радничком покрету и политикама финансијске помоћи подстицао реформе партијских политика партија крајње европске левице, југословенски комунисти су се у погледу промена партијске идеологије југословенске партије и државних политика СФР Југославије определили за другачији историјски пут.

²⁶³⁷ ДА, ССИП, Ф-41, Италија, Информације о расправама у италијанској штампи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ.

²⁶³⁸ ДА, ССИП, Ф-41, Француска, 1980. године, Информације о конгресу омладине КП Француске, писању француске штампе и сукобима италијанских и француских комуниста.

²⁶³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-590-633, Информације о контактима званичних делегација и појединачних представника СКЈ и КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-155-162, Преписка са представницима и партијским телима КП Шпаније, Информације о неким значајним ставовима шпанских комуниста.

²⁶⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-110-162, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-779-825, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-290-356, Информације о развоју сарадње са КПИ, КПФ, КПШ и КПГ, АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-в (244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ, АЈ, ССРНЈ, Међународна сарадња, Извештаји о развоју сарадње са радничким синдикатима и партијама у Италији и Француској, ДА, ССИП, Ф-65, Ф-41, Италија, Француска, 1980. године, Информације о значајним ставовима КПИ и КПФ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архиви

I Архив Југославије:

- 507, Архив ЦК СКЈ: Међународне комисије - Одељење за међународне односе и везе: Француска, Шпанија, Италија, Грчка
- 112, TANJUG
- 114, Савез социјалистичке омладине Југославије
- 130, Савезно извршно веће (СИВ)
- 142, Савез социјалистичког радног народа Југославије (ССРНЈ)
- 145, Савез студената Југославије
- Идеолошка комисија ЦК СКЈ

Архив Јосипа Броза Тита:

- 1) Кабинет маршала Југославије
- 2) Кабинет председника Републике
- 3) Збирка документарних фотографија

II Архив Србије

Фонд БИА

Фонд Централног Комитета Савеза комуниста Србије – Идеолошке комисије

III Дипломатски архив Министарства спољних послова

Политичка архива Савезног секретаријата за иностране послове (ССИП):

- 1) Француска, 1968-1980. године.
- 2) Шпанија, 1968-1980. године.
- 3) Италија, 1968-1980. године.
- 4) Грчка, 1968-1980. године.

Објављени извори

Штампа и периодика:

1. *Guardian*
2. *Daily Mirror*
3. *El Pais*

4. *El Socialista*
5. *Идеје*
6. *Il Manifesto*
7. *Комунист*
8. *La Nouvel Observateur*
9. *La Nouvelle Critique*
10. *La Repubblica*
11. *Le Monde Diplomatique*
12. *L'économie politique*
13. *Libération*
14. *Liberazione*
15. *L'Unita*
16. *L'Humanité*
17. *Марксизам у свету*
18. *Marxism Today*
19. *New Left Review*
20. *Oslobođenje*
21. *Политика*
22. *Praxis*
23. *Público*
24. *Socijalizam danas*
25. *Socijalistička misao*
26. *The Times*
27. *The Socialist*

Интернет форуми и портали

1. World Socialist Movement
2. Democratic Socialists of America
3. In defence of Marxism
4. International Socialism
5. Pešcanik
6. Revolution and The Left
7. Socialist Appeal

Литература

Монографије, студије, зборници

1. Adams J, Orloff A. *Remaking Modernity: Politics, History, and Sociology*. Duke University Press, Durham, 2005.
2. Adorno T. *Philosophy of the new music*. Harper, New York, 1949.
3. Adorno T. *The Authoritarian Personality*. Harper, New York, 1950.
4. Adorno T. *The culture industry : select essays on mass culture*. Bernstein Press, New York, 1969.

5. Alba V. *Spanish Marxism vs. Soviet Communism*. Routledge, London, 1988.
6. Alba V. *Communist party in Spain*. Routledge, London, 1983.
7. Amable B. *Structural crisis and Institutional change in Modern Capitalism – French capitalism in transition*. Oxford University Press, 2017.
8. Anastasakis, O. E. „Authoritarianism in XX Century Greece, Ideology and Education under the dictatorships of 1936 and 1967” (Phd Thesis at the Department of Government, London School of Economics and Political Science, University of London, 2014).
9. Andry, A. D. „Social Europe”, in *The long 1970-The story of a defeat*. European University Institute, Florence, 2019.
10. Aspaturian V. Burke, J. *Eurocommunism between East and West*. Indiana University Press, Bloomington, 1980.
11. Ashley, J. V. *An Introduction to English Economic History and Theory*. Longmans, London, 1894.
12. Аглагић Д. прир. *Луиђи Лонго, Карло Салинари – између реакције и револуције*. Издавачки центар Комунист, Београд, 1979.
13. Бакић, Ј. *Evropska Krajnja Desnica (1945-2018)*, Clio, Beograd, 2019.
14. Balampanidis I. *Eurocommunism – From Communist to the Radical European Left*. Routledge, London, 2019.
15. Банас, И. *Sa Staljinom protiv Tita: Informbiroovski rascijepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*. Globus, Zagreb, 1990.
16. Banac I. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press, New York, 1988.
17. Barnhisel, G. Turner, C. *Pressing the Fight: Print, Propaganda and Cold War*. University of Massachusetts Press, Amherst, 2010.
18. Bartholomew J. *The Welfare of Nations*. Biteback Publishing, London, 2015.
19. Baudelot C, Establet R. *Avoir trente ans en 1968 et 1998*. Seuil, Paris, 2000.
20. Bellucci P, Marrafi M, Segatti P. *PCI, PDS, DS: la trasformazione dell'identità politica della sinistra di governo*. Donzeli, Roma, 2000.
21. Беренд И. Т. *Економска историја Европе у XX веку*. Архипелаг, Београд, 2009.
22. Berlinguer E. *After Poland: Towards a New Internationalism*. Spokesman Publishing, Nottingham, 1982.
23. Berlinguer E. *Letters to the Heretics: Correspondence with the Leaders of the New Italian Left*. Ghiselli, Milano, 1977.
24. Berlinguer, E. *Per un nuovo grande compromesso storico*. Castelvecchi, Rome, 2014.
25. Berlinguer E. *Una vita migliore*. Clichy, Roma, 2014.
26. Berlinguer, E. *Casa per casa, Strada per strada: la politica delle idee*. Zolfo Editore, Rome, 2019.
27. Berthon, S. *Allies at War: The Bitter Rivalry Among Churchill, Roosevelt and De Gaulle*. Carroll and Graff, New York, 2001.
28. Blin A. *The History of Terrorism*. University of California Press, 2007.
29. Bogetić, D. *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1990.
30. Bogetić, D. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956-1961*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
31. Bourdieu P. *Democratie contre technocratie*. Education-populaire, Paris, 2018.
32. Bourdieu P. *The Logic of Practice*. Stanford University Press, 1990.
33. Boffa G. *Inside the Khrushchev era*. Marzani and Munsell, New York, 1959.
34. Boffa G. *L'ultima illusione. L'Occidente e la vittoria sul comunismo*. Laterza, Roma, 1997.
35. Boffa G. *Memorie dal comunismo. Storia confidenziale di quarant'anni che hanno cambiato volto all'Europa*. Ponte alle Grazie, Milano, 1998.
36. Бофа Ђ. *Повијест Совејетског Савеза*. Отокар Кершовани, Ријека, 1985.
37. Boffa G. *The Stalin phenomenon*. Cornell University Press, New York, 1992.

38. Bracke, M. *Witch socijalism, whos detante?.* Central European University Press, Budapest 2007.
39. Бродел Ф. *Медитеран – простор и историја*. Геополитика, Београд, 1995.
40. Braudel, F. *On History*. University of Chicago Press, Chicago, 1980.
41. Bronner, Stephen E. *A revolutionary of our time : Rosa Luxemburg*, Pluto, London 1984.
42. Brower D. *The new Jacobins: French Communist Party and the Popular Front*. Cornell University Press, 1968.
43. Brown B. *Protest in Paris: Anatomy of a Revolt*. General Learning Press, Morristown, 1974.
44. Brown B. *Socialism of a different kind – Reshaping the Left in France*. Greenwood Press, New York, 1982.
45. Brundenius C, Weeks J. *Globalization and Third-World Socialism: Cuba and Vietnam*. Palgrave Macmillan, London, 2001.
46. Bruner, J. *Acts of Meaning*. Harvard University Press, Harvard, 1990.
47. Burke, A. J, *Eurocommunism between East and West*. Indiana University Press, Bloomington, 1980.
48. Van Goudoever, A. *The Limits of Destalinization in Soviet Union*. Taylor and Francis, London, 1986.
49. Вујошевић, Лј. ур. *Историја Савеза комуниста Југославије*. Издавачки центар Комунист, Београд, 1985.
50. Vukomanović S. T, *Revolucija koja teče*. Komunist, Beograd, 1971.
51. Вучетић Р. *Живот у социјализму 1945-1980*. Креативни центар, Београд, 2011.
52. Вучетић Р. *Кока-кола социјализам - Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*. Службени гласник, Београд, 2016.
53. Гајевић Д. *Југословенство између стварности и илузија*. Просвета, Београд, 1985.
54. Gibson I. *Paracuellos, Cómo fue*. Plaza y Janés, Barcelona, 1983.
55. Goodin, R. and Klingemann, H.D. ed. *A New Handbook of Political Science*. Oxford University Press, Oxford, 1998.
56. Ginsborg P. *History of Contemporary Italy 1943-1988*. St.Martin's Griffin, New York, 2003.
57. Gornick V. *The Romance of American Socialism*. Verso Books, New York, 2020.
58. Gower B. *Scientific Method – A Historical and Philosophical Introduction*. Routledge, London, 1996.
59. Gramsci A. *Selections from cultural writings (1936)*. Lawrence&Wishart, London, 2012.
60. Gramši, A. *O državi*, prir. Ivo Petrinović, Radnička štampa, Beograd, 1979.
61. Gramsci, A. *Selection from the Prison Notebooks, vol. 3*, Columbia University Press, New York, 2007.
62. Гудац-Додић В. *Žena u socijalizmu*. Институт за новију историју Србије, Београд, 2006.
63. Gunn, S. *Research Methods for History*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011.
64. Dedijer, V. *Veliki Buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju*. Prosveta, Beograd, 1991.
65. Dedijer, V. *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina*. Rad, Beograd, 1978.
66. Della Porta, D. *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
67. Dijk R, Gray G.W, Savranskaya S. *Encyclopedia of Cold War*. Taylor&Francis, Routledge, London, 1994.
68. Димитријевић Б. *Ранковић – Други човек*. Вукотић Медија, Београд, 2020.
69. Димић Љ. *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1945-1974*. Архипелаг, Београд, 2014.
70. Димић Љ. *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*. Архив Југославије, Београд, 2010.
71. Димић. Љ. *Културна политика у Краљевини Југославији, вол 1-3*. Стубови културе, Београд, 1997.
72. Dombrovski, I. O. *The Faculty of Useless Knowledge*. Harper Collins, New York, 1996.
73. Драгишић П. *Шта смо знали о Италији? Поглед из Београда на Италију 1955-1978*. Институт за новију историју Србије, Београд, 2019.

74. Dubček A. Hochman, J. *Hope Dies Last – The autobiography of Aleksandar Dubček*. Kodansha International, New York, 1993.
75. Durbin E.F.M. *The Politics of Democratic Socialism*. George Routledge and Sons, London, 1948.
76. Ђилас М. *Нова Класа*. Народна књига, Београд, 1990.
77. Ђилас М. *Разговори са Стаљином*. Издавачка кућа књижевне новине, Београд, 1990.
78. Ђурић М. *Историја политичке филозофије*. Филозофски факултет у Београду, 1971.
79. Живанов С. *Стаљинизам и дестаљинизација*. Центар за политичке студије и друштвено-политичко образовање, Нови Сад, 1969.
80. Животић А. *Југославија, Албанија и велике силе 1945-1961*. Институт за новију историју Србије, 2011.
81. Životić, A. *Jugoslavija i Suecka kriza: 1956-1957*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2008.
82. Žižek S. *In Defence of Lost Causes*. Verso, London, 2008.
83. Žižek S. *Living in the End Times*. Verso, London, 2010.
84. Žižek S. *The sublime object of an ideology*. Verso Boks, New York, 1989.
85. Zedong M. *On Practice and Contradiction (1938)*. Lawrence&Wishart, London, 2012.
86. Зин Х. *Народна историја Сједињених Америчких Држава*. В.Б.З. Београд, 2013.
87. Ignazi, P. *Extreme Right Parties in Western Europe* (New York: Oxford University Press, 2006), 4-19.
88. Јаковљевић, Б. *Уметност одлуке: Перформанс и самоуправљање у Југославији 1941-1991*. Orion Art, Београд, 2019.
89. Jansen, J. *Decolonization: A Short History*. Princeton University Press, Princeton, 2017.
90. Jetsy, J. *Art and Engagement in Post-War Japan*. Cornell University Press, New York, 2018.
91. Joly D. *The French Communist Party and the Algerian War*. Palgrave Macmillan, London, 1991.
92. Johnson A.R. *The transformation of communist ideology: The Yugoslav case 1945-1953*. MIT Press, MIT University, 1973.
93. Judt T. *Postwar: A History of Europe Since 1945*. Penguin Press, New York, 2005.
94. Кардељ Е. *Проблеми наше социјалистичке изградње*. Култура, Београд, 1960.
95. Кардељ Е. *Проблеми социјалистичке изградње на селу*. Култура, Београд, 1959.
96. Кардељ Е. *Пут нове Југославије*. Култура, Београд 1960.
97. Кардељ Е. *Самоуправљање и друштвена својина*. Издавачко-Графички Завод, Београд, 1979.
98. Кардељ Е. *Самоуправљање у Југославији 1950-1976*. Привредни преглед, Beograd, 1977.
99. Кардељ Е. *Социјализам и демократија*. Глобус, Загреб, 1970.
100. Кариљо С. *Еврокомунизам и држава*. Центар друштвених дјелатности Савеза социјалистичке омладине Хрватске, Загреб, 1980.
101. Kautsky, K. *Georgia: A Social Democratic Peasant Republic*. IBL, London, 1921.
102. Кејнс. Џ. М. *Економске последице мира склопљеног на париској мировној конференцији 1919*. Медитеран, Нови Сад, 2015.
103. Kemp T. *Stalinism in France, vol I – The First Twenty Years of the French Communist Party*. New Park Publications, London, 1984.
104. Kennedy, D. *Decolonization: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2016.
105. Kesternich, I. *The effects of World War II on economic and health outcomes across Europe*. Institute for Labour Economics, Bonn, 2012.
106. Кешејан Р. *Лева Хемисфера – картографија нових критичких мишљења*. Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд, 2016.
107. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Palgrave Macmillan, London, 1936.
108. Kindersley R. *In search of Eurocommunism*. Palgrave Macmillan, London, 1981.

109. Кларин М. *Трећа Европа – разговори о евролевици 1976-1987*. Библиотека Сведочанства, Београд, 1989.
110. Кораћ В, Павловић, Б. *Историја филозофије*. Завод за уџбенике, Београд, 2011.
111. Korica, V. U. *The Economic Struggle for power in Tito's Yugoslavia: From WWII to Non Alignment* I.B. Tauris, London, 2016.
112. Kotkin S. *Amargeddon Averted: The Soviet Collapse*. Oxford University Press, Oxford, 2003.
113. Kocka J. *Capitalism : A Short History*. Princeton University Press, 2016.
114. Kocka J. *Industrial Culture and Bourgeois Society in Modern Germany*. Berghahn Books, New York, 1999.
115. Krenn, M. *The History of The United States Cultural Diplomacy: 1770s to the Present Day*. Bloomsbury Publishing, London, 2017.
116. Krippendorff, K. *Informational Theory: Structural Models for Quantitive Data*. Sage Publishing, London, 1986.
117. Krippendorff, K. *Content analyses: An introduction to its methodology*. University of California, Berkeley, 1980.
118. Куљић, Т. *Фашизам*. Нолит, Београд, 1977.
119. Kusin V. *The Intellectual origins of the Prague Spring: The development of the reformist ideas in Czechoslovakia 1956-1967*. Cambridge University Press, 2002.
120. Kuhns, W. J. ed. *Assessing the Soviet Threat: The Early Cold War Years*. Central Intelligence Agency, Washington D.C, 2005.
121. Лакер В. *Историја Европе 1945-1992*. Клио, Београд, 1999.
122. Lange, M. *Comparative Historical Methods*. Sage Publishing, London, 2013.
123. Lane T.A. *Biographical Dictionary of European Labor Leaders*. Greenwood Press, Westport, 1995.
124. Laponce, J. *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. University of Toronto Press, Toronto, 1981.
125. Lévi-Strauss C. *Race et histoire*. Unesco, New York, 1952.
126. Леви-Строс К. *Антропологија и проблеми модерног света*. Библиотека XX век, Београд, 2013.
127. Lemon, M. C. *The Discipline of History and the History of Thought*. Routledge, London, 2005.
128. Letwin S.R. *The anathomy of Thatcherism*. Routledge, London, 2018.
129. Lukić, V. *Sećanja i saznanja: Aleksandar Ranković i Brionski plenum*. Novica Jovović, Titograd, 1989.
130. Luthar B. Pusnik, M. *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. New Academia Publishing, Washington, 2018.
131. Lucie-Smith, E. *Movements in Art since 1945*. Thames&Hudson, London, 1995.
132. Luxembourg, R. „The Politics of Revolution“ in: *The Rosa Luxembourg Reader*, edited by: K. Anderson and P. Hudis, (New York: MRP, 2004).
133. Мазовер М. *Мрачни континент: Европа у двадесетом веку*. Архипелаг, Београд, 2011.
134. Mazover, M. *After the war was over: Reconstructing the Family, Nation, and the State in Greece, 1943-1960*. Princeton University Press, Princeton, 2016.
135. Mandel E. *From Stalinism to Eurocommunism*. Verso, London, 1978.
136. Manić, Ž. *Analiza sadržaja u sociologiji, Čigoja*, Београд, 2017.
137. Марковић П. *Београд између Истока и Запада 1948-1965*. Службени Гласник, Београд, 1996.
138. Марковић П. *Трајност и промена. Друштвена историја социјалистичке свакодневнице у Југославији и Србији*. Службени Гласник, Београд, 2011.
139. Marcuse H. *Art and Liberation*. Routledge, New York, 1969.
140. Marcuse H. *One-Dimensional Man*. Beacon Press, Boston, 1964.
141. Marcuse H. *Counterrevolution and Revolt*. Beacon Press, Boston, 1972.
142. Marchini, A. *Italian Communist Party 1921-1964: A Profile* (Doctoral Dissertation, University of Windsor, Department of Political Science, 1966).

143. Marx, K. *The First International and After: Political Writings* edited by David Ferenbach and David Harvey. Verso, London, 2010.
144. Marwic, A. *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and The United States* . A.C.Black, London, 2011.
145. Meade, R. *Red Brigades: Story of Italian Terrorism*, Palgrave Macmillan, London, 1990.
146. Мијатов Н. *Милован Ђилас и европски социјалисти*. Институт за савремену историју, Београд, 2020.
147. Мијатов Н. *Спорт у служби социјализма, Југословенско искуство 1949-1952*. Чигоја, Београд, 2020.
148. Mikecin, V. *Evrokomunizam i socijalizam* . Globus, Zagreb, 1979.
149. Милић В. *Социолошки метод*. Полит, Београд, 1965.
150. Milne, S. *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners*. Verso Books, London, 2004.
151. Mimica, A. Vučetić, R. *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988–1991*. Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2008.
152. Митровић А. *Време нетрпељивих*. Завод за Уџбенике, Београд, 2012.
153. Митровић А. *Пропитивање Клио: Огледи о теоријском у историографији*. Медија центар Одбрана, Београд, 1996.
154. Митровић А. *Расправљање са Клио о историји, историјској свести и историографији*. Архипелаг, Београд, 1991.
155. Митровић, Н. *Tito-Čaušesku: godine zbližavanja. Jugoslovensko-Rumunski odnosi 1968-1970*. Институт за савремену историју, Београд, 2020.
156. Миčić, S, Čavoški, J. *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignmet*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2022.
157. Мишић С. *Југословенско-Италијански односи и Чехословачка криза 1968. године. У 1968 – четрдесет година после*. Институт за новију историју Србије, Београд 2008.
158. Мladenovic, I. *Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije – strukturisanje polja javnosti (1991-1999)*, Univerzitet u Beogradu i Univerzitet Pariz 8, Filozofski fakultet, 2020.
159. Мојић Д. *Организације и (пост)модерно друштво*. Чигоја, Београд, 2014.
160. McInnes N. *The Western Marxists*. Library Press, Sydney, 1972.
161. McMahon, R. J. *The Cold War – A very short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2021.
162. Napolitano G. *Dal PCI al socialismo europeo – un'autobiografia politica*. Laterza, Roma, 2005.
163. Ness, I. ed. *The International Encyclopedia of Revolution and Protest from 1500s to the Present*. Willey Backwell, London, 2009.
164. Netl, J. P. *Rosa Luxemburg*. London University Press, London, 1966.
165. Neundorf, K. A. *The Content Analysis Guidebook*. Sage Publishing, Los Angeles, 2017.
166. Newman, S. *From Bakunin to Lacan: Anti-Authoritarianism and the Dislocation of Power*. Lexington Books, Washington D.C. 2007.
167. Niergarth, K. *The Dignity of Every Human Being: New Brunswick Artists and Canadian Culture between the Great Depression and the Cold War*. University of Toronto Press, Toronto, 2016.
168. Николић К. *Бољшевиизација Комунистичке партије Југославије 1919-1929*. Институт за савремену историју, Београд, 1994.
169. Nikolić K. Svetković S. *Rađanje Jeretika: suđenje Milovanu Đilasu I Vladimiru Dedijeru 1955*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2011.
170. Niscaro, J. A. „Eurocommunism, Spain and the views of Santiago Carillo“ (Masters Theses, University of Massachusetts Amherst, Department for History, 2014).
171. Nordlinger, E. *The Working-Class Tories: Authority, Deference and Stable Democracy*. University of California Press, Los Angeles, 1967.
172. O' Kane, R. *Rosa Luxembourg in Action – For Revolution and Democracy*. Routledge, London, 2015.

173. Osgood, K. A. *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad*. University of Kansas Press, Lawrence, 2006.
174. Палавестра А. *Културни контексти Археологије*. Филозофски факултет, Београд, 2011.
175. Пеликан Ј. *Прашко пролеће*. Глобус, Загреб, 1982.
176. Перановић Б. Зечевић М. *Југословенски федерализам - идеје и стварност, Вол. 1-2*. Просвета, Београд, 1987.
177. Перановић Б. *Историја Југославије, књига III (Социјалистичка Југославија 1955-1988)*. Нолит, Београд, 1988.
178. Перановић Б. *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*. Институт за савремену историју, Београд, 1969.
179. Перовић Ј. *Доминантна и нежељена елита*. Дан Граф, Београд, 2015.
180. Petrović, V. *Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2007.
181. Petrone, K. ed. „Between Exploitation and Empowerment: Soviet Women Negotiate Stalinism”, in: *Gender Politics and Mass Dictatorships*. Palgrave Macmillan, London, 2010.
182. Pons S. *The rise and fall of Eurocommunism*. Cambridge University Press, 2010.
183. Pons S. ed. *The Cambridge History of Communism*. Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
184. Porta, D. *Social Movements-An Introduction*. Blackwell Publishing, New York, 1999.
185. Pickett, T. *Капитал у XXI веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015.
186. Pipes, R. E. *U.S-Soviet Relations in the Era od Détente*. Routledge, New York, 1981.
187. Prezeworski, A. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
188. Previšić, M. „Povijest Informbiroovskog logora na Golom otoku 1949-1956“, (Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2014).
189. Прибићевић Б. *Социјализам као светски процес*. Монс, Београд, 1979.
190. Приклмајер-Томановић З. *Социјални корени кризе у Социјалистичкој Партији Француске, св. 3*. Институт за истраживање радничког покрета, Београд, 1961.
191. Рафаиловић Ј. *Развој индустрије на Балкану*. Институт за новију историју Србије, Београд, 2018.
192. Raymond, G. *The French Communist Party During the Fifth Republic – A Crisis Of Leadership and Ideology*. Palgrave Macmillan, London, 2005.
193. Riesmann, K, C. *Narrative Analysis*. Sage Publications, London, 1993.
194. Ristović, M. *Na pragu Hladnog rata: Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj 1945-1949*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016.
195. Riffe, D. Lacy, S and others, *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. Routledge, London, 2019.
196. Rossi A. *Les communistes pendant la drôle de guerre*. L'Albatros, Paris, 1978.
197. Рот К. *Од социјализма до европске уније*. XX век, Београд, 2012.
198. Roth, K. J. „Mass Media and The Remaking of Soviet Culture in 50s and 60s” (Doctoral Dissertation, Princeton University, Department of History, 2003).
199. Саид Е. *Оријентализам*. Библиотека XX век, Београд, 2014.
200. Sarlvik, B. Crewe, I. *Decade of Dealignment: the Conservative victory of 1979 and electoral trends in the 1970s*. Cambridge University Press, Cambridge: 2010.
201. Sartre, Jean-Paul, *Existentialism is a Humanism*. Methuen&Co, London, 1948.
202. Seidman S. *Postmodernism and Social Theory – Debate over general theory*. Blackwell, New York, 1992.
203. Singleton F. A. *Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
204. Sifakis, C. *The Mafia Encyclopedia*. Checkmark Books, New York, 2005.
205. Стојановић Д. *Рађање глобалног света 1880-2015*. Удружење за друштвену историју, Београд, 2015.

206. Строс К. Л. *Друга страна Месеца*. Библиотека XX век, Београд, 2013.
207. Sheldrake J. *Industrial relations and politics in Britain 1880-1989*. Pinter Publishers, London, 1991.
208. Sharlet, R. *Soviet Constitutional Crisis: From De-Stalinization to Disintegration*. Routledge, London, 1992.
209. Scott A. *The Philosophy and Economics of Market Socialism – Critical study*. Oxford University Press, 1998.
210. Scharg, Z. M. *The Princeton Guide to Historical Research*. Princeton University Press, Princeton, 2021.
211. Schiffrin, D. and others ed. *The Handbook on Discourse Analysis*. Blackwell Publishers, Oxfordm 2001.
212. Tadić, Lj. *Tradicija i revolucija*, srpska književna zadruga, Beograd, 1972.
213. Topolski, J. *Methodology of History*. D. Reidel Publishing Company, Boston, 1976.
214. Тош Џ. *У трагању за историјом*. Клио, Београд, 2008.
215. Tosh, J. *The Pursuit of History: Aims, methods and new directions in the study of history*. Routledge, London, 2015.
216. Trpković, Đ. *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945-1948*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2012.
217. Ćuruvija, S. prir. *Ibeovac: Ja, Vlado Dapčević*. Izdavačka kuća Arto, Podgorica, 2020.
218. Unkovski-Korica, V. *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, Bloomsbury Publishing, Camden, 2016.
219. Femia, J. V. *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*. Oxford University Press, Oxford, 1987.
220. Фишер Ф. *Савез Елута*. Nolit, Beograd, 1985.
221. Fowkes B. *Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to stagnation*. Longman Publishing, London, 2000.
222. Fromm E. *To have or to be?*. Continuum, London, 1976.
223. Fromm E. *The Sane Society*. Routledge&Paul, London, 1956.
224. Fuko, M. *Nadzirati i Kažnjavati*. IK Zoran Stojanović, Novi Sad, 1997.
225. Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York, 1992.
226. Furay, C, Salevouris, M. *The Methods and Skills of History: A Practical Guide*. Oxford University Press, Oxford, 2010.
227. Furet, F. Ozouf M. ed. *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture: The Transformation of Political Culture 1789-1948*. Pergamon Press, Oxford, 1990.
228. Haas, B. *The Uniting of Europe*. UND, Notre Dame, 2004.
229. Habermas J. *Legitimation Crises*. Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
230. Habermas J. *Towards the Rational Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1967.
231. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Berger&Lawrence, London, 1962.
232. Хавиланд. В. *Културна антропологија*. Свеучилиште у Загребу, 2002.
233. Хараламбос М. *Увод у социологију*. Глобус, Загреб, 1980.
234. Hanson, P. *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of USSR from 1945* Longman, London, 2003.
235. Harrington M. *Socialism – Past and Future*. Penguin Group, New York, 1989.
236. Хобсбаум Е. *Доба Царства 1875-1914*. Архипелаг, Београд, 2019.
237. Хобсбаум Е. *Крај културе – култура и друштво у XX веку*. Архипелаг, Београд, 2014.
238. Hobsbawm, E. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1941*. Penguin Group, London, 1994.
239. Hosti, O. *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Addison Wesley, Boston, 1969.
240. Hoxha E. *Eurocommunism is anti-communism*. Createspace Independent Pub, Scotts Valley, 2011.

241. Camus, A. *L'Étranger*. Gallimard, Paris, 1942.
242. Camus, A. *Le Mythe De Sisyphe*. Gallimard, Paris 1942.
243. Camus A. *Le premier homme*. Gallimard, Paris 1960.
244. Camus A. *L'Homme révolté*. Gallimard, Pariz, 1951.
245. Carrilo S. *Memorias*. Planeta, Barcelona, 1993.
246. Carrillo S. *Problems of Socialism Today*. Lawrence&Wishart, London, 1970.
247. Castles F (ed). *The Oxford Handbook of the Welfare State*. Oxford University Press, 2010.
248. Claudin F. *Eurocommunism and Socialism*. Verso, London, 1978.
249. Claus, P. and Marriott, J. *History: An Introduction to Theory, Method and Practice*. Routledge, London, 2017.
250. Close, D. H. *Greece since 1945 – politics, economy and society*. Routledge, London, 2002.
251. Cole G.D.H. *An Intelligent Man`s Guide to the Post-War World*. Routledge&Paul, London, 1949.
252. Cole G.D.H. *A History of Socialist Thought, Volume 1-7*. Palgrave Macmillan, London, 2003.
253. Cole G.D.H. *The Meaning of Marxism*. Routledge, London, 1948.
254. Cole, G.D.H. *The Second International, 1889-1914*, Macmillan, London, 1963.
255. Craig, C. Radchenko, S. *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War*. Yale University Press, New Haven, 2008.
256. Cronin J. E. *Labour and Society in Britain 1918-1979*. Batsford Academic and Educational, London, 1984.
257. Childs, D.H. *The Two Red Flags: Euroepan Social Democracy and Soviet Communism since 1945*. Routledge, London, 2000.
258. Џенкинс Ф. *Историја Сједињених Држава*. Филип Вишњић, Београд, 2002.
259. Young N. *An infantile disorder? The crises and decline of the New Left*. Routledge, London, 1977.

Чланци и расправе

1. Albrejg, V. „Truman and Eisenhower, Administrations and Campaigns”, *Current History*, Vol. 47, No. 2 (1964), 221-228.
2. Anderson P. „The Antinomies of Antonio Gramsci“, *New Left Review*, 1976, 6–7.
3. Andreucci F. and Sylvers M. „The Italian Communist Write Their History”, *Science & Society*, Vol. 40, No. 1 (1976), 28-56.
4. Appel H. and Orenstein M. A. „Why did Neoliberalism Triumph and Endure in the Post-Communist World?”, *Comparative Politics*, Vol. 48, No. 3 (2016), 313-331.
5. Azmanova, A. „The Mobilisation of the European Left in the Early XXI Century”, *European Journal of Sociology*, Vol. 45, No, 2 (2004), 273-306.
6. Ashton, E.B. „Rosa Luxembourg’s theory of Revolution”, *Social Research*, Vol. 40, No. 1, (1973), 83-109.
7. Ackers P. „Gramsci at the miners' strike: remembering the 1984–1985 Eurocommunist alternative industrial relations strategy”, *Labor History*, vol.55, no. 2 (2014), 151-172.
8. Бакић Ј. „Југословенство Јосипа Броза Тита – континуитет или дисконтинуитет?“, у: *Тито, виђења и тумачења* (Београд: Институт за нову историју Србије, 2011), 43-57.
9. Бакић, Ј. „Идеологија“, у: *Социологија за трећи разред средњих стручних школа и четврти разред гимназије*, прир. Д. Димитријевић, М. Маријановић (Завод за Уџбенике: Београд, 2011), 219-234.
10. Ванас I. „Twenty-Five Years after the Fall of the Berlin Wall”, *East European Politics and Societies and Cultures*, Yale University and University of Zagreb, vol. 28, no. 4 (2014), 653-666.

11. Banac I. „Yugoslav Communism and the Yugoslav State”, in: *The Cambridge History of Communism, Volume II, Crises and Détente*, edited by Leffler M, Westad O.A. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
12. Barghoorn, F. „De-Stalinization: Temporary Tactic or Long Term Trend?” *International Journal*, Vol. 12, No. 1 (1957), 24-33.
13. Barnes T. „The secret cold war: the CIA and American foreign policy in Europe, 1946–1956. Part I”. *The Historical Journal*, vol.24, no. 2 (1981), 399–415.
14. Basosi D, Bernardini G. „The Puerto Rico Summit of 1976 and the End of Eurocommunism”, in: *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985*, edited by Nuti L. (London: Routledge, 2009), 256-267.
15. Bates, T. R. „Antonio Gramsci and the Bolshevization of the PCI”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 2/3 (1976), 115-131.
16. Bauer, Y. „Contemporary History – Some Methodological Problems”, *History*, Vol. 61, No. 203 (1976), 333-343.
17. Backman, C. „Sampling Mass Media Content: The Use of the Cluster Design”, *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6 (1956), 729–733.
18. Bell, D. S. „The French Communist Party: from Revolution to Reform“ in: *The French Party System*, ed by: A.J. Evans (Manchester, Manchester University Press, 2018), 29-41.
19. Berger, M. T. „Decolonisation, Modernisation and Nation-Building: Political Development Theory and the Appeal of Communism in Southeast Asia, 1945-1975”, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 34, No. 3 (2003), 421-448.
20. Bergson, A. and others, Postwar Economic Reconstruction and Development in the U.S.S.R.”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 263 (1949), 52-72.
21. Bešlin, M. : „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936-1939“ u: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, prir: Milo Petrović (Beograd: Fakultet političkih nauka, 2014), 199-231.
22. Bešlin, M. „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Jakovina T. (Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2012), 149–178.
23. Bešlin, M. „Uticaji Juna '68. na političku situaciju u Jugoslaviji“, u: *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, ur. Tomić Đ, Atanacković P, (Novi Sad: Cenzura, 2009), 49–63.
24. Bienfait H.F and Van Beek W. „Right and Left as Political Categories. An exercise in „Not-so-Primitive” Classification”, *Anthropos*, Vol. 96, No. 1 (2001), 169-178.
25. Bobbio, N. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. The University of Chicago Press, Chicago, 1996.
26. Bogdanović, M. „Prilog polemici o levici“, *Sociologija*, Vol. 24, No. 2, 297-313, Vojin Milić, Buržoaski konzervativizam u savremenoj sociološkoj teoriji”, *Filosofija*, Vol. 14, No. 2 (1970).
27. Božilović N. „Socijalna istorija jugoslovenskog rokenrola - Rokenrol u Jugoslaviji (izazov socijalističkom društvu)”, *Sociologija*, vol. 54, br. 4, 2012, 739-742.
28. Boffa G. „Storia dell'Unione Sovietica”, in: *Dalla rivoluzione alla seconda guerra mondiale: Lenin e Stalin, 1917–1941*, edited by Mondadori A. (Milan: Mondadori, 1976), 805-842.
29. Boffa G. „The Stalin Phenomenon“, in: *Slavic Review*, volume 51, no 4 (1992), 809-840.
30. Brogi, A. „US Anti-communism in France and Italy”, *Journal of Contemporary History*, 1 (2018), 134-157.
31. Brinkerhoff G.B. „David Lloyd George: Land, the Budget, and Social Reform”, *The American Historical Review*, vol. 81, no. 5 (1976), 1058–1066.
32. Brunetta, R. „Italy’s Other Left”, in: *Italy: Resilient and Vulnerable, Volume II: Politics and Society* (Deadalus), Vol. 130, No. 3 (2001), 25-45.
33. Bull, M. „Villains of the Peace: Terrorism and the Secret Services in Italy”, *Intelligence and National Security*, Vol.7, No.4 (2008), 473-488.

34. Burgess, E. „The Effect of War on American Family”, *American Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 3 (1942), 343-352.
35. Byrne, J. J. “Beyond Continents, Colours, and the Cold War: Yugoslavia, Algeria, and the Struggle for Non-Alignment.” *The International History Review*, Vol. 37, Issue 5 (2015), 912-932.
36. Byrnes, R. J. „Yugoslavia: The State in the Middle”, *Current History*, Vol. 36, No. 212 (1959), 200-214.
37. Valaik, J. D. „Franco’s Spain as American Ally”, *The Review of Politics*, Vol. 25, No. 2 (1963), 270-292.
38. Versori, A. „Italian European Policy“, *UNISCI Discussion Papers*, (Madrid: University Complutens de Madrid), 41-64.
39. Vujović S. „Način života u novim stambenim naseljima za vreme socijalizma“, u: *Nasleđe jugoslovenskog socijalizma* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2018).
40. Вучетић П. „Америчке стипендије у југославији 50-их и 60-их година XX века“, *Токови историје*, бр.2 (2019), 135-165.
41. Vučetić R. „Između avangarde i cenzure: Tito i umetnost šezdesetih”, u: *Tito- viđenja i tumačenja* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 684-706.
42. Vučetić R. „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslovensku svakodnevnicu šezdesetih)”, *Časopis za suvremenu povijest*, br.2 (2012), 277-298.
43. Вучетић П. „Трубом кроз гвоздену завесу – Продор цеза у социјалистичку Југославију“, *Музикологија*, 2012.
44. Gamble, A. „The Western Ideology“, *Government and Opposition*, Vol. 44, No. 1, (2009), 1-19.
45. Gao M.C. „The rise of neo-nationalism and the New Left: a postcolonial and postmodern perspective”, in: *Nationalism, Democracy and National Integration in China*, (London: Routledge, 2003).
46. Gati, C. „The „Europeanization of Communism”, *Foreign Affairs*, Vol. 56, No. 3 (1977), 539-553.
47. Gibbon, G. „The Beveridge Report”, *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 105, No. 4 (1942), 336-340.
48. Gillespie R. „Izquierda Unida: The first test”, in: *Journal of Communist Studies*, vol. 2, 441–444.
49. Gimbel, J. „On the Implementation of Potsdam Agreement: An Essay on U.S. Postwar German Policy”, *Political Science Quarterly*, Vol. 87, No. 2 (1972), 242-269.
50. Goldberg, M. „Decolonization and Political Socialization with Reference to West Africa“, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 24, No. 4 (1986), 663-667.
51. Goldthorpe, J. H. and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings“, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11-37.
52. Goldsborough J. „Eurocommunism after Madrid”, *Foreign Affairs*, vol. 55, no. 4 (1977), 800-814.
53. Gonzales, O. C. „American Military Interests and Economic Confidence in Spain under the Franco Dictatorship”, *The Journal of Economic History*, Vol. 67, No. 3 (2007), 740-767.
54. Good, M. H. „The Italian Communist Party and Local Government Coalitions”, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 13, No. 2 (1980), 197-219.
55. Graber, D. A. „Truman and Eisenhower Doctrines in the Light of the Doctrine of Non-Intervention“, *Political Science Quarterly*, Vol. 73, No. 3 (1958), 321-334.
56. Gramsci, A. „Philosophy, Common Sense, Language and Folklore”, in: *The Gramsci Reader, Selected Writings 1916-1935*, ed. by David Forgas (New York, New York University Press, 2000), 323-363.
57. Grafton, A. „The History of Ideas: Perceptions and Practice 1950-2000 and Beyond”, *Journal of History of Ideas*, Vol. 70, No. 1 (2006) 1-32.
58. Griffin L. M. „The rhetorical structure of the New Left movement, part I”, *The Quarterly Journal of Speech*, vol. 50, no. 2 (1964), 113-135.

59. Griffiths, D. „The Comparative Method and the History of Modern Humanities”, *History of Humanities*, Vol. 2, No. 2 (2017), 473-505.
60. Gužvica, S. „Izvoz jugoslovenske revolucije u Alžir”, *Novi Plamen*, ur: Goran Radlovački, 27. maj 2016.
61. D'Amelio, D. „Italian Women in the Resistance during World War II”, *Italian Americana*, Vol. 19, No. 2 (2001), 127-141.
62. Daniels P. „The Italian Communist Party: Goodbye to Eurocommunism”, *The World Today*, vol. 43, no. 9 (1987), 139-147.
63. Davies W. „The political economy of unhappiness”, *New Left Review*, (2011), 65-80.
64. Delvin, K. „Eurocommunism: Between East and West“, *International Security*, Vol.3, No.4 (1979), 81-107.
65. Delvin K. „The challenge of Eurocommunism”, *Communism in Europe*, 1976.
66. Delzell, C. F. „The Italian Anti-Fascist Resistance in Retrospect: Three Decades of Historiography”, *The Journal of Modern History*, Vol 47. No 1 (1975), 66-96.
67. De Nardi, S. „Forgotten resistance: Italian freedom fighters dropped from our history books”, *The Conversation*, 28. April 2015.
68. Deutscher T. “E. H. Carr - A Personal Memoir”, *New Left Review*, 1983, 78–86.
69. Dimić Lj. „Ideology and culture in Yugoslavia (1945–1955)” in: *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955: Slučaj Jugoslavije*, (Beograd: Filozofski fakultet, 2005), 303–320.
70. Dimić Lj. „Josip Broz Tito, Yugoslav policy and the formation of the concept of European security, 1968–1975” in: *From Helsinki to Belgrade: the First CSCE follow-up meeting and the crisis of détente* (Bonn: Bonn University Press, 2012), 59–81.
71. Dimić, Lj. „Pogled iz Beograda na Čehoslovačku 1968 godine”, *Tokovi istorije*, br. 4 (2005), 205-232.
72. Di Palma, G. „Eurocommunism?”, *Comparative Politics*, Vol.9, No.3 (1977), 357-375.
73. Dogan, M. „The Decline of Nationalism within Western Europe”, *Comparative Politics*, Vol. 26, No. 3 (1994), 281-305.
74. Dragišić P. „Jugoslovenski pogledi na Evropsku ekonomsku zajednicu 1957-1973“, *Istorija XX veka*, br.1 (2018), 147-160.
75. Драгишић П. „Како је Трст постао „наш” – Југословенска конзументистичка пракса у Трсту шездесетих и седамдесетих година“, у: *Традиција и трансформација: транснационална искуства југословенске историје*, ур. Гудац-Додић В, Пинтар Манојловић О. (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 227-241.
76. Dragišić P, Mišić S. „I Partiti comunisti italiano e jugoslavo durante il conflitto jugoslavo-sovietico del 1948-1949 nelle fonti diplomatiche jugoslave”, *Quallastoria Rivista di storia contemporanea*, br.1 (2017), 89-101.
77. Драгишић П. „СФРЈ-Италија: Последњи Титов допринос билатералној сарадњи”, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, ур. Владан Јовановић (Београд: Институт за новију историју Србије, 2015), 179-194.
78. Drake, R. „The Soviet Dimension of Italian Communism”, *Journal of Cold War Studies*. vol. 6. no. 3. (2004), 115–119.
79. Drake, R. „Italian Communism and Soviet Terror”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 6, No. 2 (2004), 56-83.
80. Drašković, M. M. „Succession and the Charismatic Leader in Yugoslavia”, *Journal of International Affairs*, Vol. 18, No. 1 (1964), 54-66.
81. Djerdja, J. “The Policy of Non-alignment in a Divided World,” *Medjunarodni Problemi*, 3/1961.
82. Ђилас, М. *Пад нове класе: повест о саморазарању комунизма* (Београд: Службени лист, 1994), 265-291.
83. Evans, G. „The Continued Significance of Class Voting“, *Annual Review of Political Science*, Vol 3. No. 1 (2000), 401-417.

84. Elliott P, Schlesinger P. „Eurocommunism: Their World or Ours?“, in: *The Changing Face of Western Communism*, edited by Childs, D. (London: Croom Helm, 1980), 37-73.
85. Elliott, P. Schlesinger, P. „On the stratification of political knowledge: Studying Eurocommunism, an unfolding ideology“, *The Sociological Review*, 1 (1979).
86. Elliott, C. F. „Lenin, Rosa Luxemburg and the Dilemma of the Non-Revolutionary Proletariat“, *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 9, No. 4 (1965), 327-338.
87. Encarnacion, O. G. „Spain after Franco – Lessons in democratization“, *World Policy Journal*, Vol. 18, No.4, 35-44.
88. Esno T. „Reagan's Economic War on the Soviet Union“, *Diplomatic History*. Vol. 42, no.2 (2018), 281–304.
89. Escalona F. „The Heritage of Eurocommunism in the Contemporary Radical Left“, *Socialist Register*, 2017.
90. Živković B. „Le questioni delle minoranze e del confine nei rapporti fra il PCI e la Jugoslavia, 1955-1975“, in: *Atti Volume L*, (Rovinj: Centro di ricerche storiche Rovigno 2020).
91. Животић А. „Војногеографски положај Југославије на почетку Хладног рата (1945-1954)“, у: *Историја и географија: Сустрети и прожимања*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2014), 89-104.
92. Životić A. Čavoški J. „On the Road to Belgrade: Yugoslavia, Third World Neutrals, and the Evolution of Global Non-Alignment, 1954–1961“, *Journal of Cold War Studies*, vol.18, br. 4 (2016), 79-97.
93. Žižek S. „Eastern Europe’s Republics of Gilead“, *New Left Review*, vol.183, no.1, 1999.
94. Žižek S. „Pervertitov (postmarksistički) vodič kroz Jugoslaviju“, *Novosti*, 2011.
95. Žižek S. „For a leftist appropriation of the European Legacy“, *Journal of Political Ideologies*, vol. 3, no 1 (1998), 63-78.
96. Iatrides, J. O. and Rizopoulos N. „The International Dimension of Greek Civil War“, *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1 (2000), 87-103.
97. Ilić, V. *Oblici Kritike socijalizma* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1998), 55-97.
98. Imlay, T. C. „International Socialism and Decolonization during the 1950s: Competing Rights and the Postcolonial Order“, *The American Historical Review*, Vol. 118, No. 4 (2013).
99. James, H. „The multiple context of Bretton Woods“, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 28, No. 3 (2012), 411-430.
100. Jannakakis, I. „The Greek Communist Party“, *New Left Review*, Vol. 54 No. 1 (1969).
101. Johnson, G. „Making Reform the Instrument of Revolution: British Social Democracy 1881-1911“, *The Historical Journal*, Vol. 43, No. 4 (2000), 977-1002.
102. Johnson, C. S. „American Minorities and Civil Rights in 1950“, *The Journal of Negro Education*, Vol. 20, No. 3 (1951), 485-493.
103. Kardelj E. „Evrokomunizam je prelomna pojava“, *Oslobođenje*, 21.3.1977, 14.
104. Karlsen P. „The Italian Communist Party’s Policy on Trieste as Viewed by Vittorio Vidali (1954-1975)“, in: *Italy and Tito’s Yugoslavia in the Age of International Detente*, edited by Bucarelli M, Micheletta L, Monzali L, Riccardi L. (Brussels: Peter Lang, 2016).
105. Kautsky J. H. „Karl Kautsky and Eurocommunism?“, *Studies in Comparative Communism*, vol. 14, no. 1 (1981), 3-44.
106. Kertzer, D. „Participation of Italian Communists in Catholic Rituals: Case Study“, *Scientific Study of Religion*, I (1975), 1-11.
107. Kioupkiolis A. „Podemos: the ambiguous promises of left-wing populism in contemporary Spain“, *Journal of Political Ideologies*, vol. 21, br.1 (2016), 99-120.
108. Klasić H. „1968. u Jugoslaviji. Društveno-političke promjene u Jugoslaviji u kontekstu svjetskih zbivanja“, u: *nasleđe jugoslovenskog socijalizma* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2018).
109. Klein, R. „Risks and Benefits of Comparative Studies: Notes from Another Shore“, *The Milbank Quarterly*, Vol. 69, No. 2 (1991), 275-291.

110. Knutsen, T. „Fukuyama, Liberalism and The End of History Debate”, *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 22, No. 1, (1991), 67-85.
111. Kocka, J. „Comparison and Beyond” *History and Theory*, Vol. 42, No.1 (2003), 39-44.
112. Konstantinos, T. „The Greek emigres in Czechoslovakia and their live in the 1960s“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Vol. 67, Issue 3 (2019), 545-557.
113. Korbonski, A. „Eastern Europe and the Soviet Threat” in: *The Soviet Threat: Myths and Realities* (Proceedings of the Academy of Political Science), Vol. 33, No. 1 (1978), 66-76.
114. Korica U.V. „Upravljanje radništva ili upravljanje radništvom” u: *Nasleđe jugoslovenskog socijalizma* (Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2018).
115. Kriegel, A. „The present theory of power of the French Communist Party“, *Government and Opposition*, Vol. 2, No. 1 (1967), 253-268.
116. Krieger, L. „The Idea of the Welfare State in Europe and the United States”, *Journal of History of Ideas*, Vol. 24, No. 4 (1963), 553-568.
117. Krippendorff, K. „On the Essential Contexts of Artifacts or on the Proposition That Design Is Making Sense (Of Things)”, *Design Issues*, Vol. 5, No. 3 (1989), 9-39.
118. Khanin, G. I. „The 50s: The Triumph of Soviet Economy”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 8 (2003), 1187-1211.
119. Lange P. „Crisis and Consent, Change and Compromise: Dilemmas of Italian Communism in the 1970s”, in: *Italy in Transition: Conflict and Consensus*, edited by: Lange P, Tarrow S. (Abingdon: Frank Cass&Co, 1980), 100–111.
120. Lange, P. „What Is to be Done: About Italian Communism?” *Foreign Policy*, No. 21 (1975), 224-240.
121. Laurent C. „Élections européennes, le PCF entre en campagne“, *La Croix*, 5.2. 2019.
122. Levin, Y. „Science and the Left”, *The New Atlantis*, Vol. 22, No. 1, (2008), 15-34.
123. Lenin, V. I. „The State and Revolution“, in: *Collected Works*, Volume 25, 381-492, published by: Lenin Internet Archive (1999), marxists.org.
124. Lenin, V. I. „Why the Social-Democrats Must Declare a Determined and Relentless War on Social-Revolutionaries” in: *Lenin Collected Works* (Moscow: Progress Publishers, 1964), 172-175.
125. Leffler, M. P. „Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 4 (1985), 807-825.
126. Leffler, M. P. „Yalta and the Experiences of the Early Cold War”, Vol. 11, No. 1 (1986), 88-123.
127. Liebman, M. „Reformism Yesterday and Social Democracy Today”, *Socialist Register* (Social Democracy and After), Vol. 22, No. 1 (1985), 2-22.
128. Liehm, A.J. „The Prague Spring and Eurocommunism”, *Canada’s Journal of Global Policy Analysis*, 1978.
129. Lockwood, D. „The New Working Class”, *European Journal of Sociology*, Vol 1. No. 2 (1960), 248-259.
130. Luban, O. „Rosa Luxemburg's Critique of Lenin's Ultra Centralistic Party Concept and of the Bolshevik Revolution”, *Journal of Socialist Theory*, Vol. 40, No. 3 (2012), 357-365.
131. Luks, S. „Levica i desnica – velika dihotomija dvadesetog veka“, *Republika*, Vol. 18 (2006), 372-373.
132. Luxemburg, R. „Chapter 6: The problem of dictatorship“, in: Rosa Luxemburg, *The Russian Revolution* (London: Workers Age Publishing, 1940).
133. Makin-Waite M. „Communism, democracy and the left”, *Soundings*, vol. 65, no.13 (2017), 90-102.
134. Mallalieu, W.C. „The Origin of Marshall Plan: A Study in Policy Formation and National Leadership”, *Political Science Quarterly*, Vol. 73, No. 4 (1958), 481-508.
135. Marantzidis, N. „The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System“, *Journal of Cold War Studies*, (2013), XV (4), 25-54.

136. Маринковић М. „Музички фестивали као одраз културне политике током Хладног рата: од Варшавске јесени до Музичког бијенала у Загребу“, *Култура*, (2019), 306-320.
137. March L. „Contemporary Far Left Parties in Europe – From Marxism to Mainstream?“, *International Politikanalyse*, Friedrich Ebert Stiftung, 21.10. 2008.
138. Maynard, J. L. „Identity and Ideology in Political Violence and Conflict“, *St Antony's International Review*, Vol. 10, No. 2 (2015), 18-52.
139. Megginson W, Netter J.M. „From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization“. *Journal of Economic Literature*, vol. 39, no. 2 (2001), 321–389.
140. Meldolesi, L. „The Debate on Imperialism Just before Lenin“, *Economic and Political Journal*, Vol 19, No. 2(1984), 1833-1839.
141. Mijatov, N. „Југославија и уједињавање Западне Европе 1950-1958“, *Токви историје*, 2 (2016), 177-196.
142. Milanović B. „After the Wall Fell: The Poor Balance Sheet of the Transition to Capitalism“, *Challenge*, vol. 58, no. 2 (2015), 135–38.
143. Milić, V. Buržoaski konzervatizam u savremenoj sociološkoj teoriji“, *Filosofija*, Vol. 14, No. 2 (1970).
144. Милорадовић Г. „Тројански коњ империјализма прескаче „гвоздену завесу“ – Југославија као тоталитарна држава и њена улога у Хладном рату“, *Токови историје*, бр 1. (2011), 91-108.
145. Micaud, C.A. „Organization and Leadership of the French Communist Party“, *World Politics*, Vol. 4, No. 1 (1952), 318-355.
146. Mišić S. „Обнављање односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије 1955-1956. године“, *Токови историје*, br. 2, 2013.
147. Mišić S. „Poseta Josipa Broza Tita Italiji 1971. године“, u: *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Pintar Manojlović O. (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011).
148. Mišić S. „Yugoslav Communists and the Communist Party of Italy, 1945-1956“, u: *Italy's Balkan Strategies 19th – 20th Century*, ur. Pavlović V. (Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2015).
149. Morand, K. „Post-War Trends in the École de Paris“, *The Burlington Magazine*, Vol. 102, No. 686 (1960), 167-192.
150. Mortimer E, Story J, Della Tore P. F. „Whatever Happened to Eurocommunism?“, *International Affairs*, vol 55, no.4 (1979), 574-585.
151. Mosimann N. „Attacking and instrumentalising the labour movement: The strategies of radical right parties towards workers and their electoral implications“, in: *SVPW/ASSP annual conference*, (Genoa: University of Geneva, 2018).
152. Mosely, P. „Communist Policy and the Third World“, *The Review of Politics* (Cambridge University Press), Vol. 28, No. 2 (1968), 210-237.
153. Moynihan, D. „Poverty and Progress“, *The American Scholar*, Vol. 33, No. 4 (1964), 594-606.
154. Mudge, S. L. „What's Left of Leftism? Neoliberal Policies in Western Party Systems, 1945-2004“, *Social Science History*, Vol. 35, No. 3 (2011), 337-280.
155. Muller, J. „Capitalism and Inequality: What the Right and the Left Get Wrong?“, *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 2 (2013), 30-40.
156. McDonald, D. „Communist Block Expansion in the Early Cold War: Challenging Realism, Refuting Revisionism“, *International Security*, Vol. 20, No. 3 (1995-1996), 152-188.
157. McDonald, R. „Greece After Pasok's Victory“, *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (1985), 133-136.
158. McLeod, H. „The religious Crisis of the 60's“, *Modern European History*, 2 (2004).
159. McNeill, W. H. „The Outbreak of Fighting in Athens, December, 1944“, *The American Slavic and Eastern European Review*, Vol 8, No. 4 (1949), 252-271.
160. McCarthy P, Gilbert M, Poli E. „Italy: A Society in Search of a State“. in: *Europe Today: National Politics, European Integration, and European Security vol 2*, edited by: Tiersky R. (Lanham: Rowman&Littlefield Publishers, 2004).

161. Naimark, N. M. „Stalin and Europe in the Postwar Period 1946-1953”, *Journal of Modern European History*, Vol 2. No. 1, 28-57.
162. Nachmani, A. „Civil War and Foreign Intervention in Greece 1946-1949”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 4 (1990), 489-522.
163. Neal, F.W. „Yugoslav Communist Theory“, *The American Slavic Review*, Vol. 19, No. 1 (1960), 42-62.
164. Oestericher, E. „Marx’s Comparative Historical Sociology”, *Dialectical Anthropology*, Vol. 3, No. 2 (1978), 139-155.
165. Olkhovsky, P. „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory”, *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287-296.
166. Orlow, D. „A German Revolution 1918-1919”, *German Studies Review*, Vol. 5, No. 5 (1982), 187-203.
167. Ormerod, J. R. „The History and Ideas of Marxism: The Relevance for Operational Research”, *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 59, No. 12 (2008), 1573-1590.
168. Osgood, K. A. „Hearts and Minds: The Unconventional Cold War”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 4, No. 2 (2002), 85-107.
169. Osinsky, P. „War, State Collapse, Redistribution: Russian and German Revolutions Revisited”, *Political Power and Social Theory*, 19 (2008), 3-38.
170. Oswald J. „Evrokomunizam i ljudska prava”, *Obnovljeni život*, vol. 38. no. 3–4 (1983), 248-258.
171. Pavlowitch, K. St. „Yugoslav-Soviet Relations 1939-1943 as Seen in British Sources“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 56, No. 3 (1978), 411-426.
172. Painter D. S. „Oil and geopolitics: the oil crises of the 1970s and the Cold War”, *Historical Social Research*, 2014, 186–208.
173. Pasamar, G. „The Traditional Forms of the *History of the Present* from Herodotus to Humanist Historians”, *Historia da Historiografia*, 5/10 (2012), 165-182.
174. Pelikan J. „Jugoslavija i Praško proleće posle pojačanja sovjetskog pritiska na Čehoslovačku (jul 1968)”, in: *1968 – četrdeset godina posle*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 97-128.
175. Perazzoli, J. „The Italian Socialist Party in postwar Europe: A study od its relationship with USSR and October Revolution from 1940s to the 1960s“, *Modern Italy*, Vol. 27, Issue 2 (2020), 207-223.
176. Perović, J. „The Tito–Stalin Split: A reassessment in light of new evidence”, *Journal of Cold War studies*, Vol. 9, No. 2 (2007), 32-63.
177. Pehle, J. „The Bretton Woods Institutions”, *The Yale Law Journal*, Vol. 55, No. 5 (1946), 1127-1139.
178. Piurko, Y. and others, „Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations in 20 Countries”, *Political Psychology*, Vol. 32, No. 4 (2011), 537-561.
179. Plat, A. and Leonardi, R. „American Foreign Policy and the Postwar Italian Left”, *Political Science Quarterly*, Vol. 93, No. 2 (1978), 197-215.
180. Pons, S. „Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3-27.
181. Prga V. „Čehoslovačka 1968. – Praško proljeće”, *Naše teme*, vol. 33, br. 2, 1989, 211-244.
182. Prevost G. „Eurocommunism and the Spanish Communists”, *West European Politics*, vol. 4, no 1. (1981), 69-84.
183. Pykett, L. „Reading the Periodical Press: Text and Context”, *Victorian Periodicals Review*, Vol. 22, No. 3 (1989), 100-108.
184. Rendle, M. „Making Sense of 1917: Towards a Global History of Russian Revolution”, *Slavic Review*, Vol. 76, No. 3 (2017), 600-618.
185. Restivo, A. „The Economic Miracle and its Discontents: Bandit Films in Spain and Italy“, *Film Quarterly*, Vol. 49, No. 2 (1995), 20-40.

186. Risso, L. „Radio Wars: Broadcasting in the Cold War”, *Cold War History*, Vol. 13, Issue 2 (2013), 134-152.
187. Ristović, M. „Eksperiment Buljkes: 'grčka republika' u Jugoslaviji 1945-1949“, *Godišnjak za društvenu istoriju IV/2-3*, Beograd, 1997, 179-201, 179-180.
188. Ristović, M. „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974. godine“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012).
189. Robinson, R. V. „Reproducing Class Relations in Industrial Capitalism”, *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 2 (1984), 182-196.
190. Ronchay, A. „Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy“, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921-940.
191. Rosenberg, N. L. „Everyday Culture in the 50s: Between the Lines and Beyond“, *Reviews in American History*, Vol. 24, No. 1 (1996), 150-155.
192. Ross, G. „France and French Communist Party”, *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1, 43-61.
193. Rusinow, D. „Understanding the Yugoslav Reforms“, *The World Today*, Vol. 23, No. 3 (1967) 71-79.
194. Rhodes, M. „Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform” *South European Society and Politics*, Vol 3. No. 1 (1996), 1-22.
195. Sabetti, F. „The Mafia and the Antimafia: Moments in the Struggle for Justice and Self-Governance in Sicily”, *Italian Politics*, IV (1995), 174-195.
196. Samuels R. „Choices on the Left: Achile Occhetto and Fuwa Tetsuzō” in: *Machiavelli's Children: Leaders and Their Legacies in Italy and Japan*, (Ithaca: Cornell University Press, 2003).
197. Sant’Ana, A, Weller, L. „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359-381.
198. Sassoon, D. „The rise and fall of the European Communism 1939-1948”, *Contemporary European History*, 2 (1992), 139-169.
199. Salt, J. „Post-War Unemployment in Britain: Some Basic Considerations”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, No. 46 (1969), 93-103.
200. Szalontai, B. „The Dynamic of Repression: The Global Impact of Stalinist Model 1944-1953“, *Russian History*, Vol. 29, No. 2 (2002), 415-442.
201. Slavik V. „Čehoslovačka 1968–1988”, *Naše teme*, vol. 33, br. 1, 1989, 222-230.
202. Smith, T. „A Comparative Study of French and British Decolonization”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 20, No. 1 (1978), 70-102.
203. Sodaro M. „Eurocommunist Views on Soviet History”, *Communism*, 1980.
204. Stavrianos, L. S. „The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration, *The Journal of Modern History*, Vol. 24, No, 1 (1952), 42-55.
205. Stanimirović D, Djordjević J. „O samoupravljanju i odgovornom društvu”, *Službeni list SFRJ*, 1971.
206. Steinhoff P. „Memories of the New Left protest”, *Contemporary Japan*, vol. 25, br. 2 (2013), 127-165.
207. Stojanović D. „Rural Against Urban: Anti-Urban Discourse and Ideology in Early Twentieth Century Serbia”, *Ethnologia Balkanica*, no. 9 (2005), 65-79.
208. Stojanović D. „Yugoslavia as the „ghost-other”- The image of Yugoslavia in the teaching of history in its successor states”, *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, vol. 5, no.1 (2019), 147-175.
209. Strassberg, B. „Changes in Religious Culture in Post WWII Poland”, *Sociological Analysis*, Vol. 48, No. 4 (1988), 342-354.
210. Sprinke, R. „Two Cold Wars and Why They Ended Differently“, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4 (1999), 623-639.
211. Sfikas, T. D. „War and Peace in Strategy of Communist Party of Greece“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 3, 5-30.

212. Schopfilin, G. „Eurocommunism, Socialism, Modernization: the Dilemmas of the Left in Eastern and Western Europe“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 16, No. 4 (1983), 275-286.
213. Schurer, H. „Reflections on Rosa Luxemburg and the Bolshevik Revolution“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40 No. 95 (1962), 356-372.
214. Tavis, M. and Letki, N. „When Left is Right: Party Ideology and Policy in Post Communist Europe“, *The American Political Science Review*, Vol. 103, No. 4 (2009), 555-569.
215. Tannahill, R. N. „The Future of Communist Parties of Western Europe“, *World Affairs*, Vol. 139, No. 2 (1976), 141-157.
216. Testa, C. „The Working Class Goes to Hell: Economic Issues in Post-War Italian Cinema“, *Annali d'Italianistica*, Vol. 30 (2012), 343-354.
217. Timmermann H. „Eurocommunism: Moscow's reaction and the implications for Eastern Europe“, *The World Today*, vol. 33, no. 10 (1977), 376-385.
218. Timmerman, H. „National Strategy and International Autonomy: The Italian and French Communist Parties“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 5, No. 2/3 (1972), 258-276.
219. Tsakatika, M. Eleftheriou C. „The Radical Left Turn towards Civil Society in Greece: One strategy, Two Paths“, *South European Society and Politics*, Vol. 18, No. 1 (2013), 81-99.
220. Therborn, G. Eley G. and others „The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History” , *Journal of Modern European History*, Vol. 9, No. 1 (2011), 8-26.
221. Unger I. „The New Left and the American History: Some recent trends in the United States Historiography”, *The American Historical Review*, vol.72, no.4 (1967), 1237-1263.
222. Unkovski-Korica, V. „The Yugoslav Communists' special relationship with the British Labour Party 1950–1956”. In: *Cold War History*, 23-46.
223. Ferragina E, Seeleib-Kaiser M. „Welfare regime debate: past, present, futures”, *Policy & Politics*, vol. 39, no. 4 (2011), 583–611.
224. Fasanaro L. „Neither in One Bloc, Nor in the Other: Berlinguer's Vision of the End of the Cold War“, in: *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945–1990*, edited by: Frédéric B, Rey M.P, Bernd R, Ludlow N. (New York: Berghahn Books, 2010).
225. Fasanaro L. „The Eurocommunism Years: Italy's Political Puzzle and the Limits of the Atlantic Alliance.”. in: *Atlantic, Euratlantic or Europe-America? The Atlantic Community and the European Idea from Kennedy to Nixon*, edited by: Giles S. (New York: Soleb, 2011), 548-72.
226. Finn, H. „The Case for Cultural Diplomacy: Engaging Foreign Audiences“, *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 6 (2003), 15-20.
227. Franoza, S. D. „Introduction: Reframing the Landscape of the 50s“, in: *Ordinary Lessons: Girlhood in the 50s* (Counterpoints), Vol. 43 (1999), 1-16.
228. Hanhimaki, J. M. „Détente in Europe, 1962–1975”, in: *The Cambridge History of Cold War, Volume II, Crises and Détente*, edited by Leffler M, Westad O.A. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
229. Harris, R. L. „Cuban Internationalism, Che Guevara, and the Survival of Cuba's Socialist Regime”, *Latin American Perspectives*, Vol. 36, No. 3 (2009), 27-42.
230. Haupt, H, Kocka, J. „Comparative History: Methods, Aims, Problems“, in: *Comparison and History: Europe in Cross-national Perspective*, edited by: Cohen D, O'Connor M. (New York: Routledge, 2004), 23-29.
231. Hellman, S. „Italian Communist Party between Berlinguer and Seventeenth Congress“, *Italian Politics*, Vol. 1 (1986), 47-68.
232. Heurtebize, Frederic, „Eurocommunism and the Contradictions of Superpower Detente“, *Diplomatic History*, vol. 41, no. 4 (2017), 747-771.
233. Hionidou, V. „Relief and Politics in Occupied Greece 1941-1944”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 48, No. 4 (2013), 761-783.
234. Hitchens C. „The Verbal Revolution. How the Prague Spring broke world communism's main spring”, *Slate*, 2008.

235. Hodges, D. C. „Bakunin's Controversy with Marx: An Analysis of the Tensions within Modern Socialism”, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 19, No. 3 (1960), 259-274.
236. Holloway, S. K. „Relations among Core Capitalist States: The Kautsky-Lenin Debate Reconsidered”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol 16. No. 2 (1983), 321-333.
237. Hos, T. „Left wing terrorism and conspiracy in Italy in 1970s”, *Social Science Open Access Repository*, (2013), 232-256
238. Hooper, J. „Spain in Search of Itself”, *The Wilson Quarterly*, Vol. 17, No. 4, (1993), 8-25.
239. Hoffman, E. P. „The evolution of Soviet Political System”, *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 35, No. 3 (1984), 1-13.
240. Hunt, L. *Politics culture and class in French revolution*, (Los Angeles: University of California Press, 1984), 1-19.
241. Hurewitz, J. „Origins of the Rivalry“, *Proceedings of the Academy of Political Science* Vol. 29, No. 3 (1969), 1-17.
242. Huskey, E. „A framework for the analyses of Soviet Law”, *The Russian Review*, Vol. 50, No. 1 (1991), 53-70.
243. Cannistraro, P. „Luigi Antonini and the Italian Anti-Fascist Movement in the United States, 1940-1943”, *Journal of American Ethnic History*, Vol. 5, No 1 (1985), 21-40.
244. Carrillo, E. „Italian Catholic Church and Communism”, *Catholic Historical Review*, 4 (1981), 644-657.
245. Claudin, F. „Democracy and Dictatorship: Lenin and Kautsky“, *New Left Review*, Vol. 109, No. 1(1977), 65-85.
246. Cole, A. „The French Socialist party and its Radical Ambiguity”, *French Politics, Culture & Society*, Vol. 29, No. 3 (2011), 29-48.
247. Colbert J. Jr. „Eurocommunism and the Italian Marxist Tradition“ *Studies in Soviet Thought*, Vol. 23. No. 3. (1983), 205-228.
248. Cooke, P. „Red Spring: Italian political emigration to Czechoslovakia”, in: *Europe in 50s: The Anxieties of Beginning Again*, (The Journal of Modern History), Vol. 84, No. 4 (2012), 861-896.
249. Cox Richard C. „Karl Mannheim's concept of ideology“, *Revue européenne des sciences sociales*, vol 17, no. 46, 209-222.
250. Crewe, I. „On the Death and Ressurrection od Class Voting” *Political Studies*, Vol 34. No 1 (1986), 620-638.
251. Cromwell, W. C. „The Marshall Plan, Britain and the Cold War”, *Review of International Studies*, Vol. 8, No. 4 (1982), 233-249.
252. Crouch, C. „Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14-39.
253. Chabal, E. „French political culture in the 70's“, *Geschichte und Gesellschaft*, 2(2016).
254. Wallace, J. C. „A Religious War? Cold War and Religion”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 15, No. 3, (2013), 162-180.
255. Walker, S. „The Origins of the Cold War in United States History Textbooks”, *The Journal of American History*, Vol. 81, No. 4 (1995), 1652-1661.
256. Ward, B. „Political Power and Economic Change in Yugoslavia“, *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 2 (1968), 568-579.
257. Weber H. „Eurocommunism, Socialism and Democracy“, *New Left Review*, vol. 110, no.1, 1978.
258. Weinberg L. „Enrico Berlinguer and Bettino Craxi”, in: *Political Leaders of Contemporary Western Europe: A Biographical Dictionary*, edited by: Wilsford, D. (Westport: Greenwood Press, 1995).
259. Weinberg L. Eubank W. L. „Neo-Fascist and Far Left Terrorists in Italy: Some Biographical Observations”, *British Journal of Political Science*, Vol. 18. No.4 (1988), 531-549.
260. Weitz, E. D. „Rosa Luxemburg Belongs to Us!“ German Communism and the Luxemburg Legacy“, *Central European History*, Vol. 27, No. 1 (1997),27-64.

261. Wiener, P. „Some Problems and Methods in the History of Ideas“ *Journal of the History of Ideas*, Vol. 22, No. 4 (1961), 531-548.
262. Winchester, D. „The British Coal Miner Strike of 1972“, *Monthly Labour Review*, Vol. 95, No. 10 (1972), 30-37.
263. Woods, J. R. *Black Struggle, Red Scare: Segregation and Anti-Communism in the South 1948-1968* (Baton Rouge: LSU Press, 2003), 12-48.
264. White, J. „Right, Left and Beyond: the Pragmatics of Political Mapping“, *LSE: „Europe in Question“ Discussion Paper Series*, No. 24 (2010), 1-27.
265. Whitney S. „Embracing the status quo: French communists, young women and the popular front“ *Journal of Social History*, (1996), 29-43.

Биографија

Лука Филиповић

Рођен 24.05.1995. године у Ужицу.

Основну школу Скадарлија, у Београду, завршио 2010. године. За одличан успех и постигнуте резултате на такмичењима награђен Вуковом дипломом. Природно-математички смер у Петој београдској гимназији завршио 2014. године, са одличним успехом (све четири године).

Филозофски факултет Универзитета у Београду, Одељење за историју, уписао 2014/15 школске године и завршио 2018. године са просечном оценом 8,88. Завршни рад одбранио 24.09. 2018., са оценом 10, на Катедри за општу савремену историју.

Мастер студије уписао школске 2018/19 године на Катедри за општу савремену историју Одељења за историју на Филозофском факултету Универзитета у Београду и завршио 2019. године са просечном оценом 10. Мастер рад под насловом *Компаративно истраживање наратива о отпорима нео-либерализму: Случај британских рудара 1984. и француских железничара 2018. године* одбранио 18.09. 2019., са оценом 10. Ментор на мастер студијама и мастер рада била је проф. др Дубравка Стојановић.

Просечна оцена на основним и мастер академским студијама према обрасцу Министарства просвете, науке и технолошког развоја је 9,10.

Докторске студије на Катедри за општу савремену историју Одељења за историју на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписао школске 2019/20 године. Испите на докторским студијама положио са просечном оценом 10. Тема докторске дисертације је *Еврокомунизам и Југославија 1968-1980.*

У звање истраживач-приправник изабран 06.11.2019, а у звање истраживач сарадник 25.01.2021. Од 01.01.2020. запослен је у Институту за савремену историју у Београду.

Области интересовања: општа савремена историја, историја Југославије, савремена историја Србије, популизам, прекаријат, раднички покрети, гео-политика, економија, неолиберализам, кејнзијанизам.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Лука Филиповић

Број индекса и-5 19-8

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Еврокомунизам и Југославија 1968-1980

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 8. 11. 2022

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Лука Филиповић

Број индекса и-5 19-8

Студијски програм историја, докторске студије

Наслов рада Еврокомунизам и Југославија 1968-1980

Ментор проф.др Дубравка Стојановић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 8. 11. 2022

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Еврокомунизам и Југославија 1968-1980

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 8.11.2022

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.